

Magyar Könyvtáraké 1948. évi
Korrekturna - példány.

[Faint handwritten signature]

[Faint handwritten signature]

M. N. MÜZ.	V. A. H. A.
K. P.	10
1948	11/1

látszott a népkönyvtárak forgalmán, amely 18—25% között mozgott, ugyanakkor, amikor a külföldi átlag a 10%-on is túljárt, az Egyesült Államokban meg éppen 40%-ot ért el.

Amint az imént elmondottakból kitűnik, senki sem törődött a közművelődési, iskolai és népkönyvtárak kezelőinek képzésével s így érthető az is, hogy a KÖLE második könyvtárképző tanfolyamáról szóló titkári jelentés zárómondata miatt jelenthette ki fölényes határozottsággal: „a két tanfolyam egyelőre kielégítette a szükségletet.“ Ez lakonikus beszéd, tipikusan ráillik arra az időszakra, amelyben született. Szerényebben fogalmazva talán igaza is lett volna a tudományos könyvtárak elefántcsonttornyából nézve a helyzetet. Ma hajlandók vagyunk némi nyelvtögtető szándékot is belemagyarázni, más szemszögből ítélve meg a dolgokat.

Ha egy kis statisztikát készítünk a magyar könyvtárak második világháború előtti helyzetéről, néhány igen tanulságos szemponttal gazdagodhatunk, nemcsak a tekintetben, hogy jövő könyvtárpolitikánknak mik lennének a legsürgősebb feladatai, hanem könyvtárosképzésünket illetően is.

Adataink, ha nem is egyidejűek, de mégis egy évtizeden belüli időkörből az 1930-as évekből valók s így megközelítően hű tájékoztatásra legalább is alkalmasak.

Könyvtártípusok szerint hazai könyvtáraink a következőképen oszlottak meg:

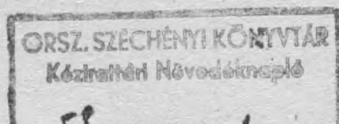
1. Tudományos jellegű	22, az ország	12 helységében
2. Szakirányú (tudományos és gyakorlati)	471 „ „	29 „ „
3. Közművelődési	29 „ „	26 „ „
4. Nép és gazda kvttár	1629 „ „	1280 „ „
5. Kisebb szerzetesi, egyházi	76 „ „	33 „ „
6. Középisk. tanári	410 „ „	73 „ „
7. Iskolai ifjúsági	8472 „ „	? „ „

Összesen 11.109 könyvtár 1297 helységben.

Ez a szám még növelhető volna, hiszen nincsenek benne a kisebb helyi kaszinók, egyesületek, olvasókörok könyvtárai. De ha a nagy számokat a realitások talajáról nézzük, a kép egyre elszomorítóbb lesz.

Az első három kategóriába tartozó (tudományos, szak- és közművelődési) 522 könyvtár mindössze az ország 43 helysége között oszlik meg. E könyvtáraknak azonban több mint a fele (273) Budapestre esik. A három csoportba tartozó könyvtárak nyilvánossági fokát tekintve alig több, mint 10% közülük nyilvános jellegű.

Számszerűleg nagyot lendítenek ezen a kedvezőtlen helyzeten, ha az előbbi három csoporthoz hozzászámítjuk a népkönyvtárakat is. E négy

csoportha tartozó 2131 könyvtár 1281 község között oszlik meg. Budapest és a vidék közötti arány is látszólag erősen a vidék javára billen, azaz 1:7-hez. A könyvtárak nyilvánossági jellegének százalékszámja pedig egyszerre 78%-ra szökik. Ámde ez a számbeli javulás távolról sincs arányban az előbbi csoportokba tartozó könyvtárak belső értékével és hatókörének méreteivel, s az alábbiakból azonnal kiviláglik, hogy milyen szemfényvesztő kulisszaépítményről van itt szó.

Ha a hét csoportban felsorolt valamennyi könyvtárnak Budapest és a vidék közti megoszlását vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a 11.109 könyvtárból 3034 van a fővárosban és 8075 vidéken. Az arány tehát 1:2,8-re romlik. Ugyanígy zuhan vissza a könyvtárak nyilvánossági százalékszámja 15%-ra.

11.109 könyvtár hozzávetőlegesen 13 millió könyvet őriz, azaz az ország 9 milliós lélekszámát tekintve egy lakosra 1,5 közkönyvtári könyvesik. (Ugyanebben az időben (1935) ez az arányszám a Szovjetunióban 1,7.)

A valóságos helyzetet azonban nem afféle globális viszonyszámok árulják el, hanem ha részletesebben vizsgáljuk meg ezeket az adatokat s összehasonlítjuk a könyveknek és lakosságnak községenkénti megoszlását.

E tekintetben kétségtelenül a főváros van a legkedvezőbb helyzetben, mert a 13 millió könyvből kb. 7 millió a budapesti könyvtárakban van s így itt egy lakosra 7 könyv jut. Az ország egyéb 42 városában azonban már csak 2, további 69 városában és községében csak 1 és 1185 olyan községében és tanyai központjában, amelyben népkönyvtáron és iskolai ifjúsági könyvtáron kívül egyéb nem működik, egy-egy lélekre $\frac{1}{4}$ könyv esik. Miután pedig köztudomású, hogy Magyarország városainak és községeinek száma 3417, azt hiszem nem kell kimondanom, mi juthat egy-egy lélek számára a fennmaradt 2120 községben, ahol legkedvezőbb esetben csak iskolai ifjúsági könyvtárt feltételezhetünk.

Míndez azt jelenti, hogy az ország községeinek 63%-a, tehát a legoptimisztikusabb számítás szerint is az ország lakosainak $\frac{1}{6}$ -e (1,8 millió lélek) semmiféle könyvtári ellátásban mind a mai napig nem részesült. Optimisztikus számítást említettem, egyrészt, mert a legalacsonyabb lélekszámú községeket vettem alapul, másrészt pedig azért is, mert figyelembe kell vennünk, hogy Magyarország lakosainak 18%-a, (1,6 millió ember) a tanyavilágon él. Tudvalévő pedig, hogy az 1629 népkönyvtárból 300 volt az úgynevezett tanyai kiskönyvtár, ezek hatókörébe azonban legfeljebb 90—100.000 lakos eshetett. A tanyai könyvellátás különben sem oldható meg állandó telephelyű könyvtárakkal, csak teherautókra szerelt mozgókönyvtárral.

Az a kép, amelyet itt ezen adatokkal felvázoltam, ijesztő és siralmas, de egyúttal rávilágít a tennivalókra. A helyzet kényszerít és követel, talán

jobban, mint valaha, hiszen ma a lakosságnak az a rétege is könyvtárakra szorul, amely azelőtt könyvet vásárolt. Reméljük az állam az iskolareform mellett legsürgősebb feladatai közé iktatja a vidéki közművelődési és népkönyvtárak tervszerű szervezését és rendszeres fejlesztését. Ez jövő könyvtárpolitikánk egyik legégetőbb, megoldásra váró programja.

A feladatra azonban fel kell készülnünk. Homokra épülne minden eljövendő könyvtárfejlesztési program akkor, ha nem gondoskodnánk jólőre képzett könyvtárosokról. Mert minden könyvtárnak mégiscsak a könyvtáros a lelke s a legkitünőbb könyvtár is elveszett a közönség számára, ha a gazdája nem ért az olvasóhoz és nem ért a könyvhöz.

A könyvtárosképzés szempontjából egy sarkalatos tanulsággal szolgálnak az imént elmondottak: könyvtárosképzésünknek *soha többé nem szabad megfeledkeznie arról, hogy a tudományos képzés mellett fokozott mértékben ki kell terjeszkednie a közművelődési és népkönyvtári könyvtárosképzésre.* Ha az egyiket kormányhatósági rendelkezéssel állandósítani kívánjuk, ugyanezt meg kell követelnünk a másik esetében is. S mikor ezt kimondjuk, nem tanfolyamokra gondolunk, hanem rendszeres intézeti képzésre.

11.109 közkönyvtárunkban — még ha az iskolai népkönyvtárak egy részében azonos személy látta is el a könyvtár kezelését — közel 10.000 egyén foglalkozott könyvtári munkával. Ezeknek azonban csak mintegy 10%-a folytatott hivatásos könyvtárosi működést, azaz 1000-re tehető azoknak a száma, akiknek főfoglalkozása volt a könyvtárosság.

A hivatásos könyvtárosok közül kb. 80% tudományos, illetőleg különböző szakkönyvtári alkalmazott volt, s ezekből mindössze 20% esett a vidékre, tehát emezek tisztviselői ellátottsága 25%-al rosszabb volt, mint a fővárosban lévő könyvtáraké.

Közművelődési könyvtárainkban működő hivatásos könyvtárosaink 20%-ából a vidékiek száma alig éri el a 4%-ot.

Ezek az adatok is vidéki könyvtárügyünk szörnyű elhanyagoltságáról beszélnek.

Köztudomású, hogy a felszabadulás óta hivatásos könyvtárosaink mintegy 30%-át új alkalmazottak váltották fel. S ha a könyvtárosképzés rendezetlensége és az a tény, hogy 1937 óta egy-egy nagyobb könyvtárban tartott házitanfolyamon kívül másféle képzés nem folyt, aktuálisá teszi, hogy e kérdéssel foglalkozzunk s kidolgozzuk a magyar könyvtárosképzés kereteit, a könyvtári munkaadóknak az imént említett nagyarányú kicserélődése viszont, valamint az a körülmény, hogy a mellékfoglalkozásként könyvtári szolgálatot ellátók 9000 főt számláló tömege, akár kieserélődött részben, akár nem, nagyjában — egészében könyvtárilag képzetlennek tekinthető, megköveteli, hogy átmenetileg, addig is míg a végle-

ges rendezés megtörténhetik, sürgősen gondoskodjunk az alkalmazottak, főként az újak szakszerű kiképzéséről.

Szerintem az ügy komolysága megkívánná azonban, hogy a kérdés gyakorlati megvalósítását mindjárt a kezdet-kezdetén összekössük annak elvi, helyesebben jogi megoldásával. A kettő: a képzés jogi megalapozása és gyakorlati megszervezése párhuzamosan lenne előkészítendő, de úgy, hogy a könyvtárosképzést előíró jogszabály még az első tanfolyam megkezdése előtt hatályba lépjen. S ha a jogszabályra vonatkozó javaslatomat most mégis utolsónak fogom ismertetni, azt csak azért teszem, hogy a két-szeri fölösleges magyarázatokat elkerüljem.

A képzést illetőleg is kétféle javaslattal kell előállnom. Az elsőben a pillanatnyi szükséglet kielégítését szolgáló átmeneti intézkedésekkel és tanfolyamokkal, a másodikban a könyvtárosképzés intézményes és végleges megoldásának lehetőségeivel kell foglalkoznom.

A végleges rendezésig a képzést, véleményem szerint, megfelelő tanfolyamok szervezésével a KÖLE-nek kell ellátnia. Ezt a feladatot, azt hiszem, már csak a múltban e téren kifejtett tevékenységénél fogva is készséggel fogja vállalni.

E tanfolyamokat 1947 őszén, de legkésőbb 1947/48 telén meg kellene indítanunk.

Javasolnám evégből, hogy az intézőbizottság küldjön ki egy 5 tagból álló szakbizottságot, amelyben képviselve lennének egy-egy szakértővel a tudományos-, szak- és közművelődési könyvtárak, valamint a népkönyvtárügy és a szakszervezeti tanács. A bizottságnak legyen fölhatalmazása arra, hogy tárgyalásaiba szükség szerint más szakembereket is bevonhasson. Ez a bizottság határidőre dolgozza ki a tanfolyam tantervét, óra- és vizsgarendjét, valamint vizsgálati szabályzatát. Tegyen javaslatot a tanfolyam előadóra, vizsgálóbizottságára és adminisztratív személyzetére vonatkozólag s készítse elő a tanfolyam költségvetését. (Tandíj? Vizsgadíj? Előadók díjazása? Vidéki hallgatók elhelyezése?)

A tanfolyamokkal kapcsolatban általános irányelvül szeretném leszögezni a következőket:

1. Tananyaga, a múlttól eltérően, ne egyoldalúan tudományos képzést nyújtson, hanem fokozott mértékben legyen tekintettel a közművelődési könyvtárak, népkönyvtárak (üzemi, pártkönyvtárak, könyvkereskedőképzés stb.) sajátos igényeire is. Ennek megfelelően ne csak tan- és órendje igazodjék a fakultatív hallgatás lehetőségéhez, hanem vizsgálati követelményeiben is legyen figyelemmel a hallgatók iskolai végzettségére és a különböző könyvtártípusokban szükséges szakismeretekre. Vagyis javasolnám, hogy a bizottság kétféle vizsgálati szabályzatot dolgozzon ki. Egyet a tudományos képesítésű jelöltek számára, egyet pedig a segéd-személyzet, illetőleg a közművelődési stb. könyvtárak kezelői személyzete

számára. Az előbbit „könyvtáros szakvizsgának“, az utóbbit „könyvtárkezelői vizsgának“ nevezhetnők. A könyvtáros szakvizsga letételéhez egyetemi, illetőleg főiskolai végzettség kívántatnék, a könyvtárkezelői vizsgáláshoz pedig érettségi, illetőleg azzal egyenértékű képzettség. Kivételesen olyan négy középiskolát végzett egyén is könyvtárkezelői vizsgálatra bocsáttathatnék, aki addigi könyvtári szolgálatában kiválóan megfelelt és könyvtárának vezetősége a tanfolyamra való felvételét ajánlja. Az elmondottakból következik, hogy a kétféle vizsgának megfelelően bizonyítványt is kétfélet állítana ki a vizsgáló bizottság.

2. Már az előző pontban elmondottak megkövetelik a multbeli tanfolyamokhoz viszonyítva a 100—105 órás előadási keret kibővítését, de még indokoltabbá teszi ezt oly tárgyakkal az órarendbe való külön felvétele, amelyek a multban önálló tárgykörként nem szerepeltek (pl. hírlapkezelés, könyvtárjog, dokumentáció, írástörténet, könyvkereskedelem, a könyvtár és az olvasó, film és könyvtár stb.) Éppen ezért az előadások óraszámja legalább 140—150-re volna felemelendő.

3. A tanfolyamok időtartama legalább három hónapban lenne megállapítandó. Ezen idő alatt délelőttönként a kijelölt könyvtárakban gyakorlati munkát végeznének a hallgatók. Az előadások a hivatalos időn túl, délután lennének kb. napi 3 órában. Az utolsó két hétben tartatnának a vizsgák, mégpedig az első héten a zárthelyi írásbeliek, a másodikon a szóbeliek.

4. Rövid néhány hónapos tanfolyamon, természetesen tömegképzésről alig lehet szó, mert a szükséges gyakorlatok elvégzésére az erre kijelölendő könyvtárak csak mérsékelt számban tudnak a hallgatók számára vezető és helyet biztosítani. Éppen ezért egy-egy tanfolyamra felvehető hallgatók számát előre meg kellene határozni.

5. Nehézségekbe fog ütközni a vidéki könyvtári alkalmazottak képzése. Elszállásolásukra, budapesti tartózkodásuknak a költségeire aligha tudnak majd kiküldő könyvtáraik fedezetet teremteni. Felvethető volna tehát az a gondolat, hogy a KÖLE az amúgyis tervbevett tanfolyamainak egy részét esetleg vándortanfolyamok formájában rendezhetné meg. Elsősorban vidéki egyetemi városokban, ahol megfelelő könyvtár s részben előadó személyzet is rendelkezésre állna s csak olyan tárgyak előadói kellene Budapestről leutaztatni, amelyekre helyben megfelelő szakember nem akadna. Ez is költséges vállalkozás ugyan, de a cél érdekében talán lehetne bizonyos áldozatokat hozni.

6. Az iskolai, valamint nép- és rokontípusú könyvtárak kezelőinek sokezres tömegét, ezek közül is főként a vidékieket, bármily nagy számban rendezne is a KÖLE tanfolyamokat, kiképezni hosszú évek során át sem sikerülne. Viszont az az állapot sem tűrhető tovább, ami e téren uralkodott, valamiképpen módot kell nyújtani arra, hogy az említett könyvtár-

kezelők a könyvtártani ismereteket megszerezhessék s a szükséges vizsgát letehessek tanfolyam hallgatása nélkül is. Elengedhetetlen tehát megfelelő kézikönyv, illetőleg tankönyv szerkesztése. A kiküldendő bizottság erre is részletes javaslatokat dolgozhatna ki.

A könyvtártani kézikönyv vagy tankönyv fölvetődése már túlmutat a könyvtárosképzés átmeneti megoldásainak keretén, hiszen minden tankönyv képzésbeli állandóságot, egyöntetűséget jelent.

Amint mindnyájunk előtt ismeretes, a szerencsésebb külföldön már régóta nem elégsznek meg szükségmegoldásokkal, hanem megkeresték az állandó könyvtárosképzés intézményes megoldásának módját. Minden állam a maga iskolarendszeréből építette ki, könyvtárai és könyvtárügye fejlődési rendjének szemmel tartásával azt az intézményét vagy iskoláit, amelyben könyvtárosait szakoktatásban részesíti.

Nincs itt sem terünk, sem módunk arra, hogy az egyes államok könyvtárosképzését külön-külön ismertessük. Bizonyos, hogy mindenikükben találhatunk sok megszívlelnivalót, a mi viszonyunk közt is alkalmazhatót, de egészében és változtatás nélkül nálunk egyik sem volna megvalósítható. S talán tanulságosabb is számunkra, ha inkább azt vizsgáljuk meg, hogy mi a közös vonás bennök, mi az, ami azonos a szovjet, amerikai, angol, francia, olasz és német képzésben épp úgy, mint Belgium, vagy a kis Ausztria képzésében.

Az első, amit meg kell állapítanunk, hogy minden országban külön célra létesített intézetben (vagy esetleg ha a szükséglet úgy kívánja, több intézetben és iskolában) folyik a könyvtárosok képzése. Az intézeteket mindenütt az egyetem mellett szervezték meg, mégpedig a mi bölcsészettudományi karunknak megfelelő fakultás keretében. Az intézet vezetője az egyetem könyvtártudományi tanszékének professzora.

A nagy államokban több nem egyetem mellett működő könyvtárosiskolát is találunk a nem tudományos képesítésű könyvtárkezelők képzésére, noha az egyetemen létesített könyvtártudományi intézetekben is folyik alacsonyabbfokú képzés. Kisebb országok rendszerint kénytelenek egyetlen, az egyetem keretében felállított intézettel beérni s az alacsonyabbfokú képzés egy részének, mindenképen azonban nagyobbik felének elvégzését, külön könyvtáros-iskolák helyett más iskolatípusokra bízni, amelynek tananyagába önálló stúdiumként illesztik be a könyvtártani alapismereteket.

A könyvtárosképzés végleges megoldását nálunk sem tudom másként elképzelni, mint a budapesti bölcsészettudományi karon szervezett *Könyvtártudományi Intézet* felállításával. Ez az intézet — megfelelő magántanári és előadói segédlettel — el tudná látni a hivatásos tudományos könyvtárosok, valamint nem tudományos képesítésű segédszemélyzet és

könyvtárkezelők képzését. Minthogy az Intézetnek éppen egyik célja az, hogy levegye a könyvtárak válláról azt a terhet és rengeteg idővesztéséget, amit az új alkalmazottak oktatása jelent, jó mintakönyvtárral és segéd-könyvtárral kell rendelkeznie.

Az Intézet szervezeti, tan- és vizsgaszabályzatát mindenképen úgy kell megállapítani, hogy a tudományos képesítést bármely egyetemi, vagy főiskolai diplomával bíró személy megszerezhesse. Ez a feltétel külföldön is sok gondot okozott már. A könyvtáros kongresszusokon hangoztatott és általában elfogadott vélemény ugyanis az, hogy jó tudományos könyvtáros csak abból lesz, aki valamely szaktudománynak alapos ismerője. Ami viszont azt jelenti, hogy ennél a könyvtáros-kategóriánál a könyvtáros-képzés ú. n. „ráfeljelő“ módon történhet, azaz a jelölt csak az egyetemi diploma elnyerése után szerezheti meg a könyvtárosi képesítést, egy, kettő, vagy három év múlva. Ez az idővesztés bizony nem túlságosan csábító a jelöltre nézve. S hogy a könyvtáros szakma el ne néptelenedjék, e bajra csak egyetlen orvosságot ismernek a különböző országok: az ösztöndíjak rendszeresítését.

Magyar viszonylatban e rendszer túlságosan nehézkes és költséges. Olyan megoldást kell keresnünk, amely lehetővé teszi, hogy az egyetemen a könyvtárképzés és a szaktudományos képzés egyidejűleg történjék. A képzésben feltétlenül a kötött tanmenet bevezetését látom szükségesnek.

A vizsgálatok három részből állanak: házi írásbeli dolgozatok készítéséből, zárthelyi írásbeli és szóbeli vizgából. A vizsgálatokon a speciális könyvtártani tárgykörön kívül két idegen nyelv ismeretéből is számot kellene adni, a nem nyelvi szakosoknak pedig még magyar (esetleg világ-)irodalmi tájékozottságukról is.

A vizsgálatokat háromtagú bizottság előtt kellene letenni, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezne ki. A sikerrel vizsgázott jelölteknek könyvtáros szakvizsga bizonyítvány volna kiállítandó. A vizsgálatokat csak egyszer lehetne megismételni.

A *Könyvtártudományi Intézetben* a nem egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkező személyek képzését két esztendőben kellene megállapítani. Ezek képzése a tanfolyamoknál már említett könyvtárkezelőknek felelne meg. Tanulmányi és vizsgarendjük abban különböznék az egyetemi és főiskolai diplomásokétól, hogy a könyvtártan tudományos részéből lényegesen kevesebbet ölelne fel és képzésükben inkább a gyakorlati adminisztratív ismereteket és kisebb könyvtárak (esetleg speciális irányban pl. gyermekkönyvtárak) vezetésében való jártasság elsajátítása volna főcél. Kötött tanulmányi rend alapján folytatnák tanulmányaikat s a 2. év végén „könyvtárkezelői vizsgát“ tennének, amely két részből állana: zárthelyi írásbeliből és szóbeliből. Egy vagy két idegen nyelv ismeretét ezeknél is kívánatosnak tartanám.

Azt hiszem az imént nagy vonalakban vázolt kétféle intézeti tanulmányi rend keretében meg lehetne valósítani hivatásos könyvtárosaink képzését. Ez azonban semmiképen nem teremtene rendet abban a zűrzavarban, amely a könyvtári szolgálatot csak mellékfoglalkozásként ellátók több ezres tömegében uralkodik. Ezek számára könyvtártani alapismeretek megszerzését lényegében a Könyvtártudományi Intézeten kívül kell megteremtünk.

Mint hogy nemcsak az iskolai és ifjúsági könyvtárak, hanem a népkönyvtárak és egyéb kisebb-nagyobb egyesületi és közkönyvtárak vezetői (akik főfoglalkozásuk szerint nem könyvtárosok) szintén csaknem 95%-ban eddig is tanítók és tanárok voltak, legcélravezetőbbnek az a megoldás kínálkoznék, ha az új általános iskolai nevelőképző főiskolák (melyek az eddigi tanítóképzők és polgári iskolai tanárképzők feladatát látnák el) tantervébe kötelező tantárgyként a „könyvtártani ismeretek“ felvételének. Így elérhető lenne, hogy akár iskolai, akár más könyvtár vezetését szakszerűen lássák el s egyúttal beléjük nevelhető volna az is, hogy könyvtárosi munkájukkal épp oly fontos nevelő-funkciót töltenek be, mint azzal, hogy tanítanak. Sőt tanítói és nevelői munkájuk egyik legfőbb célját éppen abban érik el, ha az ifjúságot már egészen kicsi korától rendszeres olvasáshoz s állandó könyvtárhasználathoz szoktatják s igényes, műveltségét folyvást fejleszteni akaró olvasóréteget nevelnek. Minden tanítóban és tanárban elevenen élnie kell annak a tudatnak, hogy oktató és nevelő munkája és könyvtárosi tevékenysége egymásnak szerves kiegészítői.

Indítványoznám tehát, forduljon a KÖLE javaslattal a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy az új nevelőképző főiskolák tantervébe és vizsgakövetelményei közé iktassák be a „könyvtártani alapismereteket“ s e végből az akadémia tanulmányi és vizsgálati szabályzatát kidolgozó bizottságba vonják be a KÖLE által kiküldendő szakembereket.

Az oktatás szakszerűsége és egyöntetűsége végett a nevelőképző akadémiaikon folyó képzés csak megfelelő kézikönyv, illetőleg tankönyv kibocsátásával és a főiskolákon szervezendő kisebb mintakönyvtárak felállításával volna biztosítható.

A nevelőképző főiskolákon nyerhető könyvtári képesítés foka a könyvtárkezelőkével volna egyenértékűnek tekinthető.

Ha a fentiekben körvonalazott módon sikerülne könyvtáros képzésünk rendezése, úgy vélem, elérhetnők, hogy közkönyvtárainkban fokozatosan szakképzett könyvtárosok és kezelők látnák el a szolgálatot, akik jobb és eredményesebb munkát végeznének. Hovatovább megszűnnék az az állapot, hogy a könyvtári munkát, mint különösebb szakképzettséget nem igénylő foglalkozást tekintsék és a könyvtárakra úgy nézzenek, mint a tanári, vagy egyéb foglalkozási ágakban alkalmatlanok, kimustráltak és nyugdíjasok azilumára. A komoly könyvtárosképzés nemcsak a könyvtári

munka többre értékelését jelentené, hanem nagyobb megbecsülést szerezne az eléggé mostohán kezelt könyvtárosgárdának is.

Könyvtárosképzésről lévén szó, nem feledkezhetünk meg altiszteinkről sem. A könyvtári altiszt munkája nem azonosítható a hivatali altisztevel. Nemcsak a munka minősége, hanem az ahhoz megkívánandó szakértelem és intelligencia is megkülönbözteti őket amazoktól. Könyvtári szolgálatuk ellátásának megkönnyítésére részükre is szükségesnek tartanék bizonyos képzést, amelyhez egy káté volna összeállítandó. Kérem az intézőbizottságot, hogy e káté általános irányelveinek, valamint az altisztek számára előírandó vizsgaszabályzatnak kidolgozására és a vizsgálóbizottság összeállítására vonatkozó részletes javaslat megtételére külön szakbizottságot küldjön ki.

Végére érve igen vázlatos, de így is hosszúra nyúló tervezetemnek, hátra van még, hogy a könyvtárosképzés rendezésének jogi alapvetéséről és a tervezendő jogszabály tartalmáról szóljak. Előre kell bocsátanom, hogy kívánatosnak tartanám, ha ez a keret-törvény vagy keret-rendelet (kormányrendelet) — mert hiszen egyelőre nincs egyébről szó — még a KÖLE által rendezendő következő tanfolyam megkezdése előtt jogerőre emeltetnék, mert ez nagy mértékben emelné a könyvtárosképzés tekintélyét és komolyságát. A rendelet bizonyos pontjainak végrehajtásáról a VKM. később saját hatáskörében gondoskodhatnék.

Különválasztandónak tartanám a könyvtári altisztek képzéséről szóló jogszabályt a könyvtári tisztviselőktől. Ezért most csak az utóbbiakéval kívánnék foglalkozni.

A keret-rendelet főbb pontjait a következőkben foglalhatnám össze:

1. A jogszabály mondja ki, hogy közkönyvtárakban, akár főfoglalkozású, akár pedig mellékfoglalkozású alkalmazotként, a törvény vagy rendelet életbeléptetésétől fogva, csak könyvtári szakképesítéssel bíró személy alkalmazható.

2. A könyvtári szakképesítés utólagos megszerzésére köteleztessenek azok is, akik 1937. január 1. után léptek könyvtári szolgálatba, vagy az említett időpont óta mellékfoglalkozásként kezelnek valamely közkönyvtárat.

3. A könyvtári szakképesítés megszerzésére a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi kara mellett Könyvtártudományi Intézetet kell szervezni, az említett karon pedig könyvtártudományi tanszék állítandó fel. A szakképesítés igazolására az intézetben szerzett könyvtáros szakvizsga és könyvtárkezelői vizsgabizonyítvány szolgál.

4. Amíg a *Könyvtártudományi Intézet* működését meg nem kezdi, a KÖLE által rendezett könyvtárosképző tanfolyamokon szerzhető meg az első pontban megkívánt képesítés.

5. A szakképesítés igazolására szolgálhat még a nevelőképző főiskolán szerzett oklevél is (természetesen csak akkor, ha a főiskolák tantervébe és vizsgakövetelményeibe a könyvtártani ismeretek felvételnek).

6. Kötelezni kellene a rendelet keretében a 10.000 kötetnél nagyobb könyvtárak fenntartóit, hogy a könyvtár szakszerű kezelése és rendbentartása végett főfoglalkozású szakképzett könyvtárost, vagy könyvtárkezelőt alkalmazzanak. Sőt a 30.000 kötetet meghaladó könyvtárakban legalább kettőt, 50.000 kötettől pedig minden megkezdett 30.000 kötet után további egy-egy állandó alkalmazottat. Amennyiben a fenntartók erre záros határidőn belül nem vállalkoznának, az államnak jogában legyen az említett könyvtárhoz állami alkalmazású könyvtárosokat kinevezni. Ezek munkájának irányításáról és ellenőrzéséről a Könyvtári Főfelügyelőség hatáskörében kellene gondoskodni.

Összefoglalva az előadottakat arra kérem az Intézőbizottságot:

1. A KÖLE keretében rendezendő könyvtárosképző tanfolyamok, valamint a felállítandó *Könyvtártudományi Intézet* szervezete és a megfelelő jogszabálytervezet kidolgozására küldjön ki szakbizottságot.

2. Már most tegyen javaslatot a VKM.-nek a könyvtártani ismereteknek a nevelőképző akadémiák tantervébe való felvételére.

3. Külön szakbizottság kiküldését kérem a könyvtári altsztek részére készítendő kate és vizsgálati szabályzat kidolgozására.

VARJAS BÉLA.

MAGYAR TIZEDES OSZTÁLYOZÁS.

Belső élmények, pusztán szemlélődés által a tudomány alapját nem ragadhatjuk meg. Megdőlt már némely filozófiai rendszernek az a hite, hogy a külvilág szenvedőlegesen megfigyelése vezérel a rávonatkozó összes tudományokhoz. Így a csupán megfigyelésre beállított bölcselő, aki tudni szeretné, miként keletkezik végeredményben a tudomány, erről sohasem értesülhet. Sőt csak az értesülhet róla, aki félrelöki a passzivitást és nekivág, hogy maga csinálja meg a tudományt. Vagyis történet-lélektani megfontolásokból elméleti és rendszertani döntések nem születnek meg.

Ennek tudatában vizsgáljuk meg a magyar tizedes osztályozás kérdését! Nem döntést keresünk, hanem elindulást. Döntést nem hoznak azonban — amint látni fogjuk fejtegetéseinkben — megfontolatlan, vagyis tüzetesen és behatóan elő nem készített tettek sem. Várakozással meg éppen semmit sem érhetünk el. Nemcsak szemlélődésnek szánjuk tehát jelen írásunkat, hanem tetteknek is: elméleti tisztázásnak és első lépésnek a magyar tizedes osztályozás végleges megoldása felé.

Csak emlékeztetőül kell a tizedes osztályozás nemzetközi történetéről, különösen a rendszer sémáiról néhány adatot megemlítenünk. Hiszen a *Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének* rendezésében megtartott könyvtárosképző tanfolyamokon ezekről már bőven szóltunk. Majd NÉMETH ENDRE alapos tanulmányt¹ szentelt a kérdésnek. Az előzmények és a részletek itt tehát mellőzhetők.

DEWEY MELVIL amerikai könyvtáros 1873-ban készen állott egy könyvtári szakrendszer tervezetével. Ezt kipróbálta és 1876-ban „*A Classification and Subject Index for Cataloguing and Arranging the Books and Pamphlets of a Library*” című munkájában kiadta. Ez az eredetileg 42 oldalas füzet újabb kiadásaiiban mindinkább megduzzadt. 1932-ben érkezett meg 13. kiadásához. 1625 oldalnyi terjedelem adja ebben az eredeti tizedes rendszer keretét.

Amikor az 1895-ben alakult *Nemzetközi Bibliográfiai Intézet* alkalmas szakrendszert keresett nagyarányú feladatainak megoldására, DEWEY rendszerét találta legmegfelelőbbnek. Az amerikai rendszert az Intézet az európai viszonyokhoz idomította. Az európai tizedes osztályozás különö-

¹ A tizedes osztályozás fejlődése. Bp. Fővárosi Könyvtár 1939. 30 l. (Tanulmányok, II.)

sen a közös alosztások kiemelésével tért el a DEWEY-rendszertől. Bruxellessen, az Intézet székhelyén jelent meg az I. kiadás, „*Manuel de l'Institut International de Bibliographie avec les tables de la classification décimale*“ 1905-ben. Ugyanitt került ki a sajtó alól ugyancsak francia nyelven a 2. kiadás, amelyen a magyar tizedes osztályozás jelenleg nyugszik, „*Classification décimale universelle*“ címen 1929—1933 között 2153 oldalon. 1934-ben indult meg a 3. hivatalos kiadás a Deutscher Normenausschuss tevékenységével, a „*Dezimal Klassifikation. Deutsche Gesamtausgabe*“, majd 1936-ban az angolnyelvű 4. hivatalos kiadás „*Universal decimal classification*“ (London: Simpkin), míg az 5. kiadás megint francianyelvű.

Magyarországon a tizedes osztályozás bevezetése SZABÓ ERVIN nevéhez fűződik. DEWEY amerikai rendszerét ő használta fel elsőnek a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárában mind szakkatalógus céljára, mind a könyvek felállításához. A decimális európai változatát is ő honosította meg, de ezt már a Fővárosi Könyvtárban. Hogy ez miként történt, arról két nyomtatásban is megjelent füzet² tanúskodik. SZABÓ ERVIN az előszóban hangsúlyozza, hogy átültetésről volt szó, melynél változtatásokkal³ vették át a brüsszeli séma felállítását. A módosításokat tudományrendszertani elképzelések és a Fővárosi Könyvtár anyagából és a hazai viszonyokból folyó szükségzerűségek indokolták. A tudomány állandó fejlődése azonban az ismeretágak minden korra érvényes elrendezését eleve kizárja. Nagy vonalaiban egyöntetű nemzetközi osztályozó rendszert pedig már SZABÓ ERVIN is sürgetett. Így még az ő életében megindult a lényeges, különösen tudományrendszertani elgondolásokból folyó eltérések⁴ kiküszöbölése.

Ámbár történtek még később is kisiklások, olykor teljesen fölösleges módosítások, mégis azt mondhatjuk, hogy a huszas évek végéig lassan felülkerekedett a nemzetközi rendszerhez való alkalmazkodás irányzata. Ütemessé vált a visszatérés, amikor 1929-ben megindult a brüsszeli decimális második kiadása. Ekkor fogtunk hozzá a Fővárosi Könyvtár tizedes osztályozása folyamatos átdolgozásához az új nemzetközi kiadás irányában. Ez a tevékenységünk, amely közel másfél évtizedet ölelt fel, utóbb munkatársak bevonásával mindig együttjárt a könyvtár szakkatalógusa megfelelő részének egyeztetésével és nyolc kötetnyi házi sokszorosításban készült tizedes sémát eredményezett.

Gyakorlati szempontból ezt kell a magyar tizedes osztályozás alapjának tekinteni. Mert az a hozzávetőlegesen 20—25 nagyobb és közép-

² Könyvtárak nemzetközi osztályozó rendszere magyar viszonyokra alkalmazva. — 1. Bevezetések. Rövidített osztályozás. Közös alosztályok. 2. Általános munkák. Belsőlet. Vallás. Egyház. Bp. Fővárosi Könyvtár 1912.

³ Az eltéréseket a két füzet felsorolja.

nagyságú, valamint a sok kisebb, tizedes osztályozást használó honi könyvtár túlnyomó részében a Fővárosi Könyvtár szakrendszerét követi. Ezt vette át 1936-ban a nemzeti könyvtárunk is, az Országos Széchényi Könyvtár.

A magyar tizedes osztályozás megoldására újabb keletű kísérlet történt 1942-ben, amikor KÁPLÁNY GÉZA a *Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete* útján igyekezett a kérdést előbbre vinni. Az Egyesület több ízben foglalkozott is KÁPLÁNY idevonatkozó indítványával, de a háborús viszonyok miatt a tárgyalások elakadtak. KÁPLÁNY ekkor az egyéni megoldás útjára lépett: a német rövidített kiadást⁴ lefordította és a francia- és németnyelvű nagy kiadások alapján kibővítve adta közre.⁵ A kisebb, főképen technikai szakkönyvtáraknak szánt munka hatását még nem lehet felbecsülni.

Ha el akarunk jutni az általánosan elfogadott magyar tizedes osztályozáshoz, mindenek előtt tüzetesen le kell mérnünk, hogy a fennebb említett visszakanyarodás után mennyire tér még el a magyar táblázat a nemzetközitől. Nem helyes itt a túlbecsülés, de a lebecsülés sem. Éppen ezért a következőkben tudományágankint, mondjuk két tizedes számjegynyi részletezésig szakonkint párhuzamot vonunk a magyar viszonylatban leginkább használt jelenlegi fővárosi könyvtári tizedes séma és ennek forrása a *Nemzetközi Bibliográfiai Intézet* második kiadású osztályozó táblázata között. A részletezés terjedelmére, vagyis annak vizsgálatára, hogy a fölérendelt fogalmat hányadik tizedes jegyig osztályozza az egyik, vagy a másik séma, általában nem térünk ki, ha a fölérendelt fogalomba a másik osztályozás részletes alpontjai beleértődnek és nem alosztályoztattak más fogalom alá. Egyébként sem leszünk terjengősek a kérdés taglalásánál.

Vegyük rendre a tíz főosztáyt, majd együtt a közös alosztásokat!

o Általános munkák

Ha a részletezés mérvétől eltekintünk, a felosztás a legtöbb két számjegyű osztálynál, 03-, 06-, 07-, 08-, 09-es szak, azonos. Árnyalati az eltérés a bibliográfia 01-es és csekély a könyvtártudomány 02-es és az általános folyóiratok 05-ös szakjánál. Lényeges, de nem zavaró különbség, hogy nálunk az értekezés-gyűjteményeket, a francia 04-es szakot, a többi gyűjteményes munkával együtt 08 alá osztják be. Szerkezeti különbség, hogy a brüsszeli prolegomena 00-os szak néhány alpontja nálunk a séma más részeiben található; így az általános módszertan a filozófiánál, az

⁴ *Dezimal Klassifikation*. Deutsche Kurzausgabe. 2. erw. und verb. Aufl. Berlin: Beuth 1941.

⁵ KÁPLÁNY GÉZA: Az egyetemes decimális osztályozórendszer rövidített magyar nyelvű kiadása. Bp. Technológia Kvtár Barátainak Egyesülete 1943. 117 l. (Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése, II.)

emberi munka, tevékenység általában a szociálpolitikánál és a civilizáció, kultúra, haladás kérdései a szociológiánál.

1 Bölcsélet

Egyezik a metafizika 11-es, valamint a filozófiai rendszerek, 14-es szak felosztása. Kisebb eltérést mutat 12-es szakunk, mert az ismeretelmélet a lélektanból ide került és 16-os szakunk, néhány alpontjának felcserélése folytán. Lényegesebb az eltérés a 13-as szaknál, ahol a magyar osztályozás csak az okkult tudományokat hagyta meg. Sikeres eljárás volt ez, hiszen a tizedes osztályozás későbbi nemzetközi kiadásai az itt felvonult lélektani kérdéseket szintén átrakták a 15-ös szakba. Ez utóbbi a már említett okok következtében helyel-közzel nem azonos francia mintaképével. Alapvető különbséget mutat az erkölcsbölcsélet 17-es szakjának francia és magyar felépítése. Míg BRUXELLES itt bőven és jól részletez, addig nálunk az alpontok túlnyomó része más főszakok alá szétszóródott (különösen a 3-as szakba az etikai kérdések társadalomtani vonatkozása miatt).

2 Vallás. Egyház

Nincs eltérés; csak fogalmazási, árnyalati különbségek fedezhetők fel.

3 Társadalomtudomány

Ennél a főszaknál találjuk a legnagyobb szerkezeti különbséget a brüsszeli és a mi rendszerünk között. Tüzetes vizsgálat után itt sem általánosíthatunk. Nincs, ill. szabatosan kifejezve alig van eltérés a két sémajogtudományi 34-es, valamint a néprajzi 39-es szakjának további felosztásánál. Kisebb különbséget találunk a két séma 31-es, ill. 36-os szakjának (statisztika, ill. társadalmi tevékenység) szembeállításánál és nagyobbat a 32-es, 35-ös és 37-es szakok (politika, közigazgatás és közoktatás) felépítésénél. Ellenben a franciától egészen eltérő tudományrendszertani alapon nyugszik a magyar tizedes osztályozás szociológia, szociálpolitika és közgazdaságtudományi szakja. Nálunk a szociológia 30-as szakja alá osztottak sok olyan fogalmat, tudományágat, amely a brüsszeli sémában, — ahol a szociológia alig részletezett, — az általános munkákhoz, a bölcsülethez vagy a politikához nyert beosztást. A 33-as és a 38-as szak felosztása a két rendszerben teljesen elüt egymástól. A magyar tizedes közgazdaságtudományi osztályában a 38-cal kezdődő számszámok közül egyetlen egy sem jelenti azt a fogalmat, ismeretágot, mint Bruxellesben.

4 Nyelvtudomány

Itt a franciával teljesen azonos osztályozó könyvet kap a Dewey-rendszer magyar használója jelen cikk írójának fordításában. Elhagytuk a

bevezető szöveg bőbeszédűségéből a magától értetődőt és a mesterséges nyelvek végeláthatatlan felsorolását. Így is sokkal részletesebb az alosztályozás, mint amennyire honi könyvtárainknak szükségük van.

5 Természettudomány

A felosztásnak a franciaéval azonos felépítése mellett nem részletezünk annyira.

6 Alkalmazott tudományok

Erősen rövidített, de azért Bruxelles-lel egyező alosztályozás. Említésre érdemes eltérést csak a 61-es orvostudományi szakban, különösen ennek egészségügyi részénél találunk.

7 Művészet

Egyező a 73-, 74-, 75-, 76-, 77-, 78- és 79-es szak. Eltérések: a muzeográfiát a francia séma az általános munkák között részletezi a 069-es szakban, míg nálunk a 708 alatt van; a városépítés a kertművészettel együtt a brüsszeli 71-es szakon osztozik, míg a magyar a városépítés kérdéseit az építőművészet 72-es szakjában helyezte el.

8 Irodalom

Teljesen lefordítottuk a francia séma szövegét, mint a 4-es szaknál. Oszályozásunk azonosságát csak egy helyen bontottuk fel. Gyakorlati okból ugyanis a magyar irodalom jelölésére a hosszú 894.511-es szakszám helyett felhasználtuk a le nem foglalt és rövid 81-es szakszámot.

9 Történelem. Földrajz

Nagyjából azonos felosztás mellett DEWEY eredeti amerikai használata szerint megmaradt nálunk az európai tizedes rendszerrel ellentétben a földrajzi közös alosztás zárójel nélküli csatlakozása a 9-es, illetőleg a 91-es főtáblázati szakszámhoz. A 92-es szakjelzés alatt sorakozó életrajzok további felosztását tökéletesítettük.

Közös alosztások

A régebben keletkezett eltéréseket majdnem teljesen kiküszöböltük. Csak a földrajzi közös alosztásoknál maradtak meg régi jelzetek. Nem mellőzhettük a Magyarországot érintő, vagy közélről érdeklő területeknek a nemzetközitől eltérő, részletesebb felosztását.

Tüzetes vizsgálat után tehát kiderül, hogy az eltérés mérsékelt. Az általános tudományos könyvtárak anyagának tíz százaléka sem kerül más szakszám alá, mintha valamely hivatalos nemzetközi kiadás szolgál fordí-

tását használná a magyar osztályozás. A legtöbb szakkönyvtárnál az említett százalék még jóval kisebb lesz és csak a kimondottan közgazdasági és társadalomtudományi gyűjtőkörre szorítkozó könyvtárak könyveinek szakjelzései ütnek el nagyobb arányban a szokványos nemzetközi tizedes számoktól. De már említettük, hogy nemcsak eredeti DEWEY (amerikai) rendszer létezik, hanem vannak a tizedes rendszernek a *Nemzetközi Bibliográfiai Intézet* égisze alatt készült eredeti francianyelvű kiadásai, ahogyan van eredeti német és eredeti nagybritanniai angol nemzetközi tizedes séma. Ezek mindegyike mutat eltérést egymástól. Tehát már eleve kizárt dolog, hogy egyezzek a létesítendő magyar tizedes osztályozás valamennyi nemzetközi sémával, hanem csak arról lehet szó, hogy igyekezzünk a nemzetközi hivatalos újabb kiadásokkal összhangban fejleszteni a rendszerünket.

KÁPLÁNY kiadása főképpen a „Deutsche Kurzausgabe“-t veszi alapul. Főforrásától olykor indokolt, olykor indokolatlan eltéréseket mutat ez a magyar eredeti kiadás, amely különben jeles munka és a magyar tizedes osztályozás végleges megoldásánál igen hasznos segédeszköz lehet. A mű bevezetése szerint a Technológia Könyvtára ragaszkodik az eredeti brüsszeli sémához. Melyikhez? Mert ha léteznék olyan elképzelés, hogy a Technológia Könyvtárának rendszere a nemzetközi séma eredeti és hiteles magyaryelvű kiadása, amelyet nálunk el lehet és el kell fogadni, akkor a kérdés teljes félreismerése nyilvánvaló. Mert eltekinthetünk az egyéni megoldás okozta fogyatkozásoktól, de nem attól, hogy ez a séma nagyon ragaszkodik a nemzetközi tizedes egyik idegen változatához, amikor elzárkózik a magyar viszonylatban ténylegesen és általánosan használt tizedes osztályozással szemben; azután meg helyi adottságok és elképzelések, nem pedig a Magyarországon osztályozásra kerülő anyag jellege döntött abban a kérdésben, hogy hányadik tizedes jegyig legyenek alszakok; nemhogy általános könyvtáraink boldogulnának az ily módon helyel-közzel szűkre szabott keretben, de sok szakkönyvtárunk sem s köztük éppen a jelentősebbek nem, mert hiányzik az alosztályozási lehetőség könyveik, nyomtatványaik kellő mértékű, szakszerű tagolásához. Tehát sokkal nehezebb és még megoldandó problémával állunk szemben. Megoldást csak az összes érdekelt tényezők együttműködésétől várhatunk.

Mielőtt megvizsgálánk a könyvtári szakrendszer és a könyvtártól független szisztematika általános és elvi alapvető különbségét, vegyük elő az Országos Széchényi Könyvtár jelenlegi osztályozó sémáit. Tíz évvel ezelőtt tért rá ez az intézet a tizedes szakrendszerre. Témánk szempontjából nem közömbös, hogy itt kellett-e és miképpen kellett módosítani a Fővárosi Könyvtár útján átvett magyar decimálist. Végiglapozva a múzeumi osztályozó köteteket, azt tapasztaltuk, hogy szakszám értelmének változtatására alig volt szükség; néhány helyen elmaradt a magyar módosítás és a

brüsszeli séma 2. kiadására tértek vissza; ugyanerre támaszkodva még több helyen bővítették és további tizedesekig részleteztek ott, ahol a Széchenyi Könyvtár nagyobb beszerzését a kurtára fogott alosztályozással nem lehetett kielégítően differenciálni. És helyesen így. Mert könyvtári szakrendszer alkotásánál, továbbfejlesztésénél gyakorlati követelmények és ne elméleti bölceleti rendszertani szempontok uralkodjanak elsősorban.

A könyvtári szakrendszer a szakkatalógusnak képezi alapját. A szakkatalógus pedig logikusan tagolt ismeretrendszerező egészet képez, történeti képződmény és gyakorlati célt szolgál. Tehát ne az ismeretágak, fogalmak hierarchikus, értékelő felépítményét lássuk benne! Ezt annál kevésbé tehetjük, mivelhogy az egyes tárgykörök nem fejlődnek arányosan. Meglevő jelenségek, fogalmak súlya és értékelése gyakran változik. Ezt a változást a szakrendszer nem követheti mindig és mindjárt, hacsak használhatóságának rovására nem.

Szakrendszerfejlesztési szárnyalásunk egyik ellensúlya maradjon a szakkatalógus, hogy ne kóvályogjunk légüres térben, másik irányzéka pedig legyen a népek közössége által vont mesgye. Mert mi nem zárkózunk el az egyöntetű nemzetközi szakrendszertől. Sőt ennek megvalósításáért mindenkor síkra szállunk. Meggyőződésünk, hogy az általánosan használt, nemzetközi tizedes osztályozás a kulturális haladás lendítő keze. Engedményt kell tennünk és a szakkatalógustól el kell vonatkoztatnunk bizonyos fokig sémánkat, mert a szakrendszerek nemcsak az egyes könyvtárak természete, illetőleg ezek összegezett állománya szerint igazodnak, hanem az egyes szaktudományok által kialakított fogalmi rendszer pilléreire is felépülnek.

Régebben megvizsgáltuk már ezt a kérdést általánosságban, különösen foglalkoztunk a tudományos, valamint a könyvtári és könyvészeti szakrendszerek közötti különbséggel.⁶ Míg a tudományos rendszerek a fogalmakat, utóbbiak az irodalmat foglalják keretbe. Hibás útra téved a rendszerező, ha szemé előtt a könyvtári szakrendszer kiépítésénél a tudományok rangsorolása lebeg. A könyvtári és könyvészeti rendszer meglévő anyagot, nyomtatványokat, bibliográfiai egységeket a tudomány felosztása alapján csoportosítja ugyan, de a gyakorlati szempontot domborítja ki. Számba kell vennie a tudomány fejlődésének irányvonalát, de a könyvtári szakrendszer továbbalakításánál meglévő anyagra támaszkodik. Egy könyvtár számára készült séma ennek a könyvtárnak anyagából sarjad ki. A magyar tizedes osztályozás rendszerének megalkotásánál a magyar közkönyvtárak anyagából, a magyar bibliográfia keretébe tartozó címek felosztási igényéből lehet és kell kiindulni.

⁶ WITZMANN GYULA: Elvi közös alapok a különböző szakrendszerekben. Magyar Könyvszemle 1940. 36—45. l. és Könyvtár és tizedes osztályozás. U. ott. 1937. 209—214. l.

Elméletileg a tudomány mindenkori álláspontjának megfelelő szisztematikával azért esik egybe a korszerű színvonalon tartott általános osztályozási világszakrendszer, mert az anyagban megtestesült szellem, a tudás főforrásán, a világ összes könyvtárainak anyagán nyugszik. A mégis fennálló különbség onnan származik, hogy a tudomány mindenkori állásának megfelelően kigondolt és felépített rendszert kevésbé terheli a mult, mint a gyakorlatban használt könyvtári rendszert. Mert ez utóbbi a könyvtárakban tároló, legrégebbi anyagra is tekintettel van, — ahhoz is alkalmazza felépítését, azt is rendszerezi. Ennek következtében némileg más eredményre jut még akkor is, ha teljes felkészültségi állapotban van — figyelemmel a tudomány egyidejű helyzetére, álláspontjára.

Egyébként az írók általában nem írják a könyveket semmilyen rendszernek, vagy szakfelosztásnak megfelelően. A könyvtári és könyvészeti szakrendszert mindig csak bizonyos fokig lehet a tudomány ugyanakkori álláspontjáról helyesnek elfogadott bölceleti rendszerrel összhangba hozni. Lehet ez utóbbi helyesnek elfogadott a nélkül, hogy általánosan elismert szakrendszerré váljék. Mert még mindig fennmaradnak az eltérő egyéni vélemények és meggyőződések. Akár filozófiai (szubjektív), akár alakilag szorosán tudományos (objektív) rendszert akarjunk alkotni, a tökéletesség a priori lehetetlen.

Ezzel szemben mi lehetséges? Illetőleg maradjunk meg annál a kérdésnél, hogy még mi lehetetlen, de most már a magyar tizedes osztályozásra vonatkozólag?

Lehetetlennek tartjuk, hogy a magyar tizedes osztályozás a német rövidített kiadás magyar fordításán alapuljon. Ha ez meg is felelne technikai szakkönyvtáraink céljainak, nagy általános könyvtáraink semmiképpen sem használhatnák. Még akkor sem, ha nem élhetnénk a Fővárosi Könyvtártól átvett, gyakorlatukban olykor kisebb módosításokkal alkalmazott, náluk meghonosodott részletesebb tizedes sémával. A decimális németországi elterjedésének körülményei intő jel, hogy ne kövessük példájukat. Az a pusztá tény, hogy a *Deutscher Normenausschuss* és technikusok vállaltak döntő szerepet a tizedes ottani kialakulásánál, sok szakkönyvtárat megszerzett ugyan a nemzetközi mozgalomnak, de rideg elzárkózásra bírta a nagy általános könyvtárakat. Nekünk viszont arra kell törekednünk, hogy minden jelentős könyvtárunkat a nemzetközi rendszer hívőinek táborába sorakoztassuk. Ezért tartjuk lehetetlennek azt is, hogy a magyar tizedes osztályozás (akár egy személyre, akár egy intézményre korlátozott) egyéni működésből szülessen meg. Ilyen egyéni megoldást nemcsak a feladat nagysága miatt tartunk tökéletlennek, hiszen a lángész sem ismerheti az összes tudományágak rendszerezési igényét és az általános osztályozási rendszerből fakadó követelményeket, hanem az ilyen munka azért sem elégíthetne ki, mert nem számol a demokratikus elvekkel. Csak

akkor tudom általánosan elfogadtatni sémámat, ha annak előkészítésébe bevontam a számbaveendő tényezőket. Nem sikkadna el emiatt a jelentősebb együttthatók nagyobb nyomatéka. A Fővárosi Könyvtár történelmi joga mind az alapul vett séma, mind az e téren most is elismert vezető szerepe által kidomborodnék. S ki hanyagolná el az Országos Széchényi Könyvtár szavának döntő súlyát, amikor a magyar tizedes osztályozás részletezését eredményesen tágítja nagyobb anyagának, dúsabb szerzeményezésének megfelelő felosztásba? S így folytathatók a felsorolást.

E helyett térjünk most már vissza annak taglalására, hogy mit lehet megvalósítani és az elmélet-szabta keretben hogyan kell gyakorlatilag megalkotni a honunkban kialakult osztályozásból kiindulva a magyar tizedes rendszert.

Lehet megvalósítani a magyar tizedes osztályozást olyan terjedelemben, hogy annyi tizedes számjegyre, mint a nemzetközi nagy kiadások, csak ott részletezzünk, ahol a magyar könyvanyag és könyvtáraink azt megkívánják. Rövidítünk ott, ahol könyvtermelésünk és könyvállományunk nem indokolja az alosztályozás oly mértékét, mint amilyennel fejlettebb szakirodalmú országok élnek. Bármilyen fontos tudományágak sorakozzanak is az 5 (természettudomány) és 6 (alkalmazott tudományok) főszakjában, nem fogunk 6—8 vagy még több tizedesig alszakokat létesíteni, ha az így kapott szakcímszó alá sem magyar könyvet, sem honi könyvtáraink külföldi beszerzéséből nyomtatványt nem oszthatunk be. Gyakorlatilag tehát a magyar tizedes szakrendszer középhelyet foglalna el a nemzetközi rövidített és teljes kiadások között, sok helyen közelebb a teljes, mint a rövidített kiadáshoz a nálunk osztályozásra kerülő anyag természete szerint. Hogy a Magyarországon osztályozásra kerülő könyvek a sémakészítésnél teljes mértékben figyelembe vétnessenek, meg kellene szervezni a magyar tizedes osztályozás bizottságát, amelyben a decimálist használó minden intézmény, esetleg más rendszerrel dolgozó könyvtárak is képviseltetnék magukat. A szervezés megindulhatna hivatalos úton is a 11.170/1945. M. E. rendelet 7. §-nak c) pontja szellemében, de önkéntes vállalkozásként is a budapesti könyvtárközi együttműködés részéről.

Messzire vezetne, ha ennek a bizottságnak feladatait és munkatervét már most kidolgoznók. Annyi bizonyos, hogy működésében a magyarországi könyvanyagra kell lényegesen tekintettel lennie és a tizedest használó minden könyvtár igényét kielégítenie. Egyeztetési táblázatokat kell azután felfektetnie mind az eddigi magyar, mind valamelyik nemzetközi nagy kiadás rendjében, esetleg még harmadikféle nagytekintélyű osztályozás szerint, hogy leendő hivatalos sémánkból lényeges fogalmak, ismeretágak ki ne maradjanak. Az állandó előadó és a szűkebb munkaalbizottság tevékenységét a mentül tökéletesebb alkotás érdekében támogathatja esetenként bonyolultabb kérdéseknél, külső szaktudósok bevonása. A szaktanácskozás

egy-egy főszak letárgyalása után végső javaslatáról tájékoztatja a kiküldő könyvtári központot, vagy könyvtárközi bizottságot. Ez ragaszkodnék a tizedes osztályozás alapvető elveihez és biztosítaná, hogy hivatalos osztályozó könyveink símuljanak a nemzetközi rendszerhez és készüljenek a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség által megkívánt szellemben.

Mert a Hágában székelő *Nemzetközi Dokumentációs Szövetség* álláspontját, mint a volt brüsszeli *Nemzetközi Bibliográfiai Intézet* jogutódját teljes mértékben kell tiszteletben tartani. Ezt az álláspontot nemzetközi értekezleteken, kongresszusokon megismertük. Tudjuk, hogy a szerzői jogi fenntartásokat nem mereven kezeli a Szövetség, hanem a nemzetközi tizedes osztályozás minél szélesebb körű elterjedését biztosító megértéssel. Az 1935-ben Kopenhágában tartott nemzetközi dokumentációs értekezlet sürgette, hogy a tizedes osztályozás minden művelt nemzet nyelvén jelenjék meg és a népek így járuljanak hozzá a nemzetközi rendszer további fejlesztéséhez. Ha csak szó szerinti fordításra gondoltak volna, nem remélhetek volna fejlődést. Haladást nem lehet várni az egyének és nemzetek elgondolásának gúzsbakötésétől, értelmetlen korlátozásától.

Párizsban 1937-ben az első dokumentációs világkongresszus egyik szűkebb albizottságában, amely a decimális klasszifikációra vonatkozó határozatokat előkészítette, azt tapasztaltuk, de a hozott határozatok is arra utalnak, hogy minden jelentkező és alkalmas szervezetet és személyiséget be akarnak vonni a tizedes osztályozás fejlesztésébe és maga a Szövetség kívánja legszélesebb mederben kiadni a kutatások eredményét, a problémák eltérő meglátását feltüntető munkálatokat. Konkrét javaslatunk, hogy különbség tétessék az egyes nemzetek kultúrájában gyökerező ismeretanyag és az attól független szaktudomány további alosztályozásának fejlesztése között, határozattá vált és ma is az első esetben a tudományos élet nemzeti irányító szervei, míg a második esetben a szaktudomány nemzetközi szövetségei közvetítésével történik elvileg a fejlesztés.

Igy a magyar tizedes osztályozás megalkotásánál nekünk is nagyobb lehetőségünk van megmaradni az eddig kialakult és könyvtáraink túlnyomó részében folytatott gyakorlat mellett a nemzeti tárgyak felosztásánál, míg az általánosabb ismeretágaknál csak további visszatérést lehet javasolni a nemzetközi osztályozáshoz.

Tárgyunk szempontjából kevésbé kell figyelembe venni azokat a reformjavaslatokat, amelyek az egyetemes nemzetközi tizedes osztályozásnak lényeges, nem a tizedes felosztás elvét érintő, de a tudományágak új csoportosítását, teljes vagy közel teljes átszervezését tűzték ki célul. Nem árt, ha a magyar tizedes osztályozás megvalósítói ismerik ezeket. De ez nem okvetlenül szükséges; mert osztályozásunk nemzetközi szervei az eddigi felosztás mellett kitartanak és csak továbbfejlesztik a meglévő szakok elágazásait. Nagy általánosságban és elvileg mi is így járhatunk el.

Miután a tizedes osztályozás kialakulása keretében megismertük a magyar decimális jelenlegi helyzetét, kérdésünk elvi háttérét és azokat a követelményeket, amelyek a honi könyvtári és könyvészeti anyagra, eddigi gyakorlatunkra, katalógusainkra alapított tervszerű továbbépítésből s amelyek a rendszer nemzetközi vonatkozásaiból folynak, elmondottunk minden lényegeset. Hivatását vizsgálódásunk csak akkor fogja betölteni, célját csak akkor fogja elérni, amikor megállta helyét, mint elméleti előkészítés és szilárd alap, amelyen biztonságosan nyugodhatik a magyar tizedes osztályozás nemzetközi viszonylatban is elismert rendszere. Az egyéni megoldásnál lassúbb módszert ajánlottunk, de az általunk javasolt munka alaposabb és körültekintőbb lesz és az egész magyar könyvtárügy javára szolgál. Ha szellemi életünk hivatott vezetői s a magyar könyvészet és könyvtárügy legfőbb intézői e téren is megindítják az előkészítést, a könyvtárközi együttműködést és megadják vagy megszerzik a hivatalos támogatást, előmozdítják a magyarság kulturális haladását, más népek előtt öregbítik tekintélyét.

1946.

VEREDY GYULA.

NEUMA-VÁLTOZATOK KELETKEZÉSE HANGKÖZVISZONYLATOKBÓL.

HAMMERSCHLAG JÁNOSNAK

A magyar zenei középkor neuma-hangjelzésű kéziratainak várva-várt tüzetesebb kutatása elé kívánom az alábbi észrevételeket bocsátani. Rendszerező kísérletem azonban nem csupán szűkkörű hazai használatra szól, hanem úgylehet, a neuma-ismeret egészének is egy újabb fejezetét nyitja meg: kiemeli, hogy oly esetekben, mikor valamely kéziratban egyazon neuma-törzsalak többféle változata szerepel, ilyenkor néha *hangközviszonylatok* hatását is feltételezhetjük.

A régi betűírásban is állandó szokásként élt a gyakorlat, hogy ugyanaz az íródeák egy-egy betű többféle változatát vetette hártára; néha csak pusztán kedvtelésből, *à l'art pour l'art*, ám gyakrabban bizonyos külső körülmények folytán állandó következetességgel, egyebek közt pl. az illető betű viszonylagos helyzete szerint is. Így, a sok közül csupán egyetlen esetet említve, a VIII. századbeli Meroving-írásban az „e” betű három különböző alakját is jegyezték, a szerint, hogy magában állott-e, avagy ú. n. ligaturába volt-e kötve, vagy sem. Az ily természetű példák nagyrésze azonban inkább csak „egyéni írásmodor” maradt, míg pl. a kétféle „s” betű használata (szó elején és közepén a hosszú függélyes, szóvégen pedig a kigyózó alakú) a XI—XII. századforduló után általános szokássá vált. Ily példákhoz hasonlóan a neuma-írásban is keletkeztek törzsalak-változatok, ugyanegy kéziratban belül néha féltucatnyi is; olyik csak játékos szeszélyből, néhányat azonban erősebb kényszer mondta tollba.

Neumatológiai ismeret szerint valamely hangjel törzsalakját három különböző ok változtatja meg:

1. az íródeák játékos, rajzolgató kedvtelése;
2. a szöveg hangtani szerkezete, azaz különösen a „folyékony” más-salhangzóknak (*l, m, n, r*) egyéb mássalhangzókkal való torlódásai; ezek az ú. n. *liquescentia* esetei s ilyenkor a neumák törzsalakja többféleképen is módosulhat: pótjelet (*Episema*) kap, valamiféle horgocskát, esetleg meg-nagyobbodik, elgörbül, vagy másminő elrajzolást szenved;
3. zenei nyomaték jelzése, a darab menetének visszatartása („*ritenuto*”), hangértékek tartam-nyújtása eseteiben szintén ugyanúgy elváltozhat az alapjel s esetleg ú. n. *jelzőbetű* is járul hozzá.

Mindhárom esetben neuma-törzsalak változatok keletkeznek s főként a liquescentia és a ritmikai módosulás okozta alakváltozásokat a neuma-ismeret kézikönyvei eddig is bő részletezéssel taglalták.

Ámde úgy látszik, hogy az iménti három mellé — ha talán nem is valamennyi neuma-családra kiterjedő érvényességgel — *negyedik* eset is társul, mégpedig *hangközviszonylatok* esetében. Olyfajta neumálásokban u. i. melyekben nyilvánvaló a viszonylagos hangmagasság pontosabb megközelítésére való törekvés, (ú. n. „*diasztematikus*“ írásokban) észlelhető, hogy két szomszédos neuma együttállása — ha úgy tetszik: konstellációja — szintén gyakorolhat egymásra olyan kölcsönhatást, mely alakváltozással jár. Ilyenkor az íródeák aszerint váltogatta a megfelelő neuma-alakzatot, hogy a két szomszédos neuma által jelzett hangmagasság milyen viszonyban áll egymáshoz: az egyiknek végző-, a másiknak pedig kezdőhangja magasabb, avagy mélyebb, vagypedig azonos (uniszono) hangmagasságra utal-e.

E fajta kapcsolatokból eleddig csak keveset tart számon a neumatológia; P. Wagner csupán egyszál példát vett észre, G. Sunyol sem igen többet.¹ A neumák belső életének máig legavatottabb ismerője, H. M. Bannister itt is messzibbre látott: ha szüksézávan s rendszerezés nélkül is, de megállapította, hogy egyes francia kéziratokban, ám méginkább olasz neumálásokban — s ezekben szinte törvényszerűen — néhány neuma alakja attól függ, hogy jelzett hangmagassága miként viszonylik az előző neuma által jelzett hangmagassághoz.² (Nem meglepő, hogy ez a jelenség főként olasz kéziratokban mutatkozik legerősebben, hiszen a diasztematikus írás őshazája valószínűleg éppen Itália.)

Bannister példái azonban csak alkalmasszerűen bukkannak fel nagy művében. Ámde, ha a szerteszórtan jelentkező adatokat egységbe keretezve világítjuk meg, úgy, ha egyelőre ikezetlegesen is, de kibontakozik belőle a tudomány haladásának újabb állomása, a rendszer, melybe a még ismeretlen többi részletnek is bele kell valamiképen illeszkednie.

A különböző kéziratokban fölfedezett ily természetű jelentősebb példák ime, a következők:

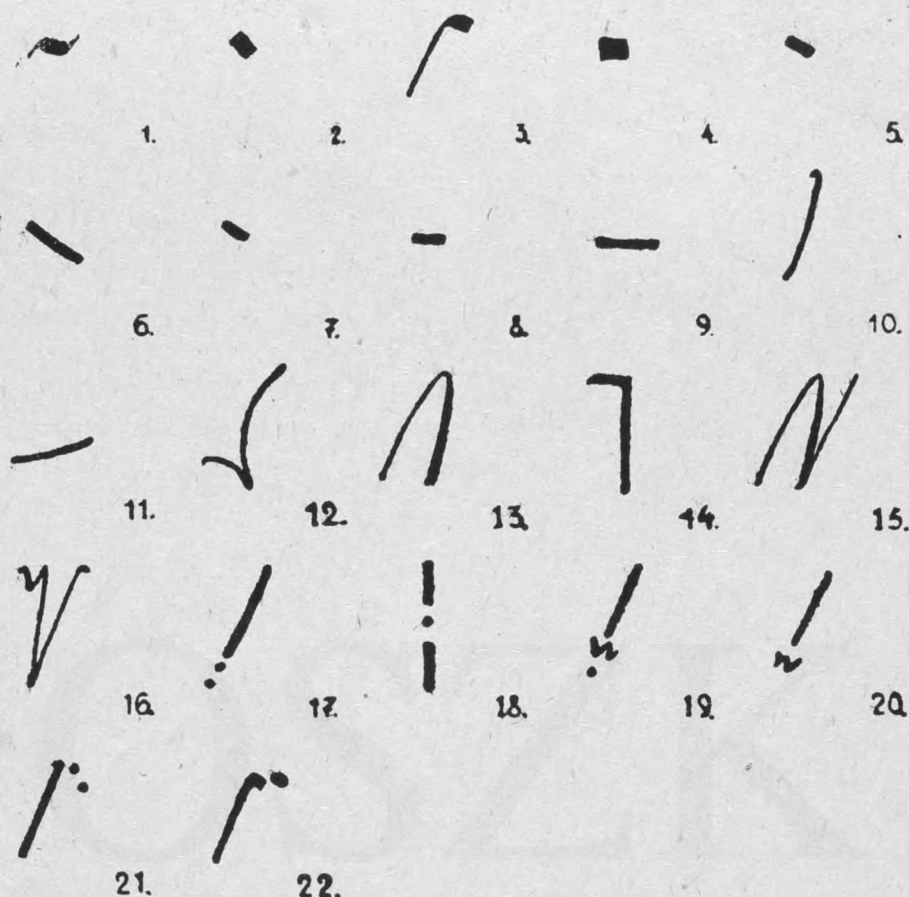
PUNCTUM (önállóan): ha az előző neumával azonos magasságot jelez, akkor 1. hullámvonalka; ha amannál mélyebbet, akkor 2. ferdény; ha pedig magasabbat, akkor 3. jobbradólt, kampós Virgula.

Olasz kézirat, Montecassino, XI. sz., Bann. 123., 1. oszl., T. 71 a.

PUNCTUM: ha magában áll, akkor 4. csaknem négyzetes; magasabb neuma előtt olyan, mint az Accent. acut.; ugyanilyen akkor is, ha a

¹ G. SUNYOL főként a neumák ritmikai elváltozását kutatja s eredményeivel a Solesmes-i iskola dogmáit kívánja alátámasztani.

² BANNISTER: Monumenti Vaticani di Paleografia Musicale Latina, XXXIV. lap, II. oszlop és 169. lap, I. oszlop.

legközelebbi neuma lejjebb következő új sor elejére jut. Viszont, ha magasabb neuma után jelentkezik a Punctum, akkor 5. átvált Accent. grav. alakúvá. Ha pedig az e fajta jel erőteljesebbé válik és elnyújtott Accent. grav. alakot ölt 6. akkor jóval mélyebb hangfokot jelöl. (Tehát: ereszkedést jelző Punctum főként lefelé ferdül s az ereszkedés mértékét az Accent. grav. hosszúsága mutatja.)

Francia kézirat, IX—X. sz., Bann 86., l. oszl. T. 47.

PUNCTUM: általában 7. apró Accent. grav. alak, de ha ugyanazon a hangmagasságon másik Punctum követi, akkor gyakran 8. vízszintes, sőt esetleg 9. Punctum longum.

Olasz kézirat, XI—XII. sz., Bann. 94., 2. oszl., T. 53 b,

VIRGA: ha az előző hangnál magasabbra tör, akkor 10. jobbrahajló, míg ha amazzal uniszono, akkor 11. csaknem vízszintesen elfekvő.

Olasz írás, Montecassino, G. Sunyol: Introduction à la Paléographie Musicale Grégorienne, 223.

PES: ha utána ereszkedő neuma következik, akkor [12.] két eleme egymásfelé domborodik.

Olasz kézirat, XI. sz., Bann. 117., l. oszl., T. 67 a.

FLEXA: szokványos alakját [13.] a felfelé lendülő kezdőszárral (és esetleg végző Episemával) akkor mutatja, ha az előző hangnál magasabbat kell jeleznie; egy másik alakját pedig [14.] vízszintes kezdőszárral s függélyes végzőszárral akkor, ha az előző hanghoz képest ereszkedik, vagy azzal egyszíntről indít.

Francia kézirat, XII—XIII. sz., Bann. 88., 2. oszl., T. 48.

Olasz kézirat, XI. sz., Bann. 115., l. oszl., T. 65 b.

Olasz kézirat, XI. sz., P. Wagner, Neumenkunde, II. kiad. 261.

FLEXA RESUPINA: törzs-alakjában [15.] a felfelé lendülő kezdőszárral akkor szerepel, ha az előző hangnál magasabbra tör; ha pedig amazzal uniszono, akkor [16.] első eleme Oriscus (!).

Olasz kézirat, Nonantola, X. sz., Bann. 97., 2. oszl., T. 54 b.

SCANDICUS: törzs-alakja [17.] akkor használatos, ha előtte Virga áll; egyébként pedig [18.] kezdővonása függélyes Virga, második eleme egyszerű Punctum, harmadik eleme pedig ismét függélyes Virga (esetleg Episemával).

Olasz kézirat, Nonantola, X. sz., Bann. 97., 2. oszl., T. 54 b.

SALICUS: ha két első elemének (Punctum és Oriscus) uniszono hangviszonyt kell jelölnie, akkor a Punctum elmarad; tehát [19.] helyett [20.] jelet rajzol.

Olasz kézirat, Bologna, XI. sz., Bann. 96., 2. oszl., T. 54 a.

CLIMACUS: ha a kezdő Virga fejével a Punctum egyszinten áll [21.] akkor azzal uniszono magasságot jelez.

XII. sz., Bann. 70., 1. oszl., T. 37 a.

DISTROPHA (TRISTROPHA): első eleme általában egyszerű Punctum, esetleg Accent. grav. alakzattal; de ha az előző neumánál magasabb hangot kell jeleznie, akkor [22.] első eleme ferde Virga.

Olasz kézirat, XII. sz., Bann. 117., 1. oszl., T. 67 a.

A részleteket immár leszűrve, megállapíthatjuk, hogy a főbb neumák nagyrésze belekerült az elváltozások e negyedik fajtájába. Az elv alkalmazásának következetessége s a rendszer elemi nyoma teljesen világos. Az így megfigyelt hangjelek száma egyelőre ugyan nem nagy, tapasztalt írástudó azonban mégsem keveselheti az eredményt, hiszen napjainkban a neumatológia olyannyira kezdeti fokánál tart csupán, hogy még a maig ismert neuma-családok száma is egyre újabb, eddig ismeretlenekkel gyarapodik. Kléségtelen, hogy további kutatások esetén „*Neuma-változatok keletkezése hangközviszonylatokból*“ felirással (vagy ehhez hasonló címmel) a zenei paleográfiában új fejezetet kell elkezdeni. Ezirányú vizsgálódások-

nál figyelmeztetőül ugyanaz az ismertetőjel szolgál, mely a többi három szempontra nézve is közös: *mihelyt valamely neumának két-, vagy többféle alakja szerepel ugyanabban a kéziratban, négy különböző ok játszik közre a változatok keletkezésében.*

Hangközviszonylatokból született neuma-változatok persze (nem úgy, mint a liquescentia-, vagy a nyomaték- és ritmus-követelte törzsalak-elrajzolások) csakis fejlett diasztematikájú kéziratokból olvashatók ki egyértelmű bizonyossággal (egy-egy vonaltalan Montecassino-i írás néha oly pontosan ábrázolja a hangmagasságot, hogy minden remény szerint meg is fejthető); pusztán „*in campo aperto*“ hangjelzett („*cheironomikus*“) írás, ha akad benne hangköz-okozta neumaváltozat, csak akkor árul el finomabb részleteket, ha korális hangjegyekkel írt „műfordítása“ is ismeretes s azzal egybevethető. A hangjegyzők (egy-egy neumacsaládon belül) eléggé egyöntetűek, általában pedig oly biztoskezüek, hogy gondos szokványmunka-jellegű s szinte „üzemszerű“ jó-kézirat sokkal több akad elének, mint kússa ákombákom, vagy olyan, melyben hemzseg a „*lapsus calami*“.

Eleve is látható, hogy BANNISTER elhatárolásait idők múltán két irányban is tágítani kell majd. Egyfelől, mert nyilvánvaló, hogy nemcsak egy-egy előző neuma hangköztartalma fejthet ki alakváltoztató hatást egy utána-következőre, hanem (mint azt a *Punctum* és a *Pes* egyes példái tanúsítják) későbbi hangjel is megszabhatja néha az előttelévőnek rajzolatát. Másfelől pedig, mert alaposan gyanítható, hogy nemcsak olasz és francia, hanem más tájakról eredő kódexekben is akadnak hasonló példák s így bizonyára magyariakban is, hiszen hazai neumálásra nézve francia hatást már az eddigi vizsgálat is megállapított.

Összegezésül megállapítható, hogy bármennyire helyesbítse is elkövetkezendő vizsgálat, mégis, a BANNISTER által észrevett s a fentiekben rendszerezett szempont (az egyes változatok egyéni vonásain és helyi jellegén messze túl) a maga idején eleven gondolatként élt; ha pedig a mai neumakutatás nem venné figyelembe, akkor éppen egyik legkényesebb pontján, a hangközviszonylatok fürkészése dolgában maradhat üres, meddő, vagy hozhat téves eredményeket.

DÉVAI GÁBOR.

„ERDÉLYI BOJÓT“, AZ ÁLLÍTÓLAGOS MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ KÖZÉPKORI BÖLCSELŐ, AZ ÚJABB KUTATÁSOK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN.

Irodalomtörténetünk ERDÉLYI BOJÓT vagy másképen BOETIUS EX TRANSYLVANIA néven egy állítólagos erdélyi származású középkori magyar bölcselet tartott számomra aki irodalomtörténészeink szerint a XIV. század közepe táján élt, a Domonkosrendnek volt tagja, kommentárokat írt ARISTOTELES több kisebb lélektani, ill. fiziológiai munkájához (De sensu et sensibili, De vita et morte, De somno et vigilia), továbbá a világ örökkévalóságáról (De mundi aeternitate) egy önálló munkát is szerzett. Munkái azonban irodalomtörténészeink szerint mind elvesztek és így nem maradtak fenn az utókorra.

A magyar irodalom történetébe SIGISMUNDUS FERRARIUS-ra¹ való hivatkozással TOLDY FERENC² vezette be ezt az eléggé homályos alakot, mint „a magyar bölcseletek sorának megnyitóját“ a középkorban. Azóta csaknem minden, a középkori magyarországi latin nyelvű irodalmat is számbavevő irodalomtörténészünk megemlékezik róla,³ a magyar bölcselet történetének összefoglalói is, ERDÉLYI JÁNossal az élükön, csaknem kivétel nélkül mind felemlítik s kellőképpen méltatják,⁴ sőt még napjaink legkiválóbb

¹ FERRARIUS, SIGISMUNDUS: De rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum. Viennae Austriae, 1637. 443. l.

² TOLDY FERENC: A magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1851. I. köt. 137—138. l.

³ [ÁRVAI MIHÁLY]: Res literariae Hungariae. Cassoviae, 1735. 37. l. — SEIVERT, JOHANNES: Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihrer Schriften. Pressburg, 1785. 37—38. l. — SCHULER, FRIEDRICH VON LUBLOY: Kurzer Ueberblick der ältesten Literaturgeschichte Siebenbürgens, von der ältesten Zeit bis zu Ende des vorigen Jahrhunderts. Hermannstadt, 1857. — SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély irodalomtörténete. Budapesti Szemle. 1858. évf. 3. köt. 149. l. — VASS JÓZSEF: Az Anjouk és műveltségük. Budapesti Szemle. 1861. évf. 12. köt. 291. l. — TRAUSSCH, JOSEPH: Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. I. Bd. Kronstadt, 1868. 156. l. — SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. 1160. h. — BÉKESI EMIL: Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. Katholikus Szemle. 1899. évf. 586—87. l.

⁴ HIDÁSY KORNÉL: A bölcselet hazánkban előhaladásának történelmi vázlata. Tanodaévvégi tudósítvány a nagy-szombati érseki nagy-gymnasiumról 1854/5. évre. Nagyszombat, 1855. 16. l. — ERDÉLYI JÁNOS: A bölcselet Magyarországon. (1865—67.) 2. kiad. Budapest, 1885. 23. l. — OMPOLYI MÁTRAJ ERNŐ: A bölcselet Magyarországon a scholastica korában. Budapest, 1878. 74. l. — MEDVEZKY FRIGYES: Zur Geschichte der philosophischen Bestrebungen in Ungarn. Ungarische Revue. 1886. évf.

magyar irodalomtörténészei is említésre méltónak tartották.⁶ Neve ennek az állítólagos középkori magyar bölcselőnek dicséretekkel elhalmozva természetesen lexikonainkban is tisztességes helyet kapott.⁶

A magyar és magyarországi filozófiai irodalom multját kutatva és filozófiai irodalmunknak a legrégebb időktől napjainkig terjedő, rövidesen sajtó alá kerülő bibliográfiájának összeállításán dolgozva, irányult figyelmem eléggé szegényes középkori bölcséleti irodalmunknak erre az érdeklődésre mindenesetre érdemesnek ígérkező, de a mellett sajnálatosan homályos állítólagos alakjára. A reá vonatkozó kútfők beható tanulmányozásával mindenekelőtt életrajzi adatainak hitelességét igyekeztem felülvizsgálni s szerettem volna közelebbi életkörülményeit is felderíteni. Ki volt tulajdonképpen ez az ERDÉLYI BOETIUS, akinek a nevét ERDÉLYI JÁNOS nagyérdemű magyar bölcsélet-történészünk ERDÉLYI BOJÓT-ra még meg is magyarosította?

Ezzel a célkitűzéssel kapcsolatban az a további kérdés is önként felvetődött, vajjon nem lehetne-e e középkori állítólagos magyar származású bölcselő elveszettnek hitt munkáit esetleg külföldi könyvtárakban felkutatni és megtalálni s így azokból gondolatvilágába is bepillantást nyerni. Tudjuk azt nagyon jól, hogy az országunkat ért számtalan nagy nemzeti katasztrófa következtében a középkorból hazánk földjén aránylag igen kevés kódexünk maradt meg, a jelenleg meglévő koraközépkori irodalmi emlékeink legnagyobb része, még nagy nemzeti krónikáink (ANONYMUS, KÁLTI MÁRK, stb.) és első szent királyunk legendái is, amelyeket jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárában nagy becsben őrzünk, eredetileg külföldi könyvtárakban lappangtak igen sokáig, ott fedezték fel őket tudósaink, és csak a legutolsó időkben kerültek szerencsésen újra haza. SZENT GELLÉRT *Deliberatio*ja is a bajorországi freisingeni társaskáptalan levéltárában lappangott elrejtve egészen a XVIII. század végéig s ma a

265. l. — ALEXANDER BERNÁT: Magyar filozófia története. Pallas-Lexikon. XII. köt. Budapest, 1896. 17. l. — MITROVICS GYULA: A magyar bölcséleti irodalom vázlata. Függlék Schwegler Albert: A bölcsélet története c. mű magyar fordításához. Budapest, 1914. 480. l. — KECSKÉS PÁL: A magyar bölcsélet multja. A bölcsélet története főbb vonásaiban c. művében. Budapest, 1933. 578. l., 2. kiad. 1943. 641. l. — TANKÓ BÉLA: Hungarian Philosophy. Szeged, 1934. 122. l. — TRÓCSÁNYI DEZSŐ: Bölcsélet-történelem. Pápa, 1939. 94. és 187. l. — HAJÓS JÓZSEF: A bölcsélet hazánkban. A bölcsélet története c. művében. Székesfehérvár, 1941. 316. l. — FELEGYHÁZY JÓZSEF: A teológiai tudományok egyetemes és hazai története. I. A skolasztikus bölcsélet. Budapest, 1942. 111. l. ⁶ PINTÉR JENŐ: Magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. I. köt. Budapest, 1930. 324. l. — THIENEMANN TIVADAR: A szabadgondolkodás első nyomai a magyar középkorban. Minerva, 1922. évf. 227. l. — HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest, 1931. 56. l.

⁶ Egyetemes Magyar Encyclopaedia. VI. köt. Pest, 1868. 259. l. (Vass József.) — Pallas-Lexikon. III. köt. Bpest, 1893. 406. l. (Való Simon.) — Révai-Lexikon. III. köt. Bpest, 1911. 443. l. — Katolikus Lexikon. II. köt. Bpest, 1931. 33. l. — SANDOR PÁL: Filozófiai Lexikon. I. köt. Bpest, 1941. 122. l.

müncheni állami könyvtárban őrzik, hacsak az elmúlt borzalmas háború pusztításainak nem esett áldozatául. SZENT ISTVÁN törvénykönyvének legrégibb kéziratát is csak alig egy évtizeddel ezelőtt a stájerországi admonti kolostorból sikerült Múzeumunk számára megszerezniük vétel útján. Ugyancsak nemrég egy CERBANUS nevű XII. századbéli magyarországi szláv származású szerzetesnek hazánk földjén készült DAMASZKUSZI SZENT JÁNOS- és MAXIMOS CONFESSOR-fordításai osztrák és stájerországi kolostorok porlepte kódexei közül kerültek napvilágra.

Sajnos, BOETIUS EX TRANSYLVANIA-ra vonatkozólag e nemű reményünket már eleve is meghiúsultnak kell tekintenünk. Nem ugyan olyan értelemben, mintha ennek az állítólagos középkori magyar bölcselőnek hírből ismert munkáit véglegesen elveszetteknek kellene hinnünk, mert ez nemcsak nem áll fenn, ellenkezőleg, a nyugaton már jó félévszázad óta nagymérettel folyó középkori skolasztika-kutatás tudunkon kívül számos munkáját napfényre is hozta már, egyik-másik munkáját külföldön még ki is adták, továbbá személyére és irodalmi munkásságára vonatkozó rengeteg érdekesnél érdekesebb adatot tisztáztak. Nemcsak az lett nyilvánvalóvá, hogy ez a középkori XIII—XIV. századbéli BOETIUS, — akinek homályos és megbízhatatlan nevén s néhány elveszettnek hitt munkájának címén kívül még nemrégiben úgyszólván semmit sem tudunk, — valóban létezett, hanem a legnagyobb meglepetésünkre még az is kiderült, hogy neve nem csupán egy szürke név volt a középkori skolasztika számos névtelen barát-filozófusai között, hanem e név mögött rejtőzködő személyiség egészen kimagasló egyéniség volt, a középkori bölcsélet virágkorában annak egyik legmarkánsabb alakja. A párizsi egyetem bölcsészeti karának volt tanára a XIII. század második felében és egy hatásaiban nagy és termékeny, a renaissance korának bölcséletét jóval megelőző, egészen különálló racionalista-naturalista bölcséleti iránynak, az ú. n. latin averroizmusnak egyik vezető képviselője volt. A legújabb bölcsélettörténelmi kutatások, melyek ezt a csaknem hatszáz éven keresztül teljesen homályba burkolt középkori bölcselőt munkáival együtt napvilágra hozták, magyar szempontból azonban egy nagy csalódást keltő negatívumot is eredményeztek, mert teljes világossággal az is kiderült, hogy Magyarországhoz és a magyar földhöz soha semmi köze nem volt, származását illetőleg ugyanis *dán* volt. Igazi neve nem is BOETIUS „EX TRANSYLVANIA“ volt, ahogyan irodalomtörténelmünkben szerepel, hanem „BOETIUS DE DACIA“. A *Dacia* elnevezés a középkorban viszont nem Erdélyt, hanem *Dániát* jelentette. Minthogy soha senki nem vizsgálta többé felül a reá vonatkozó eredeti forrásokat és kútfőket, sajnálatos és mindezideig helyre nem igazított *tévedés* csúszott be a magyar irodalmunk és szellemiségünk történetírásába. Megszületett — mint a következőkből látni fogjuk — „ERDÉLYI BOJÓT“-nak teljesen fiktív, képzelt alakja nemzeti irodalmunkban. Ez mint ilyen

sohasem létezett, az a történeti személy pedig, aki e név mögött eddig a homályban lappangott és akinek a mi irodalmunk történetében is számon tartott, eddig elveszettek hitt munkákat tulajdonítanunk kell, igazi nevén BOETIUS DE DACIA volt, a középkori bölcseletnek csak a legutóbbi időkben ismeretessé vált egyik kimagasló alakja, akinek származásáról kétséget kizáróan kimutatható azonban az is, hogy *dán* volt.

Azt hiszem, nem lesz tanulság nélkül, ha e tanulmányom keretében mindenekelőtt azt mutatom ki részletesen, miként csúszott be irodalomtörténetírásunkba ezzel a BOETIUSSzal kapcsolatban ez az *irodalomtörténeti tévedés* és hogyan vonult be irodalomtörténeti tudatunkba lépésről-lépésre egy állítólagos „ERDÉLYI BOJÓT“-nak képzelt alakja. A forrásoknak ezirányú tüzetes megvizsgálása egyúttal — BOETIUSUNK személyétől függetlenül is — annak a sajnálatos ténymegállapításunknak is tanulságos képét fogja nyújtani, mily kritikátlanul dolgoztak régi irodalomtörténeteseink egy-egy eléjük bukkanó homályos alakokkal kapcsolatban. Nyilvánvalóvá válik az is, mily kevés hitelre érdemesíthetjük általánosságban is régi lexikonainkat, kritikailag felül nem vizsgált forrásokon nyugvó közléseiket illetőleg. Tanulmányom második részében rá kívánok mutatni BOETIUS DE DACIA *valódi történeti alakjára*, úgy ahogyan ő ma az újabb reá vonatkozó kutatások megvilágításában előttünk áll. Végül *származásának* kérdését fogom teljes tüzetességgel megvitatni.

I.

Egy ERDÉLYI BOJÓT vagy BOETIUS EX TRANSYLVANIA nevű középkori állítólagos magyar bölcsele létezésére vonatkozólag semmiféle, se hazai, se külföldi egykorú, vagy korához legalább is közelálló kútfőkkel nem rendelkezünk. Hogy létezhetett egy ilyen nevű magyar származású bölcsele, aki a neki tulajdonított című, de az utókorra fenn nem maradt munkákat írta, ez abszolút értelemben természetesen nincsen kizárva. Tudjuk nagyon jól, hogy a magyarság a kereszténység felvétele után, SZENT ISTVÁN első királyunk magas koncepciójú állam- és kultúraszervező munkássága folytán mindjárt kezdetben belekapcsolódott az általános nyugateurópai keresztény kultúrközösségbe. Az egykorú oklevelek és egyéb dokumentumok tanúsága szerint a nyugaton már javában virágzó és az Egyház szervezete alatt álló iskolatípusok nálunk is hamarosan meghonosodtak. Már az Árpádok korában a külföldi iskolázás is megindult, és a külföldről hazánkban is letelepedett szerzetesrendek élénk kultúrkapcsolatokat tartottak fenn nyugati testvérkolostoraikkal és a külföldi magasabb tudományos központokkal. Az egyetemek megalakulása után pedig egész serege a magyaroknak tudománysozomjtól űzve vette föl a vándorbotot, hogy Bologna, Pádva, Ferrara, Párizs stb. egyetemlein szerezzék meg magasabb tudományos

kiképzését és ezzel együtt a tudást elismerő magiszteri és doktori fokozatot. E körülmények mind megadták a lehetőséget ahhoz, hogy a tudományos búvárkodás hazánk földjén is meginduljon s érett gyümölcsöt teremjen. Középkori művelődésünk sajnos még nagyon kevésbé van felkutatva, a külföldi könyv- és levéltárak még nincsenek magyar szempontból teljesen átvizsgálva, mégis az e téren eddig elért eredmények is ékesen bizonyítják, hogy hazánk földje is kivette részét az általános európai művelődésben s a középkorban is méltó helyet foglalt el az európai kultúra keleti határszegélyén. Egy olyan ERDÉLYI BOETIUS is létezhetett tehát, amilyent irodalomtörténeti tudatunkban eddig magunknak elképzeltünk, de reá vonatkozólag dokumentális kútfőink — mint említettük — nincsenek.

E név a XVII. század elején bukkant fel legelőször magyar vonatkozásában, amikor a mohácsi vész után megsemmisült domonkosrendi magyarországi rendtartomány újjászervezője és első provinciálisa, az olasz származású SIGISMUNDUS FERRARIUS bécsi egyetemi tanár, PÁZMÁNY PÉTERünknek is barátja, legelsőként írta meg a nagyérdemű Domonkosrend magyarországi rendtartományának történetét.⁷ FERRARI művének forrásai általában a régebbi nyugati domonkosrendi krónikák voltak, magyar vonatkozásaiban azonban sokszor kérte ki PÁZMÁNY PÉTERnek is, de meg főképen annak egyik rendtársának, NÉMETHI JAKAB jezsuitának tanácsait és adatszolgáltatásait, aki akkoriban a nagyszombati nyomdának volt igazgatója.⁸ Amikor FERRARI nagy rendtörténeti munkájában a régi magyar domonkosrendi írókról szóló részt állította össze, ehhez is nagyobbára NÉMETHI adatszolgáltatásait vette igénybe. NÉMETHI szorgalmasan dolgozott FERRARI számára, s gyakran olvassuk FERRARINÁL: „id colligo e litteris, fideliter ex archivis... a R. P. Jacobo Nemethi Soc. Jesu Presbytero et Theologo transumptis, mihiq... communicatis, insequentis tenoris...“, vagy „P. Jacobus Nemethi... ex certa relatione mihi narrabat Posonii...“, vagy „memorabat mihi, ex seniorum Claudiopolitanensium relatione certissima, P. Jacobus Nemethi Soc. Jesu...“, stb.⁹ Ezekben az adatszolgáltatásaiban NÉMETHI általában meg is szokta nevezni pontosan forrásait, amelyeket FERRARI is a megfelelő helyeken híven visszaad. Az állítólagos „Fr. Boetius ex Transylvania“-ra vonatkozó tudósítását is NÉMETHI atyától vette FERRARI. E tudósítása szóserint így hangzik: „Fr. Boetius, ex Transsylvania, Theologus praeclarus, Philosophus profundus, et consummatus, aliisque disciplinis haud ignobiliter excultus, atque regularis vitae merito conspicuus, scripsit *super libros Aristotelis Stagiritae, Peripateticorum Principis, de Sensu et sensibili, Vita et morte, Somno et vigilia.*

⁷ FERRARIUS, SIGISMUNDUS: De rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum. Viennae Austriae, 1637. 443. l.

⁸ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. IX. köt. 949. h.

⁹ FERRARIUS i. m. 59., 68., 440. l.

Edidit etiam opus *de Mundi aeternitate*. Floruit ad annum Christi 1345. Sic P. Nemethi in suis adversariis...¹⁰ Rendkívül figyelemre méltó, hogy ez a NÉMETHITŐL származó tudósítás nem nevez meg semmiféle forrást, mint ahogy egyébként nem egykorú eseményeknél NÉMETHI a forrásait is meg szokta említeni. Egészen bizonyos, hogy itt hazai kútfők, a szóban forgó szerző munkáinak megléte, vagy hazai egykorú, vagy a szerző korához legalább is valamiképp közelebbálló magyarországi vagy magyarvontakozású irodalmi kútfők nem álltak NÉMETHINEK rendelkezésére, mert ha ilyenekről tudott volna, azokat föltétlenül megnevezte volna. Forrásai itt kétségtelenül a külföldi XV—XVI. századbéli, már nyomtatásban is közkezen forgó domonkosrendi krónikák és írói „bibliothecák“ lehetnek csupán, melyekben erre az állítólagos FR. BOETIUSRA vonatkozó adatok, munkáinak felsorolása lényegében megegyezik a FERRARINÁL közölt s az imént idézett szöveggel, csak azzal a különbséggel, — és épp ez a különös és figyelmenkívül nem hagyható — hogy ezekben a külföldi, NÉMETHI által használt forrásokban FR. BOETIUS jelzője seholsem „ex Transylvania“, hanem „de Dacia“ vagy egyszerűen „Dacus“. NÉMETHI — mint említettük — nem nevezte meg forrását, s nekem sem sikerült még nyomára jönnöm, hogy az ő korában közkezen forgó domonkosrendi krónikák közül BOETIUSRA vonatkozólag pontosan melyik volt az ő közvetlen forrása. Annyi azonban bizonyos, hogy valamelyiket közülük, már az ő adatainak és amazok adatainak feltűnő egyezése miatt is, használnia kellett. Az is bizonyos most már, hogy ezeknek a nyugati domonkosrendi forrásoknak, régi rendi krónikáknak és írói bibliotékáknak egyik őskútfeje, középkori adataikra vonatkozólag, a tiroli stamsi cisztercita kolostorban a múlt század végén felfedezett és DENIFLE által kiadott „*Tabula scriptorum Ordinis Praedicatorum*“ volt, mely a XIV. század elején készült.¹¹ Erre az ú. n. stamsi katalógusra e tanulmányunk folyamán még bővebben vissza fogunk térni, most azonban egyelőre csak azt említjük meg, hogy a középkori domonkosrendi írók e legrégebb jegyzékében, ill. bibliográfiájában a frater BOETIUS jelzőjeként ugyancsak „natione Dacus“ van feltüntetve.

NÉMETHI JAKAB tehát a nyugati forrásában felfedezett BOETIUS DE DACIA nevű domonkosrendi írónak „de Dacia“ jelzőjét FERRARIUSNAK küldött tudósításában önkényesen „ex Transylvania“-ra változtatta át. Nem vonjuk kétségbe, hogy ezt nem meghamisításkép, hanem jóhiszeműséggel tette. Talán tudomása sem volt arról, hogy a Dacia szó kétértelmű lehet, akárcsak a „Siculus“ (= szicíliai és székely) népi elnevezés. Ezzel szemben

¹⁰ U. o. 443. l.

¹¹ DENIFLE, H.: Quellen zur Gelehrten-geschichte des Predigerordens. Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters. II. 1886, I. n. 35. MEERSSEMANN G.: Laurentii Pignoni Catalogi et Chronica, accedunt Catalogi Stamsensis et Upsalensis Ordinis Praedicatorum. Romae, 1936.

a „Transylvania“ szó közkeletű volt és tévedést kizáró. FERRARIUS azután a NÉMETHI által vele közölt nevet és a hozzáfűzött adatokat egyszerűen átvette tőle, s ezt e szavakkal meg is jegyzi: „Sic P. Nemethi in suis adversariis“. Minthogy azonban NÉMETHI forrást nem közölt, FERRARIUS nem elégedett meg egyszerűen a Némethi-féle közléssel, hanem maga is tovább kutatott még. ANTONIUS SENENSIS „*Bibliotheca Ordinis FF. Praedicatorum*“ c. művében talált is megfelelő adatokat erre a BOETIUSRA vonatkozólag.¹² Az ott talált adatok alapján azonban — melyek e szerző munkáinak címeit illetőleg egyébként teljesen megegyeztek a NÉMETHI által közölt adatokkal — nem mulasztotta el e kizárólag Némethi tekintélye alapján a magyarországi domonkosrendi írók közé felvett BOETIUSRÓL megjegyezni: „verum est, Antonium Senensem, illum inter *Provinciae Daciae alterius a Provincia Hungariae* (ut liquet ex S. Antonio) *alumnos recensere*“.¹³ Ezzel kétségkívül kritikai érzékéről tett tanúságot, de ezzel együtt valójában a BOETIUS magyarvoltára vonatkozó, NÉMETHI nyomán adott előző közlésének hitelességét maga is kétségbevonta.

Napnál világosabban és félreérthetetlenül világította meg BOETIUS származását — FERRARIUS művének megjelenése után jó nyolcvan év multával — ECHARD,¹⁴ a Domonkosrend kiváló bibliografusa, amikor életrajzi adatait és irodalmi munkásságának jellemzését a következő szavakkal vezette be: „Fr. Boetius *Dacus* nempe ex provincia ordinis quae *Dacia* in antiquis ordinis monumentis appellatur, et *Daniam, Sveciam, Norvegiam* complectebatur“. Tudósításának forrásait is felsorolja, ezek ALTAMURA (1608—1677),¹⁵ ANTONIUS SENENSIS¹⁶ vagy másképp LUSITANUS (†1584) — akire, mint láttuk, Ferrarius is hivatkozott —, továbbá PIUS MICHAEL (†1639)¹⁷ és LEANDER ALBERTI (1479—1552).¹⁸ E források közül az első kettő nem közölt felvilágosítást BOETIUS korára vonatkozólag, az utóbbi kettő 1353 körülre helyezte élete idejét. Munkáira vonatkozólag ECHARD a következőket mondja: „dicitur scripsisse *super Aristotelis libros*

¹² ANTONIUS SENENSIS, vulgo LUSITANUS: *Chronicon Fratrum Ordinis Praedicatorum*, in quo tum res notabiles, tum personae doctrina, religione et sanctitate conspicuae, ab exordio ordinis ad haec usque tempora complectuntur. Item *Bibliotheca ordinis FF. Praedicatorum*, virorum inter illos doctrinam insignium nomina, et quae scripto mandarunt, opusculorum titulos et argumenta complectens. Parisiis, 1585.

¹³ FERRARIUS i. m. 443. Í.

¹⁴ QUÉTIF, J.—ECHARD, J.: *Scriptores Ordinis Praedicatorum*. Parisiis, 1719. Tom. I. 640b. l.

¹⁵ ALTAMURA, AMBROSIUS DE: *Bibliothecae Dominicanae accuratis collectionibus primo ab ordinis constitutione usque ad annum 1600 productae hoc saeculari apparatu incrementum et prosecutio*. Romae, 1677.

¹⁶ ANTONIUS SENENSIS, vulgo LUSITANUS: *Chronicon Fratrum Ordinis Praedicatorum*... Item *Bibliotheca ordinis FF. Praedicatorum*. Parisiis, 1585.

¹⁷ PIUS, MICHAEL (vernacule PLODIUS): *Historiarum pars II*.

¹⁸ LEANDER, ALBERTUS: *De viris illustribus Ordinis Praedicatorum libri sex in unum congesti*. Bononiae, 1517. 153. l.

de sensu et sensato, de morte et vita, de somno et vigilia. Item de aeternitate mundi.“ Hogy hol vannak e munkák, — teszi hozzá — senki sem derítette föl eddig. ECHARD a régi domonkosrendi írók munkáinak összeírása alkalmával Nyugateurópa régi nagy könyvtárait is felkutatta. Említést tesz arról, hogy a párizsi St. Victor kolostor könyvtárában kezében volt egy bizonyos BOETIUS DACUS és PETRUS DACUS nevét viselő hártayakódex, mely e szerzők logikai Summá-ját tartalmazta, de ez szerinte nem származhatott szerzetestől.¹⁹

Ha már most összehasonlítjuk ECHARDnak ezt a tudósítását FERRARIUSnak előbb ugyancsak szó szerint idézett tudósításával, nyilvánvalónak látszik, hogy mind a kettőben egy és ugyanazon személyről van szó, csak ez utóbbiban ennek a személynek a neve nem BOETIUS EX TRANSYLVANIA, hanem BOETIUS DACUS, miként a többi ECHARD által idézett forrásban is, melyek egyikét, az ANTONIUS SENENSIST, vagyis LUSITANUST FERRARIUS maga is felhasználta, és épp ez utóbbi keltette fel benne is a kételkedést BOETIUS magyarságára vonatkozólag. ECHARD azonkívül nemcsak „Dacus“-nak nevezi egyszerűen BOETIUS frátert, hanem még azt is nyomatékosan kihangsúlyozza, hogy a rendnek abból a provinciájából való volt, amelyet e rend régi emlékei *Dacia* néven emlegetnek, s amely *Dániát, Svédországot és Norvégiát* foglalta magában. Ezzel mindenesetre FERRARIUS rendtársát — akinek munkája szintén előtte feküdt és más helyeken többször idézi — akarta szerényen és feltűnés nélkül, de mégis félreérthetetlenül helyesbíteni.

Magyar irodalomtörténészeink FERRARIUSra hivatkozva vették be BOETIUST a magyar írók közé, s bár FERRARIUS maga is kifejezte kételkedését annak magyar volta felett, ezt irodalomtörténészeink azonban teljesen figyelmen kívül hagyták.

1735-ben, csaknem száz évvel FERRARI művének megjelenése után, Kassán „*Res literariae Hungariae*“ címen, névtelenül egy kis promóciós disszertáció jelent meg, — az első magyar irodalomtörténet — melynek szerzőségét ÁRVAI MIHÁLY jezsuitának tulajdonítják. Ez a kis barokkízű sűrített összefoglalása régi irodalmunknak, — mely egyébként igen gyöngé alkotás, — forrásokat általában sehol sem nevez meg, de miután benne egyhelyütt FERRARIUSról is szó van, továbbá BOETIUSunkról szóló beszámolójában a közölt adatai lényegükben teljesen megegyeznek FERRARIUSéival, nyilvánvaló, hogy ő volt a forrása. Ezeket a tőle kölcsönzött adatokat azonban már a következőképen színezi ki és bővíti meg hallatlan barokk fantáziával: „Boetius e sacra Divi Dominici familia, *parentibus Hungaris in Transylvania prognatus* indefesso literarum studio, tantam in Philosophicis, et Theologicis disciplinis eruditionem est consecutus, ut

¹⁹ QUÉTIF—ECHARD I. m. Tom. I. 640b. l.

aevi sui oraculum audiret, virtute adhaec et morum sanctimonia animos omnium demeruit. Scripsit, dum in vivis ageret in libros Aristotelis de sensu et sensibili, De vita et morte, De somno et vigilia, De mundi aeternitate, eruditione omni refertos commentarios. Quos felici morte sub annum Christi 1345. conclusit.“ ÁRVAI már nemcsak Transylvanusnak nevezi ezt a FERRARIUSTól átvett BOETIUST, hanem tudni véli azt is, hogy „Erdélyben magyar szülöktől származott“ és a bölceletben és a hittudományokban oly nagy képzettségre tett szert, hogy kora orákulumának tartották. FERRARIUS még csak annyit tudott BOETIUSRÓL korára vonatkozólag, hogy 1345 körül virágzott, ÁRVAI pontosan tudni véli, hogy 1345-ben halt meg.²⁰

Itt meg kell jegyeznünk, hogy régi szerzők életének kormeghatározásánál igen sok eltérés tapasztalható a különböző irodalomtörténeti kútfők között, miután azok rendszerint a szóbanforgó szerzők kéziratmásolatban kezükbekerülő valamely művének keltezését veszik alapul, ez pedig más és más kódex szerint a legkülönbözőbb lehet. Így ECHARD is egyes forrásaival való hivatkozással 1353 körüli időre teszi BOETIUS korát, jóllehet most már egészen bizonyos, hogy ő is, meg FERRARIUS is, meg a forrásaik is kormeghatározásaikban tévedtek, miután a BOETIUS DE DACIA-ra vonatkozó legrégebbi irodalomtörténeti kútfő, a már említett stamsi katalogus is már a XIII—XIV. század fordulója körül keletkezett, sőt mi több, olyan egészen hiteles kútfőink is vannak, melyek alapján — mint a továbbiakból ki fog tűnni — BOETIUS életének és munkásságának idejét a XIII. század második felére kell tennünk, miután munkáit egész bizonynyal 1277 előtt kellett már megírnia.

Az erdélyi magyar szülöktől származó fr. BOETIUS meséje tovább haladt a „fama crescit eundo“ törvényszerű útján. A XVIII. században már erdélyi szász tudósok is foglalkoznak vele, úgymint SCHMEIZEL MÁRTON, a későbbi jeni egyetemi tanár (†1747) és utána SEIVERT JÁNOS,²¹ s természetesen az erdélyi szászok közé sorolják BOETIUST és JÁNOS keresztnevet is adnak neki. SEIVERTNél azonban már a komolyabb kritika nyomait is megfigyelhetjük. Meglátszik rajta, hogy FERRARIUSON kívül egyéb külföldi forrásműveket is használt, főleg német írói lexikonokat. JÖCHER *Allgemeines Gelehrten-Lexikonja*²² nyomán BOETIUS VON DACIEN-nak az eddig ismert munkáin kívül még az ARISTOTELES logikai műveihez (in

²⁰ ÁRVAI, MICHAEL: *Res literariae Hungariae. Cassoviae, 1735. 37. l.*

²¹ SEIVERT, JOHANNES: *Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten. Pressburg, 1785. 37—38. l.* — Seivert SCHMEIZEL MÁRTONra hivatkozik: „Wofern ich nicht irre, so ist es Schmeizel, der ihn Johann, auch einen Siebenbürgischen Sachsen nennet, und dabey den Sigism. Ferrarius, de Rebus Hung. Provinciae Ordinis Praedicatorum anführet“. SCHMEIZEL nyomtatásban megjelent munkáiban a hivatkozott helyre nem találtam, valószínűleg valamely kézirati művéről lehet szó.

²² JÖCHER, GOTTLIEB CHRISTIAN: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon. I. Teil. Leipzig, 1750. 1183. l.*

libros topicorum, analyticorum utrorumque és in elenchos sophisticos) írt kommentárjaival is kiegészíti BOETIUS műveinek bibliográfiáját. Alapos kritikai elemzés alá veszi továbbá FERRARIUS BOETIUSRA vonatkozó szövegének minden egyes mondatát és rámutat már arra a lehetőségre is, hogy NÉMETHI és FERRARIUS a „Dacia“ szónak kétértelműsége folytán BOETIUS származását illetőleg könnyen tévedhettek, tekintettel arra, hogy ANTONIUS SENENSIS — akit FERRARI maga is idéz — kifejezetten a Domonkosrend dán provinciájához tartozónak mondotta. E kérdés eldöntésében azonban SEIVERT nem mert állást foglalni.

Ezek a XVIII. századvégi szász tudósok azonban a magyar irodalomtörténésekre nem voltak hatással, s így a romantikus TOLDY nagy tekintélyével nyugodtan tovább szöhetette az állítólagos magyar származású középkori bölcselő meséjét. „Figyelmet érdemel, — kezdi nagy pátozzsal előadását — hogy némi bölcsészeti mozgalom is jelentkezett ez időszakban, t. i. a magyar bölcsészek sorának megnyitója, Erdélyi Boetius dömés, Lajos király alatt virágzott (1345) s nemcsak mint híres istenész, mély elmű philosoph és sokoldalú tudós magasztaltatik szerzetének évkönyveiben, hanem egy önálló bölcsészeti munkáján kívül (de mundi aeternitate), melynek már címe is inkább philosophiai, hogysen hittani álláspontra mutat, mint Aristoteles magyarázója is fellépett (de sensu et sensibili, de vita et morte, . . . stb.), s azt hagyja hinnünk, hogy valamint másfelé, úgy nálunk is a középkorban felsőbb iskoláink philosophiája alatt egyenesen Aristoteles fejtegetéseit kell értenünk.“²³ TOLDY lendületes szavain keresztül nem nehéz egyedüli forrását kiolvasnunk, FERRARIUS művét, melyet akár csak ÁRVAI (talán ő is volt számára a közvetítő) hangzatos szólammal kiegészít. Szerzőjének korát (1345) már konkrétan a magyar történelembe is belé illeszti (Lajos király alatt virágzott), és középkori iskolaügyünkre és középkori szellemtörténetünkre vonatkozólag következtetéseket is von le belőle.

TOLDYVAL egycsapásra bevonult „ERDÉLYI BOETIUS“ a régi magyar irodalom keveseinek halhatatlanai sorába. Nem sokkal TOLDY nemzeti irodalomtörténetének megjelenése után HIDASY KORNÉL „A bölcsészet hazai történetének történelmi vázlata“ című 1855-ben írt középiskolai programtervezésében is helyet nyer.²⁴ SZILÁGYI SÁNDOR nagynevű történetírónk Erdély irodalomtörténetébe beveszi,²⁵ VASS JÓZSEF pedig Anjoukori műveltségünkről szóló ugyancsak a Budapesti Szemlében megjelent tanulmányába, majd később az Egyetemes Magyar Encyclopaediába írt

²³ TOLDY FERENC: A magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1851. I. köt. 137—138. l.

²⁴ HIDASY KORNÉL: A bölcsészet hazánkban előhaladásának történelmi vázlata. Nagyszombat, 1855. 16. l.

²⁵ SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély irodalomtörténete. Budapesti Szemle. 1858. évf. 3. köt. 149. l.

cikkébe is.²⁶ ERDÉLYI JÁNOS, hazai bölcséleti irodalmunk multszázadbéli első komolyabb történetírója, már magyar hangzású nevet is költ számára, mint már említettük, ERDÉLYI BOJÓTNAK nevezi őt.²⁷

Erdélyit követi azután OMPOLYI MÁTRAI ERNŐ is középkori bölcséletünkéről írt doktori értekezésében.²⁸ Valamennyien ez utóbb említettek közül szinte szóról-szóra TOLDY szavait és nagyhangú frázisait ismételve, s legfeljebb középkori szellemi életünk általános fejlődésére és irányára vonatkozólag tesznek még azokhoz egy-egy merész, de a premisszákból egyébként logikusan folyó következtetést. Így VASS azt mondja, hogy „a tárgyalt időszakban nálunk is Aristoteles tűnik fel vezérül, az ő nyomain jár, mint magyarázója Erdélyi Boetius“. ERDÉLYI pedig így ír: „A stagirai bölcsész tanainak Erdélyi Bojót (Boetius ex Transylvania) Ieszen szószólója 1345. évben I. Lajos király alatt.“

A magyar írók életrajzába SZINNYEI BOETIUS JÁNOS név alatt veszi fel,²⁹ ebben SEIVERTET követi. Ott találjuk BÉKESI EMILNÉL is az anjou-kori írókról szóló értekezésében.³⁰ Majd a magyar filozófiai irodalom történetének valamennyi rövid összefoglalása is megemlékezik róla. ALEXANDER BERNÁT a Pallas-Lexikonban a magyar filozófiai irodalom történetét tárgyalva,³¹ hasonlóképen MITROVICS GYULA, KECSKÉS PÁL, TANKÓ BÉLA, fia-történeteikben.³²

Ott találjuk ERDÉLYI BOJÓTOT PINTÉR JENŐ hatalmas 8 kötetes Magyar irodalomtörténetében,³³ nemkülönben HORVÁTH JÁNOSNAK „A magyar irodalmi műveltség kezdetei“ c. kiváló szintetikus irodalomtörténeti munkájában.³⁴ THIENEMANN TIVADAR is megemlékezik róla abban a rend-

²⁶ VASS JÓZSEF: Az Anjouk és műveltségük. Budapesti Szemle. 1861. évf. 12. köt. 291. l. — Egyetemes Magyar Encyclopaedia. VI. köt. Pest, 1868. 259. l.

²⁷ ERDÉLYI JÁNOS: A bölcsészet Magyarországon. 2. kiad. Budapest, 1885. 23. l.

²⁸ OMPOLYI MÁTRAI ERNŐ: A bölcsészet Magyarországon a scholastica korában. Budapest, 1878. 74. l.

²⁹ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. 1160. h.

³⁰ BÉKESI EMIL: Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. Katholikus Szemle. 1889. évf. 586—587. l.

³¹ ALEXANDER BERNÁT: Magyar filozófia története. Pallas-Lexikon. XII. köt. Budapest, 1896. 17. l.

TRÓCSÁNYI DEZSŐ, FÉLEGYHÁZY JÓZSEF és HAJÓS JÓZSEF is magyar filozó-

³² V. ö. a 4. sz. jegyzetet.

³³ PINTÉR JENŐ: Magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. I. köt. Budapest, 1930. 324. l.

³⁴ HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest, 1931. 56. l. — E kiváló mű legújabb, 1944. évszámmal jelzett, valójában azonban csak 1947-ben megjelent kiadásában (313. lapon) a szerző „Pótlás a jegyzetekhez“ c. új toldalékában, hivatkozva BARTA ISTVÁNNAK a „Századok“ 1937. évf.-ban FÉLEGYHÁZY JÓZSEF egy cikkéhez fűzött néhány szűkszavú megjegyzésére, helyreigazítja a mű szövegében az ő. n. Erdélyi Boetiusról szóló állításait, és a következőket mondja: „Egy Erdélyi Bojót

kívül érdekes tanulmányában, melyben a szabadgondolkodás első nyomait vizsgálja a magyar középkorban.³⁵

ERDÉLYI BOJÓT neve — akárcsak egy APÁCZAIÉ — a magyar irodalom történetében, mint egyik úttörője középkori magyar irodalmunknak, becses név volt, legkiválóbb irodalomtörténészeink is érdemesnek tartották fel- említeni és jelentőségét kiemelni. Magyarolta oly elfogadhatónak és való- színűnek tűnt fel irodalom- és szellemtörténészeink előtt, hogy nem is tar- totta senki sem szükségesnek életének kútfőit felülvizsgálat tárgyává tenni.

Egyedül FÉLEGYHÁZY JÓZSEF kockáztatta meg a magyar skolasztika történetéről írt, sok új adalékot is tartalmazó néhány évvel ezelőtt meg- jelent munkájában BOETIUS DE DACIA-ról (ő már így nevezi) azt a meg- jegyzést tenni, hogy „van vélemény, mely magyarnak tartja, viszont mások szerint — és itt kézzelfoghatólag már a legújabb külföldi skolasztika- kutatások irodalmára tesz célzást, bár senkit sem idéz — *dán volna és mintha újabban ez az utóbbi vélemény látszik elfogadhatóbbnak*“. FÉL- EGYHÁZY azonban, a nélkül, hogy e kérdést valamiképp is közelebbi vizs- gálat tárgyává tenné, TOLDY-ra hivatkozva szintén besorozza BOETIUSUN- kat a középkori magyar skolasztikusok sorába.³⁶

Ez tehát „ERDÉLYI BOJÓT“-nak a magyar irodalom- és szellemtörté- netbe való bevonulásának a geneológiája. Láttuk, hogy az ősforrás FER- RARI műve volt, illetve NÉMETHI JAKAB jezsuitának FERRARI részére készí- tett jegyzetei. Régebbi magyarországi, vagy legalábbis magyar vonatko- zású forrásaink egy BOETIUS „ex Transylvania“-ra vonatkozó- lag nincsenek. NÉMETHI és FERRARI külföldi régi domonkosrendi kró- nikákból vették alakját. Egy „de Dacia“ jelzővel ellátott BOETIUS közép- kori bölcselő nevét találták ott, mint ahogyan ezekben a régi rendi króni- kákban még számos hasonló jelzésű nevet is felfedezhettek volna, minő- volt MARTINUS DE DACIA, PETRUS DE DACIA, JOHANNES DE DACIA, stb., kik valamennyien a Provinciá Daciae-nak voltak tagjai és a nemes dán nemzetnek voltak szülöttei.³⁷ E dán írók egyikén akadt meg úgy látszik NÉMETHINEK szeme, épp a BOETIUSON, akinek „de Dacia“ jelzője meg- tévesztette, erdélyi magyar embert sejtett benne. Miután azonban Erdély megnevezésére a régi ókori „Dacia“ név nem volt használatos, BOETIUS-

---

nevű domonkosrendi filozófus létezése ebben a korban, úgy látszik, csak tévedésen ala- puló feltevés; Barta István szerint, Századok 1937. 244. l., Boetius de Daciát, az aver- roizmus egyik kiváló képviselőjét, Aristoteles kommentátorát, valószínűleg csak FRAKNÓI elhamarkodott ítélete tette magyarrá.“

³⁵ THIENEMANN TIVADAR: A szabadgondolkodás első nyomai a magyar közép- korban. Minerva, 1922. évf. 227. l.

³⁶ FÉLEGYHÁZY JÓZSEF: A teológiai tudományok egyetemes és hazai története. I. A skolasztikus-bölcsélet. Budapest, 1942. III. l.

³⁷ QUÉTIF—ECHARD l. m. I. 736, 407—411. l.

nak „de Dacia“ jelzőjét egyszerűen a közérthető „ex Transylvania“-ra alakította át.

Nem kétséges, hogy a hazai domonkosok, e kiváló tudós szellemű koldulórendnek magyar fiait, 1219-ben vagy 1221-ben hazánkban való megtelepedésük óta, a tudományok terjesztése és művelése terén, mint másutt, úgy hazánkban is jelentős munkát fejtettek ki. Ezt feltételezhetjük analógiából vett érveléssel abban az esetben is, ha kellő bizonyítékaink egyelőre nem is állnának rendelkezésünkre, vagy csak nagyon gyéren. E buzgó és tudományszomjas szerzetnek Erdély földjén is számos kolostora, társasháza, konventje volt, sőt arra vonatkozólag is vannak adataink, hogy Budán már 1390-ben, majd a XV. században még Nagyszébenben is studium generaleval, vagyis főiskolával is rendelkeztek.³⁸ Tagjaikat gyakran találjuk külföldi egyetemeken és főiskolákon, Párizsba is könnyen kijuthattak, a középkori tudományosság legmagasabb fellegvárába, ahol a rendnek tanszéke is volt, s ahol éppen abban a korban, melyben ez a BOETIUS élt (XIII—XIV. sz.), élte ki magát ARISTOTELES nyugati recepciójának virágkora. Tudjuk azt is, hogy Magyarországnak Franciaországgal való kulturális kapcsolatai III. BÉLA királyunk korától kezdve már eléggé ki voltak építve, LUKÁCS, ADORJÁN, MIHÁLY és JAKAB, meg a legendás BETHLENDIÁK párizsi tanulmányai után a magyar diákok hosszú sora ízlelhette meg Sainte-Geneviève dombjain a tudás érett gyümölcsseit.³⁹ Így minden lehetőség megvolt ahhoz, hogy magyar, erdélyi dömés szerzetes is kijuthatott az álmok városába, s a magisteri méltóság megszerzése után ott az egyetem falai közt maga is prelegálhatott. Tudunk is nem egy szerencsés magyarról (pl. ALEXANDER DE UNGARIA ágostonrendi szerzetesről), ki a párizsi egyetem tanára is volt,⁴⁰ s a további ez irányú kutatások talán nem egy eddig ismeretlen nevet fognak még az eltemetettségből felszínre emelni, irodalmi munkásságukkal együtt. De BOETIUSunkra ez nem vonatkoztatható semmiképpen sem. Reája vonatkozólag csak külföldi forrásaink vannak, és pedig — mint mindjárt látni fogjuk — még hozzá igen bőviben. Ezek azonban a magyar vonatkozásnak még a látszatával sem bírnak, ellenkezőleg éppen BOETIUS nem-magyarolta mellett fognak tanúskodni. Lássuk azonban most már a valódi, történeti BOETIUS DE DACIA igazi képét, úgy amint azt a legújabb kutatások megvilágították és elibünk állították.

³⁸ PFEIFFER MIKLÓS: A Domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa, 1917. — HARSÁNYI ANDRÁS: A Domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. — IVÁNYI BÉLA: A Szent Domonkosrend római központi levéltára. Levéltári Közlemények. 1929. évf. 1—30. l.

³⁹ GÁBRIEL ASZTRIK: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Budapest, 1938. (Klny. az Egyet. Philol. Közönyből.)

⁴⁰ GÁBRIEL ASZTRIK: Magyarországi Sándor mester a középkori Sorbonne tanára. Budapest, 1941. (Klny. az Egyet. Philol. Közönyből.)

II.

A középkori bölcseletről, annak sokszínű irányairól és gazdag tartalmáról a múlt század közepéig nagyon keveset tudtunk. E „sötétnek“ nevezett kor komoly és tudományos kritikai módszerekkel való felkutatása tulajdonképpen csak a múlt század közepe táján vette kezdetét. VICTOR COUSIN, ROUSSELOT, REMUSAT, PRANTL, STÖCKL, HAURÉAU úttörői munkái után,⁴¹ melyek még csak általános keretek közt mozogtak, DENIFLE, EHRLE, BAEUMKER kezdeményezésére, a nyugati nagy könyvtárak kódexei-nek felkutatásával karöltve, kéziratnalmányok alapján megindult a középkor bölcseletének monografikus feltárása és feldolgozása. Franciaországban, Németországban, Olaszországban, Belgiumban, Angliában, Spanyolországban hatalmas munkaközösség alakult ki, a kutatók egész serege vett részt ebben a nagy munkában. EHRLE, GRABMANN, BAUMGARTNER, PELSTER, BAEUMKER, és iskolájuk Németországban, MANDONNET, GILSON Franciaországban, CL. WEBB, LITTLE CARLYLE Angliában, MIGUEL ASIN Y PALACIOS Spanyolországban, HASKINS, PAETOW Amerikában, PELZER, GHELLINCK, DE WULF Belgiumban, BIRKENMAJER és MICHALSKI Lengyelországban voltak a legkiválóbbjai e kutatóknak és egyik-másik közülük még ma is fáradhatatlanul dolgozik.⁴² E nagyrészt kéziratnalmányokon alapuló részletkutatások eredményeként a középkor filozófiájára lassanként egészen új világosság tárult.⁴³ Ez a filozófia nem tűnik már többé olyan homogén, pusztán a keresztény vallás hittételeinek magyarázatára és a természetes ésszel való megvilágításra irányuló, kizárólag teológiai színezetű bölcseletnek, hanem a filozófiát öncélúnak tekintő és a legváltozatosabb irányú bölcselet munkáinak egész hosszú sora került az ismeretlenség homályából napvilágra a bibliotékák porlepte régi kódexiből.

E kutatásokból az is kiderült, hogy a középkori bölcseletnek egyik gyűjtőpontja a *párizsi egyetem artista-fakultása* volt, mely a XIII. század közepétől kezdve igen mozgalmas filozófiai életnek volt a melegágya. ARISTOTELES természetbölcseleti és etikai művei az arab AVERROESnek kommentárjaival abban az időben váltak ott ismeretessé és — az Egy-

⁴¹ COUSIN, VICTOR: *Introduction aux ouvrages inédits d'Abélard*. Paris, 1836. — ROUSSELOT: *Études sur la philosophie dans le moyen âge*. Paris, 1840—42. — RÉMUSAT CH. DE: *Abélard*. 2. vol. Paris, 1845. — PRANTL: *Geschichte der Logik im Abendlande*. Bd. II—IV. Leipzig, 1885, 1867, 1870. — STÖCKL: *Geschichte der Philosophie des Mittelalters*. Bd. I—III. Mayence, 1864—66. — HAURÉAU: *Histoire de la philosophie scholastique*. 3 vol. 1872—81.

⁴² DE WULF, MAURICE: *Histoire de la philosophie médiévale*. 5. edit. Louvain, 1924. Tom. I. 7—8, 36—43. I.

⁴³ *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*. Herausgeg. v. BAEUMKER—HERTLING. Unter Mitwirkung von F. EHRLE, M. BAUMGARTNER, M. GRABMANN. Münster i. W. Hatalmas gyűjtemény. 1891—1940. 36 kötet jelent meg.

ház többszöri állásfoglalása ellenére is — a teológiától magát függetlenítő hatalmas racionalista-naturalista eszmeáramlatnak lettek elindítói, az ú. n. *latin averroizmusnak* és a tiszta, pogány aristotelizmusnak, melyet az egyházi hatóságoknak, mint a keresztény hitet veszélyeztető áramlatot, többszörösen el kellett ítélniök.

Ennek a XIII. század közepén a párizsi egyetemen fellépett latin averroizmusnak és naturalista aristotelizmusnak a keresztény hit alapgogmáit veszélyeztető tanvételeit STEPHAN TEMPIER párizsi püspöknek 1270-ben és 1277-ben kibocsátott kárhoztató dekretumaiból ismerjük teljes részletességgel, melyek számos egykorú kéziratban maradtak fenn, s melyeket 1889-ben DENIFLE ki is adott a párizsi egyetem kartuláriumában.⁴⁴ Maga e dekretumok szövege nem nevezi meg a bennük kárhoztatott tételek képviselőinek nevét, de van több egykorú tanúnk és dokumentumunk, melyekből nyilvánvaló, hogy e tételekbe foglalt tanok főképviselőinek bizonyos SIGERUS DE BRABANTIA és BOETIUS DE DACIA nevű párizsi artista-fakultásbeli tanárokat kell tekintenünk. Így a párizsi nemzeti könyvtár egyik középkori kódexe⁴⁵ a következő címfelirattal őrizte meg a szóbanforgó tételeket is magábafooglaló 1277. évi kárhoztató dekretumot: „Contra SEGERUM et BOETIUM hereticos“. Ugyane könyvtár egy másik középkori kódexében⁴⁶ az 1277-ben elítélt tételek jegyzékéhez a következő megjegyzést találjuk hozzáfűzve: „Principalis assertor istorum articulorum fuit quidam clericus BOETUS appellatus“. RAYMUNDUS LULLUS ferences teológusról tudjuk, hogy 1297-ben vagy 1298-ban egy vitairatot írt ezeknek az 1277-ben a párizsi püspök által kárhoztatott tételeknek a cáfolására. E nyomtatásban még csak nemrég kiadott „Declaratio per modum dialogi edita contra aliquorum philosophorum et eorum sequatium opiniones“ cíművét RAYMUNDUS LULLUS munkáinak egy 1311-ből származó kézíratos katalógusában, mely ugyancsak a párizsi nemzeti könyvtárban található,⁴⁷ a következő cím alatt találjuk felvéve: „Liber contra errores BOETII et SIPERII“. AQUINÓI SZENT TAMÁSNak ugyancsak egyik vitaértekezése a müncheni állami könyvtár egyik középkori kódexében⁴⁸ a következő címet viseli: „Tractatus Fr. Thome contra magistrum SOGERUM de unitate intellectus“. Ezekből az először HAURÉAU⁴⁹ által ismertetett egykorú dokumentumokból kétséget kizáróan nyilvánvalóvá vált, hogy a párizsi

⁴⁴ DENIFLE: Chartularium Universitatis Parisiensis. Paris, 1889. Tom. I. n. 432. et 473.

⁴⁵ Cod. lat. 4391 fol. 68.

⁴⁶ Cod. lat. 16533 fol. 60.

⁴⁷ Cod. lat. 15450 fol. 80.

⁴⁸ Clm. 8001.

⁴⁹ HAURÉAU, B.: Boetius, Maître ès Arts à Paris. Histoire littéraire de la France. Tom. XXX. 1888. 270—279. — HAURÉAU: Un des hérétiques condamnés à Paris en 1277. Journal des Savants. 1886. 167—183. l.

egyetemen előadott és az egyházi hatóság által 1270-ben és 1277-ben kárhoztatott tantételeknek SIGERUS DE BRABANTIA és BOETIUS DE DACIA volt két legjelesebb képviselője.⁵⁰

Bennünket itt elsősorban az utóbbi, BOETIUS DE DACIA érdekel, akiről az fog kitűnni, — mint a következőkből látni fogjuk — hogy azonos azzal a BOETIUSSzal, kit hazai irodalomtörténészeink, a FERRARIUS ill. NÉMETHI tévedésen alapuló közlésétől félrevezetve, a magyar bölcséleti irodalom első úttörői közé soroltak, nem is sejtve akkoriban még azt, hogy a szürke név és e szerző munkáinak jelentéktelennek látszó címe alatt egy csak később felfedezendő kimagasló egyéniség, a filozófia egyetemes történetében is figyelemre méltó személyiség rejtőzködött.

Erről a BOETIUS DE DACIA-ról, életkörülményeiről, munkásságáról és főleg annak belső értékéről és jelentőségéről a legújabb időkig szinte semmit sem tudott a tudomány. RENAN AVERROES-ről és az averroizmusról írt hatalmas munkájában még nevét sem említette, de társáról, BRABANTI SIGERRől is csupán általános keretek közt mozgó és nagyon bizonytalan képet tudott megrajzolni.⁵¹ Ezen nem is csodálkozhatunk, hisz az ő korában e két középkori bölcseletnek még egyetlenegy munkája sem volt ismeretes, s magának SIGERnek személyéről is téves adatok voltak elterjedve a filozófiatörténeti irodalomban. Ugyanez mondható REUTERnek a középkori felvilágosodásról írt művéről is.⁵²

Az első tudományos vizsgálódásokat BOETIUS DE DACIA-ra vonatkozólag B. HAURÉAUNak köszönhetjük, ki először ismerte fel jelentőségét a középkori filozófiában és a *Journal des Savants* 1886. évi kötetében, majd két évre rá az *Histoire littéraire de la France* XXX. kötetében foglalkozott vele. Kimutatta a latin averroizmushoz való viszonyát és filozófiai munkáinak első, kéziratokra támaszkodó bibliográfiáját is megkísérelte összeállítani.⁵³

Az HAURÉAU által megkezdett BOETIUS DE DACIA-kutatásokat értékes adatokkal egészítette ki nemsokára rá H. DENIFLE a párizsi egyetem kartuláriumának kiadásához fűzött jegyzetében.⁵⁴

Ezeket az első kísérleteket csakhamar gyors egymásutánban a BOETIUS DE DACIA-val foglalkozó kitűnő monográfiáknak egész sora követte. Legelső helyen méltó említésre PIERRE MANDONNET BRABANTI SIGERRől és

⁵⁰ Chartularium Univers. Parisiensis. I. 556. — MANDONNET: Siger de Brabant et l'averroïsme latin au XIIIme siècle. Fribourg (Suisse), 1899. CCXXXIV—CCXXXV l. — GRABMANN: Neu aufgefundene Werke des Siger von Brabant und Boetius von Dacien. München, 1924. 3—4. l.

⁵¹ RENAN, E.: Averroès et l'averroïsme. 2. edit. Paris, 1861.

⁵² REUTER, H.: Geschichte der religiösen Aufklärung im Mittelalter vom Ende des achten Jahrhunderts bis zum Anfange des vierzehnten. 2 Bde. Berlin, 1875—1877.

⁵³ HAURÉAU i. m. (Ld. a 49. jegyzetet.)

⁵⁴ DENIFLE; Chartularium Univers. Parisiensis. I. 556. l.

a latin averroizmusról írt hatalmas, a párizsi Akadémia által megkoszorúzott műve, mely hosszú fejezeteket szentel BOETIUS DE DACIA-nak is és életét, munkásságát, valamint jelentőségét igen mélyreható vizsgálat tárgyává teszi.⁵⁶

P. DONCOEUR BOETIUS DE DACIA kéziratokban addig hozzáférhető munkáit tafalmilag vizsgálta át gondos alapossággal és tanításait a Tempier párizsi püspök által 1277-ben kárhoztatott averroista tételekkel igyekezett egybevetni. E kísérlete azonban nem járt kielégítő eredménnyel, akkoriban ugyanis BOETIUS DE DACIANAK még csak logikai tartalmú művei állhattak rendelkezésére, ezekből azonban az averroista tanok már tárgyuknál fogva sem tűnhettek ki. Így DONCOEUR BOETIUS többi műveinek felfedezésétől reméli a kérdés további megvilágítását és tisztázását.⁵⁷

Hatalmas léptekkel jutott előbbre a BOETIUS DE DACIA-kutatás MARTIN GRABMANN müncheni egyetemi tanár nagyjelentőségű felfedezéseivel. Több eddig ismeretlen munkáját BOETIUSNAK sikerült ugyanis egykorú kéziratokban feltalálnia, ezek közül többet már ki is adott és egész sor tanulmányt szentelt ez egészen rendkívüli kiválóságú középkori bölcsele munkásságának ismertetésének és méltatásának.⁵⁷ A GRABMANN által felfedezett munkák között van a FERRARIUS által is említett „*De somno et vigilia*“ vagy „*De sompniis*“ ill. „*De sompniorum divinatione*“ különböző címek alatt, eddigi ismereteink szerint hat egykorú kéziratban is fennmaradt munkája BOETIUSNAK, továbbá egy eddig még címében sem ismert „*De summo bono sive de vita philosophi*“ c. gyönyörű kis műve, mely összesen tíz egykorú kéziratban maradt fenn, s melyben BOETIUS DE

⁵⁶ MANDONNET, PIERRE: Siger de Brabant et l'averroïsme latin au XIIIme siècle. Fribourg (Suisse), 1899. (Collectanea Friburgensia.) — 2. kiad. 2 kötet. Louvain, 1908—11. (Les Philosophes Belges. VI—VII.)

⁵⁶ DONCOEUR, P.: Notes sur les Averroïstes latins. Boèce le Dace. Revue des sciences philosophiques et théologiques. IV. 1910. 500—511. l.

⁵⁷ GRABMANN, MARTIN: Neu aufgefundenen Werke des Siger von Brabant und Boetius von Dacien. München, 1924. (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philos.-philol. u. hist. Klasse. Jg. 1924. 2. Abh.) — GRABMANN, M.: Die Entwicklung der mittelalterlichen Sprachlogik. Tractatus de modis significandi. (Mittelalterliches Geistesleben. Bd. I. München, 1926. 104—146. l.) — GRABMANN, M.: Der lateinische Averroismus in der Kritik seiner theologischen Gegner und nach dem Schrifttum seiner Hauptvertreter Siger von Brabant und Boetius von Dacien. (Der lateinische Averroismus und seine Stellung zur christlichen Weltanschauung. München, 1931. 12—30. l. Sitzungsberichte der Bayer. Akad. d. Wissenschaften. Phil.-hist. Abt. Jg. 1931. H. 2.) — GRABMANN, M.: Die opuscula de summo bono sive de vita philosophi und de sompniis des Boetius von Dacien. (Mittelalterliches Geistesleben. Bd. II. München, 1936. 200—224. l.) — GRABMANN, M.: Texte des Martinus von Dacien und Boetius von Dacien zur Frage nach dem Unterschiede von essentia et existentia. (Miscellanea philosophica R. P. Josepho Gredt O. S. B. completis LXXV annis oblata. Romae, 1938. 7—17. l.) — GRABMANN, M.: Die Sophismataliteratur des 12. und 13. Jahrhunderts mit Textausgabe eines Sophisma des Boetius von Dacien. Münster i. W. 1940. (Beiträge zur Geschichte der Philos. u. Theologie des Mittelalters. Bd. XXXVI. H. 1.)

DACIA-nak a latin averroizmus gondolatvilágához, főleg annak racionalista és naturalista felfogáshoz való tartozása a legvilágosabban és teljes határozottsággal elibünk tárul. A legfőbb jóról elmélkedik itt BOETIUS és azt a filozófus életében véli megtalálni, filozófusnak pedig azt nevezi, aki a természet helyes rendje szerint él és aki az emberi életnek legjobb és legvégsőbb célját érte el. BOETIUSunk e kicsiny, alig tíz lapnyi terjedelmű munkácskájában, mely a „*De somno et vigilia*“ c. másik munkájával együtt GRABMANN kitűnő kritikai kiadásában most már mindnyájunk közkincsévé válhatott, MANDONNET szavai szerint egy naturalista életprogramnak legradikálisabb manifesztumát találjuk meg. Ebben az életprogramban BOETIUS nem ismer semmit a kereszténység tartalmából, az elképzelhető legtisztább, legvilágosabb és leghatározottabb racionalizmus eszmevilága bontakozik ki belőle. E mellett előadásának tökéletessége, gondolatfűzésének szabatosága és írásművészete is — MANDONNET ítélete szerint — olyannyira befejezett, hogy még a renaissance racionalizmusa sem alkotott gondolkodásával és folyékony nyelvezetével vele összehasonlíthatót.⁶⁸

BOETIUS DE DACIA filozófiai irodalmi munkássága még nincs teljes egészében föltárva, bár tudjuk róla, hogy igen nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. FERRARIUS a régi domonkosrendi krónikákban lefektetett hagyományok alapján csupán négy munkájáról tett még említést, az ARISTOTELES három kisebb lélektani munkájához illeszkedő kommentárokról, — melyekről most már tudjuk, hogy azok is valójában a középkorban divatozott quaestio-műfajú önálló értekezések, — és a világ örökkévalóságáról szóló könyvéről. E munkák közül eddig még csupán a „*De somno et vigilia*“ c. művecskéjének a kézírata került elő,⁶⁹ és épp a világ örökkévalóságáról szóló könyvét — mely pedig BOETIUS DE DACIA-nak gondolatvilágát és az averroizmushoz való viszonyát a legvilágosabban és legfélreérthetlenebbül tudná szemlélhetővé tenni — sajnos, még nem sikerült a kutatóknak napfényre hozniok. Ennek az oka valószínűleg az, hogy e munka bizonyára névtelenül lappang a középkori kódexek megszámlálhatatlan egyéb névtelen írásai között, s csak a régi bibliotékákban lappangó hasonló című névtelen kódexek tartalmi tanulmányozása és BOETIUS DE DACIA egyéb műveivel való stiláris és frazeológiai egybevetése fog esetleg eredményre vezetni.

A Domonkosrend legrégebb írói bibliográfiája, a már említett ú. n. *stamsi katalógus*, mely a XIV. század elején készült és 1315. év körül

⁶⁸ MANDONNET, P.: Note complémentaire sur Boèce de Dacie. (Revue des sciences philosophiques et théologiques, XXII. 1933. 246—250. l.

⁶⁹ Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge. VI. 1932. 287—317. l. — Újra kiadva: GRABMANN, M.: Mittelalterliches Geistesleben. Bd. II. München, 1936. 209—216. l.

zárult le, s melynek egykorú kéziratát a Tírolban levő stamsi cisztercita kolostorban FIDELIS A FANNA fedezte fel, majd először DENIFLE tett közzé 1886-ban,⁶⁰ 13 filozófiai munkáját sorolja fel BOETIUS DACUSnak. Ezek az elsőt kivéve quaestio-jellegű értekezések és ARISTOTELES hasonló című műveivel állnak vonatkozásban. Ez a „*Tabula scriptorum Ordinis Praedicatorum*“, — melyet DENIFLE BERNARDUS GUI-nek tulajdonít, valójában azonban egy névtelen dominikánusnak az összeállítása — a következőképpen sorolja fel BOETIUS műveit: „Fr. Boetius, natione Dacus scripsit [1] *Libros de modis significandi*. [2] *Item questiones super topica Aristotelis*. [3] *Item super librum physicorum questiones*. [4] *Item questiones super de celo et mundo*. [5] *Item questiones super librum de anima*. [6] *Item questiones de generatione et corruptione*. [7] *Item questiones super de sensu et sensato*. [8] *Item questiones super de somno et vigilia*. [9] *Item questiones super de longitudine et brevitate vite*. [10] *Item questiones super de memoria et reminiscencia*. [11] *Item questiones super de morte et vita*. [12] *Item questiones super de plantis et vegetabilibus*. [13] *Item librum de eternitate mundi*.“⁶¹

A stamsi katalóguson kívül van a domonkosrendi íróknak még egy ugyancsak a XIV—XV. század fordulójáról származó írói bibliográfiája, a „*Catalogus fratrum spectabilium Ordinis fratrum Praedicatorum*“, melynek összeállítója LAURENTIUS PIGNON volt, s melynek korabeli kézírata a párizsi Nemzeti Könyvtár egyik kódexében maradt fenn. E katalógus BOETIUS DACUS munkáinak felsorolásánál a munkák szerzőjeként név megnevezése nélkül csupán „frater“-t jelöl meg, valószínűleg azért, mert e munkákat egybefoglaló névtelen kézirat állt csupán előtte.⁶² LAURENTIUS PIGNON ez adatait ECHARD is felhasználta, de névtelenségüktől félrevezetve nem a BOETIUS DACUS neve alatt vette fel őket nagy írói lexikonába, hanem az 1400. évnél ő is egy „Fr. Anonymus“ neve alatt sorolja fel. Közlése így hangzik: „Fr. Anonymus ab eodem Laurentio recensitus n. 63. et similiter ante MCCCC vivens scripsit [1] *Librum de modis sciendi*. [2] *Quaestiones super topica Aristotelis*. [4] *Librum de coelo et mundo*. [6] *Super libros de generatione et corruptione et [5] de anima*. [8] *De somno et vigilia*. [7] *De sensu et sensato*. [10] *De memoria et (hic lacuna in cod. Victor. sed videtur addendum, de reminiscencia)* [9] *De longitudine et brevitate vitae*. [11] *De morte et vita*.“⁶³ Ha ebben a PIGNON-

⁶⁰ DENIFLE: Quellen zur Gelehrten-geschichte des Predigerordens. Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters. II. 1886. 230. l. n. 35. — MEERSEMANN G.: Laurentii Pignon Catalogi et chronica, accedunt Catalogi Stamsensis et Upsalensis scriptorum O. P. Romae, 1936.

⁶¹ A stamsi katalógus Boetius de Dacia-ra vonatkozó adatait közli MANDONNET: Siger de Brabant... CCXL. I. és GRABMANN: Neu aufgefundene Werke... 27. l.

⁶² Cod. lat. 14852.

⁶³ A Pignon-féle katalógus Boetiusra vonatkozó részét közli QUÉTIF—ECHARD: Scriptorum Ordinis Praedicatorum. I. 734. (Pignon n. 63)

féle jegyzékben névtelenül jelzett könyvcímeket BOETIUS DE DACIA-nak a stánsi katalógusban felsorolt műveinek címeivel összehasonlítjuk (a [ ]-ben álló számok általunk használt sorszámok és egyúttal a két katalógusban szereplő azonos műveket jelzik), azt láthatjuk, hogy bár e két bibliográfia egymástól teljesen független, a mindkettőben felsorolt művek címei lényegükben teljesen megegyeznek, csupán a művek sorrendje tér el némileg, továbbá a PIGNON-féle jegyzék három munkával kevesebbet tartalmaz.

E munkák közül egykorú kéziratokban ezideig a következők kerültek napfényre: a „*Liber de modis significandi*“ 3 egykorú kéziratban, a „*Quaestiones supra libros Topicorum*“ 7 kéziratban és a „*De somno et vigilia*“ („*De sompniis*“, „*De sompniorum divinatione*“) 6 kéziratban. Nem szerepelnek a fenti jegyzékekben, de kéziratokban bírjuk BOETIUS-nak még a következő műveit: a „*De summo bono sive de vita philosophi*“ c. már ismertetett értekezését, még pedig 10 egykorú kéziratban, továbbá ARISTOTELES első és második *Analytikájához* is írt ugyancsak quaestio-szerű kommentárjait 1—1 kéziratban, valamint *Meteorologica*-kommentárjának töredékét, végül több úgy nevezett sophismát, vagyis gyakorlások céljára szolgáló álokoskodást. *Topika*-kommentárjában utalást találunk még a „*De sophisticis elenchis*“ c. aristotelesi műhöz írt kommentárjáról is, azonkívül ugyanott még bizonyos „*Metaphysica*“ c. művére, egy másik meglévő munkájában pedig „*Quaestiones super librum de animalibus*“ c. elveszett művére is hivatkozik.⁶⁴

BOETIUS DE DACIA-nak kéziratokban ezideig felfedezett munkái — melyeknek egyelőre csak igen kis hányadát élvezzük nyomtatásban — nem elégségesek még ahhoz, hogy gondolatvilágának és filozófiai világnézetének teljes képét meg lehessen rajzolni, de arra máris elégségesek voltak, hogy szerzőjünkben egy nagykoncepciójú gondolkodót és az 1277-ben elítélt averroista bölcseletet ismerhettük fel.⁶⁵

Amilyen sok sikert ért el az eddigi BOETIUS DE DACIA-kutatás BOETIUS műveinek az eltemtetetés homályából való feltárásában, annál kevesebb eredményt tudott felmutatni BOETIUS személyének és életkörülményeinek tisztázására irányított kísérleteivel. BOETIUS DE DACIA személyéről a mai napig is aránylag csak igen keveset tudunk. Legsorgalmasabb és legátfogóbb kutatója, MARTIN GRABMANN is kénytelen bevallani, hogy életfolyását illetően még ma is legnagyobb bizonytalanság uralkodik. A legrégebb

⁶⁴ UEBERWEG—GEYER: Die patristische und scholastische Philosophie. Berlin, 1928. 445—447, 454—457, 758. I. (Ueberwegs Grundriss der Gesch. d. Philosophie. II. Teil.) — GRABMANN: Der lateinische Averroismus des 13. Jahrhunderts. München, 1931. 25—28. I.

⁶⁵ V. ö. MANDONNET és GRABMANN idézett műveit.

reá vonatkozó adatok rejtélyes élete tisztázásához több nehézséget támasztanak, mintsem hogy világosságot hoznának.⁶⁶

A régi domonkosrendi krónikák, valamint ezek legősibb forrása, a *stamsi katalógus* a Domonkosrend tagjának tekintették. ECHARD is — mint láttuk — szintén oda sorolja. E feltevést először DENIFLE vonta kétségbe,⁶⁷ majd MANDONNET foglalkozott behatóan e kérdéssel.⁶⁸ BOETIUS DE DACIA dominikánus-volta ellen ugyanis igen komoly nehézségek merültek fel. Már ECHARD is, aki QUÉTIF-fel a domonkosrendi írók hatalmas biobibliográfiáját állította össze és BOETIUS DE DACIA életrajzi adatainak és munkáinak felsorolásában a régi domonkosrendi krónikákra támaszkodott, megjegyzi, hogy a párizsi St. Victor-kolostor kéziratai között bizonyos BOETIUS DACUS és PETRUS DACUS logikai Summáját tartalmazó kéziratot talált, mely azonban nem látszott szerzetestől származónak.⁶⁹ MANDONNET a múlt század végén már mintegy tíz kéziratát ill. egykorú másolatát tanulmányozhatta át BOETIUS DE DACIA-nak, és ezek egyikénél sem talált a szerző nevének megjelölésében olyan mozzanatokat — mint pl. a „frater“ megjelölést vagy hasonlót, ami általában a nevek megjelölésénél szokásban volt — amelyek dokumentálhatták volna a Domonkosrendhez, vagy bármely más szerzetesrendhez való tartozását. Még nagyobb nehézséget látszott okozni az a körülmény, hogy a Tempier párizsi püspök által 1277-ben kibocsátott kárhóztató dekrétum — melyről tudjuk, hogy BRABANTI SIGER és BOETIUS DE DACIA ellen irányult — szabatosan és kifejezetten kimondja, hogy benne a párizsi egyetem artista-fakultásának bizonyos tagjai vannak érintve: „nonnulli Parisius studentes in artibus proprie facultatis limites excedentes“.⁷⁰ Ezzel szemben bizonyos, hogy a párizsi egyetem artista-vagyis filozófiai karának dominikánus, de általában még más szerzetes sem volt soha tagja. E kar tagjai egyszerű klerikusok vagy világiak voltak. BOETIUS DE DACIA is tehát, társával BRABANTI SIGERrel együtt, így csakis egyszerű klerikus és artistakarbeli magister lehetett. Megerősíti e feltevést egy egykorú tanúnak, JEAN PECKHAM ferences teológus, későbbi canterbury érseknek egy 1284-ben kelt fennmaradt levele is, amelyben az 1277-ben elítélt tanokról ezt írja: „Nec eam [opinionem] credimus a religionis personis, sed secularibus quibusdam duxisse originem, cuius duo precipui defensores vel forsitan inventatores miserabiliter dicuntur conclusisse dies suos in partibus transalpinis, cum tamen non essent de illis partibus ori-

⁶⁶ GRABMANN: Der lateinische Averroismus des 13. Jahrhunderts. 25. l. — Neu aufgefundenene Werke des Siger von Brabant und Boetius von Dacien. 24. l.

⁶⁷ DENIFLE: Chartularium Universitatis Parisiensis. I. 556. l.

⁶⁸ MANDONNET: Siger de Brabant et l'averroïsme latin au XIIIme siècle. Fribourg, 1899. CCXXXIX—CCXLVII l.

⁶⁹ QUÉTIF—ECHARD: Scriptores Ordinis Praedicatorum. Paris, 1719. Tom. I. 64ob. l.

⁷⁰ Chartularium Universitatis Parisiensis. I. 543. l.

undi.⁷¹ Itt nyilván BRABANTI SIGERTE és BOETIUS DE DACIA-ra céloz, akikről máshonnan, a már ismertetett egyéb egykorú kútfőkből tudjuk, hogy ők ketten voltak az elítélt tanoknak főképviselői. MANDONNET ezek alapján kétségtelennek tartja azt a tényt, hogy az 1277-ben elítélt BOETIUS DE DACIA, a cégéres averroista, nem volt a Domonkosrendnek tagja, de más szerzetesrendhez sem tartozhatott, egyszerűen világi mestere volt a párizsi egyetem artista karának.⁷²

De ezzel a megállapítással másik probléma merül fel: vajjon a Domonkosrend egykorú forrásaiban dominikánusként szereplő BOETIUS DE DACIA ezek szerint egy hasonló nevű és hasonló filozófiai munkásságú másik személy lett volna? MANDONNET ezt a feltevést határozottan visszautasítja. Véleménye az, hogy az 1277-ben elítélt s jelenleg már a fennmaradt kézirati munkái alapján is ismert BOETIUS DE DACIA, meg az egykorú domonkosrendi bibliográfiákban szereplő BOETIUS DE DACIA is, csakis egy, és ugyanazon személy lehetett. Elképzelhetőnek tartja ugyan azt az eshetőséget, hogy egyidőben két hasonló nevű, ugyanazon nemzetiségű tudós élhetett ugyan, de e föltevés — mondja — azonnal elveszti minden valószínűségét és meg is dől, mihelyt fontolóra vesszük a következőket: itt adva volna egyrészt egy olyan BOETIUS DE DACIA nevű dominikánus, akinek az egykorú domonkosrendi kútfők, nevezetesen a *stamsi katalógus*, nem kevesebb mint 13 munkát tulajdonítottak, tehát akinek e szerint egészen nagyszabású irodalmi tevékenysége volt, mégis semmi nyomot sem hagyott maga után a történelemben, ugyanakkor amikor nálánál kevésbé termékeny írók egész seregének nemcsak egyszerű emléket őrizte meg az utókor, hanem munkáikat is; másrészt birtokunkban van nem egy BOETIUS DE DACIA nevét viselő kézirat, melyek címei teljesen azonosak a *stamsi domonkosrendi bibliográfiában* szereplő BOETIUS DE DACIA-nak tulajdonított munkák címeivel, maguk e meglévő kéziratok azonban egyrészt semmi jelét nem mutatják annak, hogy valamely domonkosrendi szerzetestől származnának, ellenkezőleg, tartalmukat vizsgálva, az 1277-ben elítélt averroista BOETIUS DE DACIA-tól származóknak bizonyultak. Ha e fennmaradt kéziratok címeit, meg azokét is, melyek nem maradtak bár fenn, vagy legalább is még nem kerültek napfényre, BOETIUS azonban maga tesz róluk említést meglévő műveiben, a *stamsi katalógusban* szereplő BOETIUS DE DACIA műveinek címeivel összehasonlíthatjuk, semmi kétségünk sem támadhat a felől, hogy itt csakis egy és ugyanazon személyről lehet szó. A látszólagos ellenmondást MANDONNET két lehetőség feltevésével kísérel meg feloldani: vagy az egykorú domonkosrendi bibliográfus tévedett, amikor BOETIUS DE DACIA-t a domonkosrendi írók közé sorolta, vagy

⁷¹ Registrum epistolarum fratris JOHANNIS PECKHAM. Ed. C. T. MARTIN. London, 1884. III. 842. — Idézte MANDONNET: Siger de Brabant, CXVI. 2. jegyz.

⁷² V. ö. MANDONNET i. m.

esetleg BOETIUS DE DACIA később, már elítéltetése után, tényleg belépett a Domonkosrend kötelékébe. Hasonló példát nem egyet találunk a törtélemben. Ez az utóbbi feltevés azonban nem látszik szerinte valószínűnek. A fennebb ismertetett PECKHAM-féle levél ugyanis határozottan kijelenti, hogy az 1277-ben elítélt tanok két főképviselője — kiknek pedig egyike, mint tudjuk, BOETIUS DE DACIA volt — túl az Alpokon, vagyis Itáliában sanyarú sorban fejezte be életét. SIGERRŐL, tudjuk, hogy börtönben halt meg, BOETIUSnak is, ki sorstársa volt, ugyanez volt a végzete. Így tehát most már csak azt az egyedüli lehetőséget lehet elfogadni, hogy az egykorú dominikánus bibliográfus tényleg tévedett. Hallhatott esetleg — mondja MANDONNET — valamí hasonló nevű, de homályos egzisztenciájú dominikánusról, s azt hitte róla, hogy ő az a párizsi mester, akinek számos munkája az ő korában szélteben-hosszában el volt terjedve. Azt a homályos dominikánust ezzel a párizsi tanárral összetévesztette, és munkáit egyszerűen amannak tulajdonította. A *stamsi katalógus* összeállítójának hasonló más tévedése is ismeretes előttünk, és pedig ugyancsak egy XIII. századbeli másik igen híres szerzővel kapcsolatban. PETRUS HISPANUSnak, a későbbi XXI. JÁNOS pápának „*Summulae logicales*“ című művét is egy másik PETRUS HISPANUSnak, PETRUS ALPHONSUS HISPANUSnak tulajdonította. Ugyanilyen tévedést követhetett el domonkosrendi középkori bibliográfusunk BOETIUS DE DACIA-val kapcsolatban is.⁷³

Az a BOETIUS DE DACIA tehát, akinek irodalmi munkásságáról a domonkosrendi régi történetírók emlékeznek meg, és a munkáiban előttünk ismeretes, 1277-ben elítélt averroista BOETIUS DE DACIA egy és ugyanazon személy. De akkor a FERRARI által felemlített BOETIUSnak is azonosnak kell lennie azzal az averroista BOETIUS-szal, mert hisz tanulmányunk első részében láthattuk, hogy FERRARI kútfői kizárólag a régi nyugati domonkosrendi krónikákra támaszkodtak.

Most csak még az van hátra, hogy BOETIUS DE DACIA származásának kérdését vizsgáljuk meg teljes alapossággal, és ezzel végleg tisztázzunk egy irodalomtörténetünkbe bekerült tévedést.

III.

BOETIUS DE DACIA származásának a kérdése e tanulmányunkban ismertetett külföldi kutatóknak egyáltalában nem volt probléma, így azzal valójában nem is foglalkoztak. E középkori szerző neve, a „DACUS“ vagy „DE DACIA“ jelzője származását teljes világossággal kétségtelenné tette. Egyedül bennünket magyarokat kísértette a jelző arra, hogy Erdély-jel, az egykori

⁷³ MANDONNET I. m.

Dacia Traiana-val hozzuk vonatkozásba. Pedig erre egyáltalában semmi alapunk nem volt. Egész középkori oklevélárunkban nem találunk egyetlen bizonyító adatot arra, hogy a középkorban Erdélyre a Dacia elnevezést használták volna,⁷⁴ s következésképp akadt volna valaha erdélyi magyar, székely, szász vagy román ember, aki magát „DACUS“-nak vagy „DE DACIA“ származónak mondta volna. Erdély neve, amióta a magyarság ott megtelepedett, az egész középkoron keresztül latinul mindig „Transylvania“ vagy „Septem Castra“ néven szerepelt, az onnan származók pedig „transylvanus“-nak vagy „ex septem castris“-nak nevezték magukat, amennyiben származásukat akarták ezzel kifejezni.⁷⁵ A régi Dácia gondolatának felelevenítése csak a humanizmus korában vette kezdetét⁷⁶ és főleg az oláhok dáko-román folytonosság-elméletének megszületésével.

A középkorban *Dániát* nevezték *Daciának*, s a „regnum Daciae“ a dán királyságnak volt mondhatni általánosan használatos neve. Erről tanúskodnak a Dániára vonatkozó középkori oklevelek, melyek a dán királyságot csaknem mindig Dacianak nevezik, a dán királyok címe is „rex Daciae“ volt, miként a régi dán pénzeken is olvasható. Így a „de Dacia“ vagy „Dacus“ jelző is mindig dán vagy a dán királyság területéről való származást jelentett, a dán királyság területéhez pedig a középkorban — mint tudjuk — hosszú évszázadokon át Norvégia, sőt Svédország is hozzátartozott.

Árpádkori új okmányárunkban is találunk egy 1159-ben kelt oklevelet, melyben FRIGYES császár a páviai zsinatra hívja meg ROLAND bíbornokot, a későbbi III. SÁNDOR pápát, és ebben az oklevélben említést tesz arról is, hogy erre a zsinatra meghívta saját birodalma főpapjain kívül Angolország, Franciaország, Magyarország, Dákország (helyesebben Dánország) főpapjait is. Az oklevél szószerint így hangzik: „evocavimus totius Imperii nostri et aliorum *Regnorum*, scilicet *Angliae*, *Franciae*, *Ungariae*, *Daciae*, (helyesebben *Daniae*, teszi zárójelbe az okmánytár kiadója) *Archiepiscopos*, *Episcopos*, *Abbatas* . . . etc.“⁷⁷

⁷⁴ FEJÉR: *Codex diplomaticus*. I—X. köt. — WENZEL: Árpádkori új okmánytár. I—XII. köt. Pest, 1860—74. — NAGY IMRE: Anjoukori okmánytár. I—VII. köt. — CZINÁR MÓR: Fejér György magyarországi okmánytárának betűrendes tárgymutatója. Pest, 1886. — KOVÁCS NÁNDOR: Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori új okmánytárához. Budapest, 1889.

⁷⁵ V. Ö. GOMBOS—MELICH: Magyar etymológiai szótár. I. köt. Bpest, 1914—30. 1596—1598. h. — HUNFALVY PÁL: A „Siebenbürgen“ országnévről. Nyelvtud. Közlemények. VI. 1867. évf. 214—220. l. — JAKUBOVICH EMIL: Magyar Nyelv. XVIII. 1922. évf. 163—165. l.

⁷⁶ GALEOTTO MARZIO szerint Mátyás király maga is helytelenítette azoknak a korabeli történetíróknak szokását, akik bizonyos vidékek vagy városok nevét antik névükkel cserélték fel, s ezáltal igen sok tévedésnek és félreértésnek lettek okozói. V. Ö. De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Regis Mathiae. Cap. 26. (Edit. Juhász, p. 27.)

⁷⁷ WENZEL: Árpádkori új okmánytár. VI. köt. 98. l. — PBTZ: *Monumenta Germaniae. Leges*. II. köt. 128. l.

Még a XV. században is HENRICUS WOLTHERUS (†1473), az „*Archiepiscopatus Bremensis chronicon 788—1463*“ szerzője, így ír p. o. krónikájában: „Henricus rex Daciae misit ad curiam (t. i. Summi Pontificis) magistros Parisienses nobiles et sapientissimos, et specialiter unum Parisiensem magistrum cui nomen erat MARTINUS DE DACIA, qui et compilavit Modos significandi...“⁷⁸

Így olvassuk ugyancsak p. o. IV. INCE pápának 1251. márc. 18-án Lyonból a francia királynőhöz intézett levelében, hogy „querelae praetorum regni Daciae consulens“ arra kéri Franciaország királynőjét, BLANKÁT, „prohibeat theloneriis regni Franciae, ne accedentes ad sedem apostolicam necnon clericos ejusdem regni Daciae euntes ad scholas clericorumque nuntios molestant“.⁷⁹

A dánok a középkorban igen nagy számmal tanultak francia földön és Párizsban is igen híres kollégiumuk volt már a XIII. század második felében. E kollégiumnak is „Collegium Daciae“ volt a neve, s alapítását a következőképen beszéli el egy 1275. évben kelt és az egyetem kartuláriumában közzétett oklevél ó-francia nyelven: „Messire Jehan dict que l'an MCCLXXV un docteur du pays de Dace donna un hostel assis à Paris pour les escoliers du royaume de Dace...“⁸⁰

A Domonkosrendnek is igen virágzó rendtartománya volt a középkorban a dánok földjén és a skandináv vidékeken, melyet a rend régi emlékei „Daciae provincia“ néven emlegetnek, és ez Dánia, Svédország és Nor-

⁷⁸ Kiadta MEIBOM: *Scriptores rerum Germanicarum*. II. Helmstadii, 1688. — Idézte QUÉTIF—ECHARD: *Scriptores Ord. Praedicatorum*. I. 736a. l. — A mi középkori krónikáink is „Dácia“, „Daci“ elnevezés alatt állandóan a középkori Dániát, ill. a dánokat értették. Így a *pozsonyi krónika* (XIV. sz. közepe; a kódex XVI. sz.-beli) Attila nyugati hadjáratairól írva ezeket mondja: „super Dacos, Norvanos et Frimones (= Frisones) et Prutenos exercitum destinavit“. (Cap. 11. — *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Vol. II. p. 24.) A *müncheni krónikában* (*Chronica Ungarorum*. XV. sz.) ezeket találjuk: „super Dacos, Noruanos, Frisones, Lythuanos et Prutenos exercitum destinavit“. (*Scriptores*. II. p. 59.) Hasonlóképen ír Attiláról a *Lengyel-magyar chronica* is: „Scotiam... inde vero Daciam ingrediens... congregatis autem carinis in Dacia, mare ascendit et ubi fluvius, qui Rhenus dicitur, mare intrat...“ (Cap. 1. — *Scriptores*. II. p. 301.) — Csak egy kisebb krónikánk, melynek kézírata a párizsi Nemzeti Könyvtár Cod. 5941. sz. kódexében maradt fenn (XV. sz. végéről vagy a XVI. sz. elejéről), használja már, nyilván humanista hatás alatt, Erdélyre a Dácia elnevezést: „Primus ingressus Hungarorum ex Scythia in Daciam et Pannoniam sub ductu sex capitaneorum anno domini ducentesimo...“, majd: „Secundus ingressus Ungarorum ex Scythia in Daciam et Pannoniam sub ductu septem capitaneorum anno domini septingentesimo septimo...“ Erről BARTONIEK EMMA megjegyzi: „Scriptor noster Transsilvaniam humanitatis studiis eruditus nomine „Dacia“ appellat. Quod nomen olim provinciae Romanae a Romanis inditum in codicibus saec. XI—XIV. nusquam occurrit; neque Chronicon Budense a. 1473. editum hanc appellationem novit“. (V. ö. *Scriptores*. Vol. II. p. 327.)

⁷⁹ *Chartularium Univers. Parisiensis*. I. 221. l.

⁸⁰ *Chartularium Univers. Parisiensis*. I. 536. l.

végia területét foglalta magába. E rend kolostorainak és rendtartományainak legrégebb jegyzékét BERNARDUS GUIDONIS állította össze a XIII. század végén és 1303-ban. A „Daciae provincia“ mindkét jegyzékben szerepel, s az 1303. évi jegyzékből azt is tudjuk, hogy a rendnek akkoriban Dániában 14, Svéciában 7 és Norvégiában 3 konventje volt, melyek a Provincia Daciae-hoz tartoztak. Ezzel szemben a „Provincia Ungariae“ Pannoniát, Sclavoniát, Transylvaniát, vagyis Ultra silvam-ot foglalta magába, továbbá akkoriban még Dalmáciát is. A „Provincia Daciae“ a reformáció korában a protestantizmus elterjedésével szűnt meg.⁸¹

„Dacus“ vagy „de Dacia“ jelzővel megjelölt dán tudósokról is nem egy hiteles adatunk van a középkorból. A domonkosrendi írók sorában QUÉTIF és ECHARD több ilyen íróról tudott beszámolni.⁸² A filozófia terén is — BOETIUS DE DACIA-n kívül — még más északi vidékről származó dák írók neve is felmerült a feledés homályából világosságra hozott kézírataik címében. A már WOLTHERUS bremai krónikájában említett MARTINUS DE DACIA párizsi magisternek „Tractatus de modis significandi“ c. nyelvfilozófiai munkájának Firenze, Velence, Erfurt, Gotha, München, Mainz, Troyes könyvtáraiban 10 egykorú kéziratát ismerteti GRABMANN.⁸³ Nevezetes volt továbbá JOHANNES DE DACIA is, kinek ugyancsak egy nyelvfilozófiai munkája (*Summa grammaticalis*. 1280.), meg egy filozófiai bevezetése (*Philosophia*) hasonlóképen több kéziratban maradt fenn. Ez utóbbi munkáról GRABMANN azt mondja, hogy egyike a skolasztika virágkorából fennmaradt legszebb és leghatástkeltőbb filozófiai bevezetéseknek.⁸⁴ Magyar szempontból különleges érdekessége miatt felemlítésre méltónak tartom, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának középkori latin kézíratai között is van egy a párizsi egyetem légköréből származó, XIV. század eleji skolasztikus opusculákat tartalmazó kódex,⁸⁵ mely ugyanennek a JOHANNES DACUS-nak „*De gradibus formarum*“ című kéziratban eddig ismeretlen kis munkácskáját is tartalmazza. E munkácskáról — melynek budapesti kéziratára TH. KÄPPELI hívta fel a figyelmet⁸⁶ — eddig csak egykorú irodalmi utalásból volt tudomásunk, egy XIV. századbéli német skolasztikus. „FR. JOHANNES DE LICHTENBERG, lector coloniensis postea

⁸¹ Bernardus Guidonis jegyzékét közli QUÉTIF—ECHARD i. m. I. köt. IX. l. — HORVÁTH SÁNDOR szerk.-ben: A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. Bpest, 1916. 393. l.

⁸² QUÉTIF—ECHARD i. m. I. köt. 736, 407—411. l.

⁸³ GRABMANN, M.: Die Entwicklung der mittelalterlichen Sprachlogik. Mittelalterliches Geistesleben. Bd. I. München, 1926. 127—132. l.

⁸⁴ U. o. 129—131. l.

⁸⁵ Cod. lat. medii aevi 104. fol. 8v—15r. — BARTONIEK EMMA: Codices latini medii aevi. Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici. XII. Bpest, 1940. 97. l.

⁸⁶ KÄPPELI, THOMAS: Zwei thomistische Opuscula codices in der Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums. Magyar Könyvszemle. 1939. évf. 111—117. l.

bachilarius Parisiensis“-nek a Vatikáni Könyvtárban őrzött „*Quodlibeta*“ c. kézirati munkájában hivatkozott reá.⁸⁷

⁸⁷ Ugyanebben a budapesti nemzeti múzeumi Cod. lat. medii aevi 104 jelzetű kódexben közvetlenül JOANNES DE DACIA névvel ellátott említett opusculuma után — melyben JOHANNES DE LICHTENBERG tanúsága szerint e szerző AVICEBRON-nal egyező nézeteket vallott — fol. 15r—18v egy névtelen munkácskát találunk, melynek címe „*Questio naturalis de mundi eternitate*“. E munkácska szövege így kezdődik: „*Quia sicut in hiis que in lege credebant tamen per se rationem non habent...*“ — befejezése pedig a következő: „... *auctor eiusdem legis christi gloriosus qui est deus benedictus in secula seculorum amen. Explicit questio naturalis de mundi eternitate*“. Igen érdekes e munkácska végső szavait BOETIUS DE DACIA két kéziratban meglévő munkájának befejező szavaival összehasonlítani. A „*Liber de modis significandi*“-nak a párizsi Nemzeti Könyvtár Cod. lat. 14876. kódexében (fol. 61r—144v) lévő szövege így végződik: „*Ista ad presens de conjunctione sufficient... omnis scientie nostre auctor est Deus, qui est benedictus in secula seculorum. Amen. Explicuit questiones magistri Boetii super maius volumen Prisciani*“. BOETIUS DE DACIA tíz kéziratban fennmaradt s GRABMANN által ki is adott „*De summo bono sive de vita philosophi*“ c. tractatusának befejező szavai a következők: „... *Primum autem principium, de quo sermo factus est, est Deus gloriosus et sublimis, qui est benedictus in secula seculorum. Amen*“. Ha budapesti nemzeti múzeumi kódexünk névtelen tractatusának befejező szavait összehasonlítjuk BOETIUS idézett két meglévő munkájának befejező szavaival, meglepő stiláris hasonlóság ötlük szemünkbe. Nincs kizárva, hogy a véletlen ebben a JANKOVICH gyűjteményéből való, nyilván a párizsi egyetem légköréből származó középkori skolasztikus kódexben BOETIUS DE DACIA-nak eddig még napfényre nem került „*De aeternitate mundi*“ c. elveszett munkáját sodorta hozzánk. Természetesen — miután a kódexet még nem volt módomban személyesen megtekinteni, sem tartalmilag átvizsgálni e benne lévő anonim munkácskát — így csak pusztán némi alappal bíró gyanakvással élhetek. Azonosításról csak akkor lehet szó, ha mód lesz arra, hogy a kódexet — mely, sajnos, jelenleg még hozzáférhetetlen — tartalmilag lehet majd tüzetesen áttanulmányozni. A benne lévő „*De aeternitate*“ c. anonim munka tárgyánál fogva olyan, hogy benne az averroista állásfoglalásnak — ha tényleg BOETIUS DE DACIA elveszett műve volna — föltétlenül meg kell nyilvánulnia. Így a kódex tartalmi átvizsgálása minden kétséget kizárólag pro vagy contra eredményre vezethet.

Ugyanebben a kódexben még egy névtelen rövid kis értekezés található, mely JOHANNES DE DACIA „*De gradibus formarum*“ c. értekezését közvetlenül megelőzi (fol. 7v—8v), bizonyos „*questio super VI° metaphysice*“. Ez így kezdődik BARTONIEK katalógusának, továbbá KÄPPELI részletesebb leírása szerint: „*Questio est utrum omnia eueniant de necessitate, arguitur quod sic, quia illa que sunt prouisa a deo de necessitate eueniunt...*“ Befejezése a munkának így hangzik: „... *hec enim naturaliter dicta sunt secundum intentionem philosophantium amen*“. A lapszálon: „*Explicit questio disputata super VI° metaphysice*“. Ebben az anonim kis munkácskában is a rendelkezésünkre állott gyér szövegrészek között olyan mozzanatok vannak, melyek nem alaptalan gyanút ébreszthetnek BOETIUS DE DACIA esetleges szerzősége iránt. Tudjuk BOETIUSUNKRÓL, hogy ARISTOTELES *Metaphysica*-jához is írt kommentárt, erről ugyanis meglévő *Topika-kommentár*-jában maga tesz említést és utal reá e szavakkal: „*sufficienter et perfecte docuimus in Metaphysica nostra*“ (Párizsi Nemzeti Könyvtár Cod. lat. 16170 fol. 64. col. 1.). Budapesti kódexünknek ARISTOTELES *Metaphysica*-jának VI. könyvéhez *questio*-szerűen írt e kis névtelen kommentár épp olyan kérdéssel foglalkozik, amely az averroizmushoz nagyon közel áll: *utrum omnia eueniant de necessitate*“, s a választ így adja meg: „*arguitur quod sic, quia... stb.*“ Ha ez a szerző álláspontja volna, akkor nyilvánvalóan averroista tan van benne kifejtve. A szöveg teljes ismerete nélkül azonban itt sem lehet állást foglalni, miután a középkori szerzők *questio*juk elején az ellentétes véleményeket is fel szokták sorakoztatni, többnyire e szavakkal vezetve be azokat: „*videtur quod non*“, majd következik a másik álláspont,

HENRI SCHÜCK „*Illustrerad svensk litteraturhistoria*“ c. művében két PETRUS DE DACIA-ról emlékezik meg, kik közül az egyik csillagász volt és pedig dán, míg a másik svéd volt és nyelvész.⁸⁸ A nyelvész, ill. nyelv-bölcselelő PETRUS DE DACIA-nak GRABMANN az erfurti Amploniana-könyvtár birtokában lévő 1374-ben keltezett „*Modi significandi*“ c. nyelvfilozófiai munkájáról tesz említést.⁸⁹ A másikról, vagyis a csillagászról, ALFRED FRANKLIN „*Dictionnaire des noms, surnoms et pseudonymes latins*“ c. lexikonában találunk adatokat, aki „Dania“ címszónál a következőket írja róla: „Dania (Petrus de), PIÈRE DE DANEMARK, plus connu sous le nom de PIÈRE DE DACE, philosophe et astronome danois, fondateur du collège de Dace à Paris, mort après 1326. On le trouve nommé encore P. de Dacia, P. Dacius et P. Dacus.“⁹⁰ DENIFLE a párizsi egyetem kartuláriumában is felhívja a figyelmet az 1327. évnél ugyancsak egy PETRUS DE DACIA-ra, mint aki szerzője volt egy JOHANNES DE SACRO BOSCO híres matematikus *Algorithmus*-ához írt kommentárnak, továbbá egy „*Canon super Calendarium*“ c. munkának — mindkettőnek kéziratát a müncheni állami könyvtárban őrzik — és még más csillagászati műveknek is.⁹¹ Ez az a PETRUS DE DACIA, akit a mi BOD PÉTERünk *Magyar Athénasában* „ERDÉLYI PÉTER“ néven tévesen és teljesen alaptalanul szintén a magyar írók közé sorolt.⁹² BOD e tudósítását BENKŐ is átveszi,⁹³ majd WALLASZKY is, és ez utóbbi — hogy nagyobb szint és tekintélyt adhasson állításának — még egy külföldi lexikont is hoz fel forrásidézéskepen: VOSSIUS „*De scientiis mathematicis*“ c. művét, melyben ugyanis szintén említés történik PETRUS

rendesen az övék, melynek érveit „sed contra...“ szavakkal vezetik be. A gyakorlat azonban úgy mutatta, hogy sem az első, sem a második helyen feltüntetni szokott pro vagy contra vélemény önmagában még nem alkalmas a szerző elfoglalt álláspontjának a kipuhatolására. Töredékes szövegadataink alapján, miután a szerző a feltett kérdésre azonnal így válaszol: „arguitur quod sic“, az e válaszba foglalt érvelésben az ő nézetét gyaníthatjuk. Az értekezés befejező szavaiban „hec enim *naturaliter dicta sunt secundum intentionem philosophantium*“ még inkább az averroizmus kizárólagos „naturalista“ felfogását sejtjük visszatükröződni, melyet BOETIUS DE DACIA épp a „*De summo bono sive de vita philosophi*“ c. értekezésében fejtett ki, s mely szerint a filozófus — minden isteni kinyilatkoztatástól függetlenül — törekvéseiben, intentiójában egyedül a „természetes“ ész szavát hajlandó elfogadni. Racionalizmusa is főképpen ebben nyilvánult meg. E nem teljesen alap nélkül felvetett megjegyzéseimer a további kutatás — a két névtelen munka tüzetes átvizsgálása — fogja pro vagy contra igazolni. Mihelyt a kódexhez hozzáférhetek, ezt az átvizsgálást el fogom végezni, és az elért eredményeket adandó alkalommal közzé fogom tenni.

⁸⁸ SCHÜCK, HENRI: *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. I. Stockholm, 1897. — Idézte GRABMANN: *Die Entwicklung d. mittelalterl. Sprachlogik*. *Mittelalterliches Geistesleben*. Bd. I. 128—129. l., 48. jegyz.

⁸⁹ GRABMANN előbb id. műve.

⁹⁰ FRANKLIN, ALFRED: *Dictionnaire des noms, surnoms et pseudonymes latins*. Paris, 1875. 192. l.

⁹¹ DENIFLE: *Chartularium Universit. Parisiensis*. II. köt. 301. l. n. 863.

⁹² BOD PÉTER: *Magyar Athénas*. 1766. 349. l.

⁹³ BENKŐ, JOSEPHUS: *Transylvania. Pars I. sive generalis*. Tom. II. 1788. 335. l.

DE DACIA „*Liber de Calculu seu Computu*“, továbbá „*Calendarium*“ c. műveiről, de természetesen minden magyar vonatkozás nélkül.⁹⁴ Így ez a PETRUS DE DACIA, főleg ERDÉLYI JÁNOS magyar filozófiatörténésziünk népszerűsítése folytán — aki már „ERDÉLYI PÉTER“-nek nevezi őt⁹⁵ — szintén helyet kapott a régi magyar tudományos irodalom történetében és ott már annyira meggyökeredzett, hogy még FÉLEGYHÁZY JÓZSEF, a magyar skolasztika-történet legújabb összefoglalója, 1942-ben sem habozott nevét a középkori magyar skolasztikusok közé felvenni, bár maga is bevallja, hogy adatai ellenőrizhetetlenek és magyar származása bizonytalan.⁹⁶

Az eddig említett „de Dacia“ vagy „Dacus“ jelzővel bíró és kétség-telenül dán származású középkori írók mellett igen érdekes és mindenesetre figyelmet érdemlő hiteles dokumentumaink vannak egy NICOLAUS DE DACIA nevű nem ugyan szorosán vett középkori, hanem már XV. századbeli domonkosrendi bölcslőről, ill. csillagászról, akiről azonban „de Dacia“ jelzője ellenére is bizonyos, hogy nem dán, hanem tényleg magyar származású volt.⁹⁷ Ennek a hazai irodalomtörténészeink előtt ezideig kevésbé ismeretes NICOLAUS DE DACIA-nak *Anaglypharum astronomiae libri*“ c. 1456-ban írt munkájának több kézírata maradt fenn, ECHARD említést tesz a párizsi régi királyi könyvtárban levő egyik kódexéről, mely jelenleg a Bibliothèque Nationale-ban (Cod. lat. 7297.) van, továbbá a velencei régi „Bibliotheca Alexandri Zilioli“ kézíratai közt is felemlítve találjuk TOMASINI régi katalógusában.⁹⁸ A párizsi kézirat prologusa így kezdődik: „Incipit prologus in primum librum anaglypharum editus per magistrum NICOLAUM DE DACIA in theologia magistrum, et factum fuit [opus] in villa Mariologii [?] in conventu Praedicatorum, cuius erat frater de natione *Ungriae* [sic!] anno Domini nostri Jesu Christi 1456, quod opus est magnae resolutionis in astronomia.“⁹⁹ Erről a NICOLAUS DE DACIA-ról semmi közelebbit nem tudunk, de a fennmaradt kéziratának prologusából nyilvánvaló, hogy nemzetiségét illetőleg magyar volt.

Ez látszólag gyöngíti talán előző érveléseinket BOETIUSUNKAT illetőleg, de csak látszólag. Ne feledjük el, NICOLAUS DE DACIA már a *humanismus*

⁹⁴ WALLASZKY, PAULUS: *Conspectus rei publicae litterariae in Hungaria*. Budae, 1808. 82. I.

⁹⁵ ERDÉLYI JÁNOS: *A bölcsezet Magyarországon*. 22. I. — OMPOLYI MÁTRAI ERNŐ: *A bölcsezet Magyarországon a scholastica korában*. Bpest, 1878. 64. I.

⁹⁶ FÉLEGYHÁZY JÓZSEF: *A teológiai tudományok egyetemes és hazai története*. I. A skolasztikus bölcselet. Budapest, 1942. 110. I.

⁹⁷ QUÉTIF—ECHARD: *Sriptores Ord. Praedicatorum*. Tom. I. 826—827. I. — JÖCHER: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. Leipzig, 1750. III. Teil. 926. I. — FRANKLIN, A.: *Dictionnaire des noms, surnomes et pseudonymes latins*. Paris, 1875. 192. I. Ez utóbbi így ír róla: „Nicolaus de Dacia, Nicolas de Dacie, théologien, astronome et médecin hongrois, né dans la Dacie, mort vers 1470.“

⁹⁸ TOMASINUS, JACOBUS PHILIPPUS: *Bibliothecae Venetae manuscriptorum, publicarum et privatarum*. Utini, 1650. 100. I.

⁹⁹ Idézi QUÉTIF—ECHARD i. m. Tom. I. 826—827. I.

virágkorában élt, a XV. század közepén, amikor a régi antik hely- és országnevek már újra feléledtek. BOETIUS DE DACIA életét és irodalmi munkásságának kibontakozását viszont a középkor delelőjére, a XIII. század második felére kell helyeznünk, még pedig föltétlenül 1277 előttre, amikor ugyanis TEMPIER párizsi püspöknek BOETIUS tanait kárhoztató dekrétuma személyes szereplésének véget vetett. Ebből a korból azonban semmi olyan dokumentális emlékünkhöz sincsen, mely azt igazolná, hogy a „Dacia“ elnevezést Erdélyre vonatkozólag használták volna, viszont Dánia latin neveként általánosan használatban volt, így BOETIUS DE DACIA *dán származása is teljesen kétségtelen.*

BOETIUS DE DACIA-nak ma már számottevő irodalma van, ez nem is csoda, hisz egy alig fél századdal ezelőtt felfedezett kiváló egyéniség volt ő, akivel számos kutató tartotta érdemesnek foglalkoznia. Ezek a szorgalmas kutatók, kik hosszú évszázadokon keresztül feledésbe vették alakját sírjából kiemelték s homályos és rejtélyes kilétére is megkíséreltek világosságot vetni, — mint már említettem — származásának kérdésével kifejezetten nem foglalkoztak. De erre szükség sem volt, mert hisz e külföldi kutatók előtt soha még a legkisebb mértékben sem volt kétséges, hogy BOETIUS „DE DACIA“ — miként neve is világosan kifejezte — dán nemzetiségű volt és munkáikban is kivétel nélkül mindig dánnak nevezték őt.¹⁰⁰

SAJÓ GÉZA.

¹⁰⁰ E tanulmányom még 1945-ben készült és 1946. év elején adatott át a Magyar Könyvszemle szerkesztőjének. Az azóta eltelt idő alatt sem szüntettem meg a dán származásának bizonyult BOETIUS DE DACIA vagy másképpen BOETIUS DACUS nevű párizsi averroista filozófusra vonatkozó kutatásaimat folytatni és e kutatásaim folyamán megjelent eredményekre jutottam. A 87. sz. jegyzetemben nem egészen alaptalan okok alapján azt a gyanúmat fejeztem ki, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának Cod. lat. med. aev. 104. jelzetű középkori kódexében található „De mundi aeternitate“ című kis névtelen munkácska esetleg Boetiusunknak eddig elveszettnek hitt munkája lehet. Azóta e kódexet, mely tanulmányom megírásakor még nozáférhetetlen volt, módomban volt megvizsgálni és a benne lévő szóbanforgó „De mundi aeternitate“ c. munkácskát tartalmi szempontból beható vizsgálat alá vettem. E vizsgálataim nem minden alapot nélkülöző gyanításaimat teljesen igazolták és minden kétséget kizáró bizonyossággal megállapíthattam, hogy ez a budapesti kódexünkben található kis névtelen munka valóban a Boetiusunknak a stamsi katalógusban is említett, eddig elveszettnek hitt munkája. Ebbeli kutatásaim eredményeit — melyekről e tanulmányom keretében részletesen szólni nem tartozik már eredeti tárgyához — közöltem MARTIN GRABMANN müncheni egyetemi tanárral, Boetiusunk nagynevű kutatójával, valamint F. VAN STEENBERGHEN löweni egyetemi tanárral, a kiváló Siger-kutatóval, akik bizonyítékaimat teljesen helytállóknak és meggyőzőeknek találták. A szerencsés véletlen folytán történt eme felfedezésemnek nemcsak az a jelentősége, hogy a nagynevű XIII. századbeli kiváló párizsi averroista filozófusnak egyik elveszettnek hitt munkáját sikerült budapesti kódexünkéből napvilágra hozni, hanem egyúttal az is, hogy ez a munka BOETIUS DE DACIA-nak egyik legjelentősebb munkája, amely a filozófia egyetemes története szempontjából is egészen különös jelentőséggel bír, miután éppen a TEMPIER párizsi püspök által 1277-ben elítélt, azóta nevezetessé vált ú. n. „Siger“

→ [az előző lapról áthozott rész idejében

igazság" tana van benne szisztematikusan kifejtve, mely tant eddig csupán az említett egykorú egyházi kárhoztató dekrétumból, valamint egykorú cáfoló iratokból ismertünk, olyan eredeti középkori munka, amelyben e tan ki lett volna fejtve, ezideig egyetlenegy sem állott a középkori filozófiatörténészek rendelkezésére. BOETIUS DE DACIA e nagyjelentőségű munkájának budapesti, ezideig egyetlennek bizonyult kódexéből való kritikai szövegkiadását is előkészítettem már, mely bevezetéssel F. VAN STEENBERGHEN felügyelete alatt a lőweni egyetem „Philosophes Médiévaux“ c. sorozatában fog megjelenni.

A Boetius de Dacia e munkáját tartalmazó budapesti kódex nem magyarországi eredetű, JANKOVICH MIKLÓS, a nagy magyar bibliofil, a mult század közepén valamely külföldi antikváriustól vásárolta meg, talán potom pénzért, és így az ő gyűjteményéből került számos más, kb. 200 kódex-szel együtt a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába. Tehát jelenlegi Magyarországon léte semmi alapot sem szolgáltathat Boetiusunk esetleges magyar származására, csupán a véletlen sodorta ide hazánkba ezt a kódexet. A teljesség kedvéért hasznosnak találtam még 1945-ben írt, de csak most megjelenő jelen tanulmányomat e megjegyzéscimmel kiegészíteni.

Ennek kérem a tan

PROBLÉMÁK ÉS MEGOLDÁSOK A KÓDEKKUTATÁSBAN.

I.

Írás és szöveg: e két pillérre épül fel egy kódex meghatározása. Írásmód és tartalom kölcsönös viszonyának vizsgálata juttathat legalábbis megnyugtató konklúzióhoz egy kódex korát, származását illetőleg. A paleográfia, mely az írást veszi szemügyre, történelmi kutatás, mely a szöveg, a tartalom keletkezésének és változásainak körülményeit vizsgálja, egyaránt nélkülözhetetlenek abban a munkában, amit egy kódex helyének megjelölése időben és térben, a datálás és lokalizálás jelent. A kódexkutatás e két eszközének gyakorlati alkalmazására mutatunk be példát egy általánosnak mondható (Cmae. 340.) és egy különlegesebb esetben (Cmae. 33.).

A Széchényi Könyvtár 340. sz. középkori latin kódexét BARTONIEK EMMA *Katalógusában* mint Auxerre-i breviáriumot találjuk, míg RADÓ POLIKÁRP „*Répertoire hymnologique*“-jában a lorschei premonstrei monostor zsolozsmáskönyveként szerepel.¹ Ami a datálást illeti, BARTONIEK a kódex iratásának idejét a XIV—XV. század fordulójára teszi, Radó ellenben, óvatosabb és helyesebben, a XIV. századba helyezi.

Amikor egy szövegösszevetés igénytelen és érdektelen célzatával először vettem kézbe a kódexet, elsősorban a datálásra vonatkozó ismertetett véleményeket találtam a könyv paleográfiai jellegéről jelentősen eltérőnek. Egészen nyilvánvalónak látszott, hogy a XIV. századnál előbb kellett íródnia. A felül még nyitott *a*, a nem túlságosan sok rövidítés, a betűk lazább egymásutánja, a paleográfiai „*Coup d'oeil*“-t a XIII. század javára befolyásolták. Mindenesetre be kellett vallani, hogy a scriptor által használt gót minuszcula formája a gótikus írás szögletesebb formáihoz szokott középeurópai szem számára némi problémát jelent. A littera sokkal kerekesebb, mint az annak *párizsi*, *oxfordi*, vagy akár *bolognai* változatában is előtűnik ismeretes.² A betűforma *mintha* hasonló lenne ahhoz a lekerekített, „*semi-humanistica*“-nak nevezett gót minuszculához, ami a XV. szá-

¹ RADÓ, POLYCARPE: *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques des bibliothèques publiques de Hongrie*. Budapest, 1945. p. 7.

² BATTELLI GIULIO, *Lezioni di Paleografia*. Città del Vaticano 1939³. pp. 202—

zadban annyira kedvelt lett. Gondolom BARTONIEK datálásának ez volt az alapja. De a hasonlóság csak hasonlóság marad, míg az írás egyéb kritériumai a XIII. század jellegzetességeivel azonosságot mutatnak. Ezekutáni már bizonyosnak mondható, hogy a kódexet a XIII. században írták, a gótikus minuszkula olyan formájában, mely sem a *parisiensis*, sem az *oxoniensis*, sem a *bononiensis* jelzővel nem illethető. Mindent összevéve azonban elég hasonlatosságot mutat azzal a gótikus írással, amit a „*Palaeographica Iberica*“ köteteiből ismerük meg.¹ Tegyük hozzá sietve még azt is, hogy mivel „karoling“ jelleg már nem észlelhető és a gótikus „ductus“ határozott — a maga módján —, a század második felében kellett készülni a kódexnek. De hol?

Ha Európát az Alpok—Rhône—Loire vonallal két részre osztjuk, két írásvidéket kapunk — a gótikus írás formában — melynek első pillanatra megállapítható jellegzetességeit nagyon általánosítóan, de mégis a valóságnak megfelelően így állapíthatjuk meg, észak: szögletesebb, dél: kerekkebb. A különbség okát most nem célunk megismerni, de az egészen nyilvánvaló, hogy az írásforma különbségének háttérében egy ugyanolyan módon differenciált esztétikai magatartás áll, mely a gótikus eszméket és művészeti eszményt másképen fogja fel és valósítja meg Chartres-ban, York-ban, vagy Nürnbergben, mint Firenzében, Toulouseban, vagy Salamancában. Délfranciaország, Itália és az Ibér félsziget között választhatunk, midőn a kódex születési helyét pontosabban akarjuk meghatározni. A kérdés eldöntése lényegében már a helymeghatározás, a lokalizálás munkája.

Kezdjük újra a külső kritériumokon. Az írás egyelőre már elmondta a magáét, más tanúvallomás után kell néznünk. Vegyük a kódex anyagát. A kódexkutató ugyan főként a szemével dolgozik, de néha alacsonyabb-rangú érzékszervét is kénytelen igénybe venni, a tapintást. Kódexünk pergamenje sárgás és elég durva tapintású. Két ok, amiért Itáliát a további kombinációból ki kell zárni. Olaszországban ugyanis gondosan fehérített és kidolgozott hárttyákat használtak, míg a többi latin ország chartariusai nem olyan gondosan, meg azután másféle eljárással készítették elő a kódexek anyagát. E másféle eljárás eredménye a sárgás szín és az érdekebb tapintás. A pergamen elkészítésének első fázisa ugyanis az volt, hogy a bőrt néhány napig mészben tartották. Minél tovább volt a bőr mészben, annál fehérebb lett és annál vékonyabb és finomabb tapintású, de természetesen kevésbé tartós is. Mert bizony a majdnem papírvékonyaságú és fehérségű olasz kódexeink a századok viszontagságait nem igen bírták.

¹ BURNAM, JOHH: *Paleographia Iberica*. I—III. Paris, 1912—1925. GALABERT, FRANÇOIS: *Album de Paléographie et de diplomatique — Facsimilés Phototypiques de documents relatifs à l'histoire du Midi de la France*. Toulouse — Paris 1912. —

A főként nedvesség által kikezdett itáliai kódexek további romlásának megállítására és legalább olyan mérvű restaurálásra, mely a szöveget megmenti, nagy könyvtáraink komoly gondja. De térjünk vissza kódexünkhöz. Mivel az már a BARTONIEK által közölt adatokból is kétségtelen, hogy a breviárium francia sajtóságokat mutat, a délfancia tartományok közül azt kell választanunk ahol az írás ibér jellege leginkább magyarázható és ez a régi Gallia Narbonnensis, a Piréneusok északi oldala. De melyik város, székesegyház, monostor a kódex születési helye? Olyan kérdés ez, melyre már csak a belső kritériumok, a kódex szövegének vizsgálata adhat választ.

RADÓ POLIKÁRP idézett munkájában, mint láttuk a kódexet a lorschei premontrei monostor breviáriumának mondja. A premontrei liturgia jellegzetességeit nem találjuk meg kódexünkben, amint erről a nagyhét három utolsó napjának responsorium-rendje, az adventi O-antifonák egymásutánja, a premontrei Sanctorale egyes jellegzetességeinek, pl. szent Gereon és társai ünnepe hiánya, azonnal meggyőzhet. Ami pedig a tudós liturgiaturténészt Lorsch felé irányította, az a kérdés eldöntése szempontjából igen értékes nyom, szent Nazarius és Celsus különleges kultusza.⁴ Ha LEROQUAIS abbé hatalmas munkája segítségével utána nézünk, hogy Franciaországban hol vert a két milánói szent tisztelete gyökeret, azt találjuk, hogy Autun, Chalôn-sur Saôn, Béziers és Carcassone jönnek tekintetbe.⁵ A két első város a kódex paleográfiai úton megállapított délfancia jellege miatt a további kutatásból kiesik. Béziers és Carcassone, e két occitán püspöki székhely közt ingadozó kétségünket pedig úgy oszlathatjuk el, ha a két egyházmegyei uzus különbségeit a liturgikus naptár speciálításain keresztül számbavesszük és megnézzük, hogyan viszonylik hozzájuk a kódex. Ez a következő összehasonlításból tűnik ki:

	Carcassone	Clämae. 340.	Béziers
I.	7. Iuliani et Basilissae	f. 233.	----
I.	15. In natali s. Sulpicii confessoris	f. 234.	----
V.	14. In natali ss. Victoris et Coronae	f. 266.	----
V.	29. In natali s. Guillelmi	f. 266	----
VI.	3. In natali s. Ylarii episcopi Carcassonensis	f. 268.	----

Nem találjuk meg kódexünkben a béziersi patrónus Szent Afrodisius vértanú püspök ünnepét (IV. 28.). De hiába keressük a béziersi szokásban ünnepelt más szentek MARIUS (I. 27.), VALERIUS (I. 29.), MAIANUS (VI. I.), LEONCIUS (VII. 1.), ünnepeit is.

⁴ Cläme. 340. ff. 270—271: „In reuelatione ss. martirum nazarii et celsi“. — ff. 195.—299: „In natali ss. martirum nazarii et celsi“.

⁵ LEROQUAIS, V. Les bréviaires bréviaires manuscrits de bibliothèques publiques de France. Paris, 1933—34. Autun: T. I. 73—77, 8018r, Chalón-sur-Saon: T. II. 86., Béziers: T. III. pp. 65—68. — Carcassone: T. III. pp. 27—28.

Az összehasonlításból kétségtelen, hogy kódexünk a Carcassone-i egyház szokása szerint készült breviárium. De az is bizonyos, hogy nem magában a székesegyházban használták, minthogy SAINT HILAIRE carcassonei püspök ünnepének nincs külön officiuma, de oktávája sem. Ez székesegyháza klérusánál érthetetlen kegyelethiány lenne. Más nyomot kell keresni. SZENT ÁGOSTON ünnepét oktáva teszi gazdagabbá (f. 333 „in octabis“), a Mindenszentek litániájában ott van az invocatio: „S. augustine pater“ (f. 219.) és a rogatio: „ut episcopus et abbates nostros...“ Mind ezekből kitűnik, hogy a breviáriumot SZENT ÁGOSTONT atyjukul tisztelő szerzetesek használták akik, mivel apátjaikért is könyörögnek, csak ágostonos kanonokok lehettek. Ezekután már csak az van hátra, hogy dom COTTINEAU kitűnő munkájával a kézben^o utána nézzünk a *Gallia Christiana* köteteiben annak az ágostonrendi apátságának, mely Carcassonetól függött. Így tudjuk meg, hogy a kódex másolásának idején, magában a székvárosban létezett egy, az Üdvözítő és Miasszonyunk tiszteletére szentelt ágostonos kanonokrendi apátság.

Miután a szövegvizsgálat elsegített a lokalizálás kérdésének megoldásához, a datálásra vonatkozólag próbáljunk a tartalomból közelebbit meg tudni. A Sanctoraleban megtaláljuk az 1297-ben szenttéavatott IX. LAJOS király ünnepét: ff. 323—324 „Lodouici francie regis“. Viszont hiányzik az 1311-ben véglegesen kötelezővé tett Úrnap. Ilyenformán a kódex iratásának idejét e két évszám közé szoríthatjuk.

Az elmondottak alapján megalkothatjuk a konkluziót: a Széchenyi Könyvtár Clmac. 340. jelzetű kódexe, a Carcassone-i Saint Sauveur et Notre Dame ágostonos kanonokrendi apátság 1297 és 1311 között készült breviáriuma.

II.

A kódexek írásával és szövegével való ismerkedés nem egyszer meglepő fordulatok elé állíthatja a középkor könyveivel foglalkozót. Azzal a kódexkutató tisztában van, hogy a betű és tartalom vallomása nem minden esetben azonos. Időbeli eltolódás — mintegy ötven év erejéig — igen könnyen lehetséges. A gyakoribb eset mégis az, hogy az előny a szöveg javára jelentkezik. Ilyen esetben az írásvidék, vagy a scriptorium archaizáló hagyományai, esetleg a könyv jellege — illuminált kódex — kielégítő magyarázatot adhat. Ritkábban fordul elő, hogy „modernebb“ betűformába öltöztetve mutatkozik be egy minden jel szerint régebbi szöveg. Szövegen ez esetben természetesen legkevésbé sem csak egyes szövegrészt, hanem szövegek összefüggését, konstrukcióját, a könyv részbeni, vagy teljes tartalmát értjük. A kódexkutatás ilyen esetben nehezebbé válik ugyan,

^o DOM L. H. COTTINEAU: Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés. I—II. Macon, 1939. T. I. col. 600. — *Gallia Christiana*. VI. 934.

de egyúttal érdekesebbé is, lévén a szöveg mindig hálásabb beszélgetőtárs, mint a szűkszavúbb írás.

A tartalom vizsgálata ugyanis az éppen előttünk lévő szöveg korát megelőző időbe vezethet el és a szövegek vallatása során megismerkedhetünk a másolás alapjául szolgáló és a legtöbb esetben már elveszett könyvvel is. Ilyesfajta meghatározás természetesen inkább csak olyan kódexeknél lehetséges, melyeknél a tartalmat módosító változások időbeli elhelyezkedése elegendő pontossággal állapítható meg. Ilyenek elsősorban a liturgikus kódexek.

Ezeknek előrebocsátása után vegyük vizsgálat alá a Széchényi Könyvtár Clmae. 33. jelzetű kódexét. Másolója CEROUABRIDAI MIKLÓS pap.⁷ Róla nevezhetjük el a breviáriumot. A kódexnek különleges értéket ad az a tény, hogy a liturgiátörténeti kutatás eddigi állása szerint, az ország jelenlegi területén fellelhető legrégebb magyar-római zsolozsmáskönyv.⁸

A paleográfiai vizsgálat nem problémátikus. Nyilvánvalóan XIV. századi kéz írása, minden jel szerint a század második feléből. A „littera parisiensis“ típusú gót minuszkula erősen „flamboyant“ jellege, a tömör, sokrövidítéses betűsor, a kettőshurkos „a“, az „et“ rövidítésmódja, mind erre vallanak.

Ha a datálást a szöveg alapján tesszük szóvá, a probléma kettős arcot ölt. Egyrészt ugyanis nyilvánvaló, hogy kódex a XIV. század második felében készült. Az írás vallomása egyértelmű. Másrészt viszont a szöveg vizsgálata nem vezet el a XIV. századig. Az a különleges eset áll tehát fenn, amire előljárójában utaltam: XIV. századi betűformában öltöztetve, előttünk van egy régebbi szöveg. Ezért ró kettős kötelességet ránk a datálás, meg kell állapítani a kódex iratási idejét, de meg kell mondani a minta-kódex, az *archetypus* keletkezésének korát is.

De lássuk a részleteket. A „terminus ante quem“ az előttünk lévő kódex másolásának idejére könnyen megállapítható. Az 1387-ben elrendelt Sárlos Boldogasszony ünnepe (Visitatio B.-M. V.) MIKLÓS pap breviáriumban még nem szerepel. Kétségtelen tehát, hogy még az említett év előtt másolta a könyvet. A „terminus post quem“ megállapítása már nehezebb. LEROQUAIS abbé kitűnő módszerével vegyük vizsgálat alá a *Sanctoralét*. Ennek az állandóan és dátumszerűen gazdagodó breviáriumi résznek vizsgálata, egy-egy szent, vagy más ünnep jelenlétével, vagy távolmaradásával biztos segítséget nyújt a kódex időbeli elhelyezésére.⁹ Vizsgálódásunk első eredménye az a megállapítás, hogy Miklós pap breviáriumának *Sanctoraleja*, a XIV. század liturgikus állapotaihoz képest feltűnően

⁷ f. 348 „Explicit liber psalterii per manus Nicolai sacerdotis Scriptoris de Cerouabrida Quicumque erit legens in isto breuiare (!) semper sit orens deum pro me“.

⁸ RADÓ POLIKARP O. S. B. egy. magántanár úr szíves közlése.

⁹ LEROQUAIS o. c. T. I. pp. LXII—LXXXIV.

szűkös. Kor szerint a *Sanctorale*-ben a következő rétegek különböztethetők meg. Elsősorban megtaláljuk az első, Magyarországon működött hittérítők által népszerűsített szentek officiumait: ff. 270—271: GYÖRGY (ápr. 23.), ff. 293'—294: ELEK (júl. 17.), ff. 318'—319: EGYED (szept. 1.), ff. 334'—336: GÁL (okt. 13.), ff. 338'—339: DEMETER (okt. 26.). De nem hiányozhatott a töredékesen ránk maradt *Sanctorale*-ből MÁRTON püspök ünnepe sem. (nov. 11.). Későbbi XII—XIII. századi réteget képviselnek: ff. 253'—256: BALÁZS (febr. 3.), ff. 257'—260: DOKOTTYA (febr. 6.), ff. 34—36': CANTERBURYI TAMÁS (dec. 29.), f. 277: ANTAL „fratrum minorum“ (jún. 13.), f. 303: DOMONKOS (aug. 4.), f. 333: FERENC (okt. 4.), f. 272: PETRUS „nouus martir“ (ápr. 29.). A XIV. század nincs képviselve. Így hiányzik az 1323-ban szenttéavatott AQUINOI TAMÁS.

A kódex 1387 előtt készült úgy, hogy a másoló MIKLÓS pap, a XIV. század megkívánta liturgikus változások figyelmenkívülhagyásával írt le egy korábbi mintaszöveget. Önként következik a kérdés, mikor írták az archetypust. A *Temporale* vizsgálata érdekes útbaigazítást nyújt erre vonatkozólag. A XIII. század végén gazdagodik az egyházi „időben“ szereplő ünnepek sora az *Úrnapjával*. Krisztus teste ünnepének történetéből tudjuk, hogy azt 1246-ban Liègeben kezdték először megülni. Amikor azután a város volt főesperese IV. ORBÁN pápa 1264-ben az egész Egyházban kötelezővé tette az ünnep megülnését, AQUINOI SZENT TAMÁST bízta meg egy új ünnepi officium szerkesztésével. Ez a „rómainak“ nevezett úrnapi officium, melyet kezdő szavairól „Sacerdos in aeternum“-officiumnak is mondanak, a XIII. század végére kiszorította a régebbi „Sapientia aedificavit“-officiumot.¹⁰ Kódexünkben még ez utóbbi officium szerepel (ff. 157'—161) a mindezideig SZENT TAMÁSNAK tulajdonított „*Pange lingua*“ és „*Verbum supernum*“ kezdetű himnuszokkal, melyeknek szerzőségét azonban legújában az Aquinói Doktortól elvitatták.¹¹ A mintakódex iratása tehát oly időre esik, mikor a SZENT TAMÁS-féle officium nagyobb elterjedésre még nem tett szert. A *terminus ante quem* így hozzávetőlegesen 1300 lesz. A *post quem* meghatározásánál, SZENT ISTVÁN király kódexünkben szereplő (ff. 312—315) régebbi, részben prózai officiumának két verses antifónája jön segítségünkre. Ez a két antifóna ugyanis nem tartozott a Szent Király első officiumához, hanem ahhoz az újabb verses „históriához“, amit 1280—1290 közt Esztergomban készítettek.¹² MIKLÓS pap breviáriumának mintakódexét ezek szerint 1280—1300 között írták.

¹⁰ LAMBOT, C.—FRANSEN, I.: L'office de la Fête-Dieu primitive. Textes et mélodies retrouvées. Maredsous, Abbaye, 1946.

¹¹ LAMBOT—FRANSEN: o. c. p. 149.

¹² Szent István XIII. századi verses históriája. Magyar Századok. Budapest, 1948. 40—51. l.

A datálás kettős problémájának megoldása után ez a kérdés vár választ: melyik magyarországi egyház számára készült a mintaszöveg. A választadást jelentősen megkönnyíti az előbb említett tény, az archetypus másolója bár ismerte SZENT ISTVÁN esztergomi officiumát, annak teljes átvételében egy, a primási székétől különböző liturgikus hagyomány mégis megakadályozta. A pontosabb lokalizáláshoz közelebb segíthet a helyi liturgiákra legjellemzőbb ádventi és nagyheti responsoriumok összehasonlítása. A középkori Magyarországon eddigi tudásunk szerint három liturgikus szokás különböztethető meg Esztergom, Zágráb és a pálosok ráánkmaradt misszáléi és breviáriumi alapján. Ezért MIKLÓS pap breviáriumának RADÓ kitűnő katalógusában¹⁰ is megtalálható responsoriáléját összehasonlítjuk az 1480. évi esztergomi és az 1505. évi zágrábi breviáriumok¹⁴ responsorium-soraival. A pálos breviárium sajátága a matutinumhoz mondandó himnusz, kódexünkben nincs meg, azért a remeteszerzet zsolozsmás rendjét figyelmen kívül kell hagynunk. Az alábbiakban csak a három breviárium egymáshoz való viszonyát megvilágító adatokat közlöm:

Esztergom

Circae. 33.

Zágráb

Á d v e n t I. v a s á r n a p

VI. Resp. suadite verbum	Nox praecessit	Audite verbum
--------------------------	----------------	---------------

Á d v e n t I I. v a s á r n a p

IV. Resp. Ciuitas Iherusalem	Ecce veniet	Ciuitas Jerusalem
V. Ecce veniet	Ciuitas Jerusalem	Ecce veniet

Á d v e n t I I I. v a s á r n a p

III. Resp. Suscipe verbum	Qui venturus est	Qui venturus est
IV. Qui venturus est	Suscipe verbum	Suscipe verbum
VI. Prope est tu	Qui venturus est	Prope est tu
IX. Ecce radix Jesse	Docebit nos Dominus	Docebit nos Dominus

Á d v e n t I V. v a s á r n a p.

III. Iuravi dicit Dominus	Non auferetur	Non auferetur
IV. Non auferetur	Me oportet minui	Me oportet minui
VII. Me oportet minui	Iuravi dicit	Iuravi dicit
VIII. Intuemini	Non discedimus	Non discedimus
IX. Nascetur nobis	Intuemini	Intuemini

N a g y o s ü t ö r t ö k.

V. Eram quasi agnus	Judas mercator	Judas mercator
VI. Una hora	Eram quasi agnus	Eram quasi agnus
VII. Seniores populi	Una hora	Una hora
VIII. Reuelabunt coeli	Seniores populi	Seniores populi
IX. O Juda	Reuelabunt coeli	Reuelabunt coeli

¹⁰ RADÓ POLIKÁRP: Libri manuscripti liturgici Bibliothecarum Hungariae. Budapestini, 1947. p. 17.

¹⁴ RMK. III./1. 1.; 133.

	Esztergom	Clmae. 33.	Zágráb
	N a g y p é n t e k		
V.	Tenebre facte	Barrabas latro	Barrabas latro
IV.	Barrabas latro	Tenebre facte	Tenebre facte
IX.	Caligaverunt oculi	Vadis propitiator	Vadis propitiator
	N a g y s z o m b a t		
IX.	Sicut ouis	O mors ero	O mors ero

A responsoriálék összehasonlítása után nyilvánvaló, MIKLÓS pap breviáriuma nem esztergomi és bár sok tekintetben hasonlóságot mutat a zágrábival, nem azonos vele.

Folytassuk a kutatást a *Sanctoraleban*. ANDRÁS és BENEDEK vértanúknak az esztergomi könyvektől eltérően nincs külön officiuma.¹⁵ ACHATIUS és társai, „a tízezer vértanú vitéz“ ünnepét hasztalan keressük, oratioját is csak később írták be.¹⁶ JOHANNES CHRYSOSTOMUS ünnepe és officiuma szintén hiányzik.¹⁷ Végül, és ez a legfontosabb, SZENT ADALBERTRŐL, az esztergomi érsekség pátrónusáról officiumot egyáltalán nem, hanem SZENT GYÖRGY ünnepén (f. 270') csupán megemlékezést találunk.¹⁸ Ez, a liturgikus disciplina ismeretében egészen feltűnő tény teszi bizonyossá, hogy a 33. kódex mintája olyan egyház liturgikus szokása szerint készült, ahol az Esztergomtól való jogi és ritusbeli függetlenség érzése a legerősebb volt és ami nem lehetett más, mint az ország másik érseksége: Kalocsa. A kalocsai származás mellett szól a f. 41-n olvasható rubrika is: „*nota quod omnis octaua cum tribus psalmis et lectionibus et Responsorijs est tenenda preter Octauam Epyphanie petri et pauli et assumptionis que tenende sunt cum IX. leccionibus et Responsorijs.*“ Ezzel a rubrikával kapcsolatban két dolgot kell megjegyeznünk: 1. Esztergomban, mint általában a középkori magyar liturgikus szokásban az oktáva 3 leckés, 2. az oktávnak ilyen mérvű kiemelését csak a templom — székesegyház — védőszentjének, jelen esetben *Nagyboldogasszony* és SZENT PÉTER és PÁL apostolok, ünnepe teszi indokolttá. Ilyen kettős *patrociniummal* Magyarországon csak egy

¹⁵ f. 293—293, csak az oratio és a lekciónok.

¹⁶ f. 277, in marg. inf. „(orati)o de decim (!) milia (!) militum“. m. s. XV. íne:

¹⁷ E két ünnep jelenlétét az esztergomi könyvekben bizonyára az magyarázza, hogy Egerben Chrysostomus és Achatius társai egyikének ereklyéjét őrizték. Az egri Ordinarium (Impr. Venetius. 1514. RMK. III./1. 197.) meg is jegyzi: Sancti iohannis chrysostomi... oratio sola et non plures, ex quo manus sua sacra in hac ecclesia agriensi veneratur“. — „sanctorum decem militum martirum Est festum tabulatum. Ex quo in hac ecclesia. Agriensi habetur caput unius ex ipsis.“ Eger az esztergomi érseki tartomány leggazdagabb és legnagyobb püspöksége volt. Érthető, hogy liturgikus téren is éreztette hatását az esztergomi metropóliában.

¹⁸ f. 270, „Ipso die (ápr. 23.) de sancto adalberto. antiphona. Gloria christo domino... V. Corona aurea... (oratio) Omnipotens sempiterna deus qui hodierna die beatum adalbertum...“

egyházmegyében találkozunk, a kettős székhellyel rendelkező kalocsai és báciai érsekségben. A kalocsai székesegyház védőszentje *Nagyboldogasszony*, a báciai Szent Pál Apostol.

A C. I. m. ae. 33. kódex, MIKLÓS PÁP breviáriuma, tehát a XIV. század második felében (1387 előtt) készült másolata egy 1280—1300 között írt kalocsai breviáriumnak.

Mezey László

Kapitel

EGYKORÚ ÚJSÁGLAP DRAKULA VAJDÁRÓL.

A véletlen kevés XV. században nyomtatott újságlapot mentett meg az utókornak. Ezek főként a még távoli török háborúk Velencén át érkezett híreit, a francia király itáliai hadjáratát, DRAKULA vajda rémuralmát adják esetenként hírül, míg az új világrészek felfedezéséről KOLOMBUSZ Kristóf spanyol, latin és német nyelven kiadott levele számol be elsőnek.

DRAKULA havasalföldi vajda (*Vlad Tepes*) 1456—1462-ig tartó rémuralmáról és budai fogságáról szóló híradás, a „karóbahúzó“ vajda vérengzésének minden részletével méltán keltett izgalmat az akkori közvéleményben. Erre vall feltűnően sok kiadása is, melyek közül a legkorábbi 1485-ben Lübeck-ben jelent meg és egyetlen ismert példánya a múzeumalapító Széchenyi Ferenc gyűjteményével került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába.¹

De még jóval az újságlap megjelenése előtt MICHAEL BEHEIM versben is megénekelte DRAKULA viselt dolgait. A III. FRIGYES császár bécsújhelyi udvarába érkezett német vándorénekes költeményében elmondja, hogy értesülései egy JAKAB nevű szerzetestől származnak, aki a vajda kegyetlenkedései elől a bécsújhelyi kolostorba menekült.

„Da selbst ich michel beham
gar oft zu disem bruder kam,
der saget mir uil übel,
dy der trakel waida began,
der ich ein tail getichtet han.“

BEHEIM költeményét a heidelbergi egyetemi könyvtár egykoru kéziratából BLEYER Jakab közölte elsőnek,² szövegét ugyanakkor egybevetve a Széchényi Könyvtár újságlapjával, valamint a *lambachi*³ és a *st.-galleni*⁴ benecéskolostorok egy-egy XV. századi kolligátumának ugyancsak DRAKULÁRÓL SZÓLÓ KÉZIRATÁVAL.⁵ A szövegek egybevetéséből kiderült, hogy az újság-

¹ Könyvtári jelzete: Inc. s. a. 1948. Leírást ld. HUBAY. Rölapok ... (Bp. 1984) 3. sz. a.

² Ein Gedicht Michael BEHEIM's über WLAD IV., Woiwoden von der Walachei (1456—1462). Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge 32. Bd. 1. Heft.

³ A lambachi kéziratot közli: Archiv d. V. für siebenbürgische Landeskunde. 27. Bd. 331—343.

⁴ A st.-galleni kéziratot közli: BOGDAN, JOAN. VLAD TEPES ... Bucuresti 1896. 90—105.

⁵ BLEYER Jakab. BEHEIM élete és művei a magyar történet szempontjából. Századok 1902. évf. és BEHEIM MIHÁLYNAK VLAD DRÁKUL oláh vajdáról szóló költeménye és annak költői értéke. Századok 1904. évf.

lap, valamint a lambachi és st.-galleni kézirat — mindhárom más-más német nyelvjárásban írva — szinte szóról-szóra ugyanaz. De amíg a két kézirat a vajda kegyetlenkedéseinek felsorolásával véget ér, az újság a történetet azzal fejezi be, hogy „a vajda a magyar király évekig tartó budai fogságában bűnbánatot tartott, a keresztény hitre tért, miután pedig a király akaratából birodalmába visszatérhetett, sok jót cselekedett“.

Michael BEHEIM DRAKULÁRÓL lényegében ugyanazt mondja, mint az újságlap és a két kézirat, de előadása részletesebb, sőt a vajda elfogatásának körülményeiről is tud. Erről azt írja, hogy DRAKULÁT az Erdélybe érkezett MÁTYÁS király kíséretében lévő GISKRA JÁNOS záratta „iersiu“, azaz Giurgiú várába.⁶ A vajda későbbi sorsát, budai fogságát és szabadulását a nyomtatott újságlaptól eltérően viszont már nem említi.

BLEYER Jakab mindebből arra következtet, hogy a versben és prózában előadott történet közös forrása a vajda birodalmából elmenekült JAKAB barát szóbeli elbeszélése volt. Ezt a bécsújhelyi kolostorban feljegyezték, terjesztés céljából pedig az akkori szokásnak megfelelően többször lemásolták. Ilyen másolat a lambachi és a st.-galleni kézirat és ilyen másolat került később sajtó alá a vajda budai fogságának és hazatérésének legújabb hírével megtoldva. Ezzel szemben Michael BEHEIM DRAKULA kegyetlenkedéseinek elbeszélését a szerzetestől személyesen hallotta és képzeletében minden részlet tovább élt. Verses históriája tehát részletesebb, sőt a vajda elfogatására is kitér, amiről a korábban elmenekült barát már nem tudott. DRAKULÁT MÁTYÁS király 1462-ben fogatta el, ugyanabban az évben, amikor BEHEIM Bécsújhelybe érkezett. A szörnyeteg elfogatásának híre legújabb szenzációként nyilván oda is eljutott. BEHEIM kapott az alkalmon és a vajda elfogatásának a császári udvarban hallott részleteit kiegészítve JAKAB barát szavahihető elbeszéléssel, versbe szedte az udvar szórakoztatására DRAKULA hajmeresztő történetét.

BEHEIM költeménye az előadottakon kívül aktualitásával is hatott. Az újságlap általunk ismert legkorábbi kiadása ezzel szemben akkor jelent meg, midőn DRAKULA MÁTYÁS király 1476-ig tartó budai fogságából már kiszabadult, sőt már nem is élt. De hogyan került a távoli Lübeckben sajtó alá?

BLEYER Jakab feltevése az volt, hogy az újságlap e kiadása akkor jelent meg, midőn DRAKULA budai fogságát elhagyva, Havasalföld kormányzását újból átvette s egy pillanatra az érdeklődés középpontjába került. De az „impresum“, vagyis a hely, év és a nyomda megnevezése nélkül megjelent nyomtatvány betűtípusai azóta elárulták, hogy kiadója Bartholomaeus GOTHAN csak 1485 körül adta sajtó alá Lübeckben.

⁶ DRAKULA elfogatását ugyanígy írja le II. PIUS pápa. V. ö. Pii Secundi Pontificis Maximi Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt. Frankfurt. 1614. 296—297.

Bartholomaeus GOTHAN Magdeburgból jövet, 1484-ben telepedett Lübeckben.⁷ Nyomatványai kezdetben a Hansa városok könyvpiaca számára készültek, amíg a stockholmi püspök meghívására Svédországba nem ment. Miután ott a ferencesek stockholmi kolostorában a magával hozott nyomdafelszereléssel misekönyvet nyomtatott,⁸ visszatért Lübeckbe, de ettől kezdve mind stockholmi, mind lübecki nyomdája kizárólag a svéd könyvkiadás szolgálatában állott. Néhány év múltán II. IVÁN moszkvai nagyherceg meghívására Oroszországba indult, hogy az új találmányt ezúttal ott honosítsa meg.⁹ De útjáról nem tért vissza s az 1496. évi lübecki adókönyv már csak özvegyét említi.

E körülményből az derül ki, hogy GOTHAN a DRAKULÁRÓL kiadott újságot stockholmi útja előtt adta sajtó alá. Kinyomatásához kétféle betűt használt. A címlap típusát (Haebler 3 : 80G) magdeburgi műhelyéből hozta magával, míg a szöveg típusát (Haebler 5 : 103G) már Lübeckben szerezte. Ha tehát figyelembe vesszük azt, hogy 1484. szeptemberében érkezett Lübeckbe, egy 1486. októberében kelt okmány pedig már Stockholmban említi, az újságlapot nyilván 1485 táján adta sajtó alá.

Bár a hírlapok őseinek történetében ez az évszám valóban korai, mégis feltehető, hogy DRAKULA újságja a lübecki kiadást megelőzően is megjelent. Lübeck Európa délkeleti országainak forgalmán kívül esett és alig hihető, hogy egy Bécsújhelyből kiindult híradás, DRAKULA budai fogóságának és MÁTYÁS király akaratából történt hazatérésének legújabb hírével utólag megtoldva, első ízben ott került volna sajtó alá. Említettük, hogy lübecki nyomdája, Bartholomaeus GOTHAN előbb Magdeburgban dolgozott; ez a város Augsburghoz, a legelső német újságlapok kiadójához, vagy pedig a könyvpiacáról már a XV. században jelentős lipcei vásárhoz a kelet felé irányuló kereskedelmi és utasforgalom kiindulópontjához lényegesen közelebb esett. A DRAKULÁRÓL szülő izgalmas történetet bizonyára a városok egyikéből szerezte s középalmémetre¹⁰ fordítva, a Hansa városok olvasói számára újból kiadta.

Az újság vonzóereje az aktualitás, így tehát megokolt az a feltevés, hogy a híradást akkor adták először sajtó alá, midőn DRAKULA — amint

⁷ V. ö. VOULLIEME / Die deutschen Drucker des XV. Jhs. Berlin, 1916 és HERBER, KONRAD. Die deutschen Buchdrucker des XV. Jhs. im Auslande. München, 1924.

⁸ *Missale Strenghense*. [Stockholm] 1487. Barth. Gothan. V. ö. C. ELIJN ISAK. Kataloge der Inkunabeln der kgl. Bibliothek in Stockholm. Stockholm, 1914. I. No. 734.

⁹ Az első oroszországi nyomdát 1553-ban RETTENETES IVÁN cár megbízásából IWAN FEDOROW alapította Moszkvában. Első cyrilbetűs nyomtatványa 1564-ben jelent meg. V. ö. Lexicon d. g. Buchwesens. Leipzig, 1935—37.

¹⁰ „Mittelniederdeutscher Schriftdialekt“. Ezt a nyelvészeti meghatározást dr. NEDECZEY IENŐ egyet. m.-tanár úrnak hálásan köszönöm. KERTBÉNY KÁROLY (Egyszerű és bonyolult magyar nyelvű német nyelvű beszéd. Budapest, 1880.) állítása, hogy a „Drakula“ e kiadása az erdélyi szászok XV. századi nyelvjárását örökíti meg, téves.

Bartholomaeus GOTHAN Magdeburgból jövet, 1484-ben telepedett Le Lübeckben.⁷ Nyomtatványai kezdetben a Hansa városok könyvpiaca számára készültek, amíg a stockholmi püspök meghívására Svédországba nem ment. Miután ott a ferencesek stockholmi kolostorában a magával hozott nyomdafelszereléssel misekönyvet nyomtatott,⁸ visszatért Lübeckbe, de ettől kezdve mind stockholmi, mind lübecki nyomdája kizárólag a svéd könyvkiadás szolgálatában állott. Néhány év múltán II. IVÁN moszkvai nagyherceg meghívására Oroszországba indult, hogy az új találmányt szűttal ott honosítsa meg.⁹ De útjáról nem tért vissza s az 1496. évi lübecki adókönyv már csak özvegyét említi.

E körülményből az derül ki, hogy GOTHAN a DRAKULÁRÓL kiadott újságot stockholmi újsá elöött adta sajtó alá. Kinyomatásához kétféle betűt használt. A címlap típusát (Haebler 3 : 80G) magdeburgi műhelyéből hozta magával, míg a szöveg típusát (Haebler 5 : 103G) már Lübeckben szerezte. Ha tehát figyelembe vesszük azt, hogy 1484. szeptemberében érkezett Lübeckbe, egy 1486. októberében kelt okmány pedig már Stockholmban említi, az újságlapot nyilván 1485 táján adta sajtó alá.

Bár a hírlapok őseinek történetében ez az évszám valóban korai, mégis feltehető, hogy DRAKULA újságja a lübecki kiadást megelőzően is megjelent. Lübeck Európa délkeleti országainak forgalmán kívül esett és alig hihető, hogy egy Bécsújhelyből kiindult híradás, DRAKULA budai fogóságának és MÁTYÁS király akaratóból történt hazatérésének legújabb hírével utólag megtoldva, első ízben ott került volna sajtó alá. Említettük, hogy lübecki nyomdája, Bartholomaeus GOTHAN előbb Magdeburgban dolgozott; ez a város Augsburghoz, a legelső német újságlapok kiadóójához, vagy pedig a könyvpiacáról már a XV. században jelentős lipcei vásárhoz, a kelet felé irányuló kereskedelmi és utasforgalom kiindulópontjához lényegesen közelebb esett. A DRAKULÁRÓL szóló izgalmas történetet bizonyára a városok egyikéből szerezte s középalmémetre¹⁰ fordítva, a Hansa városok olvasói számára újból kiadta.

Az újság vonzóereje az aktualitás, így tehát megokolta az a feltevés, hogy a híradást akkor adták először sajtó alá, midőn DRAKULA — amint

⁷ V. ö. VOULLIEME Die deutschen Drucker des XV. Jhs. Berlin, 1916. és HAEBLER, KONRAD. Die deutschen Buchdrucker des XV. Jhs. im Auslande. München, 1924.

⁸ *Missale Strengnense*. [Stockholm] 1487, Barth. Gothan. V. ö. COLLJN ISAK. Kataloge der Inkunabeln der kgl. Bibliothek in Stockholm. Stockholm, 1914. I. No. 734.

⁹ Az első oroszországi nyomdát 1553-ban RETTENETES IVÁN cár megbízásából IWAN FEDOROW alapította Moszkvában. Első cyrilbetűs nyomtatványa 1564-ben jelent meg. V. ö. Lexicon d. g. Buchwesens. Leipzig, 1935—37.

¹⁰ „Mittelniederdeutscher Schriftdialekt“. Ezt a nyelvészeti meghatározást dr. NEDECZEY JENŐ egyet. m.-tanár úrnak hálásan köszönöm. KERTBENY KÁROLY (Ungarn betreffende deutsche Erstlings-Drucke. 1454—1600. Budapest, 1880.) állítása, hogy a „Drakula“ e kiadása az erdélyi szászok XV. századi nyelvjárását örökíti meg.

azt a befejező sorok is hírül adják — a magyar király akaratából ismét uralomra került. A vajda visszahelyezését MÁTYÁS 1476-ban határozta el, de uralma mindössze egy évig tartott. Bár az újság halálát nem említi, mégsem valószínű, hogy már életében megjelent. Az 1470-es években aktuális eseményekről szóló híradásokat még alig nyomtattak, mert a nyomdászok az új találmány elsőrendű feladatát egyházi szerkönyvek, továbbá a vallásos és tudományos irodalom termékeinek kiadásában látták. Velencében és ezt követőleg Augsburgban megjelent ugyan egy-két kelet-ről érkezett mindkívüli híradás, de ezek az első úttörők.

Feltűnő a DRAKULARÓL szóló újságlap magyar vonatkozású híreinek hangsúlya. Lehet, hogy kiadásában is magyar szándék rejlik. Említettük, hogy az újságlappal azonos szövegű lambachi és st.-galleni kézirat a vajda 1462-ig elkövetett rémtetteit sorolja fel. Az újságlap kiadója ugyanennek a szövegnek bevezető címet is adott, melyben a vajda 1456. évi magyarországi garázdálkodását említi ki. A befejező sorok DRAKULA további sorának alakulásában ismét a magyar király irányító szerepét hangsúlyozzák, akinek budai fogságában a szörnyeteg állítólag emberré lett és akinek segítségével birodalmába visszatérhetett. A lübecki kiadás megjelenésekor MÁTYÁS már Bécs ura volt és a német közvélemény érdeklődésének előterébe lépett. DRAKULA története ugyanakkor elvesztette aktualitását, de MÁTYÁS személyének érintésével időszerű lett. A magyar király bécsi udvarában a bécsújhelyi kolostorba menekült JAKAB barát kéziratban elterjedt elbeszélése nyilván köztudomású volt. A rémhistoria a vajda hosszú évekig tartó budai fogságának és MÁTYÁS király iránta tanúsított nagylelkű gesztusának említésével bizonyára alkalmasnak találtatott arra, hogy a Bécsbe bevonult magyar király iránt rokonszenvet keltsen. Az ilyen módon kiegészített kézirat a király környezetének sugallatára kerülhetett sajtó alá, de semmiestre sem a távoli Lübeckben, hanem talán Augsburgban, ahol 1488-ban THURÓCZY János MÁTYÁS király bécsújhelyi győzelmét megörökítő „Magyarok Krónikájá“-t is nyomták,¹¹ vagy Lipcsében, ahol MÁTYÁS 1486. évi törvénykönyvének mindkét kiadása készült¹² és ahonnan a törökök 1483. évi krajnai betörését és MÁTYÁS seregeivel való összetűzését újságlap adta már hírül,¹³ vagy éppen Nürnbergben, melynek virágzó nyomdászata a magyar könyvpiacnak ugyancsak sokat dolgozott és ahol DRAKULA újságja Peter WAGNER sajtóján 1488 táján újból megjelent. Azt, hogy MÁTYÁS király korát megelőzve, a közvélemény irányí-

¹¹ THWROCZ; JOANNES DE. Chronica Hungarorum. Augustae Vindelicorum 1488, Erhard Ratdolt: Hain 1518.

¹² Constitutiones incliti regni Hungariae. Lipsiae 1488, Moritz Brandis. Cop. 1758. és Lipsiae 1490, Conradus Kachelofen. Hain 5779.

¹³ „Hofmer vonn turcken.“ Lipsiae 1483/84; Marcus Brandis. Leirást ld. HUBER. Röplapok. z. sz. 2.

Han deme quaden thyrāne
Dracole wyda.

Bamberg, 1491.

Ein wunderliche vnd erschrockenliche
 hystori von einem grossen würrich genant
 Dracole wayda Der do so gar vnkristen-
 liche marter hat angelegt die mensche als
 mit spissen. auch ay lica zu tod gelyffen 12

Georucke zu bamberg im Lxxxii. iare.

Lübeck c. 1485.

tására a sajtót is felhasználta, III. FRIGYES császár ellen lázító, Strassburgban 1485-ben kiadott és a császártól elkoboztatott röpirata is bizonyítja.¹⁴ DRAKULA históriáját ugyanabban az évben, tehát Bécs meghódításának évében adták valószínűleg sajtó alá és a nagy feltűnést keltő híradás azután Lübeckben is megjelent.

Az újságlap 1485 után szinte sorozatosan kerül még sajtó alá: Nürnbergben (1488, 1499, 1515, 1521), Bambergben (1491), Augsburgban (1494, 1520, 1530) és Strassburgban (1590).¹⁵

A híradás népszerű volta érthető, mert hiszen a vajda minden képzeletet felülmúló kegyetlenkedéseit a helyszínről elmenekült szemtanú előadásában olvasták. Bennünket az újság említett magyar vonatkozása érdekel és lübecki kiadásának pompás DRAKULA-fametszete, a XV. századi könyvillusztráció remeke.

Leonhard HEFFT XV. századi német krónikás az 1462. év történetében DRAKULA elfogatását említve azt írja, hogy a vajda képét mindenféle mutogatták.¹⁶ Ezek a képek a vásárok tömege számára készült fametszetek lehettek. Ilyen fábametszett arcképét ismerjük pl. a vajda hatalmas ellenfelének, II. MAHOMET-nek is, amely a szultán állítólagos levelével Albert KUNNE trienti sajtóján 1475—76-ban jelent meg.¹⁷ A kelet urát jelképező, nyilván olasz eredetű érdekes fametszet ilyen módon akkor látott napvilágot, amikor a konstantinápolyi udvarba érkezett Gentile BELLINI pompás MAHOMET-portréja és a ferrarai COSTANZO ugyancsak a szultán udvarában készült érme még nem is létezett. A szultán levelét és fábametszett képmását terjesztő röplapot Bizánc meghódítója, kora egyik leműveltebb uralkodója iránt megnyilvánuló érdeklődés hívta életre. DRAKULA rémuralma a kortársak érdeklődésére ugyancsak számot tarthatott, mert amint azt az újságból olvassuk, karóbahúzó örületének még a hatalmas MAHOMET követői is áldozatul estek. Elfogatásakor tehát könnyen akadt fametsző, aki „kegyetlen és zord“ vonásait a felizgatott tömegnek bemutatta. Hogy a

¹⁴ V. ö. FRAKNÓI VILMOS, MÁTYÁS király megbízásából nyomtatott politikai röpirat. M. Könyvszemle 1915. évf.

¹⁵ E kiadásokat közli KARADJA, CONSTANTIN J. Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen. Gutenberg Jahrbuch 1934.

¹⁶ HEFFT krónikájának erre vonatkozó részét közli a müncheni példányból készített másolat alapján BOGDAN id. m. 31. l. „Adeo denique visu crudelis et austerus apparet, ut imago vultus sui in universum fere sit orbem depictam [depicta] in spectaculum missa.“ Itt említjük meg, hogy BOGDAN id. m. a tiroli AMBRAS-gyűjtemény DRAKULÁT ábrázoló festményét közli. A bécsi Kunsthistorisches Museum kérdésünkre 1948 okt. 26-án kelt levelével azt válaszolta, hogy a birtokában levő AMBRAS gyűjteményben hiteles DRAKULA-portré nincsen.

¹⁷ A röplap egyetlen ismert példányát közli SCHREIBER. Holzschnitte aus dem letzten Drittel des XV. Jhs. in der kgl. Graphischen Sammlung zu München. (HEITZ, PAUL. Einblattdrucke des XV. Jhs. XXXI. Strassburg, 1912. No. 94.) A röplap eredetét illetőleg ld. HIND, ARTHUR. An introduction to an history of woodcut. London, 1935. I. II. 392.

lübecki fametszet megőrizte-e a krónikás említette népszerű képek eredeti vonásait, nem tudhatjuk. Így csupán az érdekel, beleillik-e ez a fametszet az egykoru lübecki könyvillusztráció stílusába?

A lübecki ősnyomtatványok fametszetdíszét Albert Schramm facsimile-kiadványa gyűjti egybe,¹⁸ a lübecki fametszők teljesítményéről ilyen módon teljes képet adva. A két legszebben illusztrált lübecki ősnyomtatvány, a „*Dodes Dantz*“ (Mohnkopfdruckerei, 1489) és a lübecki Biblia (Steffen Arndes, 1494) fametszetdíszé éppúgy, mint a művészi szempontból kevésbé értékes illusztrációk szemlélete arról győz meg, hogy DRAKULA képmása idegen mintakép után készült. A fametszet erőteljes vonalvezetése, fény és árnyék nélkül is plasztikus hatású rajza, a lübecki fametszetek finoman árnyékoltságtól, néhol az arc típusokban is németalföldi hatást tükröző stílusától idegen. Ez a kép a fametszés egészen korai technikájára utal, bár kivitele feltűnően gyakorlott kézre vall. Nem lehetetlen tehát, hogy mestere a krónikás említette régi DRAKULA-képet rajzolta újból fára, a vajda kegyetlen vonásait egyéni művészetével is hangsúlyozva.

Az újságlap Peter Wagner nürnbergi sajtóján 1488 táján megjelent kiadásában ugyanezen fametszet majdnem pontos másolatát találjuk.¹⁹ A nürnbergi fametsző tehát vagy a lübecki képet másolta, vagy pedig mind a lübecki, mind a nürnbergi fametszet közös mintaképet követ. S ez a közös mintakép, mint már mondtuk, a krónikás említette, mindenféle elterjedt DRAKULA-kép, de talán az ismeretlen első kiadás illusztrációja is lehetett.

Érdekes az újságlap 1491. évi bambergi kiadása.²⁰ Ezt Hans Spoerer adta sajtó alá, nyomdász és fametsző egyszemélyben, aki 1471—1487-ig Nürnbergben dolgozott és több xylografica, mint pl. az 1471. évi *Biblia Pauperum* (Schreiber II.) és az 1473. évi *Ars Moriendi* (Schreiber VIII.) kiadásával tűnt fel.²¹ A nürnbergi „*Hans Brieffruck*“-al, Regiomontanus, Mátyás egykori csillagásza megbízásából 1474. és 1476-ban készült xylografikus naptárak kiadójával is valószínűleg azonos.²² Bambergben az újságlap nürnbergi kiadását adta újból sajtó alá, DRAKULA képmását a xylografica fametszetdíszének primitív, de mégis kifejező modorában megismételve.

Hubay Ilona

¹⁸ Der Bilderschmuck der Frühdrucke. X—XII. Leipzig, 1927—29.

¹⁹ Hain 6405; SCHRAMM id. m. XVIII. Leipzig, 1935. No 530.

²⁰ Egyetlen példánya a British Museum könyvtárában. Ld. BMC. I. 176.

²¹ V. ö. HIND id. m. I. 212.

²² A két naptár példányai ma a British Museum könyvtárában. Ld. BMC. I. 74—83.

MAGYARSÁGTUDOMÁNYUNK KÉT ÉRTÉKES SZEGEDI EMLÉKE: PESTI MIHÁLY ÉS PÉCSI FERENC KÓDEXE.

A magyarságtudomány nevében akarjuk kissé a fátyolt fellebbenteni két elfelejtett XVI. századi kódexünkről, melyet minden szempontból sem is méltattak még kellően. Nem is köztudomású, hogy a fatum libellorum Szegedre, az alsóvárosi ferencesek könyvtárába sodorta őket; ha kereste volna őket valaki, a mult századi feljegyzések alapján Gyöngyösön kellene őket megtalálni.

Mind a két kódex kizárólag mint vendégnyelvemlékek tartalmazója érdekelte a kutatókat; holott ez az egyoldalú szemlélet eléggé megbosszulta már magát. Összes magyar nyelvemlékeinket a latin szövegek mellőzésével adták ki; pedig felbecsülhetetlen magyar értékek rejlenek az eddig ki sem adott latin szövegekben: magyar liturgiátörténeti, pasztorálistörténeti, néprajzi és vallásos etnográfiai, történeti, művelődéstörténeti, orvostörténeti, földrajzi adatok, szövegek; nem is szólva arról, hogy mennyire fontos a kódex pontos meghatározásához, szellemtörténeti hátterének felvázolásához az a latin szöveg, amelybe sokszor a magyar részeket beleágyazták.

A két, jelenleg Szegeden található kódexnek ezeket az elhanyagolt magyarságtudományi vonatkozásait akarjuk e tanulmányunkkal ismertetni; a magyar nyelvtörténeti kutatás kivételével.

1. Pesti Mihály Bibliája 1541-ből.

A szegedi ferences könyvtár egy 1528-ban megjelent nyomtatott latin Bibliát őriz és benne öt vendég-nyelvemléket. A Biblia Sanctus Pagninus, domonkos szerzetes humanista latinnyelvű új bibliafordítását tartalmazza, mint a címlapon hirdeti: „Habes in hoc libro prudens lector vtriusque instrumenti nouam translationem aeditam a reuerendo sacre theologiae doctore sancto pagnino lucensi concionatore apostolico Praedicatorij ordinis.“ (1528-as évszám.)

Abban az időben egészen a tridenti zsinatig katolikus körökben modernnek számított az ilyen új latin fordítás. A tridenti zsinat azután minden újabb fordítást (latinnyelven) eltiltott és a régi Vulgata-fordítás használatát kötelezővé tette. Természetes, hogy Magyarország sem zárkózott

el a koráramlat elől: ez a modern fordítást tartalmazó biblia-példány ugyanis már legkésőbb Buda elestekor hazánkban volt, amint a hátsó bekötésű tábla belsején olvasható bejegyzés elárulja:

„Biblia hec fuit Michaelis l[itte] rati in Ciu[i] t[a]te Pestiensi prope Budam exist[entis] Anno 1541 cum cesar Turcarum occupavit sibi domum Regiam Budam et postea castra multa in Vngaria etc.“

A magyar szövegek nagyjából szintén ebből az időből valók, egy-két évtized különbséggel. *Négy különböző kéz írta őket. Pesti Mihályé a IV. kéz; ő szerintem nem írt semmit sem a könyvbe, csak az említett bejegyzést.*

Az első tulajdonos birtokából a könyv a ferencesekhez került. Lehet, hogy a szécsényiekhez, és onnan Gyöngyösre, sok ferences és egyéb könyvtár gyűjtőhelyére, ahova több, mint 60 könyvtárból hozták össze a török idők alatt a könyveket.¹ Az ezt igazoló bejegyzést a címlapon olvashatjuk:

„Catalogo Bibliothecae Gyöngyös inscriptus.“ A címlap hátsó oldalán pedig ez áll:

„Conventus Gyöngyösiensis Ordinis Fratrum Minorum Reformatorum. Inscriptus Bibliothecae Per Fr[at]em Joannem Bárkányi. Anno 1662. Szecseniensem.“

Gyöngyösön volt a könyv 1835-ben, mint Döbrenteinél olvashatjuk: „Döbrentei Gábor 1835-beli kérésére lett keresés közben taláta Gyöngyösön a' Ferenczes atyák könyvtárában 1836 p. Magócsy István guardian's hozta Budára 1836 május 3. ... Mását vette onnan Frankenburg Adolf 1836 aug. 14. Összeolvasta Döbrentei Gábor.“²

Megjegyzendő, hogy Döbrentei Gábor hallatlanul érdekes módon járt el ezeknek a nyelvemlékeknek közlésénél. A Pesti-kódexből, melyet Döbrentei „Mihál deák bibliájának“ nevez, először leközölte a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének második felében (II, II: Vegyes tárgyú magyar iratok) a 39—51 oldalon „Szentírasi magyarázatok Mihál deáktól“, majd „Mihál deák néhány zsidó s görög szót magyaráz“, majd: „Az betegségekről, melyekről az evangéliomban emlékezet van“, azután a régi pénzekről szóló, most már tőlem nem talált szöveget; az egész elé pedig odatette „Az Szent Máté írása szerint való evangéliomnak summaja rész szerint“: a Máté-evangéliumnak distichonokba foglalt rövid tartalmát. Még mielőtt végleg elkészült volna a kiadás, valaki figyelmeztethette Döbrenteit, hogy ez mind már megjelent szöveg. Sylvester János bibliafordításából szóról-szóra kivett részek ezek, de az, aki Pesti Mihály Bibliájának üres lapjaira Sylvester könyvéből kiírta őket, tudatosan átírta azokat más nyelvjárásba. Döbrentei félt a felsüléstől; így a 39—51 oldalak kiadatlan nyelvemléknek vélt szövegeit kiemeltette, és egészen más, sebtében össze-

¹ Magyar Minerva.

² RMNy. II, II. (Vegyes tárgyú magyar iratok 44).

szedett szövegeket vett bele; ezek természetesen megbontják az egész nyelvemléksorozat kronológiai sorrendjét. Ezt a szerkesztő elég homályosan megokolja a bevezetésében, amely később készült, mint a kötet zöme (a nyelvemlékek csakugyan az 1. nyomdai íven kezdődnek; a könyv végén pedig a „Magyarázatok s jegyzetekben“ — akárcsak az elején a tartalomjegyzékben — az újonnan felvett szövegeket hozza. Nem lett volna baj, ha mégis a piacra nem került volna ki, úgy látom, jó néhány példány, amelyben mégis az eredeti „Mihál deák“-féle szövegek maradtak meg.

A Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének így variánsa keletkezett, melyet, úgy látjuk, a kutatók eddig nem tettek szóvá.³ Az újabb, javított szövegbe a többi szöveg között Döbrentei a Pesti Mihály-féle bibliából belevett és a rendesnek számító kijavított II. kötetben le is közölt egy nagyon érdekes magyarnyelvű kincskereső ráolvasást a XVI. század derekáról; Ipolyit leszámítva, ki néhány sort idéz belőle, ez sem találta meg eddigi feldolgozóját.

Manap már — sajnos — nincs meg minden levél a Pesti-féle bibliában, amelyet még Döbrentei teleírva talált és közölt onnan. Mi most nem tehetünk mást, mint hogy ismertetjük, mi maradt még meg és bővebben megbeszéljük a rendkívüli értékű kincskereső ráolvasást.

*

1. „A nehez igeknek magarlagarol mellek az vy testamentomban vadnak a b c zerent“ (I. kéz műve).

Mint láttuk, ez Sylvester János szövege, nyelvjárási átírásban; megvan a RMNY II. kötetének változatában.⁴

2. „Az ollan ighekrol valo tanullag mellek nem tulajdon igekben vetetnek.“ (I. kéz műve.)

Míg az 1. sz. szöveg az elülső bekötési tábla belsején olvasható; ugyanaz a kéz a könyv utolsó nyomtatott levelének hátlapján ezt a szöveget írta át nyelvjárására Sylvesterből.⁵

3. Kincskereső ráolvasás (Pesti Mihály bibliája II. kéz.) Pesti Mihály bibliájában a II. kéz a XVI. század első felében egy kincskereső ráolvasó imádságot írt le (Malachi fo. 303; l. lejjebb 1.) A kincskeresés a középkor kedvelt foglalkozása; a szegény ember így akart legegyszerűbben nyomasztó helyzetéből megszabadulni. Hazánkban különösen divatos volt a kincskeresés; Wlislocki szerint leginkább a magyaroknál divott és iparszerűen űzték.⁶ Nem tudom, ez a vélemény mennyire felel meg a

³ L. az egészről bővebben a Magyar Nyelvben megjelent cikkemet: A Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetének változata.

⁴ RMNY. II, II, 43—49. „Mihál deák néhány zsidó s görög szót magyaráz.“

⁵ RMNY. II, változatában: 41—43. „Szentírási magyarázatok Mihál deáktól.“

⁶ H. WLISLOCKI: Aus dem Volksleben der Magyaren, München, 1893. 82; a véleményt magáévá teszi H. BÄCHTOLD—STÄUBLI: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens VII. (Berlin, 1935—6.). Sp. 1002—1013.

valóságnak. Minden esetre tény, hogy Pannonia és az egykori Dacia területén nagy sikerrel járt a kincskeresés. Ezt a két provinciát a rómaiak annak idején tervszerűen ürítették ki s a lakosság jó része arra gondolva, hogy hamarosan visszatérhetnek, vagyonának egy részét elrejtette. Így valóban hazánk területén más provinciákhoz mérve aránylag nagyobb leleteket találtak.

Európa-szerre a kincskeresés rengeteg babonával, néphiedellemmel van egybekötve. A kincset őrző szellemeket, a gonosz lelkeket exorcismus-szal, vagy varázsf formulákkal akarták kényszeríteni, hogy az általa őrzött kincs helyét elárulja és kimutassa.⁷ Jelen szövegünkben a középkor mértéke szerint mérve azonban nem láthatunk semmi babonás vonást, szellemeket, manókat vagy a gonosz lelket kényszerítő adiuratiót. Két imádság van ebben a szövegben; az első (jelenleg már nincs meg) címe: „Experimentum ad virgas consecratas“; a másodiknak címe: „Alia (t. i. benedictio) ad virgas.“ Mindkét cím világosan szakrális, liturgikus formákat árul el. A kincskereső vesszőt áldják meg ezzel a két formulával; hogy az első is ilyen benedictio, áldás, azt egyrészt a második darabnak címe: „Alia“, másik mutatja, másrészt meg az első darab szövege is: „vezérij és vigy te engemet: ez el rejtett kincse és ne mutass se vasra...“ (15—16. sor.) Meggyőződésünk, hogy a szóbanforgó szöveg egy latin középkori benedictio, tehát szentelménynek, sacramentalénak a fordítása. Ezt onnan következtethetjük, hogy a második rész eleje még latinul maradt meg (27—28. sor.) továbbá, hogy semmi babonás vonás a szövegben nem található. A XV. században különösen a hazánkhoz közel fekvő bécsi egyetem tanárai, mint pl. Nicolaus de Javor, erősen küzdöttek a babonás incantatiók (ráolvasások) ellen.⁸

Küzdelmükben Aquinoi Sz. Tamás alapelveit tették magukévá: Semmit nem szabad mondani, ami bármi módon a gonosz lélekkel összefügg, nem szabad ismeretlen neveket kimondani, vagy felírni, nem szabad megemlékezni történeti eseményeket felhozni, a szent szavakkal nem szabad babonás szavakat elegyíteni, csak a szent kereszt jelét szabad alkalmazni.⁹ Ezeknek a követelményeknek teljesen megfelel a mi szövegünk: a gonosz lélek, vagy szellem, manó, semmiféle említést nem talál benne, mincsenek benne ismeretlen nevek és események, sem babonás szavak, és csak a kereszt jelét alkalmazza. Szent Ilona (Helena) „asszonyt“ említi, ki Nagy Konstantin anyja volt és Jeruzsálemben megtalálta Krisztus keresztjét. Tisztelete hazánkban igen nagy volt, ünnepe csaknem minden kézírásos és minden

⁷ C. MEYER: Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte. Basel, 1884. 290.

⁸ Ad. FRANZ: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter, II. Freiburg i. B. 1909. 431—433.

⁹ Summa theologiae 2—2. qu. 96. art. 4.

nyomtatott liturgikus könyvünkben megtalálható a Pray kódextól (1192—1195) kezdve febr. 8-án és ápr. 15-én¹⁰ még külön himnuszt is költöttek át személyére egy XVI. sz.-i antiphonariumban.¹¹ Kevésbé ismert, de viszont a Bibliából való a ráolvasás második eseménye: „*miképpen az Jerikó városában az Akantul lopott palást el nem enyészheték és eltitkoltak baték, kit az Józ sue Istennek akaratiából meglele*“. (Józs. 7, 21) JÓZSUE Jerikó városára kimondotta a nagy cherem-et: semmit zsákmányolni nem szabad, mindent el kell pusztítani. Ezt a parancsot Ákán megszegte, mert megtartott egy babiloni köpenyt és más értéktárgyakat, amiért halállal kellett lakolnia. A harmadik esemény, melyre hivatkozik, a harcra szent királyoké, kiket a csillag „*az mi nemes idvezőjötöknek születésére vezérle*“ (14. sor). A három napkeleti bölcs, mint az utasok vezérője, rendkívül népszerű volt a magyar középkorban; számos misét találtunk tiszteletükre középkori kéziratainkban.¹²

A ráolvasás latin eredetijét azonban nem sikerült eddig megtalálni; a magyar szöveg értéke tehát annál nagyobb. A „*ráolvasás*“ szónak az eredete talán ott keresendő, hogy a liturgikus szövegekben gyakran előforduló kifejezést: „*lege quinque pater noster pro vulneribus domini nostri iesu cristi*“, mely gyakorta fordul elő más liturgikus könyvünkben¹³ is, magyarra fordították, amint valóban szövegünkben meg is található: „*olvass öt pater nostert háromszor*“ (19. sor.) Az előző imádság a kincskereső vessző megáldása (1—18. sor), ezután következik a tulajdonképeni „*ráolvasás*“: a Miatyánk elmondása 15-ször, azután újabb imádság, mely egyenesen Jézushoz fordul (22—25. sor).

Ezzel — úgy hiszem először — sikerült ezt a nemcsak nyelvi, hanem még inkább művelődési-történeti és néprajzi szempontból fontos kis emléket kellően megvilágítani. Első közlőjének, a múlt század racionalizmusában nevelkedett Döbrenteinek rövid, lesújtó véleménye ez volt: „... az akkoriban bűbajos babonás ostobaság ezen tanúirata ...“¹⁴ Ipolyi Arnold méltán róttá meg ezért, mikor Mitológiájában¹⁵ e szövegről mondja: „... mindeddig kevésbé méltatva, mint szűkfelfogású közlőjük, Döbrentei

¹⁰ KNIEWALD, K.: A Pray-kódex Sanctoraléja. MKönyvszemle 1939. 4. 6. 36.

¹¹ „De sancta Elena regina. Gaude foelix ungaria gaude de christi munere... Elena quam sanctissima de te nascendo prodiit“: Jászóvári prem. könyvtár „Kézir. 93.“ jelzetű pálos antifonarium fol. 203—204. A himnusz egyébként Sz. Erzsébet himnuszának egyszerű átvétele.

¹² Erre vonatkozóan I. cikkemet, Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége, MKönyvszemle 1941. 132—149.

¹³ Pl. a passio éneklésénél Jézus halálához érve: „Flectas genua, lege credo in deum“, „Symbolum unam lege.“ (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár L. II. 7. XV. századi Passio-kézirat, fol. 16^r és 50^r).

¹⁴ Régi Magyar Nyelvmélekek II. (Vegyes iratok 401.).

¹⁵ Magyar Mythologia II. 3. kiad., Budapest, 1929. 154.

méltatlan felmutatása tanúsítja; az emlékek 1529—41 időszakbóliak, s kincskereső bűvös vesszők és nyilak, ezen bűvös célra való készítése, megszentelésére vagy áldására, azaz igézésére vonatkoznak.“ Hiányosan, kihagyásokkal közli a szöveget; néhány sorral említi meg csak Viski Károly, Ipolyira hivatkozva.¹⁶

Jelenleg a szöveget magában rejtő Pesti-féle Biblia, mint az elején megjegyeztük, már nem Gyöngyösön, hanem Szegeden található a ferencesek könyvtárában. Itten tanulmányoztam 1942 okt. és 1943 februárjában. Közben sajnos a szöveg első részét tartalmazó levél kiesett a könyvből, én már nem találtam. Az egész szöveg megvan Döbrenteinél.¹⁷ Mivel elég nehezen olvasható, talán nem lesz haszontalan, ha a szöveget, ámbár már közölve van, mégis csatoljuk tanulmányunkhoz. Az első (elveszett) rész Döbrenteiből, a második saját átírásom szerint.

„Experimentum ad uirgas consecratus.

En keroztelek teghedet zentelt vezze + atyanak + fiunak + es zent lelek neweben, Vronk cristoľnak zent testevel, zent verevel, bodogazoynak tisztaffagos zent zwz teyével, hog amit en teneked parancyolok, abban te chawargo ne leg, ha nem en nekem igazan meg mvtaľfadh, es kizeľttelek az elo istenre ki zemelebe harom alatyaban egh, atya fiv es zent lelep (!) isten Es keziritlek az meynorzagbeli zentokra, zent apastolokra, profetakra, patriar[chak]ra, martiromokra es zvzekre, Es kiziretelek az neg Ewangeliftara zent matera, zent lukasra zent marcra, es zent Janofra“

(Eddig tart a RMNy szövegében megmaradt rész; ez a levél hiányzik jelenleg a kódexből. Folytatása, most már saját átírásunk szerint, a kódexből, a következő)

„kerlek es parancyolok teneked, hog te eletted ľmj nemv igaz dolog kivaltkeppen ez el reytet kynch el ne enyezheffek, mikeppen az zent elona azyon elot cristus iefus vronknak kereztfaja el nem
5 enyezhetek es mikeppen az iereko varoffaban az akantvl lopot palast el nem enyezhetek, es el titkoltathatek, kit az iosue, istennek akaratyabol meg lele, Azon keppen te ellotted ez foldbely el Reytet kynch el ne titkoltathaffek +
10 Atyanak + fiunak + es zent lelok istennek ne[ve]ben Es kezerritlek az harom zent kiralokra, meleket az chillag Igazan az mi nemes idvezoYTEknek zv-

¹⁶ A magyarság néprajza, II. kiad. Györfly István—Viski Károly: Tárgyi néprajz, 370. l.

¹⁷ RMNy. II, II. Vegyes tárgyú régi magyar iratok CCLXXVII. számmal, 44—46.

- leteffere vezerle, mel ighen igazan v̄tet
 az cillag vezerle, ol̄yan igazan vezzer̄y
 15 es vig te Enghemet ez el Reýtet kincre,
 es ne m̄tas vaſra ſe Rezre ſe onra, ſe
 Batokra, hanem bizonyal araȳnra ezufre
 es tiſta kincre, + A[tya] + f[iu] + es zent l[elek] n[eveben],
 olvas ot p[ate]r noſterth haromzor, harom vtan
- 20 Mikor az kincnek helere meg az veze
 aioýt Egybe veſſed mond ezt elen keppen,
 Uram Jeſus oriſtus ſegel meg Arra
 amire en maſtan Jndwltam az te Jo
 wotodbol es nag ergalmaſſagodbol ky elz
 25 es vralkodol mind örökv̄l öröke Amen.

Alia ad virgas

- Primo lege quinque p[ate]r n[oste]r pro wlperibus
 d[omi]ni n[ost]ri ieſu criſti, es ket n̄ynak az ayat
 n̄ylak en tinektek paranc̄yolok atyanak
 30 fiwnak es zent lelok iſtenek nevevel
 es hatalmaſſagaūal kinek hatalmaſ
 ſaganak minden hatalmaſok engednek,
 azon iſtenek n[eveben] paranc̄yolok en nektek
 hogy ez el reýtet kincet En nekem
 35 es igazzan meg mvtaſſatok.“

4. *Sylvester János*, „Az ſzent Máté írása szerint való evangeliomnak ſummája“ nyelvjárasi változata (*Pesti Mihály bibliája* III. kéz) *Pesti Mihály* bibliájában (*Maccabeorum* II. fo. 355 utáni üres levélen, mind a két oldalon) a III. kéz a XVI. század dereka táján leírja *Sylvester János* bibliafordításából a négy evangélium versbe foglalt tartalomjegyzékéből *Sz. Máté* evangéliumát: „Az ſzent Máthe irafa szerent valo euangeliomnak ſummaia rez szerint.“ Az egyes fejezeteket *Sylvester János* egy jól-rosszul sikerült distichonba foglalta tartalmuk szerint; a III. kéz lemáſolva az egészet, tudatosan más nyelvjárásra írja át a szöveget.¹⁸

5. *Pesti Mihály bibliája*: „Az betegségéről, melyekben az evangéliomban emlékezet van“ (V. kéz.). *Pesti Mihály* bibliájában, a hátulsó bekötési tábla belsején olvasható az V. kéz írása: „Az Betegsegekröl mel-lekröl az ewangeliomban emlekezet van.“ Ebben a „hydropicus“ és „paralysis“ szavakat magyarázza.¹⁹ *Döbrentei* a 3. sorban hibásan közli: „n̄ȳen“, helyes olvasása a szónak: „nic̄yen“ (= nincsen).

¹⁸ RMNy. II, II. változata: 39–40. l.

¹⁹ RMNy. II, II. változata: 50. l.

II. Pécsi Ferenc kódexe.

A szegedi ferencesek könyvtárában egy hat leveles kis papírkódexet őriznek; 1521—1529 között több kéz írta. A legértékesebb része a kis kódexnek Pécsi Ferenc plébános magyar verses fordítása 1529-ből (Laus sancti Nicolai pontificis). A kis kódex egykor szintén nyomtatvány levelei közé kötve a gyöngyösi ferences könyvtárnak volt a tulajdona és nem tudom, mi módon, megfosztva nyomtatványától, most különválasztva található Szegeden.

1836 máj. 3-án Döbrentei Gábornak P. Mágócsy István gyöngyösi gvardián hat latin könyvet hozott; köztük egy nyilvánvalóan colligatum-jellegű nyomtatott könyvvel egybekötött hat leveles papír-iratot.²⁰ „Eredeti je (t. i. az említett verses fordításnak) könyv levelei között, mellyben ezek vagynak: De continentia sacerdotum 1510. De sacramentis 1512.’ stb. E’ könyv, a’ gyöngyösi sz. ferenczeseké. Lemásolta Frankenburg Adolf 1837. Összehasonlította Döbrentei Gábor.” 1840-ben közzé is tette Pécsi Ferenc verses fordítását.²¹

Negyven év múlva Szilády Áron már nem tudta megkapni a verses fordítás szövegét. Nem tudta megállapítani, „valjon megvan-e a könyv s benne vannak-e a beirt levelek, vagy külön választva, mint a Gyöngyösi Codex? Valjon Gyöngyösön kell-e keresnünk vagy az Akadémia könyvtárában, vagy pedig Döbrentei halála után sajtos boltba kerültek?”²² A szöveget így csak Döbrenteiből közölhette.

Az elveszettnek vélt kéziratot 1895-ben újra megtalálta, amint Szécsy Károly elmondja: „dr. Murajda Nándor, a gyöngyösi ferenczrendi ház lelkes és tehetséges fiatal tagja... fölkérésünkre örömmel vállalkozott, hogy a szerzet könyvtárában keresésére indul... s alig néhány hét múlva szerencsésen megtalálta Gyöngyösön.”²³

Azóta, mint láttuk, a kis kódex nincs egybekötve semmiféle nyomtatvánnyal, hanem különválasztva, önállóan őrzik a szegedi ferences könyvtárban.

A kéziratot könyvecske teljes tartalma a következő.

1. „*Anthoni Manicelli Weliterni Hymnus in div. Nicolaum Pontificem.*“ A végén: „1529.“ (Fol. 1—2’ (I. kéz.) Pécsi Ferenc latin eredeti je.) Szövegének átírása Sziládynál található.²⁴

²⁰ A M. T. Társaság Évkönyvei. III. Budán, 1838. 115—117. Ez Döbrentei jelentése az Akadémia 1836. szept. 1—10-iki VII. nagygyűlésén.

²¹ RMNy. II, II. Vegyes tárgyú régi magyar iratok, 23—27. l.

²² Régi magyar költők tára III, Budapest, 1881. 469. l.

²³ Adalékok a régibb magyar irodalomhoz. Irodalomtörténeti közlemények 6. 1896. 387. l.

²⁴ RMKTára IV, Budapest, 1883. 391—394. l.

2. „*Peregrinatio Laurentii Taar.*“ (Fol. 3.: — I, kéz) Szövegét Szécsy közli.²⁵

3. 1529-ből való latin feljegyzés Nándorfehérvár elestéről, a mohácsi vésztől, a koronázásról (Pécsi-kódex fol. 37) A szöveget eddig nem közölték, talán nem lesz érdektelen:

„1521. Caesar Schwlamerius.

Hoc Anno-est expugnata et capta castrum

Nandoralbensis per Cesarem Turcorum qui fuit

potentissimus et Capcione vrbis Constantinopolitani

Et deuaftaut magnam partem Hungarie 1526. per quem

corruiet maxima pars Magnatum ac Nobilium

vnacum Rege Ludouico in campo Mohach hic idem Johannem Regem Regno

restituit Hungar[ie] et deuaftaut Alemanniam per vluntatem

ipsius Johannis vn. Innumerabilis obfides affportauit

Turciam Regnante Ferdinando Rege Alemannie. 1.5.2.9.

Quem Magnates coronauerunt contra Johannem Regem

Hungarie Anno Domini 1.5.2.7.“

4. „*De uirtute mamortici*“ (Pécsi-kódex fol. 3'—4') 1528-ban (fol. 4, 24. sor.) A II. kéz orvosi recepteket írt le; erősen konyhai latinsággal, keverve magyar szavakkal. A kétségtelenül értékes, babona, kuruzslás, történeti és néprajzi érdekességre is számottartó szövegek régi gyógyszer-tudományunk történetére vehetnek új fényt. (A szöveget átírásban l. 71.

A 15 recept szerintem a következő. Mint laikus legyen szabad egy-két szót hozzászólnom; várva a szaksterű feldolgozást. Eddig csak néhány sor jelent meg róla: „A gyöngyösi szt. Ferencrendiek kt-ában van egy kis colligatum a XVI. sz. második tizedében nyomtatott különféle művekből s ezek között több 1521—1529-ből való magyar és latin bejegyzés, pl. a momordica növény sokféle gyógyítóerejéről, azután recipe a pokolvar ellen, s a legérdekesebb „*Contra dolorem capitis: liga ad wakzem (halánték) duas et tertiam particulam ad feyed lagya et liga fortiter ad caput et sanaberis.*“ (MNY III, 323.) A szövegből nem vehető ki, mit kötött a beteg halántékára és fejelágyára, (talán valami amuletet, vagy benediction-val beírt papiroost stb.)²⁶

1. Recept: fol. 3', 1—4. sor: „*contra multas infirmitates Juncturarum et podagrarum*“, ízületi csúz és köszvény ellen ajánlja a „*mamortica*“-t, még pedig azt, amelyet a művelés alá nem került hegyoldalokban lehet találni. („*et sunt meliores que reperiuntur in montibus que inculta manent*“). Olyan növényről van tehát szó, mely hazánkban is ismerős. Ez a növény a

²⁵ Irod. tört. közlemények. 1896. 402—403.

²⁶ MAGYARY-KOSSA GYULA: Magyar orvosi emlékek. III. Bp, 1931. 143. l. 573. sz.

„mamortica“, vagy „mamorticum“ variánselnevezésen mintha ismeretlen lenne a szakirodalomban;²⁷ ismeretes azonban a „momordica“ néven. Az elaterium egyik synonymája ez a név: Ecballion elaterium nevű tökféle, termése elliptikus hosszúkás, szürkészöld, nedvdús tartalmát a magvakkal együtt messze kilöveli magából érett állapotban. Előfordul a mediterrán övekben, Németországban,²⁸ Angliában, nálunk az Alföld déli részein, a Szerémségben, a Dunántúl déli részein. XVI. századi használata Magyarországon roppant érdekes, 13 receptet készít a gyógynövényből és két-féle elkészítési módot ismertet. Külföldön mintha kevésbé használták volna és későbbi adatok vannak róla; bár már az ókorban Dioskurides is ismerte: σίκυς ἄριος néven.²⁹ 1550-ben legkorábban az esslingeni gyógyszerjegyzék ismeri;³⁰ 1570-ben a legrégebb hivatalosan kiadott gyógyszerészeti dispensatorium,³¹ a bécsi, rövid recept is közöl: „Oleum Momordicae. Fit per infusionem pomorum Momordicae in oleo Olivae q. s.“ — Angliában 1568-ban Turners Herball már momordica-ültetvényeket említ.³²

2. Recept: fol. 3', 5—10. sor: *sebek ellen* ajánlja a momordica „füvét“, de két lónak fülét is fél kell használni hozzá „et videbis mirabilia.“

3. Recept: fol. 3', 11—13. sor: „Si aliquis erit tormentosus“, milyen fájdalmakat ért, nem lehet tudni, de a momordica füve jó, borba áztatva, ha háromszor issza naponta, meggyógyítja.

4. Recept: fol. 3. 14—15. sor: Ugyanígy elkészítve a momordica-fű „augmentat vires hominis“.

5. Recept: fol. 3, 16—28. sor: „Pro dolore dencium“ Ezzel kapcsolatban bővebben mondja el, hogyan kell orvosságot készíteni a momordica „füvéből“ (növényéből, herba). „Accipe vas vitreum vel ollam wlgo mazos fazek“, ebbe kell tölteni a kis darabkákra (in minuta) vágott növényt és olajjal teletölteni, jól le kell szorítani, fedni (opila),³³ újévkor szedett homokot kell beletenni és nagyon hatásos lesz ez az olaj, mint a balzsam.

6. Recept: fol. 3', 26—28. sor: „pro conceptione mulierum“, ugyanezt az olajat kell használni: „vngat matricem“

7. Recept: fol. 3, 29—32. sor: „in dolore Juncturarum et podagre et in ruptura“, azaz ízületi bántalmaknál, köszvélynél, és „ruptura“ esetén.

²⁷ Nincs meg e néven. E. REMY: General-Register zu Tschirch's Handbuch der Pharmakognosie, Leipzig, 1927.

²⁸ E. HALLIER: Flora von Deutschland, 22. B. 16—17. S.

²⁹ 77—78 körül írt művében „De materia medica“; Tschirch Handbuch der Pharmakognosie I. Leipzig, 1910. 552—564.

³⁰ TSCHIRCH III. 822.

³¹ O. ZEKERT: Dispensatorium pro pharmacopoeis Viennensibus in Austria, Berlin, 1938. 108.

³² TSCHIRCH III. 821.

³³ „Opilare = πικτε in Glossis Latino-Graecis Sangermanensibus mss“; DU-CANGE: Glossarium mediae et infimae Latinitatis s. v.

ez a sérv, hernia, illetve minden, ami ennek tüneteit mutatja.³⁴ Itt már olajat a fent leírt módon a növény gyümölcseiből kell készíteni.

8. *Recept*: fol. 3', 32. sor: „*in dolore flatu*“, a régi embereket annyira kínozó kólika esetén nyilvánvalóan nagyon használhatott ugyanez az olaj, hiszen a növényben lévő (0,7%) keserű elaterin drasztikus hashajtó.³⁵

9. *Recept*: fol. 4, 1. sor: „*ad sanandum cicatrices*“ hegesező sebek gyógyítására ugyanezt az olajat kell használni.

10. *Recept*: fol. 4, 1—4. sor: „*habentibus emoridas passiones*“, akiknek hemorrhoidás (aranyeres) bántalmaik vannak, a gyümölcsökből készített kenőccsel kell a végbélnyílást kenni („*in anos liniendo*“) — a gyógyszer készítését egészen pontosan leírja: (5—13. sor) „*De dispositione mamortici*“.

11. *Recept*: fol. 4, 13—26. sor: „*Apostematibus*“, azaz tályogok gyógyítása az éppen leírt módon készített olajat más középkori gyógyszerekkel kombinálja; „*tiriacum*“, ez közismert gyógyszer, a papaver somniferum, mák, nedvéből nyert ópium; ezt a viperának, görögül thérion, mérges váladékával hozták össze, innen a theriacum név.³⁶ A másik rész „*Alimatum*“, azaz éhomszillapító szer.³⁷

12. *Recept*: fol. 4, 26—33. sor + fol. 4', 1—14. sor: „*Pokolwar ellen*“: most már nem momordicával, hanem más gyógyszerrel gyógyít: urticával, „*quando sunt tenerime*“, ezeket olajjal keverteti egybe, hozzá ugyanannyi sáfrányt (crocus). A középkor kedvelt orvosságát, a *Crocus sativus* L.-ét, melyet Alsóausztriában a XIV. sz. óta a XVI. sz.-ig sűrűn termesztettek, különösen Bécs környékén;³⁸ ezzel még „*pix Juniperi*“-t, „*wlgo fenyewzwrok*“, fenyőszurkot kell elegyíteni, a borókafenyőnek, *Juniperus communis*, bogyóját füstölésre használták a középkori gyógyászatban, olaját az arabok, vezették be.³⁹ Ebben a receptben azonban a „*pix*“-et használják fel; a borókafenyő kátrányát, amelyet fájából száraz desztillációval, azaz hevítéssel nyernek. Ilyen címen nem találtam a külföldi gyógyászatban, ahol sok szurokféleséget használtak a középkorban; így pl. az *Alphita* gyógyszerjegyzéke tud ilyenekről: „*pix alba, resina, greca, liquida, marina, coniza, purcia*“.⁴⁰ Még mézet és sót kell hozzátenni és kész van az orvosság. Rá kell tenni a sebre, tiszta gyolcsba burkolva, három napon keresztül, ez minden mérget a sebhez von, azután meg kell újíttani a kötést három napig és más medicinával gyógyítani „*quod invenire volueris*“.

³⁴ „*Ruptura hernia, Bulla Innocentii III. ann. 1204.*“: DU-CANGE.

³⁵ TSCHIRCH III. 822.

³⁶ TSCHIRCH III. 593.

³⁷ BARTS JÓZSEF: Orvosgyógyszerészeti műszótár, Budapest, 1884. 22.

³⁸ TSCHIRCH III. 1466—1469.

³⁹ TSCHIRCH II. 44—53.

⁴⁰ TSCHIRCH I. 656.

13. *Recept*: fol. 4, 15—18. sor: „*Contra dolorem capitis*“, most már a barackmagot alkalmazza, a „*Grana Persicarum*“-ot. Ezt lisztté kell őrölni, ecettel kenőccsé keverni, hozzáadni két „trapellát“; („*terge ad trapella duo*“) Trapella, ilyen formában sem a pharmakognosiában nem ismerik,⁴¹ sem *Du-Cange*-nál nem fordul elő. Talán a *Trapa natans* L., a sulyom növényről lehet szó;⁴² ez az onagraceae rendjébe tartozó fajta; a kenőcsöt a halántékra kellett alkalmazni, amelyet mai napig használt alföldi tájszólással „vakszemnek“ nevez („*ligabis ad duas partes, que vocatur wakzem*“).

14. *Recept*: fol. 4', 19—24. sor: „*Qui non potest dormire pre nimio dolore capitis*“ ugyanezt az orvosságot ajánlja; de nemcsak a két vakszemre, hanem a harmadik részét a kenőcsnek „ad feyed lagya“ kell köztözni „*et sanaberis*“.

15. *Recept*: fol. 4', 25—25. sor: ugyanezen baj ellen egy második gyógymódot is ajánl: „*Recipe semina Ebulei terrestres*“; nyilván a *Sambucus Ebulus* L., bodzafajtáról szól; ezt már a legrégebb mezőgazdasági műben, *Cato maior* „*De re rustica*“-jában (Kr. e. 2. sz.) gyógynövényként szerepel.⁴³ Az *Alphita* bővebb, 1465 körül keletkezett, recenziójában is — ez a salerno orvosok gyógyszergyűjteményét tartalmazza — szintén ismerik.⁴⁴

Az érdekes recept-gyűjteményt teljes szövegével leközzöljük:

De uirtute mamortici

Contra multas infirmatates **Juncturarum et podagararum**
accipe herbam qui vo(catur) Mamortica et sunt
meliores que reperiuntur in montibus que inculta
man(ent et est bona multum in diuerfis infirmitatibus

5 item primo si arcium fuiffet incisa pars alicuius membri
in toto ponendo talem herbam cuique frigesceret
wlnus erit solidatum perfecte et experientia videtur
isto modo Accipe duos equos sew amalia(!) duos et
incide eis auriculas et auriculas vnus pone alteri
10 et e conuerso vnge et videbis mirabilia.

item si aliquis erit tormentosus capiat tribus vicibus
in mane de predicta herba cum vino bono et
non sentit multum dolorem similiter detruncanti
alicuius membri predictam herbam cum vino coque

⁴¹ E. REMY i. mű.

⁴² GEISSLER—MOELLER: *Realencyclopaedie der gesammten Pharmazie* 10. B., Wien—Leipzig, 1910. 73. S.

⁴³ TSCHIRCH I. 572.

⁴⁴ TSCHIRCH I. 639—646.

15 augmentat vires hominis.

item succus predicte herbe v(ideli)zet pro dolore dencium
vbi paciens sentit dolorem oleum predicte herbe
est magne virtutis et isto modo fit

Accipe uas vitreum vel ollam wlgo mazos fazek

29 et imple illud oleo antiquo secundum quod haberi possis
et pone intus de predicta herba incisa in minuta
et vas fit plenum quantitatis olei et herbe zum discrecionem
primo opila(?) illud vas bene et pone intus arenam
de terra in capite Anni dictum oleum erit magne

25 virtutis sicut balsamum

item erit bonum pro conceptione mulierum sterilis(!) isto modo primo
lauet se bene deinde cum panno lineo affudat se perinde
cum predicto oleo vngat matricem

item erit bonum in dolore Juncturarum et podagre et

30 in ruptura liniendo vbi descendunt de fructu
ipsius herbe cum predicta herba insimul faciendo oleum
zm modum supra dictum et ad dolorem flati.

(fol. 4.)

item ad sanandum cicatrices vngendum sepe item poma predicta
conseruata in vno vase erunt bona habentibus emoridas
passiones seu habentibus sthomacalis in anos liniendo cum
pomis que erunt mucida. *De dispositione ma* (mortici).

5 Quando incipit fructificare vnum vas vitreum vsque medium
imple cum oleo oliue et illius fructus tenerimos

incide et pone ad vitrum vsque implebis vas vitreum et
illud fortiter claude cum cera et per solem vsque annum
tenebis et preter hoc oleum effunde de eo et in vno morturio

10 cupreo fortiter destrue fructum quousque totum fit oleum
post hoc claude iterum ad vitrum sicut prius et pone ad aliquod
vas componendo ei arenam etiam vitroque parti et iterum
per annum serua in sole. *Apostematibus* isto modo debet
preparari primo accipe de oleo tantum quantum esset faba

15 et similiter tantum tiriacum (?) et vnum Alimatum (?) quantum bibere
possis semel has tres materias debent ponere ad
vnam ampullam de plombo factam et calefaciatam in tantum
quod ille due materie v(ideli)zet oleum et teriacum sint quasi
vinum et circumuolue vt aliqua pars ibi non remaneat

20 et repente bibat et statim claudat se et nasum et non
statim recipiat suspirium in tantum in quantum possit sustinere
et similiter aliquod modicum debet preparari istomodo vertens (?) ex
parte

wlgo derekafelew extrahat per venam magnam et post
tantum temporis quantum temporis vnum ouum affari solet faciat
minucionem

25. et si de isto oleo aliquod morbum venenosum in vngerit
omnibus proficit *Pokolwar ellen*. Isto modo debet preparari.
Paruas vrticas quando sunt tenerime colligat et impleat
vnum vas vitreum quantum Lot. (?) et cum predicto oleo impleat
totaliter et ponat ad solem ita quod totaliter vrtice putre

30 fiant ut sit totum oleum et si aliqua pars non erit
putrefactum destruat in vno mortario et iterum misceat
in simul eas et de isto oleo quantum volo recipiat et similiter
in eadem mensura tot crocum (?) inponat et tot de pice Junipery
(fol. 4'.)

wlgo fenyewzwrok purum et tot mel et tot
sal contictum et in vino cocleare ferreo coquat
in tantum quosque totum sit coctum. In hoc cognoscitur
in tantum quosque totum sit coctum. In hoc cognoscitur
5 esse coloris coctinei et tantum quantum est wlnus et si
contingat quod illo die accidit wlnus ponitur ibidem ista
medicina tunc ipsum totaliter sanabit et non debet impedire
Si autem fuerit magnum wlnus ita ut intumuit debet
emitti de eo inmundicia et sic istam materiam debent

10 apponi et per tres dies debet sic stare omnem venositatem
quod habet trahit ad wlnus et eandem Lineum debet
renouare iterum debet ad wlnus poni et iterum per tres
dies debet stare et post hoc debet curari per aliam
medicinam quod inuenire volueris.

15 Item contra dolorem capitis R(ecip)e Grana persicarum et
tere nucleum eius q(uas)i farinam et para cum aceto q(uas)i pastum
deinde terge ad trapella duo et ligabis ad duas partes
que vocatur wakzem et sanabitur proculdubio
Qui non potest dormire pre nimio dolore capitis

20 R(ecip)e Nucleum perficulum et tere bene et para cum aceto
forti etiam eis pastum et terge ad tres partes in
tres trapellis siue papiris et liga ad wakzem
duas et terciam particulam ad feyed lagya et liga
fortiter ad caput et sanaberis . 1 . 5 . 2 . 8.

25 Recipie femina Ebulei tereftris in vino coquendum
et paciens dando sanabitur."

5. „*Laus sancti Nicolai Pontificis est endescayllabon 1529.*“ (fol. 5—6.)
(II. kéz) műve.) Pécsi Ferenc közismert magyarnyelvű verses fordítása;
átírása legjobban megvan Szécsynél.¹

6. *Néhány latin szó magyarítása* (fol. 6') (III. kéz.) Szövege:

„Origha kakukhmadar.

Subus kaba madar.

Sertago serpenyew.

Fiscedula seregely.

Cotwrnix Berky thywk

Coturnus csyzma

Municeps varzo.“

RADÓ POLIKÁRP

¹ Irodalomtört. Közlem. 1896. 390—393. l.

BATTHYÁNY BOLDIZSÁR A KÖNYVBARÁT.

A XVI. század Magyarországon nem sorolható a legnyugalmasabb korszakok közé. Ez a század szinte állandóan a török elleni hadakozással, védekezéssel telik el, a nemzet folyton fegyverben áll és így ez a század általában a tudományokkal való foglalkozásra, olvasásra, könyvek gyűjtésére, könyvtárak alapítására a legalkalmasabb nem volt.

Dacára ennek, a század emberei mégis csak olvasnak, könyvek iránt érdeklődnek, ami a humanizmusnak, de talán még inkább a reformációnak, hitújításnak köszönhető, hiszen ez a mozgalom ekkor Európaszerte és nálunk is az általános érdeklődés homlokterében állott. A század emberei tehát a folytonfolyvást dúló hitviták hatása alatt divatosná lett teológiai tudományok felé fordulnak és nemcsak egyházi, de világi férfiak is hittudományi könyveket, vitairatokat olvasnak, elsősorban ilyen könyveket gyűjtenek, sőt a világi elem a hitvitákban aktíve is részt vesz, mint ahogy pl. GRÁDECZI HORVÁTH STANCSICS GERGELY a teológus LÁM (AMBROSIUS) SEBESTYÉNNEL folytat szabályszerű hitvitát.

A teológia iránti érdeklődést nagyban fokozta az a körülmény is, hogy a katolikummal szemben — mely a világi elemet az egyházkormányzatból teljesen kizárja — a protestantizmus a világi elemnek az egyház kormányzatában nemcsak részt enged, de azt ebbe az egész vonalon tudatosan bele is vonja, s elvárja tőle, hogy az egyházkormányzat különböző kérdéseivel foglalkozzon és így szinte belekényszeríti, hogy az egyházkormányzat csínja-bínjával részletesen és alaposan megismerkedjen.

Így tehát a kard klasszikus korszakában, noha elsősorban az egyházi férfiak azok, akik főleg a hitújítással kapcsolatban a teológiai tudományokkal hivatalból kénytelenek foglalkozni és akik ráérnek könyvek gyűjtésére, módjuk van könyvtárak alapítására, mégis találunk ekkor elég világi embert is, aki hit-, sőt egyéb tudományokkal is foglalkozik s ezzel kapcsolatban könyvgyűjtésre, könyvtár alapítására szánja el magát. Ezen világiak közt a XVI. században talán az első helyet a törökverő BATTHYÁNY BOLDIZSÁR foglalja el, aki inter arma is tudott időt szakítani, hogy kultúr-, sőt tudományos hajlamait kielégítse, hogy könyveket gyűjtsön és könyvtárat alapítson.

A XVI. század magyar főurai közt talán a humanista, franciás műveltségű BATTHYÁNY BOLDIZSÁR volt a legtudósabb és a legtöbb oldalú ismeretekkel bíró, széles látókörű férfiú, akinek könyvszeretetéről beszédes bizonyítékot szolgáltat nekünk magánkönyvtárának a németújvári franciskánus zárdában őrzött maradványa.*

Nálunk Magyarországon a XVI. században a kisméretű magánkönyvtártartás már régen nem ismeretlen fogalom, azonban nagyszabású magánkönyvtárakat ekkor elsősorban egyházi férfiak kezén találunk. Így pl. szép és elég tekintélyes könyvtára volt ekkor TELEGDY MIKLÓS pécsi püspöknek,¹ HERESINCZY PÉTER győri püspöknek 1590-ben a szombathelyi várban 59 tételből álló kézikönyvtár féléje volt, mely azonban hetesi PETHE MÁRTON győri püspök halálakor (1598) már csak 25 művet tartalmazott.²

936 tételből álló hatalmas könyvtára volt MOSSÓCZY ZAKARIÁS nyitrai püspöknek, a magyar *Corpus Juris* első szerkesztőjének és kiadójának, mely az udvari történetíró és hivatásos tudós BRUTUS JÁNOS MIHÁLY könyvtárát is messze túlszárnyalta, mert annak könyvtára csak 763 tételből állott.³

A XVI. században már városi polgároknak, sőt egyszerű templomi harangozónak is volt könyvtára.⁴ BENKNER JOACHIM brassai polgárnak pl. 44 tételből álló könyvtára volt, melyben kéziratokat is találunk. Ezenkívül kisebb-nagyobb könyvtárak vagy gyűjteményük volt CHRISTER PÁL, HIRSCHER PÁL, KRAUS ISTVÁN, SCHIRMER PÉTER brassai polgároknak. BUDAI JAKAB deák, magyar udvari kamarai irnoknak 19 tételből álló könyvtára volt.⁵ Így azután nincs mit csodálkozni, ha a XVI. században akadt egy magyar úr, aki nevelésénél fogva, de meg humanisztikus alchimizáló hajlamainak is engedve a tudományoknak nemcsak barátja és elméletileg pártfogója, hanem ezzel kapcsolatban egy nagyhírű és nagyszerű magánkönyvtárnak megalapítója lőn.

1. Batthyány Boldizsár szülei.

BATTHYÁNY BOLDIZSÁR atyja KRISTÓF, anyja pedig báró SWETKOVICS ERZSÉBET volt. BOLDIZSÁR születésének pontos évét nem ismerjük, körülbelül 1535 körül születhetett. Hajlamainak kialakulására és fejlődésére

* Lásd: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A németújvári szent Ferencrendi zárdá könyvtára. Magyar Könyvszemle, 1883. évfolyam 100—137. l.

¹ Magyar Könyvszemle, 1880. évf. 37. l.

² IVÁNYI BÉLA: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. Budapest, 1937. 101—103 és 129. l.

³ IVÁNYI BÉLA: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. Budapest, 1926. 103—134. l.

⁴ Magyar Könyvszemle, 1888. évf. 328. l.

⁵ IVÁNYI: Könyvek, könyvtárak, stb. 46—47, 75—76, 87, 96—98. l.

föltétlenül hatást gyakorolhatott atyja, KRISTÓF, aki hipochonder ember lévén, otthon ülő és olvasni szerető, a protestantizmus felé hajló egyéniség volt. KRISTÓFRól kortársa, ZRINYI MIKLÓS, a szigetvári hős és később BOLDIZSÁR apósa is megállapította, hogy „multa volumina doctorum novorum perlustravit“,⁶ kinek, ha nem is volt könyvtára, de mindenesetre voltak könyvei, még pedig neveléséhez⁷ és a kor divatjához képest valószínűleg főleg teológiai tartalmúak és hipochondriájával kapcsolatban orvosiak is.

KRISTÓFRól többek között tudjuk, hogy 1539-ben bizonyos STAINKYRCHER BERNÁTnak valami teológiai tartalmú könyvecskét ajándékozott.⁸ Úgy látszik KRISTÓF könyvszeretete általánosan ismeretes volt, mert 1542-ben nagybátyja, BATHYÁNY FERENC volt horvát bán BERTALAN nevű íródeákja elhalván, ez végrendeletében a JUSTUS JÁNOS írta: „*Thesaurum Enchiridion Decalogi Decemve Praeceptorum*“ című rendkívül díszesen kiállított, arany betűkkel írt és gyöngyökkel ékesített könyvét KRISTÓFnak hagyományozta.⁹

KRISTÓF egykori nevelője és tanítója, POMAGAICS MIHÁLY, — aki később BOLDIZSÁRT is tanította — egy 1550-ben kelt levelében KRISTÓFTól ARANYSZÁJÚ SZENT JÁNOS két könyvének elküldését, s ezenfölül két kölcsön adott egyéb könyv visszaszármaztatását kéri.¹⁰ Úgy látszik, hogy

⁶ ZRINYI MIKLÓS 1555 május 15-én kelt levele a körmenyi levéltár missilisei közt.

⁷ Nevelője és tanítója a horvát származású POMAGAICS MIHÁLY protestáns velleitárs teológus és pedagógus volt, kiről nagynénje BATHYÁNY FERENCNE KRISTÓFNAK a következőket írja: „Mihal mestert hallom hog ide akarna jwny, enis izentem wala neky azert miert hog kar volna ollyan tudos embernek el wezni, *teneked kedigh mestered volt.*“ BATHYÁNY FERENCNE levele BATHYÁNY KRISTÓFHOZ. 1538 július 7. Németújvár, a körmenyi levéltár missilisei közt.

⁸ „Libelluum quidem gratissimo susceperam animo et spero aliquid fructus animae meae juvento Deo profecturam.“ STAINKYRCHER BERNÁT levele B. KRISTÓFHOZ.

⁹ 1542. szeptember 20. Németújvár. POMAGAICS MIHÁLY levele B. KRISTÓFHOZ. Tudatja, hogy Bertalan deák, scriba domini nostri meghalt, „qui dum vivebat suique recessus diem appetere certo sciret, ex suo sincero in vestram m. (agnificam) do. (minationem) affectu is suo testamento legavit: certe preciosissimum Thesaurum Enchiridion decalogi decemve preceptorum: opera Justi Jone affabre studiosissimeque cum aliis opusculis editum. Dignus liber, qui totis aureis literis ac gemmis radiaret. Librum itaque hunc quocunque tempore vestra m. (agnifica) do. (minatio) volet, sedule incenotanterque mittam.“ Ugyanott.

¹⁰ 1550 június 25. Németújvár. POMAGAICS MIHÁLY levele B. KRISTÓFHOZ. „Et quia existimo vestram M. (agnificam) d. (ominationem) sociatam esse lectione Johannis Chrisostomi, rogo multumque oro vestram M. d. michi utrumque librum Johannis Chrisostomi mittere dignetur, nam quia pre senectute fere habeam alterum pedem in sepulchro, alterum extra sepulchrum, statui, certoque adiutorio Dei fixi id, quod mihi superest temporis in lectione sacrarum literarum, ceu in suavissimo animi pabulo consumere: extremumque vitae tempus claudere, proinde, sicuti egon non gravatim vestre M. d. accommodavi commodatove dedi hos duos libros, sic vestra M. d. sine omni animi molestia dignetur remittere michi cum summo animi candore atque benevolentia, remitat autem per talem Baiulum portitoremve, ut non incommodet aut contamine memoratos libros.“ A körmenyi levéltár-missilisei közt.

az ARANYSZÁJÚ SZENT JÁNOSTól való könyvek KRISTÓF tetszését megnyerték, mert 1551 elején titkárát, GYÖRGY DEÁKOT megbízta, hogy ezen műveket részére vásárolja meg. GYÖRGY DEÁK válaszlevelében jelzi, hogy CHRISOSTOMUS ezen nagy és legjobb könyveit 16 forinton alul aligha tudja megvásárolni. KRISTÓFnak nyilván ekkor ennyi pénze könyvekre nem volt és CHRISOSTOMUS neki tetsző könyveit megvenni nem tudta, mégis ennek a Genesisről írott munkájához úgy jutott hozzá, hogy POMAGAICS neki hagyományozta. Ezt a könyvet BATTHYÁNY BOLDIZSÁR későbbi tanítója, FADINUS BÁLINT, KRISTÓFTól 1554-ben elkérte, viszont ugyanekkor APULEIUS: *De aureo asino* című művét visszaküldte.¹¹

1554 július 18. Németujvár. FADINUS BÁLINT levele BATTHYÁNY KRISTÓFhoz. „Ceterum si molestum d. v. m. non esset, supplicarem ut Crisostomi opera super Genesim per magistrum Michaelem legata daret mihi, est et alter liber Apuleius de Anreo Asino quem eidem remisi.“ Ugyanott.

Mint már említettük, KRISTÓF képzelt beteg lévén, orvosi könyveket is olvasott. Ugyanis KRISTÓF, JÁNOS DEÁK varasdi bírótól, aki később dicator lett, orvosi könyveket kért és kapott kölcsön, olyanokat, amelyekből az ibolyák hathatós erejét lehet megismerni. KRISTÓF ezeket a műveket nyilván sokáig tanulmányozta, mert a deák végre is kénytelen volt ezeket azon a címen, hogy neki is szüksége van rájuk, visszakérni.¹²

GYÖRGY DEÁK, a titkár, 1550-ben ismét könyvek vásárlása tárgyában ír KRISTÓFnak, de hogy miféle könyvek voltak ezek, a levélből ki nem derül, csak annyi, hogy bizonyos uraktól és barátaitól húsz forintot kellett kölcsönkérnie, hogy ezen könyveket megvehesse.¹³

KRISTÓF azonban nemcsak nyomtatott könyveket, hanem — ha lehetett kódexeket is igyekezett szerezni. 1555-ben történt, hogy HOSSZUTÓTI GYÖRGY, KRISTÓFnak egy bekötött könyvet és egy órát küld vissza, és egyben jelzi, hogy valaki vagy valakik NICEPHORUSnak egy kötött kódexét

¹¹ 1551. január 21. Csáktornya. GYÖRGY DEÁK secretarius levele B. KRISTÓFhoz. „Libri Crisostomi, de quibus do. (minatio) vestra mag. (nificia) percunctatur quanti emi possint certe ignoro, quantum tamen coniectura capere possum, non credo infra sedecim hung. fl. posse coemi, quandoquidem ut eadem scit libri magni sunt et optimi.“ Ugyanott.

¹² Év nélkül. (1553 február 4. előtt.) JÁNOS DEÁK varasdi bíró levele B. KRISTÓFhoz. „Libros medicinarum a me petitos Magnificentie vestre transmissi et alia queque habeo a Mag. (nificentia) vestra unquam detinebo dummodo eadem mandet...“ — „In istis libris mag. (nificentia) vestra virtutem violarum conspiciere etiam experire poterit dum oportunum fuerit.“ Ugyanott. 1553 február 4. Varasd. VARASDI JÁNOS deák levele B. KRISTÓFhoz. „Libros meos medicinarum rogo mihi remittere dignetur, quia eis michi valde opus est.“ Ugyanott.

¹³ 1550 december 11. Csáktornya. „Equidem ex animo doleo, quod literae ipse Viennae me non attigerunt, pro toto enim posse meo votis dominationis vestrae mag. (nificae) in emendis libris obsecundassem, quamvis autem propter longam moram omnibus sumptibus exhaustus fueram, nichilominus tamen apud dominos et amicos meos invenissem flor. viginti, quibus illos libros eidem coemissem et reportassem.“ Ugyanott.

pótom négy forintért árulják, s tudatja, hogy ennek megvétele tárgyában elhatározásának közlését kéri, és várja.¹⁴ Néhány nap múlva HOSSZUTÓTI újabb levelében jelzi, hogy a bekötött könyvet visszaküldi, viszont a kódexet „usque ad aliam eiusdem informationem“ megvásárolni nem meri, mivel úgy látja, hogy drágán árulják!¹⁵

Az olvasott és művelt KRISTÓF humanistákkal is összeköttetésben állott, főleg: úgylátszik, humanista orvosokkal. Így pl. 1559-ben CORTONAEUS PÉTER humanista orvos KRISTÓFnak megtekintés és elolvasás végett egy görög nyelven írt elégiát és ehhez latinul írt ajánlólevelet küld, aki 1561-ben viszont KRISTÓFnak jelzi, hogy a pettaui gyógyszerész néhány nap múlva Velencéből egy *Herbáriumot* fog hozni, melyet azután — nyilván megtekintésre és elolvasásra — el fog KRISTÓFnak küldeni.¹⁶

KRISTÓF tehát főleg teológiai és orvosi művek iránt érdeklődött és ezeket onnan szerezte meg, akár kölcsön, akár vétel útján, ahonnan lehetett. Bécsen és Velencén keresztül KRISTÓF a Németujvárhoz közel fekvő Grácból is hozatott könyveket, mert 1562-ben ANDRÁS pettaui papot könyvekért Grácba küldi, akinek itt a Katalin napi vásáron (november 25.) kellett volna könyveket vásárolni. Ámde a könyvkereskedőket az akkor Grácban dühöngő pestis miatt a vásárra be nem engedték és ha be is engedték volna, a könyveket az inficiált levegő miatt — írja ANDRÁS PÁP — úgy sem küldte volna el.¹⁷

KRISTÓF egyik könyvbeszerzője volt többek közt PYSCHYCH MÁRTON pettaui plébános, aki 1565-ben BULINGERNEK az Apocalipsisról írt kódexét

¹⁴ 1555 március 9. Bécs. HOSSZUTÓTI GYÖRGY levele B. KRISTÓFhoz. „Libellum compactum cum horologio remittam. *Nicephori codicem* ligatum non minoris, quam quattuor florenis Rhenensibus vendere voluit: Ideo hec eidem significare volui et sciret me in eius negotiis negligentem non esse, de empicioneque libri eiusdem sententiam expecto.“ Ugyanott. 14

¹⁵ 1555 március 13. Bécs. HOSSZUTÓTI GYÖRGY levele B. KRISTÓFhoz. „Libellum compactum vestre magnifice Do. (minationi) cum presentibus remis. *Nicephori librum* usque ad aliam eiusdem informationem emere non sum ausus, cum mihi magno vendi videatur.“ Ugyanott.

¹⁶ 1559. április 9. Pettau. CORTONAEUS PÉTER humanista orvos doctor levele B. KRISTÓFhoz. „Mitto etiam illi una cum litteris *Elegiam Graecam conscriptam* in laudem magnifici D. (omini) comitis, ut illam videat ac legat.“

Utóirat: „Si V. (estra) Magnificentia vult videre elegiam graecam D. comitis ac epistolam dedicatorem latine conscriptam, potest rotulum illum dissolvere ac legere, deinde rursus circum ligare.“ Ugyanott.

1561 február 15. Pettau. CORTONAEUS PÉTER medicinae doctor levele B. KRISTÓFhoz. „Praeterea quantum ad *Herbarium* attinet, allocutus sum famulum Apothecarii (aberat in Vrbe Apothecarius) qui dixit suum dominum infra paucos dies profecturum Venetias, indeque reportaturum esse hunc librum. Ugyanott.

¹⁷ 1562 november 26. Pettau. ANDRÁS PÁP levele B. KRISTÓFhoz. „Propter grassantem in Grac pestilentiam librarii non sunt intromissi ad celebrationem nundinarum divae Katherinae, qui et si intromissi fuissent tamen propter infectum aerem libros prefatos vestrae G. ac Mag. non misissem.“ Ugyanott.

küldte meg betekintésre azzal, hogyha szükséges tartsa magánál ameddig tetszik, ha pedig nem, akkor küldje neki vissza.¹⁸

1567 elején KRISTÓF nagybátyja, BATTHYÁNY FERENC meghalt. Úgy látszik KRISTÓF tudta, hogy nagybátyjának szent BERNÁT művei voltak s ezeket FERENC özvegyétől el is kérte. Az özvegy 1567. március 28-án azt válaszolja, hogy ő szívesen odá adná a kért könyveket, ámde boldogult férje ezeket vagy három év előtt a nyitrai püspöknek, BORNEMISSZA PÁLNAK ajándékozta.¹⁹

DRASKOVICS GYÖRGY zágrábi püspök egy 1568-ban kelt leveléből tudjuk, hogy KRISTÓF, TERTULLIÁN munkáit is olvasgatta és ezek nagyon tetszettek neki. A püspök ajánlja, hogy olvassa el TERTULLIÁNNAK a böjtről írott munkáját is, amelyből láthatja, hogy TERTULLIÁN nemcsak a húsevéstől, hanem a bor mértéktelen ivásától való tartózkodást is javasolja.²⁰ Következne ebből, hogy KRISTÓF nem volt ellensége a boritalnak.

BOLDIZSÁR atya tehát kedvelte a könyveket, szeretett olvasni. Olvas latin, görög és nyilván magyar és német könyveket is. Érdeklődési körében aránylag elég tág és olvasási passziójának kielégítésére részint megvásárolt, részint kölcsönvett könyveket használt s így valószínű, hogy a könyveket BOLDIZSÁR fiával is már korán megkedvelte, ami részint az átöröklődés, részint a helyes nevelés, a tanítók és iskolák ügyes megválasztása folytán sikerült is.

2. Batthyány Boldizsár tanuló évei:

BOLDIZSÁRT könyvedvelő atya gondos nevelésben részesítette és valószínű, hogy elemi ismereteit Németujváron szerezte meg. Innen nyilván a középfokú ismeretek elsajátítására úgy 12—13 éves kora körül Zágrábba került, ahol a későbbi Zrínyi vő bizonyára a horvát nyelvet is elsajátította.

¹⁸ 1565 szeptember 7. Pettau. PYSCHYCH MÁRTON pettaui plébános levele B. KRISTÓFHOZ „Ceterum codicem illum quem miseram V. (estrae) G. (enerosae) et M. (agnificae) d. (ominationi) videlicet Bulingerum super Apocalipsim si non est necessarius V. G. et M. d. . . .“ Ugyanott.

¹⁹ 1567 március 28. Németujvár. Özvegy BATTHYÁNY FERENCNE SWETROVICS KATALIN levele B. KRISTÓFHOZ: „Az zenth Bernald kynwey felul azt irhatom kegyelmednek, hog wg wagyon, hog voltak zegin wramnak, de wagyon három eztendewnel tewb, hog zegin wram az nytray pispeknek atta, ha ith wolhanak nem tartanam kegyelmedtul.“ Ugyanott.

²⁰ 1568 március 7. Zágráb. DRASKOVICS GYÖRGY zágrábi püspök és bán levele B. KRISTÓFHOZ: „Caeterum quia videmus Do. (minationem) vestram Magnificam Tertuliani operibus delectari, eandem rogamus, ut librum suum de Jejuniis inscriptum diligenter legat; ex eo quippe intelliget quam perparam faciant, qui hoc tempore in contemptum primitivae ecclesiae carnibus vescuntur, imo vero ille suadet, ut a vino quoque abstineamus. Haec ideo scribimus, quia illum authorem do. (minationi) vestrae Magnificae multum placere intelligimus.“ Ugyanott.

Zágrábban BOLDIZSÁR egy ŐRVENCZEY nevű fiúval együtt tanult és 1549-ben a nyár végén atyjának innen azt írja, hogy „Ego sanus sum et bene disco“. BOLDIZSÁR tehát jó tanult, amivel talán azt is ki akarja fejezni, hogy jó kedvvel tanul, szívesen foglalkozik tanulmányaival; elannyira, hogy azzal maga is meg van elégedve.

Zágrábban BOLDIZSÁR mellett, mint nevelő és tanító LAZTESSINUS ANTALFFY MIHÁLY működött, akit BOLDIZSÁR fölöttébb kedvelt, aki ügylátszik tanítványával igen ügyesen tudott bánni és a fiatal BOLDIZSÁRban a könyvek iránti szeretetet állandóan élesztgette.²¹

Zágrábból BOLDIZSÁR atyjának elég sűrűn irogatott és 1549. december 7-én jelenti, hogy a tanulásban szépen halad. De e mellett mesteréről sem feledkezik meg, mert részére posztót, saját magának pedig pénzt kér.²²

Tanítómesterét BOLDIZSÁR nagyon szereti és becsüli, s közeledvén a karácsonyi ünnepek, BOLDIZSÁR tanítójára is fölhívja levélben atyja figyelmét, kérve, hogy ne feledkezzen meg róla és „propter suum erga me amorem“ őt nyomatékosan jóindulatába ajánlja.²³ Valószínű, hogy az apa az ajándékozáskor a tanítóról nem feledkezett meg. Így tehát tanító és tanítvány kölcsönösen becsülték és kedvelték egymást és ennek a harmonikus együttműködésnek a kívánt eredménye később be is következett.

A következő 1550. év elején BOLDIZSÁR még Zágrábban van, s jelzi, hogy tanulmányaival alaposan el van foglalva ugyan, de egészséges és jól tanul.²⁴ Ügylátszik BOLDIZSÁR 1550 tavaszáig Zágrábban tanult, azonban ezen év májusában fölmerült a terv, hogy tanulmányait Bécsben folytassa és ezen év május 14-én pedagógusa atyjával, KRISTÓFFAL már erről tárgyalt.²⁵ LAZTESSINUS tárgyalásai eredményre is vezettek és 1550 szeptember 2-án BOLDIZSÁR, GYULAY JÁNOS és ALAPI uraimmal együtt Bécsbe, ügylátszik az egyetemre került, ahol nemcsak az iskolát, hanem a királyi, illetve császári udvart is látogatta.²⁶ BOLDIZSÁR nem sokáig maradt

²¹ 1549 november 1. Zágráb. BATTHYÁNY BOLDIZSÁR atyjához. „Ego nunc sanus sum et bene disco, puer etiam Eruenczey bene discit magistro nostro.“ Ugyanott.

²² 1549 december 7. Zágráb. B. BOLDIZSÁR levele atyjához, melyben írja, hogy a tanulásba „in disciplina mea quam in dies magis ac magis iam lecciones scribendo et audiendo adipiscor“ mindinkább bele jön, magistro meo, t. i. Laztessinuskak, aki később harmincados lett, posztót kér. Ugyanott.

²³ 1549 december 23. Zágráb. B. BOLDIZSÁR levele atyjához. „Deinceps et magistrum meum ne obliviscamini, quem eidem vestrae m. dominationi apprime commendo propter suum erga me amorem.“ Ugyanott.

²⁴ 1550. január 1. Zágráb. B. BOLDIZSÁR levele atyjához. „Quae mihi scribenda essent, ea propter brevitem temporis quod mihi a studiis datur, medio huius domini Mattei vestrae m. d. nunciavi, ex quibus poteritis facile percipere me sanum esse et bene discere.“ Ugyanott.

²⁵ 1550. május 14. Vinnicze. LAZTESSINUS MIHÁLY pedagógus levele B. KRISTÓFFHOZ BOLDIZSÁRnak Bécsben való tanulása tárgyában. Ugyanott.

²⁶ 1550. szeptember 20. Bécs. B. BOLDIZSÁR levele atyjához. „Adom kegyelmednek twttara, hog mynket ez elmwlt napokon septembernek mas napon ide bechbe hoztak mynd Gwlay es Alapi wrammal egetmben es hala legen Istennek myndenkeppen ytf

Bécsben. Ügylátszik vagy a bécsi élet, vagy az iskola nem tetszett neki, nevelőjének vagy atyjának, mert 1550 novemberében BOLDIZSÁRT Németútváron találjuk és ekkor már nem LAZTESSINUS, hanem atyjának egykori pedagógusa, az öreg protestáns POMAGAICS MIHÁLY tanítja.²⁷ Itt tanul BOLDIZSÁR öccsével GÁSPÁRRAL (Gáspárkóval) együtt POMAGAICS vezetése alatt 1551-ben is, ahonnan atyjának május 17-én jelenti, hogy „Gasparco beteges, vagyon eg honapya, hog az hydek lely“, de már ugyane hó 23-án azt írja, hogy „Batthyany Gaspar is yobadon vagyon“.²⁸

1553-ban BOLDIZSÁR a szalavoniai Viniczen tanul, preceptora nyilván még most is az öreg POMAGAICS és február 17-én kéri atyját, hogy MELANCHTON FÜLÖP *Grammatikáját* vegye meg és küdje el, mert ezt ajánlja tanítója és ezt nem nélkülözheti.²⁹

Ügylátszik, hogy az ügyes és tapasztalt POMAGAICS a tanulás egyhangúságát elűzendő, változatos napi programot állított össze és tanítványát a botanikában és a kertészetben gyakorlatilag is oktatta, így akarván ezt a stúdiumot tanítványával megkedveltetni. Innen van, hogy BOLDIZSÁR 1553 tavaszán atyjától kerti növényeket, úgy mint ciprust, majoránnát, lavendulát és más növényeket kért, mert kertet óhajt művelni. Így érthető lesz, hogy később a nagyhírű CLUSIUS KÁROLY botanikus BOLDIZSÁRban nemcsak megértő, de szakértő tudós társat is talált. Az okos BOLDIZSÁR tanítója jószándékát csakhamar észrevette, azt fölöttébb méltányolta és atyjának meg is írja, hogy tanítójáról, *akit második szülőjének tekint, meg ne feledkezzen*.³⁰

yo wagonk mynd hazzal es egeb tanwsaggal“ magának ruhát kér, olyat „kyben kyral ew felseghe hog ha eleye enes odwarhoz mehetem“ és mindennapi öltönyt, anyja pedig küldjön „ynget... es feyer nadragot.“ Ugyanott.

²⁷ 1550. december 13. Németútvár. B. BOLDIZSÁR levele atyjához. „Nunc studio literario operam impendo in nemethwywar, Michael Pomagaych est pedotriba noster.“ Ugyanott.

²⁸ 1551. január 9. Németútvár. POMAGAICS MIHÁLY levele B. KRISTÓFHOZ. „Balthasar filius vestrae M. d. discit libenter ..... unacum d. (omino) Johanne Gywlay.“

1551. április 21. Németútvár. „De studio etiam nostro vestra pietas nihil prorsus uterque filius Vestre magnifice dominationis bene valeat ..... uterque eorum bene discit“.

1551. április 21. Németútvár. „De studio etiam nostra vestra pietas nihil prorsus dubitet sicuti tandem vestra pietas experimento vero perdiscere ac percipere poterit“, írja B. BOLDIZSÁR atyjának. Boldizsár 1551. május 17-én és 23-án ugyancsak Németútvárról írja atyjának, hogy: „Gasparco beteges, uaygon eg honapya, hog az hydek lely“, majd: „Batthyany Gaspar is yobadon uaygon“. Mind ugyanott.

²⁹ 1553. február 17. Vinicze. B. BOLDIZSÁR atyjához. „Porro supplico d. v. tanquam domino et patri amantissimo, dignetur mihi coemi facere unam Philippi Melancthonis grammaticam denuo revisam, quin ea carere non possum, cum eam preceptor noster profiteatur.“ Ugyanott.

³⁰ 1553. április 12. Vinicze. B. BOLDIZSÁR atyjához. Kéri „ut mittent nobis herbas hortenses, puta Cipressos, Amaracum, Spicanard et alia genera herbarum, quod nos d. V. M. inservire volumus, hortum enim cupimus colere, ubi aliquando animi nostri

1553 őszén BOLDIZSÁRT Trakostyánban találjuk, s innen küldi vissza atyjának azt a *Cantionálét*, amit neki kölcsön adott. November 24-én éjjel BOLDIZSÁR Trakostyánt elhagyta, mivel itt már három pestises eset fordult elő, de ezen meneküléstől nem sokat vár és idézi VERGILIUS: „Incidit in Scillam, volens vitare Carybdym“ mondását.³¹

POMAGAICS, az öreg pedagógus, úgylátszik 1553-ban vagy 1554 elején meghalt, vagy nyugalomba vonult, mert 1554. április 29-én BOLDIZSÁR atyjának Németújvárról azt írja, hogy: „az mi Mesterönk ined mi tilönk el menth“, azonban — sajnos — a mester nevét nem írja meg.³² Valószínű, hogy a mester alatt POMAGAICSOT kell érteni és ennek helyébe lépett 1554 nyarán FADINUS, azaz FADDI BÁLINT, aki azonban július 20-án reggel rövid tartózkodásra Bécsbe utazott és csak július 31-én tért vissza Németújvárra.³³

Lehet, hogy FADINUS a preceptori tisztet már júniusban vagy előbb átvette és talán már az ő kívánságára írja BOLDIZSÁR atyjának, hogy ami a szükséges könyveket illeti, kéri, hogy részére a: *Proverbia Salamonis cum Expositione Philippi Melanchtonis* című könyvet vegye meg.³⁴

BOLDIZSÁR tanulmányait úgylátszik 1554 végén vagy 1555 elején befejezte, s noha a preceptor 1555 januárjában még Németújváron volt, mégis a nyár folyamán eltávozott a várból s leköltözött a városba, ahol házat építeni és halastót készíteni kezdett.³⁵

gratia tedium studii levare possemus“. Kéri még, „ut ne sit immemor de preceptore nostro, nam nobis est alter parensi“. Ugyanott.

³¹ 1553. november 24. Trakostyán. B. BOLDIZSÁR levele atyjához. Megkapta levelét, „quibus scribit eadem, ut Cantionale d. v. M. remitterem. Ego per presentium ostensorem remisi“. Mivel itt három pestis haláleset volt, „hac nocte fugimus Drakostyanii, ubi nos merito quadrare versus Virgilio poterit, ubi sic inquit: Incidit in Scillam, volens vitare Carybdim“. Újságokat „misit preceptor noster“. Ugyanott.

³² 1554. április 29. Németújvár. B. BOLDIZSÁR levele atyjához. Írja, „hog az mi Mesterönk ined mi tileönk el menth“. Ugyanott.

³³ 1554. július 18. Németújvár. FADINUS BÁLINT, B. KRISTÓF fiainak nevelője és tanítója írja KRISTÓFNak: „Caeterum, si molestum d. v. M. non esset, supplicarem, ut Chrisostomi opera super Genesim per magistrum Michaelm legata daret mihi, est et alter liber Apuleius de Aureo Asino, quem eidem remisi“. Ugyanott.

1554. július 20. Németújvár. B. BOLDIZSÁR atyjához. Jelenti, „quod preceptor noster hodie summo mane discessit Viennam versus, sed post breve tempus iterum redibit“.

1554. július 28-án BOLDIZSÁR jelentí atyjának, hogy „Caeterum preceptor noster nondum advenit, sed ut spero propedie redibit“. Ugyanott. Végre augusztus 8-án BOLDIZSÁR jelenti, hogy: „Preceptor noster ultima die Julii salvus rediit“. Ugyanott.

³⁴ 1554. június 26. Németújvár. B. BOLDIZSÁR levele atyjához, KRISTÓFhoz: „Volo pretereā d. v. M. vult certior fieri quinam libri mihi necessarij essent. Nullis modo indigeo, nisi si d. V. M. *Proverbia Salamonis cum expositione Philippi Melanchtonis* mihi emere dignaretur“. Ugyanott.

³⁵ 1555. július 28. Németújvár. B. BOLDIZSÁR levele anyjához, melyben többek közt írja, hogy: „Az Mestör mast kezdöt építeni házat chinalni es haltartot, ha segitenti akarja, most lehet“. Ugyanott.

1554 végén BOLDIZSÁR azzal a kérelemmel járult atyja elé, hogy (mivel tanulmányait befejezte) most már elérkezettnek látja az időt, hogy nyelveket tanuljon. Óhajtanónak tartja tehát, hogy a magyar és latin nyelven kívül, amely utóbbiban mégis már némi előhaladást tett, a többi, az életben szükséges idegen nyelvek tanulásával is foglalkozzék, mert a halandók közül a királyi és hercegi udvarokban könnyen csak az mozoghat, aki a beszédekben ékes, azaz aki idegen nyelveket is tud.⁸⁶ Így tehát BOLDIZSÁR a következő években nyelvek tanulásával foglalkozott, de gondolt a zene, valamely hangszer megtanulására is. Történt, hogy 1555 január havában BOLDIZSÁR rokona PÁLFFY TAMÁS Németújváron volt vendégségben, aki elegánsan tudott hárfán játszani. BOLDIZSÁR atyjának is volt hárfája és ezt most elkéri azzal, hogy talán TAMÁSTól, amíg Németújváron tartózkodik, valamit a hárfázásról is meg tud tanulni.⁸⁷

1555 telén BOLDIZSÁR valószínűleg német szóra Grácban van. Arról, hogy itt valami iskolát látogatna, említést nem tesz, de beszél condiscipulusokról. Mivel a gráci jezsuita collégium csak 1573-ban keletkezett, az alsó- és középfokú ismeretekkel pedig az 1549 óta folyton tanuló BOLDIZSÁR már tisztában lehetett, nyilvánvaló, hogy itt csak azokról a tanulóársakról lehet szó, akik vele együtt valakitől ott nyelvet vagy nyelveket tanultak.⁸⁸

Nem tudjuk pontosan, hogy BOLDIZSÁR ekkor meddig maradt Grácban és mikor tért haza. Neki, aki voltaképpen német vidéken lakott, Grácban német nyelvi tudását csak tökéletesíteni, csiszolni kellett, ehhez pedig sok időre szüksége aligha volt.

Így tehát BOLDIZSÁR a nyelvek tanulásának gondolatát és tervét nem ejtette el és későbbi barátjától, a nagyhírű botanikus CLUSIUS KAROLYTól

⁸⁶ 1554. november 24. Németújvár. B. BOLDIZSÁR levele atyjához. „Ego cum omnibus fratribus meis charissimis perbelle valeo. Preterea supplico d. V. M. nunc iam aliquam curam gereret de me, nam in dies aetas mea augetur, cuperem ut genera linguarum imbibere possem, nam si ego tantum in curia ista manebo, preter linguam latinam et hungaricam nil adipiscar atque discam, et laus sit superis iam aliquem profectum in sermone latino feci. Desiderarem iam discere etiam reliqua genera quibus in vita foelitus excogitari nil posse neque enim quis mortalium facilius in curia regia aut ducum versari potest, quam is qui sit politus sermone.“ Ugyanott.

⁸⁷ 1555. január 16. Németújvár. B. BOLDIZSÁR levele atyjához, melyben többek közt írja: „Quoniam nunc dominus Thomas Pallffy affinis noster adest, qui *testudinem eleganter scit pulsare*, sed penitus eo instrumento caremus“ kéri, küldje el magát „forsan nonnihl ab eo quousque hic erit ediscere valemus“. A preceptor még itt van s készül elmenni fivére lakodalmára. Ugyanott.

⁸⁸ 1555. december 16. Grác. B. BOLDIZSÁR atyjához. „Ego satis bonum hospitium habeo, sed mea camera, ubi ego sum est *satis frigida*, quamobrem supplico M. d. v. ut eadem mittat mihi pecunias, quibus possum emere ligna, ut aliquanto haberem calidiorum domum.“ Kéri „ut mittat mihi unam frameam, nam habeo hoc multos condiscipulos, qui nonnunquam abeunt spatium per equos, ego quoque iam dudum exivissem libenter, sed sine gladio exire non audeo“. 1556. január 2-án újra kéri a frameát és a pénzt fára. Ugyanott.

tudjuk, hogy BOLDIZSÁR a magyar, német és latin nyelveken kívül tökéletesen beszélt a román, nevezetesen az olasz, spanyol és francia nyelveket, a szláv nyelvek közül beszélt a horvátot. Hiszen a felesége is horvát asszony, ZRÍNYI DORICZA volt. FERABOSCO PÉTERREL, a jó hírű olasz építésszel BOLDIZSÁR anyanyelvén, olaszul, levelezett.

BOLDIZSÁR a román nyelveket valószínűleg 1555—1560 közt tanulmányozhatta, amelyeknek gyakorlására BOLDIZSÁRnak kitűnő alkalom kínálkozott, midőn 1559 nyarán vagy őszén a francia királyi udvarba távozott és ott a protestáns magyar ifjú, MIKSA magyar király ajánlatára, a legkeresztényibb király mellett havi 30 frankért úgy látszik apródi szolgálatot vállalt.

Nem tudjuk pontosan, hogy BOLDIZSÁR, akit az öreg BATTHYÁNY FERENC, a volt bán küldött ki, mikor ment ki Franciaországba, de annyi tény, hogy 1560-ban (február 24—november 6) Párizsban, Amboise-ban, Orléansban, látjuk és úgy látszik Franciaországban maradt 1561. végéig, vagy 1562. elejéig.³⁹ BATTHYÁNY FERENCNÉ 1561 szeptember 9-én kelt leveléből úgy látszik, hogy BOLDIZSÁR ekkor még mindig francia földön volt, ahol bőséges alkalmat nyílt francia nyelvi tudását tökéletesíteni, a francia, s általában a román szellemmel és műveltséggel megismerkedni. Ennek hatása később, midőn a könyvgyűjtéshez komolyan hozzá fogott, könyvtárának tartalmán is meglátszik.

Azonban nagy hatással voltak BOLDIZSÁRRA humanista barátai is, első sorban ISTVÁNFY MIKLÓS nádori helytartó, aki úgy BOLDIZSÁRral, mint pedig ZRÍNYI DORICZÁVAL élénk levelezésben állott.⁴⁰

Ugyancsak élénk levelezés folyik CLUSIUS KÁROLYON kívül a költő és alchimista CORVINUS ILLÉssel, az erősen protestáns velleitású humanista orvos PISTALOCIUS MIKLÓSSAL, FLORENIUS PÁLLAL, HOMELIUS JÁNOS humanista orvossal.⁴¹ Ezek a sokoldalú és nagy műveltségű humanisták vitték bele BOLDIZSÁRT az alchimizálásba is, de akik viszont könyvtárának megteremtése és kiépítése körül BOLDIZSÁRnak tettel és tanáccsal sok jó szolgálatot tettek.

³⁹ Ld. IVÁNYI BÉLA: A körmenyi levéltár Memorabiliái. Körmenyi Füzetek, 2. szám, 113. l. — ECKHARDT SÁNDOR: Batthyány Boldizsár a francia udvarnál. Magyar Tudomány, 1943. évf. 36—44. ll.

⁴⁰ Kisasszonyfalvi ISTVÁNFY MIKLÓSNAK 1569-től 1615-ig terjedőleg a körmenyi levéltárban 160 levele van. A levéltár újra való átválogatási munkái közben eddig 89 darab jött csak elő!

⁴¹ CORVINUS ILLÉS humanista költő és alchimista 1557—1587 közt B. BOLDIZSÁRHOZ írt levelei közül a körmenyi levéltárban 61 darab volt. FLORENIUS PÁL humanistának ugyancsak BOLDIZSÁRHOZ intézett 1558—1589 közötti négy levele volt. BÁRÓ HERBERSTEIN FELICIÁN német humanista 1542 és 1588 közt részint B. KRISTÓFHOZ, részint BOLDIZSÁRHOZ 74 levelet írt. HOMELIUS JÁNOS humanista 1585 és 1590 közt BOLDIZSÁRHOZ 27 levelet írt. PISTALOCIUSNAK BOLDIZSÁRHOZ írt leveleinek száma 99 volt.

Az immár érett férfiúvá fejlődött BOLDIZSÁR 1565 végén eljegyzi és 1566 január 27-én Monyorókeréken oltárhoz vezeti ZRÍNYI MIKLÓSNak, a szigetvári hősnek egyik leányát, DORICZÁT s ugyanezen év szeptember 23-án apósának, ZRÍNYI MIKLÓS fejének temetésén ő képviseli a Batthyány családot.

Házasságával BOLDIZSÁR önállóvá lett, elhagyta a szülői házat, s a fent vázolt előzmények és adottságok után elérkezettnek látta az időt, hogy, — amennyire körülményei engedik — könyvgyűjtő szenvedélyének éljen,⁴² magánkönyvtárát megalapítsa.

3. Batthyány Boldizsár mint könyvgyűjtő.

Amint fentebb láttuk, BOLDIZSÁRnak már tanuló korában is voltak könyvei, mint pl. MELANCHTON Grammaticája, ugyanennek Salamon példabeszédeiről szóló magyarázata és nyilván más egyéb tankönyv is, amelyek tanulásra valószínűleg alkalmasak valának, de nem a könyvgyűjtő szenvedély kielégítésére.

BOLDIZSÁR rendszeresebb könyvgyűjtése a szó nemesebb értelmében 1566 körül kezdődhetett, midőn úgy önálló volta, mint ezzel kapcsolatos vagyoni helyzete ezt megengedte. 1566 decemberében BOLDIZSÁR atyjának többek közt azt írja, hogy bizonyos könyvnek gondját viseli és egyúttal jelzi, hogy SALLER FARKASnak, aki familiárisa volt, megbízást adott bizonyos, — a levélben meg nem nevezett, — könyvek megvásárlására.⁴³ Ez a könyvvásárlás azonban még nem lehetett tökéletes és rendszeres jellegű könyvgyűjtés, mert ekkor még úgy látszik atyja kívánságaira és ötleteire is tekintettel volt. A rendszeres könyvbeszerzés komoly formát akkor öltött, midőn BOLDIZSÁR 1570 körül az orvos és természettudós PISTALOTIUS-szal, majd 1571 körül a költő, de a mellett alchimista CORVINUS ILLÉssel megismerkedik, akik a könyvgyűjtésben nemcsak segítik, de bizonyos fokig a gyűjtést irányítják, arra befolyást gyakorolnak, ami azonban nem jelenti azt, hogy BOLDIZSÁRnak a könyvek beszerzése körül nem voltak kialakult és határozott kívánságai és céljai.

BOLDIZSÁRT könyvgyűjtő szenvedélyének kielégítésében elsősorban HILLER ERHARDT bécsi német és JEAN AUBRY bécsi francia könyvkereskedők szolgálták ki, s ez utóbbi a bécsi császári udvar könyvszállítója is

⁴² BATHYÁNY BOLDIZSÁR könyvgyűjtő szenvedélyéről már néhai VARJU ELEMÉR is megemlékezik. Ld. Magyar Könyvszemle 1899. évf. 153. l. Ugyanezen terjedelmes cikk különnyomatban: A gyulafejérvári Batthyány Könyvtár címen külön is megjelent, 22—23. l.

⁴³ 1566 november 14. Németujvár. B. BOLDIZSÁR levele atyjához, melyben többek közt írja, hogy: „Az kenyvnek gonghat wiselem“. 1566 november 21. Németujvár. Ugyanő ugyanahhoz: „Az könywek felölys meg hattham Saller Farkasnak, hogh meg hwegye.“ Uott.

volt. Ezen kívül BOLDIZSÁR egy gráci könyvkereskedővel is összeköttetésben állott, ennek nevét azonban nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy a könyvkereskedőnek WILMAR ERHARDT volt a könyvelője. Bécsen és Grácon kívül részint AUBRY, részint BOLDIZSÁR humanista barátai Prágából és Linzből is igyekeztek BOLDIZSÁRnak könyveket szerezni.

A bécsi HILLERREL BOLDIZSÁR úgy látszik már az 1560-as évek végén összeköttetésben állott, és 1570 tavaszán hat pozsonyi naptárról, egy magyar paraszt naptárról és egyéb könyvekről BOLDIZSÁRnak több, mint 24 talléros számlát küld és kéri a számla kifizetését, mert pénzre van szüksége.⁴⁴ Úgy látszik BOLDIZSÁR ezeket a könyveket — főleg pedig a naptárakat — még 1569 vége felé rendelte meg, de a számlázás a most említett okból csak 1570 április 22-én történt meg.

Ugyancsak 1570-ben BOLDIZSÁR már PISTALOTIUS-szal is érintkezésben áll és ezen év nyarán vele keresteti Bécsben GESNERnek az állatokról, halakról és madarakról szóló könyveit, amelyeket azonban PISTALOTIUS Bécsben megszerezni nem tudott, de a bécsi könyvkereskedő, valószínűleg HILLER, PISTALOTIUSnak megígérte, hogy gondoskodni fog arról, hogy a linzi országos vásáron ezen könyveket megvásárolja, ha BOLDIZSÁR hajlandó a könyvekért azok előttünk ismeretlen árát megadni.⁴⁵

Úgy tűnik azonban, hogy GESNER természettudományi műveit PISTALOTIUS megszerezni nem tudta és a bécsi könyvkereskedő is a linzi vásárról üres kézzel térhetett vissza, mert a németországi könyvkereskedők GESNER munkáiból a linzi vásárra példányokat vagy nem hoztak, vagy csak igen keveset, s ezeket a vevők nyilván elkapkodták, s így a beszerzési akció sikertelen maradt.

Igy tehát abban a 17 forintos számlakivonatban, amelyet HILLER 1570 június 13-án BOLDIZSÁRnak megküldött, továbbá az 1571 tél végén (március 5.) Sopronból küldött újabb 20 forintos számlakivonatban GESNER idézett munkáiról szó sem esik.

HILLER 1571 február végén kelt levelében említi, hogy Augsburgba készül utazni, természetesen könyvraktárának kiegészítése végett. Nagyon valószínű, hogy HILLER BOLDIZSÁR részére GESNER említett munkáit is meg akarta vásárolni Augsburgban. HILLER március 13-án még Bécsből keltezett levelében jelzi, hogy immár útra kel és Augsburgból bizonyos könyveket magával óhajt hozni, s ezekkel egyszer majd személyesen fog BOLDIZSÁRhoz utazni. („Wil ich ein mal selbst zu Ewer Gnaden kumen.“)

⁴⁴ Ld. Függelék 1. szám.

⁴⁵ 1570 július 7. Bécs. PISTALOCIUS levelé BOLDIZSÁRhoz, melyben többek közt írja: „Libros Gesneri iam prioribus literis ad magnificentiam vestram scripseram hic Viennae non reperiri, sed bibliopola curaturum se dicebat, ut in nundinis Lyncensibus emerentur, si eo praetio Magnificentia vestra habere eos vellet, mihi tamen huius rei deliberatio ad adventum Magnificentiae vestrae reicienda videtur...“ Uott.

Egyébként megtekintésre küld egy kis értekezést s jelzi, hogy vannak most egyéb könyvei is, de azok kötetlenek.⁴⁶

HILLER hiába fáradt el Augsburgba, mert GESNER munkáit itt sem tudta megszerezni. Nem is ő, hanem PISTALOTIUS 1571 június 21-én kelt levelében jelenti, hogy a bécsi könyvkereskedőnek GESNER szóban forgó munkái nincsenek meg ugyan, de fölöttébb drágán, 15, illetve 20 forintokért, ha szükséges, meg fogja szerezhetni, ámde ezt az árat maga PISTALOTIUS is sokalja.⁴⁷ A GESNER műveinek megszerzése körüli nagy mozgalom lassanként elül, mert azokat méltányos áron megkapni egyelőre nem sikerült és AUBRY könyvkereskedő csak 1588 június 23-án számlázza GESNERUSNAK a „*De serpentibus*“ című művét, melynek ára tűrhetően csak 1 forint és 45 krajcár volt. Az orvos és alchimista PISTALOTIUS hatása JEAN AUBRY francia könyvkereskedő első, fennmaradt és 1571 december 14-én kelt levelén már meglátszik. AUBRY ekkor BOLDIZSÁRNAK megírja, hogy sem a *Coelum philosophorum*, sem pedig a *Dialogi de Alchimia* című munkát megküldeni nem tudja, mert ezekből már példánya nincsen, de a többi könyvkereskedőnél kerestetni fogja. A levél végén kiállított számlából látjuk, hogy BOLDIZSÁR ekkor orvosi, vegytani munkákat is vásárolt. Így megvette az *Idea Medicinæ*-t és a *Disputatio de Medicina* című munkákat egybekötve, megvette továbbá RAIMUNDUS LULIUS kémiai természetű munkáit és a *Chimicum Artificium* első és második részét. Nyilvánvaló ebből, hogy BOLDIZSÁR ekkor már javában benne van az alchimiában és az AUBRY-féle számlából tisztán kivehető, hogy az ebben felsorolt könyvek jórészt PISTALOTIUS befolyása alatt lőnek megvéve.⁴⁸

Míg AUBRY most említett számláján PISTALOTIUS befolyása érezhető, addig AUBRY 1573 október 31-én kelt másik számlájából kitűnik, hogy BOLDIZSÁR a maga kedve és akarata szerint is rendel könyveket. Ugyanis a számlában felsorolt öt francianyelvű munkát AUBRY nyilvánvalóan BOLDIZSÁR egyenes kívánságára küldte meg, ezeknek megrendelésében a franciául nem tudó humanista barátoknak aligha volt részük, de már a *Carmina illustrium Germanorum* megszerzésében a költő CORVINUSNAK, a theologiai és medikus könyvek beszerzésében pedig nyilván PISTALOTIUSNAK lehetett némi befolyása.

⁴⁶ Függelék 2., 3. és 4. szám.

⁴⁷ 1571 június 21. Bécs. PISTALOTIUS MIKLÓS levele BOLDIZSÁRHOZ. „Bibliopola libros illos Gesneri de Animalibus, piscibus ac avibus non habet, se curaturum dicit, si optarit habere, sed nimia praetio venundari affirmat, nempe quindecim florenis, non lustratos, viginti vero lustratos certe nescio, sed quomodocumque sit, tanti meo consilio emere non debet.“ Uott.

⁴⁸ Függelék 5. szám.

A számlát kísérő levélben AUBRY, ismerve BOLDIZSÁR hajlamait, maga is kijelenti, hogy most sok jó francia könyv van a raktáron, melyeket BOLDIZSÁR visszatértéig kész félretenni.⁴⁹

BOLDIZSÁRnak könyvei beszerzésében főleg CORVINUS ILLÉS a költő, „quem Musae foverunt“, volt gyakran segítségére, aki BOLDIZSÁRT a szépirodalmi könyvek beszerzése felé igyekezett terelni, amely törekvése érdekes leveleiben pontosan megfigyelhető. Természetes azonban, hogy CORVINUS könyv dolgokban BOLDIZSÁR más irányú könyvkívánságának is igyekszik lelkiismeretesen eleget tenni és ha kell, vásárol vagy megrendel természettudományi, orvosi, théológiai, földrajzi és egyéb munkákat is, hiszen az alchimiával a költészet mellett ő is foglalkozik. Ezenkívül, ha szükséges, BOLDIZSÁR kívánságára könyvet másoltat, sőt illusztráltat is.

CORVINUS 1572-től 1587-ig (valószínűleg haláláig) támogatja BOLDIZSÁRT könyvtára gyarapításában, s első megbízatását a *Germanicum colloquium contra anabaptistas* és a *De Rebus Gallicis* című munkák beszerzésére kapta. CORVINUS 1572. február 28-án BOLDIZSÁRnak Bécsből jelenti, hogy az első munkát a könyvkereskedők nyolc napon belül szállítják, a második munkából az első kötet egyelőre hiányzik ugyan, de a könyvkereskedő hűsvétra egy teljes példány szállítását ígerte.⁵⁰

Ezen év (1572) március 3-án Bécsből CORVINUS BOLDIZSÁRnak már jelenti, hogy a *De Rebus Gallicis* című könyvet kötve két forintért megvette, s reméli, hogy helyesen cselekedett. A *Germanicum colloquium*ot CORVINUS ez alkalommal nem említi. Azonban időközben CORVINUS megbízatást kaphatott BOLDIZSÁRTól, hogy valamelyik AMADIS munkát szerezze meg. CORVINUS írja is, hogy a kívánt munka a könyvkereskedőknél meg van, jelenleg azonban kötés alatt van, de a könyvkötő néhány napon belül négy kötetre osztva beköti. Ha BOLDIZSÁR kívánja, legközelebb megvásárolja és elküldi. Ára három forint.⁵¹

Meg kell itt jegyeznünk, hogy az AMADIS kötetek közül néhány a XVIII. század második felében a németujvári könyvtárban meg volt, de francia nyelven, itt viszont német nyelvű AMADIS kiadásról van szó, mert

⁴⁹ Függelék 6. szám.

⁵⁰ 1572 február 28. Bécs. CORVINUS ILLÉS levele BOLDIZSÁRhoz. „De libris quos emere debebam, si se res habet: Germanicum illud colloquium contra anabaptistas intra octiduum bibliopola afferetur. De rebus Gallicis tomum primum non habet, sed integrum exemplū ad Pascha affuturum promittit.“ Uott.

⁵¹ 1572 március 3. Bécs. CORVINUS ILLÉS levele BOLDIZSÁRhoz. „De rebus Gallicis volumen compactum emi duobus florenis. Credo me recte fecisse. Librum illum Amadis bibliopola noster habet quidem, sed apud compactorem detinetur, intra paucos dies ligabitur in quator tomos, si M. V. voluerit cum proximo nuncio emam atque ea transmittam, vendetur pro tribus florenis.“ Uott.

1572 március 18-án CORVINUS BOLDIZSÁRnak írja, hogy: „*Librum Amadis Germanicum Magnificentia Tua accipiet cum aliis opusculis.*“⁶²

1572 karácsonyára BOLDIZSÁR természetesen könyveket rendelt magának karácsonyi ajándékkul. Levelet írt tehát PISTALOTIUSnak és ebbe tette bele a megvásárolandó könyvek jegyzékét. Ámde PISTALOTIUS ekkor nem volt Bécsben („*extra urbem abiit*“) és így CORVINUS bontotta föl a levelet, s ő intézte el a karácsonyi könyvbeszerzést és köttetést.⁶³ Sajnos CORVINUS levelében nem árulja el, hogy BOLDIZSÁR ekkor karácsonyra miféle könyvekkel lepte meg önmagát.

A következő évben CORVINUS BOLDIZSÁR figyelmét főleg az alanyi költészet felé igyekszik irányítani és megemlékszik a Hattyúról, azaz LUTHERÓL írt költeményről, majd pedig megküldi a Hársfáról írt poémát — *Carmen de Tilia* — melynek bucolikus módon való elgondolása és verseskéi vagy strófái — véleményem szerint — lkétségtelenül tetszeni fognak.

Kerestette ekkor Boldizsár egy brandenburgi német orvos jóvendőlést, *Prognosticon*-ját is, ámde CORVINUS Bécsből május 23-án jelenti, hogy ennek minden példánya elfogyott. Egyébként az illető orvost illetlen és hivalkodó embernek tartja és megküldi REISACHER véleményét.⁶⁴

CORVINUS 1574-ben úgy látszik megkapta BOLDIZSÁRTÓL a vitriolról szóló értekezést, amit szívesen el is olvasott „*ut de eo processu meditari possim.*“⁶⁵ Nyilvánvaló, hogy BOLDIZSÁR az inkább költő, mint természettudós CORVINUS figyelmét ezzel a természettudományok felé óhajtotta

⁶² 1572 március 18. Bécs. CORVINUS levele BOLDIZSÁRHOZ, melyben többek közt írja: „*Librum Amadis Germanicum Mag. T. accipiet cum aliis opusculis.*“ Uott.

⁶³ 1572 december 13. Bécs. CORVINUS ILLÉS levele B. BOLDIZSÁRHOZ, melyben többek közt írja: „*Literas illas Domino Pistalocio transmissas (quoniam ille extra urbem abiit) iussus fui a Propatich aperire, ubi catalogo librorum invento, satisfactum est Magnificentiae Vestrae in libris coemedis et ligandis. Utinam vero in aliis omnibus, de quibus D. Pistalocio scribitur possem gratificari...*“ Uott.

⁶⁴ 1573 április 25. Bécs. CORVINUS ILLÉS levele B. BOLDIZSÁRHOZ, melyben többek közt írja, hogy: „*Maioris Philomelam in hoc opusculo in pagina G. Magnificentia Vestra inveniet et praecedens carmen de Cygno (hoc est Luthero) in simili materia de variis Theologis Germaniae scriptum est. Admiror hanc venam ultra omnes poetas nostri temporis, sed aliquo modo duriuscule scribit, omnino tamen more Vergiliano. Alterum illud iudicium Fabricii de Stella nova boni consulat T. Mag. propediem edetur sententia Reisacheri. Contra ducem Albanum et regem Galliarum nullum invenit exemplar, id tamen contra Gallum a Purkirchero potest haberi.*“

1573 május 7. Bécs. CORVINUS B. BOLDIZSÁRHOZ! „*Mitto Tuae Magnificentiae Carmen de Tilia, cuius inventio et vericuli ad morem bucolicum conscripti, procul dubio placebunt. Rogo ut Tua Magnificentia data occasione reverendissimo episcopo dignetur offerre, aut ipsi commode transmittat. De altero proposito Joannis Hunniadini curabo ut dicar diligens et aemulus Cortesii.*“ Uott.

1573 május 23. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „*Prognosticon illud germanicum medici Brandenburgensis habere non potui, omnia enim exemplaria vendita, praeterea vir est ineptus et vanus, mitto interim nostri Reisacheri iudicium, sed haec stella fallit omnes mathematicos.*“ Uott.

⁶⁵ 1574 augusztus 6. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „*Tractatum de vitriolo libenter legam, ut de eo processu meditari possim.*“ Uott.

terelni és 1574 karácsonya előtt BOLDIZSÁR CORVINUSNAK természettudományi, de főleg vegytani munkák beszerzésére ad megbízást. CORVINUS erre azt írja, hogy látott is bizonyos könyveket, de azok nem *Theophrastus Paracelsus* munkái voltak és nem chemiával, hanem inkább astronomiával foglalkoztak. Végül pedig a Kölnben lakó METELLUS JÁNOS, aki MIZALDUS munkájához bevezetést írt, személyi adatait közli és kijelenti, hogy ez az ember a mi dolgainkhoz, azaz az alchimiához, nem ért, illetve abban mindenképen simplex.⁵⁶

1574 nyarán (június 18) AURBY BOLDIZSÁRNAK francia könyveket, főleg egy *Dialogus* ajánl, de e mellett (a 7. számú függelékben) ellátja politikai hírekkel is.

CORVINUS 1575 kora tavaszán jó szerzőktől való, de előttünk ismeretlen 28 darab könyv átvételét ismeri el és jelzi, hogy a legújabb *Metamorphosist* (itt természetesen nem OVIDIUS *Metamorphoseon libri XV.*-je értendő) hanem természettudományi munka) szorgalmasan elolvasta. Sajnos az átvett 28 könyv címeit CORVINUS nem közli.⁵⁷

Ugyanezen évben BOLDIZSÁR úgy látszik CORVINUSNAK megbízást adott a francia *Cosmographiák* beszerzésére, mert ezen év nyarán CORVINUS Bécsből írja, hogy ezen esztendőben különböző szerzőktől megjelent két francia *Cosmographiát* a bécsi könyvkereskedő Prágába küldött, aki ezeket készpénz fizetés nélkül nem volt hajlandó átadni, mert ezek csak bizományban voltak nála. Úgy hiszi azonban, hogy ezen köteteket átviheti Bécsűjhelyre, hogy BOLDIZSÁR előbb ott őket megtekinthesse és ha megtetszenék, küldje meg az árukat. A könyvkereskedő a két szerző művét, melyeknek terjedelme négy nagy kötet 30 talléra becsüli, ő azonban ennek árából le akar valamit alkudni. A könyvkereskedő más újabb értekezést nem küldött, mivel ilyesmi neki nem volt.⁵⁸

Nem tudjuk, hogy vajjon BOLDIZSÁR a szóbanforgó *Cosmographiákat* megszerezte-e vagy sem, annyi azonban tény, hogy CORVINUS erről a témá-

⁵⁶ 1574 december 6. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Abfui per octiduum ut aliquos libros viderem, sed non erant Theophrasti, neque spectabant ad res Chymicas, sed at materiam astrologicam...”

„Ille homo qui scripsit praefationem in Mizaldum Coloniae degit, appellatur Joannes Metellus, Burgundus, jurisperitus, eloquentiae deditus, in nostris rebus omnino simplex...” Ugyanott.

⁵⁷ 1575 március 5 (2). Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Libros 28 bonorum authorum accepi, quos diligenter evolavi. Interim tamen sedulo perlégi Metamorphosin recentiorem, que viri egregii declarat industriam.” Uott.

⁵⁸ 1575 július 5. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Bibliopla misit Praga duas Cosmographias Gallicae diversorum authorum, hoc anno editas, sed sine presentis pecunia eas mihi tradere recusat, quoniam est tantum minister alterius. Credo tamen, quod velim ista volumina perfere in Civitatem Novam, ut videat primo, et si placuerint, ei mittat pecuniam. Er schätzt alle baide autores zusammen (welches sindt 4 grosse volumina) umb. 30 taler, aber wil im etwas abbrechen. Alios novos tractatus non misit, quia nihil habuit.” Uott.

ról többé meg nem emlékszik, noha kilenc nap múlva (azaz július 14-én) jelenti, hogy Linzbe utazni készül, ahol reméli, hogy valamit tud majd szerezni. Egyben elküldi RABLAIS fordítását, azonban ANDRÁS JAKABNAK az Illyrek ellen tartott beszédeit Bécsben egyetlen könyvkereskedőnél sem tudta megtalálni, ha Linzben találna példányt, azt föltétlenül magával hozza.⁵⁹

Ugyanezen év (1575) őszén CORVINUS azt írja BOLDIZSÁRNAK, hogy ha Bécsbe jön, a németujvári sír- vagy egyéb emlék részére néhány vers strófát fog írni.⁶⁰

Az alchimista költő CORVINUS, aki PISTALOTIUS-szal és HOMELIUS-szal együtt ebbe BOLDIZSÁRT is belevitte, 1576. nyár végén újra visszatér a *Metamorphosis* könyvre és megemlíti, hogy ezt újra és többször elolvasta és úgy találja, hogy szerzője nagy szorgalmú ember ugyan, de ha már most ezen könyvet összehasonlítja az *Archidoxis*-szal, akkor úgy látja, hogy az ő erős víziük (valószínűleg ez alatt választó víz értendő) nélkül csak lassan fognak eredményt elérni.⁶¹ Nyilvánvaló, hogy CORVINUS itt az alchimizálásra céloz és úgy a *Metamorphosis*, mint pedig az *Archidoxis* szakmába vágó munka volt.

1577 február végétől ezen év október 21-ig BOLDIZSÁR a bécsi AUBRY könyvkereskedőtől egész kis könyvtárnyi munkát vásárolt össze, köztük RABLAIS-t és bizonyos MARDORAT-tól való *Expositio catholica veteris et novi Testamenti* című munkát is, melyet PISTALOTIUS május 4-én írt levele szerint a könyvkereskedő már BOLDIZSÁRNAK elküldött.⁶²

BOLDIZSÁR ekkor Bécsből és Prágából 71 munkát hozatott 157 forint és 4 krajcár értékben. A BOLDIZSÁR-féle könyvszámlák közül ez a legbővebb és legkiadósabb, s ebből BOLDIZSÁR sokoldalúságát, érdeklődésének sokféle ágazását pontosan meg lehet állapítani. A Biblia és a theologia éppúgy érdekli, mint Franciaország története, HENRIK francia király edictumai, a meleg fürdők, azaz hévizek ismertetése, a nádor tiszteletére

⁵⁹ 1575. július 14. Bécs. CORVINUS ILLÉS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Ad diem proximum Sabbati, qui est 16 Julii discedo hinc Linzium, spero me aliquid effecturum. Transmitto versionem Rablais. Conciones istae Jacobi Andreae contra Illyrienses apud nullum Bibliopolam invenio: quod si Linzii habentur, mecum afferro...” Uott.

⁶⁰ 1575 október 19. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Si Vestra Magnificencia venerit, faciam aliquot versiculos pro monumento in Gysing.” Uott.

1576 március 28. UGYANANNAK levele B. BOLDIZSÁRHOZ. „Sforzaeus sacrifici Plutoni carmina dicitur. Non aliter studuit quam periisse gula.” Uott.

⁶¹ 1576 szeptember 7. Bécs. CORVINUS B. BOLDIZSÁRHOZ! „Ego Metamorphosis diligenter rursus aliquoties perlegi, et invenio magnam industriam illius hominis, iam cum Archidoxis istum librum diligenter confero, et video nos sine aqua nostra forti tardissime aliquid effecturos.” Uott.

⁶² Id. a 9. számú függelék. 1577 május 4. Bécs. PISTALOTIUS MIKLÓS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Catholicam expositionem veteris et novi Testamenti, Mardorati cuiusdam, dixit Bibliopola vestrae magnificentiae dedisse et praeterea una die tam crassus liber compingi non potest.” Uott.

írott vers, a török szultáni udvar leírása, a kiválóbb császárok életrajza BÉZA versei, gyászbeszéddek, CROMER Lengyelországa, a pestisről írott munka, a jezsuitákról írott művek, a nádor hitvallása, a keresztény ethika, a fémekről írott munka, a Rudolf császár tiszteletére írott versek, RABLAIS művei, az antimachiavellista beszélgetések, Németország gyógyfürdői stb. stb. Alig van tehát olyan tudományág, amely BOLDIZSÁRT ne érdekelné.

Ugyanezen évben (1577) szeptemberében CORVINUSnak egy GASPICIUS nevű humanista barátja egy régi könyvet adott át, hogy abból valamit kimásoljon és hogy az egyes fejezetekhez a GASPICIUS elgondolásai szerint „fierent picturae“, azaz bizonyos ábrázolások festessenek. CORVINUS — sajnos — nem írja meg, hogy GASPICIUS miféle régi könyvet hozott neki, s nem részletezi azt sem, hogy a picturák milyen természetűek voltak, azaz lettek volna. Nyilvánvaló azonban, hogy itt nem initiálék miniálásáról, hanem fejezetek tartalmának illusztrálására szolgáló figurális festményekről van szó. CORVINUS következő szeptember 27-én Bécsből keltezett leveléből kitűnik, hogy valami németnyelvű régi könyvecske lőn lemásolva, amelyet ekkor már letisztázva BOLDIZSÁRnak el is küldött. CORVINUS természetesen elolvasta a könyvecskét, azonban úgy látszik csalódott, mert másféle „specullatio“-kat talált benne, mint amilyeneket ő várt. A festmények elkészítéséhez egyelőre még hozzá sem fogtak, mert megvárja, míg BOLDIZSÁR is elolvassa a könyvecskét és csak azután rendelkezik.⁶³

1577—1584-ig BOLDIZSÁR könyvbeszerzéseiről — sajnos — nincsenek adataink, ami azonban — ügyvéljük — távolról sem jelenti azt, mintha BOLDIZSÁR ezen idő alatt a könyvvásárlásokat beszüntette volna. Az adatok elveszése, hiánya még nem jelenti a cselekvés pangását. 1584-ben BOLDIZSÁR Grácból 42 tételben, 61 forint 19 krajcár és 2 dénár értékben ismét egy csomó könyvet vásárolt és ezek közül egyik értekezést úgy látszik CORVINUSnak akarta kölcsön adni, aki azonban a könyvet nem kapta meg.⁶⁴ WIDMAR számlájából szintén BOLDIZSÁR érdeklődési ágának sokfélesége tűnik ki, akit a japán állapotok éppúgy érdekelnek, mint Hollandia leírása, vagy a purgatoriumbeli tűzről szóló értekezések.

⁶³ 1577 szeptember 12. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRhoz! „Librum veterem mihi tradidit Gaspicius, ut aliqua describerentur et fierent picturae istius intentionis ad singula capitula. Credidi primo esse aliquid hominis abstrusi, sed postea deprehendi esse melancoliam alicuius hominis devoti, qui recenset paenas diversorum peccatorum, sed curabi describi.“ Uott.

1577 szeptember 27. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRhoz! „Mitto istum libellum germanicum descriptum: ego quidem perlegi, sed credebam esse speculationes alias: quia vero nihil de talibus inveni, de picturis nihil volui incipere, priusquam Vestra Magnificentia perlegeret iterum, atque mihi rescriberet.“ Uott.

⁶⁴ Ld. a 10. számú függelék, és 1584 november 28. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRhoz! „Post scripta. Iam in suis literis mentionem facit de tractatu mihi transmissio: nihil autem accepi. Videbo post modum.“ Uott.

CORVINUS a BOLDIZSÁRRAL való alchimizálás közben megemlékszik az ifjú ROSARIUS (Rosarius iunior) könyvecskéjéről, mely Bázelban folio alakban lőn kinyomatva és amelynek végén az AUGURELLUS található meg.⁶⁵ Azaz ROSARIUS munkájának végén, nyilván függelék képen, AUGURELLI JÁNOS AURÉL olasz alchimista 1524-ben megjelent *Chrysopoeia* című hexameterekben írt alchimista művét közli.

1586 telén BOLDIZSÁRnak valami távlati képekre volt szüksége és ezeket AUBRY útján óhajtotta volna megszerezni. Ámde AUBRY helyett ennek valamelyik kartársa ígérte meg, hogy a képekért valahova írni fog, de hogy hova, azt CORVINUS nem árulja el, valamint azt sem, hogy itt voltaképpen miféle perspektivikus képekről van szó?⁶⁶

Ugyanezen évben HOMELIUS JÁNOS medicinae doctor a BOLDIZSÁRnak Rölcsön adott könyveit visszakapja és úgy látszik CARDANUS, azaz CARDANO JEROMOS olasz orvos, matematikus és filozófus valamelyik munkája közte volt.⁶⁷

HOMELIUS egy kisebb lélekzetű értekezése a cukorról ekkor BOLDIZSÁRNÁL volt és ezzel kapcsolatban HOMELIUS (1587 április 3-án) BOLDIZSÁRNÁL azt az óháját fejezi ki, hogy vajha BOLDIZSÁR kinyomatná a historikus BRUTUS „illud fulmen“ munkáját. Ugyanis — írja — BRUTUS munkáját Grácban pl. sokan kívánnák megszerezni, ámde nincsenek példányok!⁶⁸

Nem tudjuk, hogyan jutott eszébe HOMELIUSNAK ez az idea. Levelének tartalmából mindenesetre arra kellene következtetnünk, hogy BRUTUS JÁNOS MIHÁLY: *Rerum Hungaricarum libri XX.* című munkájának legalább egy részét valahol kinyomatták volna és Grácban ennek példányait keresték. Úgy tudjuk, hogy BRUTUS munkája kéziratban maradt és azt a múlt század második feléig sehol sem nyomatták ki, sem részben, sem egészben. Tudjuk, hogy TOLDY FERENC érdeme, hogy BRUTUS munkája annak megírása után 300 esztendővel nyomtatásban napvilágot láthatott. Tehát 1863—1877 előtt BRUTUS kiadás nincs, vagy ha HOMELIUSNAK valóban

⁶⁵ 1585 szeptember 14. Bécs. CORVINUS ILLÉS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Hunc Mercurium phisici habuerunt in magna copia et non solum ecerunt lapidem cum ipso, sed plurima particularia: ut videre postest in libello qui dicitur Rosarius iunior, in isto libro in folio, Basilee impresso, ubi in fine est Augurellus.“ Uott.

⁶⁶ 1586 december 18. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Bibliopola Gallus ipsemet non adest, sed suus collega promisit, quod pro imaginibus perspectivis scribere velit.“ Uott.

⁶⁷ 1586 február 15. Pettau. HOMELIUS JÁNOS doctor levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „accepi libros meos una cum epistola Magnificae Dominationis Vestrae. Placet mihi eiusdem iudicium Cardanus iuvenilem eloquentiam ambitione quadam hoc opusculo notam facere voluit, nec curavit quam vere, modo verbose scribere.“ Uott.

⁶⁸ 1587 április 3. Marchburg. HOMELIUS JÁNOS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Tractulus meus Isacii de saccharo adhuc apud Magnificentiam vestram est. Utinam magnificentia vestra Brutum illud fulmen typis exprimi curaret. Multi desirant Gretii et desun exemplaria.“

igaza van, akkor itt BRUTUS egy eddigelé teljesen ismeretlen kiadásával állunk szemközt.

BRUTUS ez a kiadása csak valami részletkiadás lehetett, ha ez egyáltalán létezett, mert a körmendi levéltár missilis levelei közt van egy levél, melyet 1587 június 26-án gimesi FORGÁCS SIMON írt BATTHYÁNY BOLDIZSÁRHOZ, melyben SIMON többek közt a következőket írja:

„Brutus az eő historiáiát czazarnak vitte volt. Eő felsége doctor Ederre bista volt hogh reüideállia, de eő csak egi nehani kömivét olvasta meg, azonban meg holt es azt monta hogh ha az teöbys vgi vadnak írva, melto kiadni.“⁶⁹ Így BRUTUS műve ekkor még kiadatlan volt!

HOMELIUS tehát hallhatott valamit BRUTUS munkájának kiadásáról, de értesülései pontatlanok lehettek. Tény az, hogy BRUTUS munkájának kiadására meg volt a jó szándék, de az ÉDER doctor halála után csak szándék maradt. És ha a császárnak nem volt pénze BRUTUS munkájának kiadására, akkor BATTHYÁNY BOLDIZSÁRnak erre még kevesebb volt.

1587 tavaszán CORVINUS BOLDIZSÁRnak jelzi, hogy mindazon könyveket, amelyeket HORVÁTH (nyilván Boldizsár egyik familiárisa) prezentált neki, legközelebb visszaküldi, viszont ő eljuttatja ARNALDUS munkáját *Epistola illa Bernhardi ad Thomam de Bononia* címűt, mely szerinte a legjobb mű.⁷⁰

CORVINUS, aki CLUSIUS KÁROLY-lyal, a híres botanikussal is összeköttetésben állott, 1587 őszén BOLDIZSÁR előtt kifejezi azon óhaját, hogy vajha a törökök vereségéről írott könyvecske approbáltatnék.⁷¹

Az 1586 október vége és 1587 január eleje közti időszakban BOLDIZSÁR AUBRY-tól 13 munkát rendelt, összesen 35 forint 15 krajcár értékben, 1588 nyár elején pedig 16 munkát hozat 12 forint és 3 krajcár értékben. A könyvek egy német és három francia kivételével mind latinok.

Ugyanekkor BOLDIZSÁR Bécsben könyveket is köttetett és 1588 aug. 22-én Selmeczről SINDLI LÉNÁRD tisztartónak meghagyja, hogy „az mjnemeő khonjwekett Bechben be köttettem volt, azt el ne feledggyed, hanem megh. hozzad.“⁷² Ugyanezen év telén FLORENIUS PÁL humanista Bécsből BOLDIZSÁRnak jelenti, hogy a könyvek dolgában eddig semmit sem tudott végezni, sőt eddig neki a könyveket még csak meg sem mutatták, ha meg,

⁶⁹ 1587 június 26. Herknecht. FORGÁCS SIMON levele B. BOLDIZSÁRHOZ.

⁷⁰ 1587 május 3. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Libros quoscunque olim mihi Horbat praesentavit proxime mittam: interea hic accipiet opera Arnaldi. Epistola illa Bernhardi ad Thomam de Bononia est optima.“ Uott.

⁷¹ 1587 október 10. Bécs. CORVINUS levele B. BOLDIZSÁRHOZ! „Misi ad Clusium, ut nove perscriberet.“

„Cuperem scire an iste libellus secretarii de caede Turcarum approbaretur: sū enim recte descersipsit historiam, passum inde aliquid pro iucunda inventione eligere, ne in tam generoso facinore nostrae Musae sileant.“ Uott.

⁷² 1588 augusztus 22. Selmecz. B. BOLDIZSÁR SINDLI LÉNÁRTHOZ. Uott.

fogja tekinteni őket, parancsa szerint fog cselekedni és erről jelentést tesz.⁷³
 FLORENIUS eme homályos stílusú leveléből nem lehet megállapítani, hogy itt miféle könyvekről van szó és azokkal mit kell neki cselekedni?

Mivel az idő már karácsony felé járt, lehet, hogy BOLDIZSÁR, mint rendesen, most is könyvekkel óhajtotta magát karácsonyra meglepni.

Ezen a karácsonyon kívül BOLDIZSÁR még csak egy karácsonyt ért meg, t. i. 1589-ben. 1590 január végén tette meg BOLDIZSÁR előttünk ismert legutolsó intézkedését, amidőn szolgájának, vagy familiárisának, KNESICS (Knesity) MÁRTONNAK Rohoncra azt írja, hogy: „Thowasba ott az asztalon talasz egj könyweth sok Receptokkal es az Doctor Melius leweleitis, azerth khuld ide mjnd az könjwel eggiott; ha kedig az asztalokon meg nem találád, tahath in az Almaryom khwlchatis oda khwltem, keresd meg ottis...“⁷⁴

Valószínű, hogy KNESICS a könyvet a receptekkel és MÉLIUS leveleit is megtalálta. Ekkor már BOLDIZSÁRnak főleg a receptekre, valami „Arznei-buch“-ra volt szüksége, hiszen beteg volt, s nyilván érezte, hogy élete fátylaja kialvóban van. BOLDIZSÁR már nem is élt soká, mert 1590 tavaszán meghalt.

Igy lett BATTYÁNY BOLDIZSÁR, korának egyik legképzettebb, leg tudósabb főura a híres németújvári könyvtár megalapítója és kiépítője. Lehet, hogy BOLDIZSÁR atyja, KRISTÓF is gyűjtött némi könyvanyagot, azonban a könyvtár hatalmas méretű gyarapítása kizárólag BOLDIZSÁR érdeme. Reánk maradt néhány könyvszámlája szerint BOLDIZSÁR 245 munkát 483 forint és néhány krajcár, tovább 24 tallér és 3 schilling értékben vásárolt, ami azonban BOLDIZSÁR könyvbeszerzésének nyilván csak töredéke, mert hiszen összes könyvszámlái — sajnos — nem maradtak meg. BOLDIZSÁR könyveinek túlnyomó többsége latin nyelvű, sok azonban a francia és német nyelvű is, viszont feltűnően kevés a magyar, aminek okátalán az lehet, hogy ezeket nem Bécsből és külföldről szerezte be, hanem valószínűleg maguktól a szerzőktől vásárolta, vagy kapta ajándékba. Igen kevés a horvát és olasz nyelvű könyv is.

A tudományszakok közül bőven van képviselve a teológia, már kevesebb a jogtudomány, de több a természettudományi és orvostudományi könyv. Képviselve van meglehetősen nagy számmal a történelem, azután a földrajz, bölcsélet, szépirodalom, költészet, retorika, a nyelvtudomány nyelvtanokkal és szótárakkal, a hadtudomány, sőt némileg az ethnographia is.

⁷³ 1588 december 11. Bécs. FLORENIUS PÁL levele B. BOLDIZSÁRhoz! „De librorum apparatus nihil adhuc perfecti, neque enim mihi ostensi sunt, cum videro faciam quod sum iussus et significabo.“ Uott.

⁷⁴ 1590 január 27. Rohonc. B. BOLDIZSÁR levele KNESITY MÁRTONHOZ. Uott.

BOLDIZSÁRban tehát a sokoldalú érdeklődéssel és nagystílú képzettséggel a határtalan könyvszeretetet párosult, melynek eredménye lőn a németújvári könyvtár.

A mai körülmények közt, — eltekintve attól, hogy nem is tudjuk, hogy a németújvári könyvtárból mi maradt meg —, nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a helyszínén, a németújvári franciskánus rendházban kötetről-kötetre agnoszkáljuk a BOLDIZSÁR által szerzett könyveket. Mindenesetre sok könyv került ide BOLDIZSÁR halála után fia, a nagy protestáns II. FERENC és unokája, a konvertált és rekatolizált I. ÁDÁM idejében is. Került ide könyv a két BEJTHE prédikátor jóvoltából is, ez utóbbiak szerzeményének egy része azonban elkerült Németújvárról.

A németújvári könyvtár állományáról a XVIII. század folyamán egy katalógus készült, mely megvolt a körmendí levéltárban. Természetesen az egész katalógust nagy terjedelme miatt közzétenni nem lehet, ámde közöljük, mint Függelékünk utolsó darabját, a katalógus francia és olasz (tehát: román) nyelvű könyveinek jegyzékét, mert itt a könyvek kiadásának évszáma maga is beszédes bizonyíték arra, hogy ezeket még BOLDIZSÁR szerezte. Ezek közt persze találunk olyanokat is, amelyek a reánk maradt számlákban elő nem fordulnak, de 1590 előtti kiadványok lévén, azokat nyilván mind BOLDIZSÁR szerezte be. Bizonyíték tehát ez is arra, hogy BOLDIZSÁRnak nem minden könyvszámlája maradt reánk.

Noha — sajnos — BOLDIZSÁR könyvtárának egykorú katalógusát nem ismerjük, ilyen nem maradt ránk, mégis a fennmaradt néhány számlából, hozzátéve ezekhez a fenn *nem* maradt számlák adatait, továbbá BOLDIZSÁR atyjának, KRISTÓFNak könyvszerzeményeit, megállapíthatjuk hozzávetőleg, hogy BOLDIZSÁR könyvtárának tételszáma úgy MOSSÓCZY, mint BRUTUS nagyszabású könyvtárának tételszámait mindenesetre meghaladhatta.

Természetesen BOLDIZSÁR halála után a németújvári könyvtár állománya nem gyarapodott olyan tempóban, mint BOLDIZSÁR idejében. Fia, II. FEERENC és unokája I. ÁDÁM sem voltak ugyan a könyvek ellenségei, de egyik sem volt távolról sem olyan szerelmese a könyvnek, mint — BOLDIZSÁR. A könyvtár nagyobb mérvű gyarapodása megszűnt akkor, amidőn I. ÁDÁM idejében a Könyvtár a várból, családi letétként, lekerült a franciskánusok rendházába, ahol annak egy jó része — reméljük — ma is őriztetik.

A BATTHYÁNY BOLDIZSÁR közszerzéseire vonatkozó és a XVI. század második feléből való igen értékes kultúrtörténeti becsű leveleket és számlákat az alábbiakban közöljük, azzal a megjegyzéssel, hogy ezekből néhány darab a körmendí levéltár most folyó restaurálásakor máris előkerült.

F Ü G G E L É K.

I.

1570. APRILIS 22. BÉCS.

Hiller Erhardt bécsi könyvkereskedő levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben könyveket és azok számláját küldi és kéri a könyvek árának megküldését, mert a pénzre szüksége van.

Laus Deo 1570. adi. 22 Aprilis.

Mein gantz underdenichen Dinst zu vor.

Wolgeborner gnediger her, auff ewer begern schick ich E. (wer) G. (naden) himit etliche bucher die wist zu empfachen. Neben so langt mein gantz undertnehg fleysich bitt an E. G. ihr woltt mir solchs geltt bey ewer diener so er herauff geschickt wurtt, mir herauff verschaffen, dan ichs fur war ser nottorfdig bin, thu darneben E. G. was euch lieb ist, wo ich E. G. wyder dienen kan soltt ihr mich willich finden da mich darimben befellen.

Dattum ut supra, in Wien.

Erstelich etliche umbundene bucher	5	taller
6 kalender zu Prespurg	½	„
1 Teatrum vitae humanae	9	„
1 Historia Martirum	4	„
1 <i>Ungerisch</i> pauren kalender	— —	β 2
1 Teatrum <u>Diabolorum</u>	3	„
4 Centuria Nasz.	2	„
1 Register 4-to	— —	β 6
	24	β 3

E. (wer) G. (naden) V. (nterteniger) D. (iener)

Erhardt Hiller
buchhändler.

Kivül címzés; Dem edlen wolgebornen Hern Balthaser Butteani Ro. (misch) Kay. (serlichen) Mayestät Ratt und Mundtschek (így!), meinem gnediegn hern zu hand.

Egy iv papron, kívül gyűrűs zárópecséttel, melyben E. H. betűk és ez a

4 mesterjegy látható. A Batthyány család körmendi levéltárában.

2.

1571. FEBRUÁR 23. BÉCS.

Hiller Erhardt bécsi könyvkereskedő levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben kéri, hogy az 1570. június 13-án átadott és 17 rénes forintot kitevő számlát fizesse ki, mert Augsбургba akar utazni és pénzre van szüksége, s ha útjából hazatér, egyszer személyesen öhajt Boldizsárhoz eljönni és valamit magával hozni. Azután egy 4–5 éves lovat kér, s jelzi, hogy március 4-én Sopronban lesz.

Laus Deo 1571 ad. 23 februarii in Wien.

Mein gantz underthenigen willichen Dinst zu vor. Wolgebornner Gnediger Her, E. G. gsundt und glugklich wol gehen hor ich gern. Wist auch der halben auch gott lob in zimlicher frischer gsundthait der almechtig gott wols noch lenger schicken auff E. Gnaden nach seinen willen, Amen.

Gnediger her, nach dem ich fur habens bin auff Augspurg zu reysen, so wissen E. G. das ich ein auszuch den 13 Junii Anno 70 uibergeben hab, thut lauder 17 f. Reynisch. Ist mein freundlich bitt an E. G. ihr woltt solehs geltt meinem Diener oder brieffzeycher zu stellen, dan viel gutte newe bucher verhanden sein, so, ir gott gnatt verleytt, das ich die Reysz verricht, wil ich als dan einmal selbst zu ewer gnaden kumen und was mit bringen.

Neben auch so langtt mein underthenig bitt an E. G., ob ihr mich kundt verschehen mit einen gutten Ross, das ich darauff beruten wer, welchs E. G. jarwol thun kundtt, das bey 4 oder 5 Jar altt wer und nicht junger. Das woltt ihr mir schicken, ist mir basz gedient dan das ihr mir das geltt schickt was das Ros merers wertt sein wirtt, sol ich kegen E. G. nicht gantz underthenig vergleichon es sey mir geltt oder wertt, auch das kein Collerer nicht sey wie ich mich dan E. G. gantz versich und thue befellen, ich wil, auch wils gott auff den 4 Martii selbst zu Odenburg sein. Damit thue ich mich E. G. gantz underthenig befellen und die gnatt des hern mit unsz allen.

Dattum Wien, ut supra.

E. G. U. D.

Erhardt Hiller
buchhändler.

Kívül címzés; Dem wolgebornen hern hern Balthaser Butheani Rom. Khay. Maiestät Ratt und Mundtschenck, meinem gnedigen und gunstigen hern us.

Schleimütz.¹

Fél iv papiron, kívül mesterjegyes gyűrűs zárópecséttel, E. H. betűkkel. Ugyanott.

3.

1571. MÁRCIUS 5. SOPRON.

Hiller Erhardt levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben kéri, hogy vagy küldje meg a számlája szerint esedékes húsz forintot, vagy adjon neki egy jó lovat.

Mein gantz underdenigen willichen dinst zu vor. Wolgebornner gnediger her, ich hab Ewer G. (naden) vor acht tagen ain brieff bey E. diner uberschick. Ist

¹ Szalónak torzított német neve.

derhalben mein gantz freundlich bitt, Ihr wolt mir bey brieffzaycher nach laud des Auszuh 20 f. schicken, oder mir ain guts Ros das statt mir kegen Ewer gnatten gantz underthenig wiedrum zu verschulden (?) und thue damit was E.(wer) G.(naden) lieb ist. Dattum Oedenburg, den 5 Martii anno 1571.

E. G. V. D.

Erhardt Hiller
buchhändler.

Kívül címzés; Den wolgebornen Hern, Hern Balthaser Butheany Röm. Khay. Maiestat Ratt und Mundtschenk, meinem gnedigen hern

Schleimig.

Eredetije fél iv papíron, mesterjegyes gyűrűs zárópecséttel, melynek ábrája:

4.

1571. MÁRCIUS 13. BÉCS.

Hiller Erhardt levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben elismeri levelének és a pénz átvételét, ha utazásából valamit magával tud hozni, egyszer személyesen megy el Boldizsárhoz. Azután a felesége által küldött sváb mézeskalácsról ír.

Laus Deo 1571. adi 13 Martii in Wien.

Mein gehorsamen Dinst zu vor. Wolgeborner gnediger her, Ewer G.(naden) schreiben mit sampt den geltt hab richtig empfangen, bitt der halben woltt mirs nicht vor vbel haben vnd so ich mein Reys wils gott ver rich vnd ettwas gattung mit mir bringe, wil ich ein mal selbst zu Ewer gnaden kumen.

Himit schickt mein hausfrau Ewer gnaden etlich schwawische lezeldn, die wollen Ewer gnaden versuchen sein zum schlaftrunck vnd sunst ser gutt, sie bacht selber, so Ewer gnaden etliche haben wollen, machtt ihr zu gelegenheit zu schreiben, sollen sie E. G. geschickt werden, himit schick ich E. G. ain kleines tractenlein, ich hett wol sunst etliche newe gattung, sein aber nicht gebunden, ich wil E. G. was zu richten lassen vnd mit ersten zu schicken, damit ihn die gnatt des hern befullen.

Dattum ut supra.

E. G. W.

Erhardt Hiller
buchhändler.

Kívül címzés; Dem wolgebornen hern hern Balthaser de Batthyan Rhomisch kayserlichen Maiestat Ratt vnd Mundtschenk meinem gnedigen hern

Schleimig.

Eredetije egy iv papíron, kívül Hiller mesterjegyes gyűrűs zárópecsétjével.

5.

1571. DECEMBER 14. BÉCS.

Aubri János bécsi francia könyvkereskedő levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben a Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum című műről ír, azután tudatja, hogy a Coelum Philosophorum, a Dialogi de Alchimia című munkákból példánya nincs, kereste ezeket a többi könyvtárúsnál is, de példányt nem talált. Azután a most küldendő Moriens Romain című munkáról ír.

Tres magnifique Seigneur, iay receu per l'ung de nos domestiques ung memoire suiuant lequel ie uous enuoyé les lieures soubz escriptz pour lequels ay esté payé comme aussi demi thalar me restoit quant partistes d'icy pour ung Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum ie n'ay plus de Coelum philosophorum ny de Dialogi de Alchimia et ay cherche chez les aultres libraires, mais n'en ay trouué aucun. Vostre Seigneurie uoirra le Moriens Romain que presentement uous enuoye, car il me semble soit beaucoup plus ample que nestoit celuy que dernièrement vous vendey, affin si le demandies pour quelque aultre le retenies plus tost pour uous mesmes. Je n'ay rien receu de nouueau digne estre mandé a votre Seigneurie feray fin apres auoir prie Dieu uous augmenter ses graces. A Wienne ce 14 Decembre 1571.

De Votre Seigneurie
humble serviteur
Jan Aubri libraire françois

Ⓚ	Idea Medicinæ	} simul cupacti (sic!)	fl. 1 k. 15
	Disputatio de Medicina		
Ⓚ	Raymundi Lulii Mercuriorum	} simul cumpacti	fl. 1 k. —
	Raymundi Lulii de sancta Essentia		
Ⓚ	Laurencii Venturi de conficiendo lapidis philosophorum	} simul com- pacti	fl. — k. 48
	Dialogi Garlandi 8.		
	Moriens Romani cumpacti 4-o		fl. — k. 28
	Lapis metaphisicæ Dorn		
	Chimicum artificium prima pars dorn simul cumpacti		fl. — k. 48
	Chimicum artificium secunda pars		
t.	Rerum in Galia gestarum cumpacti		fl. 1 k. 32
			fl. 1 k. 51
S-g.	Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum R		fl. — k. 34
	f. 6 k. 25,		

Eredeti fél iv papíron.

1573. OKTÓBER 31. BÉCS.

Aubry János bécsi francia könyvkereskedő levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben írja, hogy az alább felsorolt könyveket Sallér Farkas által megküldi, s amelyeket az idő rövidsége miatt bekötetni nem tudott. Jelzi, hogy van neki több jó francia könyve is. Végül az úton egy hordóban elmaradt naptárakról ír, melyeket ha visszakap, küldeni fog belőlük.

Au nom de Dieu le dernier octobre 1573 le Wienne.

Tres magnifique et tres honore Signeur, y a dix jours que receus ung memoire de quelque petitz liures desirez auoir l'ung des serviteurs de Votre Magnificence et lors n'ayant encor rien receu de nos lieures nouveaux ne vous peu enuoyer aulcuns des dictz liures jusque a present ayant seullement hier receu uos dictz liures ce jourd huy est uenu uers nous l'ung des serviteurs de votre dictz Magnificence nomme Wolff Schaller, auquel ay deliuray les liures soubz escriptz lesquelz pour la briuete du temps nont peu estre relies et les enuoyé a votre dictz Magnificence esperant, que sont relius par de la, qui les pourront reliev ou si non me les rennoyant par de ça par la premiere comodité les feré reliev, nous auons beaucoup d'autres beaux liures francois que reservons a quant votre Magnificence retournera par de ça. Quant aux Calendarium ou Ephemerides pro anno 1574 le malheur a voullu quilz sont restes avecq aultres liures dans ung tonneau, lequel nous est demeure derriere par les chemins, que esperons toutesfois recepuere dans 15 jours et les ayant receus ne faudray a en envoyer a votre dictz Magnificence faisant fin par mes humbles relations a votre Magnificence priant Dieu pour icelle.

De Votre Magnificence humble serviteur
Jan Aubry.

Epistola ornatissimi cuiusdam viri in 4-o	f. — k. 20	
Histoire des Massacres de France 8-o	f. — k. 12	
Epistola Carpentarii in 4-o	f. — k. 10	
Responsio ad orationem in concilio Helvetiae habita 8.	f. — k. 4	
Carmina illustrium Germanorum in 4-o	f. — k. 6	
Dialogus novus in 8-o	f. — k. 12	
Von Vervolgung der Kirchen 8-o	f. — k. 12	
Hieronimi Zanchi de Trinitate in folio	f. 2 k. —	
Stephani Zegedini de Trinitate 8-o ¹	f. — k. 15	
Epistolarum Theologorum Theodori Bezae 8-o	f. — k. 35	
Fides Jesu et Jesuitarum 8-o	f. — k. 30	
Litere de Sr P. Martir in 8-o	f. — k. 4	
Preservatif contre les Jesuistes 8-o	f. — k. 6	
Harangue de Monsieur de Valance 8-o	f. — k. 10	
Histoire de la guerre de Cypre 8-o	f. — k. 30	
Bericht wider die Juden deudsch in 4-o	f. — k. 12	
Disputatio de medicina noua Theophrasti paracelsi 4-a pars	f. — k. 35	
Summa	f. 6 k. 13	

Kívül címzés; Au tres magnifique et tres honore Seigneur Monsigneur Balthazar Büdchiany.

La part ou il sera.

Eredetiye papíron, kívül gyűrűs zárópecséttel, melynek ábrája valami mester-jegy felét mutat.

7.

1574. JÚNIUS 18. BÉCS.

Audry János bécsi francia könyvkereskedő levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben mindenekelőtt a neki küldött pénzeket nyugtatja, azután jelzi, hogy küldene könyveket, de attól tart, hogy azok nem nyerik meg testszését, s így inkább vár, míg Boldizsár eljőhet Bécsbe.

Azután francia szakács szerzéséről, végül a francia Dialogus és egyéb könyvek megküldésének körülményeiről ír.

Au nom de Dieu le 18 Juing 1574 en Wienne.

Tres magnifique et honore Seigneur, par ce present porteur ay receu cinq ducatz de Sallzburg valent k. 105 piece et quatre ducatz d'Hungrie a k. 108 la piece, qui fait en somme toute quinze florins cinquante sept kreutzers ie dis f. 15 k. 57 et votre Magnificence me debouit du passe f. 14 a present par votre serviteur present porteur ie uous enuoye les liures cy apres escriptz au memoire cy en clos montans a trente ung florin quinze kreutzers, ie dis f. 31 k. 15 ie usse heu la comodité et loisir faire relier quelque autres liures par votre Magnificence eust altres liures agreables qui ceux luy enuoye a present luy eusse volontiers enuoye, mais ayant crainte en enuoyer aucuns vous uierendroyent a desplaisir attandray a les vous faire veoir a quant il plaira a Dieu vous rammer en santé en ce pays.

Au rest tres magnifique Seigneur suiuant le comandement ay de votre Magnificence si ie pouois trouuer quelque cuisinier francois pour servir icelle scaures, qui l'y en a un par de ca lequel iay arreste passant par cy retournant de Pologne lequel iay aussi prie vouloir rester icya mes despens jusque a ce que iaurons auiz de votre magnificence s'il vous plairoit le retenir ou non et le usse volontiers enuoye des a present uers votre Magnificence si le present porteur si fust accorde mais il luy a semble meilleur que premierement en escrussse ung mot a votre Magnificence disant que dans huit iours il retourneroit par de ca et nous en donra responce.

Quant aux liures que ienuoye a votre Magnificence entre aultres trouueres ung Dialogue francois, que ie croy vous plaira comme aussi quelque aultres liures, qui y sont mais ie supplie humblement votre Magnificence ne uouloir dire qui cest qui vous les a enuoyes, car ie serois en grand painne pour iceulx liures mestant expressement deffendu deu amener en ce pays et si bien quelque aultre Seigneur me donnoit d'ung des dicts Dialogues so euz ie ne luy en pourrois bailler par tant en ce ie me confieray en votre Magnificence.

¹ Itt Szegedi István: Assertio Vera de Trinitate contra quorundam deliramenta, quae ex Serueti aliorumque phanaticorum hominum opinionibus nunc primum in quibusdam Hungariae partibus exorta et publicata sunt, című munkája értendő, mely 1573-ban Genfben Vignon-nál nyomtatott.

Quant aux nouvelles de par de ça sçauvez qu'on porte icy le dueil du Roy de France et en huit jours est bien passe huit ambassadeurs francois allans en Pologne plusieurs esperent, que le Roy de Pologne passera par cy avecq consentement des Polonois pour aller prandre le couronne en France et par ce que votre Magnificence aura aduiz de ceste cour de plus grande personages, qui de moy feray fin a la presente apres auoir bache les mains de votre Magnificence priant Dieu par icelle.

De votre Magnificence humble et obeissant
serviteur a jamais

Jan Aubry.

Le Theatrum Orbis Terrarum peint que ie vous enuoye est des meilleurs et mieux paintz se peuuent trouuer et est paint en la maison de l'autheur mesmes l'ayant moy mesme achepté duch (?) Ortelius.

Kbül címzés; Au tres magnificq et tres honore Signeur Monsigneur Balthazar Bachianj la part ou il sera.

Eredetije fél iv papíron, gyűrés zárópecsétje elveszett.

8.

1576. MÁRCIUS 8. BÉCS.

Aubry János bécsi francia könyvkereskedő levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben írja, hogy egy csomag könyvet küldött neki és sajnálja, hogy a Vita Admirali Castilionaei című könyvet nem küldhette meg, de reméli, hogy Frankfurtból való visszatérte után más könyvújdonságokkal egyetemben ezzel is szolgálhat. Azután a franciaországi politikai és egyéb hírekről tudóstja.

Au nom de Dieu le 8 Mars 1576 a Vienne.

Tres magnifique et honore Signeur, la presente sera pour accompagner ung petit paquet de liures, que ie vous enuoye par ce present porteur vostre serviteur, ie suis bien marry, que ie nay un Vita Admirali Castilionaei pour le vous enuoyer, mais iexpere vous l'enuoyer a nostre retour de Franckfort avecq quelque aultre chose de nouveau que iay entendu est inprime, nous partirons dans huit jours Dieu aydant pour aller au dicts Franckfort.

Nous auons certaines nouvelles de France, que le Roy de Nauarre est enfuy du Roy de France des le 3-e de february passé et cest retire avecq les huguenotz et mal contans. Des le 21 Janvier passe monsieur Dauille avecq ses troupes sadjoignit avecq Monsieur le Duc Casmier entre Diion et Beaulne et dit on que le 28 ensuiuant Monsieur le Duc D'Alançon frere du Roy avecq la plus part de la Noblesse de France les sont aussi nenus trouuer et dit on quilz sont bien 80.000 hommes ensemble l'on a ci deuant par de ça fait courir le bruit, que les papistes auoient bien defaict 1200 hommes des reitres du dict Signeur Casmir, mais cela cest trouué faulx. Il se fait a present une diette ou landtag en Angleterre ou sont plusieurs ambassadeurs tant du Roy de France, du Roy d'Espagne, du prince d'Orange, que du Pape et aultres et espere on quilz concluront d'ayder aux bons francois a chastier les meurtriers et massacreurs, qui sont dans le Royaulme. L'on a aussi escript d'anuers dernièrement que le frere du Roy de France a este declare, publie, et est tenu pour roy de plus des trois pars de francois, mais de ceste nouvelle

nauons encor la confirmation ains l'attandons de jour a aultre. Quant aux nouuelles de Pologne ie ne vous en scay qu'escrire aussi vos serviteurs vous en dirent de bouche plus que ie ne vous scaurois escrire a tant pour n'auoir aultre, ferai fin a la presente par mes humbles relations a vos bonnes graces et prie Dieu Monsigneur vous auoir en sa gard.

Votre humble serviteur a jamais

Jan Aubry.

Kivül címzés: Au tres magnificq et honore Signeur Monsigneur Balthasar Bachianj soit donne le presante,

la part quil sera.

Eredetije fél iv papiron, I. A. betús, mesterjegyes, gyűrűs zárópecséttel.

9.

1577. FEBRUÁR 27—OKTÓBER 21.

Aubry János bécsi könyvkereskedő a fenti naptól folytatólagosan összeállított könyv-számlája Batthyány Boldizsár részére.

(1. oldal.)

Magnificus dominus Bachianj debet Bibliopolae Gallico pro infrascriptis libris — ad. 27. februarii 1577.

t	La Legende du Cardinal de Lorraine 8-o	} Reliez	f.	—	k. 35
	Edicta Henrici tertii regis Galliae 8-o				
	Ephemerides ad 77 compacta cum papiro		f.	—	k. 12
	Apologia pro Monlucio 8-o	} ligatti	f.	—	k. 35
	De officio magistratus				
	Promptuarium Exemplorum in folio ligattus		f.	3	k. —
	Promptuarium virtutum ac vitiorum folio ligattus		f.	2	k. 30
	Plutarchus de natura daemonum 8-o	} ligatti	f.	—	k. 30
	Camerarius de generibus divinationum 8-o				
	Gobellius de Thermis 8-o				
	Nomenclatura b. Lmg. Had. Junii 8-o ligattus		f.	1	k. —
o	Simonius de peste m 4-o	} ligatti	f.	1	k. —
	Trimegistus Pymandras 4-o				
t	Histoire de France soubz Charles 9-e 8-o Relie		f.	3	k. —
t	Histoire de France soubz Francoys 2-e Relie		f.	1	k. 10
	Araetii problematum 3-a pars 8-o	} ligatti	f.	1	k. 10
v	Tractatus de Antichristo 8-o				
v	Biblia magna Regia 8 vollumina compacta		f.	103	k. —

Item Pragae mense martio 77.

t	Discours Antimachiaueliste 8-o Relie		f.	1	k. —	
Kémm	Aubertus de Re Metallica 8-o	} compacti	f.	1	k. —	
	Quercetanus contra Aubertum 8-o					
	Quercetanus Sclopetarius 8-o					
	Fenottus contra Quercetanus 8-o					

Item Wienae ad 24-o may 77.

t	Pauli Joui Elogia virorum armis et litteris illustrium folio ligattus ... f.	4 k. —
o	Martiny Buceri opera Latina folio ligattum	f. 3 k. —
o	Eticha christiana Danaei 8-o ligatta	f. 1 k. —
o	Arrianus Historicus folio	} ligatti .....
o	Leydej moralis B. folio	
o	Harchii sententiae de Eucharistia 8-o	} ligatti .....
o	Homiliae Nathaelis Nesechy 8-o	
o	Brevis notatio Boquini 8-o	
		f. 131 k. 12

(2. oldal.)

	Musaei Jouianj Imagines 4-o cum papiro ligattum	f. — k. 50
	Confessio fidei comitis Palatini 4-o latine	} ligati .....
	Confessio eiusdem germanice 4-o	
	Leichpredigt germanice 4-o ligattum	
	Carmina in Laudem Comitum palatini 4-o	
	Wierius de ira morbo 8-o	} ligatti .....
	Aulica vita m. 8-o latine	
	Hemingius de superstitio magno 8-o	
	Vitae excellentium imperatorum 4-o ligattus	f. — k. 40
t	Aulae turcicae descriptio 8-o ligattus	f. 1 k. 10
	Theophrastus von offnen schaden 8-o	} ligatti .....
	Theophrastus von wilden bader 8-o	
	Alle heilsamen Bader in Teutschland 8-o	
	Poemata Theodori Bezae 8-o	} ligatti .....
	Ihesus nazaraeus 8-o	
	Assertio Boquinj contra Jesuitas 4-o	} .....
o	Epistola Albuty ad Jesuitas 4-o	
	Oratio Rodingi Hasii 4-o	f. — k. 8
o	Confessio fidei Theodori Bezae 8-o	} ligatti .....
o	Questiones et Responso eiusdem 8-o	
o	Exegesis de coena 8-o	} ligatti .....
o	Dialogus de utraque in Christo natura 8-o	
o	Jordanus de peste 8-o ligattus	f. 1 k. —
o	Les oeuvres de F. Rablais 16-o Relie dore	f. 1 k. 30
o	Expositio Catholica in Novum testamentum folio ligattum	f. 10 k. —
		f. 19 k. 38
	Ex altera parte	f. 131 k. 12
	Adi primo martii anno 1577 accepi ad	f. 150 k. 50
	Computationem thaleros 50 efficiunt	f. 58 k. 20
	Restant	f. 92 k. 30

(3. oldal.)

Adi 17-o Augusti anno 77.

t	Almanach Thurneydes pro anno 77	f. — k. 12
t	Commentaria Rerum Gallicarum, gebunden 2, theil	f. 2 k. —

Adi 21-o octobris anno 77.

Rerum in Aruerma gestarum 8-o anno 77.	}	f.	— k.	24
Rerum in Gallia gestarum 8-o anno 76.				
Acta conventus blesis anno 76.				
<i>h</i> Carmina P. Fabri caesari Rudolpho adscripta		f.	— k.	4
<i>h</i> Cromeri Polonia 8-o		f.	— k.	12
Alexander Sardus de moribus gentium 8-o		f.	— k.	12
Oratio funebris Lamberti Gruberi 8-o		f.	— k.	6
Oratio funebris Joannis Cratoris 8-o		f.	— k.	4
<i>h</i> Aulicus Castilliony 8-o		f.	— k.	12
<i>h</i> Thesaurus Philosophorum Theophrasti 8-o		f.	— k.	12
<i>h</i> Theophrastus von frantzosaei 8-o		f.	— k.	12
Consolationes Philo[sophicae] 8-o		f.	— k.	10
Apomasaris apotelesmata 8-o		f.	— k.	24
La République de J. Bodni 8-o Relié		f.	1 k.	50
		f.	6 k.	14
De Autre part		f.	92 k.	30
Summe		f.	98 k.	44

Monseigneur! outre les liures nouveaulx cy dessus escriptz et que vous enuoyons par le present porteur je y en a encores quelques autres tant en francoys qu'en latin nouveaulx qu'esperons vous faire veoir a votre retour de par de ca que desirons estre bien tost pour le besoing d'argent qu'auons a present cependant il vous plaira prendre en bonne part ce que dessus. A tant pour n'auoir autre ferons fin nous recommandans humblement a voz bonnes graces prians Dieu.

Monseigneur vous doint en sante longue et heureuse vye. De Wienne ce XXI d'octobre 1577.

Kivül; Compte de Monsieur Bachianj.

Eredetije egy ív papíron.

10.

1584.

Widmar Erhardt, valamely gráci könyvkereskedő cég könyvelője Batthyány Boldizsár részére könyvszámlát állít ki.

Lausz Deo semper, Anno 1584 isten.

Erstlichen die opera Nicolai Selnecceri in 4-o Lipsiae pro	f.	3 k.	20 d.	—
1 Diallogus D. Chaterinae in 8-o Ingolstadii pro	f.	— k.	40 d.	—
1 Stattliche Auszfürung etc. in 4-o unbunden pro	f.	1 k.	15 d.	—
1 Fr.(ater) Turrianus de ecclesia catholica adversus Nugatorias Cavillationes Antoni Sadellis Coloniae liber secundus pro	f.	— k.	35 d.	—
1 Censura orientalis ecclesiae pro	f.	— k.	30 d.	—
1 V. Unszer frauen am Elödperg unbunden pro	f.	— k.	20 d.	—
1 Träctätl das der Babst ein khindt tragen pro	f.	— k.	10 d.	—
1 Enchiridion Thimothaei Kirchneri 8-o unbunden pro	f.	— k.	52 d.	2

1	Commentaria Paulli <u>Manutii</u> in epistolas Ciceronis ad Atticum f.	1	k.	20	d.	—
1	Joannis Glandorpilii annotationes in epistolas familiares pro f.	—	k.	45	d.	—
1	Opuscula medicorum de dosibus in 8-o pro	f.	—	k.	40	d.
1	Joannis Jetzleri Tractatum de diuturnitate belli Eucharistii liber unus Tigurii impressus pro	f.	—	k.	16	d.
1	Parva biblia Michaelis Neandri Witebergae pro	f.	—	k.	12	d.
1	Zwaj khurtze Tractatlein von Fegfeuer pro	f.	—	k.	10	d.
1	Connubium adverbiorum pro	f.	—	k.	16	d.
1	Geodesia Rancoviana von Landtrechnen 4-o pro	f.	—	k.	9	d.
1	Predig von Prodt Prechen pro	f.	—	k.	7	d.
1	Endtschuldigung Joan Schuelbein von neuen bäbstlichen Calender	f.	—	k.	3	d.
1	Fr.(atris) Turriani contra ubiquitous et Arianistas 4-o pro f.	—	k.	4	d.	—
1	Grammatica Lossy pro	f.	—	k.	24	d.
1	Nicolai Clenardi in Institutiones in graecam grammaticam f.	—	k.	11	d.	—
1	Doctrinae Jesuitarum praecipua capita Jesuitarum aucta . f.	1	k.	—	d.	—
1	Das Leben Babsts Leonis etc. in 4-o pro	f.	—	k.	28	d.
1	Stanislai Scholonii de vera et falsa ecclesia umbunden .... f.	—	k.	30	d.	—
Item	allerlaj disputationes pro	f.	—	k.	46	d.
1	Bibel Median windisch pro	f.	6	k.	—	d.
1	Pandora Theophrasti pro	f.	—	k.	18	d.
1	Dictionarium Theophrasti pro	f.	—	k.	5	d.
1	Theophrastus de vita longa pro	f.	—	k.	12	d.
1	Testamentum Theodori Bezae latine in 12-o pro	f.	—	k.	45	d.
Den 15	Martii fur desz Hern gh. bei dem globitzer geschigt ein Purst khor pro 6 daller, thut	f.	7	k.	—	d.
	Latus thuet	f.	29	k.	24	d.
Den 25	Julii geschigt ein Compendium Vrsini unbunden 8-o f.	1	k.	10	d.	—
1	Cuculus Calvinistarum 4-o pro	f.	—	k.	16	d.
1	Consensus Jesuitarum Witembachii pro	f.	—	k.	8	d.
1	Niederlendische Beschreibung etc, in 4-o pro	f.	—	k.	20	d.
1	Tagbeschreibung pro	f.	—	k.	4	d.
1	Cathalogum librorum novorum pro	f.	—	k.	4	d.
Den 17	Martii die Monumenta Illustrium in folio pro	f.	6	k.	—	d.
Mer den	Palutum in folio pro	f.	6	k.	30	d.
Abermalen	einen neien cathalogum geschigt pro	f.	—	k.	4	d.
Den 28	Martii desz hern gh. geschigt ein Theses Lipsiae pro f.	—	k.	12	d.	—
1	Reutterkhunst khayszers Stallmaister pro	f.	3	k.	—	d.
1	Zeittung ausz Japonien sambt dem Puechl pro	f.	—	k.	37	d.
Mer	schikht ich desz hern gh. den <u>Calepinum octo seu decem</u> linguarum und andersz pro	f.	13	k.	30	d.
	Latus thuet	f.	31	k.	55	d.
	Summa summarum thuet	f.	61	k.	19	d.
An	dieszem hab ich von desz Hern gh. empfangen den 28 September anno 84 isten thuet	12	f.			
	Rest mir desz Hern g. lautter	f.	49	k.	19	d.

Kivül; Ausz zug anden wolgebornen Hern Hern Walthauszer von Buthian Freyher zum Gising unndt Schlännig, Rom. Khay May. Rath, Meinen gnedigen hern.

Eredetije egy tv papíron.

11.

1586 OKTÓBER 30—1587 JANUÁR 7.

Aubrynak vagy alkalmazottjának írásával készült könyvszámla Batthyány Boldizsár részére.

Illustri ac generoso domino Balthasaro Pathiani.

Adi 30 Octobris 1586 per Wolff Schaller.

1 Calepinus decem linguarum folio	f. 9 k. —
1 Dionysius Halycarnasseus folio pars prima concolatus	f. 4 k. 40
1 Aeneas Sylvius folio	f. 3 k. 30
1 Jovianus Pontanus 8-o Basileae	f. 3 k. —
1 Pausanias concolatus folio	f. 3 k. 30
1 Hieroglyphica Pierii folio Basileae	f. 3 k. 30

3 Decembris 1586 per Jacob Vtzinger.

1 Bericht von den Japonischen Insulen	f. — k. 15
1 Gynaecium s. theatrum mulierum Modii	f. — k. 45
1 Vegetius de re militari concolatus 4-o Platinae	f. 2 k. —
1 De homine magno illo 8-o	f. — k. 15
1 Enchiridion controversiarum 8-o	f. — k. 30
1 Gynaeciorum s. de mulierum affectibus 4-o Basileae	f. 2 k. 20

7 Januarii 1587.

1 Dionysii Halycarnassei tomus secundus concolatus	f. 2 k. —
	<hr/>
	f. 35 k. 15

Eredetije féltv papíron.

12.

1587 FEBRUÁR 7. BÉCS.

Aubry János szolgájának Veilich Parkasnak levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben a frankfurti vásárra menő Aubry részére könyvkivásnágának katalógusát kéri, továbbá pénzt is kér, mert ura frankfurti hitelezőit ki akarja elégtetni.

Wolgeborner gestrenger gnediger her. Nach wunschung durch Gottes gnadt alles glücks und glücksehliger Wollfahrt sampt erpietungh meines unterthenigsten und jederzeit willigsten diensts. Haben E. Gnaden ahnzuzeigen, nit sollen unterlassen, als nemlich wie dasz nach weinigh wochen die francfurter Oster Mesz anfangen wirdt. Daher wir dan alhie den mehrer theil unser bücher haben müssen, wofern also E. Gnaden will und begern ist, etzliche bücher derer ort gedruckt zu haben qualiscunq̃e professionis, dieselbe auch wahren, hegern E. Gnaden wolle einen catalogum derer bücher mir zukommen lassen, uff dasz denselben meinen hern Johan Aubry wilcher sich jetz zu Francfurt uffhaltet zeitlich genug ubersende, und soll E. Gnaden ahm unterhenigst und fleissigst,

nach meinem geringen vermogen jederzeit gedient werden. Es ist auch hierbei ein verzeignusz deren bücher, wilche E. Gnaden auff verschiedne Zeiten durch E. Gnaden diener ausz meines hern laden gehabt. Und dieweil mein her uff zukinfftigen francfurter Mareckt seinen Creditori eine zemliche summa zu thun ist, und dieselbig zuverrichten schuldigh uff soliche zeit, wie auch pillich, wolle also Ewere Gnadt ahm unterthenigligsten und demütigligh gebetten dieselbe wolle mir disse beigeschriebene und geringe summa nach E. Gnaden wollgefallen zukommen lassen. Solchs umb E. G. zuverschulden sollen mich zu allen zeiten ahm hochsten befeleissigen, pittendt den Almechtigen dasz E. Gnadt dem gemeinen Vatterlandt zu nutz in langwirigen gesuntheit und glucksehliger wolfart erhalten wolle. In Wien, den 7 february 1587.

Ewer gnaden unterthenigster

Wolffgangh Veylich

diener desz herrn Johan Aubry.

Kívül címzés; Dem Wolgeborenen Hern Hern Balthasar von Butthian Freyher uff Güssingh und Schlamingh, Rom. Khays. Maiestet Rath und Obrister Stallmayster der Cron Vngarn etc. Meynem gnedigen hern.

Egy iv papíron, kívül két gyűrűs zárópecséttel.

13.

1588 JÚNIUS 23. BÉCS.

Aubry János Batthyány Boldizsár részére könyvszámlát állit ki.

Magnifico ac generoso domino domiño Balthasaro Bathiani.

Vidi in Wien 23 Junii anno 88.

1 Relatio historica 4-o pgo (pergameno?)	f. — k. 27
1 Bellum giganteum 4-o pgo	f. — k. 35
1 Discours de la Norie 4-o pgo	f. 2 k. 15
1 Lipsi Epistolae 16-o pgo	f. — k. 32
1 Histoire de Machiauello 12-o pgo	f. — k. 55
1 Historia della China 12-o pgo	f. 1 k. —
1 Lipsi in Ciceronem de Consolatione 16 pgo	f. — k. 20
1 De gigantibus 8-o pgo	f. — k. 15
1 Reisneri Emblemata 8-o pgo	f. — k. 33
1 Discours de la Beauté 8-o pgo	f. — k. 40
1 Vigeliü Vrsach 8-o pgo	f. — k. 18
1 Minutius de morbo Gallico 8-o pgo	f. — k. 28
1 Mureti variae lectiones 8-o pgo	f. — k. 38
1 Contarenus de perfectione rerum 8-o pgo	f. — k. 42
1 Machiauellius de Republica 8-o pgo	f. — k. 40
1 Gesnerus de serpentibus folio pgo	f. 1 k. 45
	<hr/>
	f. 12 k. 3

Ex bibliopolio Johannis Aubry

Librarii Aulici.

Eredetijsé fél iv papíron.

14.

ÉV NÉLKÜL.

Hiller Erhardt könyvszámlája Batthyány Boldizsár részére.

Fur den wolgebornen Herrn Hern Balthaser de Butteanno Ro-(misch)
Kay.(serlichen) Maiestät Ratt.

1 Trambuch	f. — k. 34
2 Ungarisch Kalender	f. 2 k. —
10 Croata Kalender	f. 1 k. —
12 Stuck in 8-vo zu binden	f. 3 k. —
4 Stuck in 4-to zu binden	f. 1 k. 20
4 Pronosticon	f. — k. 9
1 Heldenbuch	f. 4 k. —
1 Acta Romanorum pontificum	f. — k. 34
1 Anatomia Misse	f. — k. 12
1 Disputa Moneta	f. — k. 4
1 Encyclopedia	f. 1 k. 15
1 Von papstum zu Rom	f. — k. 18
1 Marcellus Palingenius	f. — k. 32
1 Sterbebüchlein	f. — k. 34
1 Wurzenlein fur di krauth	f. — k. 30
1 Osterreichische Krigen annalen(?)	f. 2 k. —
Fur ein tractetlein	f. — k. 36
Summa	f. 18 k. 37

E.(wer) G.(naden) V.(nterthäniger) D.(iener)

Erhardt Hiller
buchhendler.

Eredeti je fél iv papíron.

15.

ÉV NÉLKÜL.

Hiller Erhardt bécsi könyvkereskedő könyvszámlája Batthyány Boldizsár részére

Fur Herrn Butheani.

Von gespensten	f. — g. 15
Alexi Petri Montani Alchimey buchl	f. — g. 45
Exempel buchl Messie	f. — g. 36
Los buchl	f. — g. 17
Traumbuchl	f. — g. 24
Rerum Gallie	f. — g. 36
Magia Naturalis	f. — g. 30
Confessio Augustana latine	f. — g. 36
Amades de Gaul	f. — g. 45
Zorn vnd gutte Gottes	f. — g. 30
Sprich worder	f. — g. 45

Apologia confessions Brentii	f. 1 g. 20
Confessio augsprurgica teusch	f. — g. 36
Offenwarung Cyterii	f. — g. 45
Hochzeyt predig Gerengel (L.)	f. — g. 12
Quintus Curtius	f. — g. 30
Rerum Germanicarum folio	f. 1 g. 40
C(r)onica phililarine	f. 1 g. 30
Inquisicion Hispanica	f. — g. 24
	<hr/>
	f. 12 g. 56

E. G. V. D.

Erhard Hiller
buchhändler.

Eredetije fél iv papíron.

16.

ÉV NÉLKÜL.

Aubry János bécsi udvari könyvkereskedő számlája Batthyány Boldizsár részére.

1 Civitates Orbis terrarum in folio, reliez	f. 12 k. —
1 Annales Glycae in 8-o reliez	f. — k. 48
1 Historia Neapolitana Pandulphi, reliez	f. — k. 48
1 Camerarius in acta in 4-to	f. — k. 35
1 Descriptio caesarum 8	f. — k. 15
1 Supputatio annorum mundi in 8.	f. — k. 6
1 Acta concordiae in 4-to, reliez	f. — k. 10
1 Summarischer begriff von abendmal	f. — k. 20
1 Sendbrieff Bezae in 4-to	f. — k. 2
1 Examen Araetii in 16-o	f. — k. 10
1 Discours sur la mort de la Roger de Nauarr	f. — k. 6
1 Zwo predigt von abendmal	f. — k. 4
1 Oratio Rasarii deudsch 4-to	} .....
1 Figure du meurtre de L'Amiral	
1 Bachius de thermis folio, reliez	f. 3 k. 30
1 Tertia pars Erasti 4-to, reliez	f. — k. 45
1 Historia natalis comitis in 4-to, reliez	f. 2 k. —
1 Poemata in victoriam contra turcas 8-o, reliez	f. — k. 40
1 Francisci Franciscados 8, reliez	f. — k. 36
1 Tractatus theologiarum Bezae folio, reliez	f. 4 k. —
1 Discours de la religion et castram. 4-o; reliez	f. 2 k. 35
1 Histoires tragicques in 16-o, 5 vollumina, reliez	f. 4 k. —
1 Annales de France alleman., folio, reliez	f. 3 k. —
	<hr/>
	f. 36 k. 38

Eredetije fél iv papíron.

* Gerengel Simon az 1560-as évek végén soproni prédikátor volt.

17.

ÉV NÉLKÜL, AUGUSZTUS 17.

Hiller Erhardt bécsi könyvkereskedő Batthyány Boldizsár részére könyvszámlát állt ki.

Furn Hern Büttheani seiner Gnaden, den 17 Augusti.

1 Artznei buch Rimer	β 7 solvit.	
1 Petrus Pomponius	β 6 solvit.	
1 Pontianus	β 3 solvit.	
1 Isayci Judei	β 5 solvit.	
1 Historia Veneti	β 4 solvit.	
1 Mathie Casuiti de Heroicis	β 4	
1 Tractatus poliganie	}	
1 De inventione		
1 Eikones		β 6
1 Neanisse		
2 Gros schreib kalender	β 1	
10 Vngarisch kalender	β 8	
24 Pauren kalender	β 6	
10 lateinisch kalender	β 8	
1 Klein kalender	β . 12 den.	
3 Schreib kalender	β 5	
6 Gemalt estaffetl	β 4	
1 Inquisicion	β 10	
Facit	fl. 9 β 5 12 den.	

E(wer) G(naden) D(iener)

Erhardt Hiller
buchhändler.

Ktül; Auszug für den wolgeborenen hern Hern Büttheani seiner Gnaden.
Eredetije egy iv papíron.

18.

ÉV NÉLKÜL.

Hiller Erhardt bécsi könyvkereskedő levele Batthyány Boldizsárhoz némely könyvek megküldése tárgyában.

Mein Dinst zu vor. Wolgeborner gnadiger her, nach dem ich vor gangene Cronung¹ ewer gnaden vber andwortt hab etliche gattung wie hernach volgtt ist mein gantz freundlich bitten E.(wer) G.(naden) die wollen mir solchen Resf bey gelegenhaytt zu schicken den damit was E.(wer) G.(naden) lieb ist und ihn die gnatt des hern befolgen.

¹ Itt nyilván Rudolf király 1576. évi koronázására céloz!

Erstlich 5 Turekischen Kayser hoff gesin abgemaltt	β 25
25 vngarisch kalender, item lateinisch kalender	β 26
1 vons vnter vngarisch	β 4
1 Teutschen kalender in papir	β 4
Facit	β 59

E.(wer) G.(naden) D.(iener).

Erhardt Hiller
buchhändler.

Kívül címzés; Dem wolgebornen hern hern Balthaser de Butheano
Ro.(misch) Kay(serlichen) Maiestet Ratt meinem gnedigen
hern zu

Schleiming.

Eredetije fél ív papíron, Hiller mesterjegyes gyűrés zárópecsétjével, és még egy gyűrés zárópecséttel.

19.

ÉV NÉLKÜL.

Hiller Erhardt bécsi könyvkereskedő levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben hátralékos követelésének kifizetését kéri.

Mein Dinst. Wolgeborner Genediger her, ich hab E. G. etlich mallen gschrieben, aber mich nie beantwortt, langt derhalben mein fleische bitt, ihr wollt mir den ausstenden alden Rest brieff Zeycher richtig machen, wil alsdan E. G. was ganz news zu schicken. Thut der Rest in allen 13 fl 1 β Reynysch. Ich hab zu Ewer Gnaden selber komen wollen alhie sostin E. G. als baltt hin weck, damit E. G. zu dienen.

E. D. A.

Erhardt Hiller
buchhändler.

Kívül címzés; Dem wolgebornen hern hern Walthasser de Bütheano
Romisch kayserlich Maiestet Ratt meinem gnedigen hern
derzeit zu

Prespurg.

Eredetije fél ív papíron, kívül zárópecsét nyoma.

20.

ÉV NÉLKÜL.

Aubry János bécsi udvari könyvkereskedő könyvszámlája Batthyány Boldizsár részére.

Pour Monsieur Bathiani enuoye a Prespurg.¹

Topica theologica Hipperii 8-o	f. — k. 12
De coniugio etc. henningii 4-o	f. — k. 20

¹ Lehet, hogy Boldizsár Rudolf király koronázásán volt (1576-ban) Pozsonyban.

Contareni Historia 4-o	f. — k. 18
Historia Hieronimi Rubei	f. 3 k. 15
Medicinae veteris deffensio 4-o	f. — k. 30
Histoire entiere des troubles in 8-o francois	f. 1 k. 45
2 Wunder Artzney 8-o	f. — k. 24
Discours Modernes 16-o	f. — k. 12
Deu flores de graece 16-o	f. — k. 30
Tractatus theologicus Bezae vollumen 2-um folio	f. 2 k. 45
	<hr/>
	f. 16 k. 24

Eredetijs fél ív papíron.

21.

EV NÉLKÜL.

Hiller számlája Batthyány Boldizsár részére.

1. Opera Philippi 4 partes	f. 6 k. —
2. Novum testamentum Losii	f. 3 k. 30
3. Cathalogus gloriae mundi	f. 4 k. —
4. Chronicon Turcicum	f. 5 k. —
5. Plinii Historiae	f. 4 k. 50
6. Theatrum hystoricum	f. 3 k. 15
7. Guualtherus in Johannem	f. 3 k. 12
8. Guualtherus in Lucam	f. 3 k. 45
in Matthaeum	f. 4 k. 40
in Marcum	f. 2 k. 45
Guualtherus in Esaiam	f. 3 k. 30
in Acta	f. 2 k. 30
in Prophetas doudecim	f. 3 k. 30
ad Corinthios	f. 3 k. 40
ad Romanos et Galatas	f. 3 k. 45
9. Annales Sanctae Scripturae	f. 1 k. 30
10. Ephemerides Moestlini	f. 1 k. 30
11. Imperatorum Romanorum Numismata	f. 1 k. 10
12. In virulentam Andreae Buchenii	f. — k. 45
13. Martini Rulandi Synonima	f. 1 k. 10
14. Acta Romanorum Pontificum	f. — k. 45
15. Legatio Imperatoris Manuelis	f. — k. 48
16. In exodum Strigelius	f. — k. 52
17. Proverbie Gartneri	f. — k. 30
18. Biblia Sacra Antuerpiae	f. 2 k. 40
19. De praecipuis horum temporum controversiis	f. — k. 40
20. Phrases Sulneri	f. — k. 40
21. Aretius in 4 Euangelistas	f. 4 k. 30
22. Libri tres Odarum	f. — k. 35
	<hr/>
Latus	f. 86 k. 7

Aretius in Apocalypsin v.	f. — k. 45
Aretius in Epistolas Johannis	f. — k. 45
Dauid Chytraeus in Micheram et Nasum	f. — k. 40
Compendium Vrsini	f. 1 k. —
Sebastiani Verronis Jesuastri	f. — k. 18
De ecclesia Philippi Mornaei	f. — k. 16
Joannes Juellus aduersus Thomam	f. 3 k. —
I Concordia in 4-o p.	f. 2 k. 30
I Lossius in Acta Apostolorum	f. 4 k. —
I Metropolis Historiae Salis p.	f. 2 k. 30
I De substantia foederis 8.	f. — k. 32
<hr/>	
Latus thuet	f. 16 k. —
Summa summarum	f. 80 k. —

Reynisch

Eredetiye minden megjegyzés nélkül egy ív papfron.

22.

ÉV NÉLKÜL.

Ugy látszik Hüllernek befejezetlen számlája, vagy számla fogalmazványja.

— Cento Novella	45 k.
— Pflantzbuchl	8 k.
— Von alden Meystern	15 k.
— Kunstbuchl	7 k.
— Buchsen meysterey	8 k.
— Vie arczney	6 k.
— Zan arczney	5 k.
— Velttbaw	17 k.
— Erste und ander Centurien Wieler Nesz (?) . I f.	12 k.
— Von Concilio zu Drient	15 k.
— Petri Pauici lawrinesch	26 k.
— Reinicken Fuchs	20 k.
— Kunstbuch Falopii	30 k.
— De spiritibus plantarum	15 k.
— Abrisbuch Alisii	36 k.
— Consolati: Pfeffinger	10 k.
— Nova veteresque Dactii	5 k.
— Cronologia Chitrei	36 k.
— Formule quetam Cawde (?) ¹	3 k.
— De precipuorum generibus	38 k.
— Methatus Wigandi	8 k.
— Actiones due Socrinari	8 k.
— Virorum qui suficit (?) vitae	20 k.

¹ Talán helyesebben: Formulae quaedam causae!

— Clutii solini	15
— De neutralibus	8
— Wiganti de homine integro	7
— Heshusius de severo arbitrio	15

Eredetije fél ív papíron.

23.

XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELE.

Kivonat a németújvári könyvtár igen hibás másolású jegyzékéből.

(54. oldal.)

U. †

Sub hac Littera U † signata continentur libri manu scripti catholici.

1. Historie de la mappe monde Papistique en laquelle ... Liber sine titulo, lat. got. de variis historiis, 1 folio.

(55. oldal.)

V. †

Sub hac Littera V † cruce signata continentur libri Gallici catholici.

1. Historie dela mappe-monde Papistique, en laquelle par Frangi Delphe escorche Messes 1567. 1 in quarto.
2. Le Neviéne Livre *Damadis* de Gavle tradvit Despagnol en Francois par C. Colet Chambenois, angvel sont contens les gestes de Doncois, Don floriser de Nignee, sur nôme le Scheyalier de la Bergene a Anvers 1561. 1 in quarto.
3. Le settieme livre de Amadis de Gavle Missen Francois parte signeur des Essais, Historie de Grece surnomme dela belle A. Anvers 1561. 1 in quarto.
4. Le premier livre D'Amadis de Gavle, qvls furent les Rois Parinter et Perion et dv a Combat A Anvers 1561. 1 in quarto.
5. Historie de la Gvere qui cesst Pasce Entre les Venitiens de la Saincte ligve contre les Tuores, contenant plusieurs le aux Exemples Piéte Chrestienne a Paris 1633. 1 in quarto.
6. La legende D'Charles Cardinal de Lorane a Rains 1576. 1 in quarto.
7. Harangue Faiete et Prenoncee de la Part DV Roi tres a Lyon 1573. 1 in quarto.
8. Les six livres de la Republique de J. Bodin, Angevin 1568. 1 in quarto.
9. Memoires de Jessat de France troisesme volume 1576. 1 in quarto.
10. Memoires de Bessat de France troisesme volume 1567. 1 in quarto.
11. Roland Furieux, compose premierement en rime Thuscane par Messie Lois Ariose a Paris 1552. 1 in quarto.
12. Historie le estat de France tant de la Republique quae de la Religion a Melidel Boure 1576. 1 in octavo.
13. Memoires de l estat de France contenans les choses plus notables, faites et publiques tant par les catholiques que ceux dela Religion a Miledel Boure 1576. 1 in octavo.
14. Discours sur les Moyens de Bien Goveiner et Intenir en bonne paix uri¹ Rogaume ou autre Principante 1576. 1 in octavo.

¹ Talán: un

15. Historie d'un vovoyage fait en la terre DV Bresil autrement dite Amerique contenant la navigation, 1578. 1 in octavo.
16. La vrajet² Entriere Historie des Trobles et Choses memorab, 1573. 1 in octavo.
- 18.³ Discours de Massacre de ceux de la Religion Reformee fait a Lion par les chatholiques Romains 1572. 1 in octavo.
17. Majens dables entreprises et mulites dv recrit et Bulle Dv Pape sixte contre le sereniss. Prince a Ambru 1586. 1 in octavo.
19. Response Chrestienne et tres necessaire en ce temps 1588. 1 in octavo.
20. Atheoma Chie ou Refutation des erreurs et detestables impietes des Atheistes Libertins 1582. 1 in octavo.
21. Response aux cinq premiers et principales de mondes 1546. 1 in quarto.
22. Le quatrieme Livre D'Amadis de Gavle a Anvers 1561. 1 in quarto.
23. Discours de la Religion des Anciens Romains de la Castrametation et discipline Militaire, figuris adornatus 1565. 1 in quarto.
24. Discours politiques et militaires du Siegneur de la Nove a Basle 1587. 1 in quarto.

(56. oldal.)

X. †

Sub hac Littera X † contintur (igy!) Libri Italici.

1. De la Ietere familiari del Sig. Torquato Tasso novamente recolte a date in luce in Bergamo 1583. 1 in quarto.
2. De la Religione Cherstiane contra les Athes, Pagens etc. 1531. 1 in quarto
3. Histor. D'Italia Mi. M. Francesco Gviciardini 1580. 1 in quarto.
4. Cancionero General, quae contiena muchas obras etc. 1583. 1 in quarto.
5. La famosa historia de gli inviti Cavelieri don suo fratello. 1 in quarto.
6. Lettre Volgari scrite in diversae materiae 1551. 1 in quarto.
7. D Inchel Terrae Figlivolo de Redore dvardo 1559. 1 in quatro.

Ezeket kívül francia, illetve olasz vonatkozású könyvek, melyek Boldizsár szerzeményei lehetnek, a következők:

(14. oldal.)

Joannis Tili Commentaria de rebus Gallicis, Frankfurt 1589, folio.

(15. oldal.)

P. Bernardi Sacco: De Italiarum rerum varietate libri 10, de populorum vetustate, 1588, folio.

(18. oldal.)

Georgii Ebohoff: Rerum in Gallia gestarum, 1577. 8-vo.

A fõnt fõlsorolt francia könyvek az 5. számú kivételével, mind Boldizsár szerzeményei lehetnek. Az olaszok szintén.

Ekkor még a könyvtárban 41 kézirat is volt.

A 125 folio oldalas könyvjegyzék 2852 művet sorol föl, melyek túlnyomó többsége természetesen latin nyelvű.

† Talán: Traiect!

† A számozás az eredetiben fõlsorólva!

A KOLOZSVÁRI NYOMDA II. RÁKÓCZI FERENC SZOLGÁLATÁBAN.

Hosszabb-rövidebb ideig hat nyomdánk szolgálta munkájával II. RÁKÓCZI FERENC szabadságharcát; Magyarországon: Debrecen, Lőcse, Nagyszombat, Bártfa és Zsolna, Erdélyben: Kolozsvár nyomdája. A kolozsvári tipográfiáról szólva MÁRKI SÁNDOR, a nagy fejedelem életrajzírója, ezeket mondja: „A fölkelés kitörése előtt egy esztendővel (1702. március 20) hiúnyt el MISZTÓFALUSI KIS MIKLÓS, minden idők legnagyobb magyar könyvnyomtatója, de kolozsvári sajtója ernyedetlenül szolgálta tovább a nemzeti ügyet.”¹ Ha valaki, e sorok olvasása után, nagy várakozással veszi kezébe a kolozsvári nyomdászat FERENCZI ZOLTÁN szerzette történetét,² csalódva állapítja meg: történeti részében szó sem esik a kurucoktól, a nyomda termékeiről készült összeállításban pedig csak egyetlen olyan könyvcímert talál, mely a RÁKÓCZI-korra utal, LISCHOVINI ANDRÁS-nak a fejedelem bejövetelére készült latin üdvözlő versét, a *Laetitia Transilvaniae*-t. Mi tehát a történeti igazság MÁRKI tetszetős állítása mögött? Egy adatok alátámasztása nélkül leírt henye mondat-e csupán, amit bátran törölhetünk a kuruc-nyomdászat történetéből, vagy mégis összeszedhetők olyan adatok, amelyek arról tesznek bizonyosságot, hogy — ha nem is ernyedetlenül — de alkalmilag dolgozott a kurucok számára? — erre a kérdésre szeretnék feleletet adni most, mikor beszámolunk a RÁKÓCZI-kor nyomdászat-történetének egy alig ismert fejezetéről.

Mikor a kurucok nyomdászatáról és nyomdatermékeiről képet akarunk alkotni, figyelmünk elsősorban a felkelés hivatalos és félhivatalos jellegű nyomtatványaira irányul. A régi magyar anyag e megbecsült, olykor unikumok gyanánt kezelt darabjai még nincsenek összegyűjtve, s nagy kárát vallja a történetírás is, hogy e változatos tartalmú forrásanyag (protekciónális levelek, manifesztumok, pátensek, országgyűlési artikulások, béketárgyalások aktái; katonai regulamentumok, ediktumok, katonák számára készült imádságok) levéltárak mélyén és könyvtári kolligátumok-

¹ II. Rákóczi Ferenc. II. kötet. 1707—1708. Budapest, 1909. 321. (Magyar Történeti Életrajzok.)

² A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár, 1896. 74—75.

ban szunnyad, és bár HUBAY ILONA most megjelent munkája³ jelentős részüket felsorolja, még messze vagyunk a bibliográfiai teljességtől. Arra még kísérlet sem történt, hogy tisztázzuk létrejöttük és kibocsátásuk történeti körülményeit, s megállapítsuk, hol és hány példányban láttak napvilágot? Közvéleményformáló hatásuknak lemérése is érdemes feladat; a kor lelkét idézzük vissza, mikor megállapítjuk, miként fogadták azok, akikhez intézve voltak: a vármegyék közönsége és a katonaság, a hazai és a külföldi közvélemény. Nyomdak szerint való osztályozásuk nem könnyű munka, ritka esetben találunk rajtuk nyomdajelzést, a megjelenés helyét és idejét magukról a nyomtatványokról eldönteni nem is igen lehet, s tipográfiájuk is csak bizonytalan hozzávetésre nyújt lehetőséget nyomtatóműhelyükről. Ezért nagy fontosságúak a rájuk vonatkozó levéltári adatok; a felvetődő kérdéseket nem is tudjuk más módon tisztázni, csak levéltári adatok gondos gyűjtögetése során. E munka folyamán — amint ez dolgozatunkból is ki fog tűnni, — a kor irodalomtörténeti értékű termékeire és kiadványaira nézve is lehetünk döntő fontosságú dokumentumokat.

Időben könnyen elhatárolhatjuk a kutatást. A felkelés nyolc esztendeje alatt Kolozsvár két ízben volt tartósan kuruc kézen: először 1704. október 28-tól 1705. november 14-ig, másodízben 1707. február 24-től 1707. október 26-ig. Kuruc nyomtatványok csak e két rövid időközben készülhettek Kolozsvárott. Maga RÁKÓCZI csak egy alkalommal fordult meg Erdélyben, 1707 tavaszán, mikor a marosvásárhelyi országgyűlésen beiktatták fejedelmi méltóságába; helyette plenipotentarius generálisai intézkedtek: 1704—1705-ben GRÓF FORGÁCH SIMON, 1706—1707-ben GRÓF PEKRY LÖRINC.⁴ Mivel a kolozsvári nyomda kuruc vonatkozású termései csak közvetve kapcsolódik a fejedelem személyéhez, akkor járunk el helyesen, ha generálisainak személye köré csoportosítjuk az anyagot. A szabadságharc idejében csak egy nyomda működik a városban, a MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS hagyatékából származó református tipográfia. MISZTÓTFALUSI famulusa, TELEGDI PÁP SÁMUEL bérli az egyháztól. A kurucok, ha nyomtatni akartak valamit, egész Erdélyben csak őhöz fordulhattak.

1. a) A RÁKÓCZI-kor gazdag és változatos irodalmi életének talán az volt a legnagyobb eseménye, hogy GRÓF FORGÁCH SIMON, II. RÁKÓCZI FERENC erdélyi vezénylő generálisa, 1705-ben nyomtatásban közzétette

³ *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi-Könyvtárban. 1480—1718.* Budapest, 1948. (Az Országos Széchényi-Könyvtár Kiadványai. XXVIII.)

⁴ Kolozsvár II. Rákóczi Ferenc-korabeli történetét I. JAKAB ELEK, *Kolozsvár története.* 3. köt. Budapest, 1888. — Az egykorú naplók közül VIZAKNAI BRICCIUS GYÖRGY naplóját (Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből. 2. köt. Pest, 1860.) és CSEREI MIHÁLY *Históriáját.* (Újabb Nemzeti Könyvtár. I. Pest, 1852.)

— kapcsolatok!

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS *Török áfium* címen emlegetett nagyszerű prózai munkáját, *Ne bántsd a magyart!*⁶ A mű sója és kovásza lett a kuruc szabadságharcnak.

Az a férfiú, kinek a mű első kiadását köszönhetjük, igen érdekes alakja a kornak, nem annyira közéleti vagy katonai tevékenységénél fogva, mint inkább a kuruc-gondolathoz való viszonyát tekintve. Nagy meglepetés volt idehaza is, Bécsben is, mikor a császári tábornok létere, a kurucokkal való sűrű csatározás után, váratlanul átment RÁKÓCZI táborába. Titkot sejtettek pálfordulása mögött. A titokra teljesen csak a felkelés bukása után derült világosság, a bújdósásban vallotta meg a fejedelemnek, hogy JÓZSEF, az ifjabb király küldötte át a felkelő magyarok megnyerésére. „Ha idején felfedi titkát — írja RÁKÓCZI erről a beszélgetésről — mind bennem, mind a nemzetben meg lett volna a hajlandóság a terv megvalósítására.“ Miért hallgatott fontos küldetéséről? Kortársai bőbeszédű embernek ismerték, ha ivott, nem tudott titkot tartani. Nem sokáig szolgálta a kurucokat, egy súlyos következménnyel járó mulasztása miatt RÁKÓCZI elfogatta, s csak a felkelés vége felé bocsátotta szabadon. Sorsa megint csodálkozást keltett: nem élhetett a szatmári béke nyújtotta közbocsánattal, követte RÁKÓCZIT a számkivetésbe. A kegyelemből való kirekesztése, utána két évtizedes bújdósása, majdnem olyan titkzatos, mint rejtélyes hallgatása.⁶

Ez a különös ember akkor is jó magyar volt, mikor tábornokaként a császárt szolgálta. Nehézkés, alig olvasható betűivel lemásolta ZRÍNYI *Török áfiumát*, bekötötte szép aranynyomású bőrkötésbe és táborozásai során mindig magával hordta.⁷ Tarsolyában ezzel a könyvvel, elméjében azzal a gondolattal, hogy már „van kinek dedikálni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát“, állott át RÁKÓCZI oldalára. Leírta a *Vitéz hadnagy* című ZRÍNYI-traktátust is, s eszménye az a reguláris magyar hadsereg lett, melyről a török harcok szünetében csáktornyai meditációi során ZRÍNYI

⁶ RMK. I. 1710.

⁶ Életrajza megtalálható BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ *A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách-család története* című művében. (Esztergom, 1910.) — Írói méltatása: THALY KÁLMÁN, *Ghymesi gróf Forgách Simon mint író.* (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885: 211—268.)

⁷ E kéziratról THALY a következőket írja: „Zrínyi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével írott és sajátját képezte: régibb példánya napjainkig épségben fennmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésben, a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e becses ereklyét méltó kegyelettel őrizi. Nem volna érdek nélküli ezt, mint Zrínyi tárgyalt munkájának legrégebb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netalán felmerülő hézagokat vagy eltéréseket belőle kipótolni“. — ZRÍNYI prózai munkáinak kiadói: RÓNAI HORVÁTH JENŐ (*Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái.* Budapest, 1891.) és MÁRKÓ ÁRPÁD (*Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái.* Budapest, 1939.) nem keresték az *Áfium* e fontos kéziratát.

álmodott. A kurucok között a regularitást akarta megvalósítani, néphadseregéből modern sorkatonaságot. Az irodalmi mű embert és sorsot formáló hatásának, a könyv és olvasója bensőséges kapcsolatának alig van szebb példája irodalmunkban. A német szolgálatban álló császári tábornokot a magyar írás tartja meg magyar embernek, ennek sugallatára vállalja a kurucsors, majd az emigráció embertörő bizonytalanságát. Mikor kedves könyvét II. RÁKÓCZI FERENCNEK ajánlva a világ elé bocsátotta, ez a cselekedete személyes vallomástétel volt; szemérmes, de büszke vallomás magyarságáról és RÁKÓCZIHoz való hűségéről.

Lelkes és tiszta látású ZRÍNYI-tanítvány volt, mesterének zsenialitása nélkül, s híján józanságának is. Hangja ZRÍNYI pátoaszát juttatja eszünkbe: „Nincsen haszna a Policiáskodásnak, hanem aut Libertas aut Mors. Az ki igaz magyar akar lenni, a' sok consequentiát vesse ki az fejébül, az Isten sok veszedelmekben megh tartotta szeginy Országunkat számunkra, most is él az Magyarok Istene, az ki Schytiából szarvas után ki hozott bennünket, Apostol nélkül keresztinyé tött, az Koronát Nemzetünknek parancsolta adni, nem szánta azt az Isten Német Uramnak, hogy eő Isten munkáját maga erejében fel fuvalkodó dühöttségével el roncsa, semmi kéttségünk az Nagy Úr Istenben, igaz ügyünk vagyon.“⁸ Erkölce és cselekedeti meg sem közelítették ZRÍNYI méreteit, az *Afium* kiadásával mégis megörökítette vele való lelki rokonságát.

Vajjon hol nyomatta ki? Három feltevés merült fel eddig:

a) Nagyszombatban. Ez SÁNDOR ISTVÁN vélekedése a *Magyar Könyvesház*-ban.⁹ El sem lehet gondolni, mire alapította.

b) Medgyesen. THALY vetette fel: „Midőn 1705. júniusában, mint erdélyi főtábornok — Forgách — Medgyes várát és városát a németektől hosszas, kemény ostrom után bevetette, az ott talált szász nyomdában nyomatta ki Zrínyi munkáját.“¹⁰ Szerette a romantikus ízű magyarázatok, mennyire tetszetős ez is: véres ostrommal megvett, kuruc uralom alatt nyögő német városban egy kuruc tábornok ZRÍNYI munkájának kiadásával is növeli a ZRÍNYI-vért hordozó fejedelem dicsőségét!

c) Bártfán. Ez is THALYtól származik. Medgyest alig hogy felvetette, máris óvatosan, zárójelben odaírta szép, hangulatos feltevéséhez: „vagy Bártfán?“ A bártfai feltevést megerősítette a Magyar Könyvszemle név-

⁸ Idézet KLOBUSICZKY FERENCNEK írt leveléből: Enyiczke, 1704. szeptember 5. (Országos Levéltár. Rákóczi-Aspremont lt. Elenchus szerinti iratok. Fasc. A. 24.)

⁹ *Magyar Könyvesház, avagy a' magyar könyveknek kinyomatások ideje szerént való rövid említésök.* Győr, 1802. Az *Afium*ot így említi: „1705. Nagyszombat. Symbolum Illust. D. Comitibus Nicolai Zrínyi: Nemo impune lacessit. 12. Ir. G. Zrínyi Miklós, kiadá Gr. Forgács Simon Kurutz Ezeredes, 's Rákótzai Ferentznek ajánlotta. (A' hadi Fenyítéknek helyer hozásáról 's az Orzágnak az Ellenségétől való felszabadításáról.)“

¹⁰ *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból.* Budapest, 1885.

telen bibliográfusa is, aki adalékokat gyűjtve SZABÓ KÁROLY *Régi Magyar Könyvtár-ához*, úgy írta le újból az *Afium* 1705-ös kiadását, mintha Bártfai impresszummal ellátott példányára akadt volna a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.¹¹ Kétségtelen, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Ml. 316. i. jelzésű példánya tévesztette meg, melyre egy régi kéz, nyomtatott betűket utánozva, Bártfát írta a megjelenés helyéül. SZÉCHY KÁROLY ZRÍNYI életrajzában¹² hasonlóan látható az *Afium* e példányának címlapja.

E három feltevés közül az utolsó vált általánossá. MARKÓ ÁRPÁD a ZRÍNYI-kiadásokról szóló beszámolójában minden kétely nélkül írja: „végre megszülethetett, mint, *editio princeps*“, 1705-ben Bártfán az *Afium* első nyomtatott kiadása.“¹³ Pedig ez semmivel sem indokoltabb, mint akár Debrecent vagy Lőcsét venni fel a megjelenés helye gyanánt, s ezért szükséges újból felvetnünk hát a kérdést: hol is látott hát napvilágot?

FORGÁCH SIMON fennmaradt leveleiben kerestünk rá választ. Mivel FORGÁCH az *Afiumot* RÁKÓCZINAK ajánlotta, s szép, lendületes ajánlással is ellátta, hogy a fejedelem „híre-neve annyival inkább terjedhessen e széles világon“,¹⁴ bizonyára tájékoztatta szándékáról s beszámolt neki a könyv elkészültéről is. Valóban 1705. március 24-én Segesvárott kelt levélben¹⁵ ezeket a sorokat találjuk:

Ime az melly opusról emlékeztem más levelemben, el készülvén ezen edgy, kívántam Nagyságodnak udvarlanom azzal is. Hogy olly illetlen fedélben involváltatot, arrul Nagyságodat alázatosan követem; tudom Nagyságod nem kívül, de belől fogja méltóztatni visgálni.

FORGÁCH e soraiban kétségtelenül Kolozsvárott megjelent könyvről van szó. A generális 1705. január 22-én vonult be a városba „nagy pompáson és szer felett való kevélyen, úgy annyira, hogy az felséges fejedelem is nagyobb pompát nem tehetett volna“, s egy február 27-én kelt levélben azt olvassuk, hogy „mindeddig Kolosvárt vendégeskedett Forgách uram“, e napon indult Segesvárra. Május 28-án fogott Medgyes ostromához, s a június 20-át követő napokban már fel is adták neki a várat.¹⁶

¹¹ Adalékok Szabó Károly „Régi magyar könyvtárához“ a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárából [Magyar Könyvszemle, 1879. 34.] V ö. SZABÓ KÁROLY, *Észrevételek a „Régi Magyar Könyvtár“-amhoz közölt adalékokra.* (U. o. 129.)

¹² Gróf Zrínyi Miklós. 1620—1664. IV. (Budapest, 1900.) 129. (Magyar Történeti Életrajzok.)

¹³ Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MARKÓ ÁRPÁD. Budapest, 1939. 44. (A Magyar Szemle Klasszikusai.)

¹⁴ A korábbi kiadások FORGÁCH ajánlását elhagyták. Elsőnek THALY közölte FORGÁCH tanulmányában.

¹⁵ Országos Levéltár. Missiles. Fasc. 24.

¹⁶ 1705 első felének erdélyi eseményeire jó forrás: *Második Teleki Mihály életéről való maga írásai ab anno 1703. usque ad annum 1720.* (THALY igazításaival és jegyzeteivel ellátott modern másolata megvan a Magyar Tudományos Akadémia történet-

Hogy a szóbanforgó opus nem lehet más, mint ZRÍNYI *Afiuma*, erre nézve tipográfiai bizonyítékokat szolgáltat a könyv kiállítása, nem nehéz felismerni MISZTÓTFALUSI KISS MIKLÓS betűit.¹⁷ Sietve készült, nem volt idő arra, hogy kiadója szép barokk ízlésű címlapot készíttessen hozzá, ezért jelent meg „olgy illetlen fedélben“. Az *Afiumot* küldi tehát, nyomdából kikerült első példányát, FORGÁCH a fejedelemnek. Leveléből az is kitűnik, hogy nem meglepetésnek szánta, már egy előző levelében, — mely elveszett, vagy lappang valahol, — közölte szándékát RÁKÓCZIVAL.

Szakítanunk kell hát az eddig felmerült feltevésekkel, az *Afium* első kiadása a kolozsvári nyomda terméke. Miért is nyomatta volna FORGÁCH Nagyszombatban vagy Bártfán, mikor keze ügyében volt a kolozsvári nyomda, s még ha feltesszük is, hogy egy szász nyomdában ilyen tetszetős kiállítású magyar könyv készülhetett volna, akkor sem valószínű, hogy német nyomdához fordult, — ilyen ellenvetések már FORGÁCH idézett levelének feltalálása előtt is támadtak bennünk, s most örömmel iktatjuk az Erdélyre oly nagy reménykedéssel tekintő ZRÍNYI munkáját a kolozsvári könyvek sorába.

b) A ZRÍNYI-könyvvel együtt FORGÁCH egy imádsággal is kedveskedett Rákócziak: „A mellett ezen imádsággal is kívántam alázatosan udvarlanom.“

A Rákóczi-kornak gazdag imádságirodalma van, de a nyomtatásban megjelent imádságok közül is elkallódott vagy lappang néhány. Több kiadásban ismeretes a *Rákóczi imádsága*, „mellyel az ő Urának Istenének orcáját minden napon engesztelni szokta“, s „nyomtatás által közönséggé tétetett a végre, hogy a Birodalma alatt lévő Vitézlő Magyar Nép is az ő Kegyelmes jó Urát s Fejedelmét a buzgó imádkozásban követni megtanulja.“¹⁸ Ez volt a kuruc vitézek hivatalos imája, s bár RÁKÓCZI hadserege többségében protestáns volt, katolikus, református katonái egyaránt imádkozhatták, mert szerzője, a buzgó katolikus fejedelem, gondosan vigyázott arra, hogy senki meg ne botránkozzék benne. E híres fele-

tudományi bizottsága másolatgyűjteményében.) — FORGÁCH kolozsvári vendégeskedéséről I. EÖTVÖS MIKLÓS levelét BR. KÁROLYI SÁNDORNÉNAK, Károly, 1705. február 27. (*A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. V. 168.) — Medgyes június 26-án már kétségtelenül FORGÁCH kezén volt, mert JÁNEKY ZSIGMOND 1705. június 26-án Jászberényből RADWÁNSZKY JÁNOSNAK írt levelében ez áll: „Forgács Uram Medgyest meg vette, fegyverén kívül dobját, zászlóját ott hatta a' Német, s már közülök száz is ide álot“. (THALY KÁLMÁN kuruckori okmánygyűjteménye IV. 373. Az Országos Széchényi-Könyvtár kéziratráttárában: Fol. Hung. 1389.)

¹⁷ MISZTÓTFALUSI betűire nézve I. SZENTKUTY PÁL, *M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintalapja*. Budapest, 1943. (Különlenyomat a „Magyar Könyvszemle“ 1942. évi IV. füzetéből.)

¹⁸ 1703-as debreceni kiadását (RMK. I. 1667.) újból kiadta THALY a *Rákóczi-Tár* I. kötetében (Pest, 1866.) XXIII—XXIV. — ARANY JÁNOS is közölte a *Nép Barátja* 1849. április 20-án megjelent 14. számában.

kezetközi imádság méltán kelthette fel a magyar ügyben közvetítő protestánsok figyelmét: latin fordítását WHITWORT bécsi angol megbízott eljuttatta Angliába is.¹⁹

A *Rákóczi imádsága* mellett a forrásokban szó van egy *Rákócziért való imádságról* is, mely szintén a katonaság számára készült fohászkodás lehetett: DÁDÁN JÁNOS zsolnai tipográfus mindjárt a felkelés kezdetén, 1703-ban, kinyomatott latin és tót nyelven egy RÁKÓCZI boldogulásáért mondandó imádságot, nyilván evangélikus vallású kurucok használatára;²⁰ valószínűleg volt katolikus változata is, mert BERCSÉNYI 1704 nyarán azt kívánta a nagyszombati jezsuitáktól, hogy a RÁKÓCZIÉRT elrendelt imádságot nyomassák ki.²¹ Egyik sem maradt fenn napjainkra, még kéziratban sem. Még sincs okunk kételkedni ezeknek az adatoknak a hitelességében, hiszen utolsó példányig elveszett RÁDAY PÁL *Lelki Hódolás*-ának 1710-es kassai kiadása,²² s csak egy példányban maradt meg a reformátusok 1705-ben — bizonyára nagy példányszámban — kibocsátott *Böjti Imádság*-a,²³ hogy azután szinte szemünk láttára kallódjék el.

A FORGÁCH- említette imádság szintén ismeretlen a magyar bibliográfiában, pedig — a szövegből következtetve — ez is nyomtatott ima volt, s ez is RÁKÓCZIÉRT való könyörgés. Alighanem FORGÁCH szerzeménye. A generális jeles imádságszerző volt, s áhítatoskönyve a *Gyűzhetetlen és Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyűző Fegyver* kegyességi irodalmunk értékes terméke.²⁴ Kolozsvári imádsága, bár református nyomdában készült, minden bizonnyal a katolikus kegyesség jegyeit hordozta. FORGÁCH sokkal bűzgőbb katolikus volt, semhogy ezzel az imádsággal kedvezni akart volna „Kálvin János Uramnak”.²⁵

c) FORGÁCH erdélyi tartózkodásának emléke az a protekcionálislevél is, melyet kolozsvári nyomdában készült úrlapon 1705. július 15-én állított ki Nagybánya város oltalmára.

¹⁹ 1704. február 6-án kelt jelentésében HEDGES miniszternek: „For the curiosity of the piece I here inclose a form of prayer which Rakotzi has order'd to be used indifferently by his adherents of all Religions“. (SIMONYI ERNŐ, *Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára*. I. (Pest, 1871.) 125—126. Archivum Rákócziánium. II. osztály.)

²⁰ KRMAN DÁNIEL említi DÁDÁN felett mondott gyánczbeszédében: RMK. II. 2224.

²¹ *Liber consultationum. 1704—1773*. 2—3. (Kézirat az Országos Széchényi-Könyvtár Tedoreszku-gyűjteményében.)

²² GORZÓ GELLÉRT, *Rádai Ráday Pál*. Budapest, 1915. 20—23.

²³ *Hit által meg-tisztított szívnek Hitbeli Tsokja, Avagy Böjti Imádság*. BALLAGI ALADÁR könyvtárában volt meg. (Magyar Könyvszemle, 1879. 292.)

²⁴ THALY méltatja idézett tanulmánya IV. fejezetében.

²⁵ „Bizony... nem örömost kedveskednim Kalvin János Uramnak“ — írja 1704. augusztus 31-én Göncről Rákóczinak a kassai templom ügyében. (Országos Levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. Elenchus szerinti iratok. Fasc. A. 124.)

A protekcionálislevél a katonaság garázdálkodásának kitett falvak, városok, uradalmak, és egyházközségek védelmét szolgálta. Különösen a felkelés első esztendeiben, mikor még nem csillapult le a forradalom láza, s garázda csapatok veszélyeztették a személyi- és vagyónbiztonságot, állítottak ki sok oltalomlevelet a fejedelem és BERCSÉNYI kancelláriáján. „Mikor a' Méltóságos Fejedelem ő Nagysága Tokaj alatt volt, hogy a' Nagyságod jószága kezem között meg maradhasson, a' jószágra Protectionalis levelet hozattam“ — írja földesasszonyának, özv. GR. BARKÓCZY GYÖRGYNÉ KOHÁRY JUDITnak szutori ispánja.²⁶ RÁKÓCZY és BERCSÉNYI kancelláriája nyomtatott űrlapokat használt erre a célra. RÁKÓCZI már 1703. augusztus 1-én a debreceni nyomdában készült űrlapon biztosította védelméről a PINKÓCZYakat.²⁷ A fejedelem és főtábornoka nyomtatott oltalomleveleit nyilvántartja a biliográfia, s korántsem olyan nagy ritkaságok, vagy éppen unikumok, mint azt némelyek feltételezik, levéltári kutatás során gyakran előkerülnek.²⁸ FORGÁCH generális oltalomleveleiről azonban sehol sem találunk említést, s egyetlen ismeretes példányra Nagybánya város levéltárában akadtam rá.²⁹ Hasonmását itt láthatja a szíves olvasó.

Kétségtelen, hogy a kolozsvári nyomdában készült. MISZTÓTFALUSI elegáns betűivel ékes nyomtatvány.

1705 őszén Erdély, vele együtt Kolozsvár is, kihullott RÁKÓCZI kezéből, éppen akkor, midőn már útban volt, hogy beiktassák ősei örökségébe, Erdély fejedelmi székébe, miután már 1704. július 8. óta a gyulafehérvári országgyűlés határozatából választott fejedelme volt az országnak. November 11-én Zsibónál csatát veszített a RABUTIN erdélyi tábornagy felmentésére induló HERBEVILLE seregétől, azon a napon éppen, melyen kezdődnie kellett volna az országgyűlésnek. Kolozsvárott diadalkapúval várták, rajta RÁKÓCZI és más fejedelmi személyek képei között FORGÁCH SIMON lovasképével, de a váravárt fejedelem helyett a németek jöt-

²⁶ 1704-ben. A gróf KÁROLYI-nemzetség levéltárában: Kuruckori iratok. Irregestrata.

²⁷ Megvolt az Országos Levéltárban, a múzeumi letétben, a Személyek szerinti iratok között. Budapest ostroma idején elégett.

²⁸ RÁKÓCZI és BERCSÉNYI protekcionális leveleinek leírásában figyelemmel kell lennünk arra, hogy mindegyiküknek két, egymástól eltérő szövegű (13 és 17 soros) űrlapja volt, ha a tipográfiai változatokat nem tekintjük is. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN a terjedelmesebbeket írta le (*Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez. A Toderszku—Horváth-Könyvtár ismeretlen régi magyar nyomtatványai.* Magyar Könyvszemle XXXVII/1930. 144.) A RÁKÓCZIÉVAL azonos példány fényképe látható SIMA Szentés város történetében. (Szentés, 1914. 179.) Azonos szövegű, de más sorbeosztású példány leírását közölte GULYÁS PÁL a Magyar Könyvszemle, XX/1912. évfolyamában (328. l. 15. sz.). Ugyanott közölte RÁKÓCZI (16. sz.) és BERCSÉNYI (14. sz.) rövidebb szövegű oltalomlevelének leírását is. A BERCSÉNYI-féle bővebb szövegűnek eltérő tipográfiai változatát hozza VÁRGA ZSIGMOND, *A debreceni református főiskola nagykönyvtára* című műve (Debrecen, 1934.) II. kötetének 36. lapján.

²⁹ Levéltári jelzete: Fasc. 1. 15. ddo.

tek és ötnegyed éven át kezükben tartották, s „rettenes hallatlan kínzó executióval nyomorgatták“ a várost.

Fordulat 1706 nyarán következett: RABUTIN július közepén egész hadseregével, a maga s HERBEVILLE csapataival, kiment Erdélyből a magyarországi hadjáratra, s mivel csak a várakban hagyott őrséget, a kurucok újra előzönlöttek az országot. Kolozsvárhoz azonban csak 1707 februárjában értek hozzá; mikor DE TIGE császári tábornok kivonta falai közül a német helyőrséget, a kurucok beszálltak a városba. Nyomdája megint dolgozhatott a felkelők számára.³⁰

A Zsibónál megvert FORGÁCH nem került vissza Erdélybe, helyét GR. PEKRY LÖRINC foglalta el. Vele új szakasza kezdődik a kurucok erdélyi uralmának, s a kolozsvári nyomda történetének is.

2/a. PEKRY volt Erdély II. RÁKÓCZI FERENC korabeli történetének legnagyobb hatású személyisége. Úgyes politikus: ő vitte keresztül RÁKÓCZI fejedelemmé választását és ő készítette elő a fejedelemségbe való beiktatását; de ügyetlen katoná: ő vesztette el 1707 őszén Erdélyt. Neve belekerült az utókor irodalmi tudatába is: férje volt a költő és műfordító PETRÓCZY KATA SZIDÓNIAÉNAK.³¹

Kortársai sötét színekkel jellemezték. A labanc CSEREI „hite hagyott, praedán hízott, gonosz ember“-nek írja, aki „szokás szerint hazug hírrel töltötte el az egész országot.“³² RÁKÓCZI rajza még sötétebb: „cselszövő ember volt, akiben senki sem bízott, de minthogy kétszínű volt és hatalmas szónok, sok zavart okozott; személye engem nagyon zavart, zavaros, kétszínű és meggondolatlan szelleme miatt. A közvélemény állhatatlannak és zavargónak tartotta.“³³

Erről a rosszlemékezettű emberről ad jutánsa DÁNIEL ISTVÁN, aki halála után leányát, Polixénát, feleségül vette, azt jegyezte fel, hogy „az Isten utainak vizsgálásában igen búzgó vala.“ Haláláig gyötörte „ifjúságának bűne“: „ez világi szemfényvesztő gyönyörűségei“ által elvakítva és „ezen század Istenének ámitásai által félrevezetődven“ megtagadta református hitét és katolikussá lett.³⁴ Konverziójának hatása alatt fordította magyarra

³⁰ Az elbádott eseményekre nézve hasznos tájékoztatást ad KÖVÁRI LÁSZLÓ, *Erdély történelme*, V. (Pest, 1863.) 71—77.

³¹ Eletrajza: RÁCZ IMRE, *Pekrovinai gróf Pekri Lőrinc, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére*. Debrecen, 1929. (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei. 4.) — V. ö. THALY KÁLMÁN, *Az első magyar költőnő báró Petróczy Kata-Szidónia gróf Pekry Lőrinczné élete és versei*. 1658—1708. (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 117—210.)

³² *Históriája* 365—367., 375. lapjain.

³³ Idézetek II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratai* VAS ISTVÁN-féle fordításának (Budapest, 1948.) 72., 85., 157. és 175. lapjairól.

³⁴ *Életének leírásában*. (Erdély öröksége. VII. 189—190.) — „Az pápista vallásra való tántorodására“ nézve l. még 1700. augusztus 3-án kelt végrendeletét (Szádeczky

az evangélikus PETRŐCZI KATA SZIDÓNIA 1690-ben MAYER FRIGYES JÁNOS apologetikus munkáját, *A pápista vallásra hajlott lutheranusok lelkek ismeretének kínjá-t.*⁵⁶ Belső meggyőződése szerint egy pillanattal sem volt katolikus, csak „kalitzkában tartotta a lelkét“. Titka a fejedelmet installáló marosvásárhelyi országgyűlés alkalmával derült ki. Az ünnepi misén észrevették, hogy Debrecenben nyomtatott könyvből imádkozik. Mikor a fejedelem kérdőre vonta, „kibocsátotta lelkét a kalitzkából“, megvallotta, hogy ő „tiszta és igazhitű református“.⁵⁶

Literátus ember volt. Élete utolsó idejében — 1709. március 6-án halt meg — ARNDT JÁNOS *Das Wahre Cristentum*-jának magyarra fordításával foglalkozott.⁵⁷ Munkájával el is készült, mert 1709. február 11-én ezt írta RAKÓCZINAK: „Az melly könyvet fordítottam és Felsőged parancsolta vala, hogy pro revisione Felsőgednek praesentállyak, most alázatosan ell küldtem.“⁵⁸ Bizonyára, ő is csak szemelvényeket fordított ARNDT-ből, mint felesége *A kereszt nehéz terbe alatt elbágyat szíveket élesztő jó illatú XII. lilium-ban*⁵⁹ és a *Jó illattal füstölgő igaz szív-ben*.⁶⁰ Az előbbi kuruckori termék, a kolozsvári nyomdában látott napvilágot 1705-ben. THALY úgy véli, hogy PETRŐCZY KATA SZIDÓNIA e munkája akkor készült, mikor férje kurucságáért Szebenben raboskodott, a fogság hangulatából született, s a kuruckorra jellemző irodalmi termék.⁶¹

A PEKRY-család irodalmi tevékenységére utal egy Ráday-könyvtárban található unikum: a szerző — vagy talán inkább a fordító — megnevezése nélkül 1707-ben megjelent *Ébresztő Kakas Szó*,⁶² melyről már

Lajos, Gróf Pekri Lőrinc levéltára. Századok, XLII/1908. 323—324.) és BETHLEN MIKLÓS feljegyzését (*Önéletírása*, II. 47. Magyar Történelmi emlékek. III.) — Továbbá SZÁDECZKY LAJOS publikációját: *Cseri történetbölcséleti műve*. (Történelmi Tár VII/1906. 487.)

⁵⁶ RMK. I. 1399.

⁵⁷ BR. WESSELÉNYI ISTVÁN *Naplója* 1707. szeptember 23-i és 1707. november 4-i feljegyzésében esik szó erről. (A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolatgyűjteményében.)

⁵⁸ Homonnai tartózkodása alatt „mivel a henyéséget nem szenvedhette, s a munkához hozzá volt szokva, különösen pedig az Isten utainak vizsgálásaiban igen buzgó vala, a lüneburgi híres püspök Arnd Jánosnak az igaz keresztyénségről írt értekezése olvasása és szemlélésére vette az eszét és igaz keresztyéni buzgalomból elhatározta, hogy azt honi nyelvre lefordítja. Mivel azonban ottan-ottan különböző katonai akadályok merültek fel, és ezek miatt az én tábornokom és grófnak nem mindég vala ideje a maga szándéka folytatására, akkor a fenn említett értekezés fordítását reám bízta“ — írja VARGYASI DÁNIEL ISTVÁN.

⁵⁹ Országos Levéltár. Missiles. Fasc. 33.

⁶⁰ RMK. I. 1704.

⁶¹ RMK. I. 1747.

⁶² „Ezt — hihető — szebeni rabsága alatt (1704) ista s 1705. Beszterczen rendezte sajtó alá.“ (Kéziratot jegyzete a *Tanulmányok* könyvtárában lévő példányának 136. és 156. lapjain.)

⁶³ RMK. I. 1736.

SZABÓ KÁROLY megállapította, hogy „kétségkívül kolozsvári nyomtatvány“. Dedikált példány: a grófi pár középső leánya, **PEKRY KATA**⁴⁰ ajánlotta kedves sorokkal **RÁDAY PÁLNÉ KAJALI KLÁRÁNAK**:

„Mint hogy meg esmerked- / tem az en nagy jo akaro / kedves Aszszonyomat Kaja / ili Clára Aszszonynak ad- / tam ajándékban ezt az kis / barátságrol valo könyvet / Kivánom hogy ő kigyeme / én nékem igaz holtig valo / barátom légyen, hogy az / igaz szeretet és barátság / az koporsóban szálljon velem / és ő kemével tsak arra ké- / rem ő kemét nagy szeretettel / hogy légyen holtig hív és igaz / szeretettel én hozzám / Pekry Kata mp“

E dedikáció alatt nincsen dátum, nem tudjuk megmondani, hol és mikor ismerkedett össze a két fiatal nő. Midőn **RÁDAY RÁKÓCZIVAL** Erdélyben járt, „a Méltóságos Fejedelemnek Erdélyi fejedelemségre való felemeltetése“ alkalmával, felésége nem volt vele.⁴¹ Nem ismerjük a könyv szerzőjét, vagy ha fordítás, a fordító nevét sem, keletkezésének indítékai felől is tájékozatlanok vagyunk, mégis jónak láttuk megemlíteni, mert a kuruc Kolozsvár könyve és alig lehet kétségünk afelől, hogy **PETRŐCZY KATA SZIDÓNIA**, vagy talán **PEKRY KATA** alkotása.

b) Marosvásárhelyen, az utolsó fejedelmet iktató országgyűlésen, egy szempillantásra feltündökölt a régi Erdély dicsősége. A rendek **PEKRY** javaslatára felséges címmel ruházták fel **RÁKÓCZIT** és a haza atyjának nyilvánították. Mikor azonban a beiktatás ünnepsége után a tárgyalásokra került a sor, kihúnyt a tűz, s kitűnt, hogy **RÁKÓCZI** inkább csak fejedelmi vendége Erdélyországnak, mintsem uralkodó fejedelme. Már a fejedelmi pozíciók is kedvetlenséget keltettek: „kemény propositiói ő felségének jobb s állandóbb időkre haladhattak volna“ — jegyezte meg az országgyűlés gazdája, **GR. TELEKI MIHÁLY**. Az április 8—12. között alkotott 26 törvénycikkről szólva bizonyára a közvéleménynek adott kifejezést, mikor így jellemezte őket: „articulusink is kemények extálnak. Vajha az Isten nem azért büntet-e minket most sokféle ítéletivel?“ A jobbágyok katonáskodását érintő XV. tc. tárgyalása során meztelenül kitetszett a rendek és a fejedelem kölcsönös bizalmatlansága: „Minden erőfeszítésemmel sem akadályozhatam meg azt a törvényt, mely tönkretette minden erdélyi csapatomat“ — **RÁKÓCZI** e keserű megjegyzése mögött erdélyi fejedelemségének kudarcáról táplált érzése bújkál.⁴²

⁴⁰ Később br. **KEMÉNY LÁSZLÓNÉ**.

⁴¹ 1707. április 8-án és 12-én Marosvásárhelyről ír néki s megígéri, hogy májusban, mikor országgyűlés lesz Magyarországon, meg fogja látogatni. (*A Ráday-Könyvtár kézirat-katalógusa*. Budapest, 1938. I. a. 65, 66.)

⁴² **RÁKÓCZI Emlékiratai és a TELEKI-napló** egymást kiegészítő adataiból alakul ki ez a kép.

A vásárhelyi diéta emlékét három nyomtatvány őrzi a magyar bibliográfiában:

1. A *Propositio*.⁴⁶ SZABÓ KÁROLY két példányát tartotta nyilván: a Magyar Nemzeti Múzeumét és az Erdélyi Múzeumét. Megvan a Todoreszku-gyűjteményben is. Címlapjának hasonmása megjelent MÁRKI RÁKÓCZI-életrajzában.⁴⁷

2. Az *Articuli*.⁴⁸ A fejedelem aláírásával és pecsétjével hitelesített példányára FERENCZI ZOLTÁN akadt az Erdélyi Múzeum GR. KEMÉNY JÓZSEF-féle gyűjteménye *Codex authenticus Articularum Diaetalium Transylvaniae* című kötetében. Teljes szövegében kiadta THALY KÁLMÁN a Történelmi Tár-ban.⁴⁹ A Todoreszku-könyvtárban lévő példányának az az érdekessége, hogy — bár nem hitelesített — rajta van a fejedelem FR kézjegye. MÁRKINÁL látható első és utolsó lapja hasonmásban.⁵⁰

3. „*Pátens az erdélyi hadaknak.*“ Kolozsvárott kelt 1707. április 27-én. („Eleve jól tudván . . .“)⁵¹ THALY említette elsőnek 1879-ben.⁵² Nem ritka nyomtatvány, levéltári kutatásaink során gyakran találkozunk vele.⁵³ Hasonmását HUBAY ILONA adta ki.

Az alábbi adatokból látni fogjuk, hogy mind a három kolozsvári nyomdatermék. E nyomtatványokon kívül azonban a kolozsvári tipográffiának még más kapcsolata is van a vásárhelyi országgyűléssel. Az erdélyi református egyház sérelmi iratának XVI. pontjában privilégiumot kért nyomdája számára:

Valamint a felső országokban, úgy itt is typographiánk praejudiciumára más országból vétkes exemplarok bé ne hoztattassanak, mellyek által az itt nyomtatott exemplarok és typographia haszontalanná tétessenek és így typographus is is munkájának semmi sükerét ne láthassa, egyszersmind, hogy azon typographia praejudiciumára más valaki typographiát ne erigálhasson, alázatossan kérjük.⁵⁴

⁴⁶ RMK. I. 1738. — HUBAY 1156. — Elsőnek Budai Ezsaiás említette: „Rákótzinak a' Maros Vásárhelyi Gyűléshez intézett beszéde megvan nyomtatásbann . . . Deák Titulus alatt . . . Maga a' Beszéd Magyarul van, igen czifra kifejezésekkel.“ (*Magyar ország históriája, mellybenn a' Felsőes Ausztriai Ház örökös uralkodása foglalódik.* Debrecen, 1812. 61.)

⁴⁷ Az I. kötet 77. lapja.

⁴⁸ HUBAY, 1157.

⁴⁹ *A maros-vásárhelyi trónbeiktató országgyűlés törvényczikkei.* 1707. 1897. évf. 577—606.

⁵⁰ Az I. kötet 600. és 601. lapjai közzé iktatott önálló melléklet.

⁵¹ HUBAY 1158.

⁵² *Ismeretlen nyomtatvány a Rákóczi-korból.* (Történelmi Tár 1879.)

⁵³ Lelőhelyei: Thaly Kuruckori Okmánygyűjteménye VI. 27. — Múzeumi Törzsanyag 1707. — Lymbus. Ser. I. fasc. 82—83.

⁵⁴ *Expositio brevis difficultatum ecclesiarum in Transylvania, in qua Serenissimi Principis Domini Domini nostri Clementissimi gratiosam resolutionem humilime implorant.* (Országos Levéltár. Lymbus. Ser. III, Saec. XVIII. Fasc. 6.)

A nyomda valóban rá volt szorulva a védelemre, adataink nyomorúságos állapotáról is vallani fognak. Nincs semmi nyoma annak, hogy a kérelmezett kiváltságlevelet megkapta volna, pedig a fejedelemnek közvetlen tapasztalata is lehetett helyzetéről, hiszen a *Pátens* sürgős kinyomatására kolozsvári tartózkodása alatt maga adott utasítást.

RAKÓCZI a marosvásárhelyi gyűlésről az ónodira igyekezve útközben néhány napot (április 23—27.) Kolozsvárott töltött,⁵⁵ s az országgyűlési akták kinyomatása felől is itt intézkedett. Az erdélyi jobbágykérdés azonban mindennél jobban nyugtalanította, ezért először a *Patens* kibocsátása felől rendelkezett, mert nem akarta úgy elhagyni Erdély földjét, hogy legalább kísérletet ne tegyen rendezésére.⁵⁶ Az erdélyi kuruc seregek is nagyobbára „jobbágyi rendekből állanak, kik is szabadságnak megnyeréséért, bízattatván először, fogtanak fegyvert“. A katonáskodó jobbágyok igyekeztek kibújni az adók, a földesúri és katonai szolgáltatások terhe alól, a rendek viszont visszakövetelték a hadseregtől azokat a jobbágyaikat, akik engedélyük nélkül mentek hadba. „A' sok veszedelmes rendtelenségeket bus szível érttyük és tapasztaljuk, — mondja a fejedelem a *Pátens* bevezetésében — annyival inkább Atyai Gondviselésünkhöz illendő dolognak lenni láttyuk, hogy minek-előtte tellyes Hadi Regulamentuminkat és Edictuminkat⁵⁷ ki-nyomtatattván, mindeneknél nyilván-valóvá tegyünk, avagy tsak addig-is az excedenseknek meg zabolázására Országunknak mostani köz Gyülésében lött némelly Végezetit ... Hiveinknek szemek eleiben mentül hamarébb terjeszszük.“ Mit határoztak e nehéz kérdéstről a diétán, erről az *Articulusok* nem adnak felvilágosítást. A *Patens* elsősorban a jobbágy-ság hadiszolgáltatásait akarja szabályozni, s csak másodsorban szól a vitézkező jobbágyok jogi helyzetéről, midőn mentesíti őket — de csak a jobbágy személyét, feleségét és kiskorú gyermekeit — a földesúri terhek alól, kivéven „a' Hadak számára való élést“.⁵⁸

Ez a fontos és történeti becsű nyomtatvány, melyet — mintha intelemnek szánták volna, — PÁPAI PÁRIZ FERENC *Pax corporis*-a 1685. évi kiadásának betűivel szedtek,⁵⁹ a keltétől számított harmadik napon

⁵⁵ RAKÓCZI kolozsvári tartózkodására nézve I. MÁRKI I. kötetének 615—619. lapjait.

⁵⁶ A jobbágykérdésről felvilágosítást nyújt *A szegénylegény éneke* című tanulmányom. (Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948. 131—141.) A marosvásárhelyi tárgyalásokról MÁRKI I. kötetének 611—612. lapjain főként RAKÓCZI *Emlékiratai* alapján:

⁵⁷ Az ónodi országgyűlésben alkották meg: RMK. I. 1722, 1734.

⁵⁸ THALY a *pátens* kéziratát is látta („Az egész fogalmazvány Aszalay Ferencz kezeirása.“), rajta ezzel az egykorú levéltári jelzéssel: „*Patens az erdélyi hadaknak, melly is Kolozsvárott in Ao 1707. ki nyomtatott*“.

⁵⁹ L. SZENTKUTY idézett dolgozatát.

már az erdélyi főgenerális PEKRY kezében volt. Április 30-án írt levelében⁶⁰ elégedetlenségének ad kifejezést RÁKÓCZI előtt:

Az Felsőged Patensét Felsőges Uram olvasván, alázatosan akarám Felsőgedet informálni, ha az hadak számára való Élés praestálására reá erőltetik az Jobbágy Katonát, el érik az Jobbágy Katonát persecuáló, honn heverő Urak az magok intentioját, mert úgy meg terhelik az szegény Katonát, hogy éppen semmivé leszen; ha Felsőged Kegyelmeességéből bár csak felével contribuáltatnak, mégis több Consolatioja lenne.

A *Propositio* és az *Articuli* kinyomtatása felől RÁKÓCZI 1707. április 29-én rendelkezett Zilahról BARCSAY ÁBRAHÁM erdélyi kincstartóhoz intézett rendeletében:⁶¹

A' mostani Ország gyűlése alkalmatosságával ki adott propositioinkát és ott condált Articulusokat hová hamaréb Kolosvárt nyomtattassa ki, buzájul alkuván meg a' Typographussal, a' ki nyomtatandó száz száz Exemplárokért azon Város impositiojából tetessen contentumot.

A nyomdással BARTHA ANDRÁS ítélmester tárgyal, — ő üdvözölte RÁKÓCZI eskütétele után, s beszédének egy része bekerült a marosvásárhelyi I. törvénycikkbe, — nyilván szóbeli megbízás alapján, hiszen feladatának nehézségeiről egy nappal előbb számol be, mintsem a BARCSAINAK szóló rendelet kikerült a kancelláriáról. Április 28-án ezeket jelenti a fejedelemnek:⁶²

Az Articulusokat tegnap a' Typhographusnak bé adtam, elsőben mind szóró szóra neki meg olvasván, hogy annál inkább el ne vétse, hasonló képpen a' Felsőged Propositionit is. Azon panaszolkodik njavalyás, hogy csak edgy véka buzája sincsen, mi mellett munkálkodhassék, maga mellé pedig másokat is kellettven a' munkára venni, ha valami buza nem disponáltatik neki, nem continuálhattya munkáját, Falura kell ki menni buza keresni, mivel itt nem árulnak; én mondam tegnap az Urnak Barcsai Ábrahám Uramnak ezt a' difficultást, de eő Kegyelme azt monda, hogj pénzt ad s vegyen. Melljre nézve hozzá sem akart fogni a' Typographus, a' Város Hadnagjának mondotam, hogj adgjon vagj négy véka buzát neki, ne maradjon a' munka hátrébb, mig Felsőged kegyelmesen parancsol, a' Városnak is pedig Quantumában acceptáltatik. Azt is monda Ur Barcsai Uram, hogy csak száz exemplar kell, mind a' Felsőged Propositionoi, mind az Articulusok iránt már Felsőged mit fog parantsolni, hadd alkalmaztassa az szerint. Papirossa magának nem volt, Hadnagy Uramnak kellett intimálnom, hogy vegyen azt is, vagj Quantumokban acceptáltatik, vagy refusiojok leszen, hogy a' miatt is ne haladgjon a munka.

⁶⁰ THALY Kuruckori Okmánygyűjteménye VII. 123—125.

⁶¹ Protocollum Rákócziánium IV. (Az Országos Levéltár őrzi a br. Jeszenák-család levéltárában.)

⁶² Országos Levéltár. Missiles. Fasc. 5. — CSEREI úgy tudja, hogy az Articulusokat BARTHA fogalmazta: „Barta András, egy rosz melancholikus alávaló ember forgolódván igen Rákóczi mellett, kit ítélmesternek tett vala, kuruczvilágban ugyan meglehet, de másként még ítélmester deákjának is rosz lett volna, annak a bolond embernek conceptusa lón az a mocskos articulus, mintha szóval szitokkal levághatnák a császár hadát. Vevé is hasznát, mert száz aranyat ajándékozának neki.“ (*Históriája* 376.) V. ö. Gulyás. II. 555.

Láttuk, a fejedelem Bartha javaslata szerint intézkedett az akták kinyomatásáról.

Az aláírt és megpecsételt articulusokat, szám szerint 29 példányt, RÁKÓCZI június 3-án azzal az utasítással küldötte meg PEKRYnek, hogy ossza szét a vármegyékre és a székekre:⁶³

Az Articulusok közül 29. subscribálván és pecsételvén, ezen alkalmatossággal el küldöttük, mellyek is a Vármegyékre és Székekre osztassanak.

Még javában állott a marosvásárhelyi kuruc országgyűlés, mikor a császári hadsereg oltalma alá Szebenbe szorult Gubernium tiltakozott RÁKÓCZI fejedelemsége ellen.⁶⁴ Nem egészen a maga jószántából; „semmi haszna nem lesz, — vélte BÁNFFI GYÖRGY gubernátor, — minthogy már mikor az előtt két esztendővel a választás vala, akkor elég mocskos írást adatának ki velünk, most meg újban úgy is csak magunkat prostituáljuk véle haszontalanul, de ki meri mondani, hogy nem subscribálja? senki sem!” PEKRY az *Articuli* beküldésével akart választ adni és meg is nyerte hozzá RÁKÓCZI beleegyezését:⁶⁵

Az Patenst, mivel Felsőgednek tecczett, mihelt az Articulusokat ki nyomtatnyák, azokkal edgyütt úgy igyekezem Szebenben be küldeni, hogy ne suppressálhassák, hanem tétessék közönségessé.

E pátenst, melyet PEKRY, mint Erdély vezénylő generálisa, a maga nevében bocsátott ki, a nyomtatott Articulusok két példányával levélbe zártan, egy elfogott szász civis vitté be Szebenbe BR. TIGE kommandáns kezéhez május 29-én. A generális elérte célját, a császár pártján lévő erdélyi urak tudomást szereztek a vásárhelyi határozatokról, s maguk között meg is tárgyalták. Az Articulusok azonban rossz végre jutottak, az lett a sorsuk, mint 1704-ben a fejedelem gyulaféhvári regálisainak: május 31-én „a piacon az akasztófa alatt a hóhérokkal megégettették Báron Tige uramék a bé küldött Patenst és articulusokat, ezt kiáltatván ki a Pellengérről a hóhérokkal németül, oláhul és szászul, hogy Pekri uram küldötte bé ezeket a cigány hóhéroknak, hogy megégezzék őket a pellengéren, melyet meg is cselekedtenek“. E csúfságot a gubernátor tudtával követték el: egy beszélgetés során megjegyezte, hogy „ő égettette meg a kuruc tanácsurakat in effigie a minap a piacon a hóhérokkal“.⁶⁶

⁶³ A körömi táborból kelt levelének fogalmazványja: *Protocollum Rákócziánium* IV. — Ugyanott található egy másik változata is: „Az Erdélyi Articulusokat authenticálván, a' végre meg küldöttük kegyelmednek, hogy azon Nemes Vármegyéknek és Székeknek, mellyeknek ez előtt szokásban volt meg küldése, inviállya kegyelmed“.

⁶⁴ A *Contradictio* okmányja BR. WESSELÉNYI ISTVÁN naplójában teljes terjedelmében megvan. (Az akadémiai másolat 1707. évi kötegeinek 352—357. lapjain.)

⁶⁵ L. PEKRYnek a 60. jegyzetben említett levelét.

⁶⁶ PEKRY pátenstének és az Articulusoknak szebeni sorsáról l. a WESSELÉNYI-napló 428—440., 476—477 lapjait. Megégetésükre CSEREI *Históriája* 347. és 376. lapjait is.

c) Vajjon a kolozsvári nyomda termékei között megtalálhatók-e a RÁKÓCZI-korra is jellegzetes versezetek: az *aggratulatoria*, a köszöntő vers és a *rythmi exequiales*, a halotti búcsúztató?

A trónfoglalásra vonuló RÁKÓCZI köszöntő latin versezet LISCHOVINI ANDRÁSÉ: a *Laetitia Transilvaniae*. Egyetlen nyilvántartott, s valamely kolligátumból kiemelt példánya a múzeumi Törzssanyagban fekszik, s 1895 óta a bibliográfia is nyilvántartja. Már FERENCZI felismerte, hogy kolozsvári nyomtatvány. Szerzőjéről csak annyit tudunk, amennyit a mű címlapja mond önmagáról: Serenissimi Principis Medicus Castrensis. Keltezésének és kiadásának körülményei ismeretlenek.⁶⁷

THALY említ egy másik RÁKÓCZI tiszteletére készült latin verset is: ALMÁSI BENJÁMIN dési református iskolamester 1707. március 29-én egy „cifra üdvözlő latin verset“ adott át a Désen keresztül vonuló fejedelemnek. Feljegyezte, hogy a Ráday-Könyvtárban látta, de hogy kézirat-e, nyomtatvány-e, elfelejtette megemlíteni.⁶⁸ ALMÁSI versének a Ráday-Könyvtárban nem tudtam nyomára akadni, a debreceni kollégium könyvtárában találtam rá, aukción vásárolták meg ERNST LAJOS gyűjteményéből, ahová THALY-hagyatékából jutott. Szép kiállítású, furcsa kézirat; első lapján az egymást keresztező sorok betűi háromszor is kiadják a költő ujjongó kiáltását: *Franciscus Racoci Vivat*.⁶⁹

d) Nyilván kiadott, Kolozsvárott nyomtatásban megjelent búcsúztatóról van szó PEKRY Lőrinc generális 1707. június 30-án kelt RÁKÓCZINAK szóló levelében:⁷⁰

Esett az Bánffi Farkas temetésén ilyen czégyeres dolog is: Az Bucsuztató verseiben volt, hogy Bánffi Farkast Bánffi Györgytől mint Erdélyi Gubernátortól bucsuztaták, minden dolgaiban szivből boldogulást kívánván Bánffi Györgynek, kért midőn Examenre huztam volna a Professort, az ki az Verseket *ky* *atta*, azzal mentette magát, ő nem akarta, hogy Bánffi Györgytől bucsuztassa, de Barcsai Mihály Uram⁷¹ csak reá parancsolta, és midőn eszt Teleki Uram Értette, Búdöskuti nevü Embertől izent ő kegyelme Barcsai Mihály Uramnak, ne cselekettesse aszt, mert Felséged Méltósága ellen s az Országnak Bánffi György iránt való végezésének is ellene lészen, de Barcsai Uram

⁶⁷ HUBAY 1155. — Thaly fedezte fel. Említi *Néhány latin vers a kurucvilágból* c. dolgozatában. (Figyelő. VII/1879. 216—217.)

⁶⁸ Kuruckori Okmánygyűjteménye XVIII. 300.

⁶⁹ Jelzete: R 2242. Címe: *Aggratulatoria Serenissimo FRANCISCO II. Dei Gratia Sacri Romani Imperii & electo Tranniae Principe RACOCI, Sicularum Comite, & Patrium Regni Hungariae Dno, & et pro Libertate Regni Hungariae Confoederatorum Hungarorum Duce, Comite perpetuo de Sáros etc. etc. Deesiaces Lares petente, a Novem Musis Omine fausto Boniamine Almási Rectore Scholae Deesiace Tibiam modulante Ao 1707. Die 26 Marty, decantata.* — ALMÁSI BENJAMINRA nézve I. ESZE TAMÁS, *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*. Egyháztörténet I/1943. 76—77. V. ö. SZINNYEI I. 125. GULYÁS I. 425.

⁷⁰ Országos Levéltár. Missiles. Fasc. 53.

⁷¹ Tanácsur az 1707. évi VIII. tc. határozatából; BÁNFFI GYÖRGY felesége BARCSAY ERZSÉBET volt.

csak el követtette. Egyéb dolgai is vadnak ő kegyelmének effélék, én bizony soha nem tudom, mire magyarázzam sok dolgait.

Az 1707. március 26-án Köblösön meghalt BÁNFFI FARKAS⁷⁶ unokatestvére volt BÁNFFI GYÖRGY gubernátornak, akit a marosvásárhelyi gyűlés articulussai úgy emlitenek, mint a haza romlásának legfőbb okozóját. Gubernátorként való említése valóban nagy sérelme volt RÁKÓCZI fejedelmi méltóságának és az országgyűlési határozatnak. Ha a búcsúztatót kinyomtatták, mint felségsértő és az ország törvénye ellen való nyomtatványt bizonyára meg is semmisítették, s ez lehet a magyarázata annak, hogy egyetlen példánya sem maradt meg. RÁKÓCZI könyörtelenül bánt el az ország érdekét sértő nyomtatványokkal: lefoglaltatta az 1705. évi lőcsei kalendáriumot, mert „az históriát Nemzetünk prostitutiójára“ közölte,⁷⁷ „anatemizálta“ az 1705. évben nyomott hadi ediktumot és szerkesztőjét hadbírótság elé állította, mivel „sok absurdumok inseráltattak közbén, némelyek contra jus gentium, némelyek contra leges patriae“.⁷⁸ Ha hivatalos kiadványának ez lett a sorsa, miért tűrte volna BÁNFFI FARKAS búcsúztatóját?

e) Befejezésül említsük meg, hogy PEKRY LŐRINC is nyomtatott úrlapokat használt oltalomlevelek kibocsátására. VERES PÉTER vinci házára és borberekai birtokára 1707. július 20-án kiadott protekcionális levele TORMA KÁROLY révén került a Magyar Nemzeti Múzeum Törzssanyagába.⁷⁹ Rátekintésre is megállapíthatjuk, hogy Kolozsvárott készült.

Tallózásunknak végére értünk. Eredményeink szegényesek, mint ekkor Erdély szellemi élete is, melynek hadak tarolta mezőit jártuk. De egy olyan korból, melynek művelődését szűk határok közé szorította a háború, mert „kard kellett több mint könyv“, a betű és az alkotás parányi dokumentumait is áhítattal kell felemelni a feledésből az ismeret világosságába.

ESZE TAMÁS

⁷⁶ GR. TELEKI MIHÁLY naplója szerint. Úgy látszik, kurucérelmé volt, mint Doboka vm. főispánja 1709. január 20-án ajándékkal köszöntötte az Erdélybe érkező GR. FORGÁCH SIMON generális.

⁷⁷ THALY KÁLMÁN, *Rákóczi és a sajtószabadság*. (Magyar Könyvszemle V/1880. 394.)

⁷⁸ RÁTI GERGELY levele BR. KÁROLYI SÁNDORNNAK: Eger, 1706. április. (Károlyi-levéltár. Kuruckori iratok. 1706. Apr. Fasc. B. no 35.)

⁷⁹ GULYÁS PÁL írta le a Magyar Könyvszemle Magyar Könyvesházában XX/1912. 329.

KÖNYVKERESKEDELMŰNK A MOHÁCSI VÉSZTŐL AZ 1772. ÉVI RENDTARTÁS KIBOCSÁTÁSÁIG

(R. tagsági székfoglaló a M. Tud. Akadémiában.)

Hazánkban a könyvek forgalombahozatalával a mohácsi vést követő harmadfélszázadban hivatásszerűen elsősorban maguk a könyvnyomtatók, azután a könyvkötők és végül a könyvkereskedők, alkalmilag pedig maguk a szerzők, a papok és tanítók is foglalkoztak. Sokszor egy és ugyanaz a személy a könyvnyomtatást, könyvkötészetet és könyvárúsítást egyidejűleg gyakorolta.

Az első hazai könyvnyomtató, akiről pozitív adatunk van arra, hogy egyúttal hivatásos könyvkereskedő is volt, HONTERUS CALIX-t brassói könyvnyomtató, aki 1563-ban JÁNOS ZSIGMOND választott király és erdélyi fejedelemtől kizárólagos engedélyt nyert arra, hogy Brassóban könyvekkel kereskedjék. A fejedelem Gyulafehérvárt 1563 július 12-én kelt rendelete egyúttal megtiltja a külföldieknek, hogy Erdélyben és Magyarországnak az ő fennhatósága alá tartozó területén könyvekkel kereskedjenek s ez üzletág kizárólagos gyakorlását HONTERUS mellett SCHESSBURGER JÁNOS és FALK AMBRUS kolozsvári lakosokra ruházza.¹ E rendelet azért is fontos, mert igazolja, hogy az erdélyi fejedelemben megvolt az a szándék, hogy a könyvek árúsítását privilégiumhoz kösse. De hogy szándékát mennyiben tudta megvalósítani, azt eddig nem sikerült tisztázni. Annyi bizonyos, hogy az 1578. évi nagyszebeni *Canonica visiatio* megemlíti a vándorkönyvárúsókat (Buchführer), akiknek megtiltja, hogy terméketlen, haszontalan könyveket hozzanak be és árúsítsanak Erdélyben.² Erre az intézkedésre aligha lett volna szükség, ha a fejedelmi privilégiumot valóban respektálják. Sőt arra is van eset, hogy a városi hatóság egyenesen szembehelyezkedett a fejedelmi rendelkezésekkel. Így például a nagyszebeni városi tanács 1631-ben a BRANDENBURGI KATALIN fejedelemasszony által FRÖHLICH DÁVID ismert naptárkészítőnek adott kizárólagos szabadalmával nem törődve, felhatalmazta PISTORIUS MÁRK szebeni könyvnyomtatót, hogy sajátkészítésű naptárait a vásárokon árúsíthassa.³

¹ IVÁNYI BÉLA közlése, M. Kzsemlc, 1930. 297. l.

² Korrespondenzbl. 1886. 177. l.

³ U. o. 1882. 65–66. l.

GUTGESEL DÁVID XVI. századvégi bártfai nyomdászról tudjuk, hogy mielőtt felállította volna tipográfiáját, könyvek árusításával foglalkozott, s ezt az üzletágat hihetőleg mint könyvnyomtató sem hagyta abba. Nem tartozott a jó fizetők közé: legalább SCHARFFENBERG CRISPIN tekintélyes boroszlói könyvkereskedőnek a tőle 1571-ben beszerzett könyvek vétel-árával még 1576-ban is adósa volt.⁴ Őzv. HELTAI GÁSPÁRNÉRÓL ÉS KOMLÓS ANDRÁSRÓL szintén van arra nézve pozitív adat, hogy hivatásszerűen kereskedtek könyvekkel. Nevezetesen HELTAINÉ KOMLÓST, minthogy a tőle átvett könyvek árának kiegyenlítésével késlekedett, 1575. március elsején törvény elé idéztette.⁵ Ez utóbbi adat azért fontos, mert a legrégebb hazai bizonyíték arra nézve, hogy tipográfusaink idegen műhelyek termékeit is árusították. Ez a gyakorlat a további századok folyamán is tartotta magát. BREVER LŐRINC, a jeles lőcsei könyvnyomtató 1640/41-ben több könyvet szállítván sógorának, egy kassai kereskedőnek, ezek sorában olyanok is akadnak, melyeket ő egyáltalában nem (VERGILIUS) adott ki, vagy csak később nyomott után, hihetőleg a nagy keresletre való tekintettel.⁶ A legrégebb eddig ismert hazai könyvvarusi jegyzék, a *Catalogus librorum qui in Academica Societatis Jesu Typographia venales habentur*, melyet 1710-ben tett közzé a nagyszombati jezsuita nyomda,⁷ saját kiadványain kívül idegen officinák kelendőnek ígérkező termékeit is felsorolja *Libri qui aliudne adferentur* felírás alatt. Összesen 46 idegen kiadványt tartott ez a nyomda ekkor raktáron, köztük különféle *Breviarium*-okat, *Diurnale*-kat, a *Martyrologium Romanum*-ot, BONFINI és ISTVÁNFFY *História*-ját, SENNYEY LÁSZLÓ *Examen tripartitum ordinandorum*-át, valószínűleg az 1708. évi kölni kiadásban, melyet a nagy keresletre való tekintettel 1721-ben és 1750-ben maga is utánnymott⁸ és a kálvinista SZENCZI MOLNÁR ALBERT *Lexicon*-át, ami alatt a magyar és latin *Dictionarium* valamelyik kiadása értendő. A debreceni városi nyomda XVIII. századi leltáraiban pedig állandóan szerepel MELCHIORIS JÁNOS *Fundamenta theologiae* c. munkája, amelyet 1701-ben nyomtatott ki M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS Kolozsvárt s amelyből a debreceni officina, úglátszik több

⁴ ABEL JENO: A bártfai Sz. Egyed templom könyvtárának története. Bpest. 1885. 116., 117. l.

⁵ CSÜRÖS FERENC: A debreceni városi nyomda története. Debrecen, (1910), 50. l.

⁶ TARENTIUS, valószínűleg a Hensius-féle kiadásban, mely Szabó, RMK, II. szerint csak 1685-ben jelent meg Lőcsén és CICERO: *Epistolarum libri IV*, Sturmius-féle kiadása, mely 1684., 1690. és 1700. (RMK, II: 1545., 1663. és 2002. sz.) évi utánnymásokban látott napvilágot Lőcsén. V. ö. IFJ. KEMÉNY LAJOS: Adatok Breuer Lőrinc életéhez. M. Kvszle, 1894: 96. l.

⁷ RÁTH GYÖRGY unikum példányából *in extenso* kiadva *A legrégebb magyarorsz. könyvvarusjegyzék 1710-ből* c. M. Kvszle, 1888: 59/84. l. Az Egyetemi Nyomda történetírói nem ismerik.

⁸ L. SZINNYEI. *M. írók*. XII: 915. l.

száz példányt vett át megjelenésekor bizományba.⁹ ZALONYI NAGY JÁNOS nagyváradi kompaktor¹⁰ 1732 decemberében NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY budai könyvnyomtatótól nemcsak utóbbi saját, hanem a nagyszombati jezsuiták kiadványaiból is egész sereg könyvet rendelt.¹¹

Nyomdánk, éppúgy, mint már a XVI. században HELTAINÉ, nem érték be azzal, hogy maguk árusítsák sajtójuk termékeit, hanem bizományosok útján terjesztették őket szerte az országban, sőt, ha erre mód kínálkozott, az ország határain túl is! Így a nagyszombati nyomda bécsi bizományosa a XVIII. század elején ENDTNER MÁRTON, 1775-ben pedig BERNARDI ÁGOSTON ottani tekintélyes könyvárus volt.¹² ZOLTAI a provizori jelentések alapján az 1730 és 1760 közé eső időből a debreceni nyomdának Magyarország és Erdély területéről nem kevesebb, mint 41 bizományosát állította egybe, akik, TELEGDI SÁMUELNE kolozsvári tipográfus kivételével valamennyien kompaktorok voltak.¹³ A nagyszombati nyomda 1775. évi bizományosai között¹⁴ a könyvkötők mellett néhány könyvkereskedő, plébános, tanárféle és — egy sóperceptor is akadt. A papok könyvterjesztő szerepére egyébként a legrégibb hazai adat a XVI. század utolsó negyedéből való. DEBRECZENI JÁNOS szántói, majd károlyi prédikátor 1756. (?) évi könyvjegyzéke, mely a debreceni, sajnos, név szerint meg nem nevezett könyvkötőnek bekötésre adott műveket sorolja fel, világosan a mellett bizonyít, hogy ez a prédikátor a könyvek eladásával hivatásszerűen foglalkozott. A jegyzékben uyanis MELIUS PÉTER Szent János jelenésének magyarázatja (RMK, I: 69. sz.) 25 példányban MOLNÁR GERGELY Grammaticá-ja (RMK, II: 72., 93., 94. v. 102. sz.) 21 példányban, NAGY BÁNKAI MÁTYÁS *Az vitéz Hunyadi János viadaljai es io szerenczeje* (RMK, I: 107. sz.) 52 példányban, ILOSVAI PÉTER *Historia Alexander Magni*-ja (RMK, I: 102. sz.) 28 példányban, TEMESVÁRI ISTVÁN *Historia*(ja) *a kenyérmezei győzedelemről* (RMK, I: 73. sz.) 14 példányban, a *Historia Matie regis* című mű, amely cím alatt valószínűleg GÖRCSONI AMBRUS széphistóriájának egy ma már ismeretlen kiadása lappang, 67 példányban, a *Historia de Turcarum profligatione per Italos factu in mari* 30 példányban és végül WESTHEMER *Libellus troporum c.* tankönyve (RMK, II: 88. sz.) 70 példányban szere-

⁹ ZOLTAI LAJOS: *Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. sz.-beli működése.* Debr. (1934). 16. l.

¹⁰ Aki valószínűleg azonos a Zoltai i. m. 17. l.-jén emlegetett Záhonyi Nagy Józseffel.

¹¹ GÁRDONYI ALBERT: *Magyarorsz. könyvnyomdászat, etc.* Bp., 1917. 35. l.

¹² *A Kir. M. Egyet. Nyomda története.* Bp., 1927. 60. és 191. l.

¹³ I. m. 17. l.

¹⁴ Jegyzéküket l. *A K. M. Egyet. Nyomda tört.* 191. l. 141. sz. jegyzetben.

pel, ami csakis úgy érthető, ha föltesszük, hogy DEBRECZENT JÁNOS a könyveket árusítás céljából szerezte be.¹⁵

A könyvek hivatásos terjesztői mellett a szerzők és könyvnyomtatók rokonai, barátai és pártfogói is közreműködtek a sajtótermékek értékesítésénél. Így BORNEMISZA PÉTER saját nyomdájában megjelent könyveinek árusítására sógora, MÁRIÁSY FERENC is vállalkozott.¹⁶ Végül arra is tudunk esetet, amikor a könyvkedvelő urak küldönc útján hozatták el a szerzőtől könyveit. Így MELYTH FERENC Diósgyőrött 1572. november 19-én NAGY GYÖRGY olsóci szolgájához intézett levelében szóvá teszi, miért nem juttatja el hozzá azt a három könyvet, melyet MELIUSTól hozott meg számára.¹⁷

A könyvek legfőbb terjesztői azonban a könyvkötők voltak, mégpedig nemcsak nálunk, hanem a sokkal fejlettebb irodalmi viszonyok közt élő Németországban is. CHRISTOPH BIRCH XVI. századi lipcsei kompaktor például valóságos mintaképe volt az ilyen könyvkötőnek és könyvkereskedőnek. A lipcsei kompaktoroknak nemcsak hogy nyílt üzletük volt a kicsibeni eladáshoz, hanem a nagybani eladásban is élénk részt vettek. Idegen könyvárusok a vásáron tőlük szerzik be kötött könyvszükségletüket, e mellett antikváriátussal is foglalkoztak, bizományosai voltak az idegen könyvkiadóknak, sőt elvéve saját kiadói üzletekbe is belementek.¹⁸ Ha a céhbe nem állott könyvkereskedőkkel valami nézeteltérésük támadt, a felsőbbség rendszerint nekik adott igazat.¹⁹ Magyarországon az első ilyen nagyszabású könyvkereskedői tevékenységet is kifejtő könyvkötő GALLEN JÁNOS volt. Külföldi származású lehetett, mivel csak 1581-ben nyert Kassán polgárjogot.²⁰ BÁTHORY ZSIGMOND Gyulafehérvárt 1582. június 24-én kelt rendeletével fölhatalmazta, hogy külföldről behozott könyveit, hacsak tiltott dolgokat nem tartalmaznak, a fejedelem területén mindenütt árusíthassa.²¹ GALLEN JÁNOS 1583-ban halt el s hagyatéki leltára latin, német és cseh nyelvű kiadványok mellett egész sereg magyar, továbbá egy pár francia, görög és héber könyvet is felsorol, mégpedig a raktáron lévő példányok számának és becsértékének feltüntetésével. A könyvek egy része kötetlenül, más része pergamentbe

¹⁵ ZSINKA FERENC: *Magyar prot. egyháztört. adattár.* Bp., 1928. XII : 23/4. l.

¹⁶ Közlemények Szepes várm. Multjából. XVII : 168. l. (Iványi.)

¹⁷ LUKCSICS PÁL: *XVI. sz.-i m. irodalomtört. vonatk. újabb levelek a zselői levéltárból.* Irodalomtört. Közlem. 1930 : 226. l.

¹⁸ V. Ö. KIRCHHOFF: *C. Birch, Buchbinder u. Buchführer in Leipzig.* Arch. f. Gesch. d. Dt. Buchhandels. 1892 : 11/62. l.

¹⁹ V. Ö. F. H. MEYER: *Buchbinder u. Buchhandel.* U. o. 63/72. l.

²⁰ V. Ö. KEMÉNY LAJOS: *Adalékok a kassai könyvmásolók stb. történetéhez.* M. Kvszle, 1910 : 190. l.

²¹ ERNYEY JÓZSEF: *Adalék a XVI. sz. hazai könyvkereskedelemből.* M. Kvszle, 1928 : 85/6. l.

fűzve, s ismét más része bekötve szerepel a leltárban.²² A könyvanyag tudományos része néhány krónikán, jogi és nyelvészeti kézikönyvön kívül, a kor érdeklődésének megfelelően, főleg protestáns teológiai munkákban volt gazdag. LUTHER és szorosabb követői: BRENTIUS, CHEMNITIUS, CHYTREUS, FLACIUS, LESSIUS, MAIOR (Gross v. Joachimstal), MUSCULUS, SELNECCERUS, ERASMUS SERCERIUS és SIMON PAULI, MELANCHTON és a philippinisták sorából PEUCER meg SPANGENBERG, a zwingliánus BULLINGER és végül KÁLVIN JÁNOS, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük, vannak képviselve a leltárban. Munkáik közül egyiket-másikat több példányban is raktáron tartotta. Így a Kálvin-féle *Institutiones*-t három példányban. A könyvkészlet zömét azonban az akkor divatos iskolai auktorok mellett a latin, magyar, német és cseh tankönyvek, káték, a német és magyar széphistóriák, sorsvetőkönyvek s több effélék teszik. Nagyobb példányszámokkal csak az ezekbe a kategóriákba tartozó kiadványoknál találkozunk. Igen tanúságosak az ezekre vonatkozó adatok, mert mindennél jobban megvilágítják GALLEN vevőközönségének az érdeklődési körét. A legkelendőbb cikk úgylátszik a MOLNÁR-féle *Grammatica compendiosa* (RMK, II : 148. és 313. sz.) volt, mely négyszer fordul elő a leltárban. Egyszer 12 példánya 19 dénár, másszor 89 példánya 5 forint 87 dénár, harmadszor 103 példánya 6 forint 78 dénár s végül negyedszer példányszám feltüntetése nélkül 40 dénár értékben. A káték sorából BRENTIUS, CLAIUS, FERANARIUS, FISCHER, LESSIUS, LUTHER, MELANCHTHON, STÖCKEL és TROTZENDORF latin vagy német katekizmasait tartotta raktáron, jobbára 1—3 példányban. Kivétel a LUTHER-féle *Parvus catechismus*, amely 14 példányban, a szerző megnevezése nélkül szereplő, de valószínűleg szintén LUTHER-féle „*kleine Catechismi*“, mely 36 példányban s a STÖCKEL-féle *Catechesis*, mely 46 példányban áll rendelkezésre. Nagyobb példányszámmal szerepelnek még a leltárban a következő kiadványok: a DONATUS-féle elemi latin nyelvtan (41 péld.), ERASMUS: *Colloquia* (5 és esetleg még 3 péld.), FREIGIUS: *Grammatica latina* (10 péld.), *Grammatica graeca* (7 péld.), *Musica* (15 péld.), LINACER: *Compendium* (6 péld.), LUTHER: *Gesangbuch* (10 péld.), MEDLER: *Compendium* (6 péld.), STURM: *Epistolae*, ami alatt valószínűleg CICERO leveleinek iskolai kiadása értendő (23 péld.), VERGIILIUS: *Bucolica* (17 péld.), a névtelenek közül *Bergrein* (20 péld.), *Deutsche Lieder* (126 péld.), *Einmal Eins* (7 péld.), *Figur u. Wahrheit* (23 péld.), *Gespräch Petri mit Christo* (14 péld.), *Planetenbüchl* (12 péld.), *Sibylle Weissagung* (18 péld.), *Susannenspiel* (11 péld.), *Traumbüchl* (36 péld.). A magyar könyvekre vonatkozó adatokat, melyek minket elsősorban érdekelnek, a következők-

²² KEMÉNY LAJOS: *Egy XVI. sz.-beli könyvkereskedő raktára*. M. Kvszle, 1895 : 310/20. l.; a leltárban szereplő magyar könyvek jegyzékét ugyanő a M. Kvszle 1887 : 136/8. l. is közölte!

ben ismertetjük: HELTAI GÁSPÁR: *Az biblianac negyedic resze* (RMK, I: 28. sz.) 1 frtra, *Vigasztaló könyvecskéje* (RMK, I: 32. sz.) 4 példányban 70 dénárra, *Új testamentum-a* (RMK, I: 56. sz.) fűzve 72 és fél dénárra, kötve 1 frt 20 dénárra, *Száz fabulá-ja* (RMK, I: 58. sz.) 3 példányban 1 frt 32 dénárra, *Chronica-ja* (RMK, I: 118. sz.) fűzve 1 frt 18 és fél dénárra, kötve 1 frt 50 dénárra, *Isteni dicsiretei* (RMK, I: 347. sz.) 3 kötött példányban 1 frt 20 dénárra, a magyar *Soltárok* (RMK, I: §1. sz. vagy Sztripszky, 1187. sz.) 9 példánya 4 frt 3 dénárra, egy közelebből meg nem határozható magyar biblia 4-rétben, kötve 1 frt 25 dénárra, az *Inquisitio Hispanica*, amelyen hihetőleg HELTAI Háló-ja (RMK, I: 81. sz.) értendő egyszer 31 dénárra, másszor pergamentbe fűzve 40 dénárra van becsülve. MELIUS *Herbarium-a* (RMK, I: 141. sz.) négyszer is szerepel a leltárban. Az egyik példányt 1 frt 20 dénárra, a másikat 1 frtra, a harmadikat kötve 80 dénárra értékelték, míg a negyedik tétel alatt szereplő négy példány együttesen 1 frt 10 dénárval van fölvéve. KULCSÁR *Postilla-ja* (RMK, II: 250. sz.), valamint WERBÖCZI *Hármas könyv-ének* úgy latin (RMK, II: 130. sz.), mint magyar (RMK, I: 87. sz.) kiadása egy-egy frtra van téve. *Az életnek kútfeje* c. brassói nyomtatvány hét példányát mindössze 95 dénárba becsülték a leltározók, míg *Fons vitae* címen ugyanez a könyv vagy talán latin eredetije hat példányban, igaz, hogy kötve, 2 frt 50 dénár értékben szerepel a jegyzékben. Alighanem a *Vasárnapokra és ünnepnapokra szóló evangéliumok* valamelyik kiadása lappang a lista két tétele alatt, melyet KEMÉNY egyszer Egba-, másszor Eglának olvasott; az első 22 példányt említ 2 frt 64 dénár, a második 26-ot 4 frt 86 dénár összértékben. Igen gazdag volt a raktár nemcsak német, hanem magyar széphistóriákban is. Amennyiben a ropant csonka címek alapján megállapíthattuk, utóbbiak sorából többek között a következőket tartotta Gallen raktáron: CSENGERI ANDRÁS: *Historia Josephi Judaei* (RMK, I: 101., 125., 168. vagy 188. sz.) öt-öt példányát egyszer 30, másszor meg 32 dénár, ismeretlen számú példányait pedig 22 dénár értékben; BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS: *Szep historia az tókellestes Asszony állatokról* (RMK, I: 128. sz.) egy példányát 9 dénár s ugyanattól *Az ótdic resze Mattyas kiraly dolgainac* (RMK, I: 129, vagy 166. sz.) 6 példányát 66 dénár értékben; *Ester dolga* (RMK, I: 131. sz.) 4 példányát 13 dénár értékben; *Az Fortunatusrol való szep historia* (RMK, I: 343. sz.) 4 példányát 75 és egy példányát 20 dénár értékben; GÖRCSONI AMBRUS: *Szep ieles historias enek... Matyas királynac... historiaja* (RMK, I: 132. vagy 180. sz.) 8 példányát 118 dénár, ismeretlen számú példányait pedig 35, illetve 16 dénár értékben; HUSZTI PÉTER: *Aeneis* (RMK, I: 185. vagy 192. sz.) 10 példányát 1 frt 4 és fél dénár értékben; ISTVÁNYI PÁL: *Szép roevid cronica... Volter kirallyrol* (RMK, I: 105. vagy 169. sz.) 1 példányát 10 dénár értékben; *Poncianus historiaia* (RMK,

I: 192. sz.) 17 példányát 1 frt 70 dénár s két más-példányát 27, illetve 28 dénár értékben; *Salamon és Markalf* (RMK, I: 133. sz.) egy példányát 10 dénár értékben; SZAKMÁRI FABRICIUS ISTVÁN: *Historia ex Parteny Nicēsis de Amatorys* (RMK, I: 134. sz.) 3 példányát 13 dénár értékben; SZEGEDI VERES GÁSPÁR: *Szep roevíd historia ket nemes ifiaknak igaz barsagokrol* (RMK, I: 144. vagy 172. sz.) 10 példányát 33 dénár értékben; SZTÁRAI MIHÁLY: *Achab kyral hytelensegeröl* (RMK, I: 182. sz.) 10 példányát 37 dénár értékben; SZTÁRAI MIKLÓS: *Az viz ezönnec historiajarol* (RMK, I: 182. sz.) ismeretlen számú példányát 44 dénár értékben; TINÓDI SEBESTYÉN: *Historia Sigmond chaszar fogsagarol* (RMK, I: 113. sz.) 10 példányát 49 és fél dénár értékben; TORKOS JÁNOS: *Historia regis Absolom* (RMK, I: 338. vagy 352. sz.) 5 példányát 44 és 4 példányát 22 dénár értékben; VAJDA-KAMARÁSI LÖRINC: *Ighen szep historia az Jason hazassagarol* (RMK, I: 183. sz.) 12 példányát 38 dénár értékben; VALKAI ANDRÁS: *Genealogia historica regum Hungariae* (RMK, I: 121. sz.) egy (?) példányát 20 dénár értékben; VALKAI ANDRÁS és NAGYBÁNKAI MÁTYÁS: *Ket szep historia* (RMK, I: 174. sz.) ismeretlen számú példányait 61 dénár értékben; végül a névtelen *Historia excidii Troiani* (RMK, I: 120. sz.) ismeretlen számú példányát — ha ugyan ez lappang a *Historia Paridis* cím alatt — 24 dénár értékben. Igen keresett lehetett FRISIUS *Arithmetica*-ja is, melyből Gallen hét példányt tartott raktáron 84 és fél dénár értékben, csak az a kérdés, vajjon az eredeti latin kiadásról, vagy a debreceni magyar (RMK, I: 123. vagy 186. sz.) átdolgozásáról van-e szó? De mindez adatoknál becsesebb a leltárnak az az adaléka, mely EURIPIDES egyik, közelebből meg nem jelölt, tragédiájának magyar fordítására vonatkozik. Milyen kár, hogy az 59 dénárba becsült hat példány közül egy sem került az utókorra! Méltó párja volna BORNE-MISZA PÉTER sokáig lappangott *Elektra*-fordításának s így is ékesen szóló bizonyága a hazai humanizmus virágzásának. Végül igen figyelemre méltó az a körülmény, hogy a hagyatékban 3 frtra értékelve KONRAD GESNER, a jeles zürichi polyhistor *Bibliotheca universalis*-a, az első nemzetközi jellegű bio-bibliográfia is előfordul, melyet Gallen bizonyára nem eladásra, hanem az üzlete lebonyolításához szükséges segédkönyvként szerzett be.

GALLEN JAKOS azonban úgy bibliografiai képzettség dolgában, mint könyvkészletének gazdagságát tekintve alighanem kivételes jelenség volt könyvtárussal is foglalkozó könyvkötőink hosszú sorában. Azt hisszük, sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha bibliopola-kompaktoraink könyvkészletét illetően azt a leltárt tekintjük szokványosnak, amelyet 1714 július 17-én vettek föl a nem rég elhunyt WISZT GÁSPÁR kassai könyvkötő

Árúraktáráról.²³ Ebben a jegyzékben valamire való tudományos munka MOESCH LUKÁCS piarista LUCAS-a S. EDMUNDO néven kiadott *Vita Poëtica*-jának (Nagyszombat, 1693), JUSTUS LIPSIVS *Monita et exempla politica*-jának s a névtelen *Dictionarium germanicum*-nak egy-egy példányán, valamint a *Juris civilis* [liber?] 3 bekötött, 2 in crudo lévő s egy csonka példányán kívül alig akad; a többi mind elemi és középiskolai tankönyv, katolikus, luteránus és kálvinista katekizmus, énekeskönyv meg népies épületes irat. Példányszám dolgában az ábécéskönyvecskék különböző kiadásai — együttesen 480 kötött és 1200 kötetlen példány — vezetnek. A kátek sorából a legtöbbet a CANISIUS-féle róm. kat. katekizmusokból tartott raktáron: 85 példányt, amiből a latin kiadásra 21, a latin-magyarra 50, a németre 10 és a csak magyar nyelvűre négy példány esik. Ezt követi a kálvinista *Keresztyén hitnek fundamentomi* (Debrecen, 1704. Sztripszky 2205. sz.) 65 példányban és ENYEDI SAMUELnek a református iskolákban igen elterjedt *Praecepta morum*-a (valamelyik löcsei kiadásban) 53 példányban), míg a Nagy kálvinista katekizmus, az úgy nevezett *Palatinusi káté* mindössze nyolc példányban darvadozott Wiszt kompaktor raktárában. A LUTHER-féle káté kiadásai közül csupán a tót nyelvű szerepel a leltárban (21 példány), de meglehet, hogy a *Catechesis germanica vulgo Kinderlehre* (19 példány) is ennek egy változata. Ha még megemlítjük a leltár *Enchiridion vel Kleine Catechismus* (3 példány) és *Epitomes Catecheticae Ulmensis* (6 példány) c. tételeit, úgy a raktár egész káté készletét kimerítettük. A tankönyvek sorából a legtöbbet COMENIVS *Vestibulum*-ából (34 példány), BUZINKAI MIHÁLY *Compendium logicum*-ából (valószínűleg az 1702. évi löcsei kiadásban, 25 példány) MOLNÁR GERGELY *Grammatica*-jából (15 példány) és LEONHARD CULMANN *De 8 partibus orationis*-ából (13 példány) tartott raktáron, míg EMANUEL ALVEREZnek a jezsuita iskolákban használatos tankönyveiből jóval kisebb készlete volt: a *Prosodia*-ból hét, a *Principia*-ból három és a *Syntaxis*-ból pláne csupán két példány! Meglepően kis készlettel rendelkezett a magyar (11 példány) és a német (5 példány) *Evangélium*-ból és *Szent Dávid 150 soltari*-ból (3 példány), a SZEGEDI GERGELY-féle református *Énekeskönyv*-ből (9 kötött és 2 kötetlen példány), BALASSA-RIMAI *Istenes éneke*-ből (9 példány). Az ájtatossági könyvek közül példányszám dolgában a *Kleiner Seelenschatz* (21 példány) és a *Rosenkrantz* (11 példány) vezet, míg az *Aranylánc*, a *Mennysország tárháza*, a *Hétnapi utitárs*, a *Kleiner Seelenwecker* és a *Messbuch* 5—5 példányban maradt a hagyatékban vagy azért, mert nem igen vagy mert nagyon is keresték őket. Ez a jegyzék valóságos igazolása M. TÓTFALUSI KISS MIKLÓS keserű feljajdulásának: „Derék könyveket itt hijjába nyom-

²³ V. Ö. KEMÉNY LAJOS: *Egy XVIII. sz.-beli könyvraktár*. M. Kvszle, 1912. 158/61. l.

tatnánk, ha lehetne-is: efféle aprólék déb-dábon, a' mi oltsó, még-is inkább kapnak.²⁴

A könyvkötők könyvárusi tevékenysége egyébiránt nem tekintendő valami esetleges mellékfoglalkozásnak, hanem hivatásuk integráns részének. Ez tudomásunk szerint legelőször I. LIPÓT király 1700 június 11-én Bécsben kelt privilégiumában jut kifejezésre, amellyel KÖHLER MIHÁLY és RÖSCH JAKAB eperjesi, valamint STEINHÜBEL JÁNOS GYÖRGV és GRAMS JÁNOS JAKAB lőcsei könyvkötők kérelmére a lőcse-eperjesi bibliopola és compactor-céh 22 pontból álló német nyelvű céhszabályait megerősítette.²⁵ Ezt az álláspontot képviseli továbbá a budai könyvkötők 1767 július 7-én a helytartótanácsához benyújtott céhszabálytervezetének 11. pontja is, mely kimondja, hogy a céh tagjai a királyság területén minden nemű engedélyezett könyvkötészeti és könyvárusi cikkekkal (Buchbinder- und Buchführer-Waaren) szabadon kereskedhetnek.²⁶

Úgy a könyvnyomtatók, mint a könyvkötők a könyveket, nagyban és kicsinyben egyaránt, főleg az országos és heti vásárokon hozták forgalomba. Sőt a könyvnyomtatók nem egyszer a vásárokon tettek szert újabb megrendelőkre. Így ROHÁ CZ MENYHÉRT eperjesi rektor 1601-ben az ottani vásáron adta át KLÖSZ BÁRTFAI nyomdásznak könyvnyomtatásra MALUS PÁL *Epitaphia* c. kéziratát.²⁷ A vásárok alkalmával még az illető városban székelő officinák sem resteltek kimenni a piacra, hogy sátrúk ponyvája alatt árusítsák sajtójuk termékeit. A debreceni Városi Nyomdának például még a XIX. század első évtizedeiben is külön sátra volt az ottani vásárokon²⁸ s hogy nem hiába, azt az 1754—57. évekből fennmaradt számadások is igazolják, amelyekben legnagyobb bevételi összeggel következetesen az április, vagyis a debreceni nagy vásár hónapja szerepel.²⁹ Csűrös szerint „egy tanácsvégezés intézkedett afelől, hogy a debreceni rendes vásárok alkalmával a debreceni könyvnyomtatónak konkurrens ne legyen.”³⁰ Kár, hogy nem árulja el, mikor kelt ez a tanácsvégezés? A XVII. század végén még aligha állt fenn ez a korlátozás, mert különben a Németalföldről hazatérő M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS nem árusíthatta volna a debreceni vásáron a magával hozott *Bibliá*-kat és *Soltár*-okat. A vásárokon kirakodó könyvkötők is ilyenkor szerezték be a helybeli, vagy a vásáron megjelent idegen könyvnyomtatók produktumait. Később a megrendeléseket küldöncök útján is lebonyolították. E célra többnyire az utazó diákokat használták fel. Így tudjuk, hogy Z. NAGY JÁNOS váradi könyvkötő a NOTTENSTEIN JÁ-

²⁴ *Maga mentsége.* 82. l.

²⁵ IVÁNYI BÉLA 1926, I. 12. kelt levélbéli sz. értesítése.

²⁶ Idézi GÁRDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat*, stb. 34. l.

²⁷ L. RÁTH GYÖRGY: *Grádeczi Horváth és Lám vitája.* IK, 1894: 157. l.

²⁸ CSÜRÖS FERENC: *A debreceni városi nyomda tört.* Debrecen, (1911). 163. l.

²⁹ U. o. 223. l.

³⁰ U. o. 163. l.

NOS GYÖRGY által 1733 januárjában neki szállított könyvek el nem kelt példányait DIMCSIK TAMÁS diák útján származtatta vissza.³¹

Az ilyen távrendeléseket a könyvnyomtatók kiadvány-jegyzékei tették lehetővé. Az első kiadvány-jegyzék, mely ránk maradt, a nagyszombati nyomda már említett katalógusa 1710-ből, mely összesen 390 könyvcímet tartalmaz. Ezek közül 75 magyar, 15 német és 25 szláv; a többi mind latin. Ugyanez a vállalat 1753-ban és 1770-ben újra kiadta katalógusát még pedig az 1710. évinél egyre nagyobb terjedelemben.³² Jóval jelentéktelenebb ennél a debreceni Városi Nyomda *Exemplárok catalogusa*, mely 1778-ban készült 300 példányban és fél ívnyi terjedelemben.³³ Ennek, vagy egy korábbi, 1762 körül megjelent kiadásának egy példánya megvan a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának egyik kolligátumában.³⁴ Ezek mellett a viszonylag nagyobb szabású kiadói tevékenységet kifejtő nyomdai üzemek mellett, úgy látszik a jelentéktelenebb officinák is szükségét látták annak, hogy tömegfogyasztásra szánt cikkeiket nyomtatott kiadvány-jegyzékek útján propágálják. Ezek egyikét, a budai NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY 1733. évi *Catalogus librorum*-át, ezt a kéthasábos, egyleveles aprónyomtatványt, egy pörös ügy mellékleteként, megőrizte számunkra a véletlen.³⁵ Kérdés már most, vajjon ezek a kiadvány-jegyzékek az olvasó közönségnek, vagy pedig a könyvek terjesztőinek voltak-e szánva? Aligha tévedünk, ha föltesszük, hogy ezek a katalógusok kizárólag a viszontelárusítók, tehát elsősorban a könyvkötők és a könyvkereskedők tájékoztatására szolgáltak. A debreceni jegyzékben például két olyan könyv szerepel, amelynek ára 14 és $\frac{2}{7}$ dénárra van téve, ami csakis nagybani ár lehetett. A NOTTENSTEIN-féle jegyzék pedig szinte kizárólag olyan fajta irodalmat ölel fel, amelynek publikuma nem katalógusokból, hanem a ponyván vagy a könyvesboltban tájékozódik. Éppen ezért kockázatos dolog a jegyzékekben szereplő árakat mai értelemben vett bolti áraknak, azaz olyanoknak tekinteni, amennyiért a kisfogyasztó a könyvek birtokába juthatott. NOTTENSTEIN ugyan a budai Tanács elé terjesztett panaszában azt állítja, hogy NAGY JÁNOS váradi könyvkötőnek a nyomtatott katalógusban feltüntetett áraknál olcsóbban szállított, de ez vagy sze-

³¹ GÁRDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat*, stb. 36. l.

³² V. ö. *A K. M. Egyet. Nyomda tört.* 119. és 120. jegyz. a 184. l. A 91. l. olvasható szöveg szerint az 1770. é. könyvjegyzék több mint 30 oldalas, v. i. az 1710. évi-
nek közel kétszerese.

³³ ZOLTAI, i. m. 25. l.

³⁴ HELLEBRANT ÁRPÁD: *Magyar könyvjegyzék a 18. sz.-ból.* M. Kvszle, 1917: 99/102. l. ZOLTAI figyelmét ez az ő szempontjából fontos közlemény elkerülte. HELLEBRANT a hely, év és nyomda jelzése nélküli 42 cm hosszú és 12 cm széles egyleveles nyomtatványról még csak föltételezi, hogy azt MARGITAI adta ki. De ha összevetjük az itt felsorolt könyveket és árakat ZOLTAI egybeállításával, kétségtelenné válik, hogy valóban a debreceni nyomda kiadványjegyzékével van dolgunk!

³⁵ Hasonmását l. GÁRDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat* stb. I. mell.

menszedett hazugság, vagy pedig föl kell tételeznünk, hogy a katalógus árai magyar, a számla árai pedig rajnai forintokban értendők. Hiszen például a katalógusban 3—3 dénárral szereplő *Alphabeticus liber latino-hungaricus*-ból és *ABC Büchl*-ből 100—100 példányt 3—3 forinton, a 10 dénár-ra tett *Murányi Venus*-ből pedig 50 példányt öt forinton kapott a várad-i kompaktor!³⁶

Az első ismert, szorosabb értelemben vett, hazai könyvkereskedő (bibliopola, Buchführer), aki — legalább amennyire tudjuk — könyvkötéssel nem foglalkozott, STEINHOFER szerint³⁷ valami AMBRUS nevű eperjesi könyvkereskedő volna 1547-ben. Ez azonban alighanem tévedés. AMBRUS ugyanis MÁRTON kassai könyvkötő és könyvárus szolgája (Knecht) volt, aki mint ilyen, már 1535-ben szerepel Kassa város jegyzőkönyvében gazdája két késedelmeskedő vevőjének GYÖRGY diáknak s egy közelebbről meg nem nevezett rozsnói lakosnak tartozása behajtásánál.³⁸ Alighanem hasonló ügyben járt el gazdája megbízásából 1542-ben Eperjesen, ahol MÁRTON kompaktor 1542/3-ban is kötött üzleteket, de mint STEINHOFER megjegyzi több sáfrányt és borsot adott el, mint könyvet. Mi lett e sokoldalú férfiú további sorsa: nem tudjuk. Valamivel többet tudunk GUTTIER GÁSPÁR eperjesi könyvkereskedőről, aki 1547-től 1563-ig sűrű üzleti összeköttetésben állott Kassával. Így 1547-ben Kassán lefoglaltatta ZABÓ MÁRTON minden javát 6 frt 10 dénárnyi tartozása fejében.³⁹ Típusos vándor könyvárus volt, aki áruival egész Erdélyig elkalandozott. 1561-ben Gyulafehérvárt — valószínűleg tiltott könyvek forgalomba hozatala miatt — fogságba vetették és JÁNOS ZSIGMOND fejedelem csak Eperjes városa közbenjárására bocsátotta szabadon.⁴⁰ Később azután kivándorolt, vagy visszavándorolt Boroszlóba. Bártfa első könyvkereskedője, akinek nevével legelőször 1548-ban találkozunk, DUDLING KRISTÓF volt, aki MELANCHTON FÜLÖP bártfai bíró ajánlására 110 forint ára könyvet kapott hitelbe GOLTZ MÓRIC wittenbergi könyvkereskedőtől, de tartozását többszöri sürgetés dacára még 1566-ban sem rendezte. Kétségkívül azonos azzal a „bártfai Kristóf, magyarországi jámbor könyváros“-sal, aki Wittenbergben érintkezésbe lépett BATIZI ANDRÁSSAL s rávette, írnia meg a *Keresztyéni tudománról való könyveczké-t* (RMK, I: 23. sz.), amelyet aztán 1550-ben LAZARZ ANDRYSOWICZ, híres krakkói nyomdász hozott ki. Vajjon DUDLINGnak része volt-e a kis könyv kiadásában, azt az előszó, melyből ezeket az adatokat merítettük, nem árulja el. CROMER LÉNÁRT,

³⁶ GÁRDONYI, i. m. 37. l.

³⁷ *A könyv története*. Bp., 1915, I: 65. l.

³⁸ KEMÉNY LAJOS: *Adatok a kassai könyvmásolók ... történetéhez*. M. Kvszle, 1910: 188. l.

³⁹ M. Kvszle. 1920/21: 133. l.

⁴⁰ KEMÉNY, i. cikke. M. Kvszle, 1910: 190. l.

kassai jegyző egy 1560 január 5-én kelt leveléből ismerjük a név szerint meg nem nevezett beszercebányai könyvvarus szomorú sorsát. A hatóság egész könyvkészletét lefoglaltatta és lebélyegeztette, PÉCHY GÁSPÁRT pedig azzal a császári parancssal küldték a helyszínére, hogy a szerencsétlen könyvvarust megkötözve szállítsa Bécsbe. Azonban utóbbi jóakarói figyelemzetetésére kerekét oldott s PÉCHY dolga végezetlenül tért vissza a császárvárosba.⁴¹ A könyvvarusok készletének lefoglalása később is divatozott. Például SÁTOR PÉTER komáromi kompaktor és FÜLÖP MIHÁLY egész áru-raktárát 1740-ben a nagysallói (Bars vm.) vásáron pandúrokkal foglaltatta le az ottani plébános.⁴² Tekintélyes könyvkereskedő lehetett PÉTER pozsonyi bibliopola, mert 1587-ben őt bízták meg azzal, hogy BARANYAY ISTVÁN érseki jószágigazgató társaságában megbecsülje néhai MOSSOCZY ZAKARIÁS nyitrai püspök könyvtárát.⁴³ Csupán a nevük maradt fenn FABRI MÁRTON (1549) selmecbányai, VALENTIN (1550) brassói és SCHULTTH JÁNOS (1562) nagyszebeni könyvkereskedőknek, míg WILDT GYÖRGY özvegyéről legalább annyit tudunk, hogy a XVI. század vége felé hét évi szabadalmat kapott külföldi könyvek behozatalára és Nagyszebenben való árusítására.⁴⁴

A XVI—XVII. század fordulóján tekintélyes könyvkereskedő lehetett Lőcsén BREVER BRUNÓ, talán a nyomda alapító LÖRINC édesatyja, aki ily minőségben 1594—96-ban és 1627—33-ban szerepel a lőcsevárosi iratokban. A XVII. századból mindössze három könyvkereskedő nevét ismerjük s ezeket is csak kiadványaik alapján. Ezek a nagyszebeni FIEBECK BENJAMIN, aki 1616 és 1622 között egy-egy német énekes- (RMK, II : 371. sz.) és zsolnároskönyvet (RMK, II : 377. sz.), továbbá KAROLI PÉTER közkedvelt elemi görög nyelvtanát (RMK, II : 426. sz.) is kiadta, mely utóbbihoz tíz évre szóló fejedelmi privilégiumot is nyert; továbbá a pozsonyi SCHÄFFER DÁVID, aki 1670-ben (RMK, II : 1254. sz.) és SCHÄFFER JÁNOS KERESZTÉLY, aki 1698-ban (RMK, II : 1943. sz.) hozott ki egy-egy kötetet. A könyvesbolt legrégebb hazai ábrázolása COMENIUS *Orbis pictus*-ának 1675. évi brassói kiadásában maradt reánk. De ne higyük, hogy ez a kis illusztráció a helybeli bibliopolium: a brassói képecske az 1656. évi nürnbergi kiadás ábrájának puszta másolata.⁴⁵

⁴¹ KEMÉNY LAJOS, u. o. 190. l.

⁴² STEINHOFER, i. m. I : 74. l.

⁴³ IVÁNYI BÉLA: *Mossóczy Zakariás és a magyar corpus iuris keletkezése*. Bp. 1926. 101/2. l.

⁴⁴ STEINHOFER, i. m. I : 66. l.

⁴⁵ Ugyane képecske BUBENKA Jónás metszette reprodukcióját, mely az 1685. é. lőcsei kiadáshoz készült hasonlóban l. GULYÁS PÁL: *A könyvnyomtatás Magyarországon*, 1. kötet. 145. kép a 252. l. Az ábrán előforduló számjegyeket a szöveg ekként értelmezi: 1. könyvvaros: bibliopola; 2. könyvvaros bolt: bibliopolium; 3. lajstrom: catalogus; 4. könyv-tartó póczok: repositoria; 5. könyv-támasztó: pluteus; 6. bibliothéka: Bibliotheca.

Az első hazai könyvesboltot — mai tudásunk szerint — 1712-ben nyitották meg a nagyszombati szász gimnáziumhoz tanárokkul külföldről meghívott CHR. VOIGT és J. B. HABERMANN. Boltjukban egyéb szükséges könyveken kívül 80 *Bibliát* és 200 *Új Testamentumot* tartottak raktáron. Sajnos, vállalatuk nagyon is rövid életű volt, mert VOIGT 1713-ban elűzték Szombathelyről.⁴⁶ A török iga alól felszabadult Budán az első könyvkereskedő a Vízi városban letelepedett RING TIVADAR volt, aki 1706 március 26-án halt el. Körülbelül vele egy időben került Pestre KIRCHHOFFER FERENC könyvárus, aki 1703 január 3-án nyert polgárjogot, de rövidesen elhunyt.⁴⁷ Utánuk a két testvér-városban a könyvkereskedelmet szinte a század végéig a helybeli könyvnyomtatók és könyvkötők bonyolították le. Hellyel-közzel ugyan a házaló képszatócsok (hausierende Bilderkramer) is belekontárkodtak az üzletbe, ami ellen a könyvkötők kézzel-lábbal tiltakoztak. Tiltakozásuknak, legalább Pesten, meg is volt a foganatja. A városi tanács ugyanis 1721 szeptember 19-én elrendelte, hogy a házaló képszatócsok csakis az országos vásárokon árusíthassanak naptárakat és könyveket.⁴⁸ Ezek egyike, valami SCHWARTZ JÁNOS, az Elefánthoz címzett budai fogadóban 1729 július 29-én elhalván, hagyatékát azon frissiben leltározták. Árukészletéből ítélve, mely egy pár ládában elfért, inkább nevezhetnők házaló vegyeskereskedőnek, semmint képszatócsnak. Néhány latin és német, legnagyobb részét jogi, épületes és tankönyvön, 23 térképen, 3 hangjegyen, 60 középnagyságú rézmetszeten, számlálatlan apró képecskén, no meg egy pár rizma író- és levélpapíron kívül a legheterogénebb árucikkek találhattak hagyatékában: különböző kések és tollkések, borotvák, zsebbe való nagyobb tükrök, kézilámpák, órarugók, ecsetek, pusztángfából faragott furulyák, olvasók, — szalmakalapok...⁴⁹ Még nívótlanabb lehetett annak a HOFFER MARGIT nevezetű vándor könyvárusnak a készlete, akit 1762-ben ugyancsak Budán tiltott könyvekkel, egytől-egyig babonát terjesztő apróságokkal való házalásért lecsukattak.⁵⁰

A pesti könyvkötők azonban nemcsak a vándor képszatócsok versenyére ellen tiltakoztak, hanem a sajátképi könyvkereskedők állandó letelepedését is tőlük telhetően megakadályozni, vagy legalább is megnehezíteni törekedtek. Így amikor 1748-ban az akkor 33 éves kölni származású MAUS GELLÉRT letelepedési engedélyért folyamodott a városi tanácshoz, a helybeli könyvkötők névében CHOR JÓZSEF és PÉCSY ANDRÁS tiltakoztak az ellen, hogy kötött könyveket is árusíthasson. Nyomásukra a pestvárosi tanács szeptember 6-án kelt végzésével csak olyan föléttel engedte meg neki a

⁴⁶ Korrespondenzbl. 1882 : 66/7. I.

⁴⁷ NÉMETHY LAJOS: *Nyomdászok*, stb. *Budán és Pesten*. M. Kvszle, 1901 : 57. I.

⁴⁸ GÁRDONYI ALBERT: *Régi pesti könyvkereskedők*. M. Kvszle, 1926 : 45. I.

⁴⁹ GÁRDONYI: *Magyarországi könyvnyomdászat* stb. 59/60. I.

⁵⁰ U. o. 9. I.

letelepedést, ha az új könyveket a helybeli könyvkötőkkel kötteti be, míg a régi könyvekre nézve minden ilyenmű korlátozástól eltekintett.⁵¹ MAUS úgy látszik nagy ambícióval fogott munkához. 1748/56. nem kevesebb, mint hét latin nyelvű munkát adott ki,⁵² majd pedig ő lett a bizományosa PERGHOLD LUKÁCS pesti jogtanár kézikönyvének, a négy kötetes *Methodica in . . . Justiniani Institutionum librum commentatio*-nak (1757/8). Üzletét azonban nem sikerült felvirágoztatnia. A KRÜCHTEN GELLÉRT bécsi könyvkereskedővel szemben 1767 óta fennálló 300 forintnyi tartozását évekig nem volt képes törleszteni s ezért 1775-ben pörbe fogták. A kassai nyomdának pedig egy kisebb összeggel haláláig tartozott. Könyvkereskedői jogosítványát végre is 1770 március 12-én eladta annak a bajorországi Kohlgrubból származó WEIGAND JÁNOS MIHÁLYNAK, akitől 1769 májusában a városi tanács éppen az ő információja alapján megtagadta a letelepedési engedélyt. Ezután az üzleti tranzakció után, úgy látszik a könyvkötő mesterségre fanyalodott. Legalább is amikor 1778 december 3-án elhunyt, a halotti anyakönyvbe könyvkötőként (bibliopegus) jegyezték be a nevét. Annyira elszegényedett, hogy hagyatékából még a temetés költségeire sem tellett. Utóda WEIGAND JÁNOS MIHÁLY, WEIGAND JÁNOS GYÖRGY bécsi könyvkereskedő fivére, 1770 március 16-án nyerte el a pesti polgárjogot. 1774 márciusában addigi csöndestársát, a bajorországi Hochenschwangauból való KÖPFF JÁNOS GYÖRGYÖT cégtársul fogadta s a Weigand és Köpff társaság 1786-ig állott fenn Pesten.⁵³

A Pestnél ebben a korszakban jóval jelentősebb Pozsony könyvkereskedelmi viszonyairól — minthogy a városi levéltár idevonatkozó adatait mindeddig nem tárták fel — sajnos alig tudunk valamit. Pozsony könyvkereskedelmi viszonyaira mindenesetre jellemző, hogy a nagyszombati nyomdának ottani bizományosa 1775-ben — THIEL könyvkötő volt. STEINHOFER szerint 1747/48 (?) táján KOCHBERGER JÁNOS MIHÁLYNAK s 1775 körül LÖWE ANTALNAK volt könyvesboltja az akkori fő- és koronázó városban.⁵⁴ Itt nyílt meg 1765-ben LÖWY EFRAIM üzlete is. Ő volt az első zsidó akinek Magyarországon engedélyt adtak arra, hogy zsidó könyveket árusíthasson. Pozsonyi üzlete rövidesen föllendült, mivel a levantei kereskedők is tőle vásároltak. Üzletét 1809-ben áthelyezte Pestre s az az Orczyházban 1897-ig állt fenn, amikor LÖWY N. E. FIA néven csődbe került.⁵⁵ A zsidók hamarosan rákaptak erre az üzletágra, de nem érték be a zsidó könyvek árusításával, úgyhogy, 1770-ben és 1771-ben a könyvek elkobzá-

⁵¹ GARDONYI: *Régi pesti könyvkereskedők*. M. Kszle, 1926 : 45. és 290. l.

⁵² L. SENNOWITZ ADOLF: *A budai és pesti könyvkereskedelem a mult sz. második felétől 1831-ig*. Corvina, 1896 : 188. l.

⁵³ GARDONYI: *Régi pesti könyvkereskedők*. M. Kvszle, 1926 : 290/2. l.

⁵⁴ I. m. I : 81. l.

⁵⁵ Grafikai Szle, 1897 : 159. l.

sának terhe alatt rendeletileg tiltották el őket a keresztény könyvekkel való üzérkedéstől.⁶⁶

1772-ben azután a Helytartótanács elérkezettnek látta az időt, hogy a hazai könyvkereskedelem ügyét szabályozza az augusztus 17-én 3547 szám alatt kiadott Rendtartással.⁶⁷ A 14. pontból álló *Rendtartás* 5. pontja kimondja, hogy ezentúl csak olyan egyének kaphatnak könyvkereskedésre jogot, akik ezt a mesterséget kitanulták s felszabadulásuk után mint segédek legalább négy évig működtek valamelyik könyvesboltban. A tanoncidő (1. pont) hat évben, illetve, ha a gazda szabad szálláson és ellátáson kívül felső és alsó ruhával is ellátta a tanoncot, hét évben szabatott meg. Ez idő alatt a tanoncoknak nemcsak a könyvkereskedelemhez szükséges szakismereteket, hanem a német és latin nyelven kívül még egy idegen nyelvet is el kellett sajátítaniuk. Az önállósulni kívánó segéd ezen felül valamelyik cs. kir. egyetemen a bibliográfiai ismeretekből (tudománytörténetből) vizsgát köteles tenni s az erről szóló bizonyítványt tartozik bemutatni. E mellett a folyamodónak városonkint változó összegű tőkével is kell rendelkeznie. A *Rendtartás* ezt a tőkét Pozsonyra nézve 5000 forintban⁶⁸ állapítja meg, míg egyéb helyekre nézve összegszerű megállapítását a Helytartótanács belátására bízta. A mindenkori tőke felét a folyamodó jótállás útján is biztosíthatja. Az egyes városokban felállítható könyvkereskedések nem voltak számbelileg korlátozva, de a *Rendtartás* (6. pont) kívánatosnak jelzi, hogy számuk szükségtelenül ne szaporíttassék s éppen ezért minden új könyvkereskedés megnyitásához a városi hatóság részéről kikérendő a Helytartótanács külön engedélye.

A privilegizált könyvkereskedő joga özvegyére, kellő szakképzettséggel bíró fiára vagy segédjére minden további nélkül átruházható, kivéve azt az esetet, amikor személyhez kötött jogosítványról van szó. A könyvkereskedő (7. pont) minden nemű, új vagy régi, fűzött vagy kötött könyvekkel, térképekkel és metszetekkel kereskedhetik, persze a cenzura által eltiltott könyvek kivételével. Könyveket maga is kiadhat, vagy vásárolhat másoktól. Őcska könyvekkel mások is kereskedhetnek, ha erre nézve a Helytartótanács engedélyét elnyerték. De az utóbbiaknak új könyveket a készlet elkobzásának terhe alatt tilos forgalomba hozni. Egyúttal a *Rendtartás* (8. pont) óva inti a könyvnyomtatókat és könyvkötőket, hogy ezentúl csakis olyan könyvekkel kereskedjenek, aminőkre eddig is jogosítva vol-

⁶⁶ STEINHOFFER, i. m. I: 76. l.

⁶⁷ GARDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat*, stb. 38/41. l. a budai levéltár iratai közt elfekvő *Ordnung f. d. Buchhändler in d. Königr. Hungarn* c. német példányt idézi, de latinul is kiadatott *Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus* c. Utóbbi magyar fordításban közölte BÉKESI EMIL: *Adalék könyvkereskedelmünk 18. sz.-i történetéhez* c. M. Kszle, 1883: 266/9. l.

⁶⁸ Így GARDONYINÁL. STEINHOFFER, i. m. I: 77. l. csak 500 frtot említ, ami alighanem sajtóhiba.

ak, mivel az illetéktelen eladásra szánt készleteket könyörtelenül el fogják kobozni. Idegen könyvkereskedők (9. pont) csakis az országos vásárokon árusíthatják portékájukat s az el nem kelt készleteket tartoznak kivinni az országból, vagy a legközelebbi vásárig hozzá nem férhető módon elraktároztatni. A *Rendtartás* pontjainak betartását (14. pont) a könyvkereskedők sorából évről-évre kirendelt előjáró köteles ellenőrizni s az észlelt rendellenességeket a felsőbbségnek bejelenteni.

A *Rendtartás*nak, miként az előadottakból kitetszik, kettős célja volt: egyfelől a könyvkereskedők szakképzettségének az emelése, másfelől a konkurrenca gúzbakötésével prosperitásuk biztosítása. Ha nem is érte el teljesen ezt a kettős célt, annyi kétségtelen, hogy új korszakot nyit a magyar könyvkereskedelem történetében.

Hazai könyvkereskedelmünknek a *Rendtartás* kibocsátásával lezáródó korszaka csak igen kis mértékben tudta kielégíteni igényesebb könyvgyűjtőink szükségleteit. A szállítási nehézségek még az ország területén megjelenő könyvek beszerzését is fölöttébb megnehezítették. Mint ismeretes, egyik-másik könyvnyomtató egy-egy hazai kiadvány utánnyomását egyenesen azzal indokolta, hogy az eredeti kiadás nehezen hozzáférhető. Még fokozottabban állt ez a külföldi kiadványokra nézve. Bár könyvvarusaink már a XVI. század óta üzleti összeköttetésben álltak külföldi kiadókkal s meglehetősen nagy hiteleket is élveztek, ez az összeköttetés természetesen csak a legkeresettebb kiadványfélésegek behozatalára szorítkozott s nem volt, de nem is lehetett a tudós vagy a bibliofil sajátos igényeire tekintettel. GYULAFY LESTÁR egyik levele szerint Erdélyben a XVI. század második felében még a legkitűnőbb klasszikus írók munkáihoz is csak úgy lehetett hozzájutni, ha Németországból hazajövő diákok hozták magukkal őket.⁹⁹ A XVII. században I. RÁKÓCZI GYÖRGY, aki lelkes könyvbarát volt, az újabb kiadványokat — miként ez TOLNAI ISTVÁNNAL folytatott levelezéséből kiderül — szintén a külföldi főiskolákat járó protestáns ifjakkal, meg az ország határain kívül megforduló kereskedelmi ügynökeivel vásároltatta össze.¹⁰⁰ A XVIII. század folyamán BOD PÉTER és RÁDAY GEDEON gróf egymás számára kölcsönösen vásároltak könyveket. BOD a gróf erdélyi ügynöke volt s ügyfele érdekében még a mágnás asszonyokat is megmozgatta. Így gróf TELEKI JÓZSEFNÉ 1755-ben hét kötetet vásárolt RÁDAY részére. Viszont RÁDAY magyarországi könyvek beszerzésénél járt BOD PÉTER kezére.¹⁰¹ Báró PATACHICH ÁDÁM kalocsai érseknek (1776—1784), aki már nagyváradi püspök korában (1759—1776) is szenvedélyes könyvgyűjtő volt, minden nagyobb városban megvoltak a maga ügynökei.

⁹⁹ SEBESTYÉN JÓZSA: *Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstört. vonatkozásai.* Bp., 1905. 39. l.

¹⁰⁰ SZILÁGYI SÁNDOR: *I. Rákóczy György.* Bp., 1893. 29. l.

¹⁰¹ V. ö. M. Kszle, 1882 : 257/63. l.

Igy Bécsben KÜBLER IGNÁC és KURZ ANTAL, Nürnbergben RESTE MIKEŐS és Rómában ZACCARIA FERENC ANTAL. E mellett rendszeres összeköttetésben állott bécsi és római könyvkereskedőkkel is. KLIMÓ GYÖRGY pécsi püspök, miként ez az 1760/76. időközből fennmaradt levelezéséből kitetszik, PAOLO BERNARDO GIORDANI kanonok, az egyházmegye római ügyvivőjének közvetítésével fődözte könyvszükségletének egy részét. A küldemények vagy a tengeri úton Anconán és Triesztn át, vagy a szárazföldön Mantován és Veronán át jutottak el Bécsbe s innen a püspök bécsi ügynöke, BERNÁTH GYÖRGY továbbította urához az elvámolt és megezenzúrázott könyvekkel telt ládákat.⁶²

A korabeli könyváraakra nézve csak igen szórványos adatok állanak rendelkezésre. A hagyatéki leltárak becsárai annyira ingadozók — a fentebb ismertetett GALLEN-féle leltár például MELIUS *Herbarium*-át (RMK, I: 141. sz.) négy ízben sorolja fel s minden egyes alkalommal más és más összegre becsüli —, hogy azokat zsinórmértékül nem fogadhatjuk el, a régi magyar könyvekben található ily nemű bejegyzéseket pedig rendszeresen még senki sem gyűjtötte egybe. A legrégebb ilyen adat, amiről tudunk *A Bibliának első része, azaz Mosesnek öt könyve* (Kolozsvár, 1555. RMK, I: 24. sz.) akadémiai példányában maradt ránk. A 416 levélre terjedő negyedréti kötetnek ezt a példányát NAMÉNYI ANDRÁS 1557-ben egy forint 38 dénárón vásárolta.⁶³ 1640—41-ben BREUER LÖRINC egy kassai kereskedőnek egy négy nyelvű szótárt 1 forint 50 dénárón, egy *Terentiust* ugyanennyiért, egy HUTTER-féle *Compendium*-ot (Lőcse, 1641, RMK, II: 578. sz.) egy forint 60 dénárón, egy magyar *Evangélium*-ot, amin kétségkívül a *Vasárnapokra és ünnepnapokra* szóló evangéliumok és epistolák valamelyik lőcsei kiadása és nem a teljes Új Szövetség értendő 60 dénárón s egy kalendáriumot 36 dénárón szállított.⁶⁴ M. TÓTFALUSI KISS MIKLÓS szerint a KÁROLI-féle *Bibliát* 10—12 forinton árusították. Ő a maga amsterdami kiadását „mintegy” 5 forinton, az *Új Testamentum*-ot aranyozott kötésben 2 forinton, a *Soltárok*-at ugyanúgy kötve 10 sustákon s kötetlenül 75 pénzen hozta forgalomba a debreceni vásáron.⁶⁵ A lőcsei GÜNTHER SÁMUEL naplójában 1759 január 17-én följegyezte, hogy ZWANZIGER uram által Kassáról meghozatta FÉNELON: *Telemachus bujdosásának története*it gr. HALLER LÁSZLÓ fordításában (Kassa, 1758) s azért egy rénes forintot fizetett. Ugyanő március 23-án közelebről meg nem határozható kötetlen grammatikáért két garast adott.

Látszólag kedvezőbb a helyzet a XVIII. századra nézve, mert hiszen úgy a nagyszombati nyomda 1710. évi kiadványjegyzéke, mint a NOTTEN-

⁶² V. ö. EUGEN TRAVNIK: *Zur Entstehung d. kirchenfürstl. Bibliotheken Ungarns* im 18. Jh. Deutsch-Ung. Heimatbl. 1934: 19/20. l.

⁶³ V. ö. Arch. f. Siebenb. Landesk. U. S. XIV: 495. l.

⁶⁴ IFJ. KEMÉNY LAJOS: *Adatok Breuer Lőrinc életéhez*. M. Kszle, 1894: 96. l.

⁶⁵ *Maga mentéje*. 7. l.

STEIN-nyomda 1733 körüli és a debreceni Városi Nyomda év nélküli katalógusa az árakat is föltünteti. A nagyszombati jegyzékben az árak 3 dénár és 10 forint közt váltakoznak. 3 dénár a különböző ábécés könyveket vesztegették, míg a 10 forintos árat csupán egyetlen kiadvány, a CACHERANI-féle *Theologia assertiva* érte el. A *Corpus juris hungarici* 9 forintba került, míg a KÁLDI-féle *Bibliá*-t kötve potom 4 forinton árusították. Kelendőségére jellemző, hogy a Bécsben 1626-ban megjelent kiadás még 1710-ben is raktáron volt! Még bámulatosabb olcsóság volt PÁZMÁNY *Kalauz*-a, mely 1613-tól 1637-ig három kiadást ért s így a maga idejében egyike volt a legnagyobb könyvsikereknek. Az 1637. évi kiadás azonban már oly lassan fogyott, hogy csak 1766-ban került sor a 4. kiadásra, jöllehet a testes fóliánst 1710-ben 2 forintért árusították, tehát ugyanannyiért, mint ILLYÉS ANDRÁSNAK VILLEGAS-fordítását, az *A Keresztyani életnek példájá*-t. A NOTTENSTEIN-féle katalógusban BALLASSA-RIMAI *Istenes énekei* 13 dénárral, GYÖNGYÖSI ISTVÁN *Charikleá*-ja 40, *Murányi Venus*-a 50, *Kemény János*-a pedig 13 dénárral szerepel. Ugyanitt az ábécés könyvek 2—5 dénár, ALVAREZ tankönyvei 10 dénár, a CANISIUS-féle katekizmusok 6 dénár, a negyedréttű *Krackauer Kalender* 10 és a tizenhatodréttű 5 dénár vannak téve. A debreceni jegyzékben a legdrágább könyv 2 magyar forint 40 dénár s a legolcsóbb 2 dénár volt. A maximális árat az ÖREG *Graduál* író papirosra nyomtatott példányaiért számították fel, míg ugyanaz nyomtató papirosra csak 1 forint 80 dénárba került. Az egész énekeskönyvért (*Dicséreték és Soltárok*) és az Új Testamentum 12.-réttű kiadásáért egyformán 1 forint 2 dénárt kértek. Ha még megemlítjük, PICTET *Theologia christiana*-ját, amelynek ára 1 forint 20 dénárban szabattott meg, úgy fölsoroltuk a jegyzék valamennyi tételét, melynek ára az egy forintot meghaladta. A magyar ábécé, az *Agenda* s a *Fundamentum* (elemi katekizmus) — valamennyi ívnyi apróság — 2-2 dénárba, egy-egy széphistória 2-4 dénárba került. Ezeket az árakat azonban csak azok fizették, akiknek módjukban állott közvetlenül a nyomdától beszerezni könyveiket. Akik a közvetítő könyvkereskedelemre voltak utalva, jóval többet kellett, hogy fizessenek. DECSY SÁMUEL 1790-ben fölpanaszolja, hogy a könyvárusok és a könyvkötők nem érik be tíz százalékos haszonnal, hanem 25—30 százalékot követelnek, aminek következtében a jó könyveket „másfél annyi“ áron adják, mint a szerző megállapította.⁶⁶ Régi uzus, hogy ne mondjuk abuzus volt ez, amit maguk a szerzők vagy a kiadók is helyben hagytak. Amikor 1578-ban BÁNFFY MIKLÓS KULCSÁR GYÖRGY postilláit odaadja bizományba DESICH PÉTER pozsonyi könyvárusnak, az arra nézve szabad kezét enged neki,

⁶⁶ *Pannoniai Fénix*. Wien, 1790. 116. l., idézi GÁRDONYI ALBERT: *M. író és könyvkiadó a 18. sz. végén*. M. Kvszle, 1937: 339. l.

csak a maga részére köt ki példányonként egy-egy tallért.⁶⁷ M. TÓTFALUSI KISS MIKLÓS is megemlíti, hogy a *Soltárok*-ért, amelyeket ő kötve 10 sustákért árusított, a kompaktorok 12 sustákot is elkértek a azt meg is kapták.⁶⁸ Viszont a szerzők vagy a kiadók részéről az árleszállítás meg a kedvezményes ár sem volt ismeretlen fogalom. BORNEMISZA PÉTER öt postillakötetét eredetileg 10 forintra tartotta, de pénz dolgában megszorulván, felhatalmazta MÁRIÁSYÉKAT, hogy esetleg nyolc forintért, a 4., és 5. kötetet pedig az eredeti négy forint helyett három forintért árusíthassák.⁶⁹ KISS MIKLÓS pedig a *Soltárok*-at fűzve „Ekklesiasticusoknak... kit 60, kit 66 pénzen“ s kötve 8 sustákon vesztegette el az önmaga által megállapított 75 pénz, illetve 10 susták helyett.⁷⁰ Kiadók és könyvkereskedők a körülményekhez képest szabták meg az eladási árat. Élelmes kereskedők rendszeren nagyobb árat kértek könyveikért, mint amennyire valójában számítottak, „mert ez a' Nemzet — panaszolja KISS MIKLÓS — semminek limitált árrához nem szokván, nem állhatja, hogy még-is el ne kunyeráljon benne. Úgy, hogy ha a' bibliát két pénzen tartanám, még-is a' Magyar egy pénzen kéré.“⁷¹

GULYÁS PÁL

⁶⁷ LUKINICH IMRE közlése, M. Kvszle, 1924 : 86/8. l.

⁶⁸ *Maga mentsége.* 7. l.

⁶⁹ TOLNAI GÁBOR: *Újabb adalék a 16. sz.-i magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem történetéhez.* M. Kszle, 1937 : 161. l.

⁷⁰ *Maga mentsége.* 7. l.

⁷¹ U. o.

A „DERSI BIÁS“ KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYV

I. Az énekeskönyv külső ismertetése.

A „*Dersi Biás Daloskönyv*“ első leírása az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. évfolyamában jelent meg.¹ SZABÓ T. ATTILA „*Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei*“ c. felsorolásában foglalkozik vele a „Világi énekeskönyvek“ XVIII. századi csoportjában, a 10. sz. alatt. Az ismertetés teljes szövege a következő:

„*Dersi Biás Daloskönyv*. Kt. Kézirattár A. 10. sz. 16.-r (11 × 9 cm). Bagaria bőr borítással, egykorú házi készítésre valló kötése van. 132 lev. Szerzőjéről a kézirat közvetlenül nem nyújt felvilágosítást. Ajándékozója IFJ. BIÁS ISTVÁN ősei szülőföldjéről, Dersről (Udvarhely vm.) hozta s e szerint már a gyarapodási osztálynaplóba a fenti néven vezették be. Írója valószínűleg dersi volt. A versek legnagyobb része a sátoros ünnepek alkalmára készült köszöntő vers. Ezekén a költeményeken kívül néhány alkalmi, névnapra, lakodalomra írt vers van a kötetben. Az egész kézirat ugyanazon kéztől származik; a futólagos megtekintés alkalmával feltűnő különbségek csak a különböző tinta, illetőleg toll használatával magyarázhatók. A 12b levél alján egykorú, de a kéziratétól elütő, gyakorlatlan írással ez van följegyezve: „Ez a könyv a Biró János“. A 7—9. sz. keresztbe hasított levelei házi cérnával vannak összevarrva. (A főkatalógus felhasználásával.)“

(SZABÓ T. ATTILA ismerteti a daloskönyvet összefoglaló munkájában is,² de csak a fentieket kivonatolja.)

Az idézett ismertetésre a következőkben többször fogunk hivatkozni.

LEÍRÁS. Az egyes levelek 1-től 132-ig könyvtári (nyomott) számozással vannak ellátva. Az első lapon ugyanilyen szám jelzi a daloskönyv leveleinek a számát (132). Az 1b lapon „Az Erdélyi Orsz. Múzeum Könyvtára — Kézirattár —“ szövegű pecsét látható. Benne tintával: „Osz. 50 . . . . . 1908.“ Ugyanez a pecsét van ráütve az 50a és a 131b ill. 132b lapra is.

Bejegyzések. SZABÓ T. ATTILA fenti ismertetésében csak egy bejegyzésről tesz említést. A daloskönyvben azonban még két olyan természetű

¹ Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. 286. l.

² Kéziratok énekeskönyveink és verses kézirateink . . . Zilah, 1934. 128. l.

beírás található, amelyek nem tartoznak a szorosavett anyaghoz. Az egyik a 38b. lap aljára írt fordított és áthúzott latinnyelvű keltezés: „Ao 1769. die xbr.“ (1769. év december 16.) Nyilvánvaló, hogy a bejegyzés a szöveg leírása után került a daloskönyvbe a szöveg és a lapzáró ú. n. őrszó által szabadon hagyott helyre. — A 3. bejegyzés a leghosszabb. A daloskönyv írója a 129. levél után véletlenül kettőt fordított s az így üresen maradt két lap közül a jobboldalira (131a) egy KOVÁCS MÁRTON nevű archidiakónus teljes latinnyelvű címzése került.

Kötés. A könyvecske bekötésénél különböző nagyságú ívek meglehetősen rendszertelenséggel kerültek egymás mellé. A kötés nagyon jó állapotban van. A bekötés körülményeinek felderítésénél fontos szerepük van az ú. n. őrszavaknak. Minden lap első szótagját vagy szavát feltünteti az író az előző lap alsó jobb sarkában. Kivételt csak ott tesz, ahol egy-egy költemény befejező Amen-je került az alsó jobb sarokba. Az őrszavak rendeltetése az volt, hogy az előre beírt, még bekötetlen lapokat könnyebb legyen összeállítani. E szerint a könyvecskét csak a lapok teleírása után kötötték volna be. Ezt még valószínűbbé teszi az, hogy egyes sorok (különösen a hosszúak) a kötés miatt nem olvashatók végig, csak az ívek szétfeszítésével, továbbá az is, hogy — mint az írás helyenkint lapszéli megcsonkításából látható — a könyvecskét a beírás után vágta körül. Ez ugyan egy másik bekötéssel is lehet összefüggésben, de tekintve a könyvecske alig használt állapotát, nem valószínű, hogy második kötésre lett volna szükség.

Az első 6 levelet mi a szöveg olvashatása végett leválasztottuk, a könyvecske egyébként — a 7—9. lapok SZABÓ T. ATTILA ismertetésében jelzett sérülésétől eltekintve — teljesen jó állapotban van, csupán az utolsó levél rojtoszélű és piszkos, az utolsó költemény utolsó sora nem is betűzhető ki.

Az 1., valamint a 3. ívbe fűzött „szekundér“-ívet (lásd az ívbeosztás leírását) nem az első bekötésnél foglalták bele a könyvecskébe. Az egyik, az első — mint jeleztük — ma már levált, de megállapítható, hogy nem volt szerves része a könyvecskének s a másik szóbanforgó ívvel együtt erősítették hozzá a 2. ívhez, amatt eléje, ezt pedig a 3. ív első lapja (13.) után, vékony, a kötéshez használt spárgánál finomabb, fehérebb színű házicérnával. Ugyanezt a cérnát használták az említett sérülések javítására. (Valószínű, hogy ez az erős szakadás éppen a két ív utólagos hozzákötésénél történt a 2. ívben). Az 1. ív ma már levált lapjain levő tűszúrások is mutatják, hogy oldalról varrták be, úgy, hogy a szöveg eredetileg nem is volt végigolvasható. Mindezekhez járul még, hogy e két ív kézírása általános jellegében és egyes betűformákban a daloskönyv többi részétől határozottan elüt, annyira, hogy külön kéz írásának kell tartanunk, to-

vábbá az, hogy éppen ez a két ív tartalmazza a daloskönyv anyagából leginkább kikíváncozó darabokat: egy névnapi köszöntőt, a „leányvers“-eket, két verses imát és az egyetlen lakodalmas köszöntőverset. (Lásd a tartalmi ismertetés elejét.)

Ívbeosztás. A daloskönyv íveinek elrendezése a következő: (A számok a levélsorszámokat mutatják, a függőleges vonal az ív elejét vagy végét jelzi, kerek zárójelben a két később befűzött ív lapszámai láthatók, a kis p a páratlan leveleket jelzi.)

(1—4) [5—12] 13 (14—21) 22—36] 37p [38—57] 58p, 59p [60—63 [64p] 65—72] 73p [74—77 [78p] 79—92] 93—100 [101—108] 109—116 [117—124] 125—132, tehát az egyes ívek levélszáma:

(4) 8, 1 (8) 15, 1p, 20, 1p, 1p, 4, 1p, 8, 1p, 4, 1p, 14, 8, 8, 8, 8, azaz összesen 132 levél.

Az énekeskönyv utolsó ívéből e szerint nem vehettek el lapok, mivel teljes, tehát az utolsó költemény is befejeződik a 132b lap alsó olvashatatlan sorával. Legfeljebb egész ív leválásáról lehetne szó, de ez a kötés jó állapotát tekintve alig tehető föl. Ellenben már a kötés után eshetett ki az eredeti első (jelenleg második) ív elejéről és végéről egy vagy több összetartozó levélpár. Erre mutat az, hogy a 12b lapon befejeződő pünkösdi rigmus Amenje után a következő 13a lapon egy címnélküli karácsonyi vers következik. Mivel a cím a daloskönyvben másutt sehol nem maradt el, feltehető, hogy a vers eleje a címmel együtt az előző — azóta kiesett — lapon volt. Még valószínűbb a levélkiesés a 104. és 105. levél között, ahol husvétii versek után a lapalji „Ejusdem“ címzés ellenére „Rithmi Pentecostales“ következik a másik lapon. Mivel ez a rendellenesség éppen az ív közepére esik, valószínű, hogy egy (vagy több) levélpár szakadt ki onnan. Így ez a 8 leveles ív eredetileg 10 (vagy több) levélből állhatott.

Írás. A daloskönyv írása elejétől végig jól olvasható; gyakorlott, ügyes kézre vall. Ami az írásformát alakilag általában illeti, elsősorban az írás díszessége, cifrasága, kissé szertelen vonalvezetése tűnik fel a mai íráshoz szokott szemnek. Gyakori a betűvégződés lehúzása, különféle cafrangok, sallangok alkalmazása. Ma már nem használatos jelek: f, β, γ, valamint a f összetételei: fz, fz.²

Az író fegyelmezett, hibákat ritkán követ el, de az ékezetek felrakásában — megfigyelésünk szerint — következetlen, illetve nem elég pontos. Sokszor úgy helyezi el az ékezetet, hogy más szótag magánhangzója fölé kerül.

² Ezeket a jeleket a jelen tanulmány idézeteiben nyomdatechnikai okoknál fogva ma használatos jelekkel helyettesítjük.

Helyesírási tekintetben legszembetűnőbb a j-vel összetett kettős betűk alkalmazása: gj, nj, lj, tj, illetve ezek hosszú formái: dgj, llj, nnj, ttj. Előfordulnak — ritkábban — a megfelelő y-os alakok is. A cs hangot tf (ts), ill. ttf (tts), a c-t tz, t_z, ill. ttz, tt_z jelöli. A β mellett gyakori a fz, sz is; a hosszú s általában fs, ritkábban ff, hosszú z = gz, a g-t gyakran gh, a t-t th váltja fel, a mai gy helyén pedig ritkábban g áll.

A sorokat mindig nagy betűvel kezdi, ezért sor elején f vagy β helyett — mivel ezeknek nagy megfelelőik nincsenek — legtöbbször S-t, illetve Sz-t alkalmaz. Egyébként nagy betűvel kezd minden tulajdonnevet, az idegen eredetű szokat (pl. Nympha, Rithmus, História, stb.) általában, végül egyes közsóknál is elég következetesen nagybetűt alkalmaz (Leány, Tanulás, Ég, Lélek, Menny, Nap, Innep, stb.) Gyakori még az aposztrófós a', e' névelő, ill. mutatószó.

Rövidítések: k = -nak, -nek; g = -an, -en (szó végén,⁴ β; fz = szent, Cx̄s = Krisztus, Iñ = Isten. A ' jel „és“-t jelent.

SZABÓ T. ATTILA fent idézett ismertetésében a kéziratot egy kéztől származónak mondja s a feltűnő különbségeket más tinta, illetőleg toll használatára vezeti vissza. Mi azonban úgy vettük észre, hogy egyes szövegrészek általánosan elütő jellegéhez olyan speciális különbségek (helyesírási sajátságok, rövidítések, stb.) járulnak, melyek csak a más toll vagy tinta használatával nem magyarázhatók. Az anyag túlnyomó része feltétlenül egy kéztől ered (B). Két írásfajta azonban határozottan állítjuk, hogy más kéztől (A és C) származik.

Írásfajták. A kézirat — akár külön kézről, akár más toll használatáról van szó — négy feltűnően elütő írásfajta mutat. Ezeket A, B₁, B₂, és C betűkkel jelöljük, jelezve, hogy csak kettőt (A és C) tartunk határozottan más kéz írásának.

Az egyes írásfajta eloszlása a következő:

A: 1a—4b, 14a—21b lapok, azaz a jelzett két később bekötött ív, valamint a 132a lapon lévő bejegyzés írása. Sötétebb színű tintával készült (különösen az első ív), határozott vonalakból álló, erősen vastagító, „szálkás“ írás.

B₁: 5a—13b, 22a—70a 1. soráig, 71 b (a Rithmus Natalitól)—72a, 73a—77a (a Versus Natalis-ig), 86b, 88a—100a (a Versus Pentecostalis-ig), 105a—105b (a Versus Paschalis-ig), 117a—130a, 131b—132b. Ez a domináló írásfaj egyenletes vonalakból álló, folyamatos, gömbölyded.

Az A és B₁ írás eredhetne egy kéztől, mivel az egyes betűk alakja, kötése, az írás dőlésszöge megegyező. Néhány megfigyelésünk azonban megfontolásra késztet. Az A írásban a l, , , (áthúzott M) használata

⁴ E két rövidítés az idézetekben e tanulmányban feloldjuk.

általános, míg a B₁-ben ezek helyett csaknem kivétel nélkül s, h, z, M-et találunk. A 3 jelet az A egyáltalán nem ismeri. Mindezekhez egy helyesírási különbség is járul: az A kizárólag lly-t alkalmaz ott, ahol B₁ llj-t. Ezeket az eltéréseket nem lehet a más toll használatára visszavezetni. Ha még tekintetbe vesszük továbbá azt is, hogy az A írás kizárólag a két később befűzött ívé s ezeknek nincs semmi szöveghatárolatuk (őrszavak) a szomszédos ívekkel, teljesen igazoltnak vehető az az állításunk, hogy két külön kéz írásáról van szó.

B₂: 77a—86a, 100a—104b, 106b—116b. A kézirat többi részétől eltérően nem folyó, hanem egyes, önálló jelekből összetett, díszesebb, cifrább álló-írás. A kötővonalak általában hiányoznak vagy csökevényesek. Az író játékos ösztöne a 109a—112a lapokon nyilatkozik a legszembe-tűnőbben, ahol a barokkos, cikornyás betűvégződés a lapok alsó peremét jóformán kitöltik. Ez az írásfajta a B₁ írója másik írásmódjának (más toll?) vehető. Hogy ugyanazon író „írásváltásáról“ volna szó, a mellett szól az is, hogy a 84. sz. köszöntővers⁵ egyik része B₁, a másik B₂ írású.

C: 70a—71b, 105b—106a. Igen apró betűkből álló, jellegzetesen öreges, reszkető, sűrű írás. A B₁-gyel ellentétben csak ff, lly, ts (B₁-nél csak f) jelet használ, a B₁ nagy U-ja nála majdnem V, a B₁ gj-je pedig kizárólag gy, melynek y-ja gyakran beleolvad a g-be, néha teljesen eltűnik. Az -an, -en-nek megfelelő rövidítés C-nél lefelé húzott 6-oshoz hasonló (bár a másolatban ezt is 3 jellel adtuk vissza). Fontos továbbá az, hogy a Krisztus rövidítése C-nél kizárólag Krs, ellentétben az A—B írások Cxs vagy Cxts-ével. Mindezek alapján ezt az írásfajt feltétlenül más kéztől eredőnek kell tartanunk.

TÖRTÉNETE. SZABÓ T. ATTILA fenti ismertetésében közli az énekeskönyv eredetével kapcsolatos fontosabb adatokat. Ezek magyarázzák a könyv elnevezését is. Az 1b lap pecsétje szerint az Erdélyi Múzeum kéziratárába 1908-ban került.

Keletkezési hely. Mind lelőhely, mind a szöveg bizonyos vonatkozásait tekintve kétségtelenül erdélyi (Segedelméd várja az erdeji népség 108 : 3),⁶ közelebről székelyföldi eredetű. A szövegben két községnév fordul elő: Ders (1 : 2, 2 : 2), valamint Szabéd (a 131a lap utolsó szava). Az előbbi, a mai Dersz 15 km-re fekszik Székelyudvarhelytől délnyugati irányban s mivel a szöveg szerint egyes köszöntőket Dersben szavaltak, valószínű, hogy a verseket is ott másolták le. SZABÓ T. ATTILA fenti ismertetése szerint a kézirat a Dersi Biás-család tulajdonában volt s adományozója, a család tagja, „ősei szülőföldjéről“ hozta. A Szabéd községnév e tekintetben kevésbé lehet irányadó, mivel egy címzésben szerepel, melyet

⁵ Az egyes darabok a daloskönyvben számozatlanok; de mi az utalás megkönnyítése végett a másolatban sorszámokkal láttuk el őket.

⁶ A másolatból a darab száma és a sorszám megadásával idézünk.

bizonyára levelezés céljára jegyzett fel magának a könyv ismeretlen (s esetleg későbbi) tulajdonosa. Szabéd egyébként Marosvásárhelytől északnyugatra kb. 20 km-re fekszik.

A keletkezés ideje. Mikor keletkezhetett a kézirat? SZABÓ T. ATTILA fent idézett (I. a 1. lapon) összefoglaló munkájában közölt rövidebb ismertetésében a XVIII. század második feléből származónak mondja, feltehetőleg az írás jellege és régisége alapján. Ezt a megállapítást erősíti meg a 38b lap latinnyelvű keletkezése, mely a fentiek szerint (II. l.) a szöveg leírása után került a könyvbe. Tekintve, hogy a bejegyzés karácsonyi versek közé esik, önként adódik annak a feltételezése, hogy a xbris (= december) 16-i dátumot éppen a köszöntésre való készülődés idején jegyezték be, azaz a szövegnek ez a része pontosan 1769. decemberében íratott volna le, de semmiesetre sem később.

Az író (tulajdonos). Az író (tulajdonos) az írás gyakorlottságából és viszonylagos hibátlanságából ítélve iskolázott, művelt ember lehetett. Talán az ő nevét örizte meg a 12b lap bejegyzése, mely bizonyára ilyesmit akart kifejezni: „Ez a köny(v) a Biró János(é).“ Egyébként idegen, kevésbé gyakorlott kéztől származik. Az a kérdés, hogy az író csupán kedvtelésből vagy gyakorlati célból jegyezte-e fel a köszöntő verseket, bajosan dönthető el. Mindenesetre valószínűbb az előbbi feltevés.

Említettük, hogy a daloskönyv két íve nem függ össze az eredeti kötéssel. Mivel ennek a két később beerősített ívnek az írása a fentiek szerint más kéztől (A) származik s egyezik a 132a lap latin címének írásával, feltehető, hogy a daloskönyv (későbbi?) tulajdonosáról van szó, aki a jelzett íveket a könyvecskéhez hozzákötötte, az üresen maradt 132a lapra pedig egy címet feljegyzett.

Kétségtelennek tartjuk, hogy a daloskönyv (legalább is túlnyomórésztében) másolat. El sem képzelhető, hogy ezt a hatalmas anyagot emlékezetből írhatták volna le. De a kézirat másolat-voltát kézzelfoghatóbban is bizonyítják egyes helyek. Ilyen pl. a 17 : 84 olvashatatlan sor, melyet a másoló is megkérdőjelezett (mivel az előtte fekvő szöveget ksilabizálni nem tudván vonásról-vonásra másolta le a sort), a 17 : 95 sor, melyben az olvashatatlan szövegrészt szaggatott vonallal helyettesíti, a 106 : 45 sor, „tselekedet“ szava, mely — mint a szövegösszefüggésből kiderül — nyilván elnézés „te lelkedet“ helyett, a 97 : 2 sor „bámullyon“ szava, mely csak „bénullyon“ helyett állhat, továbbá a 84. sz. töredékes vers, melynek utolsó versszaka, sora és szava is töredékes; nyilvánvaló, hogy az író egy szöveget másolt, mely nem volt teljes.

A daloskönyv kétségtelenül protestáns, közelebről unitárius vallású közösség szellemi termékeit örizte meg. A „Szűz Mária“ név pl. csak a húsvéti történetben fordul elő. De a szöveg maga kétségtelen bizonyítékokkal szolgál. „Mert az Egak Ura irgalmasságából J Könjörült mü rajunk

Atyai voltából [Nem az mű érdemünk szerent való okból“ (64 : 5—7), valamint: „Mellyet bizonyára nem az mű érdemünk [Hanem az Ur Krs ki mű idvességünk [Nyert hozott mindennek ...“ (67 : 9—11). Az unitárius eredet bizonyítékai pedig az egyébként csak unitárius verseskönyvekben használatos Versus Natalis, Paschalis és Pentecostalis — verscímek, továbbá ez a passzus: „magától valo tsak egj Istensegnek [Ditsőség adassék ...“ (9 : 42—43), de elsősorban az, hogy Ders unitárius község volt⁷ s hogy a 132a lap bejegyzése egy unitárius archidiakónus címzése,

II. Az énekeskönyv tartalmi ismertetése.

Az énekeskönyv összesen 127 verses és prózai darabot tartalmaz. Ezek túlnyomó része — 116 darab — a *sátoros ünnepekre szánt köszöntővers*, közülük 12 latin vagy részben latin nyelvű (10., 30., 36., 37., 41., 49., 51., 72., 76., 78., 80. és 104. sz.). Ennek a műfajnak prózai megfelelői az *üdvözletek* („Salutatio“): 7 darab (a 115—118. és a 121—122. számúak, közülük az első szintén latin, egy pedig, a 117. sz., újévre szánt). A továbbiak így oszlanak meg: egy *lakodalmi versezet* (17.), mely az egész daloskönyv legérdekesebb darabja, egy *névnapi köszöntővers* (3.) és két verses ima (18. és 19.). Ez utóbbi négyet két, az eredeti kézirathoz később fűzött ív⁸ tartalmazza.

Az énekeskönyv tehát műfajilag teljesen *egységesnek* mondható, mivel — két imától eltekintve — kizárólag különféle alkalmakra, elsősorban a nagy ünnepekre készült köszöntők (üdvözletek) gyűjteménye. Ezért emlékeztet bennünket a népnél még ma is használatban levő ú. n. vőfélykönyvekre, annál is inkább, mivel a lakodalmi köszöntő műfaja a mi daloskönyvünkben is képviselve van. (Nagyon valószínű, hogy a vőfélykönyvek éppen a miénkhez hasonló rigmusgyűjtemények egyenes leszármazottai).

AZ ÜNNEPI KÖSZÖNTŐ.

Az énekeskönyv uralkodó műfaját 47 karácsonyi, 41 húsvéti és 28 pünködsi köszöntő képviseli. (Szándékosan használjuk itt a „köszöntő“-t, mint összefoglaló megjelölést, mivel a „köszöntővers“ kifejezést műfaji megkülönböztetés céljára tartjuk fenn.) A köszöntők között terjedelem szempontjából feltűnő különbségek mutatkoznak. Vannak négy-nyolcsoros kis versikék és hosszú, terjedelmes elbeszélő részeket tartalmazó versezetek. A versek zömét azonban a két véglet közötti közepes terjedelmű (20—40 soros) darabok teszik. Az énekeskönyv köszöntőanyaga ilyenformán a darabok nagyságát tekintve három nagyobb csoportra osztható,

⁷ BENKŐ JOSEPHUS: Transsilvania... II. k. Kolozsvár, 1833. 228. l.

⁸ L. a 2—3. lapon.

melyek — mint alább látni fogjuk — egy-egy, a köszöntés módjától, illetve a versek szerzőinek és elmondóinak személyétől meghatározott műfaji változatot képviselnek. Ezért a három csoporttal külön fogunk foglalkozni. Célszerűség kedvéért az első csoportba tartozó rövid versikéket a néptől vett kifejezéssel „*rigmus*“-nak, a legnagyobb számban képviselt középterjedelmű verseket „*köszöntővers*“-nek, végül a feltűnően hosszú, terjedős darabokat „*ünnepi verszet*“-nek nevezzük. (A neveket ebben az értelmükben idézőjelbe tesszük, mivel különben félreérthető, hiszen végeredményben mindegyik darab köszöntővers.)

Mielőtt az egyes műfaji változatok ismertetésére rátérnénk, szükséges, hogy közelebbről szemügyre vegyük azt a szokást, amelyhez a versek kapcsolódnak. Hiszen egy jellegzetesen alkalmi költészetről van szó, amely önmagából nem érhető meg hiánytalanul. Továbbá, mint céloztunk is rá, az említett műfaji különbségek teljes megértéséhez csak a szokáshagyomány vizsgálata vezethet el.

Az ünnepi köszöntés. Az ünnepi köszöntés körülményeire nézve maga az énekeskönyv anyaga is szolgáltat adatokat, de önként kínálkozik, hogy körülnézzünk a népnél is, melynél az ünnepi köszöntés ma is hagyományos. Arra az eredményre fogunk jutni, hogy a daloskönyv anyaga alapján rekonstruálható és a mai, népi köszöntés között történeti összefüggés van, amit számos kétségtelen szöveg-, ill. motívumegyezés is megerősít. Ezekkel az alábbiakban sorra találkozni fogunk.⁹

Nézzük meg, mit árul el a daloskönyv anyaga a köszöntés szokásáról. Egyik köszöntőversünk így kezdődik:

Regi eleinktől ránk maradt szokásunk
Hogj mikor el jövend a mü Karátsonunk
Akkor minden háznál egj égj Verset mongjunk
Melyben Kigjeteznek nagj jokot kívánunk (69 : 1—4)

Ez a négy sor az egykorú köszöntés szokásának rövid foglalata. (A „régie elődök“-re való hivatkozás egyébként gyakori motívuma a mai népi rigmusköltészetnek is. Pl. az Ethn. egyik világháború utáni kötetében közölt jázsági, szintén karácsonyi köszöntővers kezdősorai:

E csekély kis ajándékkal léptünk a házba¹⁰
Melyet régi ős elejünk vettek szokásba¹¹)

De nemcsak a fenti idézet, hanem jóformán az egész köszöntő-anyag tanúsodik arról, hogy egy házról-házra történő, sátoros ünnepi szokásról van szó; a versmondók mindenüvé elvitték az ünnepi örömezenetet, Istent

⁹ E szövegegyezések, ill. párhuzamok nagyobb része a daloskönyv anyagának formai ismertetésével foglalkozó 3. fejezetben található, ezt azonban itt nem közöljük.

¹⁰ T. i. betlehemmel jártak köszönteni.

¹¹ Ethn. 1922. 74. l.

dicőítették, a háznépnek minden jót kívántak s nem restelltek jutalmat kérni. Valóban hangosak lehettek az utcák ilyenkor:

Zengnek az Urtzákis illj szép verseléssel (88 : 2)

A versmondó legtöbbször pénzt kér:

Ha tenjerem üri Poltura vagj Garas
Beszédem nem léssen nállatok unalmas (96 : 3)

De fáradtságomért petákat adjatok (74 : 48)

Kész vagjok tü néktek sok jokat kívánni
És az áldás után Tallerokat várni (113 : 3—4) stb.

Mások szalonnára, borra tesznek félre nem érthető célzásokat:

Az emberis a' Kist azért szokta fenni,
Hogj azzal szalonnát lehessen metzeni
Ha ki most nekemis meg Keni torkomot (86 : 3—5)

Oldalomon vagjon égy Lapos tarisnya
Az Ki Kalatsat ád azt tsak ide dugja
Peretz Lepenjnek is ez az hordozója
A szegenj Déáknak nintsen más iszákja (69 : 17—20)

A népi köszöntés. Azok a leírások, amelyeket az újabkori népi köszöntés szokásáról olvashatunk, minden kétséget kizáróan meggyőznek arról, hogy egy és ugyanazon szokásról van szó, mely egyébként jóformán az egész ország területén divatozik a legújabb időkig.

Fentebb idéztünk egy jászági karácsonyi köszöntőversből. Ez egy, többek között a jászági köszöntéssel is foglalkozó cikkben jelent meg.¹² „Jász-földön kétféle karácsonyi szokás van divatban — írja többek között —, egyik a köszöntő-mondás, a másik... a betlehemezés... A karácsonyi ünnepeket megelőző napon 6—7 gyermek bejárja a házakat...“ — KÁLMÁNY LAJOS szegedi gyűjtésében¹³ említi, hogy gyűjtéséből a dalmentalan, nem énekelt köszöntőket kihagyta, mert nem népiesek. Ezeket szerinte „új év napjára, névnapokon, disznótorokon, lakodalmakkor s más alkalommal“ szokták mondani. GÖNCZY FERENC göcseji gyűjtésében is¹⁴ megtaláljuk a szokást egy karácsonyi köszöntő kíséretében. Közlése szerint 10—14 éves fűk, rendszerint kettesével járnak házról-házra köszönteni. A Magyar Népköltési Gyűjtemény csongrádmegyei kötetének jegy-

¹² RELKOVIČ NÉDA DR.: Népi színjátékok Jászkarajenő és Jászsalsószentgyörgy községeiben. Ethn. 1922. 74. l.

¹³ Szeged népe. Arad, 1881. 193. l.

¹⁴ Göcsej és Hetés vidéke. Kaposvár, 1914. 267. l.

zetei¹⁵ a következő felvilágosítást adják: „Az ünnepek körül, karácsony, új év és a téli hónapokba eső névnapok előestéjén három négy gyermek-összeáll s járnak házról-házra kántálni vagy köszönteni. Megállnak az ablakok alatt s elkezdik énekelni a köszöntőverset... Aztán elkezdik mondani sorba a rigmusokat... a házbeliek kaláccsal, rétesel, kolbásszal és egy pár krajcárral bocsátják őket tova.“

Minket természetszerűleg Erdély, illetve a Székelyföld érdekel legjobban, hiszen az énekeskönyv kétségkívül itt keletkezett. Bőven találunk adatokat erről a területről is. ŐSZ JÁNOS az *Ethnographiában* megjelent rokonvonatkozású cikkében¹⁶ szószerint ezt írja: „A karácsonyi, nagypénteki és húsvéti rigmusokat az erdélyi részeken 6—12 éves gyermekek szokták elmondani. Legtöbbször Krisztus születéséről, keresztre feszítéséről, feltámadásáról, életéről szóló fél-népi eredetű s rendszerint elrontott versekkel „tisztelik meg a háztájt“. A legendák, beköszöntők, búcsúzóik szövege csaknem községenként változik. S mert e népszokás a népnél vallásos czeremonia számba vétetik, a rigmus-mondó gyermekeknek mindenki szívesen adja a megtiszteltetésért járó pár fillérfi adományt.“ — SZENDREY ZSIGMOND írja az *Ethnographiában* közölt szatmár-megyei karácsonyi és húsvéti köszöntőverseket kísérő ismertetésében:¹⁷ „Valamennyi tréfás tartalmú. Egy részük a 10—12 éveseké, a többi pedig a nagyobbaké. Amazok kedves tartalmú és nyelvezetű népies rigmusok: a karácsony elérkeztének, Krisztus születésének bejelentései pénz-, kalács- és hurkakérő toldalékkal, emezek pedig... többnyire tudakos csinálmányok, tele elferdített idegen szavakkal s a végükön pálinkát kérő befejező rigmussal.“ Később: „A húsvéti köszöntők is kétfélék: az egészen kisgyermekeknek való rövid versikék és a nagyobbak virágosabb, mesterkéltőbb versei, Jézus feltámadásának elbeszélései.“ Erre a két idézetre alább visszatérünk. A Magyar Népköltési Gyűjtemény *székelyföldi* kötetének jegyzetei is a szokás létezéséről tanúskodnak:¹⁸ „A rigmusokat és köszöntőket leginkább iskolás gyermekek szavalgatják. Sátoros ünnepeken vagy névnapokon házról-házra járnak s a megtisztelt gazdák kaláccsal, bélessel vagy egy pár krajcárral jutalmazzák őket.“

Folytathatók a sort a kántálás és egyéb rokon ünnepi szokáshagyományok ismertetésével, de ez a jelen keretek között feleslegesnek látszik. Az összefüggés tényéhez ezek után nem fér kétség. Arra a kérdésre azonban, hogy milyen természetű ez az összefüggés, tehát, hogy a nép az átadó vagy átvevő szerepét játssza-e, továbbá, hogy a kapcsolatok milyen folya-

¹⁵ MNGy. II. 495. l.

¹⁶ Ünnepi rigmusok. Ethn. 1900. 273. l.

¹⁷ Szatmár megye néphagyományai. Ethn. 1927. 242. l.

¹⁸ MNGy. III. 453. l.

matokkal magyarázhatók; elsősorban maguknak a rigmusoknak, köszöntő verseknek az alapos vizsgálata adhat feleletet.

Eredet. A versekben minduntalan felbukkanó tudákosság, a mitológikus vonatkozások, latinizmusok kizárják azt a lehetőséget, hogy ez a költesztet népi eredetű lenne. Verselés, stílus, formulák, stb. tekintetében a népköltési gyűjteményekből ismert (nem műköltői) köszöntő-anyaggal általánosságban nem hozható összefüggésbe, csak egyes, elszórt szövegegyezéseket találunk, melyeket egyes műköltői szövegelemeknek a népnél való továbbélése magyaráz. Az előbb említett sajátosságok éppen ellenkezőleg azt bizonyítják, hogy ezeknek a verseknek a szerzői iskolázott s bizonyos általános műveltséggel rendelkező egyének voltak. A stílus vizsgálata meggyőzhet bennünket arról, hogy a daloskönyv szövege feltétlenül eredetibb, mint a népi szövegek, mert minden kezdetlegessége mellett is szabatos. SZENDREY ZSIGMOND fentebb idézett ismertetése szerint a szatmármegyei ünnepi köszöntőversek „többnyire tudákos csinálmányok, tele elferdített idegen szavakkal“, továbbá „virágos“-ak, „mesterkélts“-ek. ŐSZ JÁNOS szintén idézett cikkében pedig „félnépi“ eredetű s „rendszerint elrontott“ versekről beszél. Azaz: annyi népies elem került az idők során a versekbe, hogy ismertetőjük kénytelen volt a „félnépi“ kifejezést alkalmazni. A jelen énekeskönyv anyagán azonban nem vehető észre a népi használatból eredő romlás. Az újabkori köszöntőkre jellemző durva betoldások, eltorzult népies fordulatok hiányoznak. (E tekintetben talán valamivel előrehaladottabb stádiumban van az egyetlen lakodalmi verszet, amelyről azonban külön fejezetben kívánunk beszámolni.) *A daloskönyv köszöntő-anyaga abban az állapotban maradt fenn, amelyben elindult a népi használat útján.*

Nézzünk tehát utána, hogy kik lehettek a daloskönyv tudákos, tanult emberre valló anyagának szerzői, különös tekintettel az egyes műfaji árnyalatokra.

Szerzőség. A versek jelzett általános jellegéből ítélve már eddig is gyanítható volt, hogy diák-szerzőkre gondolunk. De ezen túl kézzelfogható nyomai is vannak annak, hogy általában diák-verselőkéről van szó. Közvetlen utalásokat találunk arra, hogy a versek diák-versmondók számára készültek s ha nem is feltétlenül mindegyik a saját versét szavalta, bizonyos, hogy egymástól tanulták el. Az egyik köszöntő elmondója így panaszkodik:

Nints szegénj Déáknak mit adjon egjébbe
Tsak az jo kevánság forog elméjébe (48 : 1—2)

Oldalamon vagjon égy Lapos tarisnya

A szegénj Déáknak nintsen más iszákja (69 : 17, 20)

Még kézzelfoghatóbb bizonyítékul szolgálnak azok a darabok, melyeket tartalmuknál fogva diákverseknek is nevezhetnénk. Ezek vagy a diákönérzet vagy a diák kesergésének kifejezői s bennük a köszöntés tényével kapcsolatos mondanivalók a háttérbe szorulnak (l. a 23. lapon).

Művelődéstörténeti háttér. A daloskönyv ünnepi köszöntőit ezek szerint nyilván nagyobb diákok szereztek vagy a maguk vagy kisebb diáktársaik számára. Itt azonban nem állhatunk meg. Fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen iskoláról, miféle diákságról lehet itt szó s hogy melyek voltak azok az alkalmak, hagyományok, szellemi és anyagi feltételek, melyeknek ez a széleskörű gyakorlatról tanúskodó költészet keletkezését és virágzását köszönhette. Az anyag vallási hovatartozását s ehhez kapcsolódó egyéb meg gondolásainkat (l. a 7. lapon) tekintve nem lehet kétséges, hogy a kolozsvári unitárius kollégium diákköltészetének valamilyen — közeli vagy távoli — hajtásával van dolgunk, hiszen ez a nagymultú intézet egész Erdély unitárius ifjúságának volt „alma mater”-e s történetében megtalálhatók a keresett művelődéstörténeti mozzanatok is. Forrásunk¹⁹ tanúsága szerint a XVIII. században egész Erdély területén általánossá vált a „legáció” szokása, mely a református kollégiumokban még ma is él. A nagy ünnepek alkalmával vidéken prédikáló „nagylegátust” a „kislegátust” vagy „mendikáns” kíséri, aki az ünnep reggelén házról-házra járva elviszi a híveknek az ünnepi üzenetet s ezért mindenütt néhány fillért kap. E célra alkalomról-alkalomra megfelelő ünnepi rigmusok forognak közkézben. A legáció a kolozsvári unitárius kollégiumban is hagyományossá vált s a feljegyzések szerint pl. az abrudbányai gyülekezetnek 1710 óta volt állandóan kollégista legátusa.²⁰ — Még figyelemreméltóbb a másik hagyományos ünnepi szokásról szóló közlés: „A pénzszerzés másik módja volt a cantatio. Kezdetől fogva szokás volt, hogy karácsony napján a diákok csoportokba oszolva, a városi híveket házról-házra járva felkeresték és versekkel üdvözölték.”²¹

A kislegátusnak és a kántáló diáknak köszöntőversre volt szüksége s ez a diákság költői gyakorlatából született. Itt utalunk az e korbéli iskolák ú. n. poétai classis-ára, melynek főfeladata a diákság verselő készségének fejlesztése volt. „... a középfokú iskolatagozat ötödik évfolyamát

¹⁹ DR. GÁL KELEMEN: A kolozsvári unitárius kollégium története. 2 k. H. n., 1935. „A pénzszerzés egyik módja a legációba menés. A legáció eredetét P. SZATMÁRY KÁROLYNÁL (A nagyenyedi Bethlen kollégium története, 88. l.) olvassuk. Mikor a sárospataki kollégium 1671-ben Enyedre vándorolt, diákjai nem lévén kellően segítve, ünnepnapokon a közel fekvő helységekre mentek ki, hogy a lelkeseket kisegítsék, miért az eklézsiák részéről bizonyos segítyeket, díjakat kaptak. Ezt a szokást később a többi iskolák is átvették s ez az ú. n. legáció eredete Erdélyben... A birtokos urak a 18. században majdnem mind járattak legátust.” (II. k. 256—257. l.)

²⁰ DR. GÁL KELEMEN: i. m. II. k. 257. l.

²¹ DR. GÁL KELEMEN: i. m. II. k. 254. l.

költészeti osztálynak hívták s ebben a költői mesterség gyakorlása a rendszeres tantárgyak közé tartozott, mintegy a mai házi és zárthelyi írásbeli dolgozat szerepét töltötte be. Akik aztán a költészeti iparos-üzem e tanoncjai közül kitűntek szóboőségükkel, könnyed verselésükkel, hatásos ötleteikkel, csattanós rímeikkel, azok hivatalos helyről gyakran kaptak megrendelést ilyen vagy amolyan költemény gyártására. — Az alkalmi költészet gyári nagyüzeme volt ez... Az egyházi, városi, iskolai élet ünnepélyesebb alkalmaihoz elmaradhatatlanul hozzátartozott ez a gombnyomásra működő diákköltészet. A kollégium pártfogóinak és előljáróinak, vagyis az egyház és a város legtekintélyesebb egyéneinek születésnapjára, nevenapjára, házasságuk napjára, vagy ennek évfordulóira, gyermekeik keresztelőjére, a főispán beiktatása ünnepére, nevezetes vendégek érkezésének, jelesebb emberek halálának vagy temetésének s más efféle eseményeknek örvendetes vagy gyászos alkalmára pontosan és tömegesen, néha aggasztó mennyiségben érkeztek a versszállítmányok, a kollégium életének két első évszázadában nagyobbbrészt latin nyelven, aztán egyideig körülbelül egyenlő arányban voltak a latin- és magyarnyelvű termékek... — Mindez természet-szerűleg a lírai műfaj keretébe tartozott, hiszen az említett alkalmak vagy ódát vagy elégiát vagy epigrammát kívántak. A vers-alak rendszerint hexameter vagy distichon volt... vagy pedig a kényelmes alexandrinus sorok... — A versírás tanoncévei alól felszabadult kollégiumi ifjak aztán mesterségbeli ügyességüket széthordták az ország minden tájékára, s egész életükön át alkalmi versfaragói maradtak egy-egy szűkebb-tágabb körű vidéknek, mint lelkipásztorok, tanítók, kántorok. Különösen az utóbbiak jutottak nagy hírhedségre azzal a kötelességszerű s némi mellékjövedelmet hajtó „költői“ működésükkel, melynek műfaji neve: „búcsúztató“ stb.²²

Ez az idézet rávilágít arra a folyamatra, amely feltevésünk szerint a daloskönyv anyagának vidékre jutását magyarázza s amely az idők során annak — legalább is részben — népivé válását eredményezte. A kollégiumok alkalmi diákköltészetének egyes darabjai részben a kisebb vidéki diákok révén (valkációk!) közvetlenül jutottak falura, részben már végzett diákok, mint lelkészek, méginkább mint iskolamesterek, kántorok magát a verselő-hagyományt vitték magukkal.

A falusi tanítók kezenyomát legbiztosabban az a műfajváltozat mutatja, amelyet megkülönböztetés céljából „rigmus“-nak neveztünk. A rigmusokat minden bizonnyal tanítómesterek írták, akik kis fiú- és leánytanítványaik betanításával igyekeztek a szülők megbecsülését és elismerését megszerezni. Ennek a törekvésnek tulajdoníthatók az ilyen és ehhez hasonló helyek:

Szüléimre áldást kérek, amig élek (70:12)

²² ZSIGMOND FERENC: A debreceni kollégium és a magyar irodalom. Debrecen, 1940. 17. l.

A rigmusok éppen azért olyan rövidek, mert egészen fiatal, kezdő tanulóknak szánták őket. Mint egyes darabokból kitűnik, az ünnep reggelén az iskolában gyülekeztek a kis versmondók; feltehetőleg az utolsó utasításokat osztotta ki a mester:

Oskolában hogy felmentem
Versmondók közt megjelentem
Szép ujságot ott értettem
Pünköszt van ma haza jöttem (114 : 1—4)

Jáztodni mentem volt minap Oskolában
Egj hir ragadt reám a Mester házában
Cxs fel támadot azt mondták az hazban
Légjen Innepléstek Magosmenjországban (54 : 1—4)

A „rigmus“-t az iskolában is tanulták:

Ez verset tanultam enis Oskolában (55 : 8)

A daloskönyv anyaga tehát azt mutatja, hogy a népi ünnepi köszöntés forrása — legalább is részben — a nagyobb iskolákból kiinduló, diákok révén kultivált ünnepi hagyomány (legáció, kántálás), amelyet a falusi tanítómesterek (kántorok, stb.) is divatba hoztak saját kisebb tanítványaik között. Az utóbbi törekvés eredményei a mi „rigmus“-aink, míg a közép-terjedelmű „köszöntővers“-ek közvetlenül a középiskolás diákok révén jutottak el a néphez. (Természetesen szükség volna még ennek a folyamatnak alaposabb megvizsgálására.)

De mi célt szolgálhattak a házról-házra járó versmondó számára kevésbé alkalmas, hosszú elbeszélő részekkel kitöltött „ünnepi versezet“-ek? Az ünnepélyes, kenetteljes hang, a körülményes tudakosság, az üdvösségtörténet egyes eseményeinek lelkiismeretes részletezéssel való elbeszélése és a papos megtérésre buzdítás annak kétségtelen bizonyítékai, hogy ezeket a darabokat idősebb diákok (kántorok) szerezték s előkelőbb közönségnek szánták, tehát csak előkelő házaknál verseltek. Gondolhatunk itt a nemes főúri családok íródeákjaira is. (A daloskönyvben szintén képviselt prózai üdvözlések műfajának, a „salutatio“-nak sem lehetett más rendeltetése.) De az sem lehetetlen, hogy ezek a darabok „nagylegátus“-ok művei. A kolozsvári unitárius kollégium történetében olvassuk, hogy az erdélyi birtokos nemes urak a XVIII. században majdnem mind járatlak legátust.²⁵ A 3. sz. névnap-i köszöntő pedig kétségtelenül nemesi környezetben hangzott el (Uri rendből álló Méltóságos Vendég 3 : 1). — Gondolatmenetünket támogatja a „köszöntővers“ és az „ünnepi versezet“ műfajának összehasonlítása is. Az előbbiben az adomány kiérdemlésén van a hangsúly.

A versmondó a saját érdemeit, jókívánságai értékét hangoztatja s kér, kerelve vagy egyenesen, de mindig a nélkül, hogy ez önérzetén csorbát ejtene. Az „ünnepi versezet“ szerzője sohasem tesz említést személyes érdemeiről vagy valami jutalomról. Ő a köszöntővers hatásosságával akar kitűnni. Ezt a célt szolgálja a versek nagy terjedelme, a szent események hosszan részletező elbeszélése, a kenetteljes prédikáló hang és a haza nehéz sorsán való kesergés.

Foglaljuk össze tehát eredményeinket: Énekeskönyvünk ünnepi köszöntő-anyaga egy, az iskolából (feltehetőleg a kolozsvári unitárius kollégiumból) kiindult, a nép körében elterjedt s ma is élő ünnepi szokáshagyomány tartozéka. Három műfaji változat különböztethető meg, melyek közül az elsőt, a „*rigmus*“-t iskolamesterek kis tanítványaik számára írtak. A „köszöntővers“-elkel kisebb-nagyobb diákok házról-házra járva gyűjtöttek adományokat. Ezeknek szerzői általában nagyobb diákok voltak. Végül az „ünnepi versezet“-ek idősebb diákok (kántorok, íródeákok, legátusok) művei, hallgatóságuk előkelő vendégsereg (nemesi családok).

Stílus. Miután az ünnepi köszöntés, a versekkel kapcsolatos szokáshagyomány mibenlétéről és összefüggéseiről képet alkottunk magunknak s általuk énekeskönyvünk különféle műfaji változatait eredetüket és rendeltetésüket tekintve elkülönítettük, sor kerülhet ezeknek külön-külön való vizsgálatára. Mielőtt azonban az egyes műfajváltozatok tartalmi ismertetését elkezdenők, szükségesnek tartjuk néhány szót szólni a három csoportra egyaránt jellemző stílus-jegyekről is; annál is inkább, mivel fejtegetéseink az imént tárgyalt kérdéshez, a diákköltészet problémájához szorosan kapcsolódnak. A daloskönyv anyaga ugyanis teljes egészében a közösségi költészet jellegzetességeit mutatja s ezek általában a diákverselési hagyománnyal magyarázhatók, csak kis részben a szóbeli használat folyamányai. Említettük, hogy a daloskönyv anyagán nem mutathatók ki a népi használatból eredő szövegromlás nyomai, az anyag körülbelül abban az állapotban maradt fenn, amelyben körútját a népnél, tehát az erdélyi falusi lakosság körében megkezdte. De köszöntőverseink már forgalomban lehettek a diákságnál is s ennek a használatnak bizonyos jelei mutathatók ki daloskönyvünkben. A versek körforgásáról a szövegegyezések tanúskodnak, melyek szép számban fordulnak elő a könyv anyagán belül (V. ö.: 28:9—14 és 39:21—26; 90:33—38 és 97:17—20; 67:17—28 és 68:33—34; 23:41—43 és 75:1—2; 52:25 és 52:29; 23:45 és 24:5, stb.). A hosszú szóbeli használat legkétségtelenebb bizonyítéka a szövegromlás volna, de az csak szórványosan mutatható ki.

Az anyag „közösségi“ jellege elsősorban egy diákverselő hagyomány függvénye. Az egyes szövegelemek szóról-szóra való ismétlődése éppen azt mutatja, hogy a szóbanforgó rész csak néhány kézen mehetett keresztül, de a daloskönyv anyagára rendkívül jellemző, sablonos, nem szószé-

rinti motívum-visszatérések az egész anyagot át- meg átjáró távolabbi összefüggések tanúi. Ezek a minduntalan visszatérő állandósult szövegelemek az ú. n. *formulák*, melyek minden közösségi költészet tartozékai. Kialakulásuk szervelesen következik annak sajátos feltételeiből. Nézzük meg ezeket a feltételeket a köszöntő-költészetnél. A köszöntők szerzői és elmondói — mint megállapítottuk — kisebb-nagyobb diákok (a szerzők természetesen inkább a nagyobbak), akik minden nagy ünnepre köszöntőversek írásával és tanulásával készülnek. A köszöntővers mondanivalója mindig ugyanaz: Isten dicsérete, híradás, jókívánságok a ház népének, esetleg kérés. Ezeknek az állandó tartalmi követelményeknek mindig új meg új formában való kifejezése olyan feladat, amellyel a fiatal és kezdő verselők nem tudnak megbirkózni. A rigmus-szerzők túlnyomó része akarva-akaratlanul a „régí nótát fújja“. A verselőt önérzete, bármilyen kezdetleges is, megakadályozza abban, hogy egyes részeket szóserint lekopírozzon, viszont nem tudja kivonni magát általánosságban a már megírt darabok hatása alól. Sőt, bizonyos tetszetős stíluselemek következetes átvételét figyelhetjük meg. Ezekkel díszíti mondókáját, nem nélkülözheti őket, ha csak nem akar költő-mivoltáról lemondani. Azaz: egy eléggé kötött, rugalmatlan verselő-tradíció alakul ki, melytől a diákszerző sokkal kevésbé tudja magát függetleníteni, mint a műköltő a műköltői hagyománytól, viszont még mindig több önállóságot enged, mint a népköltészet teljesen kötött hagyománya. Ezt az elképzelést igazolják a daloskönyv formulái, melyeknél a szövegszerű egyezések a népdal állandósult elemeire emlékeztetnek, feldolgozásuk és mindenkor értelmes beolvasztásuk azonban műköltői kézre vall. Jó példa ennek a megkülönböztetésnek az illusztrálására az ú. n. „korona-motívum“, mely sok köszöntővers végén — mint a jókívánságok legfőbbjét — az örök üdvösséget jelképezi. A daloskönyv ezt a motívumot sok helyen tartalmazza, de úgy, hogy az mindig más és más szavakba öltözik (l. a 118. lapon). Mint az alanti példák mutatják, a nép a motívum különféle formáiból egyet vett át s azt nagy területen majdnem változatlanul megőrizte.

Ha pediglen meghal, mennybe vitetessik,
Az arany korona fejibe titessik (Nyr. 1874. 476. l.)

Ha szent (név) meghal vitessik a mennybe
Szép arany korona titessik fejire. (MNGy, XIV. 116. l.)

(Hasonló két sor található két lappal odébb (118. l.) ✓

Ha pegyiglen meghal, me'nyékbe vitessen,
Az arany korona fejibe tétessen. (Kálmány: Koszorúk ... II. 173. l.)

Most pedig nézzük meg a három műfajváltozatot egyenként.

„RIGMUS.“

„Rigmus“ és „köszöntővers“ között nincs élesen megvonható határ. „Rigmus“-on olyan versikét értünk, amelyet a kisdiákok tanítóiktól tanultak az iskolában (l. a 15. lapon) és elsősorban otthon, szüleiknek mondtak el. Magától értetődő azonban, hogy ők is el-eljárogattak házalni a megtanult rigmusokkal. Ezért nem egyszer előfordul, hogy a „rigmus“-ok is kétféle formulával fejeződnek be, így a két műfaj közötti határ elmosódik.

A „rigmus“ műfaja kis számban van képviselve daloskönyvünkben. A kislányok számára írt versekkel együtt kb. 20—25 darabról van szó (pl. az 1., 2., 4., 5., 6., 7., 33., 34., 35., stb.).

Leggyakrabban kis korukra, gyengeségükre hivatkoznak a versmondók:

Üdöreis tsak égj kitsinj Legénj vagjok (33 : 2)

A mint Gjenge elmém nékem fel érheti,
Az üdö/. értelem valamint engedi (113 : 1—2)

Tálám azon busulsz, kár hogj kitsinj vagyok (120 : 1)

Enis gjermek lévén Tudatlan elmekkel
Kérem az Ur Istent rebegő njelvemmel (103 : 9—10)

Másik gyakori motívum a tanulás dícsérete, a kis versmondó szorgalmának, ügyességének emlegetése:

Ezeket tanultam az el mult hetekben (32 : 4)

Déákul égj szoival százat is ki mondok
Magam tsudálkozom be jo Deák vagjok (33 : 3—4)

Egy kisleány—„rigmus“-ban:

Leg küssebbik Nympha Pallas táborába
Én vagyok Musáknak himes sátorába
Jáztodni /. tanulni tudok Iskolába,
Örömet hirdetek káratson Napjába. (7 : 1—4)

Némi büszkeség szólal meg ebben a sorban is:

Ez kis Orátornak ezt kívánja szája (34 : 4)

A naív túlzások, amelyek a tanulásnak a házimunkálkodással szembeni elsőbbségét kívánják szemléltetni, mindennél világosabban mutatják a „mesterek“ kezenyomát:

Nem adnám a' Tanulást égj szekér Gusaljért
A' syllabicálást, tíz ezer órsoért,
A Versificálást 100. darab fonalért
Káratson Innépét sok mives napokért. (5 : 1—4).

... orsot, gusalyat nem Vészek kezemben
 Hanem tsak tanulok én az Abecében
 Tudom, hogy én ennek több hasznát Vehetem,
 Mintsem ha gusalyom órsomot pergetem
 Mert tanulás áltol léssen betsületem
 Isten % ember elöt magam kedveltetem. (1 : 3—8)

„KÖSZÖNTŐVERS.“

Daloskönyvünk uralkodó műfaja a „köszöntővers“. Azért is választottuk számára ezt a nevet, mert elsősorban ez a műfaji változat volt a házról-házra történő ünnepi köszöntés eszköze.

A „köszöntővers“ közepes terjedelmű, 20—40 soros. Rövidebb nem igen lehet, mert a versmondónak sok mondanivalója van s hosszabb sem, mert kifogyna az időből. (Ezzel tsak elmégiek mert masut is várnak 27 : 24).

A versmondó legfontosabb feladata a *híradás*. Az ünnepi üzenet közvetítése az a lényeges eleme a köszöntőversnek, amelyért joggal elvárhatja az ellenszolgáltatást a versmondó, mint feladata jelentőségének tudatában lévő közbenjáró Isten és ember között. Ő figyelmezteti a híveket Istennek az ellenszolgáltatás a versmondó, mint feladata jelentőségének tudatában *dicséretére*. Az ő szájában az Istentől a hívekre kért áldás is különös jelentőséggel bír, mint titkos erejű *jókívánság*. De ez a megkülönböztetett, kiváltságos helyzet, amelyet a versmondó a hívek között elfoglal, nem mindig bizonyul elegendőnek az adomány öntudatos kéréséhez és elfogadásához. Ezért igyekszik a versmondó gyakran a saját külön fáradozásaira, érdemeire is felhívni hallgatósága figyelmét. Ebből a törekvésből származik a köszöntővers sűrűn felbukkanó *személyes eleme*. A hírközlés értékének, a jókívánság különös erejének s a személyes érdemnek a tudata kölcsönzi a versmondónak az önbizalmat és személyes bátorságot ahhoz, hogy egyenes *kéréssel* forduljon hallgatóihoz, mivel meggyőződése, hogy a jutalom megilleti s nem könyöradományként kapja.

Vegyük tehát sorra ezeket a mozzanatokat.

Híradás. A versmondó viszi meg a híveknek az ünnepi üzenetet. Karácsonykor Krisztus születéséről, húsvétkor feltámadásáról számol be, pünkösdkor pedig a Szentlélek kitöltetését és munkálkodását hirdeti. Örvendezésre szólítja fel hallgatóit, hiszen a hír mindig örömteljes:

Örvendj ma Lelkedben Sionnak Leánya,
 A Jésus Christusnak sz: Ecclesiája (13 : 1—2)

Örvendez szivedben Adám maradékja (23 : 1)

Örüllj és örvendez oh te keresztenség (52 : 1)

Örülly Sion vára vigadoz Pogánjságh.
.....

Erülly valakit bánt Pokolbeli rabságh.

Erülly kiben vagjon Istenhez buzgoságh. (72 : 9, 11—12)

A „köszöntővers“ mondója rendszerint csak a hír pusztá közlésére szorítkozik, az eseményeket legfeljebb néhány szóval érinti.

Karácsonykor:

Immár fel támadot Bálámnak Csillaga (16 : 1)

El jöt e világra kit Paraditsomban

Isten meg ígére az első Világban (23 : 5—6)

Ime ma tettzet fel a régen várt idő (38 : 1), stb.

Húsvétkor:

Cxs fel támadat Angjaltol hallottam (47 : 3)

... tel támotd Cxs olljan hatalommal

Hogj mü büneinket el törlene azzal (60 : 3—4)

Haljatok én töllem egy ujj historiát

Meg ölék a sidok Istennek sz: Fiát (84 : 1—2), stb.

A pünkösdi híradásnál a „pünkösdi szél“ elérékezésén van a hangsúly:

Ma a' Mennyből földre sebes szél zendüle (81 : 5)

Zengjenek az Egek Angyali Zengéssel

Mert az Iñ Lelkét el botsáttá széllyel (111 : 1—2) stb.

Isten dicsőítése. Az ünnepi köszöntőversnek, mint egy vallásos ünnepi hagyományhoz kapcsolódó költészet termékének fontos eleme Isten dicsőítése. Az örvendetes hírért neki tartoznak a hívek hálaadással. Az ő kegyelméből született Krisztus a világra, az ő irgalmassága támasztotta fel (Pl. „Ditsertessek töllünk az Egeknek Ura [Hogy nem maradt földben Világ meg tartoja“ 91 : 41—42) s ő küldte el a Szent Lelket, hogy az egyház alapításában s építésében munkálkodjék. Ő tette lehetővé, hogy a hívek az ünnepet testi-lelki jólétben megérték:

Azért énis mostan ugjan azon Uratt

Aldom hogj tüteket kegjessen pásztorlot

Ennji romlásokban híven oltalmazot (28 : 9—11)

Aldom az Ur Istent mostan én szivemben

Hogj kegjemeteket illj szép egésségben

Ez karátson napra Lelki nagj örömben

Juttatta ... (62 : 14—16) stb.

Dicsérjük Istent, hogy eddig mindenféle patvarkodástól, szomorúságtól megőrizte a ház népét:

Légen áldot azért az Urnak sz: neve
Hogy minket kegyesen kegyelmében véve (58 : 25—26)

Aldassék azértis az hatalmas Isten
Hogy kegyelmetekre nézet kegyelmesen (63 : 25—26)

Ditsőség már Menjben Légen az Iñnek.
Ki eddig kedvezet ketek életének (38 : 17—18) stb.

Jókívánság. Isten dicséretéhez, jótéteményeinek magasztalásához szorosán kapcsolódnak a versmondó jókívánságai. Isten kegyelméből érte meg a hívek serege az ünnepet, Istentől függ a jövő alakulása, a hívek jövődő boldogulása is. Őt kéri a háznép érdekében könyörgő versmondó, hogy az egész ünnepi alkalom békével, áhítattal teljék el:

Kérem az sz: Istent ennek minden részét
Algja /. szentellye meg eleit és végét (28 : 13—14)

Kévánom hogj ennek egész el folljását
Engedgje tölteni békével oráját (44 : 13—14)

Tartsa fen mü rajtunk sz: Irgalmasságát
Engedgje töltenünk ez Husvetnak napját (60 : 14—15)

Többször is térjen vissza az ünnepi alkalom:

Többekre is kérem juttassan é szentség (42 : 44)

Sokszor illy napokra ketek fel viradjon (48 : 7)

Söt több Husvétra is az Isten juttasson (50 : 9)

Részeltesse Gjakron illj sz: Innepekből
Erösítsen minket Lelkével ezekből,
Ujjabbakra vigjen... (52 : 54—56)

Erj sokszor Husvétot ki mostan is érted (53 : 20) stb.

Se szeri, se száma a különféle áldást kérő formuláknak:

Szálljon rátok Menjből Istennek áldása (8 : 11)

Istentől bö áldást kévánok mindenben (31 : 24)

Iñ reátok is öntse sz: áldását (105 : 42)

Elete ez háznak bö áldással folljon
Egesség /. bekesseg ebbben meg maradjon (48 : 5—6)

Versem Czélja tsak ez hogj Iñ. szállitson,
Réátok bőv áldást a menjjékből nujtson (87 : 25—26)

Ez házra terjeszse Atyai szerelmét (23 : 54)

Tartsa fen mű rajtunk sz: Irgalmasságát (60 : 14)

Lelki /. testi jókkal az Isten meg áldjon (82 : 24)

A kívánságok egy része a lelki megújulással kapcsolatos:

Isten ajándéka szivetekben száljon
Tsendes nyugodalmat Lelketek találjon (81 : 14—15)

Kivánom sz: Lelkét öntse szivetekben (86 : 15)

Ez aldott ösvényen Iñ vezérellyen
Lelki Templomában ezzel fel szentellyen (105 : 49—50) stb.

A jókívánságok legértékesebbje az örök üdvösség szimbóluma, a meny-
nyei korona:

Hogj Lássátok meg az Mennjei koronát (44 : 16)
Végre koronázzon örök Ditsőséggel (43 : 48)

Koronával Menjben szepülljön fejetek (46 : 36)

Végre az Egekben szép koronát adjon (50 : 12)
Holtunk után adjon Menjekben koronát (60 : 16)

Hogj végre koronát nyerjünk Menjben... (73 : 32) stb.

A versmondó tudja, hogy fontos szerepet tölt be, úgy érzi, hogy hír-
adásával és jókívánságaival kiérdemli a jutalmat. Az ő jókívánsága is érték,
közönsége hisz benne. Kiolvasható ez pl. a következő sorokból:

Nints szegény Déáknak mit adjon egyébbe
Tsak az jó kevánság forog elméjébe (48 : 1—2)

Ha ki most nékemis meg Keni torkamot
Egy sánta petákkal meg ütne markomot
Hidje meg nékem is vehetné vajamot²⁴
Mert jó kívánságra meg nyitnám szájamot (86 : 5—8)

Illy szép kívánságot gyakorta halhasson (62 : 12)

Hogj Többet is mondjak el hiszem vájátok
Kárátson napjára Gjakorta jussatok (27 : 21—22) stb.

²⁴ Vö. „Nem veszik vaját (a kölcsönkért ásonak)“ Zala m. (Nyr. XXVII, 253
után MTsz.) E szerint valószínűleg „vehetné hasznomat“ értelemben.

Fokozza a jókivánság értékét őszinte volta:

Meg edgyez szájjammal szívem is mig meg hűl (62 : 7)

Melljet szívem szerent tűnétek kívánok (65 : 4)

Személyes elem. A köszöntőkben kisebb-nagyobb mértékben jelentkeznek a versmondó személyével kapcsolatos vonatkozások. Ezeknek a célja az, hogy a hallgatóság figyelmét a versmondó felé fordítsák.

„Régolta, hogy elmém háboruban vagyon“ (85 : 1) — kezdi az egyik köszöntő. A versmondó így hívja fel a figyelmet arra, hogy a maga részéről lelkiismeretesen készült föl az ünnepre. Ugyanígy: „Szándékom volt régen hogy köszöntenél] Mindnyájjan tűnétek kik az házban ültek“ (110 : 1—2). Az üdvösségtörténet egyes fejezeteinek elbeszélésénél a versmondó a saját személyét is szerepelteti:

Húsvétkor:

Jo hajnalban azért fel is szoktam kelni (102 : 2—3)

Jo reggel fel költem én az Máriákkal

Csxs koporsoját látni is azokkal

El mentem beszéltem ot az Angjalokkal (50 : 1—3)

Karácsonykor:

Ez szép zengést halván enis fel serkentem

Almos szemeimet mihelt fel emeltem

Fülemet hallásra Gyorson készítetttem

Hogj a dolgot tudnám azon ügjekeztem (21 : 9—12)

Egy másik látomással dicsekedik:

Az ettzaka Lévén serénj vigjázásba

El merültem vala méllj Gondolkodásbam

Istent emlegetvén tsak Lassu szollásba

Részesültem drága Mennjei Látásban

Vitettem Betlehem kies mezejére

Az ott Lévő njájnak Legelő helljére (40 : 5—10) stb.

Büszke arra, hogy ő hozta meg az örömhírt:

De — mégis jo hirrel jöttem Házotokban (84 : 9)

Ez háznak én vagjok kis Galambotskája,

Kinek is zöld ágot hoz vers mondó szája (92 : 5—6)

Ez a motívum egyébként egy XVIII. századbeli halasi kéziratban is megtalálható:²⁵

²⁵ IK. 1901. 78. l.

Régen a Noé galambja
 Hogy megszűnt a vizözön habja,
 Bárkának ne lenne rabja
 Zöld ágat vitt be ő szája
 Én is ezért mint zöld ágat
 Beköszöntök hozsánnával

Vagy egy ormánysági újévi köszöntőben?²⁶

Légyen midőn a Noé galambja
 Mert megszűnt az özönviz habja
 Nyugvást lele a bárkába,
 Mi is hát e rigmusokkal
 Beköszöntünk ez új esztendőnek estéjén. Amen.

A versmondó Isten követének tartja magát:

Követséggel jöttem mostan tü hozzátok
 Tsak hogj követségem jól meg halgassatok (14 : 1—2)

Tsak hogj ez követet meg kel betsülleni (71 : 15)

Nagy fontosságot tulajdonít mondanivalójának, mert tudja, hogy hallgatósága is értékeli:

Nagy dologra Czéloz elmém Gondolattja
 Mert a magos Égi dolgokat forgattja
 És ha füleitek beszedem halgatja
 Elmem titkát szájam ki nyilatkoztattja (40 : 1—4)

De ha jól fizettek mondok en ollj dolgot
 Melljjs szivetekben indithat vigságot
 Most nem reg hallottam én olljan Ujságot
 Mellj messze el űzi a szomorúságot (27 : 13—16)

Erre gondol akkor is, amikor bőséges adakozásra szólítja fel hallgatóit:

De fáradságomnak meg Légjen az árra
 Hogj mátzor is kedvel jöjjek hazotokba (35 : 7—8)

A köszöntőversek egyik csoportjában a versmondó „hallomásból“ mond hírt: „Most nem rég hallottam én olljan Ujságot“ (27 : 15). Mások a Szentírásra hivatkoznak mint forrásukra:

Nem elég /, nem néznek az exceptiora (74 : 32—33)
 El temettetet volt tegnap előtt estve
 De a sz: irasban elmém fel kereste
 Fel támodását is immár meg értette (56 : 1—4)

²⁶ KISS GÉZA: Ormányság. Budapest, 1937. 195. l.

Látható tehát, hogy a versmondó elég sűrűn vonatkozásba hozza saját személyét a közölt örömhírrrel s az üdvösségtörténet megfelelő eseményeivel. De a köszöntővers személyes eleme legkézzelfoghatóbban s a legközvetlenebb módon a már említett *diákversekben* jelentkezik. Itt most azokról a darabokról kívánunk szólni, melyek egy-egy diák őszinte, tehát nem a „mester“ által írt vagy sugalmazott megnyilatkozásainak vehetők.

A diák valóban sokat tart a tudásáról, különösen ami a „deák“ (latin) ismereteket illeti:

Sidora, Görögre meg magam nem adtam
Az Alphát, Omegát bőv eszűbre biztam
Tsak a Déák szoknak szumórahah²⁷ kaptam.
Tsudalatos ebben való Epülésem (87 : 13—17)

A latin szavak, kifejezések használata is gyakran némi önérzetet, büszkeséget árul el:

Virtusit e' néktek böltsen proponálná
Kegjes fületeket hogj ha nem laedálná
Esze ritkaságát néktek déclarálná
Illjen fáradtságtól magát nem sajnálná (87 : 5—8)

Azt mondgják Últimus sokszor elől kerül
Per diligentiam napja fel is derül
Per patientiam minden üdvezül
Még Káratonban is per argentum örül (125 : 1—4)

A diákönéret kifejezője a 126. és a 87. sz. köszöntővers. Az ismeretlen versmondó az iskolában elért eredményeivel dicsekszik. A két vers bővelkedik az iskolai élet vonatkozásaiban. A latin szavak sűrű használata is diákverselőről árulkodik.

Egyedülálló a 74. sz. diák-köszöntővers. Két egymástól független részre oszlik s nagyon valószínű, hogy csak a második, kisebb, átlagos jellegű köszöntő-részt mondták el. A hosszabb első rész egy — nyilván rossz tanuló — diák őszinte kesergése. (Bár lehet, hogy nem ő maga írta: hanem más költötte, rossz tanuló ajkára: tehát „helyzetvers“-nek tekinthető.) Szokatlan szókimondással vallja be az iskola és a tanítás iránti ellenszenvét.

Mert immár meg untam menni oskolában,
Sok nyomóruság van Akadémiában (74 : 5—6)

Panaszkodva részletezi azokat a „megpróbáltatásokat“, amelyeknek az iskolában napról-napra ki van téve, nem titkolva, hogy ezek lustaságának, sokáig alvás“-ának és „tsintalanságának“ következményei. Dacosan fakad ki:

²⁷ Ismeretlen szó.

Még fel váltja rokas mente szokmányomat
 Nád páltza követi rut görcses botomat
 Hat márjásos Tsizma rákos botskoromat
 Ha ezek így lesznek el hiszem magamat (74 : 17—20)

Majd újra elborul, ráébred a szomorú valóságra, a „plága“ gyakori működésére, a verésekre s ami a legfájóbb: a készülésre. Még csak hiányozni sem lehet:

Fő fájás has fájás excusatoria
 Nem elég [nem néznek az exceptiora (74 : 32—33)

Ez a kis diák-vers a maga naív őszinteségével egyike a daloskönyv legerdekesebb darabjainak. A többi köszöntők sablonossága után valósággal felüdit ez a közvetlen élményből táplálkozó — bár minden költői készség nélküli — kesergés.

Kérés. A hallgatóság megfelelő előkészítése után következik a kérés. Nem minden versmondó vesz magának annyi bátorságot, hogy nyílt kéréssel forduljon közönségéhez. Egyesek azonban — több-kevesebb önérettel — éppen erre helyezik a fősúlyt. Az indokolás vagy a versmondó küldetésére, jókívánságai értékére vagy fáradozásaira utal:

Ha ki most nékemis meg Keni torkamot
 Egj sánta petákkal meg útne markomot
 Hidje meg nékem is vehetné vajamot (86 : 5—7)

Kész vagjok tü néktek sok jokot kívánni,
 Es az áldás után Tallerokot várni. (113 : 3—4)
 Illj jo kívánságnak lehetne érdeme
 It az Vers mondonak volna egj erszénye...
 Ha valaki potrát belé eresztene (69 : 13—14, 16) stb.

Ha tenjerem üti Poltura vagj Garas,
 Beszédem nem lészen nallatok unalmas (96 : 3—4)

Kevesebb pénzért rövidebb vers jár:

De kétséges lévén hogj ha peták hejjet
 Tsak fél potra üti meg a teneremet
 Torkamban bor helyyet töltsenek tsak vizer
 Azért tsak röviden nyujtom beszédemet (86 : 9—12)

Így hozza hallgatói tudomására, hogy keveselné a fél „potrát“. Gyakori a köszöntéssel kapcsolatos fáradozásaira való hivatkozás:

De fáradságomnak meg Légjen az árra
 Hogj mátzor is kedvel jöjje hazotokba (35 : 7—8)

De faradtságomért pénz jöjen (sic!) kezemben (61 : 20)

De fáradságomért petákat adjatok. (74 : 48)

Nem tréfa bolondság a Versificálás
Mert gjakron hevül meg a mellett a pálmás

.....
Ingjen azért Versem nem kívánhattjátok (95 : 1-2, 5)

De vers mondásomnak adjátok meg bérét
Ne njomjam ertetek ingjen hótetejét (28 : 15-16)

Félek el nem bírom a nagy nyereséget
Nem sok tsak egy Peták váltsa beszédemet
És egy Petákat én érdelemek beszédért (110 : 38-40)

Néha csak bizonyos raffinált kertelés után tér rá a „lényegre“:

Nem azért Léptem be mostan vers mondani
Hogj annak jutalmát fogjam pretendálni
De hogj rossz embernek ne mondjon valaki
Él vészem amit fogsz tenjeremben njomni (26 : 1-4)

— hol pedig félre nem érthetően „erszény“-ére tesz célzást:

Nagy torku erszénjem talán ma meg telik (29 : 20)

De az én erszényem ne aljon jfessen (74 : 36)

It a Vers mondonak volna egy erszénye
Gondolom magamís hejában nem lenne
Ha valaki potrát belé eresztene (69 : 14-16)

„ÜNNEPI VERSEZET.“

A daloskönyv harmadik műfaj-változata, az „ünnepi verszet“ nem választható el határozottan a „köszöntő-vers“-től. Az általunk használt megkülönböztető elnevezések nem fejezik ki pontosan a műfaji árnyalatokat. Az „ünnepi verszet“ is köszöntővers, hiszen elmondója szintén jókívánásokat fejez ki benne egy-egy nagyobb ünnep alkalmával. De a közepes nagyságú versek nagy tömegében néhány szokatlan terjedelmű darab felbukkanása már eleve azt a meggyőződést keltette bennünk, hogy e darabok rendeltetése is más, mint a többieké: Mint előljáróban kifejtettük (l. a 16. lapon), a versek szelleme, stílusa, nagy terjedelme egy nagyobb igényű közönség jelenlétére mutat, mint amilyent a „köszöntővers“ feltételez. Ezek a verszetek már terjedelmüknél fogva sem felelhettek meg egy minden házhoz betérő kisebb diákverselő, ill. versmondó céljainak. Elmondójuk olyan idősebb diák, nagylegátus, íródeák, kántor lehetett, aki már maga is írta a versét s azzal csak egyes előkelőbb családokhoz vagy csak éppen egyetlen-egyhez látogatott el. A versek beható ismerete nélkül is ter-

mészetesnek tartható az a feltevés, hogy a köszöntőversek tartalma és stílusa a versmondó korához, végzettségéhez igazodott. A diák előbb-utóbb „kinő“ a háztól-házig történő „kéregető“ köszöntésből s valami korához és komolyságához illőbb módot keres annak továbbfolytatására. Az idősebb, komolyabb diák, legátus, íródeák csak egyes, előkelő, ismerős családoknál köszöntött s ezek bizonyára súlyt is helyeztek ennek a hagyományos szokásnak komoly formában történő ünnepélyes megtartására. Ezzel megmagyarázhatók az „ünnepi verszet“-nek azok a tulajdonságai, amelyek a „köszöntővers“-től elválasztják. A fentiekből érthető meg, hogy ezek a különbségek nem rajzolódnak ki élesen, hiszen az „idősebb diák“ és az „előkelőbb“ közönség sem pontosan meghatározható fogalmak. Az „ünnepi verszet“ egyes vonásaiban megegyezik a „köszöntővers“-sel sőt úgy tekinthető, mint annak egy fejlettebb, komolyabb faja. Mégis szükséges a műfaji elkülönítés, mert vannak lényeges elválasztó jegyek, sajátosságok is. Az „ünnepi verszet“ természetéből következik, hogy a kérés vagy a jutalmazásra való bármiféle célzás hiányzik belőle. Az „ünnepi verszet“ szerzőjét nem a minél nagyobb adomány vágya irányítja, hanem bizonyos magasabbrendű felfogás, amelynek alapját az írói, íródeáki öntudat egy kezdetleges faja képviseli. Közönsége előtt verselő készségével akar kitűnni, ezzel magyarázható az ünnepi örömmel terjedő részletessége, az „ünnepi verszet“ hosszú *elbeszélő* eleme, melyhez az egyedül Istenben reménykedés, a lelki újjászületés, Istenhez térés sürgetése kapcsolódik, mint *vallásos didaxis, térítő szándék*. A lelki megújulás vágya elmélyül azokban a darabokban, melyek középpontjában a haza, a nemzet szomorú sorsán való kesergés: a *panasz* áll. Nézzük most ezeket a mozzanatokat:

Elbeszélő elem. Az „ünnepi verszet“-nek is lényeges eleme a híradás. De nem elégszik meg az ünnepi örömhír pusztá közlésével, hanem bőbeszédű részletességgel beszéli el az annak alapjául szolgáló szent történetet.

Jézus születésének elbeszélését már Istennek a Megváltó elküldésére vonatkozó ó-testamentumi ígéreteivel kezdi:

El jöt evilágra kit Paraditsomban
Isten meg igere az első Világban
Ezt mondván Evanak hogj az ő magvában
Meg rontatnek feje kigjonak valoban (23 : 5—8)

Elsőben ígerte Isten az Adámnak
Mindgyárt az esetkor osztán Ábrahámnak
Jákobnak, Dávidnak, ./. a töb sz: Atyáknak
Isten ezt ígerte az pátriárkáknak (64 : 13—16) stb.

A „szentatyák“ régóta várják Jézus születését:

Világ dütsősége hogj el ne kaphassa. (90 : 9—12)
Ígért Messiásnak várták el jövését (40 : 29—30)

Ennek születését várták a sz: Atyák

.....
Erről a proféták sokat profétáltak (64 : 17—19)

V. ö. egy háromszéki „karácsonyi beköszöntés”²⁸ egy sorával:

Eljött már, akit a szentatyáink vártak

Krisztus születésének éjjelén angyalok szállnak a földre:

Menj ország kapuja ottan meg njittaték

Nagy Angjali sereg földre botsattaték

.....
Ime meg njiltanak Menjország kapui

Kiken küsbe járnak Iñ Angjalai (40 : 13—14, 23—24)

Cxs születésén Angjalok sereggel

Az Eghből le jönnek szép éneklésekkel (43 : 3—4)

... Angyalok menjből sereggel le jöttek (63 : 2) stb.

A keleti bölcsek, a „három Mágusok” felkerekednek:

Nap keleti Böltsek erőssen Siettek (20 : 15)

Nagy mészszünnen azért sietséggel jönnek

Hogy Cxst tiszteljék amaz három böltsek (23 : 37—38)

Mihelljt ezt meg hallja Persia! Mágus

Hogy született volna a Jésus ki magnus

Utnak indul lészen vezére phosphorus

Miglen oda juta hol vala a Jésus. (63 : 13—16) stb.

A karácsonyi történet elbeszélésének további részleteit mellőzve nézzük meg most a húsvéti köszöntő-versezetek elbeszélő-elemét. Nagyobb részletezésre csak néhányban kerül sor (pl. 46., 52., 57., 77., 91., stb. sz. versek). Az ismert események minden egyénítés nélkül kerülnek előadásra. Ugyanezt mondhatjuk a pünködsdi köszöntőversezetekről.

Az esemény bőbeszédű, prédikációszerű elbeszélésének legjobb példája a 98. sz. vers. Már abban is szentbeszédre emlékeztet, hogy a hosszú vers elején röviden összefoglalja mondanivalóját:

Jertek el mindnyájjan halgassátok szomra

Meg szabadittonknak keserves kényyára

Tanullyátok mint ment értünk az halálra

Hógi vihetne minket örök boldogságra

²⁸ BALÁZS MÁRTON: Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Sepsiszentgyörgy, 1942. 55. l.

Elsőbben el kezdem ö fogantatását
 Azután nézzük meg az ö bujdosását
 A 'sidoktól való keserves nagj kennyát
 Végezetre lássuk ö fel támadását (98 : 1—8)

Ezután Jézus egész életének, szenvedésének, halálának vontatott előadása következik.

Vallásos didaxis. Térítő szándék. A szent történet részletes elbeszéléshöz rendszerint kenetteljes intő szavak kapcsolódnak. Ez a mozzanat a „köszöntővers“-ben általában ismeretlen, az „ünnepi verszet“-ben viszont általános. A fentebbiek alapján ez természetes is. Az idősebb diák mondani-valója is csak komoly lehet, különösen az igényes hallgatóság előtt.

Isten „Szent Parontsalattyát mindenben kövessük“ (107 : 34) — szólítja fel hallgatóit:

Támodgjunk fel müis minden büneinkből,
 Tisztulljunk ki annak fertelmességéből
 Igj menekedünk meg ördögnek tőriből (91 : 37—39)

Kellj fel Büzös Lélek bün koporsojából,
 Tanullj Cxsodnak jajjos példájából (94 : 29—30)

A bünöktől való szabadulás előfeltétele Isten kegyelmének:

Nem hágy el az In tsakhogy büneinkben
 Ne kerülljünk hanem járjunk uj életben (108 : 25—26)

Örüljünk Isten büntetésének, mert ez a kegyelem jele:

Isten akit szeret mert meg ostorozza
 Hogj jora tanittsa, gjakran látogatja
 Sok njavallják áltol ugjan meg sujtollja
 Világ dütsősége hogh el ne kaphassa. (90 : 9—12)

Jollehet nem hagogjot látogatás nélkül,
 Mint Atya Gjermekit ostorozás nélkül,
 De sz: keze nem volt kegjelmesség nélkül,
 Mert nem maradtatok vigasztalás nélkül (124 : 33—36)

Mert noha jollehet minket látogatot
 Mint Atya Fiait kezeivel sujtolt
 De más félöl nekünk örömet mutatott (67 : 5—8)

Ezekhez a többé-kevésbé száraz, tudákos fejtegetésekhez elevenebb buzdító szavak járulnak:

Közel az Istenhez menni immár ne féllj (52 : 45)

Jertek hát én velem kik szomot hálljatok (23 : 45)

Mennjünk el hát müis a bölts Mágusokkal
 Imádjuk a jésust az Uton járokkal (20 : 17—18) stb.

Ugyanezt a sort megtaláljuk KÁLMÁNY LAJOS Koszorúinak egyik betlehemes játékában:²⁹

Induljunk el hát mi is a három bölcsekkel.

Panasz. Az „ünnepi versezet“-nek gyakori motívuma az ország szomorú sorsán való kesergés, a szegénység, elnyomatás miatti panaszkodás. Ez a téma komoly természeténél fogva csak a végzett diák tollához illik, bár egyes elemei leszivárogtak a „köszöntővers“-ekbe is. Nehéz megállapítani, hogy itt régi költői hagyomány továbbéléséről vagy aktuális komoly mondanivalóról van-e szó, de ezek a vonatkozások mindenképpen az erdélyi magyarság súlyos megpróbáltatásairól tanúskodnak. Az egész köszöntőanyagban találunk a szomorú állapotokra vonatkozó célzásokat:

Ennji romlásokban híven oltalmazott (28 : 11)

... a sok veszélljekbert

Ki mondotta volna az felső üdőben

Hogj ez napot érjük illjen tsendességben (39 : 9—11)

... nagj kegjelmesen mind ennji szélvészben

Eletben meg tartot é sz: Innepekben (57 : 30—31)

Mindenütt rettegés és félelem vagjon

Alig jut eszemben hogj ma pünköst vagjon (85 : 3—4)

Ezek csak elszórt formulák s az ünnepi köszöntő minden fájában megtalálhatók. De az „ünnepi versezet“-nek önálló mondanivalója a szomorú állapotok felemlegetése. Az országos elkeseredettség kiélése volt az „ünnepi versezet“ panasz. A vers szerzője a magyarság, a magyar nemzet vagy „az erdélyi népség“ nevében siratja „a régi szabadságot“.

Oh sok terhek alatt njező küs Magjárság

Kit szinten el pusztit a sok njomoruság

El hagjot régenten rojyogo Vigasság

Körnjül vet bu ./. bánat minden njomoruság

El eset fejednek ékes koronája

El alut éltednek tündöklő fakjája

El veszet nemzeted regi szabadsága

Ezt hozta te réád a bűnnek ruttsága

Sirhatz Magjaf Nemzet az Jeremiással

.....
Meg Inneplésed is siralommal jó fel

Buval és bánattal bővebben telik el (53 : 1—9, 13—14)

V. ö. Thaly: Adalékok I. 287. 1.:

²⁹ Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. Arad, 1877: 48. l.

Zokogó sirással sirhacz Magyar Nemzet
Mert szemed be kötve idegeny nép vezet stb.)

A tűz és víz között ki ülsz nagy bánatba
Ellenségh igája noha hátod njomja
Kisded jovaídat ekképpen praedálja. (90 : 2—4)

V. ö. Thaly: i m. I. r. l.:

Tűz-viz között
Megütközött
Kis Magyarország.)

Mert sok szomorúság Nemzetünket járja
Szélvészes tengernek környül vette árja
Az idegen népnek sullyos nagy igája
A ezegény kösséget majd az földben zárja
Sok szegény már jutott fonnyasztó éhségre
A sok szomorúság miatt olly szükségre
Hogy Istenen kívül nints más reménsége (108 : 5—11)

Az egykori vallási üldözések is nyomot hagytak a versekben:

Söt mi keserveseb néha Lelkedben is
Szomorit % háborgat gyakran Hütödben is (90 : 5—6)

Ebből a nehéz helyzetből csak az Isten emelheti ki a nemzetet:

E nevében Iñ rollunk már ostorát
Tége le oltsa el meg emésztő langját (89 : 22)

Ezen sz: Lelkével Isten vigasztaljon
Nyomoruságunkban mellettünk fel áljon (82 : 21—22)

A legjellegzetesebb panaszkodó vers a 83., ill. a vele azonos 89. számú „Versus Paschalis“. A teljes egészében az országos gyásznak szentelt vers szerzője komoly íródeáki öntudatáról tanúskodik:

Ezért siro vertől pénám meg nem szárad (83 : 13 és 89 : 13)

A „LAKODALMI VERSEZET.“

A daloskönyv anyagából legjobban kikívánczó s egyúttal legérdekesebb darab a könyvvel szervesen össze nem függő, később befűzött ívre (lásd 2—3. lapon) írt hosszú, 116 soros „Lakadalmi Versek“ (a másolatban a 17. számú), mely elsősorban a néprajzos számára szolgál figyelemreméltó tanulságokkal.

A „Lakadalmi Versek“ verses dialógus. Egy 12 soros bevezetővel kezdődik, melynek célja a hallgatóság figyelmének felkeltése:

Figjelmetességgel légy hát Jeles seregh,
 Láttátok hogj vidám elmém nem kesereg,
 Mint halálozonak torkom is nem hereg,
 sőt nyelvem viditto szép versekkel pereg. (17 : 5—8)

Ezután a múzsához fohászkolik a versmondó, amikor egy másik személy (alter) szólal meg s testi és szellemi felsőbbségére hivatkozva magának követeli a köszöntés jogát:

Álj meg, álj meg pajtás, álj hátréb égy küsség,
 Halgas szovaimra Lakadmi (sic!) kösség,
 Ugj é, hogj it engem, illet a Tisztesség,
 Ezt pedig mellettem tsak kupra³⁰ Mesterség (13—36)

A két „szereplő“ ezután felváltva mondott 8-soros strófákban színlelt vitát rögtönöz, amelyben kölcsönösen „odamondogatnak“ egymásnak felhánytorgatva egymás testi és lelki fogyatkozásait. Aztán — mintegy felésmélve, hogy ez a vetélkedés nem illik az ünnepi alkalomhoz — lassan kibékülnek, mindketten a fiatal pár felé fordítják figyelmüket s Vénusz győzhetetlen voltáról kezdenek beszélni. Közben még egyszer fellobban a vita, aztán együtt dicsérik az új párt, boldogságot kívánva a házasságra.

Énis azt kívánom az Ingemen belől,
 Az igaz szeretet őket jób kéz félől,
 Békességes türés örizze más félől,
 semmi elne Vesse az igasság mellől. (109—112).

Ha szemlét tartunk a népi lakodalmi rigmus-költészet eddig közzétett anyaga felett, bizonyára nem fogja elkerülni figyelmüket az a hasonlatosság, amely annak egyes darabjai s az imént ismertetett versezet között fennáll. Még ha szövegszerű egyezéseket nem tudnánk is kimutatni, a műfaji összefüggés felől akkor sem lehetne kétség; a szövegegyezések pedig még jobban megerősítik azt a feltevésünket, hogy versünk a népi (elsősorban erdélyi) rigmusköltézzel szervesen összefügg.

Nézzük mindjárt azt a kalotaszegi lakodalmi köszöntőverset, melyet ZILAHY GYÖRGY szintén egy régi kézirat alapján közölt a Nyelvőrben.³¹ Ezt már nem is ketten, hanem hárman „játsszák“: a „vőlegény“, a „menyasszony“ és az „anyós“. A párbeszéd során a fiatal jegyespár összeszólalkozik, heves, sőt durva szemrehányásokkal illetik egymást, végül — az anyós élénk helyeslésétől kísérve — szakítanak. A műfaji hasonlósághoz egy feltűnő szövegegyezés is járul. Csaknem szó szerinti látjuk viszont a mi lakodalmi versünk bevezető, a figyelem felkeltésére szolgáló sorait:

³⁰ Ismeretlen szó.

³¹ Nyr. 1888. 472. l.

Becsületre méltó lakodalmi sereg
 Minthogy vég a vendég, szive nem késereg,
 Halgasson hát minden, a még nyelvem perereg.

A „Lakodalmi Versek“ feltűnő szerkezeti sajátosságával, a párbeszédés formával az ú. n. vőfélyversezetekben is gyakran találkozhatunk. Itt a két vőfély vitarkozik. A vita tárgya a házasság. A „második vőfély“ vagy „kis vőfély“ a nőtlenség mellett kardoskodik s álláspontja védelmére példákat sorol fel (pl. Pál apostol). Végül azonban — a dolog természeténél fogva a házasságpárti „első vőfély“ véleménye diadalmaskodik. A vitát itt is önértetes vetélkedés fűszerezi:

Az első vőfély: (A kis vőfély szavaira válaszolva)

Megállj, nemsokára felelek szavadra,
 Tudom, lakatot vetsz pittyedt ajakadra,
 Noked gondod legyen csupán csak magadra,
 Különben ütleteget kaphatsz a hátadra.

(Később:)

Kis vőfély:

Hallod-e barátom, állj elő egy szóra...³³

Egy másik lakodalmi köszöntőből:

Kis vőfély:

Állj félre barátom, hadd én is beszéljek,
 Mert olyan legénytől, mint te, még nem félek.³⁴

³³ MNGy. III. 270. 1.

Még egy nagyszalontái betlehemes játékba is eljutott ez a két sor. Mint legalkalmasabbnak, a „betyár“-nak a szájába adták:

Betyár: (A mellette álló Heródest félrelöki)

Állj férőbb barátom, mer most én beszélék,
 Ijen legénytül mint te nem igen filek.³⁵

Ide kell sorolnunk a MNGy. VII. kötetében közölt etédi (Udvarhely vm.!) „húsvét-másodnapí veszekedő vers“-et. A közlés szerint: „Két kis fiú fakarddal megindul s házról-házra járva... veszekedik.“ A bevezető sorok egyik ünnepi köszöntőversünk (a 42. sz.) kezdetére emlékeztetnek:

Orvendjen immár a dicső menyország,
 Orvendjen a föld a tenger és az egész világ
 Megvirágozott immár a mennyei virág,
 Istentől küldetett minékünk aranyág. (339. 1.)

³⁴ SZENTE ARNOLD: A Lendva-vidék néprajza. Ethn. 1898. 122. 1.

³⁵ MNGy. XIV. 5. 1.

A hosszú vitatkozás után végül is kibékülnek s a mi versünk fent idézett szavaihoz hasonlóan kívánnak jót a ház népének:

Első fiú: Béküljünk meg immár,
Lelkem sugja belül.
Az Isten e házat
Tegye jobbjá felül.
Órizze az Isten
Minden veszélyektől,
Hogy el ne távozzék
Az igazság mellől. (343. l.)

Kérdés most már, hogy ezeket az összefüggéseket hogyan magyarázhatjuk. Feltehető-e, hogy a mi lakodalmi versünk az eredetibb s ennek nes vagy oldalági leszármazottai az említett népi versezetek?

A tartalmi ismertetés elején említettük (l. a 12 lapon), hogy a daloskönyv egyetlen darabja, amely a népköltészethez némileg közelebb áll, éppen a „Lakodalmi Versek“. Mindössze egyes szövegrészekről van szó, melyek nem illenek bele a tudákos, idegen szavakkal megtűzdelt versezetbe.

Ez a néhány sor:

Igaz az, hogy minap éj küs Inspectorságh,
Hágot volt nyakamban mert amelj Majorság
Volt ingem rántzában ki szedték hamarság
Az ilyen tisztséget verje lé a' korságh (33—36).

semmiképpen sem illik a versbe, sem értelmileg, sem hangulatilag (bolhamotívum). Éppen ezért feltehető, hogy később került az eredeti szövegbe. Az ötletet a népi párbeszédész költészet adhatta, melynek ma is gyakori eleme a „bolha-“ vagy „tetű-motívum“. Pl.:

Mendikás koromba
Ültem a kucikba,
Egy nagy fene bolhát
Fogtam a gatyátok korcába...

— mondja az öreg pásztor egy nagyváradai népi misztériumban.³⁵

A „Lakodalmi Versek“ befejező formulája ma is általános a népköltészetben s feltehető, hogy onnan került bele (vagy maga a darab eredeti szerzője vette át — tudatosan vagy véletlenül — a népköltészetből);

Mennji fővenj vagjan a' tenger árkában,
Mennji csillag villog az Égh sátorában
Mennji fűszál fen áll sz: István hovában,
Annji részek légjen Isten áldásában (113—116).

³⁵ Nyr. 1888. 520. l. Variánsok: Ethn. 1927. 242. l., MNGy. I. 56., 73. és 129. l., KÁLMÁNY: Koszorúk. II. 176. l.

V. ö.:

Amennyi fűszál van a tarka mezőbe,
Amennyi csepp víz van a tenger medribe
Annyi áldás szálljék szent (név) fejire (MNGy. 14. 118. l.)

Amennyi szál fű van a széles mezőbe
Annyi áldás szálljon az István fejére
Jó kiváságomnak itt vagyon a vége (MNY. V. 187. l.)

Valame'nyi csillag az magos egekbe',
Annyi áldásokkal álgyon mög az Isten.

(Kálmány: Koszorúk, II. 174. l.)

Ezek az apróságok nem változtatnak a versezet műköltői jellegén. Legfeljebb arra engednek következtetni, hogy a köszöntőt néhányszori elmondás és másolás után jegyezték fel daloskönyvünkben, úgy hogy idegen elemek is kerülhettek bele, de nem áll messze eredeti formájától. Erről tanúskodik a szöveg frissesége, továbbá az, hogy a szöveg végig tisztán érthető, benne az egyetlen említett helyen kívül romlás nem állapítható meg.

A versezet teljes egészében diák-verselő kezenyomát mutatja. Ha nem is volna benne kézzelfogható utalás (Mikor a Classisban rajtam erőt vennél, [Nem gjösz meg ha fellyebb nem perorálsz ennél 59—60), a latin szavak gyakori használata s a mitológiai vonatkozások akkor is elárulnák.

Az ünnepi köszöntők eredetének vizsgálatánál arra az eredményre jutottunk, hogy a mai népi ünnepi köszöntés szokása — legalább is részben — egy, részleteiben még nem tisztázott, az iskolából eredő s diákfiúk által fenntartott hagyomány továbbélése. A mi lakodalmi versünk hasonló folyamatra enged következtetni. A lakodalmi köszöntés szokása is először csak előkelőbb családoknál lehetett divatban s a verselők idősebb diákok voltak. A kolozsvári unitárius kollégium történetében olvassuk: „Menyegzőkön megjelentek s az örvendezőket versekkel s a gazdagabb viszonzás reményében ajándékkal lepték meg. Itt egy explorator és egy salutator működött közre. Amaz kiszimatolta, hogy hol készül a menyegző, ez verset faragott s a menyegzői háznál elszavalta. 1789. nov. 18-án egy ilyen exploratornak azt felelték, hogy régi szokás, kiment a divatból s nem adtak semmit.“³⁶ A szokás azonban még ma is él — a népnél, mely a régi diákverseket eltanulta s máig is mondja. Egy ilyen diák-verset őrzött meg daloskönyvünk.

DR. KISS JÓZSEF

³⁶ DR. GÁL KELEMEN: i. m. 2. k. 254. l.

HAZAI KÖNYVTERMELÉSÜNK A NEMZETI KULTÚRA SZOLGÁLATÁBAN

A nemzeti kultúrák fokmérői a könyvnyomdák, ezek számából és termékeik jellegéből következtetni lehet a kultúra mindenkori állapotára. Az irodalom jellege és az olvasókedv elterjedése együtthatói a könyvnyomtatásnak, egyik a másik nélkül nem képzelhető el. Ámbár a kereskedelem bekapcsolódása a nyomdaipartermékek értékesítésébe emeli a könyvtermelést, elsősorban mégis a helyi szükséglet kielégítésére szolgál, illetőleg ehhez igazodik. Hazánkat illetően ez a megállapítás annál helytállóbb, mert könyvkereskedelmünk az 1772. évi szabályzat kiadása után is túlnyomóan a könyvkötők kezén maradt, akik nem voltak alkalmas szervei a könyvterjesztésnek. Egyedül Pozsony képez e tekintetben kivételt, ahol már az említett szabályzat kiadása előtt is több könyvkereskedés működött. Ezzel szemben Pozsony nem volt kereskedelmi központ, a könyvértékesítés terén nem tudott számottevő tényezővé lenni.

Egészen más jellegű a könyvkereskedelem, amely nem csupán helyi, hanem idegen irodalmi és nyomdai termelésre is támaszkodhatik, helyi vagy nemzeti kultúrák jellemzéséhez tehát csupán nagy körültekintéssel és a mondott körülmények számbavételével használható fel. Döntő bizonyítékul szolgálhat erre Pozsony könyvkereskedelme, mely a bécsi könyvnyomtatók és kiadók termékeit hozta forgalomba, a helyi nyomdai és kiadói termékek iránt kevés megértéssel viseltetett. Nemzeti kultúránk jellemzésénél tehát elsősorban a könyvnyomdák működésére kell figyelemmel lennünk, számba kell vennünk termékeik mennyiségét és jellegét, hogy pontos képet alkothassunk nemzeti kultúránk állapotáról.

Nemzeti kultúránk szempontjából viszont sorsdöntő volt az 1790—91. évi országgyűlés azon rendelkezése, mely a magyar nyelv terjedése és csinosodása érdekében annak a gimnáziumokban, akadémiákon és az egyetemen való rendszeres tanítására vonatkozott. Ez a rendelkezés egyrészt visszahatás volt II. JÓZSEF németesítő politikájára, másrészt azonban törekvést is fejezett ki, mely a magyarságot kultúrtényezővé kívánta tenni s ami az irodalomban rövidesen meg is történt. Ennek a folyamatnak a szemléltetését célozza a jelen dolgozat s e célra a XVIII. század utolsó évtizedének könyvnyomtatását és kereskedelmét tette vizsgálat tárgyává.

Ámbár az 1703. évi kiváltságlevelével a török hódoltság alól felszabadított Budát nevezte meg az ország fővárosaként, a valóságban még sokáig

Pozsony mögött maradt s a vidéki városok sekélyes életszínvonalát képviselte. E megállapítást egyetlen könyvnyomdájának a működése szemlélteti a legjobban, amely nyomda megalapítása óta inkább visszafejlődött. Látható ez abból a kimutatásból, amelyet a helytartótanács 1784. január 8-án kelt rendeletére készített a nyomda akkori tulajdonosa a nyomda 10 esztendőös működéséről. (Magyarországi könyvnyomdászat és kereskedelem a XVIII. században. 19. és kk.) E kimutatás szerint 1774-től 1780-ig csaknem kizárólag ájtatossági célokat szolgáló munkák és népies széphistóriák készültek a nyomdában, amelyek egyike sem képviselt irodalmi értéket. 1780 után feltűnő módon megsaporodtak az orvostudományi értekezések, ami az egyetemnek Budára történt áthelyezésével kapcsolatos. 1783-ban az egyetem Budáról Pestre került s a budai nyomda újból visszaesett régi színvonalára, amint az LANDERER ANNA 1810. évi könyvjegyzékéből látható (*Catalogus librorum, vagyis könyveknek lajstroma, mellyek találtnak Landerer Anna könyvnyomtató műhelyében*), amelynek végén a következők olvashatók: „találtnak külömbféle világi históriák, énekek, ájtatos imádságok s. t. efféléknek egy kontza 36 kr.“ Kivételt képeznek VIRÁG BENEDEK munkái, amelyek itteni előállítását a szerző budai lakása indokolta.

Erős versenytársat kapott a budai LANDERER-nyomda az 1777/február 10-én Nagyszombatról Budára helyezett egykori jezsuita, most már egyetemi nyomdában, amely 4 sajtóval, 7 nyomdással, 6 szedővel, 1 betűöntővel és 11 hajtogató munkással kezdte meg itteni működését, tehát a budai LANDERER nyomdánál jobban volt felszerelve. Erősen csökkentette a nyomda versenyképességét, hogy hatósági ellenőrzés alatt állott s ennek következtében hiányzott belőle az üzleti vállalkozáshoz szükséges mozgékonyság. 1779. november 5-én kizárólagos szabadalmat kapott tankönyvek kiadására, ami a többi nyomdával szemben kedvezőbb helyzetbe juttatta, mert a tankönyv volt e korszak legkeresettebb sajtóterméke. E téren nem volt azonban önálló, csupán a helytartótanács vonatkozó rendeleteit hajtotta végre. Honi tankönyvekben hiány is volt s a helytartótanács kénytelen volt 1755. április 11-én 100—100 arany pályadíjat kitűzni földrajzi és történelmi tankönyvekre. A tankönyvkiadási szabadalom második évtizedének a végén, 1798-ban jelent meg 22 oldalon az a könyvjegyzék, mely az egyetemi nyomdában készült tankönyvekről adott beszámolót. Külön sorolta fel a könyvjegyzék a gimnáziumi s külön az elemi iskolai tankönyveket, amely utóbbiak a szerző megnevezése nélkül jelentek meg. A gimnáziumi tankönyvek közül megemlítendők HORVÁTH JÁNOS volt jezsuita s utóbb pesti egyetemi tanár munkái: *Elementa physicae* (1790), *Summarium elementorum physicae* (1794), *Institutiones metaphysicae* (1795), *Elementa matheseos* (1772—73), mindannyi latin nyelvű, mert az 1790. április 20-án kiadott helytartótanácsi rendelet szerint a felsőbb isko-

lák tannyelve a latin volt (libri praelectionum huius idiomatis adhibebuntur.) Az egyetemi nyomda ez irányú működése tehát nemzeti kultúránk szempontjából nem jelentett nyereséget, az azonban kétségtelen, hogy az általános kultúra terjesztése szempontjából számottevő volt.

Az 1777. évi *Ratio educationis* 201. szakasza szerint az egyetemi nyomda tudományos irodalmi termékek kiadására is rendelve volt, e téren nem volt azonban önálló, mert a rendelkezési jog a helytartótanácsot illette meg. Az első budai évtizedek alatti időszakból kevés ilyen kiadványa ismeretes, amelyek közül említésre méltók SCHRAUD FERENC orvostanár „*Historia pestis Sirmiensis*“ című műve és SCHÖNWISNER ISTVÁN „*Notitia rei nummariae*“ című munkája. A tudományos irodalmi termékkel nem volt szerencséje az egyetemi nyomdának, azok nagy része eladatlanul raktáron maradt, mint ez KATONA „*Historia critica regni Hungariae*“ című művével igazolható, melynek 400 példányából 1811-ig egyetlen darabot sem sikerült eladni. Ebben a balsikerben jelentős része volt a könyvértékesítés szervezetlenségének, mert jóllehet már a *Ratio educationis* is kívánatosnak tartotta, hogy az egyetemi nyomda könyvkereskedéssel bővíttessék (*librarium typographiae adjungatur*), sokáig nem került rá a sor s megvalósulásakor is csupán az egyetemi nyomda kiadványaira szorítkozott. Bizományosai megválasztásában sem volt szerencsés az egyetemi nyomda, mert az 1798. évi könyvjegyzék tanúsága szerint ezek többnyire vidéki könyvtörkök és tanárok voltak, akik a legjobb esetben a tankönyvek értékesítése terén mutathattak fel eredményeket. Ezzel szemben megfelelő vezetés mellett azzá lehetett volna az egyetemi nyomda, amiről Decsy Sámuel álmodott (1790) „*Pannóniai Féniksz*“ című munkájában, t. i. „a magyar tudósoknak hazájuk javára intézett igyekezeteket felvirágoztatni“. De nem volt szerencsés az egyetemi nyomda elhelyezése sem, mert Buda az egyetem Pestre történt áthelyezése után megszűnt tudományos, tehát könyvfogyasztó központ lenni, kereskedelmi téren pedig messze maradt a szomszédos Pest mögött. Ha a nyomdát az egyetemmel egyidejűleg Pestre helyezték volna, akkor az itteni magánvállalatok komoly versenytársat kaptak volna, ami tudományos irodalmunk felvirágoztatására jótékony hatást gyakorolt volna.

A pesti nyomdákról a helytartótanács 1792. október 9-én kiadott rendeletére kimutatást készített a városi tanács, melyben a következő nyomdákról számolt be: TRATTNER MÁTYÁS nyomdája az Uri-utcában, LANDERER JÁNOS MIHÁLY nyomdája a Fő-téren s PATZKÓ FERENC nyomdája a Kecskeméti-utcában. Szám szerint alig szárnyalták túl a budai nyomdákat, de kivétel nélkül kipróbált vállalatok voltak, amelyek Pestet nyomdaipari központtá tették. A bécsi TRATTNER JÁNOS TAMÁS már 1757-től kezdve kezében tartotta a magyar könyvpiacot, 1773-tól kezdve pedig betűöntője termékeit sikerült a magyarországi nyomdákhöz eljut-

tatni. (Magyarországi könyvnyomdászat és kereskedelem. 11. l.) 1782. február 20-án engedélyt kért, hogy Pesten mint az ország központjában (in Pest als in dem Mittelpunkt des Königreichs) nyomdát, betűöntőt és könyvkereskedést alapíthasson s erre 1783. január 30-án megkapta az engedélyt. Magyarországi vállalkozásaival azonban távolról sem volt olyan szerencséje, mint a birodalom többi részeiben keletkezett vállalataival. A pesti nyomdát ugyanis 1789-ben keresztfiának, TRATTNER JÁNOS TAMÁSNAK adta keresztapai ajándékképpen s a kiskorú gyermek helyett egyelőre az apja, TRATTNER MÁTYÁS szerepelt nyomdatulajdonosként. Ez a TRATTNER MÁTYÁS 1778. augusztus 14-től kezdve a budai egyetemi nyomda igazgatója volt, 1783. június 3-án azonban állását elvesztette s az újonnan alapított pesti TRATTNER-nyomda élére került. A rohamosan fejlődő Pest városának sokáig a TRATTNER-nyomda volt a legjelentősebb nyomdaipari vállalata, mert SCHAMS 1821-ben kiadott „*Beschreibung der Freistadt Pesth*“ című munkája szerint 10 sajtóval dolgozott s évenként 650 köteg papiroost használt fel. A TRATTNER-nyomda működéséről első ízben az 1793. augusztus havi beküldött kötelezpéldányok adnak számot (Magyarországi könyvkereskedelem. 13. l.), amelyekből nem lehet nagyobb üzleti forgalomra következtetni. Ismeretesek még az 1795 július 7-én és 1797 augusztus 10-én beküldött nyomdai kötelezpéldányok (Magyarországi könyvkereskedelem. 14. l.), az utóbbi jegyzék 3 esztendő nyomdai tevékenységéről számolt be. E szerint a nyomdában készült könyvek száma kezdetben nem volt nagy s nem is voltak nagyobb jelentőségű munkák, később azonban erősen fellendült s ha a kiadás terén nem is vitt vezető szerepet, műszaki felkészültsége miatt szívesen keresték fel az írók.

A pesti LANDERER-nyomda a ROYER FERENC alapítása volt (1773), az alapításhoz azonban a pozsonyi LANDERER JÁNOS MIHÁLY adta a tőkét, minthogy pedig ennek a tőkének a visszafizetése egy évtizeden át nem sikerült, a nyomda 1782 május 18-án a hitelező LANDERER JÁNOS MIHÁLY tulajdonába ment át, aki azt 1783. június 4-én hasonnevű fiának adta át. Az alapításhoz adott tőke nem volt nagy s ennek megfelelően a nyomda is szerény méretű lehetett, érdemleges tevékenységet nem tudott kifejteni. Az említett tőkét nem is készpénzben, hanem nyomdai felszerelésben kapta ROYER FERENC, ami valószínűen a pozsonyi nyomdai kiselejtezett anyagában állott. A LANDERER-család vállalatának súlypontja ennek következtében a jobban felszerelt pozsonyi nyomdákra esett s a pesti nyomda megszerzése egyelőre csupán annyi előnyt hozott, hogy a pozsonyi és kassai nyomdák termékeit is piacra lehetett hozni, amint ezt a kiadott könyvjegyzékek tanúsítják. Az ifjabb LANDERER JÁNOS MIHÁLY haláláig (1809) e téren nem történt változás, mert SCHAMS 1821-ben kiadott „*Beschreibung der Freistadt Pesth*“ című munkája szerint a pesti LANDERER-nyomda mindössze 3 sajtóval dolgozott, DORFFINGER 1827-ben kiadott *Wegweiser*je

szerint viszont már 6 sajtóval volt felszerelve. Ebben az időben már LANDERER JÁNOS MIHÁLY fia, LAJOS volt a vállalat tulajdonosa és vezetője, aki a pozsonyi nyomdát teljesen felszerelte s működése súlypontját Pestre helyezte át, ahol rövid időn belül vezetőszeréhez jutott a nyomdaipar terén.

LANDERER sikeres kiadói tevékenységének titkát az a „híradás“ tartalmazza, amelyet 1786. áprilisban Pozsonyban adott ki a következő cím alatt „A második kiadásbeli magyar könyvekről való híradás“, ami azt jelenti, hogy egy ilyen „Híradást“ már adott ki és pedig a szöveg szerint „1785. augusztus 15-én“. Magyar könyvek terjesztése II. JÓZSEF uralkodásának derekán merész vállalkozás volt úgy politikai, mint üzleti szempontból is, s az utóbbit úgy oldotta meg LANDERER, hogy előfizetőket gyűjtött, amint a magánosok is így bocsátották sajtó alá műveiket. Az 1785. évi első előfizetés eredményeiről azt közli LANDERER, hogy „már kezeikhez is szolgáltatam az előre fizetett úraságoknak és asszonyságoknak az első kiadásra feltett könyveket“, tehát már 1785-ben megkezdte magyar nyelvű munkák kiadásának előfizetés útján való biztosítását. Arról nem ad felvilágosítást, hogy miképpen történt az előfizetők gyűjtése, de az bizonyos, hogy az ország egész területére kiterjedt s minden társadalmi réteget felölelt, mert az előfizetők névsorában nem csupán főnemeseink, hanem iskolamesterek és iparosok is szép számmal szerepelnek. Főnemeseink közül a következők neveit sörölja fel: gr. AMADÉ THADDEUS, gr. BALASSA FERENC, gr. BÁNÉFY GYÖRGY, gr. BERÉNYI BORBÁLA, gr. BETHLEN PÁL, gr. ERDÖDY JÁNOS és JÓZSEF, gr. FESTETICH GYÖRGY, gr. HALLER ANTAL, gr. KOHÁRY FERENC, gr. KOLLONITS LÁSZLÓ és gr. SZIRMAY JÁNOS. Ezzel szemben irodalmunk csillagai közül csupán a következők vannak megnevezve: DUGONICS ANDRÁS, KAZINCZY FERENC és BARÓTI SZABÓ DÁVID. A második kiadás előfizetőinek száma emelkedett ugyan, de viszont az első kiadás előfizetői közül sokan kimaradtak. A vállalkozás célját így jelölte meg: „Feltett végem ezen szándékomban semmi nem egyéb, hanem hogy kiváltképpen a köz és alrendű nép között a hasznos magyar könyveknek számát szaporítsam és bővítsem, és hogy az eképpen külömbb-külombb tudományokban gyarapodást és előmenetelt vihessen“, vagyis azon néprétegek műveltségét akarta emelni, amely néprétegek nyelvi nehézségek miatt nem tudtak magasabb értelmiségi színvonalra emelkedni s ezzel a magyar kultúra terjesztése körül hervadhatatlan érdemeket szerzett. Vállalata pártfogására elsősorban a tehetősebbeket szólította fel azon indokolással, hogy áldozatukkal „azokat a magyar hazfiakat segítik, kik a maguk született nyelveken kívül mást nem tudnak“, e célból „két, három s több nyomtatványokra“ való előfizetést ajánl, hogy a fölös példányokat a kevésbé tehetősek között eloszthassák. Az előfizetési díjat pedig lapon-

lent állapította meg s hangsúlyozottan kiemelte, hogy „száz laplagból álló nyomtatványért éppen egygy tseppet se sok két német forint.“ De nem csupán előfizetőket gyűjtött, hanem a szerzőket is felszólította, hogy „magyar nyelven készült akár tulajdon, akár más nyelvből fordított munkáikat, csak hogy azok szépen és két kéziróványban legyenek leírva“ küldjék be hozzá, azokat „örömet ingyen ki fogom venni és ki is fogom tulajdon magam költségén nyomtatni, — ha szándékomnak folytatására elégséges előfizetménnyel megsegítő akadna“.

A kiadásban segítségére voltak: BARÓTI SZABÓ DÁVID, RAJNIS JÓZSEF, KAZINCZY FERENC, MOLNÁR JÁNOS és BENKŐ JÓZSEF, akik valóságos irodalmi tanácsként szerepeltek mellette. A kész kéziratok között többek között a következőket nevezte meg: „Faludi Ferentz úr, kinek nem csak verseit, hanem minden munkáit szándékozom kiadni,“ továbbá „Szabó Dávid úr, ki Szigvártnak klastromi történetét magyarra fordította“ stb.

Felette tanulságos lenne a kiadásra szánt kéziratoknak a valósággal kiadott munkákkal való összehasonlítása, mert ily módon megállapítható lenne, hogy mennyi valósult meg LANDERER terveiből, amire az 1794. évi katalógus adhatna alkalmat, mely a pozsonyi, pesti és kassai nyomdák magyar könyveit tartalmazza. (*Landerer Mihály pozsonyi, pesti és kassai könyvnyomtatójában a következő jeles magyar könyvek találhatnak.*) Ezek sorából kiemelendők a következők: DUGONITS ANDRÁS munkái, MOLNÁR BORBÁLA munkái, VERGILIUS eclogái RAJNIS JÓZSEF fordításában, *Svédí grófné rendes történetei*: egy juhászi játékkal egyetemben, MOLNÁR JÁNOS magyar könyvháza, B. SZABÓ DÁVID verskoszorúja, FALUDI FERENC nemes embere s végül „*Jeles történetek, mellyeket a magyar játékszínre alkalmaztatott Dugonits András kir. oktató*“ amlyek „még sajtó alatt vagynak.“

Érdekes emléke LANDERER JÁNOS MIHÁLY könyvterjesztői tevékenységének, melyet „*Vásári könyvtár*“ cím alatt adott ki 1798-ban. (*Vásári könyvtár vagyis rövid lajstroma azon könyveknek, mellyek Landerer Mihály typographiájában a folyó 1798 esztendőben kijöttek vagy kijövedenek.*) A bevezető sorokban elmondja LANDERER, hogy „Vándorlott ugyan öt hónapok előtt itt és amott Magyar hazánk közepében egy hasonló nevezetű könyv-lajstrom, de rész szerént mivel német nyelven irattatott, rész szerént pedig mivel többnyire csak némelly apróságoknak megújított nyomtatványait foglalta magában s ami több az is feles áron árultatott, igen kevés kezek között fordult meg. Mi magyarok vagyunk, ugyanazért okoskodjon bár akárki is másképpen, szabad vele, én abban az erős hiedelemben maradok, hogy hazánk fiaival a magyar könyveket leghasznosabban fogjuk nemzeti sajtó nyelvünkön közleni és ez által a magyar *literaturát* inkább felsegélteni.“ Landerer igazán irodalompartoló lelkeségére

vall, hogy a vásári katalógus felajánlotta mások kiadványainak hirdetésére is, ami azért maradt el, mert maga a katalógus nem jelent meg többször. Ugyanezen katalógus könyveinek második csoportja a következő címet viseli: „A közelebbi múlt esztendőiben kijött nevezetesebb magyar könyvek“. A harmadik csoport címe: „Azon új könyveknek lajstroma, melyek jövő esztendőre nevezetesen a *pesti nyári vásárra* ki fognak jönni“ amiből megállapítható, hogy a katalógus a pesti vásárok céljaira készült. Jellemző a katalógusra, hogy bőségesen ismerteti a címük szerint felsorolt könyvek tartalmát, hogy a vásári közönséget vásárlásra bírja. A könyveken kívül orvosneveket is hirdet, aminek vásárok alkalmával nagy kelenődősége lehetett. Végül bizományosait sorolja fel, akik csaknem kivétel nélkül vidéki könyvkötők voltak.

Jellemző LANDERER J. MIHÁLY könyvterjesztői tevékenységére az a 8 oldalas kis könyvjegyzék is, melyet 1802-ben adott ki a következő cím alatt: „*Landerer Mihály pozsonyi és pesti nemzeti könyvnyomtató és áronál egyéb jeles könyveken kívül az újjabbak közül még a következők is foglaltatnak*“, vagyis a katalógus az új kiadványok terjesztésére volt rendelve. A katalógusban foglalt latin és magyar nyelvű könyvek közül kiemelendők a következők: WAGNER: *Collectanea genealogico-historica*, továbbá: „*Analecta Scepusii*“ és *Diplomatarium comitatus Saroniensis*; DUGONICS: *Magyaroknak uradalmaik és Római történetek*, a mely utóbbit a következőleg jellemezte: „Ezen könyvnek közrebotsátására alkalmatosságot adtak a szerzőnek az aszszonyi főnek mostan igen módiban lévő sok számú fodordításai és tsiga-bugjai, melyet közönségesen Ala Tit-nak neveznek!“

SZAI CZ LEÓ: *Kis magyar phrasaeologia vagy magyar Tzitzeró*, GYÖNGYÖSI ISTVÁN költeményes maradványai, RABENER satirái GELLERTnek egy vígjátékával egyetemben stb. De orvoszereket is ajánl a katalógus: Podagra ellen való víz, Egyiptomi élet balzsám, Fogfájdalmat enyhítő tinctura, Lublói savanyú víz. Bizományosait is felsorolja, kik kevés kivétellel vidéki könyvkötők voltak. Különös figyelemre tarthat számot még a katalógus végén olvasható következő „Híradás“: „A magyar litteraturának gyarapodását hazafiúi indulatból óhajtván, a pozsonyi és pesti már régtől fogva ismeretes két typográphiámat már olly tökéletességre hoztam, hogy akárminemű nyomtatásbéli szolgáltatcomat is minden hazámfiának bátran ajánlhatom“, ami kétségekívül jó hatással lehetett a nyomda forgalmára, s a „nemzeti könyvnyomtató“ elnevezésre teljesen rászolgált azzal, hogy pesti megtelepedésétől kezdve nagy pártfogója volt a magyar irodalomnak.

LANDERER JÁNOS MIHÁLY kiadói tevékenységéről utolsónak az 1809. évi katalógus számolt be (*Catalogus librorum qui apud Michaelem Landerer Posonii et Pestini propriis sumptibus excusi sunt*), amely LANDERER

halála évében készült s kiadói tevékenységének teljes képét adja. E szerint a LANDERER nyomdában készültek BALASSA BÁLINT vitézi énekei, BENICZKY PÉTER magyar rithmusai, BESSENYEI GYÖRGY vallásbölcseleti munkái, DUGONITS ANDRÁS műveinek hosszú sorozata (*Etelka, Arany pezetzek, Gyapjas vitézek, Trója veszedelme, Ulysses történetei*), FALUDI FERENC udvari és nemes embere, KAZINCZY FERENC GESSNER-fordításai, GYÖNGYÖSI ISTVÁN költeményes maradványai, MÉSZÁROS IGNÁC *Kartigámja*, RAJNIS JÓZSEF VERGILIUS-fordítása, szóval a magyar irodalom színe-java. S mindezek csupán LANDERER saját kiadványai, a magánosok számlájára készült nyomdatermékek sorozata bizonyára bőségebb, ami egyrészt a LANDERER-nyomda nagyarányú tevékenységéről tesz bizonyosságot, másrészt nemzeti irodalmunk örvendetes fellendülését tanúsítja.

A pesti PATZKÓ-nyomda EITZENBERGER FERENC ANTAL alapítása volt, aki 1763. január 31-én kapott nyomdai szabadalomlevelet. A fogyatékos felszerelésű és jelentéktelen nyomdát 1785-ben LETTNER GOTTFRIED JÓZSEF szerezte meg (Magyarországi könyvnyomdászat és kereskedelem 10. l.) s csupán 1788-ban jutott PATZKÓ FERENC ÁGOSTON pozsonyi könyvnyomtató kezébe. PATZKÓ már Pozsonyban erős versenytársa volt LANDERER JÁNOS MIHÁLYnak, kinek megbízhatóbb jövedelmi forrását, a helytartótanácsi és kamarai nyomtatványok előállítását sikerült nyomdája számára megszerezni. Nagyon valószínűnek látszik, hogy a pesti nyomda megszerzésénél is az a gondolat vezette, hogy továbbra is sikerülni fog a helytartótanácsi és kamarai nyomtatványok előállítását nyomdája számára biztosítani. Ez az elgondolás azonban nem vált be, mert a nevezett nyomtatványok előállítása az egyetemi nyomda feladata lett, mely a helytartótanács-hoz és kamarához hasonlóan Budán volt elhelyezve. Nincsenek adataink a PATZKÓ-nyomda felszereléséről, az azonban bizonyos, hogy nem tudott nagyobb jelentőségre szert tenni, a TRATTNER- majd a LANDERER-nyomda háttérbe szorította. 1830-ban BEIMEL JÓZSEF vásárolta meg 12.000 forintért, ami szintén a mellett tanúskodik, hogy nem volt jobban felszerelt nyomda.

A pesti nyomdaipar élén tehát a XVIII. század utolsó évtizedében a TRATTNER és LANDERER nyomdák állottak, melyek közül a LANDERER-nyomda érdemel különös figyelmet, mert kezdettől fogva a hazai irodalom felvirágoztatásán munkálkodott. A LANDERER-nyomdák közül a mondott időszakban a pozsonyi nyomda volt a jelentősebb, a könyvértékesítés terén azonban már Pest vitte a vezetős szerepet, amelyet innen kezdve mindig megtartott.

A helytartótanács 1792 október 9-én kiadott rendeletére a könyvnyomtatókhoz hasonlóan a könyvkereskedésekről is kimutatást készített a pestvárosi tanács, amely kimutatás a következőkről számolt be: WEINGAND JÁNOS MIHÁLY az Egyetem-téren a Beleznay-házban, STROHMAYER IGNÁC ANTAL a Kígyó-utcában a Köpff-házban, PAUER MIHÁLY a Váci-

utcában a Gabler-házban, STACHEL JÓZSEF az Egyetem-téren az Ambrózy-házban, LINDAUER JÁNOS a Váci-utcában a Sötér-házban, elég tekintélyes szám, amelyet lényegesen emel a könyvkötők sorozata, nevezetesen: MÜLLER ANTAL a Sebestyén-téren, MITTENDORFFER JÓZSEF a Himző-utcában, HERTRUM JÁNOS a piaristáknál, EXNER ISTVÁN a Kígyó-utcában a Köpff-házban, KAMMERLOHR ADÁM a Zöld-téren, özv. FISCHER JÁNOSNÉ az Újvilág-utcában. Ezek a könyvkötők könyvárusítással is foglalkoztak s ezért bátran besorozhatók a könyvkereskedők közé annál is inkább, mert nem egy könyvkötőből lett utóbb könyvkereskedő, többek között id és ifjabb KIS ISTVÁN, kik közül az utóbbi kevéssel halála előtt 1846. június 12-én folyamodott könyvkereskedői jogosítványért, aminek megadását azzal hátrították el, hogy a többi könyvkötőhöz hasonlóan úgy is jogosítva van arra, hogy imakönyvekkel, tankönyvekkel és kalendáriumokkal kereskedhessék. Úgy látszik, hogy az 1772. évi könyvkereskedői szabályzatot egyáltalán nem tartották be, mert egyetlen olyan esetet sem találtunk, ahol a könyvkereskedői jogosítványért folyamodó elméleti képzettségét vizsgálat tárgyává tették volna. De vagyoni helyzetükre sem voltak figyelemmel, minden vagyont nélkülöző is szerezhettek könyvkereskedői jogosítványt, amint ezt a STRÖHMAYER IGNÁC ANTAL esete is bizonyítja. (Régi pesti könyvkereskedők 29. l.) Ennek aztán az volt a következménye, hogy sorra csődbe kerültek s csupán 1—2 jobban megalapozott vállalat tudott állandósulni.

Pest város első modern könyvkereskedése a WEINGAND és KÖPFF társasület oly módon keletkezett, hogy a bajorországi Kohlgrab helységből való WEINGAND JÁNOS GYÖRGY 1770 március 12-én megvásárolta a tönkrement MAUS GELLÉRT könyvkereskedői jogosítványát, amelyet 1748 szeptember hóban szerzett meg. (Régi pesti könyvkereskedők 18. l.) WEINGAND az üzletet nem sokáig folytatta egyedül, hanem a bajorországi Hochenschwangau-ból való KÖPFF JÁNOS GYÖRGYÖT vette társul maga mellé, aki 1775 március 3-án lett pesti polgárrá. WEINGAND JÁNOS MIHÁLY alapítását minden valószínűség szerint WEINGAND JÁNOS GYÖRGY bécsi könyvkereskedő segítette elő, aki a társasület megszűnésekor annak legnagyobb hitelezőjeként jelentkezett. KÖPFF JÁNOS GYÖRGY viszont megfelelő hitelképességet biztosított a vállalat számára, mert gazdag pesti özvegyasszonyt vett feleségül, akit WEINGAND arról biztosított, hogy KÖPFF halála után üzlettársul fog elismerni. A társasvállalat már 1774-ben terjedelmes (392 l.) könyvjegyzéket adott ki (*Catalogus universalis librorum omni genere facultatis, qui venales prestant Pestini in officina libraria J. M. Weingand et J. G. Köpff bibliopolarum in platea Vaciensi in domo Schoeteriana e regione Cervi Aurei*), amelyből megismerjük azt a könyvanyagot, mely a társasület alapját képezte. A könyvjegyzékben szakcsoportokként vannak felsorolva a könyvek (Authores classici, Bau-

Bücher, Bibeln, Wienerbücher, etc.), de jelentős mennyiségű hangjegyannyal is rendelkeztek, amit csak általánosságban jelöltek meg (Musikalische Bücher, als Antiphonen, Arien, geistliche und weltliche, deutsche und lateinische Cantaten, Clavierstücke etc.), de amiről az üzletben külön katalógus állott rendelkezésre (von allen diesen ist ein besonderer Catalogus mit beigesetzten billigen Preisen bey uns à parte zu haben). 1779-ben újabb terjedelmes könyvjegyzéket (263 l.) adott ki a társasvállalat, amely ismét csak szakcsoportokban sorolta fel a könyveket (*Catalogus librorum juridico-medico-historico etc., qui venales prestant Pestini et Buda apud J. M. Weingand et J. G. Köpff*). Ehhez a katalógushoz 5 pótfüzet járult, melynek utolsó darabja 1784-ben jelent meg s terjedelmére csaknem elérte az alapkatalógust. Sajnos, ezekben a katalógusokban alig lehet magyar könyvet találni, de annál nagyobb számmal van képviselve a német és latin nyelvű irodalom, ami a könyvkereskedésnek tudományos jelleget kölcsönöz. (Régi pesti könyvkereskedők 22. l.) A francia, angol és olasz nyelvű könyvkészletről külön katalógus készült (*Catalogue des livres français, italiens et anglais, qui se trouvent chez Weingand et Köpff rue de Serpent à Pest*), amelyek vásárlói a könyvkereskedés számadási könyvei szerint főrangú családaink köréből kerültek ki. A kiadott katalógusokon kívül az is mutatja a vállalat sikeres fejlődését, hogy 1774-ben csak Pesten, 1778-ban már Budán is s 1784-ben Kassán is voltak fiókjai, amihez hasonló fejlődést egyedül a pozsonyi LANDERER könyvnyomtató üzeme mutathatott fel. Sajnos, KÖPFF 1875 június 2-án meghalt s ez a több mint egy évtizeden át virágzó könyvkereskedés végét jelentette. WEINGAND 1774. február 12-én kelt kötelevénye szerint ugyanis KÖPFF özvegyének társtulajdonosként kellett volna az üzletbe belépni, ez azonban nem történt meg, mert az özvegy ragaszkodott a társasüzlet felszámolásához. Ennek okát nem sikerült megállapítani, az azonban kétségtelen, hogy erre komoly okai lehettek, mert ő maga nem értett a könyvkereskedéshez s kénytelen volt üzletvezetőket alkalmazni. WEINGAND JÁNOS MIHÁLYNAK viszont nem volt meg az üzletvitelhez szükséges tőkéje s kénytelen volt üzletét szűkebb körre szorítani, amint ezt a társasüzlet felszámolása után kiadott katalógusai tanúsítják. A társasüzlet felszámolására vonatkozó iratok azonban nagybecsűek számunkra, mert teljes bepillantást nyújtanak az üzlet benső életébe. Az üzleti követelések összeállításából ugyanis meg lehet ismerni a vásárlóközöniséget, az üzleti tartozásokból pedig a beszerzési forrásokat. A vásárlóközönység sorában természetesen jelentős helyet foglalnak el a vidéki könyvkötők, kik a könyvterjesztés nélkülözhetetlen eszközei voltak. Az üzleti tartozások viszont arról tesznek tanúságot, hogy szerteágazó összeköttetésekkel rendelkezett a vállalat. (Régi pesti könyvkereskedők 24. l.)

WEINGAND további üzletvitelének legérdekesebb emléke az 1792-ben kiadott könyvjegyzék, mely az addigi gyakorlattól eltérően már a magyar irodalmi termékeknek is figyelmet szentel. WEINGAND 1792. évi katalógusának magyar könyvei 20 oldalt foglalnak el s nevezetesebb darabjai a következők:

ANDRÁD SÁMUEL: Elmés és mulatságos rövid anekdóták, melyeket egybegyűjtött s magyar nyelven kiadott. 2 k. Bécs, 1790.

ARANKA GYÖRGY: Budai basa. Bécs, 1791.

BENKŐ SÁMUEL: A fekete epés mértékletnek stb. Pest, 1791.

CSAPÓ JÓZSEF: Orvosló könyvetske. Pozsony, 1791.

DUGONICS ANDRÁS: Tudákosságnak stb. Pest, 1784.

„ „ Etelka. Pozsony, 1791.

„ „ Arany perczek. Pest, 1790.

GVADÁNYI JÓZSEF: Falusi notáriusnak budai utazása. Pozsony, 1790.

FALUDI FERENC: költeményes maradványai. Pozsony, 1787.

MÉSZÁROS IGNÁTZ: Kártigám története. Pozsony, 1780.

KAZINCZY FERENC: Heliconi virágok. Pozsony, 1791.

KÖNYI JÁNOS: Elmefuttatások. Buda, 1792.

„ „ Ganganelli levelei. Buda, 1783.

„ „ Magyar hadi román. Pécs, 1779.

„ „ Mindenkor nevető Demokritus. Buda, 1792.

„ „ Florentz és Lion. Buda, 1792.

MOLNÁR JÁNOS: Magyar könyvház. Pozsony, 1785.

NAGYVÁTI JÁNOS: Szorgalmatos mezei gazda. Pozsony, 1791.

PATIKAI LUKÁCS: Szántóvető embernek oktatása. Pest, 1792.

PÉTZELI JÓZSEF: Mindenés gyűjtemény. Komárom, 1790—92.

RÉVAI MIKLÓS: elegyes versei. Pozsony, 1787.

Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. Pozsony, 1789.

SZABÓ DÁVID: Új mértékre vett verseknek könyvei. Kassa, 1777.

SZEKÉR JOÁKIM: Magyarok eredete. Pozsony, 1791.

SZENTHE PÁL: Magyar oskolá. Pest, 1792.

TESCHEDIK SÁMUEL: Paraszt ember. Bécs, 1786.

RAINIS: Vergilius eklogái. Pozsony, 1789.

Az 1792. évi katalógus szembeötlő tulajdonsága, hogy a régibb katalógusokkal szemben sok benne a magyar könyv, ami egyrészt a magyar könyvek iránti fokozottabb érdeklődésnek tulajdonítható, másrészt a könyvkereskedőnek a kereslethez alkalmazkodó üzleti érzékéről tesz tanúságot. Az utóbbiban része lehet EGGENBERGER JÓZSEFnek, aki ebben az időben már munkatársa volt az üzlettulajdonos WEINGANDnak, utóbb pedig üzlettársa s utóbb örököse lett. EGGENBERGER JÓZSEFnek a magyar könyvek iránti fokozott érdeklődéséről tanúskodnak azok a katalógusok, melyeket mint a könyvkereskedés egyedüli tulajdonosa WEINGAND halála

után kiadott: (*Tudósítás. Eggenberger József boltjában találtak a következő munkák, 1807; Eggenberger Józsefnél a következő s több más könyvek találtak; 1813; Új könyvek Eggenberger Józsefnél, 1816; Eggenberger Józsefnél a következő s több más könyvek találtak, 1821 stb.*)

Sokkal szomorúbb véget ért a KÖPFF özvegyének osztályrészül jutott könyvnyomda, amelyet az özvegy 1788. április 27-én STROHMAYER IGNÁCZNAK adott el, aki minden pénz nélkül vette át az üzletet s ámbár azt a hajdani társasvállalat nyomdokain igyekezett vezetni, 1793 március 4-én történt elhalálozása után a hitelezők csődöt indítottak az üzlet ellen, amely ennek folyamán teljesen feloszlott. A csődiratokból egyrészt az állapítható meg, hogy STROHMAYER a bizományi üzletre helyezte vállalata súlypontját, ami a megfelelő tőke hiányának a következménye volt; másrészt túlnyomóan német könyvkereskedőkkel állott összeköttetésben s német könyveket tartott raktáron, amiben a WEINGAND és KÖPFF társasvállalat nyomdokain haladt.

A bécsi TRATTNER JÁNOS TAMÁS is alapított könyvkereskedést Pesten, amelynek könyvei erősen el voltak terjedve, az üzlet vezetőivel való folytonos bajai azonban arra indították, hogy rövidesen PAULER JÁNOS MIHÁLY nevű üzletvezetőjének adta át a könyvkereskedést, akinek alig lehetett megfelelő üzleti tőkéje, mert rövidesen csődbe került. 1795-ben KISS ISTVÁN óbudai könyvkereskedő szerezte meg a könyvkereskedői jogot, akinek javára írandó, hogy fiával együtt előszeretettel foglalkozott magyar könyvek kiadásával (Régi pesti könyvkereskedők 47. l.), amelyek értékesítésével nem volt nagy szerencsájük, mert ifj. KISS ISTVÁN hagyatékában a VERSEGHY FERENC „*Rikóti Mátyás*“ c. művéből 172 példányt, ZARKA „*A barátságáról*“ c. művéből 124 példányt, ugyanannak maximáiból pedig 263 példányt, a „*Jugurtha Carthagóban*“ c. munkából 146 példányt, OTTO „*Indulatok áldozattya*“ c. művéből 165 példányt, NAPOLEON leveleiből 230 példányt, WERNER „*Tengeri hajós tsendes kunyhója*“ c. művéből 476 példányt találtak. S ezek nem bizományi könyvek voltak, mert a bizományi könyvek külön vannak felvéve a hagyatéki leltárban. Ifjabb KISS ISTVÁN tehát fényesen beváltotta azt, amit a könyvkereskedői jog elnyeréséért 1816. június 12-én kelt folyamodványában hangoztatott, t. i. hogy atyjához hasonlóan a nemzeti irodalmat kívánja istápolni (promotionem nationalis Hungaricae literaturae pro objecto habente).

A würzburgi származású STACHEL JÓZSEF bécsi könyvkereskedő 1789. április 12-én folyamodott pesti könyvkereskedői jogért, s a pestvárosi tanács ellenzése dacára már 1789. május 23-án megkapta azt azon indokolással, hogy a könyvkereskedések számának emelkedése az olvasóközönség előnyére van. STACHEL a könyvkereskedői jogot nem is a saját számára, hanem az ugyancsak würzburgi eredetű KILIÁN ADÁM számára szerezte

meg, akit előbb társául fogadott, 1794-ben pedig egészen ráruházta a vállalatot. KILIÁN ÁDÁM egyike volt azon magyarországi könyvkereskedőknek, kik a magyar vállalatokat német szellemben vezették, amit legjobban „*Verzeichnis der inländischen Bücher*“ című időszaki kiadványa bizonyítja, ami a német „*Mess-Katalog*“-ok mintájára készült s a magyar könyveket is német nyelven ismertette s ezt SCHEDIUS LAJOS szerkesztő azzal indokolta, hogy a magyarországi könyvkereskedők mind született németek s a németországi könyvkereskedőkkel állnak leginkább összeköttetésben, ami, sajnos, jó részben igaz volt, de a századfordulón már megváltozott, amint a KILIÁN-család is lassankint megmagyarította üzleti politikáját.

A budai könyvkereskedelem legszámottevőbb tényezői DIEPOLD FLORIDUS és LINDAUER JÁNOS voltak, akik társasüzletet tartottak fenn. Egyetlen ismert katalógusuk 1786-ban jelent meg (*Catalogus novorum librorum juridico-historico-politico, physico-, mathematicorum et aliorum artium liberalium*). 178 lapon szakcsoportok szerint (Authores classici, Briefsteller, Chymische Bücher, Comödien etc.) sorolja fel a könyveket melyek sorában egyetlen magyar könyvet sikerült találni a következő cím alatt: „*Graf von Waltron oder die Subordination. Bamberg, 1777— ungarisch. Pressburg 1781.*“ amivel szemben a KÖNYI JÁNOS fordítása Pesten jelent meg 1782-ben.

DIEPOLD és LINDAUER utóbb különváltak, DIEPOLD Budán maradt, LINDAUER pedig Pesten szerzett könyvkereskedői jogosítványt. DIEPOLD üzlete a LINDAUER kiválása után nagyon szerény lehetett, amint ezt fennmaradt egyetlen katalógusa (*Bey Diepold Floridus sind nebst andern neuen Büchern, Landkarten und illuminirten, wie auch Silberstich, verschiedene Prospekte, Bildern auch nachstehende zu haben*) tanúsítja, amely mindössze 14 számozatlan lapot tartalmazott s klasszikus írók művein kívül (*Collectio auctorum classicorum*) hazai latin nyelvű tudományos munkákat is kínált eladásra, mint KATANCSICS: *Dissertatio de columna milliaria*, SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum*, HUSZTY: *Juris prudentia*, PRAY: *Historia Hungariae*, SCHWARTNER: *Diplomatica*, KOVACHICH: *Merkur* Jg I—II. stb. DIEPOLD vállalata mindvégig szerény maradt, de 1812-ben még fennállott, tehát jól megalapozott üzlet volt.

LINDAUER vállalata számára nagy előnyt jelentett, hogy a müncheni LINDAUER JÓZSEF könyvkereskedő testvére volt, akinél korlátlan hitelt élvezett. Képzett könyvkereskedő volt, amint ezt 1792-ben kiadott katalógusa (*Catalogus veterum ac novorum compactorum librorum*) tanúsítja, amely 45 lapnyi terjedelemben nagy árengedménnyel ajánlja az eladásra szánt könyveket (um mehr als die Hälfte herabgesetzt sehr billige Preise verkauft werden) s a feltüntetett árakból még külön 10 százalék engedményt ajánl (es werden doch diesen resp. Herrn Büchlerliebhabern 10% eingestanden) a vevőknek. A hirdetett könyvek túlnyomórésze német, de

hazai latin nyelvű munkák is találhatóak a katalógusban, mint *Cellarü Ciceronis orationes. Debrecini, 1767*, BENYÁK: *Sermocinaciones. Pest, 1779*. PERGHOLD: *Apologetici libri. Budae 1763*, többnyire régi könyvek, amelyek terhéől szabadulni akart, azért kínálta olyan olcsó áron azokat. LINDAUER pesti vállalata rövid életű volt, 1795-ben már bezárták az üzletet s a csőd eljárás során felvett leltár arról tesz tanúságot, hogy magyar könyveket is tartott raktáron, amelyekre csupán az utolsó időben lehetett tekintettel, mert az újabb irodalom termékei voltak (SZEITZ LEÓ: *Magyar és Erdélyországnak történetei. (1793)*, ALEXOVITS VAZUL: *A könyvek szabados olvasásáról (1792)*, *Erdélyi játékos gyűjtemény (1793)*, WEISSE: *Gyermekek barátja (1794)*, MENDELSON: *Fédon (1793)*, VESZPRÉMI: *Magyarországi öt különös elmékedések (1795)*, WIELAND: *Araspes (1794)*, MILTON: *Joseph eladattatása (1795)*, DÁLNOKI LÁSZLÓ FERENC: *A materialisták vallásának leírása (1795)* stb.

LINDAUER csődtömegét 1804-ben mossóczi INSTITORIS GÁBOR könyvkötő szerezte meg, akitől fia KÁROLY örökölte, aki egy ideig a lipcsei WOLF FÜLÖP szolgálatában állott. INSTITORIS KÁROLY már 1814-ben csődbe jutott s a csőd eljárás folyamán felvett üzleti leltárból megállapítható, hogy a hajdani német könyvkereskedés teljesen magyarrá lett, mert a leltár a következő csoportokat tünteti fel: magyar theologiai könyvek, magyar orvosi könyvek, magyar jogi könyvek, magyar történeti könyvek, magyar természettudományi könyvek, magyar philologiai könyvek, magyar paedagógiai könyvek, magyar költői munkák, magyar színművek és különfélék, a latin, német és más nyelvű munkák nincsenek a magyar nyelvűekhez hasonlóan csoportokba osztva. INSTITORIS KÁROLYT annyira bántotta az üzlet bukása, hogy már 1815-ben eltűnt Pestről s később úgy nyilatkozott egy évtizedes pesti szerepléséről, mint ami életének legszomorúbb emlékei közé tartozik.

Ha az előadottakhoz hozzávesszük, hogy német származású könyvkereskedőinken kívül a könyvkötők is németek voltak, akkor megértjük VITKOVICS MIHÁLY panaszait az idegenből bevándorolt könyvkereskedők ellen (*Tudományos Gyűjtemény 1821. évf.*), akik túlnyomóan német nyelvű könyvek terjesztésével foglalkoznak. S ha Pesten a német könyvkereskedők kezében volt a piac, annál inkább áll ez a pozsonyi könyvkereskedelemtől, amely földrajzi helyzeténél fogva sokkal inkább a német kultúra hatása alatt állott. Szinte kivétel számba mennek a könyvkereskedőkké lett idősebb és ifjabb KIS ISTVÁN, továbbá mossóczi INSTITORIS GÁBOR és fia KÁROLY, aki WOLF FÜLÖP lipcsei könyvkereskedő szolgálatából jött át Pestre, kiknek mindegyike mint kiadó és könyvterjesztő egyaránt érdemes munkása volt nemzeti kultúránk terjesztésének. Messze kimagaslanak ezek közül a két könyvnyomtató, LANDERER JÁNOS MIHÁLY és fia MIHÁLY, kik közül az utóbbi olyan áldozatkész terjesztője lett a magyar

nyelvű könyveknek, hogy „nemzeti könyvnyomtatónak“ merete magát nevezni. LANDERER könyvnyomtatói tevékenységének a színhelye még Pozsony, nyomtatványai terjesztésére azonban a pesti piacot használta fel, ahová a „mezővároskákban, de leginkább a falukban“ lakó magyar olvasóközönség rendszeresen feljárt a vásárok alkalmával, mint ez VITKOVICSNÁL olvasható. Ha LANDERER a pozsonyi piacra korlátozta volna tevékenységét, akkor német könyvkiadó lett volna belőle, mert a pozsonyi könyvkereskedelem teljesen a német kultúra szolgálatában állott.

Budapest, 1945. október 19-én.

GÁRDONYI ALBERT

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A **Képes Krónika** egy miniatúrájáról. A *Képes Krónika*, melyet feltehető készítési helye alapján legalább oly jogosan nevezhetünk *Budai Képes Krónikának*,¹ mint korábban őrzési helyét tekintve Bécsi-nek, miniatúráit, iniciáleit tekintve jelentékeny művészettörténeti forrás is, melynek kiaknázására a multban már több kísérlet történt. Több ízben megkísérelték kis képeit a középkori magyar építéztörténet számára értékesíteni, hiszen számos, azóta elpusztult, vagy lényegesen átépített templom képét is közli. Így a székesfehérvári bazilikáról két ízben is megemlékeznek, amint III. HENRIK SALAMONT visszahelyezi a magyar trónra (35 r. R iniciáléja), majd a bazilika RÓBERT KÁROLY korabeli égését ábrázolja (71 r. A iniciáléja). Ugyancsak két alkalommal ábrázolja a nagyváradi székesegyház is, első ízben mint építésénél SZENT LÁSZLÓ megjelenik (50 r. lap miniatúrája), majd — önhatalmúan, mert a szöveg említést sem tesz róla — mikor SZENT LÁSZLÓ tetemét vivő halottas kocsik megérkezik a templom elé (51. r. lap miniatúrája). Ezenkívül egy-egy kisebb miniatúrát szentel az óbudai Szent Péter prépostság alapításának (21. v. lap), a dömösi templom felszentelésének (53. v. lap) és a lippai templom alapításának (70. v. lap). Ezeket a templomokat ábrázoló kis képeket annak ellenére, hogy a *Képes Krónika* a XIV. sz. hatvanas éveinek végén készült, míg a felsorolt templomok, a lippai kivételével, a XI—XII. sz. folyamán épültek, építéstörténetük tárgyalásánál gyakran tekintetbe vették a multba, többnyire annak hangsúlyozásával, hogy a miniatúr nem a valóság szolgálai másolására törekedett. Sőt a magyar művészettörténetírás atyjára, HENSZLMANN IMRÉRE, nagy hatással voltak e kis képek, főként az árpádkori templomok négytornyúságáról vallott felfogásának kialakulásában, bár ő is tisztában volt azzal, hogy e miniatúrákban hiba lenne az említett templomok hiteles ábrázolásait keresni.²

Ha azonban az egyes iniciálékat és miniatúrákat összehasonlítjuk, azonnal feltűnik, hogy nemcsak a realizstikus utánzás, vagy reprodukálás, de még az utánzásnak szándéka is távol állott miniatúráinktól. Elegendő összevetni a székesfehérvári bazilikát ábrázoló két miniatúrát, hogy kételyeinkben megerősödjünk. Mindkettőn négytornyos, félköríves szentélyű, gótiqus támpillérű templomot látunk, de míg a XI. századi jelenetnél a magasba emelkedő templomtest egyhajós csarnoktemplomra utal, a XIV. századi égést ábrázoló iniciálé háromhajós, bazilikális elrendezést mutat teljesen elűtő ablaktengely elosztással.

Kétségtelen tehát, hogy ezeket a templomábrázolásokat építéstörténetileg alig, vagy csak nagy óvatossággal szabad felhasználni. Kétséges az is, hogy nagy általános megfigyelésekre alkalmasak-e? Így HENSZLMANN IMRÉNEK az Árpád-kori templomok négytornyúságáról szóló elméletét a feltárások nem erősítették meg, bár a miniatúr valamennyi templomot négy saroktoronnyal

¹ A Krónika elkeresztelését legutóbb javasoltam: *Budai Képes Krónika*. Budapest I. évf. 3. sz.

² HENSZLMANN: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa. Leipzig 1873. 52. l.

ábrázolta. Per analogiam nagy óvatossággal kell tehát fogadnunk HORVÁTH HENRIKnek azt a hipotézisét, hogy a Krónika templomábrázolásainál a kereszt-hajó hiánya a valódi építési helyzetet tükrözi.³ Bár ezt a feltevést nagyban alátámasztja az a körülmény, hogy Árpád-kori templomaink java kereszthajó nélkül épült, kétséges azonban, hogy a miniátor részéről szabad-e feltételeznünk ily tudatos megfigyelő és ábrázoló szándékot.

Maradt azonban a *Képes Krónika* miniatúrái között egy, a nagyváradi székesegyház építését ábrázoló, melynek hitelességében — nem az építészeti formákat és részleteket, hanem magát az építési munkát — eddig nem kételkedtek, sőt a középkori magyar művészet egyik legjobb kutatója, HORVÁTH HENRIK, messzemenő következtetéseket is fűzött hozzá.⁴ Ez a kis írás részben az ő megfigyeléseinek helyesbítését célozza, részben pedig rá szeretnék mutatni a miniatúra forrására is.

A Krónika 50. r — vagy az új számozás szerint 101. — lapján SZENT LÁSZLÓ jelenlétében építik a váradi székesegyházat, melynek alapítását is a lovagkirállyal hozza kapcsolatba a krónika. A miniatúra jobb oldalán áll SZENT LÁSZLÓ, koronás, glóriás fejvel, két udvari ember kíséretében. Előttük az épülő székesegyház; támpilléres szentélye már kész, sőt egyik mérművel díszített északi ablaka is. Emelődarú szállítja a munkahelyre a megdolgozott kváderköveket, melyeket egy kőműves a templom északi oldalfalára helyez. Az előtérben egy munkás dolgozik. HORVÁTH HENRIK szerint — aki e jeleneteket részletesen fejtegeti — kőfaragó dolgozik SZENT LÁSZLÓ és kísérete előtt. A szegélyek lefaragása után, szerinte a munkás a kőlap közepe felé halad, ahol az eltávolítandó réteg fehér köralakú, világosabb színű folt alakjában látható. Az illusztris szerzőnek is feltűnt, hogy ez a kőfaragási eljárás a krónika keletkezési idejében meglehetősen kezdetleges volt, sőt azt is felemlíti, hogy a Halászbástya Kömlektárában őrzött XIV. század közepi darabokon (tehát a *Képes Krónika*-val közel egyidős kőfaragványokon) egészen más kőmegmunkálási mód figyelhető meg. Annál feltűnőbb ez a primitív kőfaragási eljárás, mert ugyanakkor az épülő székesegyház mégoly sematikusán visszaadott részletformái is az érett gótikára utalnak, és a miniatúra hangsúlya nem is annyira az architektúrán, mint a „kőfaragási“ jeleneten van.

E látszólagos ellentmondás könnyen áthidalható, ha a miniatúra ikonográfiai mintáját megkeressük, amivel a munkajelenet helyes értelmezésére is mód nyílik.

A középkori festett kéziratokban, elsősorban bibliákban általában három építési jelenetet találunk. Ádám és Éva a paradicsomból való kiűzetésük után házat építenek maguknak; Noé és fiai bárkát építenek és végül a babiloni torony építése. Annak illusztrálására, hogy ezt a három építési jelenetet mint komoly építési munkát fogták fel az egész középkoron át, talán elegendő idézni KÉZAI mellett, aki részletesen leírja az épülő tornyot, MOLNÁR JÁNOS jezsuita atya 1760-ban megjelent *A Régi Jeles Épületekről kientz Könyvei* c. munkáját, melyben egy fejezetet Noé bárkájának szentel, egyben pedig Babilon Tornyáról értekezik.

A XI. századtól kezdve a Bábeli torony építését, vagy szétrombolását, vagy mindkét jelenetet megtaláljuk festett bibliáinkban. Rendszerint építés közben ábrázolják. A sokszögletű torony legfelső emeletén folyik a munka. Emelődaruk

³ HORVÁTH H.: Budai kőfaragók és kőfaragójelek, Bp. 1935. 86. l.

⁴ HORVÁTH H.: id. m. 18. l.

szállítják fel a megdolgozott kváderköveket és serény kőművesek rakják a falat. A torony aljában pedig egész kőfaragó-, építőműhely foglalatoskodik. Követ faragnak, mészet oltanak, habarcsot készítenek, vagy kifaragott kvádereket horodának a magasba, vagy emelődarukon emelnek a munkahelyre. A középkori építő munka szempontjából ezeknek a miniatúráknak nagy jelentősége van, mert a miniatör, mégha nem is volt hozzáértő, több-kevesebb hűséggel adta vissza az egyes munkaeszközöket.

Ha már most néhány ilyen miniatúrát összehasonlítunk a *Képes Krónika*-nak a nagyváradi székesegyház építését ábrázoló képével, feltűnő azonosságra, közeli rokonságra bukkanunk. Így a *Hortus Deliciarum*, HERRAD VON LANDSBERG apátnő XII. sz. kódexének 27. lapján az egyik munkás, hasonló szerszámmal, mint a *Képes Krónika* jelenetén, mészet olt.⁵ A zürichi krónika (cod. Rh. 15.) egyik lapján (fol. 6 v.) a *Képes Krónika* miniatúrájához hasonló módon ábrázolja a kváderköveket emelő darút.⁶ A fuldai világkrónika (cod. Aa. 88.) fol. 16. lapján ugyancsak a bábeli torony építésével kapcsolatban még érthetőbben láthatjuk viszont a mészet oltó munkás szerszámát és munkáját.⁷ Ebből a szempontból különösen instruktív a *Donaueschingeri Világkrónika*nak (cod. 79.) 11. foliója, melyen ugyancsak kapával dolgozik egy mészet oltó munkás.⁸ Végül említsük fel RUDOLF EMS stuttgarti világkrónikáját, mely megközelítően a *Budai Képes Krónikával* egyidőben készült (1383). Itt a bábeli torony építését ábrázoló képen a torony és annak legfelső emeletén emelődarúkkal dolgozó munkások a főszereplők. Mellette azonban az építőmunka minden fázisára találunk munkásokat, többek közt egy kapával mészet oltó is. Ezen a miniatúrán a meszegődör elhelyezése is hasonló a szóban forgó magyar miniatúrához.⁹

A *Képes Krónika*nak a nagyváradi székesegyház építését ábrázoló miniatúrája tehát minden bizonnyal a világkrónikák és bibliák bábeli torony építését ábrázoló képeire megy vissza, azoknak lerövidített, leegyszerűsített változata. SZENT LÁSZLÓ előtt folyó jelenet pedig nem valami elavult kőfaragási eljárás ábrázolása, hanem az építési munka egy másik nem kevésbé jelentős fázisát, mészoltást, vagy éppen habarcskészítést ábrázol, ami ikonográfiailag szintén szerves része már a XII. századtól kezdve a bábeli toronyt ábrázoló miniatúráknak. Azt talán fölösleges is megjegyezni, hogy az itt elmondottak merőben ikonográfiai vonatkozású megfigyelések, amik egyáltalán nem érintik a *Képes Krónika* művészi származásának kérdését.

Dercsényi Dezso

Segeth Tamás emlékkönyvének magyar vonatkozásai. A *Biblioteca Vaticana* XVI. századi gyűjteményében akadtam rá a skót származású SEGETH TAMASnak bőrkötéses emlékkönyvére. A 14×16 cm nagyságú, 125 számozott lapból álló, Vat. Lat. 9385 jelzésű vatikáni kincsről először BAUMGARTEN tett említést a *Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte* V. Band. 1892, 88. lapján. Ezt ismertette nálunk HEINRICH GUSZTÁV „Régi emlékkönyv” című rövid beszámolójában az *Egyetemes Philológiai Közlöny* 1893. XVII. évf. 233. lap-

⁵ STRAUB és KELLER 1898-as strasburgi kiadása.

⁶ Képet közli: JERCHEL H.: Die Bilder der Südwestdeutschen Weltchroniken des 14. Jahrhunderts. Zeitschrift für Kunstgeschichte. N. f. II. 1933. 381. l. 2. kép.

⁷ JERCHEL H.: id. m. 385. l. 7. kép.

⁸ JERCHEL H.: id. m. 397. l. 18. kép.

⁹ LACROIX EMIL: Die Mittelalterlichen Baugerüste. Deutsche Kunst- und Denkmalpflege. 1934. 10. sz. 220. l. 216. kép.

ján. Mindkettőt megjegyezték, hogy a 38. és 91. bejegyzést magyar kéz írta. Az első ugyanis THÖKÖLY ISTVÁNTÓL, a másik C EGLÉDI JÁNOSTÓL való. BAUMGARTEN és HEINRICH közölték ugyan THÖKÖLYnek SENECÁTÓL vett idézetét, de C EGLÉDI HÉBER sorait egyikük sem tudta megfejteni.

Más vonatkozásban tárgyalt az emlékkönyvről FLORIO BÁNFI az *Archivio Storico per la Dalmazia* című folyóiratban 1938, XXVI. évf. 322. lapon „*Marino Ghelardi da Ragusa e Tommaso Segeth da Edimburgo*” címmel. De cikkében külön nem tért ki a két magyar diák emléksoraiba.

A féltve őrzött vatikáni kézirat első lapján a következő mondat olvasható: „*Thomae Segethi Scoti collectio plurimum erga ipsum amicitie monumentorum a viris Illustr. scripta*”. SEGETH barátai valóban a XVI. század leghíresebb humanistái voltak. Annál figyelemreméltóbb, hogy az emlékkönyv írói között két magyar diákot is találunk. Az egyik — mint előbb említettem — THÖKÖLY ISTVÁN, a másik C EGLÉDI JÁNOS.

THÖKÖLY 1600-ban ment Páduába a heidelbergi egyetemről. Itt ismerkedett meg SEGETH TAMÁSSAL. Az album amicorum 46. lapja őrizte meg barátságuk emlékét. THÖKÖLY azzal kedveskedett humanista társának, hogy emlékkönyvébe SENECA mély tartalmú gondolatait jegyezte fel: „Nulla est maior victoria, quam vitia domuisse. Innumerabiles sunt qui verbos [!] qui populos habuere in potestati [!], paucissimi qui se. Stephanus Teokeli Baro in Kesmark, Ungarus scribebat 8. decembr. Anno 1600.” Mind a „potestati”, mind a „verbos” szavak használata arra enged következtetni, hogy THÖKÖLY nem volt otthonos a latin grammatikában. BAUMGARTEN a „verbos” helyett önkényesen „urbes”-t ír.

Sokkal nagyobb meglepetést jelentett számomra C EGLÉDI JÁNOS páduai diákunk bejegyzése. Nevével először 1907-ben találkozunk a juristák anyakönyvében. Tudása és tekintélye egyre növekedett, 1599-ben már címere és neve is felkerült az Universitas falára. Az emlékkönyv 119. lapja nemcsak arról tesz tanúságot, hogy C EGLÉDIT meleg barátság fűzte SEGETHHEZ, hanem arról is, hogy komoly eredményt ért el a héber filológiában. Barátjának könyvébe ugyanis zsidó nyelven írta a következő sorokat: „Sokan elismerik nagy kiválóságodat és ezért vésik be szeretetüket könyvedbe, s velük ime írok én is, kifejezvéen ezzel azt, hogy kész vagyok érted megtenni mindent, mit lelked kíván. Békesség”. A héber betűkkel írt szöveg után latin mondat következik. „In memoriam tui nominis scribebat haec Venetiis in patriam saluturus [!] (rediturus?) Joan. Cegletius Ungarus 7 Decembr. 600”.

A héber emléksorokat UMBERTO CASSUTO, a római állami egyetem semita filológusa fordította le FLORIO BÁNFI részére és megjegyezte, hogy C EGLÉDI JÁNOS még nem ismerte teljesen a héber nyelvtani sajátosságokat. Ugyanez a véleménye SZENTIVÁNYI RÓBERT professzornak is. Az 1946. évben Rómában tartózkodó APISDORF bécsi egyetemi tanár C EGLÉDI soraiban a középkori héber beszéd és írásmód hatását vélte felfedezni.

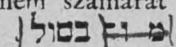
THÖKÖLY és C EGLÉDI emléksorai önmagukban véve nem sokat mondanak. Jelentőségük azonban egyre szembetűnőbb lesz, ha közelebbről vizsgáljuk SEGETH TAMÁS páduai tartózkodását és humanista szerepét. A skót SEGETH ugyanis VINCENZO PINELLI páduai humanistának volt titkára és mint ilyen szoros barátságot tartott fenn a *Pinelli-akadémia* nevezetes férfiaival.¹ Ezek közül megemlítem SARTI, LORENZO PIGNORIA, SCALIGERO, FRANCESCO MUSSATO, SPÉ-

¹ PINELLI magyar kapcsolatait érintettem: „A Clusiusnál található magyar nővénynevek kérdése” c. cikkemben. Magyar Nyelv, 1948, XLIV. 69. l.

RÓNE SPERONI, TORQUATO TASSO, GIULIANO DE MEDICI, CARLO BORRAMEO, SIGONIO és PAOLO MANUZIO humanisták nevét. Ezzel a tudományos körrel jutott kapcsolatba THÖKÖLY ISTVÁN és Ceglédi János. Ha szem előtt tartjuk ezt a művelődéstörténeti háttérrel, akkor a különben érdektelennek tetsző emlékkönyvi bejegyzések új megvilágításba kerülnek. A kérdés gyökeréről, a páduai akadémiák Magyarorszáig terjedő befolyásáról később tárgyalok. Céлом most mindössze az volt, hogy az eddig megfejtés nélkül hagyott héber emléksorokat magyar fordításban közöljem, másrészt rámutassak a magyar humanizmusnak eddig még fel nem kutatott forrásaira, melyek közül most csak a *Pinelli-akadémiát* érintettem.

BARLAY SZABOLCS.

Szamár|létra. Egy középkori kolofón-fordulat magyarázata. A magyar *szamár|létra* szólás jelentése kétségtelen: automatikus előrejutás a hivatali ranglétrán, amihez nem kell semmiféle szellemi képesség. A szólás eredete azonban nincs tisztázva, magyarázatával eddig szótáraink és kutatóink — amint MELICH JÁNOS professzor és FOKOS-FUCHS DÁVID igazgató szíves közléséből tudom — nem is próbálkoztak. Az alábbiakban, úgy gondolom, sikerül a szólást megmagyaráznom, az eredete felé vezető utat megvilágítanom és tárgytörténeti háttérrel megrajzolni.

A XIII. század utolsó harmadától kezdve a XVI. század végéig németországi,¹ majd franciaországi² és olaszországi³ héber kéziratokban — sőt egy Magyarországra elvetődött cseh eredetű héber kéziratban is⁴ —, később héber nyomtatványok kolofónjaiban nagyon gyakori kitétel a következő: „Befejeztett. A másolónak ne essék baja soha, amíg fel nem megy a szamar a létrán, amelyről Jákob ősapánk álmodott“.⁵ Elvértve — s a szólás eredeti értelmét elhomályosítva — más állatok is szerepelnek: teve, elefánt, ökör, juh, oroszlán, sült kappan⁶ stb. Három kézirat meg is ábrázolja a szamarat, amint fel akar jutni a létrára.⁷ Egyikük, amelynek fényképét közöljük a milánói Ambrosiana egy Szentírás-kéziratából (Cod. Milan. Nr. 7.), Jeremiás X. 16.-nál (216a) a következő szöveg kíséretében látható: „Erősödj és erősödjünk. A másolónak ne essék baja. Jehúda másolót és családját ne lehessen megszámolni sokasága miatt. Ő (a másoló) Oroszlánnak neveztetik, örökké éljen, s menekedjék meg minden bajtól, amíg fel nem jut a tehen lépcsőfokokon a mennyezetig“. A képen azonban az illusztrátor nem tehenet, hanem szamarat rajzol, amint a lépcsőfokra akar lépni. Azt is írja alája héberül: (szamar a létrán).⁸

¹ ZUNZ: Zur Geschichte und Literatur. Berlin, 1845. 207.; u. a.: Ges. Schriften. III. Berlin, 1876. 77—78.

² M. STEINSCHNEIDER: Vorlesungen über die Kunde hebräischer Handschriften.³ Jerusalem, 1937. 48—49.

³ BLAU LAJOS, MZsSz. XVIII. 1901. 184.

⁴ KOHN SÁMUEL: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kézíratai. Budapest, 1877. 21. Nr. VI. (Magyar Könyvszemle. II. 1877. 99.)

⁵ A. M. HABERMANN: Toldot hászéfer háivri. Jerusalem, 1945. 20., 22., 23., 25., 77. L. hozzá SCHJEIBER, az ORE Értesítője. 1947. jún. 46. l.

⁶ CARLO BERNHEIMER: Paleografia Ebraica. Firenze, 1924. 151., 253—254., 278., 394., 395.

⁷ D. KAUFMANN: Ges. Schriften. III. Fr. a/M., 1915. 176.; A. BERLINER: Ges. Schriften. I. Fr. a/M., 1913. 17. v. ö. hozzá S. POZNANSKI, REJ. LXVII. 1914. 157.

⁸ Codices Hebraici Bibliothecae Ambrosianae. Descripti a Carolo Bernheimer. Florentiae, MDCCCXXXIII. 9—10.

Ezt a szólást többen értelmezték. Általában azt hitték,⁹ hogy a másolónak a lehetetlenség kifejezésére alkotott *önkéntes* hasonlata: a szamár sohasem juthat fel a létrára, tehát a másolónak sohasem eshetik baja. Gyakran a lehetetlenség érzékeltetésére használt talmudi példaszóval hozták kapcsolatba. R. SÉSET (III. század) mondta R. AMRAMNAK: „Te bizonyára Pumbeditából való vagy, ahol átviszik az elefántot a tű fokán“ (Bába Mecia 38b). RÁBÁTÓL (IV. század) származik a mondás egy másik változata: „Nem mutatnak be az embernek (álmában) sem aranyból való pálmát, sem elefántot, amely átmegy a tű fokán“ — azaz, ilyesmire senki sem gondol napközben, tehát nem is álmodik felőle éjjel (Berácho 55b). Ezt a közmondást az Evangélium (Máté XIX. 24.; Márk X. 25.; Lukács XVIII. 25.) tevére változtatva népszerűsítette.¹⁰ A Kórában (VII. 38.) ez az egyetlen egyenes idézet az Új Testamentumból.¹¹

Közelebbi párhuzama, sőt forrása azonban megtalálható az aggadában, a zsidó folklorisztikus anyagban. A négy lehetetlenség gyakran kívánczik itt a következő sorba: „Négy dolgot mondtak a bölcsek: ahogyan az ember fehérre tudja mosni a zsákot, úgy lehet tudást találni a bárgyuknál; *ha felmegy a szamár a létrára, akkor találsz értelmet a balgáknál*; ha megfér a gödölye a párduccal, akkor fér meg meny az anyósával; s ha fogsz találni teljesen fehér hoflót, akkor lelsz egy rendes asszonyra is“.¹² A második, bennünket érdeklő pont New York, 1915. 171., 510. Romlott szövege olvasható: REJ. LXX. 1920. 146. néha módosul s a balgák helyett mosók, asszonyok,¹³ fiatalok¹⁴ szerepelnek. HAJ GÁON (939—1038) még néhány magyarázó szóval is tisztázza az értelmét: „azaz: nem lehetséges ez, amint nem lehetséges amaz sem“.¹⁵

A közmondás a zsidóktól eljutott az arabokhoz is, ahol egészen hasonló alakban van meg: „Amíg meg nem őszül a holló s fel nem megy a szamár a létrára“¹⁶ Aleppo lakóiról csodálatos és hihetetlen dolgokat meséltek. Ezért járhatta róluk a következő arab közmondás is: „Aleppóban a szamár fel tud mászni a létrára. Itt a szamár és itt a létra!“¹⁷ Ide vonható a következő adat is: AL-MUKTAFÍ, bagdadi kalifának (X. század elején) volt egy tornya, amelyet Kubbat al-himár-nak (szamár kupolájának) neveztek, mert spirálszerű feljárt

⁹ R. WISCHNITZER—BERNSTEIN, Jahrbuch für Jüdische Geschichte und Literatur. XXX. 1936. 92—93.

¹⁰ STRACK—BILLERBECK: Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. I. 1. München, 1922. 828.

¹¹ Szellemes, de téves értelmezését említi ERIC F. F. BISHOP: The eye of the needle. The Moslem World. XXXI. 1941. 354—359. E szerint *καμηλος* tevé, *καμυλος* horgonykötelet jelent. A kettőt felcserélték. A szólás eredeti alakja ez lett volna hát: „Könnyebb a horgonykötélnék a tű fokán átjutni, hogynem a gazdagnak az Isten országába bejutni“. A talmudi forrás bizonyítja, hogy a tevé-olvasat a helyes. A Kórá-kommentátorok között is van, ki így értelmezi (Ibn Miqsam). Lásd ARTHUR JEFFERY: The Qur'ân readings of Ibn Miqsam. Ignaze Goldziher Memorial Volume. Budapest, 1948. 37.

¹² Chuppát Elijáhu; Pirqé Rábbénu Háqqados; I. EISENSTEIN: Ocar Midrásim.

¹³ BRÜNO ITALIANER: Die Darmstädter Pessach-Haggadah. Textband. Leipzig, 1927. 26., 191., 211.

¹⁴ Ocar Hageónim. V. 2. ed. B. M. LEWIN. Jerusalem, 1932. 32.

¹⁵ U. o.; a közmondás középkori zsidó utóéletére I. S. LIEBERMANN: Shkiin. Jerusalem, 1939. 17., 98.

¹⁶ ELIESER BEN JEHUDÁ: Thesaurus Totius Hebraicitatis. III. 1911. 1617. 2. j.

¹⁷ A. SOCIN: Der arabische Dialekt von Mösul und Märdin. ZDMG. XXXVII. 1883. 203. Nr. 631.

vezetett benne, tehát könnyű volt oda feljutni; még egy számár is felmászható volna rá, ami rendszerint lehetetlen dolognak számított.¹⁸ Olyan egyszerű lépcsőről van szó bizonyára, amelyre az ész nélkül szűkölködő számár is felmehetett.

Itt már egészen közel jutottunk a mi szólásunkhoz: a számléltra a hivatali előrejutás olyan módja, amihez semmi észbeli képesség nem kell. Még a számár is megjárhatná. Természetesen hiányzik a közbülső láncszem, amely magyar földre elvezette. Valószínűleg megvan latin kéziratok és könyvek záradékaiban is, innen vehette át a deákos műnyelv pap vagy vándordiák közvetítésével. Erre enged következtetni az a tény, hogy a régi magyar nyelv nem ismeri s feltehetőleg csak a XVIII. század végén, vagy a XIX. században kerül a magyar szóincsbe,¹⁹ ahol mindmáig népszerű, bár eredete és magyarázata feledésbe merült.

Scheiber Sándor

Zrínyi Miklós könyvjegyzeteinek kérdéséhez. ZRÍNYI MIKLÓS sajátkezűleg írt könyvjegyzékének *Politici* csoportjában szerepel VIRGILIO MALVEZZI *Discorsi sopra Cornelio Tacito* (Venetia, 1635) című műve.¹ A XVII. századi olasz államrezon irodalomnak ez a terméke a nagy magyar író kedvelt olvasmányai közé tartozott. Ezt részben ZRÍNYINEK a könyvbe beírt számos jegyzete, részben a *Vitéz Hadnagy* és MALVEZZI munkája közt fennálló szoros kapcsolat bizonyítja. E rövid közleményben mindössze ZRÍNYI könyvjegyzeteinek kérdéséhez kívánok néhány adalékot szolgáltatni és ezért a *Vitéz Hadnagy*-ban talált MALVEZZI átvételekre ezen a helyen részletesen nem térek ki.

A költő kezétől származó igen érdekes bejegyzések megvizsgálása bepillantást enged majd abba, hogy mikép olvasott, hogyan használta könyveit a XVII. század legnagyobb magyar írója. A Zrínyi-könyvtár egyik megmaradt kötetében sem találunk annyi jegyzetet, mint ebben a könyvben, sőt ez az egyetlen mű, melybe írónk nemcsak a sorok közé, vagy a lapszélre írt rövid megjegyzéseket, avagy pedig a kötet elejére, illetve végére emlékeztető utalásokat, hanem többé-kevésbé összefüggő szöveget is feljegyzett. A könyvjegyzetek kiadója, DRASENOVICH MÁRIA ez utóbbiról azt állítja, hogy „valóságos kis államelmélet körvonalait tartalmazza”.² A könyv szövege és a jegyzetek közötti összefüggés tisztázása után azonban ezt a véleményt módosítani kell.

VIRGILIO MALVEZZI 1595-ben született bolognai patricius családból. Életének legnagyobb részét a spanyol abszolutizmus szolgálatában töltötte, eleinte mint katona a milánói kormányzó mellett, később pedig a madridi udvarnál, ahol államtanácsosi rangban fontos diplomáciai és politikai megbízatásokat kapott. Végül udvari történetíróvá nevezték ki. Betegsége miatt azonban hazatért Bolognába, ahol 1653-ban halt meg. TACITUS szövegére írt discursusai 1622-ben 27 éves korában jelentek meg először. ZRÍNYI tulajdonában a mű 1635-ben megjelent második kiadása volt meg.³

¹⁸ GOLDZIHNER: Mélanges judéo-arabes. REJ. XLIII. 1901. 9.

¹⁹ A M. Tud. Akadémia nagyszótárának hozzáférhető dobozaiban, amelyeket SÁGHI ISTVÁN tanár úr segítségével használhattam, nem találtam meg.

¹ *Bibliotheca Zrinyiana*. Wien, 1893, 65.

² DRASENOVICH MÁRIA: Zrínyi Miklós könyvjegyzetei. Pécs, 1934, 18.

³ Notizie degli scrittori bolognesi raccolte da Giovanni Fantuzzi. Tomo Quinte. In Bologna 1786, 176.

MALVEZZI nem tartozott a nevezetesebb államrezon-írók közé. Alapvető munkáikban MEINECKE egyáltalán nem, TOFFANIN pedig csak futólag említi. CROCE azonban későbbi, ZRÍNYI által nem ismert munkái alapján az olasz barokk irodalom egyik jellegzetes alakjaként mutatja be.⁴

ZRÍNYI MALVEZZI könyvébe részben a szöveg mellett tett rövid megjegyzéseket, részben pedig a kötet elejére írt hosszabb szöveget. A nyomtatott szöveg mellé írt jegyzetek túlnyomó része nem más, mint a szerző által tárgyalt politikai vagy hadtudományi kérdések példatárának megfelelő magyar történeti példákkal való kiegészítése BONFINI, vagy ISTVÁNFI alapján. Ezek a megjegyzések semmiben sem különböznek azoktól, melyeket ZRÍNYI többi könyvei lapjainak szélére írt. Néhány jegyzet azonban első pillanatra érthetetlen utalásokat tartalmaz: „retro vide 11“, „caso vide 8: avanti“ stb.⁵ Ezek a jelzések, miként az alábbiakból majd kiderül, a kötet elején található szövegre vonatkoznak.

A könyv elején, öt tiszta lapon, több bekezdésre tagolt részben latin-, részben magyarnyelvű szöveget olvashatunk.⁶ A feljegyzéseknek MALVEZZI szövegével való összevetése alkalmával kitűnt, hogy az — általános politikai kérdéseket tárgyaló — első bekezdések nem mások, mint az olasz író egy-egy discursusának tömör kivonatai.

Az első bekezdés pl. a legszorosabb összefüggésben van MALVEZZI első értekezésével, melyben a szerző ARISTOTELES-re támaszkodva előadja, hogy az államformák miképpen változnak, hogy a városok miért a királyi hatalom alatt keletkeznek, valamint, hogy milyen körülményekre kell tekintettel lenni a városalapításoknál.⁷

ZRÍNYI a királyi hatalom kezdeti szükségességének hangsúlyozásával kezdte jegyzetét, melyben ARISTOTELESnek MALVEZZI által idézett szavai csengenek vissza:

MALV. (ARIST.) „Propter paucitatem enim hominum non erat magnus numerus mediocrium, itaque pauci cum essent, multitudinem, et institutionem, magis ferebant ab aliis gubernari.“

ZR. „Imo reses quare, propter paucitatem hominum magnorum ingeniorum quia in primis quando R[es] Pae [publicae] esse incipiunt non multi sunt magni ingeni homines.“

Mikor ZRÍNYI ezt leírta, emlékezett a discursus elejére is, ahol MALVEZZI ARISTOTELES-idézetek alapján az államformák változásáról értekezett. ARISTOTELES egyik idézett megállapítását logikusan hozzákapcsolta az előbbi gondolathoz:

MALV. (ARIST.) „sed cum postea contingeret ut plures pari virtute reperirentur, non amplius tollerarent Regem, sed commune quiddam querentes, Respublicas constituere.“

ZR. „quando p[ost]stea rem publicam fecerunt quare, quia plures et magni ingeni homines ideoque non volebant cedere unus alteri rem publicam constituerunt.“

⁴ F. MEINECKE: L'idea della Ragion di Stato nella storia moderna. Firenze, 1942; G. TOFFANIN: Machiavelli e il „Tacitismo“. Padova 1921. 163, 221; B. CROCE: Storia della età barocca in Italia. Bari 1929. 143—55.

⁵ DRASENOVICH id. mű 65.

⁶ DRASENOVICH id. mű 38—40.

⁷ MALVEZZI id. mű 1—7.

A fenti elemekből született ZRÍNYI jegyzetének rendkívül világos első része. A bekezdés második és egyben utolsó mondata így szól:

„NB Roma, qui neque adeo mare est ut ab hostibus derepente invadi possit, neque procul ut negotiationibus et moris comoditatibus ege[at] ideo bonus est situs R. Pae.“

Említettem már, hogy értekezése végén MALVEZZI felsorolta azokat a követelményeket, melyeknek jó városalapításkor eleget kell tenni. Ezek közt szerepel az is, hogy a városnak nem szabad se túl messze, se túl közel lenni a tengerhez, mert ha messze van, akkor nehezzé válik a kereskedelem, ha pedig közel van, akkor könnyen megtámadható. A követelmények felsorolása után pedig LRVIVS alapján bemutatja, hogy ROMULUS mennyire jó helyet választott, mert Róma fekvése kielégíti valamennyi követelményt, a fentebb idézettel együtt, melyet ZRÍNYI érdemesnek tartott a feljegyzésre.

Írónk tehát logikusan és tömören foglalta össze MALVEZZI értekezésének legfontosabb gondolatait. Ugyanilyen második és harmadik bekezdése is, mely az olasz elmélkedő II., illetve IV. discursusának rövid kivonata.

Az első három bekezdés után azonban a könyv elejére írt jegyzetek jellege megváltozik. ZRÍNYI nem folytatta tovább a kivonatolást, hanem többnyire ugyanolyan megjegyzéseket írt ide — sorszámmal ellátva —, mint a könyv szövege mellé, vagyis magyar történeti példákkal szemléltette az olasz író egy-egy megállapítását. Ezekre vonatkoznak a nyomtatott szöveg mellett elhelyezett utalások, melyekből néhányat már idéztem. Lássunk ebből is egy példát.

MALVEZZI a 334. lapon ezt mondja: „E... buonissima ragione il tentar prima tutte le maniere, avanti che il Principe esponga la sua Maestà ne'tumulti“, amely mellé ZRÍNYI odaírta: „vide retro: 14“.⁸ A kötet elején lévő bejegyzések közt 14-es szám alatt valóban megtaláljuk MALVEZZI idézett tételéhez fűzött megjegyzését:

„Imre kiraly minden modon probalta az Andras őchene[k] vakmerőségét lechendesíteni de mind hiabo leven, mikor meg kellett volna vinia az őchevel az coronat az feiebe tette, be ment az oche taboraba, es ugy, mind az partosokat le chendessite. Imre k: eletinek első résziben 51 foliusban. (vide).“⁹

Érdemes még egy másik jegyzetet is kiemelnünk.

MALVEZZI egyik discursusában a nők kormányzásának hátrányairól értekezik.¹⁰ ZRÍNYI már a nyomtatott szöveg mellé feljegyzett egy erre a tárgyra vonatkozó BONFINI-idézetet, elől pedig 15—17. számok alatt szintén e kérdéshez fűzött megjegyzéseket ugyancsak BONFINI alapján. Mind a négy idézet, illetve utalás a III. decas I. könyvéből származik, mely MÁRIA uralkodását tárgyalja. ZRÍNYI tehát, mikor a női kormányzás káros voltáról szóló értekezést olvasta, egyidejűleg elolvasta BONFININEK azt a fejezetét, mely ehhez a kérdéshez kapcsolódik. Jellemző ez a tény elmélyedő és alapos tanulmányaira: elméleti olvasmányait mindig igyekezett összekötni a magyar történelem eseményeinek vizsgálatával.¹¹

⁸ DRASENOVICH id. mű 65.

⁹ Az utalás HELTAI BONFINI átdolgozására vonatkozik, mely ZRÍNYI könyvei közt szintén megtalálható. (*Bibl. Zrinyiana* 13.)

¹⁰ MALVEZZI id. mű. 165.

¹¹ A 15-ös szám alatti jegyzet így szól: „nezd meg az Zagrabi püspök oratioiot mit mond, az aszon kirolkodasarul (ibi) Bon dec = 3, l = 1 f = 351, u = 20 másik foliusionis n = 30.“ (Drasenovich id. mű 40.) A MÁRIA elleni összeesküvők ugyanis a zágrábi püspököt küldték KIS KÁROLYHOZ követként. BONFINI leírása szerint a püspök ott ékes beszédben esetelte a nőuralom káros következményeit, melyek a rendek egy

Valamennyi bemutatott példa bizonyítja, hogy ZRÍNYI könyvével eleven kapcsolatban volt. Nagy politikai és történeti érdeklődésére vall, hogy MALVEZZI könyve nemcsak olvasmány volt számára, hanem saját munkáihoz való előkészület is. Hiszen a *Vitéz Hadnagy*-ban az egykorú politikai és katonai irodalom tételeit magyar viszonyokra alkalmazva és magyar történeti példák-
kal is igazolva elsőnek írta meg magyar nyelven. Az előtanulmányok egy részét itt láthatjuk a MALVEZZI-kötet jegyzeteiben, amit legjobban az bizonyít, hogy mikor ZRÍNYI a tanácsosok meghallgatásáról szóló aforizmáját az olasz író hasonló tárgyú discursusának alapján írta, szövegébe beledolgozta azt a két magyar tárgyú példát is, melyet előzőleg MALVEZZI ezen értekezése mellé feljegyzett:¹²

Jegyzet. „Stephanus J[ósika] miser in carcerem detruditur quia Princeps prime eo capiendo sententiam dixit id... et alii omnes praetextendo eius sententiam ferunt I-li: 31 f: 715 n 50“

„Mattios k: eletiben 8 Resz: f 151. Friederich chaszar ellen valo tanach.“

AFOR. „Ir nekünk olyan példát Istváni is, az mi historicusunk, Lib. 31. fol. 715. nrø. 50. Mivel a fejedelem első vokсот ada Jósika István megfogására, minnyájan arra hajlának a több tanács is.

És lásd Bonfinium Part. 38. fol. 151. Mátyás király idejében Fridrik császár ellen való tanácsban ez is ilyen formán vala.“¹³

A fentiekből látható, hogy ZRÍNYI könyvbejegyzései méltók az irodalomtörténetírás fokozottabb figyelmére. A jegyzetek és a jegyzetelt könyv szövege közti összefüggések pontos tisztázása azonban elsőrendű feladat, amely megóv olyan elhamarkodott tettektől, mint a MALVEZZI értekezéseiből készített kivonatoknak ZRÍNYI kis államelméleteként való bemutatása.

KLANICZAY TIBOR.

Gönczi-énekeskönyv és Szenczi Molnár Albert zoltárainak ismeretlen kiadása 1703-ból. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Régi Magyar Könyvtárában RMK. I. 1667/a. jelzéssel a következő 12-ed rétű könyv található:

Sz. DAVID PROPHE | TANAK ékes Rythmusú | SOLTARI | VAL. | Es a' SOLTAROKBOL] szerzettett] DITSIRETEKKEL, ['s egyéb [Istenes ÉNEKEKKEL, [és HYMNUSOKAL] tellyes Könyv.] Ezek után vannak egy-né | hány áhitatos IMADSAGOK, [Melly most ujobban sok hibás | Verseknek jó rendbe való vétet | tetésekkel meg- jobbitván ki- | botsáttatott. | DEBRECZENBEN, | VINCZE GYÖRGY által. | 1703. Eszt. |

E könyv beosztása a következő: Az 1—69. lapokon „Ekes Rythmusú HYMNUSOK Az Esztendőtszaki Innepeknek Rendi szerint“ olvashatók;

részét arra készítették, hogy a trónt neki ajánlják fel. ZRÍNYI jegyzete tehát erre vonatkozik. Ez a rész azonban BONFINIÉL nem a 351. és következő lapon, hanem a 357. és 358. lapon található. A kiadó valószínűleg ZRÍNYI 7-esét olvasta 1-esnek és azért szerepel a jegyzet kiadásában a hibás lapszám. A *numerus*-t jelentő *n* helyett szereplő talán csak sajtóhiba.

¹² A jegyzetek és az aforizma rokonságára már DRASENOVICH is rámutatott a feljegyzések kiadásakor. Id. mű 44.

¹³ MARRÓ ÁRPÁD: Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Budapest, 1939, 184.

A végén négy számozatlan lapon MUTATO TABLA. Az utolsó lap alján az emlékeztető szótag („A' SOL“) mutatja, hogy a következő, új címlappal kezdődő rész, „A' SOLTAROKBOL VALO ISTENI DITSERETEK“ is az előzők folytatása (az 1—443. lapokon; utána II számozatlan lapon mutatótábla). Ezekhez hozzákötve találjuk:

A' SZENT | DÁVID | KIRÁLYNAK | [ES] PROFETANAK | Száz ötven | SOLTARI; | A' FRANCIAI nóták szerint MAGYAR ver | sékre fordítottak | MOLNÁR ALBERT | által. | Mellyek most ujjonnan ki-nyomtatattak | DEBRECZENBEN. | VINCZE GYÖRGY | által. M.DCCIII. |

Terjedelme 376 számozott lap; utána a zsoltárok betűrendes mutató táblája hat számozatlan oldalon. Ehhez járul 1—34. számozott lapon a „BUZGO IMADSAGOK Templombéli Gyülekezet előtt mondandó könyörgések“ című prózai rész. Ezt is emlékeztető szó kapcsolja a zsoltároskönyv utolsó lapjához. A kötet végén 24 számozatlan oldalon:

Kisdedeknek való | CATECHISMUS | [Az. az] Rövid Kérdések és Feleletek által való | TANÍTÁS; | A' Keresztényi Hitnek Fő Agazatairól. | (Melyet SIDERIUS JÁNOS néhai Tartzali Prédikátor irt.) |

Az eddigiekben leírt könyv, mely a *Gönczi-énekeskönyvet* és SZENCZI MOLNÁR ALBERT zsoltárfordításait tartalmazza, SZABÓ KÁROLY Régi Magyar Könyvtárában és SZTRIPSZKY HIÁDOR Adalékjaiban nincs felvéve.

A *Gönczi-énekeskönyvet* a debreceni nyomdász, VINCZE GYÖRGY 1700-ban is kiadta (RMK. I. 1553.). Ezzel a fenti kiadás, néhány helyesírási jellegű javítástól és szedési változtatástól eltekintve, általában egyezik. Eltérés csupán a 419—430. lapokon van, ahol a kiadó hét újabb éneket iktatott be és ezzel az új kiadás terjedelmét növelte. Az új énekek kezdősorai a következők: 1. Kegyes Jézus én imádságomra, hajtsd meg füled én kiáltásomra... (Bün Botsanatért való Ének. Nóta: Légy irgalmas Úr Isten.); 2. Én Istenem, sok 's nagy bűnöm lelkemet szorongatják...; 3. Kegyelmes Meg-váltó Irgalmas Úr Isten, most tenéked könyörgünk... (Nóta: Szent Dávid Próféta Éneklő.); 4. Oh mindenható Isten, ki a' te kegyességdből a' te szent Igédben, magadat megjelentéd... (Könyörgés az Istennek óltalmáért); Gondoskodjál ember a' te bűneidről, Isten ellen való számtalan vétkeodről... (Nóta: Olly buval bánattal az Enéás Kír.); 6. Nagy hálá-adással magasztaljad Istent óh én lelkem... (Reggeli. Nóta: Szent Dávid Próféta az.); 7. Most nyugosznak az Erdők, Emberi állat, és mezők, mind e' világ nyugszik. (Estveli.) — A két elsőt megtaláljuk a *Gönczi-énekeskönyv* 1691-i lőcsei kiadásában (RMK. I. 1410); egyébként ezek az énekek a XVI—XVII. századi énekeskönyveinkben nem szerepelnek.

MOLNÁR ALBERT zsoltárfordítása néhány apró helyesbítésen kívül mindenben megegyezik az 1699-i debreceni kiadással (RMK. I. 1536). A végén mindkettőben megtaláljuk a Buzgó Imádságokat, de az 1703-asban csupán kettő azonos az 1699-i kiadásával.

SIDERIUS JÁNOS katekizmusát is 1699-ben adta ki VINCZE GYÖRGY. SZABÓ KÁROLY bibliográfiai leírása alapján (RMK. I. 1537.) megállapítható, hogy a fenti kiadás ettől terjedelemben eltér.

A *Gönczi-énekeskönyv* és a MOLNÁR ALBERT-féle zsolnárfordítás 1703-as kiadása újabb bizonyítékot nyújt arra, hogy a XVI. század örökségének, a „zsolnárokból való isteni dicséretnek“ műfajának még a XVIII. század elején is van keletje: a régi énekeskönyveket újra kiadják, sőt bővítgetik, „megjobbítják“.

Közl.: DR. HOLL BÉLA.

A *Merkur von Ungarn* és az *Ephemerides Budenses* kapcsolatairól. XVIII—XIX. századi hírlaptörténetünk számos rövidéletű folyóirat és hírlap létezéséről számol be. Lelkes kezdeményezés, — hálás, érdeklődő, de kicsiny és szervesetlen olvasóközönség, — anyagi nehézségek, — a hatóságok akadékoskodásai, — apró kényszerszünetek, majd a végleges elhallgatás: íme, ennyiben foglalható össze e sajtótermékek élete és halála. Figyelmesebb vizsgálat után azonban lehetetlen összefüggést észre vennünk a különböző lapok időben egymáshoz közelálló kötetei között — s ennek felismerésével máris nagyobb, kevésbé szaggatott vonalakat húzhatunk meg sajtónk fejlődésének rajzában.

Különösen jól ismerhető fei ez az összefüggés az 1786—87-ben (valójában 1788 közepéig) megjelent *Merkur von Ungarn*, s az 1790 áprilisában megindult *Ephemerides politicae et Litterariae*, röviden *Ephemerides Budenses* között. A *Merkur* KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY havonta megjelenő lapja, tudományos folyóirat igényével, harcot ígérve a felvilágosodás ellenségei ellen; de a vállalt színvonalat elérni nem tudja, s iskolatörténeti adattárrá süllyed. Ezzel, s néhány — nem is nagyon merészen felvilágosodott — cikkével elérte azt, hogy közönsége elfordult a kezdetben szívesen fogadott folyóirattól, mely némi küzködés után feladta a harcot. — Az *Ephemerides Budenses* TERTINA MIHÁLY tanár és költő szerkesztésében indul útjára, melyen a nehézségek 1793 elején fogják megállítani; Tertina maga csak 1790 októberéig szerkesztője a lapnak.¹ A *Merkur* és az *Ephemerides* között felismerhető egység növeli szellemi életünk e két orgánusának jelentőségét; a kettő közötti különbség pedig a 80-as évek végén lefolyt politikai és társadalmi fejlődésre vet világot.

Mind a *Merkur*, mind az *Ephemerides* az akkor szokásos beköszöntővel indult meg. A *Merkur* „Entwurf einer Litterarzeitung für das Königreich Ungarn“ c. hosszadalmas bevezetése a következőket ígéri: meg fogja ismertetni olvasóit az ország tudományos és hivatali személyzetével; az iskolák tanítási anyagával és tankönyveivel; tudományos intézmények, tudományos, irodalmi és művészeti vállalkozások sorsával és eredményeivel; rövid dolgozatokat fog továbbá közölni „nevetséges, téves vagy káros beszéd- és cselekvésmódok ellen, előítéletek, babonás vélemények és szokások, képmutatás, bigottság, ostobaság, fanatizmus, a tudományos egyeduralom és zsarnokság ellen; s az ebből származó ártalmas álnokságok, csalárdságok, üldözések, a felvilágosodás akadályoztatása, s más bajok ellen“. Helyet kíván adni végül a lap a bel- és külföldi politikai híreknek: a belföldi politikai és társadalmi élet minden jelentős eseményét regisztrálni fogja, a külföldiekből azonban csak a legfontosabbakat: elsősorban azokat, amelyek a magyar és osztrák tartományok életére is hatást gyakoroltak.

Az *Ephemerides* Nuncium-a a *Merkur* programjának éppen ezt az utolsó, a gyakorlatban meg nem valósított pontját szélesíti ki, elsősorban kívánva fog-

¹ Az *Ephemerides* ismertetésére és további sorsára, valamint TERTINA életére ld.: WALDAPFEL JÓZSEF: A hazai hírlap és folyóiratirodalom történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1930. 73—88. l.

lalkozni a politikai, s csak másodsorban a tudományos kérdésekkel. Főfeladatának a közügyek, törvények ismertetését, az egyházi intézmények, a gazdasági és társadalmi élet eseményeinek közlését tekinti; hadügyi, végül vegyes tárgyú cikkeket ígér, melyek kiváló eredményeket, szomorú eseteket, s — a primitív újságírára jellemzően — különleges dolgokat fognak tárgyalni. A második helyet foglalja el a tervezetben, s majd az egész lapban is, a Litteraria rovat. Teljes mértékben megegyezik ez a *Merkurnak* nem annyira bevezetésével, amely a tervezett anyagról más csoportosításban beszél, mint inkább valóságos gyakorlatával: mindaz, amit ígér, teljes mértékben megtalálható volt a *Merkur* füzeteiben, s még sorrendjük is a *Merkurban* elfoglalt helyzetüknek felel meg: elsősorban kultúrintézményekre, iskolákra, könyvtárakra vonatkozó anyagot ígér, amely a *Merkurban* erősen túltengett; azután könyvismertetések, új könyvek bejelentését: ez is állandó rovata volt a *Merkurnak*. A program további pontjai: találmányok, pályatételek felsorolása, az egyetem ügyeinek részletes ismertetése; tudósítás híres emberek életéről, haláláról, tudományos érdemeikről és műveikről; latin és magyar ünneplő versek és beszédek, — ez utóbbiak elsősorban a *Merkurhoz* csatolt mellékleteken, s a borítólapon jelentek meg.

Természetesen az *Ephemerides Budenses* sem tartja be pontosan ígéreteit, éppúgy, ahogy a *Merkur* sokoldalú tervezete sem bizonyult megvalósíthatónak. A Litteraria-részek azonban félreérthetetlenül tükrözik a *Merkur von Ungarn* stílusát és jellegét; úgy érezzük, mintha csak a *Merkur* számára gyűjtött, de fel nem használt anyag látna itt napvilágot.² Feltűnő, hogy az *Ephemerides*ben közölt Litteraria-anyag egy része KOVACHICH személyével áll kapcsolatban: több ízben jelennek meg hirdetések, rövid ismertetések 1790-ben megjelent munkáiról, s KOLINOVICS GÁBORNAK az ő gondozásában kiadott műveiről; egyik készülő gyűjteményéből pedig előzetes ismertetést ad.³ Egy másik cikk a kamarai levéltár belső ügyeinek pontos ismeretét árulja el; ez megint csak KOVACHICH tollából származhatik.⁴ A Litteraria-rovat meglehetősen nagy részét foglalja el az iskolai vonatkozású hírek és adatok közlése; iskolákra vonatkozó rendeleteket, iskolakönyvek jegyzékét közli;⁵ gyakran szerepelnek továbbá könyvismertetések, mégpedig főként vallási és természettudományi munkákról, mint a *Merkurban*; szó esik KATONA Istvánról, RÁ CZ Sámuelről, KAZINCZYRól: az *Ephemerides* tudományos életünknek ugyanazt a körét tekinti át, amit a *Merkur*. A későbbiekben — úgylátszik, egyéb anyag híján — a Litteraria-rovat jegyzékét adja a közzelmultban megjelent, vagy általában kapható könyveknek; míg a *Merkur* legnagyobbbrészt német és latin művek megjelenését jelzi, az *Ephemerides* jegyzékeit elsősorban magyar, mégpedig politikai érdekű, azután latin, és csak csekély számú német könyv alkotja.⁶ Lassan a Politica-rovat válik uralkodóvá a lapban: előtérbe kerülnek az országgyűlés, majd a koronázás eseményei, melyek gyakran az egyéb politikai vonatkozású híreket is kiszorítják. A lap egyre egyoldalúbbá válik. Novemberben azután új szerkesztő veszi át — bizonyára nemcsak TERTINA áthelyezése miatt, hanem azért is, mert az eddigi vezetés nem volt alkalmas arra, hogy ébrentartsa az olvasóközönség érdeklődését. Az új szer-

² Itt csak az *Ephemerides* 1790. októberéig terjedő anyagát, TERTINA szerkesztőségének hónapjait vesszük tekintetbe.

³ *Ephemerides*, 1., 7., 35., 36. sz.

⁴ *Ephemerides*, 13. sz.

⁵ *Ephemerides*, 2., 9., 11., 12., 48., 49. sz.

⁶ *Ephemerides*, 29., 30., 31., 32., 44., 45., 51., 56. sz.

kesztő, SPIELENBERG PÁL, szigorú ítéletet mond elődei munkájáról: csak meggyűlöltet a lapot a sok katalógus, s a már kiadott országgyűlési idősítések ismételt közlése. „Rövid és tömör értekezések, előadások, szellemes epigrammák, az utókort érdeklő anyag minden újságírónak céljaul szolgált és szolgálhat; de az *Ephemerides* szövegében az országgyűlések nyomtatásban megjelent naplóját, mint új politikai eseményt az olvasókra erőszakolni ugyanolyannak tűnik előttem, mintha S. LACIUS *Historiae*-jának, vagy C. TACITUSnak, vagy akár BONFININEK műveit adnák helyette.“

Az *Ephemerides* Litteraria-rovatának a *Merkur von Ungarn*hoz való erős hasonlóságát nem magyarázhatjuk egyedül az újságíró számára akkor és ott adódó lehetőségekből. Nem nehéz azonban megtalálnunk a két lap között a személyi kapcsolatokat. Kovachich levelezése⁷ bőven szolgáltat adatokat arra vonatkozólag, hogy TERTINA 1787 eleje óta a *Merkur* aktív munkatársa volt. KOVACHICH 1787 elején megküldi TERTINÁNAK a *Merkurt*; TERTINA 1787 márciusában válaszol és felajánlja szolgálatait:⁸ cikkeket ígér, s befolyásos ismerőseire hivatkozik, akiknek tudását és befolyását a *Merkur* érdekében hasznosítani lehetne. Következő levelében már tanácsokkal áll elő: kívánatos volna, ha a *Merkur* szépirodalmi művek ismertetését is hozná, különösen német nyelvűeket.⁹ Költői művet ír a *Merkur* számára a pesti szemináriumról, s egyéb kisebb anyagot is küld. 1787 végén, mikor a *Merkur* folytatásának lehetősége kétségesse válik, KOLLONICS kalocsai érsekhez, s egyéb pap-ismerőseihez küldi el KOVACHICHOT, hogy órá való hivatkozással kérje támogatásukat.¹⁰ 1787 második felében különösen a *Merkur* szerkesztésének technikai részleteiben veszi hasznát KOVACHICH TERTINA segítségének: ő továbbítja vidékre a folyóirat egyes példányait, ő végzi — legalább részben — a *Merkur*ral kapcsolatos levelezéseket, — MILLERREL és HANNULIKKAL például rajta keresztül érintkezik KOVACHICH¹¹ — ő készíti a név- és tárgymutatót az egyes kötetekhez, s részt vesz a korrigálás munkájában.¹² 1787 végétől kezdve még elhatározóbban szól bele a szerkesztésbe: gyűjti az ismertetésre alkalmas munkákat, iskolaákra vonatkozó adatokat gyűjt, és cikkeket tesz közzé; az ő javaslatára közli KOVACHICH az 1787-es évfolyam függelékében BATTHYÁNY IGNÁC egyháztörténeti munkájának, és FESSLER: *Anthologia hebraica*-jának ismertetését; s még 1788 közepén is telve van ötletekkel, melyek a *Merkur*ban nem fognak már megvalósulni.

1790 áprilisában megjelenik azután az *Ephemerides Budenses* első száma. A szerkesztő névtelenségbe burkolódnak, csakhamar kiderül azonban, hogy nem más, mint TERTINA, aki KOVACHICH mellett megismerkedve a folyóiratszervezés mesterségével, s okulva az ott elkövetett hibákon, újszerű, de sokban mégis a *Merkur*ra emlékeztető lapot nyújt olvasóinak. Tertina munkatársairól keveset tudunk, ez nem jelenti azonban azt, hogy lapját egyedül írta volna. A két újság rokonvonásai a kortársaknak is feltűnnek: POPOVICS Demeter, KOVACHICH lemerbergi ismerőse, már márciusban érdeklődik nála az új sajtótermék iránt, melyet Lemberg magyar lakossága már csak azért is kíváncsian vár, mivel

⁷ Országos Széchényi Könyvtár kéziratára. Quart. Lat. 43. 1—29. k.

⁸ Quart. Lat. 43. 3. k. 247 f. 1787. márc. 14.

⁹ Quart. Lat. 43. 3. k. 272 f. 1787. ápr. 24.

¹⁰ Quart. Lat. 43. 3. k. 382 f. 1787. nov. 3.

¹¹ Quart. Lat. 43. 4. k. 64. és 316 f.

¹² Lásd minderre TERTINA leveleit passim a levelezés 3. és 4. kötetében.

egyébként csak üres rémhírek jutnak el hozzájuk Magyarország eseményeiről.¹³ Kovachichhoz intézett további leveleiben TERTINÁnak szóló üzeneteket, s az *Ephemerides* pontatlan szétküldésére vonatkozó panaszokat találunk; később pedig megjegyzi: kezdetben az volt a közvélemény, hogy a lap szerkesztésében KOVACHICHnak is része van.¹⁴

Ezt a feltevést azután egészen közelről támasztja alá TERTINÁnak 1790 augusztusában Ungvárról KOVACHICHhoz intézett levele. TERTINA tanári állásra pályázik. Kéri barátját, támogassa törekvéseit, ne engedje, hogy távollétében a „budai jezsuita párt“ megfossza a kínálkozó állás lehetőségétől. Kéri továbbá, látogassa sűrűn lakását, s ügyeljen fel az *Ephemerides* ott folyó szerkesztési munkálataira; segítsen VUCHETICHnek¹⁵ a külföldi hírek kivonatolásában s a szöveg latinra fordításában; gondoskodjék arról, hogy a következő számban valóban a tervezett anyag jöjjön ki. Figyelmeztesse többi munkatársait is, bátyját és HANCOVSKYt,¹⁶ óvatosan és gondosan járjanak el a lap szerkesztésében, nehogy jó híre veszélybe kerüljön, és elelnégeinek vádaskodásra nyílják alkalmuk.¹⁷

KOVACHICH tehát nemcsak mint munkatárs — amint ez cikkeiből kiderült, — hanem úgyszólván mint helyettes szerkesztő működött közre a TERTINA-féle *Ephemerides* szerkesztésében; minden bizonnyal nemcsak TERTINA távollétében, hanem az egész idő alatt. Ők ketten jelentették 1787 óta a *Merkur von Ungarn*-t kiadó „Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur“-t is; most csak a vezetést vette át a fiatalabb, mozgékonyabb TERTINA; s ez azután néhány új munkatárs csatlakozását hozta magával.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a két folyóirat között mutatkozó jelentékeny eltéréseket sem. Legszembetűnőbb a nyelv különbözősége: a *Merkur* németül jelenik meg. KOVACHICH bevezetésében szükségesnek látja megindokolni, miért ezt a nyelvet választotta: a latin nem alkalmas az új fogalmak kifejezésére; politikai életünkben máris a német vált uralkodóvá, s ez lesz rövidesen tudományunk nyelve is. Hasonló indokolással magyaráza TERTINA: miért latin az *Ephemerides*. A latin a magyarok törvényes nyelve; használatát kis időre felfüggesztették ugyan, de most ismét feléledt; e nyelv méltósága és általánosan ismert volta előnyt biztosít számára a nemzetiségi nyelvekkel szemben. Ha tekintetbe vesszük azt, mondja TERTINA, hogy nálunk ősi szokás szerint

¹³ Quart. Lat. 43. 6. k. 207, 215 f.

¹⁴ Quart. Lat. 43. 6. k. 205., 206., 208—209. f. Az idézet POPOVIC 1790. aug. 15.-i leveléből: „Qua qua ivi, ubique querelae audivi contra Ephemerides — in quibus partem habuisse eiam Sp. D. Vestram initio suspicati sunt complures.“

¹⁵ Valószínűleg VUCHETICH MÁTYÁS, a későbbi egyetemi tanár, ekkor jogszigorló.

¹⁶ Talán HANCOVSKY ANTAL, 1777-ben egri papnövendék.

¹⁷ TERTINA KOVACHICHhoz, Ungvár 1790. aug. 4. (Quart. Lat. 43. 6. k. 72 f.) „Illud etiam quibus maximis possum Te obtestor precibus, ut adeas frequentius meum hospitium, ibique de cursu mearum Ephemeridum et scriptione recta advigiles: iuva quaeso, Te, aliquibus excerptis Exterorum novorum et Vussetichio in iis concinnandis consilio et opera Tua adsis, porrigere illi aliquid Versionis Latinae: nunc vero ad proxima Litterarum ponant huius Hungarici Libri Ecclesiastici Recensionem, altera vero vice hanc Litterarum ponant huius Hungarici Libri Ecclesiastici Recensionem, altera vero vice Odam hanc Latinam cura in iisdem reiprimi. Universim et Fratrem meum Hancovszkyum et quibus cursum mearum Ephemeridum commisi, ora, ut caute, prudenter, ordinate, accurate prodeant meae Ephemerides, ne fama mea periclitetur, et adversarii ansam criminationis inde etiam forte arripiant.“

kivétel nélkül minden közügyet latin nyelven intéznek, könnyű belátni, mennyire fontos, hogy a közügyekre vonatkozó tudósításokat is ezen a nyelven publikálják.

Másik lényeges eltérése az *Ephemerides*nek a *Merkurtól* az a tény, hogy benne a tipikusan felvilágosodott elemek, a felvilágosodott eszmék hirdetése teljesen háttérbe szorul. Szó sincs többé a felvilágosodás elméleti megalapozásáról, a fanatizmus elleni küzdelemről, a külföldi tudósokra való hivatkozásról. Ezek helyett politikai hírek nyomulnak előtérbe: hazai és külföldi események tárgyalása teszi hírlapszerűvé az *Ephemeridest*, mely ennek megfelelően nem havonta, hanem hetenként kétszer jelenik meg. Külön kiemeli az *Ephemerides* Nuncium-a a Budán tartandó országgyűlést, s a küszöbön álló koronázást: részletes tájékoztatást ígér az ülésekről, s az országgyűlés határozatairól. Az országgyűlés és a koronázási ünnepségek tartama alatt valóban az ezekről szóló beszámolók alkotják az *Ephemerides* tartalmának legnagyobb részét — igen jól jelezve ezzel azt, hogy valójában a 90-es év eseményei voltak azok, melyek a *Merkur* utódját ennyire mássá: politikai jellegű, és latin nyelvű hírlappá tették a felvilágosodott német folyóiratból. A meggyűlölt német nyelvtől való elfordulás után egy újság szerkesztője számára a magyar vagy a latin nyelv alternatívája maradt fenn; s jellemző, hogy a nem nemes származású, és honorácior-öntudattal rendelkező TERTINA mégsem a magyart, hanem a megmozduló köznemesi rétegnek leginkább megfelelő latint választja. A *Merkur* hagyományai azonban tovább élnek: bevonul latin műveltségünkbe a felvilágosodásnak néhány folyton alakuló, eredeti formáját elvesztő, de egyelőre még elevenen ható eleme: az iskolázás kérdése iránt való érdeklődés, a kritikai szellem, a tudományosság népszerűsítésének gondolata. A *Merkur* meggyökerezni nem tudó elvei a köznemesség latin nyelvén, ennek politikai érdeklődéséhez idomulva, s politikai konzervativizmusával meg-megalkudva a magyar viszonyok között számukra ekkor egyedül lehetséges úton kísérlik meg, hogy elméletből gyakorlattá váljanak.

WINDISCH ÉVA.

Adalék Gvadányi műveinek bibliográfiájához. GVADÁNYI JÓZSEF „Pöstényi fürödés” című munkájának csak az 1787. évi Pozsonyban megjelent első és egyetlen kiadását ismerjük a XVIII. és XIX. századból. PETRIK (Mo. Bibl. I. k. 953. l.) ugyan említ még egy hely és évjegy nélküli kiadást, de lelőhelyét nem ismeri. Az Országos Széchényi Könyvtár L. eleg. m. 747 ex. jelű, colligátummá egybekötött ponyvafüzetei között megtaláltam GVADÁNYI e munkájának első, önálló részét (Mészöly neoditiójában is 14—28. l.: Első történet a' Czigányokkal). Címlapja csak ennyit mond: „Egy igen furtsa történet a' zigányokról, a' mellyet egy úri ember a' pöstényi fürödés' alkalmatosságával élő Magyar nyelven Versebbe foglalt. Utóljára tétetett egy szép világi ének. Nyomtatottt ebben az Esztendőben.” Ha e 4 leveles, egyébként az eredetivel pontosan megegyező szövegű verset tipográfiai vizsgálatnak vetjük alá, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN adatgyűjtése alapján (A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása Bp. 1938.) aprónyomtatványunkat a Landerer-féle budai nyomda 1790 táján kiadott termékének kell gondolnunk. Erre vall TRÓCSÁNYINÁL (44. l.) szereplő VERSEGHY-könyv (Mi a poézis? 1793) helyesírásával való egyezése; csak e nyomdai sajtóságokkal közös ponyvatermékünkben az ő, ű, tz, ts, zs, (és néha 's) írása mellett a jésülés ilyen jelzése: hidgyétek, halljátok, fellyebb bánttyák, beszédgyek.

BUSA MARGIT.

FIGYELŐ.

A Lenin könyvtár.

Szemben a régi Kremllel magas dombon emelkedik egy épületcsoport, amely Moszkva egyik főútvonalának komoly részét foglalja el. Ez az épületcsoport az Állami Könyvtár, amit LENINről neveztek el.

Erről az épületcsoportról már első tekintetre látható az a hatalmas fejlődés, amelyen a könyvtár eddig keresztülment. A tizenyolcadik század végén két kiváló orosz építész, Kazakov és Bazenov építették a régi részt és ehhez csatolozik az a modern vasbeton magasépítmény, amelyben tulajdonképpen a könyvtári anyagot tárolják.

Reggel kilenctől este tizenkettőig, tizenkét terem várja a látogatók megszakíthatatlan áramlását. Egy nap leforgása alatt a könyvtárt kb. 440 olvasó látogatja. Még 1913-ban írta LENIN, hogy egy nyilvános könyvtárt a szerint kell megítélni és értékelni, hogy milyen mély és széles hatóköre van a népben, hogy könyvei fognak-e a nép kezén. Nos, a LENIN-könyvtár beosztottjai, dolgozói azt tekintik hivatásuknak, hogy könyvkincsük minél nagyobb utat tegyen meg a nép között, minél többen forgassák a könyvek lapjait. A könyvtár igen számos olvasóit két kategóriába kell sorozni, éspedig: a moszkvaiak és a Szovjet-unió egyéb területéről valók. Az előbbieket számára tizenkét terem áll rendelkezésre, ezek közül a legnagyobb 425 férőhellyel. A többi terem a szakkutatók rendelkezésére állnak, így három terem az exakt és alkalmazott tudományok, három a társadalomtudományok, egy a kéziratok és egy a gyermekek számára. De a LENIN-könyvtár olvasója lehet az is, aki nem tartózkodik Moszkvában. Vidéki városok könyvtárai, tudományos kutatóintézetek, egyetemek és egyéb intézmények 1947-ben 200.000 könyvet kölcsönöztek ki a LENIN-könyvtárból, saját olvaskörük számára. De a jövőben a külső — nem helybeli — olvasók száma lényegesen emelkedni fog. Mikrofilmfelvételek készülnek a tudományos kutatás számára, 1948 első felében 1,600.000 oldal felvételt készítettek a könyvritkaságokról és így azok ezernyi olvasó számára hozzáférhetővé váltak.

A gyárak, üzemek, állami és kollektív gazdaságok kérdéseket intéznek a könyvtárhoz és felvilágosítást kérnek problémáikkal kapcsolatban. Sokszor egy-egy üzem dolgozója érdeklődnek, hogy lehetne meggyorsítani és racionalizálni a termelési folyamatot. Állami és kollektív gazdaságok így akarják ellenőrizni, hogy mindent megtettek-e az eredményes, minél nagyobb hozamú termésért, hogy gazdaságukban a természettudósok által kikísérletezett újabb fajtákat meghonosítsák. A könyvtár elkészíti a szükséges kivonatokat a legújabb tudományos művekből és eljuttatja rendeltési helyükre a legrövidebb idő alatt.

A könyvtár könyvállománya — amint a „Sowjet Literatur“-ban olvassuk — szinte meghatározhatatlan, ha pl. egymás mellé tennénk kb. 300 kilométert fog-

lálnának el. A legrégebb könyvek, kéziratok munkák, amelyek akkor íródtak, amikor a könyvtár helyén még őserdő volt és a Moszkva folyó mentén még Moszkva városa nem is létezett. Ezek a kéziratok különböző módon kerültek mai helyükre, egyrészt magángyűjtők tulajdonában volt, másrészt lelkes könyvgyűjtők fedezték fel és a könyvtárnak ajándékozták.

Az ősnymtatványok között nemcsak FJEDOROV IVANNAK, a legrégebb ismert orosz könyvnyomtatónak munkái foglalnak helyet, akiket még IV. IVÁN CÁR (mellékneve: rettenetes) hozatott Moszkvába, hanem még ismeretlen elődeinek munkái is, akiket a könyv tudósai csak a könyvtár munkatársainak segítségével tudtak meghatározni.

A könyvtárban nemcsak az orosz könyvnyomtatás emlékeit őrzik, hanem még egyéb ritkaságokat és könyvkincseket is. Így a világ legnagyobb kínai enciklopédiáját, a XVI. század ősi héber kiadásait, MAIMONIDES és mások munkáit. GUTTENBERG JÁNOS könyveiből és a normand kódex (Coutumes de Normandie), amelyből csupán még egy példány létezik a franciaországi Rouenben. A könyvtár kb. 2.000.000 oldalnyi kéziratgyűjteménye VLÁDIMIR BELINSZKI, F. DOSZTOJEVSZKIJ, A. CSEHOV, VOLTAIRE, GOETHE, NAPOLEON stb. kéziratait mondhatja magáénak. Ugyanebben a gyűjteményben vannak azok a könyvek is, amelyek különlegességüknél fogva erre számot tarthatnak, így könyvóriások és miniatűr kiadások.

Százötven különböző nyelven írt könyv fordul elő a könyvtárban, amelyből 85 a Szovjetunió népeinek nyelve. Van közöttük olyan — a jakutok, tunguzok —, akiknek 30 év előtt még ábécéjük, nyelvtanuk sem volt, mások, pl. az örmények, georgiaiak, ezerezstendős kultúrájukat csak az októberi forradalom győzelme után tudták szabadon fejleszteni.

A könyvtár állománya naponta új könyvek ezreivel növekszik, amelyek a Szovjetunió, vagy a világ különböző részeiből érkeznek. A szovjethatalom első éveiben LENIN rendelkezésére minden nyomtatvány két példányát kell a könyvtárnak beszolgáltatni és még 1945-ben a háború alatt a kormányzat az intézmény érdemeinek elismeréseképpen a LENIN-rendet adományozta és a kötelespéldányok számát háromra emelte. Az 1862-ben alapított könyvtár, amelyet akkor RUMJANCEV Múzeumnak hívtak, RUMJANCEV grófról, akinek könyvgyűjteménye a könyvtár alapját képezte 1917-ig kb. 1.000.000 könyv halmozódott fel, a szovjethatalom 30 éve alatt még 12 millió könyvvel szaporodott az állomány.

Különösen nagy jelentőségű szerepe van a könyvtár reference (felvilágosító) irodájának, amelynek nagy része van a tudományos ismeretek terjesztése és a tömegek nevelése terén. Ezt a szerepét az olvasók számára nyújtott állandó segítségével végzi. A katalógus 20 millió lapot tartalmaz, az ábécé szerinti a szerző neve szerint teszi lehetővé a könyv feltalálását, a szakkatalógusok pedig egyéb szempontok szerint teszik lehetővé a keresett mű megszerzését. Tudományágak irodalmát csoportosítva éppúgy megtalálhatjuk, mint téma- és érdeklődési kör szerint. A könyvtár 200 bibliográfust foglalkoztat, akiknek ismeretei az élet minden területére kiterjednek és ők ismereteiket és tapasztalataikat az olvasók szolgálatába állítják. Ezek a bibliográfusok naponta tucatszámra válaszolnak meg különös és néha meglepően furcsa kérdéseket. Az olvasókat sok minden

érdekli, így: LAVOISIER munkái, Sachalin éghajlata, a mult századvégi vita, amely a DARWIN-elmélet körül folyt Oroszországban, a jogi kérdések oktatási metódusa, vagy GOETHE orvosának önálló művei. A legtöbben nem egy bizonyos elfelejtett cikket akarnak megtudni, hanem egész bibliográfiai listát kérnek 200—300 címmel. Az egyik tudós a textilipar legújabb nyersanyagairól szóló irodalmat kéri; egy bodaibói aranyosó azoknak a könyveknek a jegyzékét kéri, amelyeket orosz írók írtak az újjáépítésről a háború után. A rostovi kerület egy kollektív gazdaságának vezetője mezőgazdasági szakkönyvek és cikkek iránt érdeklődik.

Egy félesztendő lefoágrsa alatt a könyvtár különböző termeiben 190 kiállítást rendeztek a legváltozatosabb témakörből. Így: Don Quichotte különböző kiadásait állították ki, kezdve azon, amely még CERVANTES életében jelent meg. A történetkutatók olvasójában BELINSZKI százéves halálozási évfordulója alkalmából műveinek valamennyi kiadása és kéziratai voltak kiállítva. A nagy olvasóban „A mi hazánk” címmel a Szovjetunió területein megjelent legújabb könyvek vannak kiállítva, ezek a könyvek nagy érdeklődést váltanak ki és nagy sikerük van a közönség körében.

A LENIN-könyvtár látogatói között a legkülönözőbb korúakat találhatjuk. A legfiatalabbak, a nyolcévesek, akik a gyermekek számára fenntartott olvasóterembe tartanak, ahol széles asztalok mellett jó pár tucat csöppség ül és figyelmesen olvasgatja Marsak népmeséit vagy költeményeit. Egy ilyen olvasó persze nehezen igazodik el a könyvtár általában használatos katalógusaiban, de hiszen erre nincs is szüksége. Egy megnagyobbított formájú kartotékszékre szolgál erre a célra, amely a kartotéklapok helyett a könyvek színes borítólapjait tartalmazza és így a kis olvasók könnyen megtalálhatják az őket érdeklő könyveket. Meg kell jegyezni, hogy a legfiatalabb látogatók a legszorgalmasabbak és csak akkor hagyják el helyüket, ha a kezükben lévő könyvet az utolsó oldalig kiolvasták. A gyermekolvasóban tapasztalt pedagógusok vannak beosztva, akik a gyermekek fejlődését figyelik, hajlamát, tanulási készségét, családi életét tanulmányozzák. Segítségükre vannak tehetségük kibontakozásában és tanulmányaikban és így megkönnyítik számukra megfelelő életpálya megválasztását.

A LENIN-könyvtárban nemcsak az olvasók, hanem a könyvtár beosztottjai is szaporítják ismereteiket. Egy különleges egyetem áll rendelkezésükre, ahol a könyvtár 700 munkatársa a könyvtártudomány különböző szakában tökélesíti tudását. Bibliográfiai kurzusok és szemináriumok, különböző nyelvek tanulása, könyvtárosképző tanfolyamok, mind a fejlődést szolgálják és a Szovjetkormány külön erre a célra bőkezűen bocsátott anyagi eszközöket a könyvtár rendelkezésére. A legutóbbi félévben a könyvtár 180 tisztviselője részesült előléptetésben és öten a tudományos státuszba kerültek munkájuk alapján.

A könyvtár személyzete a legkülönözőbb tudományágakban tevékenykedik, van közöttük pedagógus, nyelvész, bibliográfus, doktorátust végzett, könyvtáros stb. Létszám 1500 körül van.

A LENIN-könyvtár a Szovjetunió egyik legnagyobb tudományos és kulturális intézménye.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár zeneműtárának állapota és terve a felszabadulás utáni években.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár Zeneműtára az önálló Zenetörténeti Osztály örökébe lépve, gyűjtőkörét nem korlátozta csupán kéziratoss és nyomtatott zeneművekre, hanem kiterjesztette azt a zenei vonatkozású könyvekre, folyóiratokra, levelekre, fényképekre, analektákra, stb. Szám- és tömegszerűség szempontjából a nyomtatott zeneművek és zenei vonatkozású könyvek állománya volt a legtekintélyesebb.

Míg a légítamadások és az ostrom következtében az Orsz. Széchényi Könyvtár többi osztálya alig szenvedett károkat, a Zeneműtárat igen súlyos veszteségek érték, sőt önálló helyiséggel ma sem rendelkezik, így állománya hozzáférhetetlen állapotban van.

Bár előzetes óvintézkedések folytán az értékes anyag egy részét sikerült a pincékben elhelyezni, az emeleti helyiségekben hagyottak jelentős része elpusztult, vagy megrongálódott. Külföldre nem került semmiféle anyag: 1935 óta a zenei könyvek feldolgozása és tárolása is a Nyomtatványtár hatáskörébe tartozik, így az azóta szerzett zenei könyvek — a Múzeum főépületében lévén — megmaradtak. Elpusztult azonban a még új számozás alá nem került zenei vonatkozású könyvek nagy része.

A legpótolhatatlanabb veszteség a zenei folyóiratanyag majdnem teljes megsemmisülése révén érte a könyvtárat.

Míg a zenei kéziratok és nyomtatott zeneművek a bombatalálát következtében jóformán alig szenvedtek kárt, a későbbi beázások ezeken is súlyos nyomokat hagytak s különösen a könnyen oldódó tintával írt manuscriptumok váltak hasznavehetetlenné. (Szerencsére ez a kevésbé értékesekkel történt).

A zeneműtár őrzött anyagán kívül helyrehozhatatlanul megrongálódtak s részben el is pusztultak a katalógusok, amely veszteségnek jelentőségét úgy a könyvtár-járatos kutatóközönség, mint a könyvtári szakemberek előtt fölösleges volna bővebben fejtegetni.

A berendezési tárgyak közül csak a legkisebb terem berendezése maradt meg, azonban ez is megrongálódott.

Ha mindezekhez a komoly veszteségekhez hozzászámítjuk még az anyag megmentett részének az ide-oda szállítások, pincében való tárolás, stb. általa elszenvedett rongálódását, körülbelül vázlatos képet adtunk a tárnak ostromutáni állapotáról.

A bajok azonban tovább sűrűsödtek azért, hogy az Eszterházy palota többi terei is szenvedtek bizonyos károkat s nem állottak helyiségek rendelkezésre ahhoz, hogy a megmenekült anyag visszatárolása, leltározása és újrakatalógizálása elkezdődhessen. Mindezen gátlások ellenére azonban a tár regenerációs munkája azonnal elkezdődött. A jóformán darabonként szétszóródott mérhetetlen mennyiségű katalóguscédula összegyűjtése és alfabetizálása, a romokból kimentett és az idejében elrejtett könyv-, kotta-, kézirat-, stb. anyag visszaszállítása és megfelelő ideiglenes tárolása voltak a legsürgősebb feladatok.

Ezek elvégzése után a zeneműtárnak mindeddig hiányolt modernizálása felé történtek meg a bevezető munkálatok: a decimális rendszer elméleti és gyakorlati zenei részének átdolgozása, külön címfelvételi szabályzat szerkesztése a practica-anyag modern feldolgozásának biztosítására, könyvtártani szakkönyvek zenei részének lemásolása a hiányossá vált segédkönyvtár kiegészítése céljából, a nyomtatványtári szakkatalógus zenei részének még egy példányban

való elkészítése azon célból, hogy a zenei szakirodalom kutatóinak a zeneműtár helyiségeiben is rendelkezésére állhasson egy szakkatalógus.

Időközben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hozzájárulásával az Országos Széchényi Könyvtár megvette a LÉDERER-féle könyvtár árubabocsátott zenei anyagának tetemes részét, amely magyar és külföldi biográfiákban, valamint lexikális és pedagógiai vonatkozásban gazdag, ezenfelül értékes bibliofil-csoportot felölelő könyvtárállományán és hézagpótló kottaanyagán kívül főként a teljesen elpusztult folyóiratgyűjtemény pótlásának megalapozására alkalmas folyóiratállományával járult hozzá a tár újjáéledésének megindításához.

1946 februárjában azonban az Eszterházy palotát, ahol a Zeneműtár elhelyezkedett volt, át kellett adni a Köztársasági Elnökség részére s az amúgy is agyongyötört anyag újabb vándorútra kelt, hogy a Múzeum főépületének dísztermében helyezkedjék el, hozzáférhetetlen állapotban, összezsúfolva a többi, Eszterházy-palotából kitelepített osztály hatalmas anyagával. Itt az újabb beázások lehetőségének megszüntetése után sem mondható az elraktározás szerencsésnek sem gyakorlati, sem könyvhigiéniai szempontból.

Hogy a közönség legalább a zenei könyvekhez hozzájusson, a régi könyvállomány megmaradt részét a Zeneműtár 1946 óta fokozatosan feldolgozza és átadja a Könyvtár könyvállományába, a zeneművek újrendszerű feldolgozása azonban csak az 1945 óta vásárolt, kapott, vagy kötelempéldányként beérkező anyaggal történhetik meg, mivel a könyvraktárak jelenlegi befogadóképessége nem engedi meg, hogy az egész kottaállomány ott raktározassék el.

Az 1945-ben megalapozott újrendszerű katalogizálás révén a zeneművek ezentúl a könyvekhez hasonló elbánásban részesülnek, mely körülmény a különböző osztályok katalogizálási módjainak a kutatóközönség számára oly fontos egységessége felé való törekvést szolgálja. Az alfabetikus főkatalógus mellett egy, a bruxellesi schéma alapján készült, de a helyi vonatkozásoknak megfelelően kibővített decimális rendszerű szakkatalógus messzemenő részletességgel választja külön a zeneműveket. A szakrendszer főbb csoportjai: Színpadi és filmzene. — Egyházi és vallásos zene. — Vokális zene. — Instrumentális zene. E csoportokon belül a gyakorlatilag megkívánható legteljesebb részletesség nyilvánul meg és az alkalmazott elosztások segítségével ez még továbbfejleszthető. A katalóguscédulák az adrematizálás révén egységesek és a megőrzött vaslemezek által bármikor pótolhatók, vagy szoszorosíthatók. A fő és szakkatalógus mellett iniciatíva-katalógus is készül, mégpedig nemcsak a népdalok, hanem az összes magyar nyelven megjelent szöveges mű kezdő soráról. A sorozati kiadásban megjelenő zeneműveket külön sorozati nyilvántartó öleli fel.

A könyvtárakban elhelyezett összes zenei vonatkozású könyvről külön betűrendes és szakkatalógussal rendelkezik a tár és az 1945. év óta megjelenő összes magyar folyóirat zenei cikkeit is hasonlóan katalogizálja.

Míg a Zeneműtár egyfelől azt az elvet tette magáévá, hogy a zenei könyveknek az általános könyvállomány s a zenei folyóiratoknak a Hírlaptár anyagához való visszaszármaztatása révén azoknak teljességét szolgálja (miközben az ott tárolt zenei vonatkozású materiáról megfelelő katalógusokkal rendelkezik), másfelől saját gyűjtőkörét terjeszti ki olyan területeken, ahol más osztályok nem működnek, viszont bekapcsolásuk mindinkább sürgetővé válik. Mindezek komoly megindításához természetesen önálló, és a szaporodó anyag megfelelő elraktározását biztosító helyiségre volna szüksége, melynek hiánvában képtelen bármiféle terjeszkedésre és fejlődésre. Az alábbiakban próbáljuk vázolni legfontosabb terveinket.

Elsőnek a kézirat-állomány kibővítését említjük. Megfelelő szövegű felhívásoknak az ország különböző zenei centrumaiban való publikálása révén élő szerzők kiadatlan műveinek kéziratait kérjük. A felhívásnak évenkénti megismétlésével elérhető majd, hogy a gyűjtemény egyre bővüljön contemporain-művekkel.

Több szempontból van erre szükség: a kiadási nehézségek miatt nyomtatásban soha meg nem jelent zeneművek között igen sok olyan értékes akad, amely a szerző halála után elkallódik, vagy az örökösök szűk körének féltett kincse marad s az utókor nyilvánossága nehezen, vagy egyáltalában nem is férhet hozzájuk. Szükség van rá továbbá azért is, hogy a hazai nyomtatott zenei termékek bibliográfiája és a mindenkori valóságos zeneműtermés között a komoly zenei művek rovására exisztáló alapvető különbséget fenti gyűjtemény időszaki katalógus-kiadványaival tőlünk telhetőleg enyhíteni tudjuk. Bár muzeális szempontból elsősorban a szerzők saját kézírású művei jelentenek értékes anyagot, a fenti szempontok megelégednének kéziratot másolatokkal is.

A kezdeményezés sikerét esélyesebbé tenné a kéziratkölcsonzés jövőbeni lehetőségének bizonyos irányú kompromisszumos megoldása: pl. két példány (egy eredeti kézirat és egy másolat) beküldése esetén az egyik kikölcsonözhető volna abból a célból, hogy a ki nem adott régebbi vagy új művek iránt érdeklődő előadóművészek rendelkezésére állhasson. Szólisták és karmesterek egyaránt, mint országos gyűjtőhelyen kutathatnának az említett művek után és azok közül műsoraik számára minden személyes befolyástól mentesen válogathatnának. Mindezeknek tudata a szerzőket is serkentené arra, hogy kiadatlan műveiket nyilvántartassák és az érdeklődők kezére juttassák. E gyűjtemény amellet, hogy a jövő számára fokozatosan mind nagyobb értéket fog jelenteni, a mindenkori jelen zenekultúráját is szolgálni tudja.

További terve a Zeneműtárnak, hogy — amint megfelelő elhelyezési lehetőségekkel rendelkezik — a kötelespéldányok törvényének kiterjesztését fogja szorgalmazni a hazai megjelenésű hanglemezekre vonatkozólag is. A megöröklített élőhang dokumentumainak gyűjtése zenei szempontból legalább olyan fontos — nézetünk szerint fontosabb is — mint pl. a zenei vonatkozású fényképek, analekták stb. őrzése. A jövő bizonyos irányú kutatásai számára ma még felbecsülhetetlen alapot nyújthatunk ezzel.

A tár feladatkörébe vág a külföldi kiadóknál megjelent magyar szerzemények összegyűjtése is. Reméljük, hogy a könyvek, időszaki sajtótermékek, stb. hasonló problémájának megoldását célzó külföldi kapcsolatoknak a könyvtár részéről történő fokozatos kiépítése révén nagyobb gépezetbe kapcsolódhatunk bele, mintha a zeneművek elszigetelt kérdéséről volna szó — s ilyenirányú gyarapodásaink felülmúlják majd a mult arányait.

Amint az anyagi eszközök engedik, mindazon régi hazai kéziratok fotókópiáit is meg kell szereznünk, amelyek nincsenek a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában, hogy ilyen vonatkozású anyagunkat teljesebbé fejlesszük.

A zeneműtár eddig is sokrétű munkaprogramját a fentvázolt tervek teszik ezentúl színesebbé. Természetes, hogy részbeni megvalósulásukhoz is évekre van szükség, különösen mai helyzetünkben.

Mivel e tervek kizárólag a magyar zene területére szorítkoztak, a későbbi és már biztos ütemben érzett fejlődési folyamat során a zeneműtár tökéletesítésének érdekében a külföldi vonatkozású anyag fokozatos gyarapítására is gondolnunk kell.

A könyvkötés és könyvrestaurálás helyzete és szempontjai az Országos Széchényi Könyvtárban és Budapest többi könyvtárban.

A két állandóan aktuális könyvtári probléma — a férőhely és a könyvkötés kérdése — közül a másodikkal, a könyvtárak könyvkötési és ezzel kapcsolatos könyvrestaurálási problémáival óhajtok foglalkozni. Ebben a kérdésben éppen úgy, mint más kérdésben az újjáépítés terén jól kitervezett és előrelátó programot kell kidolgozni, mert nincsen az az államkassza, vagy akármilyen más javadalom, mely elegendő lenne pl. az Országos Széchényi Könyvtár összes kötetlen könyv, hírlap, folyóirat, kóta és kéziratának bekötésére, nem is szólva a régi magyar és ősnymtatványok művészi korabeli bekötéséről, melyeknek kérdése a restaurálással áll kapcsolatban.

Általában Budapest hét legnagyobb könyvtárának (Országos Széchényi Könyvtár, Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Parlamenti Könyvtár, Fővárosi Könyvtár, Műegyetemi Könyvtár, Statisztikai Könyvtár) háború előtti könyvkötési munkálatait ismerem. Régi könyvek restaurálásával kizárólag csak az Országos Széchényi Könyvtárban foglalkoztunk.

A fenti könyvtárakban különböző módon van megszervezve a könyvkötés, általában kétféle módon; vagy van a könyvtárnak saját házi könyvkötő osztálya, vagy kiadja könyvkötőiparosnak a kötetendő könyveket. Az Országos Széchényi Könyvtárnak saját házi könyvkötészete van. Miután a könyvtár elsősorban könyvmúzeum, így a kötésre kerülő könyveknek nem kell az épületet elhagyniok, a raktárból vagy a katalógizálási osztályból egyenesen a könyvkötészeti osztály veszi át és naplózás után a könyvanyag azonnal a könyvkötőműhelybe kerül kötésre. A kötéshez szükséges nyersanyagokat a könyvtár szerzi be, a könyvkötészetben alkalmazottak csak munkadíjat kapnak. A műhely felszerelése szintén a könyvtár tulajdona, ennek következtében a könyvek és folyóiratok, hírlapok, stb. bekötése aránylag gyorsan, kevés adminisztrációval megy és sokkal kevesebbe kerül egy kötés, mintha a könyvtár házonkívüli könyvkötőiparossal köttette volna a könyveket. A kötések költségei általában a kinti könyvkötői árak 30—40%-át tette ki. Ez az igen kedvező önköltségi ár azért vált lehetővé, mert a kötésre szánt könyveket nem kellett különböző átvételi elismervényekkel az épületből kiküldeni a könyvkötőhöz és kötés után visszahozatni, hanem naplózás után mindjárt az üzembe kerültek a könyvek, azonkívül a kötéshez szükséges anyag, vászon, különböző papírok, bőr, enyv, keményítő, papírlemez, fűzőspárga, cérna, arany, stb. nagyban sokkal olcsóbban szerezhető be, de nem kevésbé fontos az is, hogy a könyv kötés után azonnal az illetékes osztályra, illetőleg raktárba kerül. Ezzel a kötés időtartamát is nagyban csökkenthetjük.

A könyvkötésen kívül kódexek, kéziratok és régi nyomtatványok, valamint értékes régi művészi kötések restaurálásával is foglalkozott a könyvtár restaurálási laboratóriuma. Ilyen restaurálásokkal jelenleg Magyarországon csak az Országos Széchényi Könyvtárban foglalkozunk, s ezáltal ezen felbecsülhetetlen értékű könyvek, kódexek, stb. megfelelő gondozásban, illetőleg a jövő számára való megmentésben részesülhetnek.

A Tudományos Akadémiának szintén van könyvkötészete, de ez az üzem leginkább csak az Akadémia kiadványainak kötésével foglalkozik. Könyvrestauráló laboratóriumuk nincsen. A Budapesti Egyetem Könyvtárának is van házi könyvkötőüzeme, de nem szigorúan vett könyvtári kezelésben. A kötéshez szükséges nyersanyagokat is a könyvkötő maga vásárolja meg és így az esztől-

esetre megállapított áron köti a könyveket a könyvtárnak. Ez a rendszer drágább, mint az Országos Széchényi Könyvtaré, de még mindig olcsóbb, mintha a könyvtár kinti könyvkötőiparosokkal kötetné a könyveit, azonkívül nem kell a könyveknek az épületet elhagyniok és így az adminisztráció is kisebb. Régi könyvek és kódexek restaurálásával nem foglalkoznak.

A *Fővárosi Könyvtár*nak szép nagy házi könyvkötőüzeme van. Itt új köteteket is készítenek, de főleg az állandó használatban megrongálódott modern könyvek kijávitásával foglalkoznak. A felszerelés a könyvtaré, a szükséges nyersanyagokat is a könyvtár szerzi be és a könyvkötőknek csupán munkadíjat fizetnek. Csak ezáltal tudják elérni, hogy a megrongált modern könyveket érdemes kijávitani, mert ha ezeket a megrongált könyveket kinti könyvkötőiparosokkal kellene kijávitatnia a könyvtárnak, nem volna kifizető, mert a javítás sokkal többbe kerülne, mint a könyv ára újonnan. Régi nyomtatványok restaurálásával nem foglalkoznak.

A *Parlamenti, Statisztikai és Műegyetemi Könyvtár*nak nincsen házi könyvkötő üzemük, könyveiket és folyóirataikat kizárólag kinti könyvkötőiparosokkal kötetik be. Gyűjtőkörük természeténél fogva ezen könyvtárakban könyvtörténeti szempontból restaurálásra szoruló anyag aránylag alig van.

A fenti problémákat összefoglalva, új munkaterv készítésénél ajánlatos mérlegelés tárgyává tenni, hogy nagy közkönyvtárainknak érdemes-e házi könyvkötőüzemet fenntartani, illetőleg létesíteni, s ha igen, milyen formában, milyen adminisztrációval stb.; az osztályvezetőjének milyen képesítéssel, illetőleg gyakorlati tudással kellene rendelkeznie és azon könyvtárakban, ahol sok incunábulum, régi magyar kódex és kéziratgyűjtemény van, a restaurálás problémájával is foglalkozni. A házi könyvkötőüzemre vonatkozólag határozottan azt mondhatjuk, hogy minden nagy könyvtárunknak saját házi könyvkötészettel kellene rendelkeznie, saját felszereléssel és anyagbeszerzéssel. Az ilyen házi könyvkötészettel rendelkező könyvtárak helyes előrelátó könyvkötészeti programjának pontjait irányadóul a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. A könyvtár mindenkor számoljon mult-, jelen- és jövőbeni szükségleteivel.
2. A helyes könyvkötési program alapja a jó munka, a költségvetés teherbírása és az anyag megóvása.
3. Általában a nagy könyvtárak évi költségvetésének 25%-át szokták könyvkötésre fordítani (ez a százalékarány a kimaradt háborús évek és az ostrom által fokozottabban tönkrement könyveket tekintetbe véve legalább 10 évig felemelendő volna).
4. A könyvkötési programnak a könyvtár adminisztrációjához kell alkalmazkodnia.
5. A könyvkötési programnak mindenkor számot kell vetnie a könyvtári anyag természetével. Különösen a könyvtár specialitásaira kell gondot fordítani.
6. A régi könyvek, kódexek, kéziratok, kötések restaurálásával csak megfelelő képzettséggel rendelkező restaurátor foglalkozzon és ha a fenti könyveknek új kötést is kell adni, akkor az feltétlenül korhű legyen.
7. Nagy gondot kell fordítani az ú. n. folyó anyagra is.
8. Ha szükség van rá, a könyveket haladéktalanul újra kell kötetni.
9. A kötésmunkák tervszerűségének előmozdítására előrelátó tervezetet kell kidolgozni.
10. Azt, hogy egy könyv mikor kerüljön újrakötésre, állapota mellett használatának multja és előrelátható jövője szabja meg.

A házi könyvkötőüzemeknek egyik legnagyobb előnyük, hogy a könyv helyben marad, tehát akár a munkamenet alatt is hozzáférhető, sorozatok folytatólagos kötésénél a mintakötetre esetleg csak 1—2 órára van szükség, a könyv vagy folyóirat bekötése sürgős esetben akár 48 óra alatt is elvégezhető. Állandóan egy és ugyanazon fajta anyagot lehet vásárolni, így nem fenyeget az a ve-

szély, hogy nem lehet már ugyanazt a kötést kapni, mert a könyvkötőnek elfogyott az a fajta nyersanyagja, viszont egy, vagy két kötet könyvért nem érdekes neki nagyobb mennyiségű anyagot vásárolni. Ez a saját anyagbeszerzésnél nem probléma.

A munkamenet állandóan ellenőrizhető és a gondosan összeállított költségvetés alapján pontosan előirányozhatjuk a költségeket. Pl. az Országos Széchényi Könyvtár házi könyvkötő osztályán 1942-ben 4272 kötet könyvet, folyóiratot és hírlapot kötöttek be legalább Ia. félvászon kötésbe valódi arany kézi címaranyozással. Egy-egy kötet átlagára nyersanyag és munkadíj összesen 108 pengőbe került. Ez az ár az akkori kinti könyvkötőárak 30—35%-ának felel meg. Tehát ha a Széchényi Könyvtár nem rendelkezett volna házi könyvkötő üzemmel, akkor a fenti 4272 kötet helyett mindössze 1400 kötet könyvet köttethetett volna be. Ugyanílyen kedvező áralakulást mutat a Fővárosi Könyvtár házi könyvkötészetének 1942-ben végzett 3335 darab könyv kötése, illetőleg javítása (ezek közül legalább a kétharmadrésze javítás), egy kötet könyv kötése, vagy javítása 092 pengőbe került, igaz ugyan, hogy hírlapkötések nem voltak és valódi aranyozás is csak kis részben volt. A fentiekkel szemben pl. a Műegyetemi Könyvtár ugyancsak 1942. évben kinti könyvkötőiparossal 1404 kötet könyvet köttetett félvászonba 3610— pengő költséggel, tehát egy kötet (hírlapok nem voltak, a kötött anyagnak több mint egyharmadrésze disszertáció volt) 257 pengőbe került. Ezen adatokból párhuzamot vonhatunk a könyvtárak szempontjából melyik a gazdaságosabb és könyvtári szempontból is helyesebb út.

Elgondolásunk és bizonyos szerzett tapasztalatok alapján a jövőben, ha majd megfelelő szakember is áll rendelkezésre és amennyiben a könyvtár anyagánál fogva szükség van rá, úgy a könyvkötőüzemmel kapcsolatban könyvrestauráló laboratóriumot is lehetne felállítani. Vezetőjéül pl. olyan könyvtári tisztviselő volna kijelölendő, aki hajlandó volna a könyvkötést is megtanulni, mert csak így tudná megfelelő szaktudással az üzemet vezetni, azonkívül feltétlenül könyvtárosi képesítéssel is kellene rendelkeznie. Később, ha majd el tudjuk érni, hogy az Iparművészeti Főiskola grafikai tagozatán könyvrestaurálást is fognak tanítani, akkor pl. az Iparművészeti Főiskola grafikai végbizonyítványa, a könyvtárosi szakvizsga és könyvkötői tudás képeznék a szükséges kellekeket az ilyen kettős üzem vezetéséhez. Az ilyen képesítéssel rendelkező vezető, könyvkötészeti tudásával a könyvkötészetben folyó munkálatokat tudná ellenőrizni és irányítani, a restaurálásra kerülő kódexekkel régi könyvekkel és ilyenek kötésével kizárólag csak ő foglalkozna, mert ilyen értékes könyveket, kódexeket csak könyvkötő kezébe nem lehet adni; mert az a könyv történeti, művészi és tudományos értékét nem ismeri és hogy a restaurálásban sem jártas, így nem fordítana kellő gondot a munkára. A könyvtárosi képesítés a könyv történeti és tudományos értékének megállapításához adná a képesítést, az Iparművészeti Főiskola jövőbeni képesítése pedig a restauráláshoz, valamint régi könyvek korhű tábláinak tervezéséhez adná a szükséges képesítést. Ezzel kapcsolatban nem lehet szó nélkül hagyni, hogyha megnézzük nagy könyvtáraink régi magyar és incunabulum gyűjteményeit, szörnyülködve állapíthatjuk meg, hogy mennyi ilyen régi nyomtatványunk van nem a korához illő kötésbe kötve. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy azért adjunk az ilyen régi könyveknek korhű kötetet, hogy azt a látszatot keltsük, mintha abban az időben kötötték volna, hanem a könyv és a kor művészi szempontjait figyelembe véve korhű kötetet kapjanak ezek a ritkaságok. Természetesen a kötés időpontjának, restaurálójának, esetleg tervezőjének és bekötőjének nevével jelezve. Így, ha ilyen régi könyvet a ke-

zünkbe veszünk, azonnal látjuk a könyv korát, de viszont arra is útbiztosítást kapunk, hogy ízléses korhű kötések mikor készültek és azt ki készítette. Így a könyv megkapta a megfelelő öltöztetést és nem fognak régi magyar és incunábulum könyvtáraink oly szörnyen kinézni ízléstelen és nem korhű kötésekkel. A könyvkötőüzemben a folyó könyvkötési munkára szakképzett könyvkötősegédet volna alkalmazandó aki az összes könyvkötészeti munkálatokat elvégzi és a státusba mint műszaki altiszt, vagy mint műszaki segédtsízt volna besorozható. Értékes segédmunkaerőhöz juthatunk, ha a könyvtárban alkalmazott intelligensebb altisztek közül kettőt-hármat a könyvkötésre kiképezünk és ezeket hivatalos órán túl megfelelő órabér ellenében alkalmazzuk, illetőleg foglalkoztatjuk.

Ami az üzem felszerelését illeti, a normális könyvkötői gépek: lemez-olló, vágógép, prések, aranyozó betűk, stb. szükségesegek. A restauráló laboratórium felszerelése már sokkal nagyobb probléma, mert itt már különböző fűrésztömedencékre, nagyteljesítményű présekre, műszerekre, vegyszerekre, stb. van szükség. Ezen felszerelések beszerzése ma szinte lehetetlen, de megfelelő előiránnyal részletekben meg lehet szerezni, mint ahogy az Országos Széchényi Könyvtárban azt részben meg is szereztük.

Nagy könyvtáraink könyvkötési problémáját meg kell már végre oldani, mert lehetetlen helyzet az, hogy a kutató hosszabb ideig nem kaphat kézhez egy könyvet, vagy különösen folyóiratot, mert az nincsen bekötve. Nem is szólva arról, hogy kötetlen könyv-, de különösen folyóiratanyagunk aránylag rövid idő alatt elpusztul, ha nem kerül kötésre, viszont, ha ilyen üzemek megszervezésével megfelelő programot készítünk és az illetékesek figyelmét fel tudjuk hívni nagy könyvtáraink könyvkötési helyzetére, talán fokozatosan 2—3 évtized alatt helyre tudjuk hozni e terület fogyatékoságait.

SASVÁRI DEZSŐ.

Az osztrák könyvtárügy mai állása

A háború végével függetlenségét visszanyert Ausztriának két nagy feladattal kellett megküzdenie a könyvtárügy terén: a háborús pusztításoknak a lehetőséghez képest való helyrehozatalával és a központi szervezés újjáalakításával.

A legérzékenyebb veszteség a háború folyamán a bécsi Egyetemi Könyvtárat érte. Az olvasóterem bombatámadás következtében súlyosan megsérült és a „bombabiztos helyre“ elraktározott könyvek jelentékeny része is megsemmisült. A pusztulás a háború után még fokozódott, 1945/46 telén a rendkívül erős havazások az üvegtetejétől megfosztott olvasóterem berendezésében okoztak károkat, a könyvtári tisztviselők és egyetemi hallgatók vállvetett munkája árán sikerült azonban a nagyobb veszélyt elhárítani. Az újjáépítés befejeztéig a könyvtár olvasók számára zárva van. A könyvállományt ért veszteségek jórészt pótolhatatlanok.

A Nationalbibliothekot nem érte veszteség, eltekintve azoktól az ostrom idején kölcsönzésben volt könyvektől, melyek kölcsönzési helyükön mentek tönkre.

Az egységes osztrák vezetés megszervezése különböző problémák elé állította az illetékeseket. Az első lépés ezen a téren az *Österreichische Nationalbibliographie* megindítása volt 1945-ben. Ennek szerkesztését a Nationalbibliothek tisztviselői végzik, a könyvtárba beérkezett kötelempéldányok alapján. A *Nationalbibliographie* jelenleg havonta jelenik meg egy füzetben. Ez van

rusz.

hivatva részben a központi katalógust is pótolni, ami a *Preussischer Gesamtkatalog* kiesése óta hiányzik. Az osztrák könyvtárak központi vezetése céljából felmerült egy könyvtári főfelügyelőség felállításának gondolata is. Az erre vonatkozó magyar szabályzatok áttanulmányozása után a folyó évben — egyelőre ideiglenes formában — az osztrák közoktatásügyi miniszter a Nationalbibliothek főigazgatóját, J. Bick professzort bízta meg a nagy állami könyvtárak felügyeletével. Az ő hatáskörébe tartozik a Nationalbibliothek, az egyetemi és főiskolai könyvtárak és még néhány nagyobb könyvtár működésének ellenőrzése, összehangolása és felsőbb irányítása. Bick professzor közvetlenül a miniszternek van alárendelve. A felelősség itt tehát egy személyt terhel, a magyar tanácsrendszerrel ellentétben, viszont az apparátus ennek megfelelően egyszerűbb. A főfelügyelő időnként összehívhatja az alárendelt könyvtárak vezetőit igazgatói gyűlésekre, ha ennek szükségét látja, egyébként azonban önálló hatáskörben intézkedik. Az igazgatói gyűléseken a közös kérdéseket, mint együttműködés, gyűjtőkörök kölcsönös elhatárolása, kölcsönzés egymás között, duplumcsere, könyvtárosképzés, rendelet- vagy törvényszövegek előkészítése, könyvtári propaganda, kongresszusok, kiállítások rendezése, külfölddel való csere és együttműködés, könyvtároscsere stb. beszélik meg. Ezekre a gyűlésekre a főfelügyelő meghívhat olyan igazgatókat is, akik a felügyelete alatt nem álló állami vagy egyéb könyvtárak vezetői.

A könyvtárosi előképzés tartama elvben másfél év, melynek elteltével a jelölteknek vizsgát kell tenniük. A könyvtárosi tanfolyam vezetője és egyben vizsgálónk a főfelügyelő. A tanfolyamon a jelöltek gyakorlati és elméleti kiképzésben részesülnek. A háború vége óta a könyvtárosi tanfolyamok szünetelnek, ugyanis a tudományos tisztviselők száma az állami könyvtáraknál a szükségletet meghaladóan nagy. Más a helyzet az ú. n. középső szolgálatban (mittlerer Dienst), ahol egyes szakokban nagy hiány mutatkozik. Így pl. Ausztriában jelenleg nincs egyetlen könyvrestaurátor, úgy hogy a restaurálási munkák teljesen szünetelnek. A Nationalbibliothek úgy igyekszik segíteni a dolgon, hogy egyik fiatal alkalmazottját képeztesse ki, egyelőre különböző belföldi intézményeknél az itt elsajátítható könyvkötési, kötéstörténeti, papírrestaurálási stb. ismeretekre, majd a tervek szerint a vatikáni műhelyben a komolyabb restaurátori munkákra.

A könyvtárak új szerzeményei a jelenlegi körülmények között főleg az osztrák kiadványokból kerülnek ki, a külfölddel való kapcsolatok nehézségei miatt. Az utóbbi időben azonban ezen a téren is fokozott erőfeszítéseket tesznek a provincializálódás fenyegető veszélyének elkerülésére.

SASHGYI OSZKÁR.

A milánói Biblioteca Comunale újjáépítéséről.

A háború okozta károk helyreállítása Milánóban is serényen folyik. Az *Il Popolo* c. lap (1947. aug. 14.) e restaurációs munkálatok sorában különös fontosságot tulajdonít a Castello Sforzesco udvarában elhelyezett Községi Könyvtár (*Biblioteca Comunale*) újjászületésének. Az 1943. augusztus 13-ának éjtszakáján történt bombázás következtében egyéb műemlékek mellett a Castello Filarete tornyának tövében lévő épületrész, ahol a Könyvtár helyiségei voltak, szintén jelentékenyen megsérült. A város előljárója most már teljesen rendbehozatta a Castello délkeleti szárnyát és két nagy termet újjáépíttetett a Könyvtár olvasóhelyisége számára. A Könyvtár látogatottsága szinte meghaladja

háború előtti létszámot napi átlagos 300 főnyi olvasóközönségével. A használat megkönnyítésére szolgálnak a szerzők, címek és szakok szerinti alfabetikus cédulajegyzékek.

A *Biblioteca Comunale* állománya ma körülbelül 300 ezer egységre rúg, beleértve az olasz és külföldi minden szakos folyóiratokat is. Igen becses a XVI—XVIII. századbéli quarto és folió nagyságú kb. 5000 kötet; ritka kiadványok, melyek közül külön figyelmet érdemelnek az ókori latin-görög klaszszikusok művei, héber szövegek, jogi és filológiai művek.

Az „*Emeroteca*” című rész a folyóiratok gazdag állományát foglalja magában, összesen 6832 sorozatot, 123.677 számmal, amelynek anyagát kb. 500 ezret meghaladó címet egy pontos jegyzék sorol fel. Külön ki kell emelni az operák, színdarabok, zeneművek gazdag gyűjteményét, továbbá orvostudományi kiadványok sorozatát.

A bibliofil látogatók számára rendkívüli élvezetet és okulást nyújt az a kollekció, amely a könyv külső művészi megjelenésének változatait mutatja be: a betűk formáiban, a nyomás tisztaságában, a papír finomságában, a rajzok ízlességében, a metszetek artisztikus beállításában, a színek harmóniájában, a borítékok eleganciájában.

A *Biblioteca Comunale* háború utáni fellendülésének ékesen szóló bizonyítékai az 1947. év első felére vonatkozó statisztikai adatok. A könyvtár helyszíni olvasóinak száma 82.813 volt; új szerzemények vétel útján 4152, ajándék útján 5072. Az általános katalógus 47.462 új cédulával gyarapodott.

A nagymértékben emelkedett látogatásnak és gyarapodásnak következménye, hogy a Castello Sforzesco rendelkezésre álló helyiségei már szűknek bizonyultak az igények kielégítésére és a könyvek praktikus elhelyezésére. Ezért Milánó illetékes körei behatóan foglalkoznak a könyvtár megfelelőbb otthonának kérdésével. Komoly tervként merült fel az az elgondolás, hogy a város centrumához közeledő Via Francesco Sforza és Via Guastalla között fekvő XVIII. századbéli nemes barokk stílusú Sormani-palotát rendezik be Milánó városa könyvtárának méltó és végleges hajlékául.

M. o.

Angol könyvkiállítás.

A *British Council* 1946 május havában Budapesten angol könyvkiállítást rendezett. 200.000 példányszámban 2500 darab különböző angol könyv tanúsított az angol tudományos haladás, irodalomszeretet és virágzó könyvkultúra mellett. A rendkívül gazdag anyag részleteiben is csodálatos volt. A kezdők számára írt nyelvtanoktól kezdve, folytatva a magasfokú nyelvismereti tankönyveken, tündéri gyermekirodalmon, remek szépirodalmi kiadványokon, a *Britain in Pictures* angol élet és tájat felölelő sorozatán, egészen az orvostudomány, technika, fizika, társadalom és jogtudomány, gyarmati kérdés, vallásos, politikai és háborús irodalom változatos anyagáig megtalálható volt minden témakör.

A *British Council* a kiállított könyvanyagot a magyar közkönyvtáraknak és tudományos intézményeknek kedvezményes áron felajánlotta. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára a kiállított könyvanyagból 114 darabot igényelt. Nem volt abban a helyzetben, hogy a rendelkezésre álló költségvetési keretek között megvásárolhassa. Ezért a kultuszminiszter rendkívüli póthitelt eszközölt ki erre a célra. A *British Council* az igényelt könyv-

anyagból 54 darabot engedett át 113 angol font értékben. Ilyen úton sikerült könyvvállományunkat az angol irodalom értékes anyagának egy részével gyarapítani.

GÁSPÁR MARGIT.

Orosz-magyar kapcsolatok. Bemutató. 1946.

Még alig ocsudott a város az ostrom borzalmaiból, a Magyar Nemzeti Múzeum lövedékszággatta falain még számos seb tátongott, amikor az épületen belül, az élet lüktető erejének parancsszavára a Múzeum dolgozói, kulturális hivatásuknak megfelelően, komoly tudományos bemutatóra készültek. A felszabadulás után első megmozdulásunk volt ez, mely az új idők szellemében az étellel való kapcsolatot kereste, felismeréseként annak, hogy a tudományos munka eredményei nem lehetnek többé a haruspexek féltve őrzött titkai, hanem azoknak a széles népi rétegek közkinccsivé kell válniok.

Budán jóformán még el sem hallgatott az ágyúk moraja, amikor egy, múlt évtizedek mulasztását jóvátenni hivatott magyar-orosz kiállítás gondolata először felvetődött. Éreztük mindannyian a terv súlyát és jelentőségét, de láttuk annak nehézségeit s a felelősséget is, amelyet egy ennyire ismeretlen — szándékosan elhanyagolt, sőt ferdítésekkel, tudatos meghamisításokkal elhomályosított — problémakomplexusnak kiállítás formájában való feltárása jelentett. Lelkesedéssel láttunk munkához mégis, amikor kiderült, hogy részben a hivatkozott nehézségek, jórészt azonban technikai akadályok: az épület siralmas állapota, s az ostrom elől menekített anyag hozzáférhetelensége miatt, bár a munkálatok már szépen előrehaladtak, bemutatónk megrendezését el kellett halasztani.

Végre 1946 nyarán a Magyar Szovjet Művelődési Társaság ünnepi hetének keretében a már korábban elkészült, egy teljes esztendő kitaró munkájával kiegészült és megérett tervek alapján bemutatónkat mégis megnyithattuk. Lehetőségeink ezúttal is erősen korlátozottak voltak. A Nemzeti Múzeum e célra helyreállított két földszinti kiállítási termében kellett a szorgalmas munkával, tudományos eruditioval egybegyűjtött anyagot összezsúfolni. Bemutatónk az orosz és a magyar föld természeti adottságaiban s a két nép ezeken épülő anyagi kultúrájában mutatkozó egyezésekkel kezdődött. A talajtani azonosság, éghajlati azonosságok, hasonló növény- és állatvilágot hoztak létre. Ezek az adottságok, valamint a két nép hosszantartó, békés érintkezései a népi műveltség-anyag azonosságát, illetőleg rokonságát eredményezték. E kapcsolatokat a Természettudományi s a Néprajzi Múzeumnak a Földtani Intézet talajmintáival és térképeivel kiegészített gazdag anyaga dokumentálták.

A két nép történeti kapcsolatait a Történeti Múzeum, illetőleg az Országos Levéltár volt hivatva illusztrálni. Előbbi tárgyi emlékeivel a Kr. e. 600-tól Kr. u. 896-ig terjedő korszak, utóbbi okleveles és egyéb iratanyagával a magyar honfoglalástól csaknem napjainkig terjedő évszázadok kapcsolatait mutatta be. E levéltári anyagban, melyhez Budapest Székesfőváros Levéltára értékes darabokkal járult, a rendelkezésre álló források természeténél fogva, az állami és politikai élet fordulatainak emlékei jutottak kényszerítőleg túlsúlyba, kidomborítván azt a sorsközösséget, mely a két nép történetében — közös ellenségek ellen folytatott önvédelmük során — a középkortól kezdve mutatkozott. A parallelitás már a keleti lovas-nomád népek: besenyők, kúnok, mongolok elleni orosz és magyar küzdelmekben észlelhető, de végigkísérhető a Törökbirodalom elleni három évszázados háborúkon s a nyugatról fenyegető német

imperializmus, majd a Napoleon-elleni közös küzdelmeken is. A bemutatott anyag a két nép érintkezéseinek egyéb síkjait sem hagyta figyelmen kívül: I. MÁTYÁS és III. IVÁN, II. RÁKÓCZI FERENC és NAGY PÉTER diplomáciai összeköttetései és az újkorban újjáéledt gazdasági és kulturális kapcsolatokra is rávilágított. E kapcsolatokban az 1849. évi cári intervenció nem hagyott maradandó nyomokat. Sőt az abszolutizmus bukása után, a kiegyezést követő évtizedekben egyre erősödik az érdeklődés a magyarság körében Oroszország és az orosz nép iránt. Az orosz kultúra, tudomány, irodalom és művészet megismerése, a feléjük forduló állandóan fokozódó figyelem a XIX. század második felében a magyar szellemi életben mindenütt határozottan észlelhető. Ennek dokumentumait azonban már természetesen nem a levéltári, hanem az a könyvtári anyag reprezentálta, melyet az Országos Széchényi Könyvtár a kiállítás harmadik részében mutatott be.

A kiállítót gazdag szépirodalmi anyag mellett, mely az újabb és újabb kiadások bőségén kívül a fordításoknak eredetijükkel csaknem egyidőben való megjelenésével meglepte a látogatót, bemutattuk az orosz néppel és történetével foglalkozó gazdag szakirodalmat is. Az ázsiai őshaza és a magyar népvándorlás oroszországi emlékei természetesen korán Oroszország felé fordították a magyar történetkutatók érdeklődését. Magyar szerzőknek orosz nyelven megjelent fordításai viszont az orosz nép irántunk megnyilvánuló érdeklődését dokumentálják. A kiállított politikai irodalomból külön kuriózumként kell megemlíteni SZTÁLIN: „A dialektikus és történelmi materializmus alapjai“ című munkájának magyar fordítását, mely 1942-ben BOTOS VINCE álnév alatt a cenzúra éberségét kijátszva legálisan megjelenhetett.

A magyar közönség körében az orosz irodalom és művészet iránt megnyilvánuló érdeklődés dokumentálására számos irodalomtörténeti és zeneesztétikai művet is kiállítottunk. Plakátokkal és díszlettervekkel is illusztráltuk a magyar színpadon és magyar filmen szereplő orosz és orosz tárgyú darabokat.

Viszonylag szegény volt bemutatónk, a háború alatt megjelent illegális nyomtatványokban. A nyilas utalom alatt a fenyegető veszély miatt ugyanis ezekből igen sokat megsemmisítettek, s az ostrom alatt is sok pusztult el belőlük. A megmaradt, szinte ritkaságszámba menő példányokból 1946 nyaráig még igen keveset tudtunk összegyűjteni.

Végül — helyszűke miatt csak nagyon szemelvényesen — a felszabadulás után Magyarországon megjelent orosz, vagy orosz tárgyú irodalomról adtunk képet. Itt, jelentőségét hangsúlyozandó, elsősorban a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság kiadói tevékenységét akartuk kiemelni.

A bemutatóhoz részletes katalógus, elsősorban anyagi okok miatt — ne felejtjük el, hogy kiállításunk az infláció legnehezebb időszakára esett — nem készült. Csupán egy rövid vezérfonal jelenhetett meg, mely azonban végigvezette a látogatót a kiállítás eszmei menetén és történeti felépítésén. A vezérfonal címe: Orosz-magyar kapcsolatok. Fejezetek, szemelvények. Bemutató. 1946.

Az akkori nehéz körülmények között a felölelt sokrétű tárgy minden vonatkozásának feltárására a bemutató természetesen nem vállalkozhatott. „Fejezeteket“, „Szemelvényeket“ adott, hogy ezeken keresztül a magyarság széles néprétegeivel ismertesse meg az orosz-magyar kapcsolatok jelentőségét, egy-egy szerző tudósainkra is ösztönzőleg hasson az addig olyannyira elhanyagolt tudományos kutatások előmozdítására.

K. WALDAPFEL ESZTER

Francia könyvkiállítás nemzeti múzeumban.

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Bibliophil Társaság által 1947 decemberében rendezett „Francia könyvkiállítás: A szép francia könyv, Magyar-francia kapcsolatok“ a magyar művelődés százados francia orientációját mutatja be.

I. — Az első rész, 137 mű, könyvgyűjtésünk legszebb francia emlékeit foglalja magában az ősnymtatványoktól kezdve az első világháborúval lezáródó időkig. A francia nyomdászat technikai és esztétikai fejlődésének e mintadarabjai a magyar nyomdászat fejlődését is támogatták.

A sor MARCHANT-MERCATOR, JEAN PETIT, JODOCUS BADIUS, HENRI ÉTIENNE, JACQUES KERVER latin nyelvű teológiai és skolasztikus kiadványaival kezdődik, de jókor megjelennek közöttük a terebélyesedő humanizmus és elterjedő francia irodalmi nyelv művei is. A XVII. századi kiadványok érzelmettelik a latini nyelv fokozatos háttérbe szorulását, a francia nyelvű szépirodalom kivirágzását, a nagyobb példányszámmal együttjáró ideiglenes hanyatlást, hamaros meg erősödést, a díszítő elemek: dísz-címlap, vignetta, arckép előretörését. Irodalmi szempontból a *grand siècle* szerény kifejezéshez jut: a klasszikusok későbbi kiadásokban szerepelnek. De az illusztráció, metszet, karc művészi és technikai továbbfejlődése jól látható; a haladás élén karcoló jár, ROBERT NANTEUIL. Kiállított folió-arcképei épp oly tökéletesen fejezik ki a lelki tartalmat, mint a testi képet. A rajzoló- és nyomtatóművész ekkor már egyenrangú társa az írónak, festőnek és szobrásznak, tagja a francia Akadémiának, díszje és hivatalos propagálója a királyi abszolutizmusnak: SÉBASTIEN LE CLERC kiállított *Labyrinthe de Versailles*-a a Napkirály palotájának és kertjének „felülmúlhatatlan szépségét“ hirdeti, CHARLES PERRAULT *Les Hommes Illustres*-je a „kor nagyjait ábrázolja írásban és képen“ NANTEUIL, DUFLOS, EDELINCK művészetével. E két műben már jelentkezik a díszítőrajz- és fejlécművészet is, mely a következő században bontakozik ki. A XVIII. század — az újjáéledő magyar könyvgyűjtés gazdagságából —, jelentőségének megfelelően, nagyszámú illusztrált művel van képviselve; nem egy a kor legszebb darabjai közül való. A fametszet és karc vezető szerepét a rézmetszet veszi át, meg egy új eljárás, mely maratással „rakja fel“ a képet, karcolással hozza ki a tónust és vonalakat (GÉRARD AUDRAN: *Daphnis és Chloé*). Egy vagy több lemez alkalmazásából kifejlődik a színes metszet (MONSIAU, MIXELLE). A technika új művészi lehetőségei a metszethez vonzzák a nagy festőket is: látjuk BOUCHER MOLIÈRE-illusztrációit és a *Décameron*-hoz készített képeit. Befejezett művészet tárul elénk a COCHIN-ek (apa és fiú) BOCACCIO-, ARIOSTO-, TASSO- és METASTASIO-illusztrációiban, s azokban a metszetekben, amelyeket a fiatal MOREAU, VOLTAIRE és REGNARD műveikhez rajzolt. Korának egyik remekműve az OUDRY által illusztrált LA FONTAINE-kötet. A század második felében a rézmetszet megszabadul a mult terhédtől és uralkodó kifejezési eszköze lesz a könyvdíszítésnek. A kiállítás nemcsak az általános fejlődést mutatja, de érzékelteti a kiemelkedő művészek (GRAVOLET, EISEN, MARILLIER, SAINT-AUBIN, CHAUFFARD, DUPLESSIS-BERTAUX) pályájának főbb állomásait is. A nyomdászat megújulását VOLTAIRE művének 70 kötetes KEHL-i kiadása (1784—1789) reprezentálja és négy klasszikus szépségű DIDOT-opus.

A francia könyvművészet, kvarc és metszet utolsó másfélszázadát a kiállítás a restauráció korának régies modorú illusztrációival (P. LEGRAND) vezeti be. A felszabadulást a festői romantizmus: DEVERIA, CHASSÉRIAU, TONY JOHANNON

hozza. A nagy tájképfestők bekapcsolódását COROT, MILLET, DAUBIGNY, MONET illusztrációi jelzik. Az impresszionizmus folytatói és utódai hiányoznak. Egyetlen példa utal a majd százéves haladásra: DARAGNÈS PIERRE LOTI-metszetei (1926), az *Izlandi halászok*. A litográfia DELACROIX metsész *Faust*-illusztrációival (1828) hódította meg a művészetet és a közönséget. Később hanyatlott iránta az érdeklődés, de az impresszionizmus, fauvizmus ismét szívesen nyúlt feléje a szín- és forma-forradalom kikísérletezésére és népszerűsítésére; ma is múlhatatlan szépségű műveket alkotnak benne. Multra és jelenre egyetlen példa emlékeztet: BONNARD remek VERLAINE-metszetei (1900). A kömetszet alapozta meg a karikatúra sikerét is, amely a mult századi politikai és társadalmi kritika és forradalmi megújulás egyik legfontosabb támadó fegyvere volt. HENRI MONNIER a burzsoa és plebejus típusokat gúnyolja egyetlen szarkazmussal („*Monsieur Prudhomme*”). GRANDVILLE nemcsak irodalmi illusztrátor, (BALZAC, LA FONTAINE), de politikus is: a Pólgár-királyt és támaszait karikirozza (*Muséum Parisien*). GAVARNI a rajz BALZAC-ja. A francia karikatúra legnagyobb mestere, DAUMIER, utat tör a realizmus felé. Szenvedélyes hirdetője a haladásnak. Emberábrázolásában a jellegzetes külsőt épp oly teljesen visszaadja, mint a rejtett jellemet. Két (egy évből való) kötet jelzi életművét. A kor második divatos reprodukciós eljárását, a tökéletesített fametszetet, GUSTAVE DORÉ emelte először a művészi kifejezés magasságába. BALZAC- és RABELAIS-illusztrációi (1855, 1875) és mihológikus metszetei (1873) feltárják művészetének pontosságát és változatosságát. Az újabb fejlődést egyetlen példa érzékelteti: VLAMINK értékes fametszetei (1926).

A bemutatott 30 mű csak hézagosan és vázlatosan érezteti a szép francia könyv utolsó százötven évét. A magángyűjtemények, melyek közkönyvtáraink gazdag külföldi anyagát adják, ebben a korban már nem fejlődtek tovább. A tervszerű kiegészítés az állam és közületek feladata lett volna. SZÉCHENYITŐL és VÖRÖSMARTYTÓL kezdve ADY ENDRÉIG, JÓZSEF ATTILÁIG és ILLYÉS GYULÁIG sokan panaszkodtak, hogy kiestünk az idő kerekéből és a „magyar komp” nagy késéssel hozza-viszi a szellem kincseit. Az elmaradottságot könyvkultúránk is érzi. Az újjáépítés követelte előrejutáshoz — felszerelésünk tökéletesítésén és a műgond fejlesztésén túl — a külföldi haladás új eredményeinek ismeretére, mintáira van szükségünk, hogy buzdítsanak, összehasonlításra kényszerítsenek.

2. — A magyar-francia kapcsolatok alakulását 221 mű mutatja be, a kiállítás nagyobbik fele. Az első dokumentumok a XV—XVI. századi egyházi kultúra kapcsolatait szemléltetik: PETRUS HUNGARUS hagiografikus és humanista művek nyomtatásával szerez hírnevet Lyonban, MICHAEL DE HUNGARIA Sarbonne-i diák s prédikációit Franciaországban, Hollandiában, Németországban, Angliában nyomtatják ki, TEMESVÁRI PELBÁRT latin prédikációs-gyűjteménye száznál több kiadást ér el külföldön s a francia nyelvű egyház szónoklat kialakulását is előmozdítja, akárcsak a magyarét. A középkor mithoszteremtő törekvését a *Sicambria-legenda* illusztrálja. A két ország dinasztikus hatalmát támogatta, épp úgy, mint a tényleges és költött családi kapcsolatok is. A francia legenda magyar királyleánynak tette meg CHARLEMAGNE anyját († 783), mielőtt CLÉMENTCE DE HONGRIE elindulhatott volna új házája felé. Magyarországi SZENT ERZSÉBET asszony, a szegények gvámola, emlékét századokon át legendák, képek, szobrok, kórházak és templomok hirdették Franciaországban, nemcsak példája miatt, de azért is, mert a királyi család rokonságot tartott vele. Egyházi humanizmusnak francia ágát GOSZTONYI püspök tanulmányai, a neki ajánlott humanista művek és GEVA BONIFACIUS párizsi szónoklatai képviselik; a világis

SAMBUCUS-ZSÁMBOKY Párizsban kiadott költői és filológiai munkái. A francia humanisták érdeklődésének és magyarországi utazásának emlékei CLUSIUS pannóniai flórája, magyar növénygyűjteménye és BONGARSIS *Rerum Hungaricarum Scriptores-e*. CALVIN felszabadító hatására nem történik utalás.

A fontosabb politikai és katonai kapcsolatok a XVI. és XVII. században fonódnak. A függetlenségi gondolat Franciaországtól remél segítséget. BETHLEN GÁBOR, a RÁKÓCZIak és ZRÍNYIék már mérlegelik, THÖKÖLY és RÁKÓCZI FERENC meg is valósítják a bekapcsolódást a francia „egyensúly-politikába“. Leggazdagabb a RÁKÓCZI-szabadságharc emléktanyaga: francia nyelvű manifesztumok, diplomáciai, katonai és propaganda művek, a Fejedelem emlékiratai, testamentuma s a magyar nép elnyomatásának, csalódásainak és a felszabadulás reményének kifejezője a RÁKÓCZI-induló, BERLIOZ hangszerelésében, az 1846-os pesti bemutatóra készült kéziratban.

A politikai felszabadulásért folytatott küzdelem tanúi mellett itt vannak a gondolati felszabadulás emlékei is: a tapasztalati bizonyosságot kereső *Európica Varietas*, s a magyar cartesianisták első művei, a *Magyar Encyklopédia*, APÁTI MIKLÓS DESCARTES-tanulmánya. Az ész igazságai szerint való megújulás irányában halad a magyar felvilágosodás is: VOLTAIRE és ROUSSEAU elszakítják gondolkodásunkat a multtól és rávezetik a társadalmi megújulás szükségességére. A cselekvésre a francia forradalom adja meg a lökést. A magyar jacobinusokat kivégzik, de szellemük él a hagyományban, irodalomban. A politikai és gazdasági fejlődés, a reformkor népfelszabadító törekvéseitől és a francia forradalom emlékét idéző olvasmányoktól támogatva — SAINT-JUSTE könyvén ott a felírás: „Petőfi Sándor kincse. 1848“ —, az élen járó márciusi ifjakban olyan élcsapatot nevel majd ki, mely csak az alkalmat várja, hogy megvalósítsa a politikai és társadalmi forradalmat és „az ó világnak romjain az új világot megteremtse“. A márciusi forradalom és a szabadságharc Franciaországban évekig visszhangzik aztán a száműzöttek munkája nyomán.

A további szakaszok a francia irodalom magyarországi terjedését, a magyar írók, költők francia fordításait s a két országot ismertető, kapcsolataikat tárgyaló műveket mutatja be szakszerű, gondos válogatásban.

3. — A kettős kiállítás sok tanúságot hozott: felidézett, új világitásba helyezett, tudatossá tett számos problémát. A „szép francia könyv“ a közönség széles rétegeinek is megmutatta, hogy az írott mű a könnynyomtató és illusztráló művészete által válik teljes hatásúvá; a szakmabeli dolgozót emlékeztette a könyvészeti szép múlhatatlan értékű példáira; a szaktudományok művelői előtt felújította a megoldásra váró feladatokat (a magyar könyv- és illusztráció-történet összehasonlító megírása, nemzeti regiszter a hazai és külföldi könyvritkaságokról); feltárta a pótlásra váró hiányokat. A „magyar-francia kapcsolatok“ bemutatta a kérdéssel foglalkozó fontosabb műveket, ráirányította a figyelmet a súlyos hibákra, elmulasztott alkalmakra (a kor színvonalán álló francia fordítások, magyar nyelvtan hiánya), feltárta az újabb kutatásokat, további munkát igénylő feladatokat. A legutóbb kiadott orosz könyvkatalógus mellett ez az első nagyobb igényű vállalkozás a magyar művelődés haladó külföldi orientációjának tudományos bemutatására.

A kiállítás első részét SZENTKUTY PÁL főtitkár, a második részt HUBAY ILONA, a Széchényi Könyvtár könyvtárnoka és HAJDU PÉTER assistens rendezték. Ők szerkesztették a hatvanoldalas illusztrált katalógust is, mely maradandó értékűvé tette a kiállítás látogatását. A kiállítás különleges érdemének kell tekintenünk — amint ezt a katalógus bevezetésében TOLNAI GÁBOR, az Országos

Széchenyi Könyvtár főigazgatója kiemelte —, hogy megvalósította a bemutatás új módszereit: néhány könyvvel jellemzeni tudott nagyjelentőségű történeti kora és érzékeltette a fejlődés útját. A kiállítást védnöke, Dr. ORTUTAY GYULA vallás- és közoktatásügyi miniszter nyitotta meg, aki a megrendezés anyagi felteleteit is biztosította.

MOLNOS LIPÓT.

Francia folyóiratkiállítás Budapestén.

1947. december 15-én nyílt meg az *Institut Français* helyiségeiben az *Institut Français* és a *Francia-Magyar Kereskedelmi Kamara* együttesen rendezett folyóiratkiállítása. A rendezőket kettős cél vezette: a magas színvonalú francia folyóirattermés bemutatásával egyben segítő kezet kívántak nyújtani a magyar tudományosságnak a folyóiratrendeléshez. A kiállítás nyomtatott katalógusa e cél érdekében hasznosan egészíti ki az *Annuaire de la Presse* 1947. évi kötetét.

A francia folyóirat-sajtó nehézségei a háború alatt és azt követőleg közismertek. Csak a nemzetközi jelentőségű folyóiratok tudtak rendszeresen megjelenni, de még ezek is gyakran számösszevonásokra kényszerültek a szűkmarkú papírellátás folytán. A német megszállás idején több folyóirat új címen és évkönyv formájában próbálta a lapengedélyezések — és nem utolsó sorban a cenzúra — gátjait kikerülni (így a *Revue Biblique* a háborús években, sőt még 1945-ben is *Vivre et Penser* címen, új évfolyamszámozással jelent meg), más lapok a *zone occupée*-ből a *zone libre*-be tették át székhelyüket, vagy éppen az országhatáron túl. A háború végeztével, nagyjából 1946-ban általában újraéledtek a régi, évtizedes, vagy éppen százados folyóiratok és soruk számos új és jelentős *revue*-vel szaporodott, sokszor hézagot pótlóan.

A kiállítás kis terjedelménél fogva — mintegy 380 folyóirat egy-egy száma került szemlére — nem törekedhetett teljességre, nem mutathatta be az összes jelentős folyóiratokat, hanem, gondos válogatásban, minden tárgykör rangelső folyóirataira hívta fel a figyelmet, különös tekintettel az újonnan alapítottakra. A tárlóban szakok szerint csoportosított folyóiratok közül legtöbb helyet a természettudományiak foglaltak el: nagyrészt régi alapítású lapok, legtöbbjük a MASSON és BAILLIÈRE házak mintaszerű kiadványa. Szeretnők közülük fontossága miatt kiemelni a *Bulletin Analytique*-t (a *Centre National de la Recherche Scientifique* kiadványát), melynek első és második része az abiológiai, illetve biológiai kutatások eredményeit közli abstractszerűen immár nyolcadik éve. A *Bulletin Analytique*-nek filozófiai sorozatát még nem láttuk a szép számmal kiállított filozófiai folyóiratok között. A klasszikus *Revue Philosophique*, az *Études Philosophiques* és a *Revue de Métaphysique et de Morale* mellett meg kell emlékeznünk az 1939-ben alapított racionalista *La Pensée*-ről és a JEAN WAHL szerkesztésében megjelenő *Deucalion*-ról, melynek skálája szélesebb, hangja a nagyközönség felé is szól. Új címmel jelenik meg, de a *Revue d'Histoire de la Philosophie* folytatása a *Revue des Sciences Humaines*. A pszichológiai folyóiratokat a nagymultú *Journal de Psychologie Normale et Pathologique* és az 1946-ban Le Havre-ban alapított *Revue de Psychologie des Peuples* képviselte. A „Religion“ felírású tárlóban a *Revue Biblique*, *Revue Thomiste*, *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques*, *Revue d'Ascétique et de Mystique* és a *Vie Spirituelle* mellett új folyóiratot látnunk, a *Revue du Moyen Age Latin*-t, mely méltán lesz népszerű filológusok és történészek körében egyaránt, hiszen színvonalát többek között GILSON, CHATILLON és LECLERCQ neve is biztosítja. Keve-

set láttunk a franciák világhíres jogi folyóirataiból, bár kevés kivétellel változatlanul jelennek meg. A kiállított folyóiratok közül csak a *Revue des Études Coopératives*-nál történt változás: újrakezdésekor az *Année Politique*-kal és a *Res Publica*-val egyesült.

A történeti folyóiratok szemláját kezdjük a közel három évszázados multra visszatekinthető *Journal des Savants*-nal; bizonyos megilletődéssel vesszük kezünkbe a háború befejezése óta hozzánk először eljutott számot. Tartalom és forma hű maradt a kiadó *Académie des Inscriptions et Belles Lettres* hagyományához: tanulmányzerű könyvismertetések középkortudományi, archeológiai és keleti tárgyú művekről. Viszontláttuk a *Revue Historique*-ot, a *Revue de l'Histoire de l'Église de France*-ot és a *Revue Historique de Droit Français et Étranger*-t. Amennyire örvendetes e régi folyóiratok megjelenése, annyira sajnálatos a Franciaországban olyan jelentős vidéki folyóiratok kiesése. Ezeknek nagyrésze 1947 folyamán még nem támadt fel; csak a legjelentősebbek: az *Annales de Bretagne*, *Annales de Bourgogne* és a *Revue du Nord*. Új címmel jelenik meg MARC BLOCH lapja, az *Annales d'Histoire Sociale* (háború alatt *Mélanges d'Histoire Sociale*-ként szerepelt), régi címéből csak az *Annales* maradt meg, miközben jellege is megváltozott, ami alcíméből is látszik: *Economies, Sociétés, Civilisations*. A nagy forradalom folyóirata, az *Annales Historiques de la Révolution Française* és a *Société d'Histoire de la Révolution de 1848* kiadványa, a *1848 et les Révolutions du XIX Siècle* egyaránt új erőre kapott. A *Comité des Travaux Historiques* 1944—45. évre szóló *bulletinje* után a ragyogó kiállítású archeológiai folyóiratok hívták fel magukra a figyelmet: a *Revue Archéologique*, *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* és az 1943-ban indult *Gallia*.

A *L'Année Philologique* a görög-latin ókor kritikai és analitikai bibliográfiája, a *Revue des Études Grecques* és a *Revue des Études Latines* átvezet az irodalomtörténeti és nyelvészeti folyóiratokhoz. Aránylag kevés volt kiállítva: a *Revue d'Histoire Littéraire de la France*, „az újkori francia irodalomtörténetnek egyedüli folyóirata“ (így indítja útjára lapját 1947-ben hétévi hallgatás után DANIEL MORNET), a *Revue de Littérature Comparée* PAUL HAZARD emlékszám, a DAUZAT szerkesztette *Le Français Moderne*, mely a francia nyelv fejlődését vizsgálja a XVI. századtól kezdve és DAUZAT másik lapja, az *Onomastica*. Ennek a lapnak irányát DAUZAT az első, 1947-ben megjelent számában lefektette, amikor a *Zeitschrift für Namenforschung* eljátszott internacionális szerepének átvételét ígéri. Már sokkal inkább az irodalmi folyóiratokhoz tartozik a *Nouvelles Littéraires Scientifiques et Artistiques*, a francia szellemnek egyik legjellegzetesebb kifejezője, melynek hetente megjelenő számaiban a legjobb írók kritikai ismertetéseit közlik. A sok irodalmi folyóirat közül csak a legjelentősebbeket ragadjuk ki: a *Revue de Paris*-t, *Mercure de France*-t, *Europe*-ot, *Esprit*-t, *Études*-öt, az újjászületett *Hommes et Mondes*-ot és SARTRE lapját, a *Les Temps Modernes*-t. Helyszüke miatt nem térhetünk ki a nagyszámú technikai és inkább gyakorlati irányú folyóiratok bemutatására — a rádiókészítéstől a teniszszeti ismeretekig mindenféle érdeklődést kielégítenek —, hanem az utolsó tárló művészeti folyóiratainál állunk meg egy pillanatra. Nyomdatechnikai szempontból itt láttuk a legszebb példányait a francia folyóiratoknak, gondoljunk a *L'Amour de l'Art*-ra vagy a *Plaisir de France*-ra. Szerkesztésének gondossága és értékes tartalma miatt kell kiemelniünk a *L'Art Sacré*-t és az *Art de France*-ot.

Utolsó szavunk a köszöneté a kiállítás rendezői felé, akik szakértelmükkel és gondosságukkal ezt a szép anyagot összeállították.

Francia könyvkiállítás Budapestén. 1946 júniusában (15—25) alig az angol könyvkiállítás befejezése után az *Alliance Française* kezdeményezésére a francia kormány rendezett könyvkiállítást az Egyetemi Könyvtár olvasótermében. A kiállítás jelentőségét felesleges méltatnunk; mindnyájan emlékszünk még arra, milyen nehéz volt 1946-ban Franciaországból könyvet beszerezni és milyen nagy vesztesége volt a magyar tudományosságnak a francia könyvtermésnek kiesése a háborús és az azt követő években. Ezen akart segíteni a kiállítás, amikor az 1940. és 1945. év közötti könyvtermés színe-javát mutatta be. A mintegy ezernyi kötet egyrészt a tudományos világnak szólt, másrészt a nagyszámú szépirodalmi és művészi kiállítású könyvvel a nagyközönséghez is fordult. A könyvek kiválogatása igen gondos volt és a kiállított művek hézagpótlóak. A rendezők különös súlyt fektettek a nyomdatechnikai fejlődés bemutatására; akik látták a kiállítást, még visszaemlékeznek BERRY herceg kalendáriumának az eredeti szépséget teljesen visszaadó reprodukciójára, vagy a francia katedrálisok színes ablaküvegeiről szóló könyvre. A kiállítás befejezése után a tudományos könyveket az *Alliance Française* a francia kormány ajándékaént az egyes tudományos intézetek között osztotta szét, a szépirodalmi könyvek nagyrésze az *Alliance Française* könyvtárában található.

MANNINGER OLGA.

A térképek elhelyezésének kérdéséhez.

A kasírozás nem ideális mód egy tudományos könyvtár térképeinek konzerthát térfoglalása több mint kétszeresé válik. A vászon, bármilyen vékony, válására. — Nem kell sokat magyarázni, hogy vászonrahúzás következtében a nagy terjedelmük miatt amúgy is nehezen kezelhető térképek súlya és vastagsága, jóval súlyosabb, mint a papír s a kettő közé még ragasztóanyagra is szükség van. A kasírozott térképek tárolásához tehát lényegesen több helyre van szüksége a könyvtárnak, mert egy polcra csak félannyi térképet lehet elhelyezni, mint kasírozás előtt. Márpedig melyik könyvtár rendelkezik annyi hellyel, hogy anyagának elhelyezésére kétszerannyi helyet fordíthasson, mint amennyi föltétlenül szükséges? Még az elmúlt öt évben (1940—1945) sem bővelkedtünk annyira hellyel, pedig ezalatt az idő alatt volt az Országos Széchényi Könyvtár története folyamán a térképek elhelyezése a legmegfelelőbb, hogy a helyszűke ne lett volna a könyvtárnak egyik legsúlyosabb problémája. A mai időkben ez még fokozódott. Márpedig a Térképtár csak egy kis része a könyvtárnak, gondoljunk csak a hírlapok gyors szaporodására, amelyek számára minden hely kevés. A térképek tárolását nem lehet a helyet jól kihasználó vasteremmel megoldani, mint a könyvek elhelyezésénél, ahol sűrűn lehet elhelyezni az egyforma méretű polcokat, mert a térképek már alakjuknál fogva is nagyobb kiterjedésű szekrényeket igényelnek. Ezenkívül más elhelyezés kell az atlaszoknak, amelyeket állítani lehet, más a falitérképeknek, amelyek már vászonra vonva kerülnek a könyvtár birtokába, más az egyes lapokból álló, fektethető térképek helyigénye és végül más a tokokban, dobozokban megjelent, több lapból álló, összehaitogatott sorozati térképek elhelyezési szükségessége. A Térképtárban tehát többféle, más-más beosztású szekrényre van szükség, ami amúgy is igen sok helyet, nagy termet kíván meg. Legkevesebb hely kell ezek között aránylag a símán kifektetett térképek számára, ha nem terheljük túl a szekrényeket a fölösleges vászonrahúzással.

A hajtogatás a térképeket rendkívül rontja, a haitogatás nyomán a papír idővel elszakad. Ennek elkerülésére a kasírozással dolgozó konzerválási mód

a térképeket felvágja s úgy ragasztja vászonra. Eppen ezért kell a térképszekrényeknek megfelelő méretűeknek lenni, hogy a térképek összehajtogatás nélkül legyenek tárolhatók, mint a mi fa- és fémszekrényeink, melyekben a térképek legnagyobb része símán kifektethető. A kasírozás ugyanis azon térképek esetében elengedhetetlen, amelyeket a használó kivisz a könyvtárból s főleg mint utazási segédeszközt használja. Ilyenmő gyakorlati célra tudományos célt szolgáló könyvtár nem kölcsönözhet. Ez nem a mi feladatunk. Útra elvitt térkép, még kasírozva is, föltétlenül elgrongálódik, hamar szökremegy. Az Országos Széchényi Könyvtár anyagát a legtávolabbi jövő számára is őrizni akarja, és semmi szín alatt nem kasíroztatja azért a térképeket, hogy használatra kölcsön adja. Tancélra sem ad kölcsön térképeket. Arra valók a tudományos intézetek és iskolák könyvtárai. A térképek használata és kölcsönadása itt kizárólag tudományos célra korlátozódik. A térképek tudományos használata igen sokféle. Használja elsősorban a tudományos munkát végző tisztviselő amikor egyik térkép segítségével a másik térkép méretét, korát, felületét, szerzőjét stb. meghatározza, hogy helyes katalógust és bibliográfiát készíthessen a kutatók és tudósok számára és használja minden tudomány szak képviselője más-más célra, hogy tudomány szakjának területi kiterjedését megállapítsa, használja minden mérnök és térkép készítő, mert az új térképnek csak régebbi térkép szolgálhat alapul stb. A tudományos használatról még nagyon sok szó eshetnék. Erre a célra pedig legalkalmasabb a térkép abban az alakban ahogyan a nyomógép alól kikerül, vagyis ahogyan a könyvtárba beérkezik, lehetőleg összehajtogatás és szétvagdosás nélkül. Az összetürögetés megkönnyítése céljából kasírozott, vagyis felvagdalt térkép nagyon sokat veszít értékéből a tudományos használat szempontjából, mert azon sem mérésekét végezni, sem egyes részeit lemásolni, sem más térképpel összehasonlításokat végezni rajta nem lehet többé. Hasonlóképen igen helytelen konzerválási mód, amire most nem térek ki bővebben, tudományos könyvtárban, össze nem tartozó térképlapok kolilgálása, vagy a térképlap egy részének kartonra ragasztása és felhajtása.

Kasírozás ellen szól még egy szempont. Ha a kasírozott térkép valamely külső behatás (pl. nedvesség, kéméletlen használat) miatt kettévál, a ragasztóanyag következtében merevebbé vált papír igen hamar széttöredezik, szétmállik. Függ ez természetesen a papír minőségétől is, mert pl. a fatartalmú papír sokkal kevésbbé időálló s hamarabb töredezik és sárgul. *Kasírozni tehát csak akkor kell, ha szükségessége valamely okból felmerül, de sohasem előre.* Amíg a térkép hajtogatás nélkül, kifektetve őrizhető és kíméletesen van használva, addig nem kasírozunk, mert attól újabb, nehezen leküzdhető nehézségek támadhatnak. Kasírozunk pl. olyan falitérképet, amit nagysága miatt többszöri összetürögetés nélkül nem lehet tárolni, amellet sokszor kell használni s a türögetés a betűnyomást megkoptatta. Kasírozunk olyan falitérképet, amiből duplum van, ha falra akarjuk akasztani. A falra tett térképet, ha nincs üveg alatt, celofán lemezzel takarjuk le, mert a por, korom és a nap legnagyobb ellensége a térképnek.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a térképek leggyorsabban a szegélyükön romlanak, becsavarodnak, beszakadoznak. Különösen áll ez a fatartalmú papírra és a szakadékony kokil papírral nyomott térképek esetében. Ez ellen jó konzerválási mód a térképek beszegése, ami igen egyszerűen térképszegőgéppel történik, gummirozott papírszalag segítségével. Ezzel hosszú időre elkerülhetjük a kasírozás szükségességét.

260
LW

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Berg Pál: *Angol hatások tizenbetedik századi irodalmunkban.* Budapest, 1946. 248 lap. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, XXII. kötet.

Az angol-magyar szellemi érintkezések összefoglaló történetét még nélkülözzük. BAYER JÓZSEF-nek SHAKESPEARE magyarországi utókoráról és FEST SÁNDORN-nak a SZÉCHENYI felléptét megelőző kornak angol szépirodalmi érdeklődéséről szóló gondos tanulmányaitól eltekintve nincsenek nagyobb léleketű monográfiáink ebből a tárgykörből, csupán egy sereg kisebb értekezés, disszertáció és adatközlés. Nem is várhatjuk az angol szellem hazai befogadásának történeti áttekintését addig, amíg a gazdag munkaterületet néhány szakavatott kutató rendszeres és kiérlelt részlet-tanulmányokban fel nem dolgozza. BERG könyve az utolsó negyedszázad e nemű munkái között kétségtelenül a legértékesebb alkotás.

Szerzőnk szerencsésen választotta meg a témát. Ahogy roppant anyag-gazdagságú és világos felépítésű terjedelmes dolgozatából kitűnik, szellemi történetünkben a XIX. század után a XVIII. század a leggazdagabb az angol hatásokban. BERG kimutatja, hogy e korban talán egy élő irodalomhoz sem fűzi annyi szál a magyart, mint éppen az angolhoz. Könyve plasztikusan rajzolja ki, milyen elhatározóan termékenyítette meg tömegesen Angliába utazó diákjaink és serény hittudósaink fordító és népszerűsítő tevékenysége kapcsán a nálunk is meghonosodó angol puritánizmus a magyar kálvinizmus vallási irodalmát s a század második felében hogyan terjedt át ez a hatás a világi irodalomra is. BERG-nek a nagy adatgyűjtő és kiértékelő munkát szinte egyedül kellett elvégeznie, mivel BODONHELYI J., PONGRÁCZ J., KROPF L., HAZAGH M., TRÓCSÁNYI B. és ZOVÁNYI J. tanulmányai csak az egyes részletkérdéseket világították meg. BACON hatásának, BUCHANAN fordításainak, a STUARDUS iskoladrámának, nyelv-könyveknek és sok egyéb feltáratlan anyag vizsgálatának és az egész század képének angol hatás szempontjából való elemzése és távlatba állítása BERG elsőrendű érdeme.

Különös értéke könyvének a rendkívül gondos dokumentáció és a mintaszerű bibliográfiák, melyek dolgozatát elsőrendű forrásmunkává teszik az utána jövő fiatal anglista generációnak. A precízióval néha szinte túlzásba téved, mint amikor pl. a 135. lap 16. jegyzetében feleslegesen magyarázza a régi magyar nyomtatványok lapszámozási eljárását. De nem von le könyve értékéből az a körülmény sem, hogy az adatgyűjtés idején érvényben volt légmentes intézkedések következtében több elsőrendű forrást nem volt módjában megtekintenie, amire az egyes eseteknél rá is mutat. Kár, hogy e kor legnagyobb magyar könyvnyomtatójának angol kapcsolatai elkerülték figyelmét (lásd M. TÓTFALUSI K. MIKLÓSNAK maga személyének Mentsege) s hogy nem sikerült nyomára akadnia KÖPECZY BALINT lappangó utleírásának (*Transylvanus peregrinus in Angliá*)

23. 1946. 10. 10.

és NÁNASZI LOVÁSZ ISTVÁN állítólagos CHAUCER és SAMUEL DANIEL fordításainak. Ezeknek felderítése későbbi kutatókra vár, akik nem hagyhatják majd figyelmen kívül a csak az Angliában fellelhető anyagot sem. Számos Angliát-járt utazóknak, főleg protestáns teológusoknak nyomára akadni brit levéltárakban, elsősorban az angol és skót egyetemek és hittudományi főiskolák (pl. a londoni Sion College) alumnus-jegyzékében. PONGRÁCZ J. idevonatkozó gyűjtésének közzététele és folytatása értékes eredményeket hozna a felszínre. (BERG bibliográfiája nem említi PONGRÁCZ nehezen hozzáférhető Magyar diákok Angliában című 1914-ben megjelent tanulmányát).

Szerkezetileg csak azt a kérdést vethetjük fel, hogy nem kaptunk volna-e plasztikusabb képet a tárgyalt korról, ha az angol anyagot nagyobb távlatba állítva műfaji egységek szerint, más nemzetek irodalmi hatásának egyidejű lemérése mellett, az egész magyar szellemi élet keretébe ágyazva tekinthetjük volna át. BERG időrendi tagolása a módszer minden kétségtelen előnye mellett is meglátítja a tárgyalt anyag struktúráját. Fájjalunk kell, hogy ez a kitűnő könyv, mely nemcsak a magyar, hanem az angol tudományosság számára is oly gazdag új anyagot revelál, nem tartalmazza eredményeinek angolnyelű tartalmi kivonatát. Közintézmény tudományos kiadványát nem volna szabad megjeleníteni terjedelmes idegennyelvű rezümé nélkül.

ORSZÁGH LÁSZLÓ.

Mott Fränk Luther: *American journalism. A history of newspapers in the United States through 520 years. 1690 to 1940.* New York 1947, The Macmillan Company, IX [1] 772 l. 8 t.

Kilenc részben és negyvenhárom fejezetben az amerikai Egyesült Államok teljes sajtótörténetét foglalja magába ez a vaskos kötet. Tudomásunk szerint ez mindeddig a legteljesebb kézikönyv, amelyet egy ország sajtójának történetéről írtak. Nem öncélú történelem: a szerző hangoztatja, hogy a mult megismerését segédeszköznek tartja a jelen helyzet és a mai feladatok megértéséhez. Nyilvánvalóan az is a célja, hogy az amerikai egyetemek és főiskolák sajtótudományi karainak, illetőleg tagozatainak tankönyvül szolgáljon; maga a szerző az Iowai egyetem tanára. Előadásában nem elégszik meg az egymásután következő hírlapok történeti adatainak külsőséges felsorolásával, hanem gondot fordít az általános fejlődés kidomborítására is: minden rész befejező fejezete összefoglalóan rávilágít az egykorú nyomdai viszonyokra, az újságok külső megjelenésének kérdéseire, a lapelőállítás és lapterjesztés technikai és gazdasági feltételeire, a sajtó és az állam kölcsönös kapcsolatára, sőt még az egyes korszakok fontosabb eseményeinek a sajtóban történő feldolgozására, de a hírlapírók és hírlapelőállító munkások társadalmi viszonyaira, szervezeteire és a legújabb kort tárgyaló fejezetekben a sajtó tudományos vizsgálatának és az újságíróképzés ügyének alakulására is. Kiterjed az egész periodikus irodalomra: képes újságokra, magazinokra, sőt még a szakfolyóiratok legfontosabb adataira is; ismerteti az Amerikában nagy jelentőségű idegen nyelvű sajtótermékek statisztikáját és azok néhány kiemelkedő képviselőjét. Használatát 36 oldalas név- és címmutató könnyíti meg; az egyes részek végén bőséges bibliográfia igazítja el a mélyebbre hatolni kívánó kutatót s külön névindex vezet el a bibliográfiai fejezetekben idézett szerzőkhöz.

Hasonló terjedelmű és célkitűzésű tudományos kézikönyv legérdekesebb két része a szakember számára az, amely a kezdeteket és az, amely a jelenhez legközelebb álló időpontot tárgyalja. Amerika települési és kulturális viszonyai

arra a feltevésre csábítanak, hogy az angol gyarmat az újság formáját készen kapta az Óshazától, sőt, hogy az első telepések kultúrájának jellegzetes terméke az újság. A valóságban azonban itt is megtaláljuk a hírlapnak Európában ismert előfutárait: az írott hírleveleket, az egyszeri közlést szolgáló újságlapokat és röplapokat, sőt a TINÓDI-féle újságének-műfajt is. Maga a legelső rendszeresnek ígérkező hírlap, a bostoni *Publick Occurrences* is átmeneti formát képviselt: 3 oldalra volt nyomtatva, hogy az előfizetők saját közleményeiket a negyedik oldalon hozzáírva küldhessék tovább barátaiknak, üzletfeleiknek. A rendszeresség csak ígéret maradt, mert már az első számot elkobozták. Az elsőség tehát a JOHN CAMPBELL-féle, ugyancsak Bostonban megjelenő *News-Lettersé*, amely 1704-ben indult. Az első lapkiadó postamester volt; később a postamesternek helyét a könyvnyomtatók foglalták el. Nyomdászok voltak a FRANKLIN-család tagjai is: BENJAMIN FRANKLIN, a tudós és államférfi, egész sor újság alapításával szerzett magának hírnevet, de jelentékeny vagyont is. Magyar viszonyainkkal összehasonlítva, érdekes megemlíteni, hogy az első amerikai újság példányszáma kisebb volt, mint a *Magyar Hírmondóé*, összesen 250; persze a népesség gyors elszaporodásával az előfizetők száma is ugrásszerűen emelkedett s a függetlenségi harc végén már 8000-es példányszámmal is találkozunk. Jellegzetes amerikai sajátság azonban, hogy a XVIII. században csak hetenként egyszer jelentek meg a lapok. Ennek oka, hogy a legfőbb hírek Európából jöttek s az átkelés 2 hónapnál is tovább tartott. Következménye pedig az első újságíróknak az a ma már derűt keltő eljárása, hogy a lassan érkező híreket időrendi sorrendben „adagolták“, a korábbi hírt hozták előbb, még ha újabbat tudtak is. CAMPBELL újságja egy ízben egy teljes évvel maradt el az események mögött.

A további fejlődésnek két serkentő rúgója van: a függetlenség elérésével megélénkülő pártélet és a gazdasági tevékenység korlátlan lehetőségei. A pártok küzdelmei, különösen a négyévenkénti elnökválasztások készítetik fokozatos újságalapításra a távol nyugatig gyors ütemben keletkező új településeket; azért MOTT az 1783-tól 1860-ig tartó egész korszakot a pártsajtó korszakának nevezi. Nagyon hamar átveszi azonban az irányítást az üzleti vállalkozás: a napilapok megindulása már gazdasági szükséglet. A *Daily Advertiser*-ek egész sorát az üzletemberek gyors tájékoztatásának szüksége hozza létre. Már nem az óhaza hírei a fontosak, hanem a napról-napra változó piaci árak. Harmadik tényezőként érezteti a hatását már a század első felében a tömegek olvasási igénye: ennek az igénynek a kielégítésére indul az olcsó újság, elsőnek az egycentes new-yorki *Sun*, BENJAMIN DAY lapja (1833), majd GORDON BENNET alapítása a *Herald* (1835). Mindkettő ma is él, az utóbbi az 1841-ben indult *Tribune*-nal egyesítve a mi lapjaink által is sokszor idézett *New-York Herald Tribune* címmel. Az olcsó sajtó kíméletlen szenzációhajhászása erősen csökkenti azt az érdeket, amelyet a tömegek olcsó olvasmánnyal való ellátása által szerzett. A sajtó modern kapitalista módszereit ezek a nagypéldányszámú lapok vitték tökélyre; a legújabb kor tömegsajtójának máig is legismertebb mestere a magyar származású JOSEPH PULITZER volt, életrajza MOTT könyvének egyik hosszú fejezetét tölti ki. PULITZER után már csak a kapitalista szervezkedés legutolsó lécsőjére kellett fellépnie az amerikai hírlapirodalomnak: a trösztalakítás útjára. A két legjelentékenyebb újságröszt a jól ismert SCRIPPS—HOWARD és a HEARST-lapok hálózata. Míg a kapitalista trösztösítési folyamat az újságok egyesítésére, a kevésbé kelendőknak megszüntetésére vezetett különösen a huszas és harmincas évek gazdasági válsága idején, addig érdekes új törekvésként jelentkezik egyes

nagy lapoknak a lapelőállító személyzet — szerkesztők, riporterek, nyomdászok — tulajdonába való átvétele. A Kansas Citybeli *Star* részvényeit például 1927-ben az alkalmazottak váltották magukhoz és kötelezték magukat, hogy a jövőben nem engedik azokat idegen tőkésnek kezébe jutni. Ugyanilyen szervezetet nyert legújabbán a new-yorki *Sun*. A technikai-gazdasági fejlődés hozta magával az úgynevezett „félíg kész“ lapok („patent insides“) elterjedését, amelyeknek belső oldalait készen kiszedve és sztereotipálva szállítják a vidéki kiadóknak.

Az amerikai sajtó példányainak nagyobb részét mégis az aránylag kis olvasókörre szorítkozó vidéki centrumok adták. Ezért a nagy new-yorki, chicagói, philadelphiai, vagy washingtoni lapok aránylagos példányszáma kisebb, mint a francia vagy angol napilapoké: a new-yorki *Evening Journal* képviselte 1914-ben 800.000-el a legnagyobb példányszámot; ugyanekkor pl. a *Petit Parisien* a milliót felül volt. Igaz, hogy a heti- és havi magazinok elterjedtsége Amerikában nagyobb, mint a napilapoké. Csak a huszas évektől kezdve tért hódító ún. tabloid-ok — kis formátumú, sűrűn illusztrált lapok — veszik fel velük a versenyt; utóbbiak közül a *Daily News* 1940-ben elére az egymilliót, vasárnapi kiadása pedig 3 milliót felüli számmal rendelkezik.

A nagy példányszámú lap kialakította a szellemi dolgozók jellegzetes új típusát: a nagy riportert. Kétségtelen, hogy ennek a sokszor aggodalommal szemlélt foglalkozásnak Amerikában olyan képviselői voltak, mint pl. STANLEY, aki a tudomány történetében is nevet szerzett magának. Az új újságírók képzésére a mai Amerika nagy gondot fordít: 1904-ben nyílt meg az első főiskolai képzést nyújtó sajtótudományi tanfolyam az Illinoisi egyetemen, 1912-ben PULITZER adományából a Columbia-egyetem létesített sajtóakadémiát; 1940-ben már 32 egyetem és főiskola tartozott az amerikai sajtófőiskolák szövetségéhez, amelyett 1917-ben alapítottak.

Valóban megtalálható MOTT könyvében minden, ami a sajtó szakemberét érdekli, szinte inkább a túlságos bőség kelt néha aggodalmat. Feleslegesnek látszik az anekdotikus részletek halmozása. Viszont kevés hely jut szerintünk a munkássajtónak és a szocialista sajtónak; bár MOTT megemlíti az ilyen irányú törekvéseket, de pl. a new-yorki *Call* viszontagságos és jelentőségteljes története többet érdemelne, mint két futólagos említést (624. és 731. l.). Némi nehézséget okoz a könyv használatában, hogy a korszakok szerinti szigorú tagolás miatt egy-egy intézmény vagy hírlap története szétdarabolódik. Így pl. több fejezetből kell összekeresni a hírszolgálati irodák történetét. Egyáltalán, az *Associated Press* és a *United Press* története egy kissé részletesebb lehetne. És hogy egyetlen kifogás se maradjon említetlenül: a túlzó jelzők, hiperbolikus jellemzések — talán mérsékelhetőek lettek volna.

— i — a.

Carlos E. Cummings: *East is East and West is West*. Buffalo 1940.

East is East and West is West, ez a címe CARLOS E. CUMMINGS majdnem négyvázlappos kötetének. A könyv a buffaloi Természettudományi Múzeum kiadványsorozatában jelent meg 1940-ben. A szerző könyvét, visszapillantva a múlt múzeumaira, a ma és holnap múzeumainak ajánlja.

CUMMING* a buffaloi Természettudományi Múzeum vezetője volt, mikor ezt a művét írta. A cím KIPLING egy híres balladáját idézi. KIPLING mondja, hogy a Kelet Kelet, a Nyugat Nyugat és soha nem találkozhatnak egymással. Könyvünk, amely 1939-ben San Franciscóban és New Yorkban rendezett világ-

kiállításokkal — a szerző vásárnak nevezi —, foglalkozik, nem arra utal, hogy az egyik kiállítás nyugaton, a másik keleten körülbelül egy időben nyílt meg, hanem arra a kérdésre igyekszik válaszolni, hogy a múzeumi kiállítások tanulhatnak-e a tisztán ipari, vásári természetű kiállításokon szerzett tapasztalataiból.

A szerző eldönti, hogy nagyon is tanulhatnak egymástól, főleg miután socialista szempontból tárgyalja a kérdést, azaz a „néző“-re való tekintettel. A problémát a közönség, a látogató érdeklődése van hivatva eldönteni. A könyv, noha, amint már említettük, egy tudományos sorozatban jelent meg, mindvégig szórakoztató, néhol humoros olvasmány. A kitűnő felvételek, és rajzok szemléltetőleg megvilágítják a kérdést. A felvetett probléma nem újkeletű, de ma, mikor sűrű egymásutánban nyílnak meg a kiállítások, egyre gyakrabban vetődik fel a kérdés, hogy mit és milyen keretek között állítsunk ki, hogy érdekes, látványos és egyben tanulságos legyen.

A könyv előszavában CHAUNCEY J. HAMLIN, a buffaloi Természettudományi Társaság elnöke elmondja a könyv keletkezésének történetét. 1937-ben a Rockefeller Alapítvány elhatározta, hogy a következő két évben leendő múzeumi alkalmazottak kiképzésére fordít egy bizonyos összeget. Így gyűlt össze tizenhárom fiatal ember: kilenc amerikai, egy angol, egy francia, egy new-sealandi és egy kínai. Mikor aztán 1939-ben megnyílt a két nagy világkiállítás, úgy vélvén, hogy ezek a múzeológia szempontjából is érdekesek lehetnek, az alapítvány megbízta CUMMINGSOT azzal, hogy a vezetésére bízott fiatalság gondosan tanulmányozza azokat. Ennek a tanulmánynak eredménye a majdnem 400 lapos kötet, amelyből nem könnyű kiválogatni a legérdekesebbet, miután az egész az érdekeségek láncolata. De nemcsak a szakszerűség szempontjából érdekes, a mű színes, szórakoztató olvasmány és sohasem nagyképű. A „nevetve tanuló” miközben egy halk hang magyarázott a két egymás mellett ülőnek, olyan diszkréten, hogy sem az előtte, sem az utána szólót nem zavarta. Visszatérve a szorosán vett feliratokra, egy bizonyos, a nagy dekorációktól eltekintve, a közönség nem igen veszi figyelembe azt, ami a szemmagasságon felül van, főleg a betűt. Még a vetített képre is csak akkor néz fel szívesen, ha ülve nézheti.

Az író végül is sok tapasztalat után megjegyzi, hogy mindennél fontosabb a jól iskolázott és betanított örök alkalmazása. Nem azt az egyszerű őrnt érti, aki csak a kiállítás anyagára ügyel és leggyakrabban egyedül képviseli egy-egy kiállításon a múzeumot. Külön személyzetre lenne szükség, olyanra, amely felvilágosítást tud adni a közönségnek és képes a kérdésekre válaszolni. Ezekből a kérdésekből tudná az igazi szakember eldönteni, hogy milyen feliratokra is van szükség. Jó előadó és ízléses elrendezés sokat tesz a siker irányában. Nem kell azt hinnünk, hogy a közönség nem hallgat meg szívesen komoly előadást is. Éppen a szóbanforgó két kiállításon tapasztalta a szerző, hogy milyen zsúfoltak voltak az előadótermek, amelyekben szakemberek tudományos alapon beszéltek nversanyagokról vagy termelésről. A közönség szívesen tanul, ha jól tanítják. Szerzőnk megemlíti, hogy mikor meglátogatta Chicagóban a „Haladás századának” nevezett kiállítást, azaz vásárt, feltűnt neki, hogy milyen tömegek ostromolják a tudomány csarnokának nevezett pavillont. Mikor maga is megnézte, megértette a sikert. A látogató egyszerűen ráébredt, hogy a természettudományok, amelyekre a modern világszemlélet felépült és amelyekkel eddig nem törődött, a kémia, fizika, biológia milyen érdekesek. Ráébredt, mert olyan formában prezentálták, hogy megértette miről van szó és boldogan vette tudomásul, hogy a tudomány nem száz lakatra járó könyv, amelybe csak néhány

kiváltságos pillanthat bele. A figyelem ilymódon való felkeltésének egyik módja, a szerző szerint, ha minden helyiségben, valami olyan érdekesség magaslik ki, amely a környezetben levő többi rokon tárgyat is érdekessé teszi.

A világítás kérdésére sem helyezhetünk elég súlyt, ha egy kiállítás sikeréről van szó. A nappali világítás természetesen a legjobb és legjobban világítás, de nem megbízható és teljesen ki vagyunk szolgáltatva szeszélyeinek. Ezért sokan és sok kiállításon teljesen kikapcsolják, mint lehetőséget. Ezen a téren e sorok írója a nápolyi aquariumban látta a legpompásabb, mesterséges fényvel elért színhatásokat. A múzeumok természetesen tanulhatnak a vásárokon bevált világítási technikától. Nem szabad elzárkózni az újítások elől.

A sanfranciskói kiállításon például a dán pavillonban voltak nagyszerűen megvilágított tárlók, mégpedig fényszórók segítségével érték el a meglepő hatást. Természetesen minden múzeumi ember konzervatív, a tudománya szent neki és úgy érzi, hogy a hatásvadás vádjával illetheti saját magát, ha népszerűsítési célból felhasználja a reklám eszközeit. Márpedig minden tudásnak legfőbb feladata, hogy amit tud, azt közölje és olyan módon közölje, hogy embertársai-ban felkeltse az érdeklődést és így adjon létjogosultságot kutatásainak, vagy a gyűjteménynek, amelynek őre.

Azonban még ha nem is dolgozunk hatásos, új eszközökkel, a világítás főtvényei kötelezők minden kiállító számára: 1. A fényforrás legyen láthatatlan. 2. Minden tárgy egyforma erős fényt kapjon. 3. A tárgyak színét ne változtassa meg a mesterséges fény.

A könyv írója a fényhatással kapcsolatban elmondja egy érdekes tapasztalatát. Egy higiéniai kiállításon *Az ember egészsége* című pavillon rendezésével bízták meg. Egy kitűnő dekoratőrt rendeltek melléje, mint segítőtársat, de ő csak utólag jött rá, hogy milyen kitűnő művésszel van dolga, mert eleinte nem csak gyanakodva, hanem ellenkezve nézte működését. A dekoratőr a nagy termet narancsvöröstre festette és a helyiség végében egy mélyedésben helyezte el néhány látnyi magasban az „átlátszó embert“. A fülke, amelyben a celluloidból készült figurina állt, a legmélyebb és legintezívebb kék színű volt. A figurinát felülről színes fényvel lehetett megvilágítani, és ezáltal a legmeglepőbb eredményeket érte el a tervező. Ha a kék fal piros és zöld fényt kapott, teljesen eltűnt és így az embert ábrázoló alak mintegy a végtelenbe helyeződött. A figurina beszélt is magáról és jól látható, összes szerveinek működéséről egy ügyesen elrejtett és elhelyezett hanglemez segítségével. A fényhatást, valamint a beszédet a vezető megfelelőleg adagolhatta. A siker teljes volt és a tudomány, a szerző annyira féltett tudománya sem szenvedett.

A múzeumoknak is kísérletezniük kell a színekkel. „Kísérletezni“, mondja az író, mert ha a zenei összhangnak van matematikai formulája, a harmonikus rajz vonalainak is, a színeknek nincs, sem árnyalat, sem intenzivitás, sem hangulateltetés szempontjából. A múzeumok félnek a színektől és azért kincseiket rendesen egyhangú és unalmas keretben állítják ki. Nem akarjuk elterelni az érdeklődést a kiállított tárgyról — ez a jelszó. A könyv szerzője pedig nem hinné, hogy ártana, ha valamit tetszetősen teszünk közszemlére. Van színtelen tárgy, legyen az állat, növény, vagy könyv, amely csak nyerhet, ha színes drapériák között helyezük el. A falnak, a mennyezetnek színe lélektani-lag is fontos. Egy helyiségnek nemcsak hangulatát, de még méreteit is megváltoztatja. Ezek fontos szempontok a múzeumi kiállításokat illetően is. lunk“ klasszikus dokumentuma és humoros rajzok magátólértető egyszerűségükben igen hatásosak.

A tapasztalatokból leszűrt lényeges eredmény a szerző szerint, hogy a múzeumi állandó jellegű kiállítások és a „vásárok“ legalább is unokatestvérek. A „vásárnak“ több hely, több pénz és több lehetőség áll rendelkezésére, de viszont lényegesen rövidebb idő alatt kell meghódítania a közönséget, ami végül is minden kiállítás fő, sőt egyedüli célja. Szóval mindkét részről a fő probléma, a „látogató“. Egy kiállítás sikere attól függ, hogy miképpen reagál rá a közönség. Analizáljuk hát a „látogató“-t, ajánlja CUMMINGS, amennyiben tapasztalatot akarunk gyűjteni. Kétségtelen, hogy a múzeum hivatása érdekes és értékes tárgyak gyűjtése és azok megőrzése, de ha közszemlére teszi ki kínárait, ami legfőbb kötelessége a közönség szemébe, arra kell törekednie, hogy az tetszetős formában történjék. A múzeológusnak is elsősorban azon kell törnie fejt, hogy milyen benyomást szerez a látogató és milyen véleménnyel távozik. Egy „vásár“ feladata új árut bemutatni és lehetőleg forgalombahozni. A múzeum is árusító ilyen értelemben: feladata eszméket és tudást népszerűsíteni.

Ezek után a szerző új tapasztalatai alapján rátér az eddigi hibák ismertetésére és javaslatokat tesz a javításokat illetőleg. Mindezt inkább kérdés formájában veti fel, mert végső következtetést — mondja — csak kísérletek után lehet levonni. Szerinte minden kiállításnak, legyen az bármilyen természetű, van egy sarkalatos és közös hibája: azt kívánja a közönségtől, hogy „állva“ okuljon. Márpedig az ember a leghamarabb az álldogálásba fárad bele. Nemcsak a lába, mert akinek fáj a lába, annak hamarosan együtt fáj vele a nyaka, feje, háta, egész teste. Tapasztalata San-Franciscóban, hogy milyen sokat jelentett az, hogy mindenütt, a kiállítás egész területén, gondoskodtak arról, hogy a közönség leülhessen pihenni, miközben módjában volt éppen abban gyönyörködni, amiben különösen kedve tellett. De mi az, amiben kedve tellik? Ez a nagy kérdés. Nagy sikere lenne annak a lélekbúvárnak, aki előre meg tudná mondani, hogy mi fog tetszeni. De ez eddig még mindig csak utólag sült ki. Szerzőnk nem egy kitűnő megfigyelését említhetnők, de sajnos nem térhetünk ki minden problémára, főleg olyannal foglalkozunk hát kissé bővebben, ami bennünket is közelebbről érdekel. Nem abból a szempontból válogatunk a mondanivalók között, hogy költséges, vagy nálunk ma még nem megvalósítható, mert CUMMINGSnak igaza van: „A tegnapi csodája, a holnap szükséglete“.

Minden kiállítás nemcsak tárgyakat mutat be, hanem egy fejleményt, egy történetet vagy történetet mond el, állapítja meg könyvünk. Szóval a kiállítás mesél, de nagy gondot kell fordítania a helyes adagolásra. Miután úgysem mondhatunk el egyetlen tárgyról sem mindent, a fő és érdekes momentumokat kell kiemelnünk. Felkeltjük a látogató kíváncsiságát, de nem elégtjük ki teljesen, ami további érdeklődésre ingerli. Már évekkal ezelőtt megállapította egy híres múzeológus, említi a szerző, hogy a múzeum gondosan előállított feliratok gyűjteménye, amelynek mindenikét egy jól kiválasztott tárgy illusztrálja. Ez a meghatározás az amerikai múzeumok nagygyűlésén hangzott el és éles bírálata a szokásos tárló-rendszernek. Feliratokkal ellátott tárló felvonultatással nem mondhatunk el érdekes történetet, mert a közönség nem olvassa el mondanivalóinkat. Sokat és sokan törték már a fejüket azon az egyszerűnek látszó kérdésen is, hogy milyen betűtípus legalkalmasabb a felírás céljára. Természetesen, akár így, akár úgy, néven kell nevezni a gyermekket, de mikor aztán a magyarázatra kerül a sor, ne azon gondolkozzunk, hogy mit mondhatnánk még, hanem inkább azon, hogy mit hagyjunk el.

A „vásáron“ egyszerűbb a dolog, ott kevés olyan tárgy szerepel, amely alapján ismeretlen, de a múzeumban sok olyan van, amelynek el kell mon-

dani egész történetét. A fotográfia sorozat jó magyarázó, de a fotomontázst egyáltalán nem tartja alkalmasnak a szerző, miután a fő feltétel, hogy a magyarázat rövid és világos legyen, amit egyáltalán nem állíthatunk erről az eljárásról.

San-Franciscóban, éppen a kiállítás tudományos részében nagy sikere volt a háttér nélkül szabadon alkalmazott nagy betűknek. A transparensnek van már múzeumi multja is, sikere a mögötte alkalmazott erős fényben rejlik. Kivágot figurák is lehetnek ügyes magyarázatok. Erre vonatkozólag a new-yorki „Szovjet szocialista kiállítás“-nak nevezett orosz pavillon statisztikai kimutatásait említi, majd pedig, ami neki a legjobban tetszett, az említett kiállítást bezáró hatalmas apoteozist. Egy félkörben elhelyezett panorámában százával álltak az életnagyságú figurinák és az egész pompás látványosságból áradt az életöröm és az optimista derű. Ez persze a gyönyörű kíséző zenével együtt magyarázat és nem felírás volt, de kétségtelenül elmondott mindent, amit mondani akart.

A „beszélő“ felírással is kísérletezett már nem egy múzeum, szóval a fonográffal, amint szerzőnk nevezi: konzervált emberi hanggal. Természetesen nagyon kellemes is, ha a néző szemben áll azzal, ami érdeklő és egy jól temperált hang elmondja a kíséző szöveget. Azonban ez csakis akkor elviselhető, ha gombnyomásra történik, azaz arról és annyit magyaráz, amennyit akarunk és elég távol van a következő beszélő géptől, amelyet valaki más járat. Az egyik kiállításon a közönség egy forgó korongon foglalt helyet, úgy vonult el a látnivalók. A múzeumok a gondjaikra bízott tárgyakkal együtt rendszeren a bútorzatot is öröklük és így mindig ugyanazokban a szekrényekben és tárlókban helyezik el a legkülönbözőbb anyagukat. Pedig nagyon fontos volna a helyiség teljes megváltoztatása minden új kiállítás alkalmából.

Nem szabad félreéntenünk a szerzőt, CUMMINGS a felsorolt hibákat Amerikában éppen úgy tapasztalta, mint bárhol a világon, amerre járt. Általában teljesen elfogulatlanul szemléli a kérdést. A kíséretében levő fiatal emberek megfigyeléseiből is közöl egyet-mást és többek között említi, hogy dr. HU-nak Shangaiból, New Yorkban legjobban a japán kiállítás tetszett. Ő maga főleg az orosz pavillont, azaz márványpalotát bámulta meg San Franciscóban és ezzel kapcsolatban mondja el, hogy a kiállítás megnyitását előző este vették csak észre, hogy az említett márványpalota tornyán elhelyezett szovjet csillag magasabban van minden, a kiállítás területén lévő amerikai lobogónál. Egész éjjel azon dolgoztak, hogy ezt a hibát helyrehozzák és meghosszabbítsák a zászlórudakat.

Végül pedig azt a tanulságot szűri tapasztalataiból, hogy az ideális kiállítás tanítási értékének egyenes arányban kell lennie annak szórakoztató voltaival.

FERENCZI SÁRA.

Könyvtárosképző tanfolyam előadásai: *Fővárosi Könyvtár 1945—1946.* Szerk. NÉMETH ENDRE. Budapest, 1946. Szfv. Háziny. Könyomdája. 620 l. (fejezetenként külön lapszámozva). 2°.

A Fővárosi Könyvtár az 1945. év végén könyvtárosképző tanfolyamot rendezett saját fiatal könyvtárosgárdája, valamint az üzemi és szakszervezeti könyvtárak könyvtárosai számára. A gondos alapossággal és körültekintéssel megrendezett tanfolyam értékes, tudományos és gyakorlati ismeretanyaggal látta el a hallgatóságot, amit a vezetőség azzal óhajtott fokozni, hogy az előadásokat könyvomatossá sokszorosításban ki is adta.

A tananyag a LANGLOIS-féle felosztás¹ alapján öleli fel a könyvtáros számára szükséges ismereteket s rendszere nagyjában megegyezik a francia könyvtárosképzést előíró 1932. évi szabályzat, illetőleg a párizsi *Ecole Nationale des Chartes* könyvtárosképző programjának rendszerével.² A tantolyamon elhangzott 22 előadás — amely természetesen ennél jóval több óra anyagát jelenti — három nagy tárgykörbe csoportosul: bibliológiai, bibliográfiai és bibliothekonomiai tárgykörbe.

A bibliológiai rész PATEK ERZSÉBET előadásával kezdődik, amely az írás-történetbe és a középkori kézirat tudományba ad jó bevezetést, sajnos, azonban nem terjed ki az újkori és legújabbkori kéziratok tárgyalására. Ugyanő ismerteti a könyvnyomtatás történetét, egyrészt az ősnymondásatról, másrészt a magyarországi nyomdászat történetéről adva áttökintő képet, nem hagyva figyelmen kívül a modern nyomdászat általános fejlődését sem. Ez után SÁRVÁRY DEZSŐ két előadása következik a könyvkereskedelem történetéről és szervezetéről. A bibliológiai részt JAJCZAYNÉ KANYÓ ERZSÉBET ismertetése zárja le a könyvkötés történetéről és technikájáról.

A bibliográfiai tárgykörbe tartozó előadások élén VEREDY GYULA dolgozata áll „Dokumentáció” címmel.³ Világos és szabatos meghatározásai a dokumentációról, a bibliográfiáról, a katalógusról és ezek fajairól, a könyvtári és tudományos együttműködésről írt összefoglalása, továbbá a legfontosabb bibliográfiai munkákról készített összeállítása igen hasznos részét képezik a tanfolyamon elhangzott előadásoknak. A következő fejezetben, amely az osztályozásról szól, ugyancsak kiváló szakember, NÉMETH ENDRE ismertette a könyvtári szakozás kérdéseit és módszerét.⁴ A könyvészeti rész harmadik fejezete a kezdő könyvtáros számára legfontosabb munkának, a katalogizálásnak a gyakorlatába ad részletes bevezetést, KOCH LAJOSTÓL.

A bibliothekonomiai tárgykör történeti részében az ókori könyvtárakról a kitűnő egyiptológus, WEŠSETZKY VILMOS fejtegetéseit olvashatjuk, amelyek főleg az ismeretlen keleti könyvtárak sajátos jellegére vetnek fényt. Ez után LAMACS SÁNDOR általános könyvtártörténete következik, majd BRAUNNÉ GRÜNWALD MARGIT érdekes tanulmányát olvashatjuk SZABÓ ERVINRŐL és a Fővárosi Könyvtárról. A kiváló magyar könyvtáros példáját a jövő könyvtárosai elé állítani hálás feladat s ez különösen ösztönző lehet az ő életművét jelentő Fővárosi Könyvtár új alkalmazottai számára. A további fejezetek szorosan kapcsolódnak a könyvtárak mindennapi életéhez. NÉMETH ENDRE a könyvtári életben felmerülő jogi kérdésekről tájékoztat, röviden összefoglalva azt, amit egy korábban megjelent tanulmányában már részletesebben is feldolgozott.⁵ BÁNRÉVYRNÉ

¹ LANGLOIS CH.—V.: *Manuel de bibliographie historique*. Paris, 1901. VIII. lap. Ezt veszi alapul GULYÁS PÁL is: *A bibliográfia kézikönyve*. Budapest, 1941. I. köt. 4. lap.

² V. ö. HODINKA LÁSZLÓ: *A mai francia könyvtárosképzés*. MKSz. 1937. 62. lap.

³ V. ö. az előadó két előző tanulmányával: WITZMANN GYULA: *Dokumentáció*. Budapest, 1938. (Tanulmányok. Kiadja a Fővárosi Könyvtár. 8.) és *A dokumentáció fejlődése és időszerű kérdései a könyvtáros szemszögéből*. Budapest, 1944. M. Könyvt. és levélt. Egy.

⁴ V. ö. a szerző következő tanulmányával: *A tizedes osztályozás fejlődése*. — Budapest, 1938. (Tanulmányok. Kiadja a Fővárosi Könyvtár. 11.)

⁵ *Jog és törvényhozás a könyvtári életben*. [Budapest, 1942.] (Tanulmányok. Kiadja a Fővárosi Könyvtár. 20.)

VASS KLÁRA a közművelődési könyvtárügy eddig oly elhanyagolt kérdéseit tárja elénk. Körültekintő szempontjai széles horizontokat nyitnak, modern, gyakorlati ötletei, gondolatai és tanácsai ösztönző erővel hatnak. Előadása a könyvtáros szociális és intellektuális missziójára veti a fősúlyt s ezáltal nevelő erejű. SEREGÉLY EMMA a folyóiratról ad tömör ismertetést, rövid történeti áttekintéssel. HANKISS SZILÁRDNÉ HARASZTI JOLÁN a Fővárosi Könyvtárban újonnan létesített Színészettörténeti Gyűjtemény feladatait és általában a színház és a könyvtár sokoldalú kapcsolatát fejtegeti.

Igen fontos gyakorlati tudnivalókat közölnek a könyvek beszerzéséről (SÁRVÁRY ELEK), elhelyezéséről (WESSETZKY VILMOS), a fényképezés könyvtári alkalmazásáról (BOR DEZSŐ), a könyvtári statisztikáról (KALMÁR GYULA), az iratkezelésről (BOR DEZSŐ) és az irodatechnikáról (RUBINYI GYÖRGY) szóló előadások, valamint KALMÁR GYULA hosszabb dolgozata a könyvtárhasználatról, amelyben elérkezünk a könyvtáros munkájának céljához, az olvasóhoz.

A történeti bevezetések, a szilárd elméleti alapvetés és a gyakorlati feladatok körültekintő felvázolása arányosan egészítik ki egymást ebben a kiadványban, amely egy-két gyöngébb fejezettől eltekintve általában értékes munka. Ezzel szemben azonban meg kell állapítanunk, hogy több előadás szövegében számos sajtóhiba van s így ezek adataikban csak óvatosan használhatók.

Mindezek után önkénytelenül is felmerül bennünk az óhaj, hogy jó lenne végre megírni a magyar könyvtáros kézikönyvét és ezzel párhuzamosan egy könyvtárosképzést szolgáló tankönyvet is, amelynek a szükségére legutóbb VARGAS BÉLA mutatott rá a Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete könyvtári intézőbizottságának 1947. június 17-én tartott ülésén, a könyvtárosképzésre irányuló javaslatának előterjesztése során.⁶ Ezeknek a könyveknek a megírásában a Fővárosi Könyvtár kitűnő tudósainak és szakembereinek a közreműködése természetesen elengedhetetlen lenne.

FAZAKAS JÓZSEF.

Fünffzig Jahre Schweizerische Landesbibliothek. 1895—1945. La Bibliothèque Nationale Suisse. Un demi-siècle d'activité. Bern, 1945 (Landesbibliothek), IX (1) 188 l. 4r.

Sajnos, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy miért jut el csak késve hozzánk a svájci nemzeti könyvtár jubileumának híre. Ötven év nem nagy idő könyvtárak életében s „történelmi multra“ alig hivatkozhatnak egy oly gyűjtemény, amely 1895-től számítja fennállásának éveit. Csak éppen egy körülmény érdemel figyelmet és nagy figyelmet: egy kis nemzet ötven év alatt teremtette meg itt központi könyvgyűjteményét és ez az anyag — ma 700.000 kötet — immár több század svájci és svájci vonatkozású termelését foglalja magába, a teljességhez egyre közelebb.

Ha így szemléljük a „rövid“ ötven évet, nem fukarkodhatunk az elismeréssel. Hozzá ez a könyvtár — vezetőinek ébersége, de az egész nép áldozatkészsége jóvoltából is — a kontinens egyik legmodernebb könyvtáráépületével rendelkezik. Nyolcemeletes vasbeton-és üveganvagú raktártömbje ideálisan tagolt dolgozó- és olvasóhelyiségek mögött emelkedik, olvasóterme csupa fény s nemcsak a széles üveglak mögött, de azon kívül, a kertbe nyúló szabad tornácra is olvashat a kutató, ha kedve tartja.

Az anyag gyűjtésében és használatában egyaránt a közönség érdeke a döntő. Mindenki szabadon olvashat, sőt kölcsönözhet is. Csak a szórakoztató irodalom

⁶ Az előadás szövegét lásd a jelen füzet I. lapján.

használatát korlátozta a könyvtár, alapítása óta, okulva a tapasztalatokon. De amit a tudomány érdeke vagy a gyakorlati követelmény megkíván, azt szabadon kiadják, sőt postán is elküldik a vidéki olvasóknak. A posta ezeket a küldeményeket kedvezményesen szállítja, ha pedig valamely más könyvtárban kellene keresni a kívánt könyvet, a tudakozó levelezőlap ingyen jár könyvtárról könyvtárra az állam egész területén. De a cél nemcsak az, hogy az anyagot a jelenben használni lehessen. Mint minden nemzeti könyvtár, a svájci is meg akarja őrizni a nemzet irodalmi termelését a jövő számára is. Ezért a sűrűn használt munkákat a kiadótól ingyen beküldött példányon kívül még egy példányban megveszik; az egyik örökre a raktárban marad, míg a másik kézről-kézre jár. Kötelespéldány nincs, azonban 1915-ben a könyvkiadók és kereskedők két érdekképviselője, valamint a könyvtár között létrejött szerződés alapján a könyvtár minden új nyomtatványból ingyen példányt kap. Az egyezményben eredetileg 115 könyvkiadó vett részt, ezidőszent 280. A kiadók a könyveket megjelenés után azonnal küldik be és hozzá bibliográfiai szelvényt csatolnak, amely a könyvön fel nem tüntetett adatokat is közli (ár, álnév feloldása stb.). Ellenszolgáltatásképen a könyvtár kéthetenként adja ki a nemzeti bibliográfiát (Das Schweizer Buch — Le livre suisse), amely így egyszersmind könyvkereskedői katalógus.

Az ötvenéves fordulóra kiadott díszes kiadvány szerkesztője MARCEL GODET, a nemzetközi könyvtárügynek egyik legismertebb és legelismertebb alakja. Ő írta a könyv történelmi bevezetését — amely egyben saját életrajza is: harmincöt évig állt az intézmény élén, annak nagyarányú kifejlődése egészen az ő nevéhez fűződik. A könyv többi cikkeinek egy része a könyvtár egyes gyűjteményeit ismerteti történetükben és jelen állapotukban — emeljük ki a régi könyvekről (P. E. SCHAZMANN), az „új gyűjteményről“ (ANNIE MURISER), a hírlapról és folyóiratokról (K. J. LÜTHI), a könyvtár orosznyelvű gyűjteményéről (EUCÉNIE LANGE), a muzsikáliákról (G. WISSLER), a kéziratokról és kötetsekről (W. J. MEYER) szóló cikkeket — más részük a szerzeményezést és a könyvtermelés statisztikáját, végül egy harmadik csoport a könyvtár katalógusait és a könyvtár által kiadott vagy ott készülő bibliográfiákat ismerteti.

A könyvtár képeket és metszeteket is gyűjt; magyar szempontból érdekesek a volt Népszövetség neves magyar karikatúristáinak DEZSŐ és KELENNEK rajzai (kettőt reprodukciójában közöl a gazdagon illusztrált kiadvány). A különböző gyűjtemények közül kell említenünk a biblia-gyűjteményt (köztük a mi nevezetes „bázeli bibliánk“), amely K. J. LÜTHI, neves gyűjtő és ny. könyvcárnok ajándéka, valamint a még ma is LÜTHI vezetése alatt álló „Schweizer Gutenbergmuseum“ könyv- és sajtótudományi gyűjteményét és hírlapmúzeumát, gyűjteményét és hírlapmúzeumát.

Végül nem érdektelen, hogy a könyvtárnak orosz és amerikai gyűjtemény mellett magyar „osztálya“ is van. A Landesbibliothekba került ugyanis letétképen a még IRLÉY KÁROLY — a huszas és harmincas évek Svájcba induló magyar gyermekcsoportjainak pártfogója — által alapított svájci-magyar társaság könyvtára több ezer kötetével. Egyike a leggazdagabb külföldi magyar gyűjteményeknek. Külön könyvtári bizottság irányítja fejlesztését WILHELM JOSEF MEYERNEK, a Landesbibliothek aligazgatójának vezetése alatt. Nyomatott katalógusa azokat a magyar vonatkozású könyveket is feltünteti, amelyek a Landesbibliothek tulajdonát képezik s annak törzsállományához tartoznak. (*Katalog der ungarischen Bibliothek der Schweizerisch-Ungarischen Gerell-*

schaft ergänzt durch Ungarn betreffende Titel aus den Sammlungen der Schweizerischen Landesbibliothek. Bern, 1946. 52 l.).

DEZSÉNYI BÉLA.

Barlay Szabolcs: *Pádua szellemi élete a XVI. században.* Budapest, 1947. Kéziratos doktori értekezés.

Az a körülmény, hogy egyetemeink a kinyomatás nehézségeit figyelembe véve, átmenetileg kéziratos doktori értekezéseket is elfogadnak a szigorlat alapjául, kettős hátránnyal jár. Egyfelől az a veszély fenyeget, hogy a doktori értekezések amúgy sem túlságosan magas színvonala, a nyilvánosság ellenőrzését elkerülve, tovább csökken, másfelől, hogy a valóban értékes kutatási eredményekről beszámoló dolgozatok nem kapcsolódnak bele a tudomány vérkeringésébe. Ez utóbbi szempont vezet, amikor örömmel tesztek eleget a budapesti egyetem egyik fiatal doktora, BARLAY SZABOLCS kívánságának s legalább röviden ismertetem a XVI. századi Pádua szellemi életéről szóló derekas dolgozatát.

Egy-egy nagymultú külföldi egyetem befolyását vizsgálni a magyar szellemi életre feltétlenül termékeny célkitűzés és az is nyilvánvaló, hogy egy ilyen természetű vizsgálat csak akkor mehet túl a szóbanforgó egyetem magyar látogatói személyi adatainak a regisztrálásán, ha azoknak a szellemi ösztönzéseknek a tanulmányozásából indul ki, amelyeket az egyetem a katedráin érvényesülő sajátos szellemi irányok révén egyáltalán nyújthatott. Aki a magyar humanizmus történetével foglalkozott, tudja, hogy milyen elhatározó jelentősége volt fejlődésében Pádua hatásának; a magyar unitarizmus páduai gyökereit is már KANYARÓ óta tartjuk számon. BARLAY nemcsak a korábbi részletkutatások egybefoglalására törekszik, hanem olaszországi tanulmányai új adatokat is vetettek fel és ezek feldolgozását Pádua szellemi életének szélesre fogott rajzával alapozza meg. Bevezetőben bemutatja társadalom és tudomány egymáshatását, jórészt Velence egyetemi városának, Páduának az életén s ha itt társadalomtörténeti kategóriái nem is eléggé kiérleltek, bizonyos, hogy színes és tanulságos képet fest a XVI. század egyetemi életéről. Részletesebben csak a filozófia tanáraitól, a jogi karról és a görög-latin tanszékről beszél; magyar szempontból is kívánatos volna a páduai hebraisztika, a páduai természet-tudomány és a páduai történetírás behatóbb vizsgálata, hiszen maga BARLAY is utal EÖSSY ANDRÁS páduai tanulmányaira, XVI. századi történetírásunk páduai gyökereire, sőt éppen ő fedezi fel GALILEI tanítványai között az erdélyi HORSKY MÁRTONT. A három részletesebben kidolgozott fejezet mindenesetre tartalmaz. A páduai filozófiáról szólva igaz, hogy néha szem elől téveszti a minden történeti vizsgálatot kötelező spinozai jeligét: *non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere*, de fel-felbukkanó egyházas aggályai sem akadályozzák abban, hogy egészbenvéve találó képet adjon a páduai szabadgondolkodásról, melyhez a magyar unitarizmust is erős szálak fűzik. Legfeljebb azt kell itt megjegyeznünk, hogy POMPONAZZI filozófiai anthropológiáját helyénvaló lett volna MARSIGLIO FICINO-val, a szabad akaratról vallott álláspontját ÉRASZMUS és LUTHER vitájával hozni kapcsolatba, első esetben a források tisztázása kedvéért, a másodikban főleg POMPONAZZI történeti jelentőségének az éreztetésére. A jogi karról szóló fejezet világosan mutatja a „mos italicus“ és a „mos gallicus“ küzdelmét, a görög-latin tanszék bemutatásánál külön a hellénizmus szerepe kissé elnagyoltan mutatkozik, annál tanulságosabb a ciceronianizmus ismertetése; amint az egyszerre háromfelé hadakozik: a latin nyelvet — nemzeti szempontból — a görög tanulmányokkal szemben, a tudós latin nyelvet — arisztokratákkal — az olasz ellenében, és a cicerói nyelvhasználatot — purista pedan-

tériával — a latin nyelvhasználaton belül. A ciceronianizmus konvertitája Páduában CHRISTOPHORUS LONGOLIUS, a néhány évig Páduában is tanító ROMULUS AMASAEUS, meg a filozófusnak és főleg költőnek is kedvvel jellemezett LAZARUS BONAMICUS. Itt persze elmaradhattak volna a meglehetősen dilettáns jellegű műfordítások, viszont lehetett volna utalni arra, hogy az egész terjedelmében közölt „Matthaeo Giberto episcopo“ alig több MELEAGROS egy költeményének korszerűsített parafrázisánál.

Helyes volna, ha BARLAY, mikor a vatikáni, velencei és páduai könyvtárakban végzett kézirati kutatásai által napfényre hozott magyar vonatkozású adatokat sajtó alá készíti, bevezető gyanánt kéziratossági értekezése eredményeit is összefoglalja, a filozófiai, a jogi és a görög-latin tanulmányok páduai helyzetét a páduai hebraisztika, természet- és történettudomány ismertetésével kiegészítve. Okunk van rá, hogy várakozással tekintsünk e publikáció elé: dolgozatának „kipillantása“ többek között a magyar szabadgondolkodás, klasszika-filológia, orvostudomány és történetírás páduai gyökereinek a megvilágítását ígéri, a lingua vulgaris magyar szempontból is nevezetes teóriáját érinti, TORQUATO TASSO magyar ismerőseire hívja fel a figyelmet s felveti azt a lehetőségét, hogy G. BATTISTA MOSCO általa megtalált madrigálos könyve „esetleg kiindulópontul szolgálhat a BALASSA—RIMAY-költészet forrásainak újraértékelésében“.

t. w. i.

Radó Polikárd: *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie.* (Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai, 1945. — 60 l.)

A keresztény szertartás rendjében a megfelelő ünnepekre kötelezően előírt Mise- és Zsolozsmaénekek jelentik az időtlen, szilárd és — a szónak jó értelmében vett — „maradi“ elemet. E kötelező-énekrészek hiézagai között azonban tág tere nyílt új, szabad énekeknek is, melyek a hagyományosan változatlanokkal szemben korszerűséget, modern áramlatot jelentettek a liturgikus költészetben. Ilyenek a *hymnuszok* is (noha nagyrésztök használatát szintén ősidők óta gyakran szabályozza megkötöttség), de főként ilyenek voltak a középkori líra legeredetibb fajtái, a *szekvenciák*. (És testvér-műfajuk, az ú. n. *trópusok*.) Hét évszázadon át (kb. 863-tól 1563-ig) ezerszámra férköztek a templomokba Európaszerte s az erjesztő csírák mellett, melyeket magukkal hordoztak, hovatovább mint a repkény borították volna el az istentiszteletet és énekkészletét, ha a trienti zsinat (ötnek híján) ki nem gyomlálja valamennyit.

E szabad költészet hajdani vándorútjának térképezését RADÓ jegyzéke nem-sejtett adatok bőségével gyarapítja: a középlatin líra legjavából, mai tudásunk szerint, íme 434 himnusz és 293 szekvencia vetődött el hozzánk és keletkezett részint nálunk.¹ Az alaktani elosztás talán még nem végleges; a két műfaj át meg átjárja egymást s az arány megállapítása is későbbi részletes elemzések dolga. Az eddigi végösszeg (727 mű) azonban annyira tekintélyes, hogy nemzedékek hosszú sorának juttat munkát. Rövidreszabott ismertetés tehát csak néhány ötletszerű pótlást, esetleg útbaigazítást adhat későbbi kutatók számára.

¹ Ez a mennyiség akkor sem csökken erősebben, ha eltekintünk azoknak az énekeknek számától, melyeket RADÓ külföldi eredetű jövevény-kódexekből vett a jegyzékbe.

Igy az Előszóban eddig ismeretlennek vélt 44 darab közül a 327. sz. (Jam surgit hora tertia) megtalálható GENNRICHNÉL,² aki viszont WEINMANN nyomán idézi.³

Szerzőneveket nem közöl RADÓ; a legérdekesebb példák néhányát legyen szabad itt kapcsolatba hoznom műveikkel. A 390., 463., 565., 615., 668. és 727. sz. énekeket a középkor egyik legnagyobb költője, ADAM DE SAINT-VICTOR († 1192) írta.⁴ Szekvenciái már szinte himnusz-alkatúak, azaz a sorok szótagszáma nem rapszodikusan változó, mint régebben, a szakaszok szerkezete pedig egybevágó. Énekszólama ideges, foszlányszerűen impresszionisztikus; az európai művészet első „dekadens” zenéje.

A 460. sz. (*Mittit ad Virginem*) írója a regényes életű ABÉLARD (1079—1142), kinek kettős-ószekvenciái nyomán kezdődött el igazában e sajátos műfaj magasépítkezése; a többszörösen összetett, ú. n. „Hatványozott szekvenciák” a gótika költészetének felhőkarcolói.

Szerzőszemély dolgában külön meglepetést tartogatnak a 131., 392., 570., valamint a 20., 126., 162., 174., 269., 279., 285., 370., 393., 397., 436., 468., 502., 543., 570., 605., 635., 637., 657., 666., 718. sz. énekek.⁵ Ezeket a szentgalleni „dadogó” NOTKER (840—912) alkotta, a szekvenciaszerkesztésnek első, névszerint ismert, mestere. A sorban közölt három első darab hitelesen NOTKERÉ, a többi pedig (köztük a *Natus ante saecula* kezdetű, hatalmas átívelésű remekmű) inkább hagyomány szerint övé.⁶ A műfaj készítmódja, NOTKER után is még sokáig, afféle intarzia-munka: eleve adott dallamok alá rakosgattak szöveget.⁷

Az ismeretlen szerzőktől való énekek közül leghíresebb a *Laetabundus exultet fidelis chorus* kezdetű, XI. századbeli franciaországi eredetű ének (410. sz.), a középkor legelterjedtebb szekvenciája. Dallamára száz meg száz szöveget szerettek s nem is csoda: tömör refréndallama (13-szor hangzik fel) oly erőteljesen kifejező, hogy szinte belevájja magát a lélekbe s egy rögeszme konokságával üldözi az embert hosszú időkön át. RADÓ 25 kéziratunkban akadt nyomára.⁸ Nem kevésbé nevezetes a *Verbum bonum et suave* (701. sz.) mű is, töméntelen paródia forrása (borissza diákok például *Vinum bonum et suave* kezdettel faragták rá verset).⁹ RADÓ ezt is 25 ízben lelte meg; 26-ik esetként magam bukkantam rá

² F. GENNRICH: *Formenlehre des mittelalterlichen Liedes* (Halle, S., 1932), 233. l.

³ K. WEINMANN: *Das Konzil von Trient und die Kirchenmusik* (Leipzig, 1919).

⁴ V. ö. E. MISSET—P. AUBRY: *Les proses d'Adam de Saint-Victor* (Paris 1900.).

⁵ A 637. sz. énekkel kapcsolatban legyen szabad figyelmeztetnem, hogy *Sancti Spiritus assit nobis gratia* kezdettel két, sőt három szekvenciát ismerünk; ezek közül NOTKERnek tulajdonítják a *Quae corda nostra...* folytatását; a többieket mások írták NOTKERRŐL, bevezető idézetként használva fel a NOTKER-i költemény első szakaszát.

⁶ NOTKER szekvenciái hitelességének kérdéséhez v. ö. J. HÄNDSCHIN: *Über Estampie und Sequenz*. (Zeitschr. f. Musikwiss., 1929., I. füz. 122. l.) Egyébként pedig: G. M. DREVES—C. BLUME: *Analecta hymnica medii aevi*, 53. kötet.

⁷ Megemlítem, hogy BABITS MIHÁLY, ki annak idején különben még alig tudhatta, hogy ezek a művek hozzánk is eljutottak, *Amor Sanctus* c. kötetében két Notker-szekvencia (jegyzékünk szerint a 217. és 486. sz., tehát közöttük a *Natus ante saecula*) részleteit állította egy-keretbe. Ám, ha valakinek, úgy éppen BABITSnak talán mégsem lett volna szabad ily felemás munkát végeznie.

⁸ A teljes művet F. GENNRICH közölte: *Internationale mittelalterliche Melodien* (Zeitschr. f. Musikwiss., 1929. 5. füzet).

⁹ V. ö. CH. H. HASKINS: *The renaissance of the twelfth century* (Cambridge, Mass., 1933), 184. l.

a Nemzeti Múzeum középkori hangjelzéses kéziratredékei között (B-doboz, 37. sz.). Ugyanezek között találtam RADÓ-jelzés szerint még a következő énekeket is: 145. sz. (A-doboz, 18.), 533. sz. (A-doboz, 18.), 47. sz. (C2-doboz 69.), 391. sz. (D-doboz, 27.), 717. sz. (D-doboz, 27.).

A jelen ismertetés egyik-másik adata talán érezteti, mily messzi távlatok nyílnak meg a RADÓ-Répertoire sorain át. Kevés forrásmű tanúsítja ennyi meggyőző bizonyítékkal hajdankori művelődésünknek a külföldi költészet nagy alkotásaival történt benső találkozását; szerencsés gondolat volt a könyvet idegen nyelven kibocsátani. A magyar zenetudomány munkásai pedig, kik eddig is tudták, mily hálával tartoznak RADÓ tevékenységének, máris látják, hogy középkori muzsikálásunk ma még sokban rejtett mozzanatainak kiderítésére éppen ez a leltár ösztökél majd legserényebben. Nem egyéni vélemény, hogy e kitűnő jegyzék valóban határkövet jelöl a magyar zenetörténeti kutatásban.

DÉVAI GÁBOR.

Libri Liturgici Manuscripti Bibliothecarum Hungariae. Recensuit D. Dr. POLYCARPUS RADÓ O. S. B. Tomus I. Budapestini 1947. 223 l. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai. XXVI.

Hosszú évek áldozatos kutató munkájával, kiváló szellemi felkészültséggel, avatott szakírói tollal ismét magyar tudós gazdagította a világ liturgiátörténeti irodalmát. Dr. RADÓ POLIKÁRPNAK, a Pázmány Péter Tudományegyetem hit-tudományi karán működő bencés liturgiátörténésznek munkája jelent meg az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai sorozatában, Magyarország kéziratós liturgikus emlékei közül az első kötet, mely a szentmisénél használatos szer-könyveinket foglalja magában.

RADÓ POLIKÁRP liturgiátörténeti munkásságára 1939-ben figyelt fel először a magyar tudományos világ, mikor a *Szelepcshényi-kódexet* vette szakavatott kézzel liturgiátörténeti boncolókése alá és akkoriban tiszteletreméltó bátorsággal és a tudományos bizonyítás örök pártatlanságával — KNIEWALD zágrábi professzor *Pray-kódexről* és *Habóti-kódexről* írt tanulmányai után — döntően bizonyította a magyar liturgia német harástól való függetlenségét. Ennek a 64 oldalas tanulmánynak francianyelvű résumé-je miatt a németek rosszasásával találkozott, sőt FRITZ VALJAVETZ egy tudományos mezbe burkolt propaganda-iratában (*Deutsche Kultureinflüsse im nahen Südosten*) terjedelmes hasábkon át támadta KNIEWALD és RADÓ professzorokat, eredményeiket „elfogulatlan német tudósok” bírálatára utasítva.

1939 óta számos értékes tanulmánnyal haladt előre RADÓ POLIKÁRP a magyar liturgiátörténetnek szinte töretlen útján. KNAUZ és DANKÓ multszázadi kezdetleges katalógusai nyomán kutatta a régi, magyarországi szerkönyveket és egymásután tárta fel azok ismeretlen, belső, rejtett értékeit. Nyomtatott műkönyveinkről szerezhattünk ismereteket HUBAY ILONA mintaszerű feldolgozású könyvéből, de kéziratós kincseink ismeretlenségben rejtőztek és elzárva feküdtek hazai és külföldi érdeklődők előtt egyaránt. ZALÁN MENVHÉRT munkássága az 1920-as évek végén felhívta ugyan a figyelmet és indított némi érdeklődést a *Pray-kódex* felé — ekkor lendül fel a *Pray-kódex* irodalma — de csak évekkel később KNIEWALD KÁROLY hatására kezdtünk rádöbbenni hazai kéziratós könyveink elhanyagoltságára. Az Országos Széchényi Könyvtár megbízásából RADÓ POLIKÁRP kezdett hozzá egy Catalogue résonné, az összes magyar liturgikus kéziratokat magában foglaló katalógus szerkesztéséhez és háromévi utazás, 116 könyvtár lelkiismeretes és szerencséskezű átkutatása gyümölcséül 209 darab liturgikus kódex feltárását hozza jelen, hatalmas terjedelmű könyve.

Valódi úttörő vállalkozás ez, melynek mind hazai, mind pedig külföldi szempontból óriási értéke van. A magyar értékelés számára megmutatja, hogy a hazai középkori liturgia integráns része a középkor magyar műveltségének. Így a középkori magyar műveltség részletismeretei — pénz, könyvkötészet, kerámia, iparművészet, céhek stb. — mellett ezt a kevésbé ismert területét is való értékében láthatja és tanulmányozhatja hazánk tudományosan érdeklődő közönsége. A külföld számára mindig feltárja a magyar önyvtárakban fellelhető összes — külföldi kutatás elől eddig ismeretlenségben rejtőző — kéziratosszerkönyveket, megvilágítva soknak francia, német, németalföldi, itáliai, lengyel, cseh, morva származását és így fel nem értékelhető szolgálatot tesz a külföldi liturgiátörténeti kutatóknak.

A könyv latin nyelve ilyen tárgyú munkánál egyébként is megokolt, itt világviszonylati, használhatósági jelentősége van. Módszerében — a könyvbevezetésében említett — THEODOR KLAUSER elveit elsőnek váltja valóra. Egy-egy kódex leírása ügyes, könnyen áttekinthető. Felesleges részeket mellőzve kiemeli a keletkezési, származási, liturgiai, vagy nemzeti vonatkozásokat, érdekességeket. Szakemberek előtt különös erőt és értéket képvisel a sok szövegközlemény. Ezek alapján már könnyen megírható lesz a magyar liturgia szintézise, egész története. Franciák (LEROQUAIS), finnek (HAAPANEN), angolok (BRADSHAW SOCIETY), olaszok (EBNER és a Vatikán (EHRENSBERGER) kódexei kiadásai után a kis magyar nemzet az első, mely háborús lesújtottságában is ilyen értéket tár a tudományos világ elé. Külföldi és hazai olvasók előtt egyaránt nagy hasznot képvisel és a magyar sajtóságokban való tájékozódást erősen megkönnyíti a táblázatok alkalmazása a mű elején, valamint a 33 oldalas komoly index a könyv végén. Bibliográfiájában kifogásolható, hogy az idézett magyar cikkek és könyvek nevét csak magyar nyelven említi. Külföldi érdeklődés miatt ezen a második kötetben segíteni kell.

Örömmel üdvözljük az Országos Széchényi Könyvtárnak ezt az újabb szép kiadványát és érdeklődéssel várjuk a második kötetet.

JÁVOR EGON O. S. B.

Teller Frigyes: *Magyarország középkori hangjelzett kódexei.* A legrégebb kódexekre és kódextöradékeire. Budapest, 1944. 35 l. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai. XX.

Az ú. n. „négyzetes-hangjegyekből“ kifejtett Gregorián-ének úgy viszonylik az ősi hangjelekkel, a neumákkal lejegyzetthez, mint ahogyan pl. egy olasznyelvű VERGILIUS viszonylik latinjához, vagy egy úgörög HOMEROS az antik-hellénhez. Ámde, míg a klasszikus ősnyelvek kifejezéseinek legfinomabb árnyalatai is ismeretesek, addig a Gregorián ősrás számunkra ma is szinte csupa talány. A neumák titkainak kibogozásához legbiztosabb módszer az egyoldalúan tiszta írástudományi szempont alkalmazása: elsősorban a jelek legparányibb elváltozásait is megállapítani (és — egyelőre, vagy örökre — lemondani a dallamvonal egészének megfejtési kísérletéről). Ezzel az elvvel indulva ért el oly meglepő eredményeket H. (E.) M. BANNISTER († 1919), a maig legkiválóbb neumatológus.

A hazai betű- és hangjegypaleográfiai irodalomban HAJNAL I. és ISOZ K. tanulmányai jelentik a tudományos színvonal kötelező mértékét. TELLER könyv-ősrás dolgában oly keveset nyújt, hogy ily szempontból nem is bírálható. Amíg gyér neumatológiai közlés a műben akad, annak megállapítására elemi tudásnál kevesebb is bőven elegendő. Minden átlagember meg tudja különböztetni pl.

liturgikus kódexek neumatológiai

kinai írást a japánitól, az arabot a hébertől, s i. t.; néhány órai tanulmányozás után pedig ugyanúgy játszva különböztetheti meg a legjellegzetesebb neumacsaládokat is, pl. a szentgallenti, montecassinói. Ez azonban még éppoly kevésbé neuma-szakértelem, mint mikor TELLER megállapítja, hogy az általa lefolytatott „zenei jelzés (neuma) vizsgálata abban rögzíthető, hogy Magyarország zene-paleográfiailag a középeurópai kódexterülethez tartozik, melynek központja a híres Szent-Gallen-i és Einsiedeln-i scriptóriumok“. (27. l.) Az Árpád-kori magyar írásbeliség sorskérdését HAJNAL I. szinte a törvényszerkesztők fogalmazásával alapozta meg; ennek méltó párjaként zenei téren is hasonló vizsgálatot kell végezni, ezt az előbbivel szembevetni, nem pedig futtában odavetni egy kellően ki nem fejtett nézetet. TELLER könyvében nyoma sincs a fennen hangoztatott „vizsgálat“-nak. Bennünket a részletek érdekelték volna, de ezekkel a szerző adósunk maradt.

Magyar kódexekbe is el kellett jutniok a neuma-írás egyes különlegességeinek; ilyen pl. a neuma-helyettesítés (főként, mikor ez íráskülönbséget jelent, nem pedig lényegesebb dallamváltozatot); ilyen pl. egyes neuma-törzsalakok elváltozása (nemcsak olyankor, mikor az ú. n. liquescentia, vagy kifejezésbeli nyomaték, vagy ritmus miatt szenved a neuma „elrajzolást“, hanem mikor az íródéakok bizonyos hangközviszonylatok alkalmából jegyezték a törzsalak más-más változatát). Ilyfajta az ősi hangjelírás bonyolultabb jelenségei, de ezeknek TELLER könyve még a küszöbéig sem érkezett.

Egy-két egyszerű neumatológiai adaton túl csak külföldi kézikönyvekből merített — nagyobbrészt szöszserinti — átvételt találunk TELLERNél. Ezeket persze, nem kell zordul megítélni, még akkor sem, ha, mint itt is, nem csupán ténybeli, hanem lényegbeli átvételekre terjeszkednek ki; de legalább ne értelmetlenül vétessenek át. Ilyen a következő:

„Amikor azonban azt mondjuk, hogy egy kézirat pl. a X. századból való, ez nem azt jelenti, hogy a jelen kézirat írásmódja egészen biztosan a X. sz. termése, hanem azt, hogy a jelen kézirat írásmódja teljesen egyezik a X. sz. íráásával“. (28. l.)

Ez a zavaros mondat eredeti forrása helyén teljesen világos:¹

... „lorsqu'on dit d'une notation qu'elle est du XIe siècle par exemple, on ne prétend pas que le manuscrit lui-même soit certainement de la même époque, mais qu'à moins d'autres preuves intrinsèques, l'écriture qu'il révèle était en usage au XIe siècle.“

A fenti szakasz után a 28. lap többi szakasza szintén átvétel Sunyol könyvének 45., 46. és 47. lapjáról.²

A legrégebb külföldi liturgikus kódexekről közölt neumatológiai eredmények (11—13. l.) szintén köztudomású adatok, nem TELLER „vizsgálatai“, mint azt a könyv alcíméből kiolvasnók.

A fényképmásolatban is közölt két kódextöredékhez hasonló tucatjával lelhetni a Nemzeti Múzeum kéziratcsomkjai között; ez még nem felfedezés.

Elképesztő természetrajzot kellene írni a könyv sajtóhibáinak dzsungeljéről, melyben a „paleographia“ szónak legképtelenebb torzaival találkozunk (7., 8., 12. és 28. l.). Akad aztán másminő is csöstül; ilyenek *phototypiques* (7. l.),

¹ G. SUNYOL: Introduction à la paléographie musicale Grégorienne, 36. l.

² Ezeket a szakaszokat TELLER a *Corvina* c. folyóirat 1942. évi 9. számában megjelent *Monumenti di musica sacra nell Ungheria medievale. c. cikkébe* is átvette.

vagy: *Bénédictis de Solesmesi* (7. l.), vagy: *Les origines de Chant romain* (12. l.). Mindezekben túltesz a következő szomorú példa: A 32. lap alján említi MELCHIORRE ZOLTÁN nevű szerzőnek „A Pray-kódex forrásaihoz” c. írását. Azonban ily nevű szerzőtől ilyen felírási cikk az idézett helyen (Magy. Kszm., 1936., 246. l.) nincsen, sőt nem is lehet; ellenben az 1926. évfolyamban igenis van a korán elköltözött, nagytehetségű ZALÁN MENYHÉRTTŐL. Ugyan miféle rejtély ez? Ehhez a találdsihoz tudni kell, hogy Melchiorre olaszul a magyar Menyhért név megfelelője s TELLER idézett olasznyelvű cikkében MELCHIORRE ZALÁN néven hivatkozik rá; vajjon hány kézen-közön át alakult MELCHIORRE ZALÁN közben MELCHIORRE ZOLTÁNNÁ, míg aztán egy sorral alább csakugyan ZALÁN MENYHÉRT néven jelenik meg?! A szarvashibáknak ilyen garmadát pótlapra lehetett volna nyomtatni, a könyvbe utólag beragasztani s így nem érthette volna a szerzőt ily szempontból is gáncs.

A címben adott ígéretet TELLER alig is igyekszik beváltani; mindössze három kódexünkről nyújt közkeletű ismereteket, a két töredékről pedig elemi általánosságokat. Végző összegezésben a könyv nem más, mint afféle „Népszerű bevezetés a neuma-ismeret megelőző kérdésekhez” s magasabb tudományos szempontból vett eredménye nincs.

DÉVAI GÁBOR.

Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom magyar bibliográfiája.* Budapest, 1947. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai. XVI, 331 [5] l. 8°.

Külső kiállításban is művészi könyvet jelentetett meg az Országos Széchényi Könyvtár, KOZOCSA orosz irodalmi bibliográfiáját. A mintegy 5000 adatot felsorakoztató mű pusztán statisztikai adataival is megérezkelteti az orosz kultúra hatalmas méreteit: 279 regényt, 297.820 verset, 2,200.448 elbeszélést sorol fel, melyet százhusz esztendő leforgása alatt a magyar olvasóközönségnek különböző fordításokban alkalma volt elolvasni. PUSKIN, LERMONTOV, GOGOLJ, TURGENYEV, TOLSZTOJ, DOSZTOJEVSKIJ, CSEHOV és GORKIJ foglalják el a bibliográfiában a legtöbb helyet. A fordítók a magyar irodalom legjobbjai sorából kerültek ki; VAJDA JÁNOS, FALK ZSIGMOND, ARANY JÁNOS, ARANY LÁSZLÓ és GYULAI PÁL neveit olvashatjuk a legelső népszerűsítő és fordítók között. Az első orosz elbeszélés-fordítások a múlt század negyvenes éveiben jelentek meg folyóiratainkban, mely az ötvenes években még nagyobb lendületet vesz. A század végén a fordítások közt — természetesen — legtöbb a TOLSZTOJ- és DOSZTOJEVSKIJ-mű. A legművészebbeket SZABÓ ENDRE, AMBROZOVICS DEZSŐ, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, KISS DEZSŐ és GÖRÖG IMRE nyújtják. Századunk írói közül KOROLENKOT, POTAPENKOT, LESZKOVOT, ANDREJEV LEONIDOT, BIMOV OSZIPOT, KUPRINT, MERESKOVSKIJT, PRIVSINT, SZMELJOVOT ültetik át. Később BJELIJ, BUNYIN, TOLSZTOJ ALEKSZEJ és a második világháború előtt SOLOHOV, KÁTÁJEV, GLÁDKOV, SZIMONOV, ILF és PETROV fordításai kelnek el nagy számban. A két világháború közötti korban TÁRÁSZOV-RODINOV művét és MÁJAKOVSKIJ verseit találjuk a magyar könyvpiac fordítás-irodalmában.

KOZOCSA bibliográfiája két részből áll: az elsőben feldolgozza az orosz irodalomra, az orosz-magyar irodalmi kapcsolatokra vonatkozó munkákat időrendi és külön tárgyszerinti csoportosításban. A második részben következnek az egyes írók munkáinak fordításai az írók betűrendjében, de ezen belül időrendben is felsorolva. Minden adatot bibliográfiailag teljesen kiértékelte, amennyiben KOZOCSA a folyóiratokban és hírlapokban megjelent ismertetések

is közli és minden író műve után felsorolja a megjelent munkákat és tanulmányokat is. Nem tennék az első részbe az antológikus, valamint a szerző nélkül megjelent műveket, minthogy oda elméleti műveket szánt eredetileg a szerző. Felesleges az orosz írók betűrendes mutatója is, minthogy az egyes írókat úgyis felsorolta betűrendben megfelelő helyükön. Nem mindig következetes a bibliográfiai szögletes zárójel használata sem — bár azt bevezetésében a szerző maga is nem az előtte fekvő és leírt könyvből, hanem más forrásműből megállapított adatok jelölésére óhajta használni.

Mindez azonban nem jelentékeny s nem von le ennek a hatalmas adatgyűtésnek a jelentőségéből semmit. Hiszen tizenkét évtized óta, TOLDY FERENCNEK a Tudományos Gyűjteményben az orosz irodalomról közreadott tanulmányától kezdve regisztrálja anyagát s hozza felszínre azt a hatalmas orosz irodalmi áramlatot, mely nemcsak a magyar olvasóközönség kulturális fejlődésére, de a magyar irodalom kialakulására is döntő befolyással bírt.

Külön kiemeljük Kozocsnának a bibliográfiai irodalomban alkalmazott újítását, rendkívül gazdag, színes illusztrációs anyagát. 32 külön képes táblán mutatja be a fordított művek művészből-művészből boríték- és címlapjait, szövegrészleteket s ezzel megalapozza a bibliofil bibliográfiát. Kár, hogy az illusztrátorok nevét elhagyta. A második kiadás minden valószínűség szerint már ment lesz ezektől az említésre sem méltó, apró hibáktól.

SZEMZŐ PIROSKA.

Ideiglenes földrajzi térképfüzet a közép- és középfokú iskolák részére. Tervezte és szerkesztette: DR. IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ és TOLNAY DEZSŐ. Kiadja: A Magyar Földrajzi Intézet r. t. Budapest, 1946. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 101.106/1946. V. K. M. III. sz. rendeletével segédeszközül engedélyezte. 22 térképlap. 31,5 cm. Ára 16.— Ft.

A jó kivitelben, izléses kiállításban, hatféle színnyomásban megjelent iskolai atlasz kiadása mutatja, hogy a Magyar Földrajzi Intézet most is hivatása magaslatán áll; úgy általános könyvészeti, mint kartográfiai szempontok tekintetbevételével mellett a legnagyobb elismerés illeti meg az atlasz előállításáért. A nagy kataklizma után s a nagy pusztulás ellenére is tökéletes papíron adta ki az atlaszt, holott nélkülözi a jó rajzeszközöket, a festéket, az üzemi kiadáshoz szükséges kellékeket és pénzt s így csak a legnagyobb megerőltetés mellett volt képes a többszínnyomatú térképnymórához szükséges apparátus üzembehelyezésére. Ismeretes, hogy a földrajztanítás hathatós segédeszköze az elengedhetetlenül fontos iskolai atlasz, amit a tanárok és tanulók már nagyon nélkülöztek. Egyrészt, mert a Budapesten lefolyt tűzvész és harcok alatt igen nagy mennyiségű térképanyag semmisült meg, másrészt a négyféle kiadású középfokú oktatáshoz használt atlaszt (a *Magy. Földr. Int.* CHOLNOKY atlaszát, az *All. Térk. Int.* KOGUTOVICZ atlaszát, a *Singer és Wolfner*, valamint a *Szent István-Társ.* kiadását) a közokt. min. használatból törölte s így szükségessé vált egy olyan szerkesztésű kiadás, ami megfelelően az általános iskolai nevelési szellemnek. Az általános iskolai tanterv csak most jelent meg, az új atlasz tehát csak ideiglenes lehetett, hogy fedezze az átmeneti tanévek szükségletét, vagyis amíg az új tanterv alapján felépülő új iskolai tankönyvek elkészülnek. Ha az új tankönyvek 1948 szeptember-re megjelennek, úgy az elkészítendő új és végleges iskolai atlaszt azokkal összhangba kell hozni, mert a tankönyvekben levő anyagnak az atlaszokban szerepelni kell. Számolni kell azzal, hogy az új atlaszokat meg is kell rajzolni, vagyis nyomda alá elő kell készíteni, majd

kinyomni, ami tehát legfeljebb 1949 szeptemberére fejeződhet be. — De ideiglenes az atlasz azért is, mert az új tanterv alapján készülő hármastagozatú atlasz új felépítésben és az új pedagógiai elveknek megfelelően készül majd el, szakítva minden régi eljárással. Új lesz felépítés, szerkezet, színezés, nyomda-technika stb. szempontjából. Ideiglenes azért is, mert tekintettel kellett lennie a politikai helyzetre. Magyarország közigazgatási beosztásában is változások várhatók, sőt már történtek is, pl. Erd, Diósd és Tárkony Pest vm.-hez csatoltatott. Végleges atlaszok ezenkívül a béketárgyalások befejezése után, vagyis a belföldi és külföldi határvonalak rögzítése után készülhetnek.

Az előállítási nehézségek ellenére is az új földrajzi térképfüzet haladást jelent kartografiai tekintetben, míg az előző iskolai atlaszok állandóan abban a szellemben és modorban jelentek meg, ahogyan az 1895. évi felfogás és az akkor divatozó eljárás elindította. Ez alatt az 50 év alatt fejlődés nem volt, hanem a maradiság miatt inkább visszafejlődés mutatkozott. A fent említett haladás a földrajztudomány minden ágában teljes mértékben képzett és gyakorlott térképkészítő szerkesztőket, illetve tervezőket dicséri. Mindenekelőtt ki kell emelnünk a kitűnő csillagászati földrajzi oldalak tartalmasságát, ami jól, szépen és ötletesen van szemléltetve, valamint szövegszerűen is mindent tartalmaz, amire a középfokú oktatás során szükség van. Ennél többre a művelt nagyközönségnek sincs szüksége ebből a tárgykörből. Ugyanezt mondhatjuk a felfedezések kivonatos történeti adatainak a kontinensek mellett való elhelyezéséről. Előnyösen vannak tervezve a népi megoszlást mutató és a gazdaság-földrajzi melléktérképek, melyek mindjárt a kontinensek alatt, a kereten belül foglalnak helyet, hogy az áttekintést és a magyarázatot megkönnyítsék. A főtérképek teljesen tükrözik a jelenlegi helyzetet, vagyis országhatárok nélkül mutatják be a földrészeket, csupán a kis melléktérkép szemlélteti az utolsó rögzített politikai beosztás határvonalait, az 1935. évit. Ez a politikamentes atlasz tisztán földrajzi alapon tagolva mutatja Földünk felszínét, ami Európa esetében ma teljesen indokolt, de történetek határváltozások Kína, Japán, Szovjetország területén is és további változások várhatók főleg a gyarmatvilágban. Az egyöntetű szerkesztés nem tehetett kivételt a többi kontinens esetében sem a határokat illetően. Oktatás és használat szempontjából igen jól van megadva a térképeknél elsőrendű fontosságú méretarány, mert minden térképlapon jelezve van az 1 cm-nek megfelelő km-távolság; ez így sokkal jobb, mint más-más hosszúságú meghúzott vonalak km-távolságának megadása, amint több atlaszban látható. A hegyrajz oldalvilágítás feltételezésével készült, amennyiben a sötét szín a hegyek lejtősődését fejezi ki s minden szükséges helyen megadja a magassági pontot és számot. A névírást az árnyalt hegyrajz schol sem zavarja, mindenütt jól olvasható s a plasztikus rajzzal gondos összhangban látjuk a vízrajzot s a depressziók jelzését. Meg kell említenünk az atlasz szép rajzát, ami a gyakorlott, szakképzett térképrajzolók gondos munkája. A nyomda alá készült rajzokat JÄGER KÄROLY és KASS JÄNÖS készítették. A szerző által tervezett ízléses címlapul szolgáló borítéklapot pedig ROGÄN RÖBERT készítette el nyomda alá.

Ne keressük az atlaszban azokat a fizikai földrajzi elemeket, amiket a régi iskolai atlaszok ezeken kívül még tartalmaztak, legyünk tekintettel az atlasz ideiglenes jellegére és forgassuk örömmel, hálással, tudományos téren való újjáépítésünk e téren első jeles termékét.

Slovanská knihovněda. VI. (1947). 1—4. Vydává Knihovnědná společnost v Praze. Red. ZD. V. TOBOLKA. Praha 1947. „Orbis.“ Tisk. Státní tiskárna. 144 + 2 str., 1 t. 8°.

Majdnem egy évtizednyi szünet után jelent meg újra a „*Slovanská knihovněda*“¹ hatodik évfolyama. Célja hármassal. Művelni akarja a bibliozófia mindhárom ágát: a bibliológiát, bibliográfiát és a bibliotekenómiát. Elsősorban szláv vonatkozásban, azonban nem hagyja figyelmen kívül a nem-szláv népek könyvészeti irodalmát sem (3).

A „*Slovanská knihovněda*“ részünkre hasznos segédeszköz lesz ahhoz, hogy főbb vonásaiban betekintést nyerjünk a szláv népek könyvészeti kérdéseibe. A jelen számban értékes tanulmányt találunk FR. HORÁKtól, *O popisu starých tisků*² (41—50) címmel, amelyben a ZD. TOBOLKA által a régi-cseh nyomtatványok leírására kidolgozott szempontokat és gyakorlatban elért eredményeit ismerteti. TOBOLKA a régi-cseh nyomtatványok alsó és felső határát 1501 és 1800-ban határozta meg. A művek leírásánál négy részt különböztet meg. Az első a t. k. bibliográfiai lejegyzés, második a szöveg leírása, harmadik a nyomtatvány tipológiai és grafikai elemzése és a negyedik rész a műről szóló irodalom. TOBOLKA rendszerét a lelkiismeretes, kimerítő leírás és az eredetihez való hűség jellemzi. Munkáját a „*Knihopis českých a slovenských tisků... Díl II. Tisky z let 1501—1800.*“³ c. műve dicséri.

A „*Slovanská knihovněda*“ e száma több cikket közöl a szláv könyvtárak jelenlegi állapotáról. Egyrészt ismertetik a háború által elszenvedett károkat, másrészt meg az új életet jelentő munkálkodásokról számolnak be. A tájékoztatásból kitűnik, hogy Csehország könyvtárai t. k. nem is szenvedtek háborús kárt. A brünni (morvaországi) Országos és Egyetemi Könyvtárnak volt egyedül háborús vesztesége.

Eltűnt a Comeniana-gyűjtemény 30 kötete, néhány régi nyomtatvány és a XVIII—XIX. századi „*Zednářská knihovna*“⁴ 36 kötete (DR. M. STEPPANOVÁ, *Zemská a universitní knihovna v Brně po válce.*⁵ 121—124). A prágai Klementinum-ban lévő Nemzeti és Egyetemi Könyvtár a jugoszláv könyvtárak elpusztulása és a német könyvtárak szlavikáinak a megtizedelése után szükségesnek látja, hogy könyvtára eddig szegényes szláv anyagát tervszerűen kibővítse. E célból kapcsolatot létesített a moszkvai Állami Lenin Könyvtárral és a varsói Nemzeti Könyvtárral (JOS. BEČKA, *Slovanské poslání Národní a universitní knihovny v Praze.*⁶ 58—63). Hasonló kérdésekkel foglalkozik MIR. HERMAN, *Slovanské oddělení pražské městské knihovny*⁷ 63—66) c. cikke is. Prágában egyedül veszteség a „*Horniková lužicko-srbská knihovna*“⁸ érte, amely könyvválományaának körülbelül a felét elveszítette. Épségben maradt a Budyšin-ben lévő „*Matica srbská*“^{9a} könyvtára. Most van folyamatban ugyancsak Budyšin-ben

¹ Szláv Könyvtudomány.

² A régi nyomtatványok leírása.

³ A cseh és szlovák nyomtatványok bibliográfiája. II. rész. Nyomtatványok az 1501—1800. évekből.

⁴ Szabadkőműves Könyvtár.

⁵ A brünni Országos és Egyetemi Könyvtár a háború után.

⁶ A prágai Nemzeti és Egyetemi Könyvtár szláv hivatása.

⁷ A prágai Városi Könyvtár szláv osztálya.

⁸ Hornik Lužicei Szerb Könyvtára.

^{9a} A Szerb Matica.

a luzsicei szorbok központi országos könyvtárának a kiépítése (A. CISAROVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Lužice a její knihovny*.⁹ 103—104).

A szláv államok közül Jugoszlávia könyvtárait érte a legnagyobb háborús csapás. 1941-ben teljesen elpusztult Belgrádban a Nemzeti Könyvtár. A tűz martaléka lett 350.000 mű (500.000 kötet), 4000 folyóirat (1768-tól kezdve), 1800 újság, 1800 régi nyomtatvány és sok ősnymtatvány. Ezek között pusztult el az első nyomtatott horvát könyv is, az 1483-ból való *Missale* és az első szerb Abécéskönyv 1597-ből. Elégett sok XII—XIX. századi történeti dokumentum is. Porrá égtek a könyvtár legértékesebb emlékei is, mint a XII. és XIII. századi kódexek, közöttük a *Nomokanon* kézírata. Ezenkívül sok minden egyéb. A belgrádi Nemzeti Könyvtár Jugoszlávia s egyúttal a Balkán leggazdagabb könyvtára volt. Ma már erős ütemben folyik az új Nemzeti Könyvtár újjáépítése. A belgrádi Egyetemi Könyvtár nem szenvedett háborús kárt. A laibachi Nemzeti és Egyetemi Könyvtárnak viszont jelentős vesztesége volt. Elégett kézikönyvtárának kb. 60.000 kötete, tárgyi katalógusa és az egész 1922—1939. évi szlovén könyvtermés. A könyvtárban épségben megmaradt a XI. századból való *Codex suprasliensis*. Elveszett a maribori *Študijska knjižnica*¹⁰ 50.000 kötetének nagy része is. Jugoszláviának legnagyobb könyvtára ma a *Sveučilišna knjižnica* Zágrábban. A háború után hozták létre ugyanitt a Nemzeti Könyvtarat is. Nemzeti könyvtárat alapítottak ezenkívül a montenegrói köztársaságban, Szarajevóban, Bosznia és Hercegovina és Szkoplje-ben, Macedónia fővárosában is. Az Állami Múzeum könyvtárát egyesítik a Balkáni Intézet könyvtárával, mi által e könyvtár Balkán történeti kutatásának egyik legfontosabb könyvtára lesz (DR. V. ZÁVADA, *Jihoslovanské knihovny po válce*.¹² 50—55). Jugoszlávia könyvtáraiban nyüzsgő élet kezdődött. Megindult a bibliográfiai munka is. Mivel azonban a multban Jugoszláviában a bibliográfiai munkák megszervezését úgyszólván teljesen elhanyagolták, most találunk ugyan területenként önálló kezdeményezéseket, azonban az egész állam területére kiterjedő bibliográfiai intézetet még nem szervezték meg (OTON BERKOPEC, *Bibliografická práce v Jugoslávii*.¹³ 55—58).

A háború nem kímélte meg a lengyelországi Lemberg (Lwów)-ben elhelyezett Ossolineum-ot sem. 1943-ban bombatámadást érte a gyűjteményt. Ez nem tett még kárt a könyvtárban, azonban mikor Alsó-Sziléziába szállították a könyvtár értékesebb részét, az ott nagyobbbrészt el is pusztult. 1944 felében az Ossolineum-ot az Ukrán Tudományos Akadémia vette birtokába, és a lengyelekkel való megegyezés alapján felosztották a könyvtár anyagát egymás közt, a szerint, amint valamit lengyel vagy ukrán vonatkozású anyagnak minősítettek. Az Ossolineum-ot most Wroclaw-ban helyezték el. (FR. PAJACZKOWSKI, *Ossolineum we Wrocławiu*,¹⁴ 1947 nyomán JOS. B(ЕЇ)КА 120.). — A „*Slovanská knihovněda*“-nak a *Zprávy*¹⁵ feliratú rovatában arról szerzünk tudomást, hogy 1946-ban Łódźban a moszkvai könyv-intézet mintájára megalakították a „*Könyv* Lengyel Állami Intézet”. Ez tudományos kutatóintézet, az egész állam területére kiterjedő dokumentációs, kutató, tervező, tanácsadó központtal

⁹ Luzsice és könyvtárai.

¹⁰ Diák Könyvtár.

¹¹ Egyetemi Könyvtár.

¹² A jugoszláv könyvtárak a háború után.

¹³ A bibliográfiai munkásság Jugoszláviában.

¹⁴ Ossolineum Wroclaw-ban.

¹⁵ Hírek.

és felöleli magában a könyvészet valamennyi ágát ([LIBOR] MR[AZE]K, *Polský státní institut knihy*.¹⁶ 127). JULIE WEINGARTOWÁ (*Desetinné třídení*.¹⁷ 127) még arról számol be, hogy a Szovjetunióban kezdik elhagyni a decimális osztályozási rendszert, és amint az egy 1941-ben Kiebben megjelent *Rabota silskoi biblioteki*¹⁸ című munkából kitűnik, a decimális osztályozási rendszert a polgári tudósok világszemléleti kifejezésének tekintik. Felosztási rendszere nem felel meg a tudományok mai fejlődésének, s a könyvtárak csak ideiglenesen használhatják, amíg marxi-lenini elveken nyugvó, új könyvosztályozási rendszerrel nem helyettesítik.

KIRÁLY PÉTER.

Annual Report of the Liberation of Congress for the Fiscal Year Ended June 30, 1945. Washington 1946, United States Government Printing Office. 233 l.

Az Egyesült Államok Kapitolumával szemben emelkedő gránit épületóriásban elhelyezett Kongresszusi Könyvtár évi jelentése nem sablonos, száraz beszámoló, hanem ezen túlmenőleg a hatalmas méretű, minden irányú kutatásra berendezett könyvtár munkájának érdekfeszítően izgalmas, filmszerű elevéssel pergő bemutatása. A *Library of Congress* nem kimondottan nemzeti könyvtár. Gyűjtőköre nincs oly szűkre szabva, mint hazai könyvtárainké. Szenegáltól Grönlandig és Ecuadortól Új-Zélandig minden ország, minden nyelv képviselve van a könyvtár gyűjteményeiben. Francia vasúti térképek éppúgy fellelhetők, mint akár az indián katonák frontújságja. Spanyol hírlapok, légifelvételek, mikrofilmek, sőt hangosfilmek is egyaránt találhatóak a könyvtárban.

Az 1939-től 1944-ig tartó átszervezés után a Kongresszusi Könyvtár jelenleg öt osztályból (*department*) áll: szerzeményosztály (*acquisitions department*), felvilágosító osztály (*reference d.*), feldolgozó osztály (*processing d.*), jogi könyvtár (*Law Library*) és „Copyright Office”. A könyvtárnak anyagi nehézségekkel nem kell megküzdenie, s így nem is csodálkozhatunk azon, hogy az 1945. június 30-ával lezárult költségvetési évben az egyes gyűjtemények 2,336.293 darabbal szaporodtak (kéziratokat, térképeket, mikrofilmeket, hangosfilmeket, köttákat, fonográfhengereket és lemezeket, fotónegatívokat, másolatokat és plakátokat beleszámítva), s ezzel a könyvtár állománya 24,923.337 darabra emelkedett.

Az állomány növekedésének ez a lendülete a könyvtár minden osztályától egyformán nagy kapacitást kíván. Az ilyen nagyarányú könyvtárgyarapítás különösen a szerzeményosztály kitűnő szervezetségét mutatja, mely a megvenni, cserélni kívánt anyagot a többi osztály közreműködésével összeállítja s beszerzéséről gondoskodik. A belföldi megjelenésű könyvekre a kötelempéldányszolgáltatás következtében nincs sok gond, a külföldi könyvek megszerzése pedig mintá-

¹⁶ Lengyel Állami Könyvtézet.

¹⁷ A decimális osztályozás.

¹⁸ A falusi könyvtárak munkássága.

¹ A gyarapodás önálló művekben 572.821, sorozatokban 857.212, hírlapokban; folyóiratokban 389.634, kéziratokban 139.287 darab volt. E számok a tisztá gyarapodást jelzik. Pl. sorozatokból 1,322.320 darab jött be, ugyanakkor viszont 465.108 került ki a könyvtárból. Az új szerzemények nagy száma érthetővé válik, ha tudjuk, hogy a könyvtárnak az állam által megszavazott 1945. évi dotációja kb. 5 millió dollár volt. A tényleges bevétel azonban ennek az összegnek többszöröse (l. a jelentés végén levő költségvetést).

szerűen van megoldva. Nemcsak más tudományos intézményekkel és könyvtárakkal állanak kapcsolatban, hanem a könyvtárnak külföldi képviselői és megbízottai is vannak, akik figyelemmel kísérik a hatáskörükbe tartozó országok könyvtermését, s a fontosabb műveket beszerzik. Ennek a rendszernek tulajdonítható, hogy a *Library of Congress*-be a háború alatt még a németek által megszállt országokból is eljutottak a könyvek, a könyvtár spanyolországi-portugáliai megbizottjának közvetítésével.

Ilyen hatalmas tömeg könyv katalogizálása nem könnyű feladat. Munkaerőben azonban nincs hiány: a címfelvevő osztályon (*descriptive cataloging division*) a vezetőséget nem számítva 91 címfelvevő dolgozik. A szakozást külön (51 főből álló) szakozó osztály (*subject cataloging division*) végzi. A *Library of Congress*, mint tudjuk, a PUTMAN—CUTTER-féle expansiv szakrendszert használja,² az egyes tételeket azonban a decimális rendszer szerint is beszámozzák — más könyvtárak számára.

A könyvtár kifelé végzett munkájának egyik legfontosabb szerve a felvilágosító osztály, mely szakok szerint tagolódik. Az osztály munkájának méreteire a következő adatok vetnek világot: egy év alatt 397.846 olvasó fordult meg a könyvtárban; felvilágosítást adtak szakkérdésekben 148.184 esetben telefonon, 46.783 esetben levélben és 21.481 esetben személyes megbeszélés alapján. Ami a kutatók érdeklődési körét illeti, figyelemreméltó megjegyezni, hogy a látogatóknak kb. 20%-a használt természettudományi munkát. Történelemmel kb. 22%, nyelvészettel és irodalommal 13%, filozófiai és vallási munkákkal 9%, közgazdasággal 10% foglalkozott.

A *Law Library* a Kongresszus házi könyvtárának tekinthető, és főleg a képviselőház, valamint a szenátus tagjai használták. A *Copyright Office* a szerzői jog védelmét biztosító hivatal, mely ezt a feladatát 1870-ben vette át más állami szervektől.³

Az évi jelentést I. LUTHER H. EVANSnak, a könyvtár vezetőjének írása nyitja meg a Kongresszusi Könyvtár vezetőjének feladatairól. Utána részletes jelentések következnek a szerzeményezésről, az anyag feldolgozásáról, a könyvtár szervezetről, személyi, adminisztrációs és pénzügyekről. Különösen tanulságos ARCHIBALD MAC LEISH beszámolója a könyvtár újjászervezéséről. A könyv végén függelékként statisztikai kimutatások teszik megfoghatóbbá a beszámolókat. Európai könyvtárosok előtt felűnést kelthet a *Library of Congress* kiadványainak, s az épületben rendezett kiállításoknak és hangversenyeknek nagy száma, amelyek szintén azt bizonyítják, hogy a Kongresszusi Könyvtár szűkebb értelemben vett feladatát túllépve az amerikai szellemi élet fontos irányítószerve.

HÁJDÚ PÉTER.

Library Literature 1940—42. — Edited by Marian Shaw, New York, H. W. Wilson Company 1943. XXX + 1192 l.

A könyv létrejöttének körülményeiről¹ alapos tájékoztatást kapunk az előszóban. Megtudjuk, hogy a *Library Literature* sorozat még 1933-ban indult meg s az előttünk levő mű már a III. kötet. A szerkesztőség a háború ellenére is megpróbálkozott a világ összes jelentősebb bibliográfiai folyóiratainak és könyveinek beszerzésével, de törekvései nagy akadályokba ütköztek. Mindazonáltal si-

¹ L. GULYÁS, A bibliográfia kézikönyve, I. 536. kk.; ESDAILE, National libraries of the world, 113—5.

² L. LEHMANN-HAUPT, Das amerikanische Buchwesen, 324 l.

³ L. ugyanerről Szentkirályi József cikkét, Magyar Kvszle 1946. 115—117. l.

került legalább az amerikai és brit szakfolyóiratokat meghozatni. Valóban az V—VII. lapon közölt folyóiratlajstromban a 62 U. S. A. szaklap után a legnagyobb számmal a Brit Birodalom szerepel, melynek itt 16 folyóiratát említik meg, köztük újzeelandiakat, délafrikaiakat, indiaiakat is. Feltűnően kicsi a latin-Amerika felsorolt közlönyeinek száma (2), de sajnos ugyanezt kell mondanunk Európáról is. Az 1940-es évfolyamok még általában eljutottak a tengeren túlra, de a legtöbb németektől leigázott országból (Francia- és Lengyelország, Belgium, Hollandia, Dánia, Norvégia, Csehszlovákia) már sem 1941-ben, sem 42-ben nem tudtak anyagot kapni. Ugyanez volt a helyzet a tengelyhatalmak szemléivel, az *Accademie e Biblioteche d'Italia*val s a *Zentralblatt für Bibliothekswesen*-nel, a mi *Magyar Könyvszemlé*nkkel és *Levéltári Közleménye*inkkel, sőt még a svéd *Biblioteksbladet*ot meg a szovjetország *Krásnyi Bibliotekár*it sem tudták beszerezni 1942-ben.

Mint említettük, a magyar bibliográfiai irodalom szépen van képviselve a *Library Literature* ismertetési részében, az ú. n. index digest-ben, annál csodálatosabb, hogy az első lapokon levő rövid folyóiratlistában nincs feljegyezve egyik magyar folyóirat sem. A rejtély okát — úgy sejtjük — a szerkesztőség egy elvi kijelentésében kell keresnünk, amely úgy hangzik, hogy a vegyes-tartalmú (amerikai szemmel nézve nem csupán bibliográfiai) folyóiratok nem kerülhetnek be az említett lajstromba. Lehetséges, hogy a *Könyvszemle*, illetőleg a *Levéltári Közlemények*, irodalomtörténeti és történeti vonatkozású cikkeik miatt vegyestartalmúaknak számítottak előttük.

Az előszó beszámol arról is, hogy mintegy 800 bibliográfiai jellegű önálló munkát (a bibliográfia szót itt mindenütt tágabb értelemben, mint a könyvre és könyvtárra vonatkozó tudományok összességét, használom) tudtak összegyűjteni a három év alatt. Itt azonban méginkább le kellett mondaniok az európai publikációkról, mint a folyóiratok esetében. Valóban, a mutatóban szereplő kiadványoknak jó háromnegyede amerikai. Magyar csak egy van, a Fővárosi Könyvtár 1939-es évkönyve, meg egy magyarvonatkozású, DUGGAN S. H. P. füzete a newyorki magyar reference könyvtárról, szintén 1939-ből. Ennek a rövid jegyzéknek, amely a könyveknek csupán legrövidebb bibliográfiai leírására szorítkozik, feltűnő vonása az, hogy lapszámot nem közöl, ellenben mindig megadja a mű árát az illető ország pénzegységében. Hogy ezt megérthessük, tudnunk kell azt, hogy a *Library Literature* nem valami tudományos intézmény kiadványa, hanem egy nagyszabású üzleti vállalkozásnak köszönheti létrejöttét, s a kiadó WILSON-cég el is fogad megrendeléseket mindazokra a művekre, amelyeket katalógusba vesz. (Csak így érthetjük meg azt, miért nem közli a *Library Literature* olyan munkák címét és tartalmát, melyeket nem tudott meghozatni. Ez tudományos szempontból aligha helyes, annál gyakorlatibb azonban mint üzleti elv.)

A mű legnagyobb részét (1192 l.) az egyes cikkek és önálló művek „bibliographie raisonnée“-ja foglalja el. Itt az egyes munkákat szerzőjük nevével (szerző hiánya esetén első önálló szavuk szerint) kereshetjük ki abc. rendben, ezzel párhuzamosan azonban bőven vannak ugyancsak alfabetikusan vezérszavak is közbeiktatva, s ezek alá igen nagy anyag tömörül. Így aztán a szakirodalmat megtalálhatjuk szerző szerint csak úgy, mint tárgykör szerint. Nézzünk egy példát, amely jól megvilágítja ezt a beosztást. WHITE LIONEL, angol szakíró, cikkére vonatkozó adatokat kikereshetjük White alatt (adatok: év, folyóiratoknál az évfolyam sorszáma, hónap, lapszám, mitől meddig jelent meg), de minthogy a R. A. F. és a léghárító ütegek könyvvel való ellátásáról volt szó benne, helyet

kap címe a katonai könyvtárak vezérszó alatt is. Ezt a címszót államok szerint tagolják, így a közlemény a Nagy-Britannia alcsoportba kerül, mégpedig a szerző kezdőbetűjének megfelelően az utolsó helyre.

A cikkek és könyvek bibliográfiai meghatározása elég tüzetes, különösen helyes az, hogy folyóiratok esetében a lapszámot jelzik, annál nagyobb baj azonban, hogy a könyvek terjedelmének megjelölése itt is elmarad. Lehetőség szerint utalnak a művekről megjelent bírálatokra is. A tartalmi összefoglalások átlag 12—30 sorosak, 12 bibliográfus dolgozott rajtuk, akiket a szerkesztő meg is nevez az előszóban. Ha nem is ismerjük a kérdéses munkák eredetijét, mégis úgy érezzük, hogy a kivonatolók jó munkát végeztek, mert a rövid ismertetésekből mindig élesen kiemelkedik egy-egy bibliográfiai probléma. Magyar vonatkozásai miatt külön figyelmet érdemel SZENTKIRÁLYI JÓZSEF munkája, aki a *Könyvszemlélet és Levéltári Közleményeket* részletesen és alaposan feldolgozta. Külföldi folyóiratban magyar szerzőről megjelent cikkek ismertetésével is találkozunk (TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNAK az *International Federation for Documentation Quarterly Documentation* c. kiadványában megjelent közleménye, CZAKÓ ISTVÁN: *Das Vollbüchereiwesen in Ungarn* c. írása a lipcsei Büchereiben).

Az a kép, ami ennek a bibliográfiának átlapozása után kialakul bennünk az amerikai könyvészeti és könyvtártudományi irodalomról igen jellegzetes és határozott. Úgy látjuk, hogy ott az érdeklődés és vizsgálódás homlokterében gyakorlati vagy ahhoz közelálló kérdések állanak: pl. címfelvévés, szakozás, kölcsönzés (elsősorban könyvtárak között), katalóguskészítés, könyvtárápítás, könyvtár és társadalom, könyvtár és honvédelem viszonya, könyvtárosképzés, könyvtártípusok (iskolai, egyetemi városi, vándor- és börtönkönyvtárak), referéncé szolgálat, dokumentáció, film- és hanglemezarhívumok, míg a könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti témákkal aránylag keveset foglalkoznak, nem is beszélve az elméleti problémákról (könyv és sajtó viszonya), vagy a bibliofil vonatkozásokról.

A *Library Literature* elkerülhetetlen háborús hiányosságai ellenére is nagy jelentőségű abból a szempontból, hogy az egyes nemzetek bibliográfiai szakemberei kölcsönösen megismerjék egymás munkásságának főbb irányait.

Sz. NAGY MIKLÓS.

Kóháalmi Béla: *Községi könyvtárpolitika*. Városi Szemle. 1947. XXXIII. évf. 5—6. szám. 295—308. l.

A hosszú évekig tartó pusztító háború után az egész világot minden vonalon egyetlen cél vezeti: a romokat lebontani és ami menthető, újjáépíteni. Hogy ez az újjáépítés kulturális — könyvtárpolitikai — síkon milyen szellemben történjék, ezt a kérdést fejtegeti a szerző jelen tanulmányában. Az első részben a könyvtárügyet vizsgálja világviszonylatban, különös tekintettel a nyugati, főképpen angol és amerikai állapotokra. A második és harmadik részben azután rátér a speciálisan magyar kultúrpolitikai helyzetre és rámutat arra, hogy az újjáépülő magyar könyvtárakra milyen feladat vár a demokráciában.

A könyvtárügy történetét vizsgálva megállapítja, hogy a könyvtári mozgalmat a múlt század közepén Angliában lelkes társadalomnevelői szándék indította meg. Hasonló cél vezette az amerikai nyilvános könyvtárak, a public library megalapítóit is. Amikor a mozgalom a századforduló táján átcsap az európai kontinensre, a könyvtárügy már közüggé vált. Mi az oka azonban annak, hogy a nagy lelkesedéssel megindított könyvtárügy iránt az utóbbi években a nyugati országokban egyre lanyhult az érdeklődés? Ezt a kérdést veti fel a

szerző és a feleletet a következőkben adja meg. Az amerikai public library és az mfntájára kialakult európai könyvtári hálózat nem az „embernevelés műszere”, nem ért el a nép legszélesebb rétegeihez, hanem mint pusztán városi jelenség, az „polgári szellemi komfort tartozéka” lett. A könyvtár funkciója pedig elsősorban is nevelői. Ahol tehát a könyvtár nem felelt meg a nevelői hivatásának, ott az könyvtárügy vakvágányra futott.

A hazai állapotokat szemlélve KÓHALMI megállapítja, hogy a magyar könyvtárügy a nyugati demokráciák könyvtárpolitikája nyomán indult el, és ma sem halad együtt a haladó szellemű emberneveléssel. Milyen legyen tehát a népi demokrácia szellemében újjászülető magyar könyvtári hálózat? Mindenekelőtt meg kell szüntetni a magyar könyvtárügy fővárosi jellegét. Az új magyar könyvtárpolitika fő munkaterülete a kisváros és a falu, ahol a szabad művelődéssel karöltve szolgálja a népnevelést. Ezt a célt szolgálják a népszerű közművelődési könyvtárak mellett a — szovjetpéldára — megalakuló tudományos népkönyvtárak. Az író ezután rámutat arra, hogy a statisztikai adatok tükrében kb. 10 évre visszamenőleg mennyire szegényes képet nyújt a vidéki városaink könyvtárügye. Egyedül csak a soproni, szegedi és a debreceni könyvtárak tudták az utóbbi évek egyre lanyhuló érdeklődése mellett is megtartani és némileg fokozni olvasóközönségük számát.

A tanulmány harmadik része a magyar falusi könyvtárügyet vizsgálja. Hogy a magyar falusi kultúrpolitika mennyire nemzeti ügy, arra legjobban rávilágít az a tény, hogy az ország lakosságának közel háromnegyed része falun, vagy tanyán él. Utal az író az északi országok, különösen Norvégia példájára, ahol a háború előtt nem volt egyetlen falu sem megfelelő könyvtár nélkül. Mondanunk sem kell, hogy mi messzire elmaradtunk ezen a téren, a mi kultúrpolitikánknak — iskola és könyvtárügy — igen sok a jóvátenni valója a faluval szemben. A magyar könyvtári hálózatnak elsősorban is a falusi mezőgazdasági szakoktatással, a népi kollégiumokkal és a falusi népfőiskolákkal közös munkatervben kell megvalósulnia. Éppen a múlt rendszer hibái utalnak e téren arra, hogy ahol népnevelői munka nincsen, ott nem várhatunk érdeklődést a könyvtárügy iránt sem. Most inkább várható, mint valaha, hogy a földosztás nyomán újjáéledt magyar falu az önkormányzat lehetőségeit kihasználva harcot indít a számára eddig elérhetetlen kultúráért.

Hogy e harc kiemenetelében milyen fontos szerep jut a magyar könyvtárügynek, arra feleletül idézem a következő sorokat, amelyekkel KÓHALMI érdekes tanulmányát befejezi: „A könyvtár, mely az új demokrácia iskolapolitikájára és az új szabadművelő szervezeteire épít, segít lerontani az osztálytársadalom kulturális válaszfalait”.

MAY ISTVÁNNÉ.

Weber Karl: *Die Zeitschrift im Geistesleben der Schweiz*. Bern, 1943. Buchdruckerei Bührer et Co., 51 (5) I. 17 t. (Bibliothek des Schweizerischen Gutenbergmuseums 9.)

A svájci nemzeti könyvtár raktárainak nyolc emeletéből hármat hírlapok, egyet folyóiratok foglalnak el — ezzel a megállapítással kezdi a könyvtár WEBER, a zürichi egyetem sajtótudományi intézetének igazgatója és a berni egyetem rendkívüli tanára.

Ha tudjuk, hogy ez a könyvtár aránylag új alapítású s a múlt századok svájci könyvtárának összegyűjtésében a viszonylagos teljességnek arra a fokára még nem jutot el, mint a mi Széchényi Könyvtárunk a magyarországi

val — akkor a fenti idézet eléggé éles fényt vet arra a jelentőségre, amelyet, tisztán mennyiségi szempontból, a periodikus formában terjedő művelődési anyag (szándékosan kerüljük ezt a szót, hogy „irodalom“) elért. WEBER kis könyve a svájci folyóiratirodalom multjának és jelenének rövid, jól áttekinthető összefoglalásán kívül azoknak az értékes módszertani szempontoknak felvetése miatt érdemel figyelmet, amelyekkel a jelen idők nyomdatermelésének mennyiségben és jelentőségben ily nagy fontosságra emelkedett ágát tanulmányozza. Svájci példák során, mondhatnánk „ürügyén“ mutatja be a folyóiratstatisztika és bibliográfia, a monografikus feldolgozás, a sajtó gazdasági és technika szervezete megoldott és megoldásra váró problémáit, valamint a periodikus irodalom kulturális és társadalmi vonatkozásainak a gyakorlati életre is kiható, még sok érdekes felfedezést ígérő hálózatát.

A könyvnek nem utolsó érdekessége a nagyszámú és ritka tökéletességű képmelléklet. Valóban, sohasem volna szabad hírlapokról és folyóiratokról írni illusztrációk nélkül. A külső kiállítás kivételes, bibliofil gondossága a Gutenberg-museum minden kiadványát jellemzi.

db.

Bern, Schweizerisch—Ungarische Gesellschaft. Katalog der Ungarischen Bibliothek der Schweizerisch-Ungarischen Gesellschaft, ergänzt durch Ungarn betreffende Titel aus den Sammlungen der Schweizerischen Landesbibliothek Bern 1946. 52 p.

A bibliográfus és irodalomtörténész figyelmét több okból érdemli ki ez a sok hozzáértéssel, gondnal és ízléssel szerkesztett és kiállított katalógus. A könyvtári törekvések vészes szétforgácsolódásának láttán jól esik észrevenni, hogy céltudatos kooperációval milyen dicséretes eredményt lehet elérni. A *Svájci Magyar Egyesület* a berni *Landesbibliothek*ekben helyezte letétbe könyvtárát és nyomban összekötő kapcsolatot — katalógust — adott a Svájcban élő kutatók és a magyar ügy iránt érdeklődők kezébe, a *Landesbibliothek* pedig — a gyűjtemény gondozója és házigazdája — kiegészíti a gyűjtemény címanyagát a birtokában lévő művek címeivel. Ezt a példát itthon hasonló eredménnyel követni is lehetne. Átfutva a címanyagon, látnivaló, hogy a Könyvtár még fiatal; könyvanyagának javarésze az utolsó 5—10 esztendő terméséből került ki, de a gyűjtésben megnyilvánuló tervszerűség ezt az idővel javuló hátrányt is kiküszöbölte.

Nagy könyvtáraink vezetői, ha átlapoznák a katalógust, hamarosan észrevennék, hol, mivel siethetnének a hiányok pótlására értékes duplum-anyagukból: különösen a nyelvtudományi, néprajzi, művészettörténeti anyag várja a feltöltést. PETŐFI, ARANY, VÖRÖSMARTY, ADY, BABITS és JÓZSEF ATTILA gyűjteményes kiadásával kiadóink egynémelyike siethetne a fájdalmas hiány pótlására. Nemzeti bibliográfiánk szerkesztőit arra kérjük, lapozzák fel az *Ungarische Literatur in Fremdsprachen* című fejezetet; több itthon ismeretlen munkát fognak találni a címanyagban.

KÓHALMI BÉLA

RÉSUMÉ — EXTRACT

Béla Varjas: *The Education of Librarians.*

The education of librarians has been a neglected question in the past in Hungary. The only significant initiation in this matter were the two courses of instruction, each of four months, held by the Union of Librarians and Archivists in the years 1937, and 1938. These courses were adjusted exclusively to the requirements of scientific and special libraries, the education of librarians for common libraries and for those of public culture was so to say, as much as nothing.

The main reason of the undevelopment of our public libraries between the two world wars, is that no care was taken of the adequate instruction of the teachers entrusted with the administration of the public libraries. In Hungary, — not counting some unimportant libraries of certain unions, — there are 11,109 libraries, on 1297 places, 3034 of these are in Budapest and 8075 in the country. According to the distribution of these libraries, 63% of the villages of Hungary, i. e.: 1/5 of the population, has never been provided with books from libraries. A main question of our future library policy is a systematic development of common libraries and those of public culture, in the country.

The problem of education of librarians must be solved transitionarily by courses of instruction. But the subject-matter of the courses should be gradually enlarged upon the special claims of the common libraries and those of public culture. The 100—105 lectures of the courses of the past, ought to be enlarged upon 140—150 while the students should also do practical library work. The construction of a hand book is also a question not to be remitted.

In foreign countries, the education of librarians is carried on in special institutes founded for this aim. The problem of the education of librarians would be also in our country, finally solved only by the organisation of an Institute for Library Sciences, in the faculty of arts. Here, beside the high education, courses of two years for future librarians could also be introduced. Last, since not-official librarians come mostly from the society of professors and teachers, it would be judicious to put in the curriculum of studies the library sciences, as an obligatory subject.

A certain education for the junior clerks seems also necessary. The serious character of the education of librarians ought to be guaranteed by a decree. This decree would state that only educated clerks are employable in our libraries.

Gyula Veredy: *Hungarian Decimal Classification.*

The decimal classification was brought into Hungary after the first edition of the European register, the "Manuel de l'Institut International de Bibliographie avec les tables de la classification decimale", with some changes, partly in consequence of different scientific doctrines of system, partly in consequence of national circumstances. Slowly by slowly, especially since the second edition of the "Classification decimale universelle" (1929—33), the opinion came to the front that we should return to the

Ce fait est prouvé par les nombreuses éditions, dont la plus ancienne a paru en 1485 à la presse de *Lubeck* de Bartholomaeus GOTHAN et dont le seul exemplaire connu est entré en possession de la *Bibliothèque du Musée National Hongrois* en même temps que la collection du fondateur du *Musée François SZÉCHÉNYI*.

L'histoire du voïvode a été relatée par d'autres sources contemporaines. C'est de lui qu'il s'agit dans le poème écrit par le ménestrel allemand Michel BEHEIM à la cour de *Wiener-Neustadt* de l'empereur FRÉDÉRIC III. et ce sont ses atrocités que nous énumèrent deux manuscrits du XVe siècle des bibliothèques des monastères bénédictins de *Lambach* et de *Saint-Gall*. Ces manuscrits s'accordent presque mot à mot avec le texte de la feuille de journal, mais tandis qu'ils s'arrêtent à l'énumération des atrocités du voïvode, le journal ajoute que „le voïvode, longtemps captif du roi de Hongrie à *Bude*, y fit pénitence, se convertit au christianisme, et après avoir regagné sa patrie par la volonté du roi, il fit beaucoup de bonnes actions“.

En somme, Mihael BEHEIM dit la même chose que le journal et les deux manuscrits, mais son récit est plus détaillé et il est même informé des circonstances de la capture du voïvode. Par contre, il ne mentionne pas sa captivité à *Bude* ni sa libération. Dans son poème il avoue aussi que ses renseignements lui viennent d'un moine nommé JACQUES, qui, pour échapper aux cruautés du voïvode, s'était enfui au cloître de *Wiener-Neustadt* où ils avaient causé ensemble à plusieurs reprises.

BEHEIM était venu à la cour impériale de *Wiener-Neustadt* en 1462, année où le roi de Hongrie, MATHIAS, fit capturer DRAKULA. La nouvelle de l'arrestation du monstre parvint sans doute jusqu'à la cour de l'empereur, où BEHEIM mit en vers l'histoire effrayante de DRAKULA, en complétant par les détails de sa capture, entendus à la cour, le récit du témoin oculaire réfugié au cloître de *Wiener-Neustadt*, le moine JACQUES.

Jacques BLEYER publia le premier le poème de BEHEIM, qui se trouvait dans un manuscrit contemporain de la *Bibliothèque Universitaire de Heidelberg*, en se rapportant à la feuille de journal du *Musée National Hongrois* et aux textes des manuscrits de *Lambach* et de *Saint-Gall*. Il eut la conviction que leur source commune était le récit oral du moine JACQUES du cloître de *Wiener-Neustadt*. On avait noté son récit au monastère, et pour le répandre on en avait fait plusieurs copies à la main. Les manuscrits de *Lambach* et de *Saint-Gall* sont de telles copies contemporaines et c'est une copie semblable qui fut imprimée plus tard et complétée par la nouvelle plus récente de la captivité de DRAKULA à *Bude*, qui dura jusqu'à 1476, et de sa réintégration par la volonté du roi MATHIAS. Mais comment cette copie fut-elle imprimée pour la première fois dans la ville éloignée de *Lubeck*?

La feuille de journal publiée sans „*impressum*“ fut imprimée à la presse de *Lubeck* de Bartholomaeus GOTHAN comme le montrent les caractères. GOTHAN était venu à *Lubeck* de *Magdeburg* en 1484, et il y travailla pendant quelque temps dans le commerce de livres des villes hanséatiques. Vers 1486, il alla en Suède, et à partir de cette date son imprimerie de *Lubeck*, comme celle de *Stockholm*, se mit exclusivement au service de la littérature suédoise. Il fit imprimer le journal vers 1485, alors que le roi MATHIAS était déjà le maître de *Vienne*, placé au centre d'intérêt de l'opinion publique allemande. A ce moment l'histoire de DRAKULA avait perdu son actualité, mais ayant trait à la personne de MATHIAS, elle redevint opportune. Le récit du moine JACQUES, répandu en manuscrits, devait être généralement connu à la cour viennoise de MATHIAS, et en mentionnant la captivité du voïvode à *Bude* et le pardon de MATHIAS, on le trouva probablement bon à éveiller la sympathie envers le roi hongrois faisant son entrée à *Vienne*. C'est à la suggestion de l'entourage du roi que le manuscrit ainsi complété dût être imprimé, pas à *Lubeck*, mais peut-être à *Augsbourg*, *Leipzig* ou *Nuremberg* où beaucoup d'autres imprimés se faisaient pour la Hongrie. C'est cette première publication inconnue de la feuille de journal qui parvint ensuite à *Lubeck* où Bartholomaeus GOTHAN, l'ayant traduite en bas-allemand, la publia de nouveau aux lecteurs des villes hanséatiques.

L'édition de *Lubeck*, à cause du superbe portrait gravé sur bois de DRAKULA, est intéressante aussi au point de vue de l'illustration des livres du XVe siècle. La gravure

sur bois, avec ses contours vigoureux et son dessin qui, malgré l'absence des ombres et des clairs, produit un effet plastique, diffère du style des illustrations contemporaines de *Lubeck* et a sans doute un modèle étranger. Ce modèle est peut-être l'illustration de la première édition qui n'est pas connue, mais elle pouvait être aussi la populaire gravure de *DRAKULA* dont le chroniqueur du XVe siècle Léonard *HEFFT* écrivait à l'occasion de la capture de *DRAKULA*, qu'on la montrait partout.

Une copie presque exacte de la gravure sur bois reparut en 1488 dans l'édition de *Nuremberg* de journal, tandis que, sur le frontispice de l'édition de *Bamberg* de 1941, nous la revoyons en une forme primitive. Cette édition de *Bamberg* (Brit. Mus. Libr.) a été imprimée par l'imprimeur et graveur Hans *SPOERER*. Il est sans doute identique à „*HANS BRIEFFTRUCK*“ de *Nuremberg*, qui a édité les calendriers xylographiques de 1474 et 1476 (Brit. Mus. Libr.) imprimés par ordre de *REGIOMONTANUS*, ancien astrologue du roi *MATHIAS*. A *Bamberg* il réimprima le journal de *Nuremberg* en recopiant le portrait de *DRAKULA* en son style primitif, mais plein d'expression.

Polycarpe Radó: *Deux précieux monuments hungarologiques, conservés à Szeged: la Bible de Michel Pestí et le manuscrit de François Pécsi.*

Il y a dans bibliothèque du couvent franciscain à Szeged une Bible de *Sanctus Pagninus*, imprimée en 1528. Selon une notice manuscrite dans le livre: „*Biblia hec fuit Michaelis litterati in Ciuitate Pestiensi prope Budam existentis 1541*“. On trouve dans cette Bible cinq pièces manuscrites, écrites en hongrois, dont quatre sont relatives à l'étude de la Bible, tandis qu'une, la troisième, est d'un grand intérêt à notre point de vue. C'est un „*Experimentum ad vias consecratas*“, c'est-à-dire la traduction hongroise d'une formule d'incantation, de la bénédiction des baguettes divinatoires employées à la recherche d'un trésor caché dans la terre. Le texte de l'incantation est publié dans l'article.

Le second manuscrit fut écrit entre 1521 et 1529 par trois mains, dont la deuxième a écrit la traduction hongroise d'un hymne à l'honneur de *St. Nicolas*, composé par l'humaniste *Antonius Manicellus Veliternus*: „*Hymnus in divum Nicolaum Pontificem*“. L'hymne fut traduit par le curé hongrois *François Pécsi* en 1529. La même main a copié également le recueil de quinze recettes médicales: „*De virtute mamortici*“, c'est-à-dire des prescriptions comment préparer et employer la médecine faite de la plante nommée „*ecballion elaterium*“ aux cas de différentes maladies. Les recettes sont écrites en latin culinaire avec l'insertion des mots hongrois. Après avoir fait l'analyse de ces recettes, l'auteur publie leur texte, lequel jette de la lumière sur l'histoire de la thérapeutique et contribue aux recherches ethnographiques et historiques sur les superstitions et le charlatanisme en Hongrie.

Béla Iványi: *Balthasar Batthyány le bibliophile.*

En Hongrie le XVIe siècle était, malgré les nombreuses guerres et sièges, le siècle de la propagation du livre et de la fondation ou la formation des bibliothèques plus ou moins grandes. Ce qui veut dire que la force créatrices de l'humanisme et de la réformation était tout de même plus grande que celle des guerres, détruisant ou reprimant la culture.

Parmi les collectionneurs de livres, soit ecclésiastiques ou même séculiers, la personnalité la plus marquante était celle de *Balthasar Batthyány*, homme de grande culture, de connaissances étendues, doué d'un esprit de haute portée et ami de *Charles Clusius*, de *Nicolas Istvánffy* et d'un grand nombre d'alchimistes-humanistes.

Si l'on accepte l'existence de l'hérédité, sûrement *Balthasar Batthyány* hérita de son père l'amour des livres. Ce dernier, *Christophe Batthyány*, homme maladif et hypochondriaque, lisait beaucoup et collectionnait, lui aussi, un tas de livres. Toutefois, il fut surpassé par son fils, qui littéralement adorait les livres.

Il fut éduqué par Nicolas Antalffy Laztessinus, Nicolas Pomagaics, un vieillard de vélléité protestante, et Valentin Fadinus ou Faddi, tous soucieux de pousser l'inclination pour les livres de leur élève. Ainsi il n'est pas étonnant que Balthasar, devenu homme, devint un collectionneur passionné.

Malheureusement il ne nous est parvenu que des débris de la bibliothèque de Balthasar Batthyány, lesquels sont conservés au couvent franciscain à Némétújvár. Tout fragmentaires qu'ils sont, ils nous remplissent d'admiration et de respect.

Balthasar Batthyány achetait ses livres surtout à Vienne et en Allemagne. À Vienne un Français, Jean Aubry et un Allemand, Hiller Erhardt étaient ses fournisseurs habituels.

L'article illustre les difficultés que les gens de cette époque avaient à surmonter s'ils tenaient à se procurer des livres. Dans cette activité Balthasar avait pour aide les alchimistes-humanistes célèbres de ce temps-là: le médecin Pierre Cortonaeus, Élie Florenus, Jean Homelius et surtout Nicolas Pistolacius.

Dans l'appendice l'auteur publie les factures et les lettres des deux libraires mentionnés ci-dessus; elles sont conservées dans les archives de Körmend. Ces factures et listes prouvent l'intérêt multiple de Balthasar qui s'intéressait non seulement à la théologie, science favorite en ce temps-là, mais aussi à la jurisprudence et aux sciences politiques, à l'histoire, à la géographie, à la philosophie, à la linguistique, à la médecine, à l'alchimie, aux sciences naturelles. Outre les livres de langue hongroise, il lisait et collectionnait des livres allemands, latins, grecs, italiens et en langues slaves.

Jusqu'au milieu du XVIIe siècle la bibliothèque de Balthasar Batthyány se trouvait au château de Némétújvár. Il paraît que quand Adam Batthyány, petit-fils de Balthasar, fit reconstruire le château, il envoya et mit en dépôt la bibliothèque chez les franciscains de Némétújvár. Il est possible que quelques-uns de ces livres se trouvent encore aujourd'hui dans la bibliothèque du dit couvent.

Tamás Esze: *The Kolozsvár Press in the Service of Francis Rákóczi II.*

At the time of the insurrection of Francis Rákóczi II. (1703—1711) books and publications for the Kurucz were printed in Transylvania only by the Kolozsvár Press. This Press came into the possession of the Reformed Church through the bequests of Miklós Kiss de Misztótfalu. The Kurucz publications present the beautiful letters of this great master of Hungarian printing. Kolozsvár had fallen twice in the hands of the insurgents: 1. under the commander-in-chief Count Simon Forgách in Transylvania (1705—06), 2. under General Lőrincz Pekry (1707.). The publications of this Press are attached to their names. The „Török Áfium“, the famous and valuable work of Nicholas Zrínyi was published by the order of Count Forgách. In the time of Pekry the documents of the Marosvásárhely Assembly inaugurating Rákóczi into the Principality, were put in print. A Latin poem written by Andrew Lischovini saluting Rákóczi was left over in one single copy. Forgách's prayer for Rákóczi got lost, and very likely Farkas Bánffy's funeral speech, which might have been objectionable from political point of view, had been destroyed. The two Manuscripts attached to this essay: the letters of introduction by Forgách and Pekry, were left to us but in one copy.

Pál Gulyás: *The Hungarian Book-Trade from the Rout at Mohács till the Issue of the Bye-Laws of 1772.*

During the two and a half centuries after the rout at Mohács, the book-printers themselves, then the book-binders and, last, the book-sellers were professionally mostly busy with putting book on the market. The first book-printer in Hungary, of whom we have positiv data that he was a book-seller by profession at the same time, is

Honterus Calixt, a tipographe in Brassó, 1563. Of the printer David Gutgesel, at the end of the XVI. century, in Bártfa, we know that before opening his workshop, he was busy with selling books. The incomes of Mrs. Gáspár Heltai, 1573. prove, as one of the eldest proofs, that the Hungarian tipographes did put also the products of foreign workshops on the market. The printers were not satisfied durnig this whole age, with selling their products themselves only, but circulated them in comission, through the country, even more, if they had a way for, over the borders of the country. So f. e. the printer of Nagyszombath has had his own comission merchant in Vienna. Among the comission merchants of the same printer in the country, there were in 1775, except of the book-binders, some book-sellers, priests, professors and a — salt — perceptor. But mainly, like in Germany, those putting books on the market were the book-binders. The first book-binder who has done a great activity in selling books, was János Gallen, 1538, in Kassa. The inventory of estate of his stock-in-trade of books of the highest niveau, counts, beside editions of texts in German and Czech language, very many Hungarian, a few French, Greek and Hebrew publications. But Gallen is an extraordinary person among all the then book-sellers. The common avarage is represented by the stock-in-trade of Gáspár Wiszt, a book-binder in Kassa, 1714. Among his books, there are nearly no one scientific book, but there are mostly text-books, catholic and protestant cathecisms, hymn-books and popular edifying scripta. The printers just as the book-binders put the books on market, retail and en gros, in the country and weekly markets. Later they satisfied the order also by messangers, for this aim they used mostly the travelling students. Such orders from any part of the country were possible by the lists of publications of the printers. The first list we know of, is the book-catalogue of the printer in Nagyszombat, 1710, containing 390 book-titles. We know also the „Catalogus librorum“ of the Nottenstein Officina, in Buda, 1733, and the „Catalogus Exemplarum“ of the City printers in Debrecen, (1762, or 1775?). These lists were published, probably, for the information of the retail dealers and the prices in them can hardly considered like the retail prices of to-day, for which people could by the book. The first book-shop in Hungary was opened in 1712, in Nagyszeben, but this enterprise could not exist longer than one x year. In Buda and Pest, selling books was in the hands of the printers and binders to the middle of the XVIII. century. Here and there, sometimes the peddler of pictures tried also to sell books but the book-binders protested wildly against it. In 1772, the Consilium Locumtenentiale thought, time has come to regulate book-selling by issuing bye-laws containing 14 paragraphs. The Bye-Laws had double purposes, first: raising the special training of the book-sellers, second: insuring their prosperity by hindering unfair competition. Though the Bye-Laws did not attain this double object fully, yet it is undoubtful that a new age was opened by it in the history of the Hungarian book-trade.

József Kiss: *The Manuscript Book and Songs „Dersi Biás“.*

The study is an introducing part of a doctor's thesis, a review of a collection of toast-verses of Unitarian origin in manuscript, of the 18th century. The first smaller chapter is a presentation of the outer covering of the book, an examination of the circumstances of its origin and of its religious character; in the following chapters we get acquainted with the subject of the book and the tradition of holiday-toasts in Transylvania: namely, this book of songs kept 120, less and greater pieces of an occasional but characteristic poetry. There are among them *stanzas* for children and long-winded, bland (*festive versifications* prepared for) the noble audience, but most of them are *toasts-verses* suitable for peddling for Easter, Christmas, and Whitsuntide.

As a conclusion from the subject of the book we may state that the authors and reciters of the poems were *students*; the subject of this books of songs must be then an appendage of a certain students' tradition. According to different reflections, it is probable that the versing tradition which is the source for the subject of this book, has been a near fold of the students' poetry of the Unitarian College in Kolozsvár, while their mediators were the students having a holiday and the rhyming precentors leaving the College. The local tradition to which the verses are bound, is the „legatio“ or „cantatio“ known from the history of the College. These were occasions for the students to get money, connected with festive toasts.

The toast-verse of the rhyming student was born of the rhyming practice gained in the „classis poetarum“ of the College. According to the subject of this book, a rather bound, rythmical versing tradition has developed, of which the student-author could make himself the less independent than the imaginative poet of that of the imaginative poetry, yet it has yielded much more chance for originality than the fully bound tradition of the popular poetry, like: tallyings of the text which are characteristic on popular poetry, — instead of recurrences we often meet motif-tallyings.

Many objective tallyings prove that the same local tradition and the same poetry lives in the popular toasts and toast-verses fashionable till the last times in Transylvania, but the connection between them is confirmed also by text-and motif-tallyings. Tradition and toasts-verses were spread among the people by the students having a holiday and those leaving the College. We do not learn anything about this development from this book for it was left in the form when it just started to be used by the people.

One of the most interesting pieces of the book is a *toast-verse for weddings* which serves with the same lesson, concerning its origin an dit's undoubtful connection with popular weddig-rhymes of recent times: namely, that the practice of wedding-toasts must have been fashionable at the beginning, among noble families only, and the reciters must have been elder students. The people learned ancient student-verses and recite them still to-day.

Albert Gárdonyi: *Book-production in Hungary in the Service of National Culture.*

Author deals with the book-printing and book-sale in Hungary in the last decade of the 18th Century from the point of view to what extent they had attributed to the development of Hungarian civilisation and Hungarian literature. Pest, Buda and Pozsony were the centre of printing, publishing and sale in Hungary at that time. Author first of all reviews the printing-offices and their publications of these three cities. He deals especially in detail with the activities of János Mihály (John Michael) Landerer, printer and publisher in Pozsony, who deliberately furthered the cause of Hungarian literature. — The second part of the essay deals with the propagative activities of booksellers and bookbinders engaged then in bookselling as well. Both professions were practiced chiefly by Germans who propagated first of all the books in German language. Their role thus in the development of Hungarian civilisation is very little and not at all comforting.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- ABC Büchl 164.
 Abélard 273.
 Ábel Jenő 155.
 Academie des Inscriptions et Belles
 Lettres 257.
 Accademie e Biblioteche d'Italia 284.
 Achatius 68.
 Szent Adalbert 68.
 Adalék Gvadányi műveinek bibliográ-
 fiájához. Busa Margit 238.
 Adorján, diák 42.
 Ady Endre 254, 287.
 Szent Afrodisius 63.
 Agenda 171.
 Szent Ágoston 64, 129.
 Ákán 82.
 Alapi 99.
 Albutius 124.
 Alexander Bernát 31, 40.
 Alexander de Ungaria 42.
 Alexovits Vazul: A könyvek szabados
 olvasásáról 221.
 Alisius 134.
 Almási Benjámin 152.
 Al-Muktafi 228.
 Alphabeticus liber latinohungaricus 164.
 Alphita 88, 89.
 Altamura, Ambrosius de 36.
 Amadé Thaddeus 212.
 Amadis 107, 108
 Amasaëus, Romolus 272.
 Ambrozovics Dezső 277.
 Ambrus, szolga 164.
 L'Amour de l'Art 257.
 Amram R. 228.
 Andrád Sámuel: Elmés és mulatságos
 rövid anekdoták 218.
 I. András 231.
 Szent András 68.
 András Jakab 110.
 András, pettañi pap 97.
 Andryowicz Lazars 164.
 Angol könyvkiállítás. Gáspár Margit
 250.
 Annales de Bretagne 257.
 Annales de Bourgoque 257.
 Annales d'Histoire Sociale 257.
 Annales Historiques de la Révolution
 Française 257.
 L'Année Philologique 257.
 Année Politique 257.
 Annuaire de la Presse 256.
 Annual Report of the Liberation of
 Congress for the Fiscal Year Ended
 June 30, 1945. Hajdú Péter 282.
 Anonymus 31.
 Szent Antal 66.
 Antonius Seneçois vulgo Lusitanus 36,
 37, 39.
 — —: Bibliotheca Ordinis FF. Praedica-
 torum 36.
 Apáczai Cseri János 41.
 Apáti Miklós 255.
 Apisdorf 226.
 Apuleius: De aures. asiis 96.
 Aquinói Szent Tamás ld. Tamás
 Aranka György: Budai basa 218.
 Arany János 142, 277, 287.
 Arany László 277.
 Aranylanc 161.
 Archidoxis 110.
 Archivio Storico per la Dalmazia 226.
 Aretius 133, 134.
 Ariosto 135, 253.
 Aristoteles 30, 38, 39, 42, 43, 47, 48.
 230. —: Analytika 49., —: De sensu
 et sensibili 30., —: De somno et vi-
 gilia 30., —: De sophisticiselençus
 49., —: De vita et morte 30., —:
 Metaphysica 56., —: Meteorologica
 49., —: Topika 49, 56.
 Arnaldus: Epistola illa Bernhardi ad
 Thomam de Bononia 113.
 Arndes, Steffen 77.
 Arndt János: Das Wahre Cristentum
 146.
 Árpádkori új okmánytár 53.
 Ars Morieydi 147, 77.
 Art de Frange 257.
 L'Art Sacré 257.
 Articuli 148, 150, 151.
 Árvai Mihály 30, 37, 39.
 Arznei-buch 114.
 Associated Press 263.
 Aszalay Ferenc 149.
 Aubert 123.
 Aubry Jean 104—107, 109, 110, 112,
 113, 119, 123, 127, 128, 130, 132.
 Aubry, P. 273.
 Audran, Gérard: Daphnis és Chloé 253.
 Augurelli János Aurél: Chrysopoeia 112.

- Averroes 43, 45.
 Avicbron 56.
- Babits Mihály 273, 287.
 Baçon 260.
 Badius, Jodocus
 Baeumker 43.
 Baillière 256.
 Balassa Bálint 215, 272.
 — — Rimai: Istenes énekek 161, 171.
 Balassa Ferenc 212.
 Szent Balázs 66.
 Balázs Márton 200.
 Ballagi Aladár 143.
 Balzac 254.
 Bánfi Farkas 152, 153.
 Bánffi György 151, 153.
 Bánffy György 212.
 Bánffy Miklós 171.
 Bánfi, Florio: Marino Ghetaldi da Ragusa e Tommaso Segeth da Edinburgo 226.
 Bannister H. M. 26, 27, 28, 29, 275.
 Bánrévyni, Vass Klára 268, 269.
 Baranyay István 165.
 Barcsay Abraham 150.
 Barcsay Erzsébet 152.
 Barcsay Mihály 152.
 Bárkányi Joannes 79.
 Bárkány Györgyné, Koháry Judit 144.
 Barlay Szabolcs: Pádua szellemi élete a XVI. században. t. w. i. 271.
 Barlay Szabolcs: Segeth Tamás emlékkönyvének magyar vonatkozásai 225.
 Baróti Szabó Dávid 212, 213.
 — —: Új mértékre vett verseknek könyvei 218.
 Barta István 40.
 Bártfai Szabó László 139.
 Bartha András 150, 151.
 Bartoniek Emma 54, 56, 61—63.
 Barts József 88.
 Báthory Zsigmond 157.
 Batizi András: Keresztyéni tudományról való könyvecské 164.
 Battelli Giulio 61.
 Batthyány Ádám 115.
 Batthyány Boldizsár a könyvbarát.
 Batthyány Boldizsár a könyvbarát. Iványi Béla 93.
 Batthyány Ferenc 95, 98, 103.
 Batthyány II. Ferenc 115.
 Batthyány Ferencné, Swethovics Katalin 95, 98, 103.
 Batthyány Gáspár 100.
 Batthyány Ignác 236.
 Batthyány Kristóf 94—104, 114, 115.
 Baumgarten 25, 226.
 Baumgartner M. 43.
 Bayer József 260.
 Bazenov 239.
- Bächtold H. 80.
 Bečka Jos. 281. Slovenské poslání Národná a universitní knihovny v Praze 289.
 Bécsi Képes Krónika ld. Képes Krónika
 Beheim Michael 70, 71.
 Beimel József 215.
 Bejthe 115.
 Békési Emil 30, 40, 168.
 III. Béla 42.
 Beljiszki Vládimir 240, 241.
 Bellini, Gentile 76.
 Szent Benedek 68.
 Beniczky Péter 215.
 Benkner Joachim 94.
 Benkő József (Josephus) 57, 179, 213.
 Benkő Sámuel: A fekete epés mértéketnek... 218.
 Bennet, Gordon 262.
 Benyák: Sermocinaciones 221.
 Bercsényi Miklós 143, 144.
 Berényi Borbála 212.
 Berg Pál 261.
 — —: Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban. Ország László 260.
 Bergrein 158.
 Bejkopec, Oton: Bibliografická práce v Jugoslávii 287.
 Berlioz 255.
 Bern, Schweizerisch—Ungarische Gesellschaft. Kóhalmi Béla 287.
 Bernardi Agoston 156.
 Bernardus Guidonis 55.
 Szent Bernát 98.
 Bernáth György 170.
 Bernheimer Carlo 227.
 Bernstein 228.
 Berry herceg 258.
 Bertalan deák 95.
 Bessenyei György 215.
 Bertalan, deák 95.
 Bethlen Gábor 255.
 Bethlen Miklós 146.
 Bethlen Pál 212.
 Bey Diepold Floridus sind nebst andern neuen Büchern, Landkarten und illuminirten, wie auch Silberstich, verschiedene Prospekte, Bildern auch nachstehende zu haben 220.
 Beza Theodorus 111, 120, 124, 126, 130, 133.
 Biás-család 177.
 ifj. Biás István 173.
 Biblia, lübecki 1494. 77.
 Biblia (Misztótfalusi Kiss M. nyomt.) 162.
 Biblia Pauperum 1471. 77.
 A Bibliának első része, azaz Mosesnek öt könyve 170.
 Biblioteca Vaticana. 225.
 Biblioteksbladet 284.

- Bick J. 249.
 Billerbeck 228.
 Birch, Christoph 157.
 Birkenmajer 43.
 Bíró János 173, 178.
 Bishop, Eric F. F. 228.
 Bjelij 277.
 Blanka, Franciaország királynője 54.
 Blau Lajos 227.
 Bleyer Jakab 70, 71.
 Bloch, Marc 257.
 Blume, C. 273.
 Bocaccio 253.
 Bod Péter 169.
 —: Magyar Athénás 57.
 Bodin J. 125, 135.
 Bodinhelyi J. 260.
 Boetius (— Dacus, — ex Transylvania,
 — János) ld. még „Erdélyi Bojót”
 30—42.
 Boetius de Dacia 32, 33, 38, 41, 42—60.
 —: De aeternitate mundi 30, 56.
 —: De somno et vigilia (De somp-
 niis, De sompniorum divinatione.) 46,
 47, 49.
 —: De summo bono sive de vita
 philosophi 46, 49, 56.
 —: Liber de modis significandi 41,
 56.
 —: Metaphysica 49.
 —: Quaestiones super libros de ani-
 malibus 49.
 —: Quaestiones supra libros Topi-
 corum 49.
 Bogáti Fazekas Miklós: Az ötödik resze
 Mathyas kiraly dolgainac 159.
 —: Szep historia az tökéletes asz-
 szony állatokrol 195.
 Bogdan Joannes 70, 76.
 Bonamicus, Lazarus 272.
 Bonfini 230, 231, 232, 236.
 —: Historia 155.
 Bongarsius: Rerum Hungaricarum Scrip-
 tores 255.
 Bonifacius, Geva ld. Geva Bonifacius
 Bonnard 254.
 Boquinus 124.
 Bor Dezső 269.
 Bornemissza Pál 98.
 Bornemissza Péter 157, 172.
 —: Elektra 160.
 Borromei, Carlo ld.: Carlo
 Botos Vince 252.
 Boucher 253.
 Böjti Imádság 143.
 Brabanti Siger ld.: Sigerus de Brabantia
 Bradshaw Society 275.
 Brandenburgi Katalin 154.
 Braunné, Grünwald Margit 268.
 Brentius 130, 158.
 Brever Brunó 165.
 Brever Lőrinc 155, 165, 170.
 Britain in Pictures 250.
 Brutus János Mihály 94, 112, 113, 115.
 —: Rerum Hungaricarum libri XX.
 112.
 Bubenka Jónás 165.
 Bucer, Martinus 124.
 Buchanan 260.
 Buchenius Andreas 133.
 Budai Ezsaiás 148.
 Budai Jakab 94.
 Budai Képes Krónika, ld.: Képes Kró-
 nika.
 Bulletin Analytique 256.
 Bullinger 97, 158.
 Bunyin 277.
 Burnam, John 62.
 Busa Margit: Adalék Gvadányi művei-
 nek bibliográfiájához 238.
 Buzinkai Mihály: Compendium logi-
 cum 161.
 Büdöskuti 152.
 Cacherani: Theologia assertiva 171.
 Calepinus 126.
 Call 263.
 Calvin ld.: Kálvin.
 Campbell, John 262.
 Canisius 161, 171.
 Canterbury Szent Tamás ld.: Tamás
 Cardano Jeromos 112.
 Carlo Borromeo 227.
 Carmen de Tilia 108.
 Carmina illustrium Germanorum 106.
 Casmir, Duc 122.
 Cassuto, Umberto 226.
 Castillione 125.
 Casuitus Mathias 131.
 Catalogue des livres Français, italiens
 et anglais qui se trouvent chez Weing-
 and et Köpff me de Serpent à Pest
 217.
 Catalogus fratrum spectabilium ordinis
 fratrum Praedicatorum 48.
 Catalogus librorum juridico-medico-
 historico- etc., qui venales prestant
 Pestini etc., Buda apud J. M. Weing-
 and et J. G. Köpff, 217.
 Catalogus librorum qui apud Michaellem
 Landerer Posonii et Pestini propriis
 sumptibus excusi sunt 214.
 Catalogus librorum qui in Academia
 Societatis Jesu Typographia venales
 habentur. 1710. 155.
 Catalogus librorum, vagyis könyveknek
 lajstroma, melyek találatnak Lande-
 rer Anna könyvnyomtató műhelyé-
 ben. 209.
 Catalogus novorum librorum juridico-
 historico- politico, physico-, mathe-
 maticorum et aliarum artium libera-
 lium 220.

- Catalogus universalis librorum omni genere facultatio, qui vendes prestant Pestini in officina libraria J. M. Weingand et J. G. Köpff bibliopolarum in platea Vacienti in domo Schaeteriana e regione Cervi Aurei 216.
 Catalogus veterum ac novorum compactorum librorum 220.
 Catechesis germanica vulgo Kinderlehre 161.
 Cato maior: De re rustica 89.
 Ceglédi János 226, 227.
 Cellarii Ciceronis orationes 221.
 Celsus 63.
 Centre National de la Recherche Scientifique 256.
 Cerbanus 32.
 Cerouabridai Miklós 65, 66, 67, 69.
 Cervantes 241.
 — —: Don Quichotte 241.
 Charlemagne 254.
 Chassériau 253.
 Chatillon 256.
 Chaucer 261.
 Chauffard 253.
 Chemnitius 158.
 Chemicum Artificium 106.
 Chohnoky 278.
 Chor József 166.
 Chrisostomus, ld. Szent János
 Christer Pál 94.
 Chytraeus David 134, 158.
 Cicero 126, 155, 158.
 Cisarová-Kolárovcvá: Lužice a její knihovny 281.
 Claius 158.
 Classification décimale universelle 15.
 Clémence de Hongrie 254.
 Clenard Nicolaus 126.
 Clusius Károly 100, 102, 103, 113, 226, 255.
 Clutius 135.
 Cochin 253.
 Codex authenticus Articulorum Diaetali-um Transylvaniae 148.
 Coelum philosophorum 106, 119.
 Collijn, Isak 72.
 Comenius: Orbis pictus 165.
 — —: Vertibulum 161.
 Comité, des Travaux Historiques 257.
 Constanzo 76.
 Contarenus 128, 133.
 Corot 254.
 Corpus juris hungarica 94, 171.
 Cortonaeus Péter 97.
 Corvinus Illés 103, 104, 106—113.
 Cortineau, L. H. 64.
 Cousin, Victor 43.
 Crato, Joannes 125.
 Croce B. 230.
 Cromer 111, 125.
 Cromer Lénárt, kassai jegyző 164.
 Culmann, Leonhard: De 8 partibus orationis 161.
 Cummings, Carlos E. 264, 266, 267.
 — —: East is East and West is West. Ferenczy Sára. 263.
 Curtius, Quintus 130.
 Cutter 281.
 Csapó József: Orvosló könyvetske 218.
 Csehov 240, 277.
 Csengeri András: Historia Josephi Judaei 159.
 Cserei Mihály 138, 145, 146, 150, 151.
 Csűrös Ferenc 155, 162.
 Czákó István: Das Volksbüchereiwesen in Ungarn 285.
 Czinár Mór 53.
 Dactylis 134.
 Dádám János 143.
 Daily Advertiser 262.
 Daily News 263.
 Dálnoki László Ferenc: A materialisták vallásának leírása 221.
 Danaeus 124.
 Dániel István 145.
 Dániel Polixéna 145.
 Daniel, Samuel 261.
 Dankó 274.
 Daragnès 254.
 Daryin 241.
 Daubigny 254.
 Daumier 254.
 Daujat 257.
 A Szent Dávid Királynak és Profetának Százötven Soltari 233.
 Sz. David prophetának ékes Rythmusa Soltarival... telley könyv 232.
 Szent Dávid 150 soltari 161.
 Day, Benjamin 262.
 ab.: Weber Karl: Die Zeitschrift in Geistesleben der Schweiz 286.
 Debreczeni János 156, 157.
 Décameron 253.
 Decsy Sámuel 171.
 — —: Pannóniai Féniksz 210.
 Delacroix 254.
 Szent Demeter 66.
 Denifle, H. 35, 43—45, 48, 50, 57.
 De mundi aeternitate 59.
 Dercsényi Dezső: A Képes Krónika egy miniatúrájáról 223.
 A „Dersi Biás“ kéziratos énekeskönyv. Kiss József 173.
 Descartes 255.
 Desich Péter 171.
 Deucalion 256.
 Deutsche Lieder 158.
 Dévai Gábor: Neuma-változatok keletkezése hangközviszonylatokból 25.
 Deutscher Normenausschuss 15, 21.

- —: Radó Polikárp: Répertoire hyn-
nologiques des manuscrits liturgiques
dans les bibliothèques publiques de
Hongrie 272.
- —: Teller Frigyes: Magyarország
középkori hangjelzett kódexei 275.
- Deveria 253.
- Dewey Melvil 14, 15, 17—19.
- De Wulf, Maurice 43.
- Dezimal Klassifikation. Deutsche Ge-
samtausgabe 15.
- Dezimal Klassifikation. Deutsche Kurz-
ausgabe 16, 19.
- Dezsényi Béla: Fünfundzwanzig Jahre Schwei-
zerische Landesbibliothek. 1895—1945
269.
- Dezso 270.
- Dialogi de Alchimia 106, 119.
- Dictionarium germanicum 161.
- Didot 253.
- Diepold Floridus 220.
- Dimicsik Tamás 163.
- Dionysius Halycarnasseus 127.
- Dioskurides 87.
- 1848 et les Révolutions du XIX. Siècle
257.
- Disputatio de Medicina 106.
- Diurnale 155.
- Dodes Dantz 1489. 77.
- Szent Domonkos 66.
- Donatus 158.
- Doncoeur P. 46.
- Donaueschingeni Világkrónika 225.
- Doré, Gustave 254.
- Dorffinger: Wegweiser 211.
- Dorn 119.
- Szent Dorottya 66.
- Dosztojevskij 240, 277.
- Döbrentei Gábor 79, 80, 82, 83, 84, 84.
- Drakula vajda 70, 71, 72, 73, 76, 77.
- Drasenovich Mária 229.
- Draskovich György 98.
- Dreves, G. M. 273.
- Du-Cange 87, 88, 89.
- Dudling Kristóf 164.
- Duflos 253.
- Duggan, S. H. P. 284.
- Dugonics András 212, 213. — —: Arany
pereczek 214, 218. — —: Etelka 215, 218.
— —: Gyapjas vitézek 215. — —:
— —: Jeles történetek 213. — —: Ma-
gyaroknak uradalmak 214. — —:
— —: Római történetek 214. — —: Trója
veszedelme 215. — —: Tudákosság-
nak... 218. — —: Ulysses történe-
tei 215.
- Duplessis-Bertaux 253.
- Ebner 275.
- Ebohoff Georgius 136.
- Ébresztő Kakas Szó 146.
- Echard J. 36, 38, 41, 48, 50, 54, 55, 58.
- Echardt Sándor 103.
- Edelinck 253.
- Éder 113.
- Eggenberger József 218, 219.
- Eggenberger Józsefnél a következő s
több más könyvek találhatóak. 1813.
219. u. a. 1821. 219.
- Eggy igen furtsa történet a tzigányok-
ról 238.
- Egyetemes Philológiai Közlöny 225.
- Egykorú újságlap Drakula vajdáról.
Hubay Ilona 70.
- Ehrensberger 275.
- Ehrle F. 43.
- Einmal Eins 158.
- Eisen 253.
- Eisenstein 228.
- Eitzemberger Ferenc Antal 215.
- Szent Elek 66.
- Az életnek kútfeje 154.
- Ems, Rudolf 225.
- Enchiridion vel Kleine Catechismus 161.
- Endtner Márton 156.
- Enyedi Samuel: Praecepta morum 161.
- Eössy András 271.
- Eötvös Miklós 142.
- Ephemerides Budeuses 234—238.
- Ephemerides politicae et Litterariae, ld.
Ephemerides Budeuses.
- Epitomes Catecheticae Ulmensis 161.
- Erasmus 271.
- —: Colloquia 158.
- Erdélyi Boetius ld. Boetius.
- Erdélyi Bojót 30—42.
- „Erdélyi Bojót“, az állítólagos magyar
származású középkori bölcselő, az
újabb kutatások megvilágításában.
Sajó Géza, 30.
- Erdélyi János 30, 31, 40, 58.
- Erdélyi játékos gyűjtemény 221.
- Erdélyi Péter 57, 58.
- Erdődy János 212.
- Erdődy József 270.
- Ernst Lajos 152.
- Ernyey József 157.
- Szent Erzsébet 82, 254.
- Esdaille 285.
- Esperit 257.
- Ester dolga 159.
- Esze Tamás 152, — —: a kolozsvári
nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgá-
latában 137.
- Ethnographia 180, 182.
- Étienne, Henri 253.
- Études 257.
- Études Philosophiques 256.
- Euripides 160.
- Europe 257.
- Europica Varietas 255.
- Evans, Luther H. 283.
- Evening Journal 263.
- Exemplárok catalogusa 163.
- Exner István 216.

- P. Faber 125.
 Fabri Márton 165.
 Faddi Bálint ld. Fadinus
 Fadinus Bálint 96.
 Falk Ambrus 154.
 Falk Zsigmond 277.
 Falopius 134.
 Faludi Ferenc 213, 215.
 — —: Költeményes maradványai 218.
 Faust 254
 Fazakas József: Könyvtárosképző tan-
 folyam előadásai. Fővárosi Könyvtár
 1945—1946. Szerk. Németh Endre.
 267.
 Fegfeur 126.
 Fejér György 53.
 Fejérpataky László 94.
 Félegyházy József 31, 40, 41, 58.
 Fénelon: Telemachus bújdosásának története 170.
 Fenofus 123.
 Ferabosco Péter 103.
 Feranarius 158.
 Szent Ferenc 66.
 II. Ferenc, francia király 123.
 Ferenczi Zoltán 137, 148, 152.
 Ferenczy Sára: Cummings, Carlos E.:
 East is East and West is West 263.
 Ferrarius Sigism. 30, 34, 35, 36, 37, 38,
 39, 41, 45, 47, 52.
 Fessler: Anthologia hebraica 236.
 Fest Sándor 260.
 Festetich György 212.
 Ficino Marsiglio 271.
 Fidelis a Fanna 48.
 Fiebeck Benjamin 165.
 Figur und Wahrheit 158.
 Fischer 158.
 özv. Fischer Jánosné 216.
 Fjedorov Ivan 240.
 Flacius 158.
 Florenius Pál 103, 113, 114.
 Fokos-Fuchs Dávid 227.
 Fons vitae 159.
 Forgách Aloyza 139.
 Forgách Simon 113, 138, 139, 141—145,
 153. — —: Gyűzhetetlen és Minden
 Testi és Leleki Ellenséget meggyűző
 Fegyver. 143.
 Az Fortunatusrol való szep historia
 159.
 Fraknói Vilmos 76.
 Francia folyóiratkiállítás Budapest.
 Manninger Olga. 256.
 Francia könyvkiállítás a Nemzeti Mú-
 zeumban. Mohos Lipót. 253.
 Francia könyvkiállítás Budapest.
 Manninger Olga. 258.
 Frankenburg Adolf 79, 85.
 Franklin Alfréd: Dictionnaire des noms,
 surnoms et pseudonymes latins 57,
 58.
 Franklin Benjamin 262.
 Frauen, I. 66.
 Franz Ad. 81.
 Freigius: Grammatica latina 158.
 — —: Musica 158.
 Friarik ld. Frigyes
 Frigyes császár 53.
 III. Frigyes 70, 76, 232.
 Frisius: Arithmetica 160.
 Fröhlich Dávid 154.
 Fundamentum 171.
 Fülöp Mihály 165.
 Fünfzig Jahre Schweizerische Landes-
 bibliothek. 1895—1945. Dezsényi
 Béla 269.
 Gábrriel Asztrik 42.
 Szent Gál 66.
 Gál Kelemen 184, 186, 207.
 Galabest François 62.
 Galeotto Marzio 53.
 Galilei 271.
 Gallen János 157, 158—160, 170.
 Gallia 257.
 Gallia Christiana 64.
 Gárdonyi Albert 156, 162—164, 166—
 168, 171. — —: Hazai könyvter-
 melésünk a nemzeti kultúra szolgálá-
 tatában. 208.
 Garlandus 119.
 Gartner 133.
 Gáspár Margit: Angol könyvkiállítás
 250.
 Gaspicius 111.
 Gauarni 254.
 Geissler 89.
 Gellert 214.
 Szent Gellért: Deliberatio 31.
 Genyrich F. 273.
 Gerengel Simon 130.
 Szent Gereon 63.
 Germanicum colloquium contra anabap-
 tistas 107.
 Gesner, Konrad 105, 106. — —: Biblio-
 theca universalis 160. — —: De
 serpentibus 106, 128.
 Gespräch, Petri mit Christo 158.
 Gessner 215.
 Geva Bonifacius 254.
 Geiger 49.
 Ghellinck 43.
 Gibertus, Matthaeus 272.
 Gilson 43, 256.
 Giordani, Paolo Bernardo 170.
 Giskra János 71.
 Gládkov 277.
 Glandorp Joannes 126.
 Gobellinus 123.
 Godet, Marcel 270.
 Goethe 240.
 Gogolj 277.
 Goldziher Ignác 228, 229.
 Goltz Móric 164.
 Combos 53.

- Gorkij 277.
 Gorzó Gellért 143.
 Gosztonyi 254.
 Gothan, Bartholomaeus 71, 72.
 Gönczi-énekeskönyv és Szenczi Molnár Albert zsoltárainak ismeretlen kiadása 1703-ból. Holl Béla 232.
 Gönczy Ferenc 181.
 Göresöni Ambrus 156. — —: Szep ieles historias enek... Matyas királynac... historiaja 159.
 Görög Imre 277.
 Grabmann Martin 43, 46, 47, 49, 50, 55, 56, 57, 59.
 Grádeczi Horváth Stancsics Gergely 93, 162.
 Grams János Jakab 162.
 Grandville 254.
 Gravolet 253.
 Grede, Josephus 46.
 Gruberus, Lambertus 125.
 Gualtherus 133.
 Gui, Bernardus 48.
 Guicciardini 136.
 Guidonis Bernardus ld. Bernardus.
 Gulyás Pál 144, 152, 153, 165, 268, 283.
 — —: Könyvkereskedelmünk a mohácsi vésztől az 1772. évi rendtartás kibocsátásáig. 154.
 Gutgesel Dávid 155.
 Guttenberg János 240.
 Guttler Gáspár 164.
 Günther Sámuel 170.
 Gvadányi József 238. — —: Falusi nptáriusnak budai utazása 218.
 — —: Pöstényi Förodés 238.
 Gyöngyösi István 214, 215. — —: Charikleia 171. — —: Kemény János 171.
 — —: Murányi Venus 171.
 Györfly István 83.
 Szent György 66, 68.
 György deák 96.
 György diák 164.
 Gyulafy Lestár 169.
 Gyulai Pál 277.
 Gyulai János 99, 100.
 Haapanen 275.
 Habermann A. M. 227.
 Habermann J. B. 166.
 Haebler, Konrad 72.
 Hahóti-kódex 274.
 Háj Gáon 228.
 Hajdú Péter 255. — —: Annual Report of the Liberation of Congress for the Fiscal Jar Ended June 30, 1945. 282.
 Hajnal J. 275, 276.
 Hajós József 31, 40.
 Haller Antal 212.
 Haller László 170.
 Hallier E. 87.
 Hamlin, Chauncey J. 264.
 Hammerschlag János 25.
 Hancsovszky [Antai] 237.
 Handschin 273.
 Hankiss Szilárdné Haraszi Jolán 269.
 Hannulik J. Chr. 236.
 „Hans Brieftruck“ 77.
 Harch 124.
 Harsányi András 42.
 Haskins, Ch. H. 43, 273.
 Haupt 281.
 Haugh M. 260.
 Haureau, B. 43, 44, 45.
 Hazai könyvtermelésünk a nemzeti kultúra szolgálatában. Gárdonyi Albert 208.
 Hazard, Paul 257.
 Hearst 262.
 Hedges 143.
 Hefft, Leonhard 76.
 Heinrich Gusztáv 266. — —: Régi emlékkönyv. (EPH. K. 1893.) 225.
 Heitz, Paul 76.
 Hellebrant Árpád 163.
 Heltai Gáspár 231. — —: Az biblianac negyedik része 159. — —: Chronica 159. — —: Háló 159. — —: Isteni disciretek 159. — —: Soltár 159. — —: Száz fabula 159. — —: Új testamentum 159. — —: Vigasztaló könyvecske 159.
 Üzv. Heltai Gáspárné 155, 156.
 Heming 124.
 Henningius 132.
 Henri Etienne ld. Étienne, Henri III. Henrik 123, 223.
 Henrik, dán király 54.
 Henrik, francia király 110.
 Hensius 155.
 Henzlmann Imre 223.
 Herald 262.
 Herbarium 97.
 Herberstein Felicián 103.
 Herbeville 144, 145.
 Heresinczy Péter 94.
 Herman Mir.: Slovanské oddelení pražské městské knihovny 280.
 Herrad von Landsberg 225.
 Hertling 43.
 Hertrum János 216.
 Hétnapi útítárs 161.
 Hesthusius 135.
 Hirdsy Kornél 30. — —: A bölcsészet hazai történetének történelmi vázlatá 39.
 Saint Hilaire 64.
 Hiller Erhardt 104—106, 116—118, 129, 131—134.
 Hind, Arthur 76, 77.
 Hipperius 132.
 Hirscher Pál 94.
 Histoire littéraire de la France 45.
 Historia de Turcarum protligatione per Italos factoni mari 156.

- Historia excidii Troiani 160.
 Historia Matie regis 156.
 Historia Paridis 160.
 Hodinka László 268.
 Hoffer Margit 166.
 Holl Béla: Gönczi-énekeskönyv és Szen-
 czi Molnár Albert zoltárainak ismer-
 tetlen kiadása 1703-ból 232.
 Homelius János 103, 110, 112.
 Homeros 275.
 Hommes et Mondes 257.
 Honterus Calixt 154.
 Horák Fr.: O popisu starých tisků 280.
 Horský Márton 271.
 Hortus Deliciarum 225.
 Horváth 113.
 Horváth Henrik 224.
 Horváth János: Elementa matheseos 209.
 — —: Elementa physicae 209. — —:
 Institutiones metaphysicae 209. — —:
 Summarium elementorum physicae
 209.
 Horváth János 31. — —: A magyar
 irodalmi műveltség kezdetei 40.
 Hosszútóti György 96, 97.
 Howard 262.
 Hubay Ilona 70, 73, 138, 148, 152, 255,
 274. — —: Egykorú újságlap Drakula
 vajdáról 70.
 Hunfalvy Pál 53.
 Huszti Péter: Heneis 159.
 Huszty: Juris prudentia 220.
 Hutter: Compendium 170.
 —i —a: Mott, Frank Luther: American
 journalism 261.
 Idea Medicinae 106.
 Ideiglenes földrajzi térképfüzet a közép-
 és középfokú iskolák részére. Terv. és
 szerk. Irmédi-Molnár László és Tol-
 nay Dezső. Nagy Júlia 278.
 Ilf 277.
 Illyés András: A keresztyáni életnek
 példája 171.
 Illyés Gyula 254.
 Szent Ilona 81.
 Ilosvai Péter: Historia Alexandri Magni
 156.
 Imre király 231.
 IV. Ince pápa 54.
 Inquisitio Hispanica 159.
 Institoris Gábor 221.
 Institoris Károly 221.
 Ipolyi Arnold 80, 82, 83.
 Irlet Károly 270.
 Irmédi-Molnár László 278.
 Isoz K. 275.
 Szent István 32, 33, 66, 67.
 Istvánffy Miklós 103, 203. — —: His-
 toria 155.
 Istvánfi Pál: Szép roevíd cronica...
 Valter kirallyrol 159.
 Italianer Bruno 228.
 II. Iván 72.
 Nagy (III.) Iván 252.
 Rettenetes (IV.) Iván 72, 240.
 Iwan Fedorow 72.
 Iványi Béla 42, 94, 103, 154, 162, 165.
 — —: Batthyány Boldizsár, a könyv-
 barát 93.
 Jajczayné, Kanyó Erzsébet 268.
 Jakab, diák 42.
 Jakab, szerzetes 70, 71, 73.
 Jakab Elek 138.
 Jakubovich Emil 53.
 Jankovich Miklós 56, 60.
 Jánoky Zsigmond 142.
 János deák 96.
 Aranyszájú Szent János 68, 95, 96.
 Damaszkuszi Szent János 32.
 XXI. János pápa: Summulae Logicales
 52.
 János Zsigmond 154, 164.
 Javor Egon: Radó Polikárp: Libri Li-
 turgiae Manu Scripti Bibliothecarum
 Hungariae 274.
 Jäger Károly 279.
 Jean Petit la Petit, Jean
 Jeffery, Arthur 228.
 Jehuda, Elieser Ben 228.
 Jerchel H. 225.
 Jeszenák János 139.
 Jetzler Joannes 126.
 Joannes de Dacia 41, 56. — —: De
 gradibus formarum 55, 56. — —:
 Philosophia 55. — —: Summa gram-
 maticalis 55.
 Johannes Chrysostomus, ld. Szent János
 Johannot, Tony 253.
 Jordanus 124.
 Jósika István 232.
 Journal de Psychologie Normale et Pa-
 thologique 256.
 Journal des Savants 45, 257.
 Jovius, Paulus 124.
 I. József 139.
 II. József 208, 212.
 József Attila 254, 287.
 Józsué 82.
 Jöcher Gottlieb Christian: Allgemeines
 Gelehrten-Lexikon 38, 58.
 Juellus Joannes 134.
 Jugurtha Carthagóban 219.
 Juhász 53.
 Juris civilis liber 161.
 Justus János: Thesaurum Enchiridion
 Decalogi Decemve Praeceptorum 95.
 Justus Lipsius 126, 128. — —: Monita
 et exempla politica 161.
 Káldi, Biblia 171.
 Kálmány Lajos 181, 202, 206, 207.
 Kalmár Gyula 269.
 Kálti Márk 31.

- Kálvin János 143, 158, 255. — —: Institutiones 158.
 Kammerlohr Ádám 216.
 Kanyaró 271.
 Káplány Géza 16, 19.
 Karadja, Constantin J. 76.
 Károli, Biblia 170.
 Karoli Péter 165.
 IX. Károly, francia király 123.
 Kis Károly 231.
 Károlyi-család 144.
 Károlyi Sándor 153.
 Károlyi Sándorné 142.
 Kass János 279.
 Kátájev 277.
 Katalog der ungarischen Bibliothek der Schweizerisch-Ungarischen Gesellschaft... 271.
 Katancsics: Dissertatio de columna militaria 220.
 Katona István 235. — —: Historia critica regni Hungariae 210.
 Kaufmann D. 227.
 Kazakov 239.
 Kazinczy Ferenc 212, 213, 215, 235. — —: Heliconi virágok 218.
 Käppeli Thomas 55, 56.
 Kecskés Pál 31, 40.
 Kehl 253.
 Kelen 270.
 Keller 225.
 Kemény József 148.
 Kemény Lajos 155, 157—159, 161, 164, 165, 170.
 Kemény Lászlóné, ld. Pekny Kata
 Képes Krónika 223—225.
 A Képes Krónika egy miniatúrájáról. Dercsényi Dezső 23.
 Keresztyén hitnek fundamentomi 161.
 Kertbeny Károly 72.
 Kerver, Jacques 253.
 Két nagyságos elmének költeményes szüleményei 218.
 Kérái 224.
 Kilián Adám 219, 220.
 Kip::ing 263.
 Király Péter: Slovenská Enihovĕda VI. 280
 Kirchhoff 157.
 Kirchhoffer Ferenc 166.
 Kirchner Thimotheus 125.
 Kiss Dezső 277.
 Kiss Géza 195.
 id. Kiss István 216, 219, 221.
 ifj. Kiss István 216, 219, 221.
 Kiss József: A „Dersi Biás“ kéziratoss énekeskönyv 173.
 Kiss Miklós ld. Misztótfalusi Kiss,
 Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós könyvjegyzeteinek kérdéséhez 229.
 Klausner, Theodor 275
 Kleiner Seelenschatz 161.
 Kleiner Seelenwecker 161.
 Klimó György 170.
 Klobusiczky Ferenc 140.
 Klösz 162
~~Knawz 274.~~
 Knesics Márton 114.
 Kniewald Károly 82, 274
 Koch Lajos 268.
 Kochberger János Mihály 167.
 Kogutovics 274.
 Koháry Ferenc 212.
 Kohn Sámuel 227.
 Kolinovics Gábor 235.
 Kolombus Kristóf 70.
 A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. Esze Tamás 137.
 Komlós András 155.
 Nagy Konstantin 81.
 Kónyi János 220. — —: Elmefuttató-sok 218. — —: Florentz és Lion 218. — —: Ganganelli levelei 218. — —: Magyar hadi románk 218. — —: Mindenkor nevető Demokritus 218.
 Kopf L. 260.
 Korolenko 277.
 Kovachich Márton György 220, 234—237.
 Kovács Márton 174.
 Kovács Nándor 53.
 Kozocsa Sándor: 277, 278. — —: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. Szemő Piroska 277.
 Köhalmi Béla 280. — —: Bern, Schweizerisch-Ungarische Gesellschaft. 287.
 — —: Községi könyvtárpolitika. May Istvánné 287.
 Köhler Mihály 162.
 KÖLE ld. Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete.
 Könyvkereskedelmünk a mohácsi véstől az 1772. évi rendtartás kibocsátásáig. Gulyás Pál 154.
 A könyvkötés és könyvrestaurálás helyzete és szempontjai az Országos Széchényi Könyvtárban és Budapest többi könyvtáraiban. Sasvári Dezső 245.
 Könyvtári Főfelügyelőség 13.
 Könyvtárosképzés. Varjas Béla 1.
 Könyvtárosképző tanfolyam előadásai. Fővárosi Könyvtár 1945—1946. Szerk. Németh Endre. Fazakas József 267.
 Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete 1, 2, 4, 7, 8, 11—14, 16, 269.
 Könyvtártudományi Intézet 9—13.
 Köpeczy Bálint: Transylvanus peregrinus in Anglia 260.
 Köpff János György 167, 216, 217, 219.
 Kővári László 145.
 Krackauer Kalender 171.
 Krásnyi Bibliotekári 284.
 Kraus István 94.
 Krman Dániel 143.

- Kruchten Gellért 167.
 Kulcsár György, Postilla 159, 171.
 Kunne, Albert 76.
 Kuprin 277.
 Kurz Antal 170.
 Kübler Ignác 170.
 Laelius S. 236.
 Lacroir Emil 225.
 La Fontaine 253, 254.
 Nagy Lajos 39, 40.
 IX. Lajos 64.
 Lant (Ambrosius) Sebestyén 93, 162.
 Lamacs Sándor 268.
 Lambot, C. 66.
 Landerer Anna 209.
 Landerer-család 211.
 Landerer János Mihály 210—215, 217, 221. — —: A második kiadásbeli magyar könyvekről való híradás 212.
 Landerer Lajos 212.
 Landerer Mihály 221, 222.
 Landerer Mihály pozsonyi és pesti nemzeti könyvnyomtató és árosnál egyéb jeles könyveken kívül az újabbak közül még a következők is foglaltatnak 214.
 Landerer Mihály pozsonyi, pesti és kassai könyvnyomtatójában a következő jeles magyar könyvek találtnak 213.
 Landerer-nyomda 209, 211, 215.
 Landtrechnen 126.
 Lange, Eugénie 270.
 Langlois, Ch. 268.
 Szent László 223, 224, 225.
 Lavoisier 241.
 Laressinus Antalffy Mihály 99, 100.
 Leander, Albertus 36.
 Le Clerc, Sbastien: Labyrinthe de Versailles 253.
 Leclercq 256.
 Léderer 243.
 Legrand P. 253.
 Lehmann 281.
 Lengyel—magyar chronica 54.
 Lenin 239—241.
 A Lenin-könyvtár. Sági Ferenc 239.
 Leoncius 63.
 Leonid, Andrejev 277.
 Legmontov 277.
 Leroquais 63, 65, 127, 128.
 Lessius 158.
 Leszkov 277.
 Lettner Gottfried József 215.
 Levéltári Közlemények 284, 285.
 Lewin B. M. 288.
 Library Literature 1940—42. Sz. Nagy Miklós 283.
 Libri Liturgia Manu Scripti Bibliothecarum Hungariae. Recensuit Polycarpus Radó. Jávor Egon. 274.
 Lichtenberg, Johannes de 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

F ---: Francia könyvkiállítás Budapest

- Manuel de l'Institut International de Bibliographie avec les tables de la classification décimale 15.
- Manutius Paulus 126, 227.
- Marchant-Mercator 253.
- Mardoratus: Expositio catholica veteris et novi Testamenti 110.
- Margitai 163.
- Mária, királynő 231.
- Máriásy Ferenc 157, 172.
- Marillier 253.
- Marius 63.
- Márki Sándor 137, 148.
- —: II. Rákóczi Ferenc 148, 149.
- Markó Árpád 139, 141, 232.
- Marsak 241.
- Martin, C. T. 51.
- Martinus de Dacia 41, 46, 54, 55.
- —: Tractatus de modis significandi 55.
- Szent Márton 66.
- Márton, könyvkötő 164.
- Martyrologium Romanum 155.
- Masson 256.
- Szent Máté evangéliuma 79, 84.
- I. Mátyás 53, 71—73, 76, 77, 232, 252.
- Maus Gellért 166, 167, 216.
- Maximos Confessor 32.
- May Istvánné: Kóhalmi Béla: Községi könyvtárpolitika 28f.
- Mayer Frigyes János: A pápista valásra hajlott lutheránusok lelkek ismeretének kínja 146.
- Medici, Giuliano de 227.
- Medler: Compendium 158.
- Medveczky Frigyes 30.
- Meersemann G. 35, 48.
- Meibom 54.
- Meinecke F. 230.
- Melancthon Fülöp 101, 158, 164.
- —: Grammatika, 100, 104.
- Mélanges d'Histoire Sociale 257.
- Melchioris János: Fundamenta theologiae 155.
- „Melchiorre Zalán“ 277.
- „Melchiorre Zoltán“: A Pray-kódex forrásaihoz 277.
- Meleagros 271.
- Melich János 53, 227.
- Mélius Juhász Péter 114, 157.
- —: Herbarium 159, 170.
- —: Szent János jelenésének magyarázatja. 156.
- Melyth Ferenc 157.
- Mendelsohn: Fédon 221.
- Mennyország tárháza 161.
- Mercure de France 257.
- Mereskovszkij 277.
- Merkur von Ungarn 220, 234—238.
- A Merkur von Ungarn és az Ephemerides Budenses kapcsolatairól. Windisch Éva 234.
- Messbuch 161.
- Mészáros Ignác: Kapitulum 215, 218.
- Mészöly 238.
- Metamorphosis 109, 110.
- Metastasio 253.
- Metellus János 109.
- Meyer C. 81.
- Meyer F. H. 157.
- Meyer, Wilhelm Josef 270.
- Mezey László: Problémák és megoldások a kódexkutatásban 61.
- Michael, de Hungaria 254.
- Michalski 43.
- Mihály diák 42.
- Miklós pap ld. Cseronabridai Miklós
- Szent Miklós püspök 85, 92.
- I. Miksa 103.
- A milánói Biblioteca Comunale újjáépítéséről M. o. 249.
- Miller Jakob Ferd. 236.
- Millet 254.
- Milton: Joseph eladattatása 221.
- Minutius 128.
- Misset, E. 273.
- Misztótfalusi Kis Miklós 137, 138, 142, 144, 155, 161, 162, 170, 172.
- —: Maga személyének mentsége 260.
- Mitrovics Gyula 36, 40.
- Mittendorffer József 216.
- Mixelle 253.
- Mizaldus 109.
- Moeller 89.
- Moesch Lukács ld. Lucas a S. Edmundo
- Molière 253.
- Molnár Borbála 213.
- Molnár Gergely: Grammatica compendiosa 156, 158, 161.
- Molnár János 213.
- —: Magyar könyvház 218.
- —: A Régi Jeles Épületekről kilentz könyvei 224.
- Molnos Lipót: Francia könyvkiállítás a Nemzeti Múzeumban 253.
- Monet 254.
- Monnier, Henri 254.
- Monsiau 253.
- „Monsieur Prudhomme“ 254.
- Montanus, Petrus 129.
- Moreau 253.
- Morieux Romain 119.
- Mornaes, Philippus 134.
- Mornet, Daniel 257.
- Mosco, G. Battista 272.
- Mossóczy Zakariás 94, 115, 165.
- Mott, Frank, Luther: American journalism. —i. —a. 261.
- Mott 262, 263.
- Mrázek: Libor: Polský státní institut knihy. 284.
- Murajda Nándor 85.
- Murányi Venus 164.
- Muretus 128.

- Muriser, Annie 270.
 Musculus 158.
 Mussum Parisien 254.
 Mussato, Francesco 226.
 Müller Antal 216.
 Münchener krónika 54.
 N.: A térképek elhelyésének kérdéséhez. 258.
 Nagy György 157.
 Nagy Imre 53.
 Nagy János 163.
 Z. Nagy János 162.
 Nagy Júlia: Imrédi-Molnár László és Tolnay Dezső: Ideiglenes földrajzi térképfüzet a közép- és középfokú iskolák részére 271.
 Sz. Nagy Miklós: Library Literature 1940—42. 281.
 Nagy Bácskai Máttyás: Az vitéz Hunyadi János viadaljai és io szerencséje 156.
 Nagybankai Máttyás ld. még Valkai András
 Nagyváti János: Szorgalmatos mezei gazda 218.
 Nagyboldogasszony 68, 69.
 Naményi András 170.
 Nánási Lovász István 261.
 Nanteuil, Robert 253.
 Napoleon 219, 240.
 Szent Nazariusz 63.
 Neander Michael 126.
 Nedeczey Jenő 72.
 Németh Endre 14, 267, 268.
 Némethi Jakab 34—36, 39, 41, 45.
 Némethy Lajos 166.
 Nemzetközi Bibliográfiai Intézet 14, 16, 19, 23.
 Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 23.
 Nesechius Nathael 124.
 Neuma-változatok keletkezése hangközviszonylatokból. Dévai Gábor 25.
 New-York Herald Tribune 262.
 News-Letters 262.
 Niphorus 96.
 Nicolaus de Dacia 58.
 — —: Anaglypharum astronomiae libri 59.
 Nicolaus de Javor 81.
 Nicolaus pontifex ld. Miklós
 Nomokanon 281.
 Notker 273.
 Nottenstein János György 156, 162, 163, 170, 171.
 — —: Catalogus librorum 163.
 Nouvelles Littéraires Scientifiques et Artistiques 257.
 Ompfy Mátraí Ernő 30, 40, 58.
 Oszomastica 257.
 IV. Orbán 66.
 Orosz-magyar kapcsolatok. Bemutató. 1946. K. Waldapfel Eszter. 251.
 Az Orsz. Széchényi Könyvtár zeneműtárának állapota és tervei a felszabadulás utáni években. Vécsey Jenő. 242.
 Ország László: Berg Pál: Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban. 260.
 Ortutay Gyula 256.
 Oszip, Bimov 277.
 Az osztrák könyvtárügy mai állása. Sashegyi Oszkár 248.
 Otto: Indulatok áldozattya. 219
 Ondry 253.
 Ovidius: Metamorphoseon libri XV. 109.
 Oreg Gradnál 171.
 Orvenczey 99.
 Österreichische National-bibliographie 248.
 Ósz János 182, 183.
 Paetow 43.
 Pagninus Sanctus 78.
 Pajaczkowski, Fr.: Ossolineum we Wroclawie 281.
 Szent Pál 68, 69.
 Palacios, Miguel Aron y
 Palatinusi káté 161.
 Paleographia Iberica 62.
 Pálffy Tamás 102.
 Palingenius Marcellus 129.
 Pápai Páris Ferenc: Pax Corporis 149.
 Paracelsus Theophrastus 109, 120, 124—126.
 Patáich Ádám 169.
 Patek Erzsébet 268.
 Pátens az erdélyi hadaknak 148, 149.
 Patikai Lukács: Szántó-vető embernek oktatása 218.
 Patzkó Ferenc 210.
 Patzkó Ferenc Ágoston 215.
 Patzkó-nyomda 215.
 Pauer Mihály 215.
 Pauler János Mihály 219.
 Pauli, Simon 158.
 Pázmány Péter 34.
 — —: Kalauz 171.
 Péchy Gáspár 165.
 Peckham, Jean 50, 51, 52.
 Pécsi Ferenc 85, 92.
 Pécsy András 166.
 Pekry-család 146.
 Pekry Lőrinc 138, 145, 146, 150—153.
 Pekry Kata 147.
 Pelster 43.
 Pelzer 43.
 La Pensée 256.
 Perghold: Arithmetici libri 221.
 Perghold Lukács: Methodica in... Iustiniani Institutionum librum commentatio 167.

- Perrault, Charles: Les Hommes Illustres 253.
 Pesti Mihály 78, 84.
 Nagy Péter 252.
 Szent Péter 68.
 Péter, pozsonyi könyvkereskedő 165.
 Pethe Márton 94.
 Petit, Jean 253.
 Petit Parisien 263.
 Petőfi Sándor 255, 287.
 Petrik 238.
 Petrov 277.
 Petróczy Kata Szidónia 145—147. —
 —: Jó illattal füstölő igaz szív 146.
 — —: A kereszt nehéz terhe alatt el-
 bányadt szíveket élesztő jóillatú XII.
 lilium 146.
 Szent Petrus 66.
 Petrus Alphonsus Hispanus 52.
 Petrus Dacus ld. Petrus de Dacia
 Petrus de Dacia 37, 41, 50, 57, 58. —
 —: Canon super Calendarium 57. —
 —: Calendarium 58. — —: Liber de
 Calculu sen Computu 58. — —: Mo-
 di significandi 57.
 Petrus Hispanus 52.
 Petrus Hungarus 254.
 Petrus Pavicus 134.
 Petz 53.
 Pétzeli József: Minden es gyűjtemény
 218.
 Pezzer 158.
 Pfeffinger 134.
 Pfeiffer Miklós 42.
 Philosophes Médiévaux 60.
 Pictet: Theologia christiana 171.
 Pièrre de Danemark 57.
 Pièrre de Dace 57.
 Pignon, Laurentius 48, 49.
 Pignoria, Lorenzo 226.
 Pinelli, Vincenzo 226, 227.
 Pinkóczy-család 144.
 Pintér Jenő 31, 40.
 Pistalocius Miklós 103—106, 108, 110.
 Pistorius Márk 154.
 II. Pius 71.
 Pius, Michael 36.
 Plaisir de France 257.
 Planetenbüchl 158.
 Plinius 133.
 Plodius ld. Pius, Michael.
 Plutarchos 123.
 Pomagais Mihály 95, 96, 100, 101.
 Pomponazzi 271.
 Pomponius, Petrus 131.
 Poncianus historiaia 159.
 Pongrácz J. 260, 261.
 — —: Magyar diákok Angliában 261.
 Il Popolo 249.
 Popovics Demeter 236, 237.
 Potapenko 277.
 Pozsonyi krónika 54.
 Prantl 43.
 Pray: Historia Hungariae 220.
 Pray-kódex 82, 274.
 Preussischer Gesamtkatalog 249.
 Priocianus 56.
 Priosin 277.
 Problémák és megoldások a kódexkuta-
 tásban. Mezey László 61.
 Prognosticon 108.
 Propositio 148, 150.
 Proverbia Salamonis cum Expositione
 Philippi Melanchtonis 101.
 Prudhomme Monsieur ld. Monsieur
 Prudhomme.
 Publick Occurrences 262.
 Pukánszkyne Kádár Jolán 144.
 Pulitzer, Joseph 262, 263.
 Puskin 277.
 Putman 283.
 Pyschych Márton 97.
 Quaterly Documentatio 287.
 Quercetanus 123.
 Questio naturalis de mundi eternitate
 56.
 Quéfif J. 36, 37, 41, 48, 50, 54, 55, 58.
 Rába 228.
 Rabelais 254.
 Rabener 214.
 Raboja silskoi biblioteki 282.
 Rablais F. 110, 111, 124.
 Rabutin 144, 145.
 Rác Imre 145.
 Rác Sámuel 235.
 Ráday Gedeon 169.
 Ráday Pál: Lelki hódolás 143.
 Ráday Pálné, Kajali Klára 147.
 Radó Polikárp 61, 63, 65, 67, 273, 274.
 — —: Libri Liturgie Manu Scripti
 Bibliothecarum Hungariae. Jávors
 Egon 274.
 — —: Magyarságtudományunk két éy-
 tizedes szegedi emléke: Pesti Mihály
 és Pécsi Ferenc kódexe 78.
 — —: Répertoire hymnologique des
 manuscrits liturgiques dans les biblio-
 thèques publiques de Hongrie. Dévai
 Gábor. 272.
 Radó Polycarpus ld. Radó Polikárp.
 Radvánszky János 142
 Rajnis József 213.
 — —: Vergilius eklogái 215, 218.
 II. Rákóczi Ferenc 137—153, 252, 255.
 Rákóczi [Ferenc] imádsága 142, 143.
 Rákóczi [Ferenc]ért való imádság 143.
 I. Rákóczi György 169.
 Rasajus 130.
 Ráth György 155, 162.
 Ráti Gergely 153.
 Ratio educationis 210.
 De Rebus Gallicis 107.
 Régi Magyar Nyelvmélekek 80.
 Regimintanus 77.

- Regnard 253.
 Reisacher 108.
 Reisner 128.
 Relkovič Nėda 181.
 Remusat, Ch. de 43.
 Remy E. 87, 89.
 Renan, E. 45.
 Rerum a Societate Jesu in oriente gestarum... 119.
 Res literariae Hungariae 37.
 Res Publica 257.
 Reste Miklós 170.
 Reuter, H. 45.
 Révai Miklós elegyes versei 218.
 Revue Archéologique 257.
 Revue Biblique 256.
 Revue d'Ascétique et de Mystique 256.
 Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale 257.
 Revue d'Histoire de la Philosophie 256.
 Revue d'Histoire Littéraire de la France 257.
 Revue d'Histoire de l'Église de France 257.
 Revue de Littérature Comparée 257.
 Revue de Métaphysique et de Morale 256.
 Revue de Paris 257.
 Revue de Psychologie des Peuples 256.
 Revue des Études Coopératives 257.
 Revue des Études Grécques 257.
 Revue des Études Latines 257.
 Revue des Sciences Humaines 256.
 Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques 256.
 Revue du Moyen Age Latin 256.
 Revue du Nord 257.
 Revue Historique 257.
 Revue Historique de Droit Français et Étranger 257.
 Revue Philosophique 256.
 Revue Thomiste 256.
 Rimay 272.
 Rimer 136.
 Ring Tivadar 166.
 Rodingus Hasius 124.
 Rogán Róbert 274.
 Roger de Navarre 130.
 Rohác Menyhért 162.
 Roland 53.
 Romulus 231.
 Romulus, Amasaeus Id. Amasaeus, Romulus.
 Rónai Horváth Jenő 139.
 Rosarius iunior 112.
 Rosenkrantz 161.
 Rousseau 255.
 Rousselot 43.
 Royer Ferenc 211.
 Rősch Jakab 162.
 Rubens Hieronimus 133.
 Rubinyi György 269.
 Rudolf császár 111, 131.
 Ruland Martin 133.
 Rumjancev 240.
 Saccò, Bernardus 136.
 Sacro Bosco, Johannes de: Algorithmus 57.
 Sági István 229.
 Sági Ferenc: A Lenin-könyvtár 239.
 Saint-Aubin 253.
 Saint-Juste 255.
 Saint-Victor, Adam de 273.
 Sajó Géza: „Erdélyi Bojót”, az állítólagos magyar származású középkori bölcselő, az újabb kutatások megvilágításában 30.
 Salamon 104.
 Salamon, magyar király 223.
 Salamon és Markalf 160.
 Saller Farkas 104, 120, 127.
 Sambucus 255.
 Sándor, Magyarország 42.
 III. Sándor pápa 53.
 Sándor István: Magyar Könyvesház 140.
 Sándor Pál 31.
 Sardus, Alexander 125.
 Sarti 226.
 Sartre 257.
 Sárvány Dezső 268.
 Sárvány Elek 269.
 Sashegyi Oszkár: Az osztrák könyvtárügy mai állása. 248.
 Sasvári Dezső: A könyvkötés és könyvrestaurálás helyzete és szempontjai az Országos Széchényi Könyvtárban és Budapest többi könyvtárában. 245.
 Sátor Péter 165.
 Scaliger 226.
 Schaller Wolff Id. Saller Farkas.
 Schams: Beschreibung der Freistadt Pesth 211.
 Scharffenberg Crispin 155.
 Schazmann P. E. 270.
 Schäffer Dávid 165.
 Schäffer János Keresztély 165.
 Schedius Lajos 220.
 Scheiber Sándor 227. — —: Szamárlétra. Egy középkori kolofínfordulat magyarázata 227.
 Schessburger János 154.
 Schirmer Péter 94.
 Schmeizel Márton 38.
 Schönwisner István: Notitia rei nummae 210.
 Schramm, Albert 77.
 Schraud Ferenc: Historia pestis Sirmiensis 210.
 Schreiber 76.
 Schnelbein Joan 126.
 Schuler Friedrich von Lubloy 30.
 Schulz János 165.